PROCESUL COMUNISMULUI

RICHARD PIPES

SCURTĂ ISTORIE A REVOLUȚIEI RUSE

HUMANITAS

PROCESUL COMUNISMULUI

Această carte a fost publicată cu sprijinul
FUNDAȚIEI SOROS PENTRU O SOCIETATE DESCHISĂ

RICHARD PIPES, profesor de istorie la Universitatea Harvard, și-a dedicat întreaga carieră studierii trecutului și prezentului Rusiei. Prima sa carte datează din 1964: *The Formation of the Soviet Union: Comunism and Nationalism*. I-au urmat cărți și studii despre Rusia sub Vechiul Regim, Revoluția rusă și dictatura consecutivă ei, toate culminînd cu *The Russian Revolution* (1990) și *Russia under the Bolshevik Regime* (1994), a căror versiune prescurtată o reprezintă cartea de față. În perioada 1981–1982 a fost consilier al președintelui Regan pentru problemele Rusiei și ale Europei de Est.

RICHARD PIPES

SCURTĂ ISTORIE A REVOLUȚIEI RUSE

Traducere din engleză de
CĂTĂLIN PÂRCĂLABU

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta

IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

RICHARD PIPES
A CONCISE HISTORY OF THE RUSSIAN REVOLUTION
Alfred A. Knopf, Inc., New York
© 1995 Richard Pipes
© pentru hărți, 1990, 1995, Bernard H. Wagner
Această traducere apare cu acordul editurii Alfred A. Kropf, Inc.

© HUMANITAS, 1998, pentru prezenta versiune românească

ISBN 973-28-0868-3

Lui Mark, Sarei și Annei

Introducere

Cuvîntul „revoluție“ are o etimologie interesantă. Întrebați de sociologii sovietici, țăranii ruși răspundeau că înseamnă „*samovolșcina*“, adică, într-o traducere aproximativă, „să faci ce vrei“. În publicitatea zilelor noastre, „revoluționar“ a ajuns să însemne „absolut nou“, deci implicit „îmbunătățit“. În vorbirea curentă, el reprezintă un alt mod de a spune „complet diferit“. Această întrebuințare a cuvîntului ne-ar putea cu greu lăsa să bănuim că originile lui țin de astronomie și de astrologie.

„Revoluție“ derivă din verbul latinesc *revolvere*, „a se roti“, folosit inițial pentru a descrie mișcarea planetelor. Copernic și-a intitulat marele tratat în care nega poziția pămîntului de centru al universului *Despre revoluția corpurilor cerești*. Din astronomie, cuvîntul a trecut apoi în vocabularul astrologilor, care pretindeau că pot prevedea viitorul studiind cerul. Astrologii secolului al XVI-lea aflați în slujba prinților și a generalilor numeau „revoluție“ evenimentele neașteptate și imprevizibile provocate de conjuncția planetelor — cu alte cuvinte, de forțe pe care omul nu le poate controla. Așa se face că înțelesul științific, originar, al cuvîntului, care sugera repetitivitate și regularitate, a ajuns să exprime în cîmpul vieții umane exact opusul, adică neprevăzutul, neașteptatul.

Cuvîntul a fost pentru prima oară utilizat în politică în Anglia anilor 1688–1689, spre a descrie înlăturarea de pe tron a lui Iacob al II-lea în favoarea lui William al III-lea și a reginei Maria. Ca preț al obținerii coroanei, noul rege a trebuit să semneze o „Declarație a drepturilor“, prin care se angaja să nu abroge legi sau să impună noi dări fără aprobarea parlamentului, inaugurînd astfel un proces care avea să conducă la triumful suveranității poporului în Anglia. Era așa-numita „Glorioasă Revoluție“. Ea nu a influențat însă decît regimul politic al țării.

Un secol mai tîrziu, Revoluția Americană avea să aducă schimbări mai profunde, prin faptul că proclama independența țării și modifica radical raporturile dintre individ și stat. Ea îmbina principiul suveranității poporului și pe cel al libertății individuale cu ceea ce mai tîrziu urma să fie numit dreptul la autodeterminare națională. Chiar și așa însă, ea se limita la sfera politicului. Cultura Statelor Unite, sistemul lor judiciar, garantarea vieții și a proprietății — toate moștenite de la Marea Britanie — au rămas neatinse de Revoluție.

Prima revoluție modernă a fost cea franceză. În prima sa fază, ea a avut un caracter spontan și neconștientizat: în iunie 1789, cînd reprezentanții celor trei stări au depus jurămîntul de la Jeu de Paume, act de sfidare care marca declanșarea Revoluției, ei vorbeau nu despre o revoluție, ci despre „o renaștere națională". Cu timpul însă, conducerea Franței răzvrătite a trecut în mîinile unor ideologi care vedeau în prăbușirea monarhiei o ocazie unică de a împlini idealurile Secolului Luminilor, idealuri care depășeau cu mult țelurile politice limitate ale revoluțiilor engleză și americană, vizînd nici mai mult, nici mai puțin decît crearea unei noi ordini sociale și chiar a unui nou tip de om. Sub regimul iacobin, măsurile luate și, uneori, puse în practică au anticipat, prin îndrăzneala concepției și brutalitatea cu care au fost aplicate, regimul comunist din Rusia. Cuvîntul „revoluție" a început din acel moment să desemneze planurile grandioase de transformare a lumii — prin urmare, nu schimbările petrecute, ci schimbările înfăptuite.

Secolul al XIX-lea a fost martorul apariției revoluționarilor de profesie, intelectuali care își dedicau întreaga viață studierii revoltelor din trecut — spre a găsi în ele orientări de ordin tactic — și analizării evenimentelor epocii lor, pentru a căuta semne ale viitoarelor revolte; o dată ce acestea se produceau, revoluționarii de profesie interveneau, încercînd să dirijeze revolta spontană spre o revoluție conștientă. Acest soi de revoluționari radicali puneau viitorul sub semnul unor tulburări violente, progresul impunînd, în viziunea lor, distrugerea sistemului tradițional al relațiilor dintre oameni. Țelul lor era să elibereze „adevărata" natură umană de sub apăsarea proprietății private și a instituțiilor cărora aceasta le dăduse naștere. Comuniștii radicali și anarhiștii își imaginau revoluția ca pe un eveniment care avea să schimbe în întregime nu doar aspectele ordinii politice și social-economice de pînă atunci, ci însăși existența umană. Scopul ei era, după expresia lui Leon Trotki, să „răstoarne lumea".

Această tendință a culminat cu Revoluția rusă din 1917. Deși prăbușirea monarhiei ruse s-a datorat unor cauze interne, bolșevicii, învingători în lupta pentru putere care a urmat abdicării țarului, erau internaționaliști, înflăcărați de aceleași idei ca și intelectualii radicali din Occident. Ei au pus mîna pe putere pentru a schimba nu Rusia, ci lumea întreagă. Își priveau propria țară, „veriga cea mai slabă din lanțul imperialismului", ca pe o simplă rampă de lansare a revoltei universale care avea să transforme din temelii condiția umană, refăcînd, cu alte cuvinte, cea de-a șasea zi a Facerii Lumii.

Cauzele revoluțiilor ulterioare anului 1789 sînt numeroase și complexe. Observatorii secolului XX, influențați de modele de gîndire socialiste și sociologice, sînt tentați să le caute într-o nemulțumire populară generală. Ei pleacă de la supoziția că ar fi fost vorba de acțiuni disperate, pe care

nu avem deci a le judeca. E o viziune care exercită o atracție deosebită în spațiul anglo-saxon, unde ideologiile nu au jucat niciodată un rol proeminent. Însă ideea că toate revoluțiile care au avut sau vor avea loc sînt inevitabile — și prin aceasta, justificate — e valabilă numai într-un sens restrîns. Evident că, într-o țară în care guvernul reflectă cu fidelitate dorințele majorității populației, cedînd în mod pașnic puterea atunci cînd a pierdut încrederea oamenilor, și în care există un nivel rezonabil de prosperitate, revoluțiile violente sînt inutile, prin urmare improbabile; alegerile reprezintă de fiecare dată un soi de revoluție pașnică. Acest adevăr evident nu implică însă și contrariul: anume că, acolo unde au loc revolte violente, populația ar dori o schimbare completă a sistemului politic și economic — adică o „revoluție" în înțelesul iacobin sau bolșevic al cuvîntului. Istoricii au făcut observația că revoltele populare au un caracter conservator, obiectivul lor fiind recîștigarea unor drepturi tradiționale, de care oamenii simt că au fost privați în mod nedrept. Revoltele sînt orientate spre trecut. Ele au un scop în același timp bine precizat și limitat. Acele „*cahiers des doleances*" prezentate de țăranii francezi în 1789, sau de cei ruși în 1905 (sub o altă denumire), conțineau nemulțumiri concrete, care puteau fi toate rezolvate în cadrul sistemului existent.

Cei care transpun aceste doleanțe concrete într-o forță atotdistrugătoare sînt intelectualii radicali. Dorința lor este nu de a reforma, ci de a șterge cu totul trecutul, spre a crea o ordine a lucrurilor care nu a existat niciodată pînă la ei, cu excepția miticei Vîrste de Aur. Revoluționarii de profesie, majoritatea proveniți din rîndurile clasei de mijloc, disprețuiesc cererile modeste ale „maselor", ale căror interese reale pretind că le înțeleg doar ei. Ei sînt aceia care transformă revoltele populare în revoluții, propovăduind că lucrurile nu se pot îmbunătăți decît dacă totul se schimbă. Această filozofie, aliaj intim de idealism și dorință de putere, deschide drumul unor tulburări permanente. Cum însă oamenii de rînd nu pot face față unui mediu instabil și imprevizibil, toate revoluțiile de după 1789 au eșuat.

Iată de ce existența nemulțumirilor populare este doar o condiție necesară, nu și suficientă, a revoluțiilor, care necesită în plus o infuzie de idei radicale. Revoltele care au zguduit Rusia începînd cu februarie 1917 au fost posibile datorită colapsului ordinii publice provocat de presiunea unui război ale cărui efecte guvernul nu le mai putea controla. Cauza principală a derivei Rusiei în apele necunoscute ale unei utopii extreme a fost fanatismul acelor intelectuali care, în octombrie 1917, au profitat de extinderea anarhiei pentru a lua puterea în numele „poporului", fără a avea curajul, nici atunci și nici în cei șaptezeci de ani care au urmat, să încerce să obțină un mandat popular.

Se poate afirma că Revoluția rusă a fost evenimentul cel mai important al secolului care se încheie. Nu numai că ea a constituit piedica principală în calea păcii după primul război mondial, dar a influențat în mod direct ascensiunea național-socialismului în Germania și declanșarea celui de-al doilea război mondial, pe care triumful nazismului o făcuse inevitabilă. În cei cincizeci de ani care au urmat victoriei aliaților în cel de-al doilea război mondial, regimul comunist apărut în urma revoluției a menținut lumea într-o stare de permanentă tensiune, uneori cu riscul declanșării unui nou conflict mondial. Toate acestea par să aparțină acum trecutului. Pentru a împiedica însă ca istoria să se repete, este important să aflăm cum s-au petrecut lucrurile; căci problema fundamentală pusă în mod implicit de toate revoluțiile moderne, și mai cu seamă de cea rusă, este de a ști dacă rațiunea poate ajuta omenirea să-și depășească imperfecțiunile cunoscute și să atingă o ideală perfectibilitate. Eșecul incontestabil al revoluției ruse, confirmat în 1991, cînd Uniunea Sovietică s-a dezmembrat și Partidul Comunist a fost scos în afara legii, poate fi interpretat ca o dovadă concludentă a faptului că utopia conduce în mod inevitabil la chiar opusul ei, că drumul spre paradisul terestru sfîrșește în infern; în același timp însă, acest eșec ar putea fi considerat doar un accident vremelnic în eforturile omenirii de a-și construi o existență ideală.

Autorului rîndurilor de față, care și-a dedicat aproape întreaga viață studiului acestei probleme, Revoluția rusă îi apare ca desfășurarea unei tragedii, în care evenimentele sînt produsul mentalității și caracterului protagoniștilor. Poate că unii se simt mulțumiți să o considere rezultatul unor forțe economice și sociale grandioase, prin urmare, „inevitabilă". Însă condițiile „obiective" sînt o abstracție; ele nu intră în acțiune. Nu constituie decît un fundal al deciziilor subiective, luate de un număr relativ redus de indivizi pentru care politica și războiul sînt ocupația principală. Evenimentele se dovedesc „inevitabile" doar privite retrospectiv. Documentele pe care se bazează istoria de față ne înfățișează oameni care își urmează propriile interese și aspirații, fără a fi capabili sau dornici să ia în considerare interesele sau aspirațiile celorlalți. De multe ori, autorul s-a simțit înclinat să-și povățuiască personajele să se oprească și să mediteze înainte de a se arunca orbește în catastrofa care avea să-i devoreze pe învingători și învinși laolaltă. E o experiență din care ieși mai umil și mai puțin încrezător în capacitatea omenirii de a se schimba prin propriile puteri.

Paginile care urmează rezumă volumele mele: *Revoluția rusă* (1990) și *Rusia sub regimul bolșevic* (1994). Cele două cărți descriu în mod detaliat și pe baza întregii documentații disponibile istoria Rusiei în „epoca frămîntărilor" dintre 1899 și 1924. Dat fiind că interesul istoriei rezidă în detalii, mulți cititori atrași de acest subiect nu au timpul necesar pentru a citi două volume care totalizează 1300 de pagini, sprijinite pe 4500 de

referințe. Am scris această *Scurtă istorie* cu gîndul la ei. Cartea urmează îndeaproape structura celor două volume, omițînd ceea ce se poate omite, condensînd restul și restrîngînd referințele la minimul necesar*. Toată informația conținută în acest volum poate fi coroborată prin referire la cele două cărți pe baza cărora a fost alcătuit. În cele cîteva ocazii în care am introdus informații noi, sursele au fost indicate.

RICHARD PIPES

* Succesiunea primelor patru capitole din *Revoluția rusă* a fost schimbată, iar capitolul 4 din *Rusia sub regimul bolșevic* a fost omis. Partea finală din *Revoluția rusă*, „Reflecții asupra revoluției ruse", a fost reprodusă aproape fără modificări.

IMPERIUL RUS IN JURUL ANULUI 1900

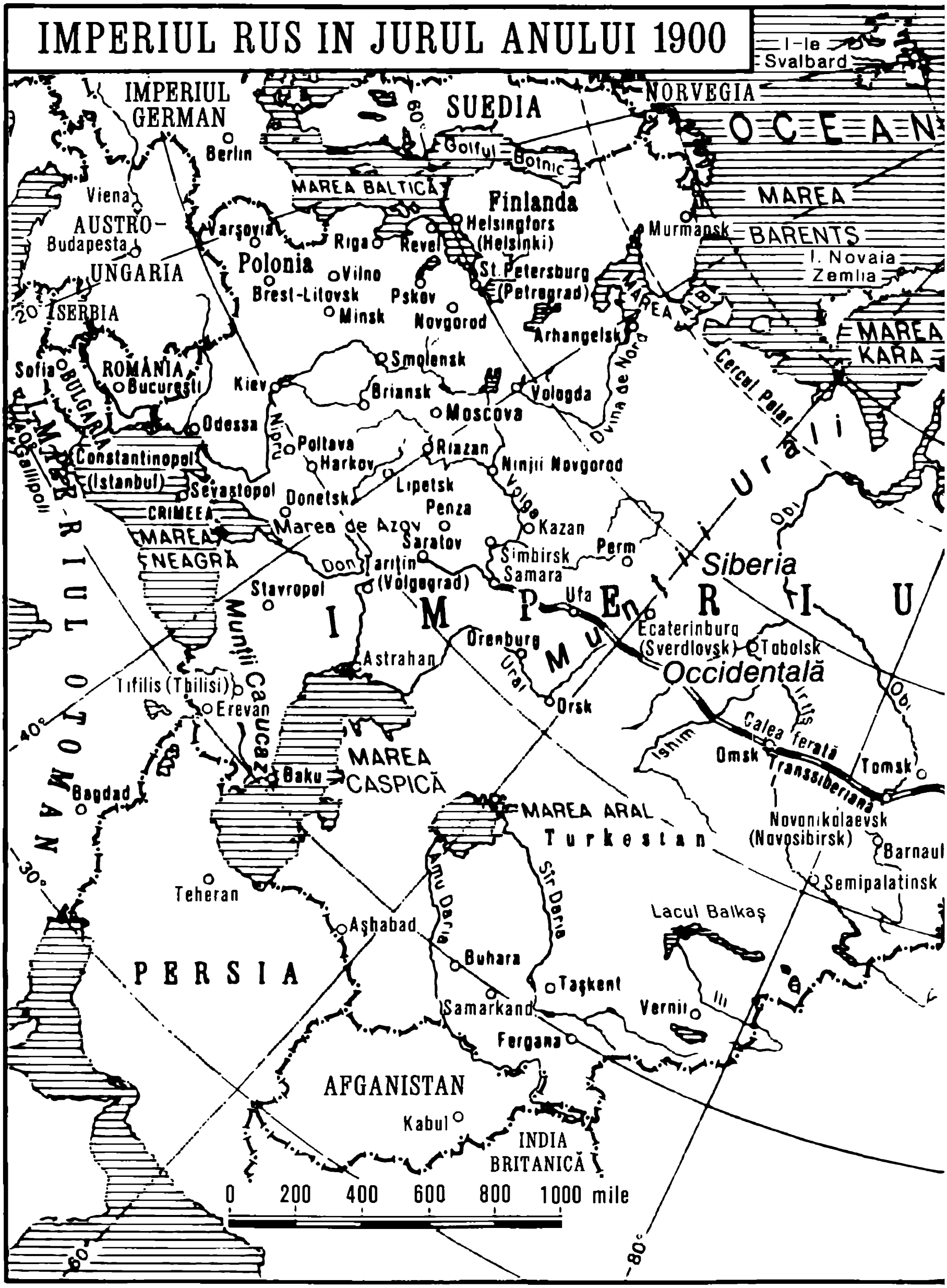

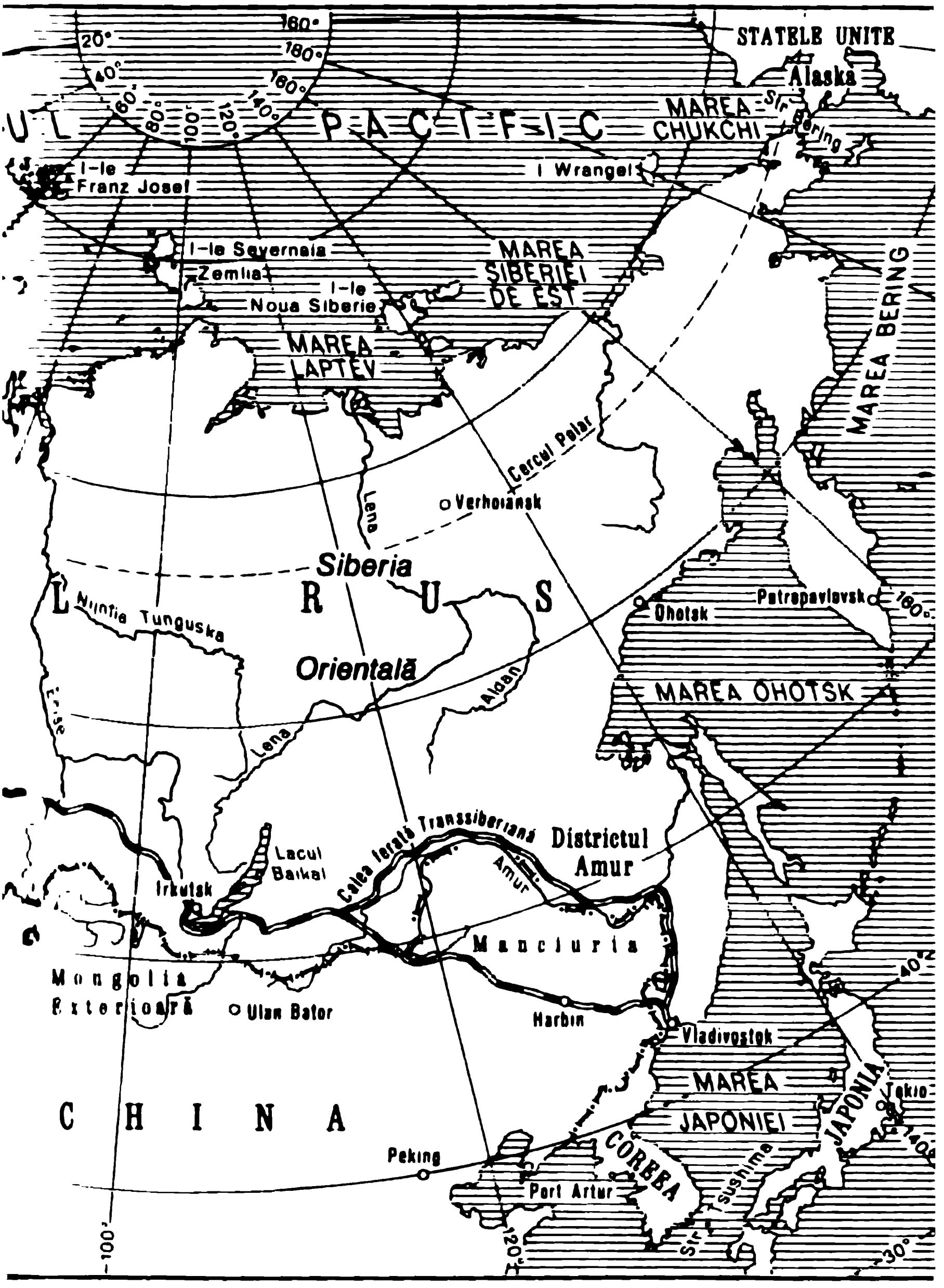

STATELE UNITE
Alaska
MAREA CHUKCHI
Str. Bering
P A C I F I C
I-le Franz Josef
I Wrangel
I-le Severnaia Zemlia
I-le Noua Siberie
MAREA SIBERIEI DE EST
MAREA LAPTEV
MAREA BERING
Cercul Polar
Verhoiansk
Lena
Siberia
R U S
Orientală
Nijnţia Tunguska
Aldan
Lena
Ohotsk
Petropavlovsk
MAREA OHOTSK
Calea ferată Transsiberiană
Districtul Amur
Amur
Lacul Baikal
Irkutsk
Manciuria
Mongolia Exterioară
Ulan Bator
Harbin
Vladivostok
MAREA JAPONIEI
JAPONIA
Tokio
C H I N A
Peking
COREEA
Port Artur
Str. Tsushima

PARTEA ÎNTÎI

Agonia vechiului regim

Capitolul I

RUSIA LA 1900

La începutul secolului XX, Rusia era o țară a contrastelor izbitoare. Un călător francez din epocă, Anatole Leroy-Beaulieu, o compara cu „unul din acele castele, construite de-a lungul a mai multe epoci, în care vezi alăturate stilurile cele mai discordante, sau cu o casă, ridicată la întîmplare și suferind mereu adăugiri, lipsită de caracterul unitar și de confortul locuințelor construite după un plan definitiv". Optzeci la sută din populație era formată din țărani, care duceau în provinciile Marii Rusii o viață nu foarte diferită de aceea a strămoșilor lor din Evul Mediu. La cealaltă extremă a spectrului social se aflau scriitorii, artiștii, compozitorii, oamenii de știință, perfect familiarizați cu stilul de viață occidental. O economie capitalistă viguroasă — Rusia era cel mai mare producător de țiței și principalul exportator de grîne din lume la momentul respectiv — coexista cu un regim al cenzurii politice și al arbitrariului polițienesc. Rusia aspira la statutul de mare putere, egală a Franței democrate, dar menținea un regim autocratic, în care oamenii nu aveau nici un cuvînt de spus în guvernarea țării și care sancționa cu asprime orice expresie a nemulțumirii față de starea de lucruri existentă. Era singura dintre marile puteri care nu avea nici constituție, nici parlament. Aceste contradicții creau o impresie de provizorat și sentimentul, cel puțin în rîndul claselor educate, că lucrurile nu mai puteau continua astfel și că o dată cu trecerea în noul secol, Rusia avea să facă saltul în modernitate, ajungînd din urmă Europa occidentală și poate chiar depășind-o. Din motive care vor fi expuse în continuare, țăranii așteptau și ei mari transformări, deși de natură economică mai degrabă decît politică. Impresia lui Jules Legras, un alt călător francez, că Rusia era o țară „neterminată" reflectă aceste așteptări legate de schimbare, care îi umpleau pe unii de entuziasm și pe alții de teamă.

Țărănimea

Agricultura reprezenta baza economică și socială a Rusiei ultimilor țari. Aproximativ patru cincimi din populația ei erau alcătuite din țărani care cultivau pămîntul și care, în provinciile nordice, aveau și ocupații secundare în industrie. Un călător care ar fi survolat regiunile centrale ale

Rusiei în balon ar fi avut sub ochi o întindere nesfîrșită de terenuri cultivate, împărțite în fîșii înguste, întrerupte din loc în loc de păduri și pășuni, pe care erau presărate la fiecare cinci-zece kilometri sate cu colibe de lemn. Orașele erau mici și situate la mare distanță unele de altele.

Populația Rusiei rurale alcătuia, într-o măsură de neimaginat pentru occidentali, o lume închisă în sine, care nu era integrată nici în edificiul social, nici în mașinăria administrativă. Raporturile ei cu oficialitățile și cu clasele educate erau similare celor dintre locuitorii Africii sau Asiei și administrația colonială. Țărănimea continua să fie credincioasă orînduirilor vechii Moscove, rămînînd neatinsă de occidentalizarea la care Petru cel Mare supusese elita țării. Țăranii ruși purtau barbă, vorbeau un grai al lor, aveau o logică proprie, își urmau propriile interese, fără să simtă că ar avea ceva în comun cu reprezentanții imberbi ai autorităților sau cu mica nobilime, care le cereau dări, arende și recruți, fără a le oferi nimic în schimb. Ei nu datorau credință decît satului, sau cel mult administrației acestuia (*volosti*).

Pînă la 1861, aproape jumătate din țăranii ruși erau iobagi, supuși autorității arbitrare a proprietarilor de pămînturi (cealaltă jumătate era alcătuită din țăranii statului și cei ai țarului, administrați de funcționarii guvernamentali). Lipsiți de drepturi civile, iobagii nu erau totuși sclavi. În primul rînd, nu puteau fi vînduți în mod public. Apoi, nu lucrau pe mari plantații, ci pe loturi individuale, din care o parte o cultivau pentru proprietari, ca plată pentru teren (cînd nu plăteau în bani sau produse); restul era destinat consumului propriu sau vînzării. În esență, erau legați de glie și își îndeplineau obligațiile față de proprietari fie prin muncă (de obicei, trei zile pe săptămînă), fie plătindu-i acestuia o rentă. Deși neprotejați de tribunale, ei se bucurau de garanțiile oferite de cutume, pe care nici latifundiarii, nici funcționarii statului nu-și permiteau să le ignore.

În februarie 1861, țarul Alexandru al II-lea a semnat decretul prin care iobagii erau eliberați, primeau pămînt și echivalentul unei ipoteci pe timp de patruzeci și nouă de ani, cu care urmau să plătească foștilor proprietari terenurile pe care aceștia le cedaseră. Principala moștenire a iobăgiei, sistem care durase peste două secole și jumătate, a fost izolarea țăranilor de restul societății și înrădăcinarea în mințile lor a convingerii că lumea e un loc al fărădelegilor, în care nu poți supraviețui decît prin forță și viclenie. Era o mentalitate care avea să facă foarte dificilă transformarea lor în cetățeni.

Viața țărănimii ruse se desfășura în jurul a trei instituții: gospodăria (*dvor*), satul (*derevnia* sau *selo*) și comuna (*mir* sau *obșcina*).

Gospodăria, unitatea de bază a vieții Rusiei rurale, era în fapt familia lărgită: tatăl, mama, fiicele nemăritate și fiii însurați, împreună cu soțiile și copiii acestora. Ea cuprindea de obicei între șase și zece persoane. În condițiile de climă caracteristice Rusiei, cu un sezon agricol scurt, care presupunea perioade de muncă intensivă primăvara și toamna, gospodăriile

mari erau avantajate în raport cu cele mici. Gospodăria era organizată în mod autocratic, capul familiei — numit *bolșak* — dispunînd de o autoritate absolută asupra celorlalți membri și a bunurilor lor. La moartea capului familiei, *dvor*-ul se destrăma de obicei, proprietatea comună fiind împărțită între membrii lui, care se mutau pentru a-și crea fiecare propria gospodărie. Această practică explică lipsa de continuitate a vieții rurale în Rusia. În contrast puternic cu situația din Europa Occidentală sau Japonia, satele rusești se aflau într-o stare de permanentă instabilitate.

Două din caracteristicile gospodăriei merită discutate în detaliu, ele explicînd în mare măsură comportamentul social al țărănimii ruse. Membrii gospodăriei nu aveau o proprietate personală (în afara bunurilor de folosință imediată), totul aflîndu-se la dispoziția *bolșak*-ului. De asemenea, ei nu aveau drepturi individuale, interesele lor fiind subordonate celor ale întregii familii. În aceste condiții, țăranii Rusiei Mari nu puteau dobîndi conștiința drepturilor lor individuale, nici pe aceea a proprietății private — ambele, elemente indispensabile ale noțiunii moderne de cetățean. Ei se obișnuiseră să trăiască sub autoritatea arbitrară a *bolșak*-ului, în sistemul de proprietate colectivă asupra mijloacelor de producție.

Satul rus era o aglomerare de case din lemn, dispuse de o parte și de alta a unui drum central. Nu existau nici un fel de organe oficiale de auto-administrare. Conducătorul satului (*starosta*) era numit, adeseori împotriva voinței lui, de funcționari ai guvernului, care aveau și puterea să îl înlăture. Din acest punct de vedere — din nou, în puternic contrast cu situația din vestul Europei sau Japonia — satul rus era o instituție fluidă și nestructurată.

Comuna nu era specifică doar Rusiei, instituții similare existînd în trecut și în alte părți ale lumii. În jurul anului 1900 însă, această instituție nu mai exista, în ciuda lipsei sale de eficiență practică, *decît* în Rusia. Ca sistem de organizare a deținerii și cultivării pămîntului, ea era departe de concepția modernă despre proprietate.

Comuna cuprindea ansamblul țăranilor care dispuneau, fiecare, de o parte din pămîntul aflat în proprietatea ei. Deși în multe privințe ea coincidea cu satul, cele două instituții nu erau identice, dat fiind că sătenii care nu aveau acces la pămîntul comunei, precum învățătorii și preoții, nu făceau parte din ea. În anumite regiuni un sat mare putea cuprinde mai multe comune. Suprafața de pămînt aflată în proprietatea comunei era împărțită într-un mare număr de fîșii înguste de teren. În funcție de tradiția locală, în mod periodic, de obicei la fiecare zece-cincisprezece ani, aceste terenuri erau „redistribuite" între gospodării, pentru a se ține cont de schimbările produse prin moartea, nașterea sau plecarea membrilor diferitelor familii. Scopul acestor realocări era să asigure fiecărei gospodării suficient pămînt arabil pentru a-și putea hrăni membrii și a face față obligațiilor

legate de impozite. Terenurile erau distribuite în funcție de fertilitatea solului și de distanța pînă la vatra satului.

La 1900, practic toate gospodăriile țărănești din provinciile centrale ale Rusiei erau organizate în comune. În zonele de graniță ale imperiului — fostul stat polono-lituanian, Ucraina, regiunile din sud-est ale cazacilor — predominau fermele individuale. Apartenența la o comună nu îi împiedica pe membrii acesteia să cumpere de la marii proprietari sau de la alți deținători, cu titlu individual sau în asociere, suprafețe de pămînt ai căror proprietari direcți deveneau. În preajma Revoluției, acești țărani-proprietari, luați laolaltă, ajunseseră să dețină tot atîta pămînt cît latifundiarii și negustorii.

Toate deciziile în probleme care priveau comuna erau luate de adunarea sătească, care includea numai bărbați, capii gospodăriilor. Hotărîrile respective, adoptate în unanimitate, erau obligatorii pentru toți. Ele priveau chestiuni legate de calendarul muncilor agricole, repartiția dărilor sau conflictele dintre gospodării. Adunarea decidea de asemeni în probleme de afiliație religioasă și, mai tîrziu, cînd Rusia a avut un parlament, hotăra cărui partid își dădeau votul membrii ei.

Sistemul comunal avea numeroase dezavantaje. Cultivarea pămîntului prin împărțirea lui în fîșii irosea o mare parte din timpul țăranilor, obligați să-și mute mereu animalele de povară și uneltele de pe un teren pe altul. Modul de repartiție îi încuraja să exploateze la maximum pămîntul, cu un

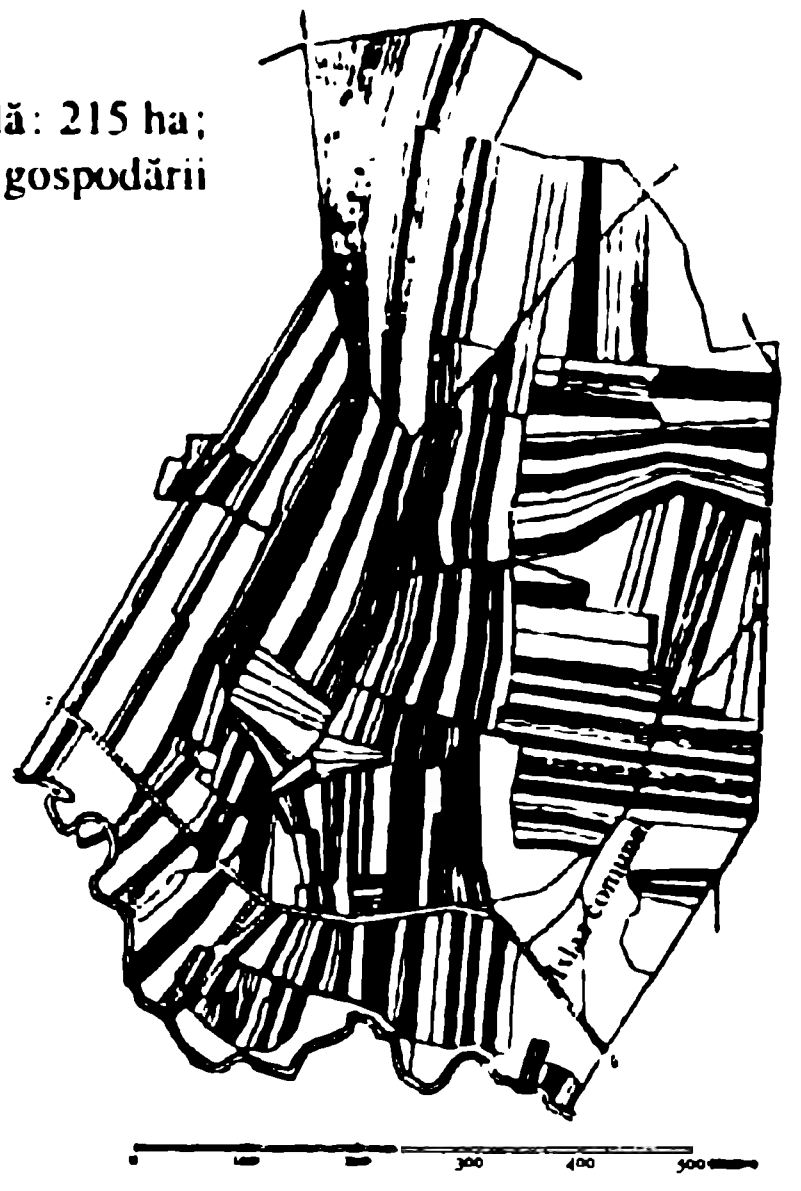

Exploatare agricolă în fîșii înguste de pămînt, așa cum se practica în Rusia centrală în jurul anului 1900.

minimum de investiții, ceea ce ducea la epuizarea solului. În fine, comuna îngăduia existența unui element țărănesc neproductiv, întîrziind dezvoltarea clasei micilor proprietari liberi. Egalitarismul ei producea o nivelare socială în sens negativ.

Cu toate acestea, sistemul comunal supraviețuia tuturor dificultăților, fiind sprijinit atît de oficialități cît și de țăranii înșiși. Guvernul era mulțumit de sistem și făcuse aproape imposibilă, prin lege, ieșirea țăranilor din cadrul lui, dat fiind că astfel era asigurată plata la timp a dărilor și altor obligații față de stat, evitîndu-se (cel puțin în teorie) un șomaj rural masiv. Țăranii se simțeau încă și mai atașați de sistemul comunal: credința lor era că Dumnezeu a creat pămîntul, precum aerul și apa, spre folosul tuturor oamenilor, motiv pentru care acesta putea fi doar cultivat, nu și deținut în proprietate. Sistemul comunal garanta (din nou, în teorie) accesul fiecăruia la o bucată de pămînt. Pentru țărani, era drept și inevitabil ca toate pămînturile din Rusia aflate în proprietate privată să fie luate proprietarilor și date comunelor. La începutul secolului nostru, țăranii ruși așteptau cu încredere ca, de la o zi la alta, țarul să hotărască o astfel de mare „redistribuire" națională și să împartă comunelor tot pămîntul aflat în mîinile proprietarilor. Această așteptare, bazată pe credința retrospectivă într-un trecut îndepărtat, cînd pămîntul era disponibil în cantități nelimitate, făcea din țăranul rus un potențial adept al intelectualității revoluționare.

Exista la începutul secolului opinia generală că Rusia se confruntă cu o criză agrară din ce în ce mai gravă, datorată în cea mai mare parte suprapopulării. Cu un spor natural al populației de cincisprezece pînă la optsprezece la mie, ea înregistra cea mai rapidă creștere demografică din Europa. O suprafață de teren care în anii '60 ai secolului trecut, în momentul desființării iobăgiei, asigura hrana pentru două persoane, trebuia patruzeci de ani mai tîrziu să hrănească trei; rezultatul a fost apariția tocmai a acelei clase rurale de țărani fără pămînt sau cu pămînt puțin, a cărei formare sistemul comunal fusese menit să o întîrzie. În trecut, țarii asiguraseră prin cuceriri pămîntul necesar unei populații în permanentă creștere. Lucrul nu mai era posibil, fiindcă Imperiul atinsese limitele expansiunii rapide, dincolo de care nu se mai putea extinde decît cu riscul declanșării unui război generalizat. Țăranii erau prea săraci și prea conservatori ca să treacă de la agricultura extensivă la una intensivă, ceea ce le-ar fi permis să mărească recoltele și să o scoată la capăt cu mai puțin pămînt. Industria, deși aflată în plină expansiune, nu putea absorbi decît o mică parte din surplusul de populație rurală. Iar emigrarea peste ocean, care salvase restul Europei de la o criză asemănătoare, nu era o soluție în acest caz, în parte pentru că rușii nu puteau concepe să trăiască într-o țară neortodoxă, dar și pentru că, obișnuiți cu viața comunităților tradiționale, țăranii ruși nu se simțeau capabili să o ia de la capăt, căutîndu-și norocul aiurea. Ca urmare, presiunea demografică se intensifica an după an, o dată cu ea crescînd și riscurile unei explozii în mediul rural.

Proletariatul industrial rus a apărut din rîndurile țărănimii. Majoritatea muncitorilor ruși erau de fapt angajați sezonieri ai căilor ferate și ai fabricilor de textile, lucrînd acolo doar în perioadele în care nu era nevoie de ei la arat sau la strînsul recoltelor. Din acest motiv, cea mai mare parte a fabricilor din Rusia nu erau amplasate în orașe, ci în mediul rural, unde forța de muncă era la îndemînă. O clasă de muncitori calificați, angajați permanent și separați atît economic cît și psihologic de lumea satului, s-a dezvoltat doar în industriile miniere și în cele cu tehnologie avansată, existente în Urali, Ucraina și Sankt Petersburg. Cu totul, Rusia începutului de secol nu avea probabil mai mult de un milion de muncitori industriali permanenți, față de circa o sută de milioane de țărani. Legislația țaristă interzicea muncitorilor să se organizeze în sindicate și încercările, chiar timide, de a crea cercuri educative sau asociații de întrajutorare erau pedepsite cu asprime.

Mentalitatea țăranului rus, deși esențială pentru înțelegerea istoriei moderne a Rusiei, nu a fost studiată în mod serios: intelectualii par să-i fi privit pe țărani ca pe niște creaturi primitive, ținute cu bună știință în ignoranță de către stăpînii lor și, de aceea, nedemne de o atenție deosebită. Ceea ce însă intelectualitatea urbană lua drept ignoranță era în realitate inteligența adaptării la condițiile în care țăranii erau obligați să trăiască: o climă aspră și o administrație care îi trata exclusiv ca pe o sursă de exploatat. Țăranul rus nu conta pe nimeni în afară de el însuși, nici măcar pe cei asemenea lui. Iar despre patriotismul lui, iată ce spunea Lev Tolstoi:

> Nu am observat niciodată la oamenii din popor vreo urmă de sentimente patriotice, dimpotrivă, am auzit adesea la cei mai serioși și mai respectabili dintre ei cuvinte care exprimă o indiferență desăvîrșită și chiar dispreț față de orice formă de patriotism.

Sentimentele religioase și xenofobia înnăscută a țăranului rus au făcut posibilă ridicarea lui împotriva inamicilor din afară. Ele nu erau însă suficiente pentru a îi cere sacrificii în numele națiunii. În timpul Revoluției și al războiului civil, generalii ruși au avut doar motive de dezamăgire atunci cînd au încercat să ralieze țărănimea împotriva comuniștilor, folosind sloganuri patriotice; comuniștii au avut mult mai mult succes făcînd apel la resentimentele de clasă și la lăcomie.

Pînă în secolul al XVIII-lea, țăranul occidental nu se deosebea prea mult de cel rus de la începutul secolului XX. Însă o serie de inovații introduse în Occident în secolul al XIX-lea i-au transformat pe supușii pasivi din mediul rural în cetățeni activi: ne referim la generalizarea învățămîntului, apariția pieței naționale și a partidelor politice. Nimic din toate acestea nu exista însă în Rusia anului 1900. Țăranul rus nu juca prin urmare nici un rol social sau politic. El rămînea pentru moment un outsider.

Rusia oficială

Administrația începutului de secol era marcată de aceleași contradicții ca și restul Rusiei. La vîrf, un aparat birocratic greoi, care dispunea de puteri nelimitate; la bază, o populație pusă, în general, în situația să se descurce pe cont propriu. În mod paradoxal, rusul obișnuit, trăind sub regimul autocratic, se afla mai puțin în contact cu administrația și resimțea mai puțin impactul politicii decît cetățeanul Angliei, Franței sau al Statelor Unite, state democratice. Lucrul a devenit evident în timpul primului război mondial, cînd guvernul țarist a mobilizat populația cu mult mai mare greutate decît au reușit să o facă democrațiile occidentale.

Pînă în 1905, Rusia fusese condusă de o monarhie cu puteri nelimitate. Întreaga putere emana de la împărat. Conform Codului de procedură penală, orice încercare de a pune la îndoială autoritatea țarului sau simpla exprimare a dorinței de a vedea schimbat regimul constituiau delicte majore. Toate propunerile — inclusiv cele care veneau din rîndul cercurilor oficiale — de a include în procesul de luare a deciziilor reprezentanți ai poporului, fie și numai cu titlu consultativ, erau respinse. Autoritatea politică era considerată o proprietate a dinastiei, încredințată fiecărui țar, care avea datoria să o treacă întreagă urmașilor.

Absolutismul fusese desigur forma de guvernămînt predominantă în restul Europei continentale pînă în secolul al XIX-lea, cînd a fost înlocuit de suveranitatea poporului. În Rusia el a supraviețuit secolului al XIX-lea, luînd forme extreme. La apogeul absolutismului, regii din Occident respectau proprietatea privată a supușilor, încălcarea dreptului de proprietate fiind considerată aici o manifestare a tiraniei. Un jurist spaniol din secolul al XV-lea scria, exprimînd un principiu fundamental al sistemelor politice din Occident: „regelui îi este încredințată numai administrarea regatului, nu și posesia bunurilor, căci proprietatea și drepturile Statului sînt publice și nu pot constitui patrimoniul nimănui“[1]. Dreptul de proprietate constituia o limitare reală a autorității regale, chiar și atunci cînd aceasta nu era în mod oficial îngrădită. Dimpotrivă, în vechea Rusie, precum în „despoțiile orientale“, țarul domnea și era, în același timp, proprietarul regatului său. Lui îi aparținea pămîntul și resursele naturale, el deținea monopolul pieței interne și al comerțului exterior și, ca și cum nu ar fi fost suficient, supușii lui îi erau slujitori pe viață. Cei din pătura aristocratică îl slujeau în mod nemijlocit, în rîndurile armatei sau ale administrației, în vreme ce supușii de rînd munceau pămînturile lui sau pe cele ale servitorilor lui, nobilii. Acest gen de regim „patrimonial“ echivala cu o autocrație dusă la extrem.

Regimul patrimonial din Rusia a început să se destrame spre mijlocul secolului al XVIII-lea. În 1762, țarul a decretat scutirea de serviciul public a nobililor și, la scurt timp după aceea, le-a cedat dreptul de proprietate

asupra pămînturilor pe care pînă atunci le deținuseră în numele lui. Ideea de proprietate privată a prins rădăcini de-a lungul secolului al XIX-lea, ajungînd să se bucure de mai mult respect din partea autorităților decît drepturile personale ale proprietarilor. Desființarea iobăgiei în 1861 a distrus și ultimele rămășițe ale structurii sociale patrimoniale. Regimul patrimonial a supraviețuit însă într-un domeniu, respectiv în spațiul autorității politice. Țarul a continuat să considere suveranitatea drept un bun al său, iar administrația și armata îi datorau loialitate personală: funcționarii publici și ofițerimea jurau supunere nu statului sau națiunii, ci persoanei țarului. Oficialii guvernamentali, la rîndul lor, continuau să fie considerați slujitorii lui.

Funcționarea sistemului autocratic era condiționată de existența unui autocrat nu doar cu numele, ci în persoană, ca deținător al prerogativelor puterii și singurul care știa cum să le folosească. Întîmplarea a făcut ca la 1900 Rusia să fie condusă de un om lipsit de oricare din calitățile cerute unui autocrat veritabil — cu excepția simțului datoriei. Nicolae al II-lea avea o inteligență limitată și o voință slabă, lipsuri pe care încerca să le suplinească prin accese periodice de încăpățînare. Nici puterea, nici privilegiile pe care i le aducea ea nu îl făceau fericit. Țarul mărturisea odată unui ministru că menține autocrația nu pentru plăcerea lui personală, ci pentru că țara are nevoie de ea. În afară de soție și copii, nu îl preocupau decît Rusia și armata; suprema lui plăcere erau exercițiile fizice. Orice altceva îl lăsa rece. Mărturiile concordă asupra faptului că nu a părut niciodată mai fericit decît după abdicare.

Soția lui, Alexandra Fedorovna, era făcută dintr-un aluat diferit. De origine germană, nepoată a reginei Victoria, a asimilat foarte repede tradițiile patrimoniale ale țării de adopțiune. Conștientă de slăbiciunile soțului ei, Alexandra îi cerea cu insistență să se comporte ca un adevărat autocrat, să fie un al doilea Petru cel Mare. „Tu și Rusia sînteți una", îi repeta ea; ori: „Rusia iubește biciul." Lipsit de influența ei, Nicolae ar fi cedat poate presiunilor, acceptînd rolul de monarh decorativ, ceea ce ar fi putut preveni declanșarea Revoluției.

Trebuie atunci să ne întrebăm: de ce țarul Nicolae — asemeni multor ruși de bună credință — a ținut să conserve un regim politic perimat, în ciuda opoziției crescînde a elitelor cultivate ale țării? Liberalii și radicalii respingeau argumentele favorabile autocrației ca servind interesele personale ale țarului. O privire asupra evenimentelor ulterioare ne arată că aceste voci ar fi meritat cel puțin să fie ascultate.

Poziția monarhiștilor de respingere a înlocuirii regimului autocratic cu o monarhie constituțională se sprijinea pe două argumente.

Primul dintre ele era că Rusia, țară prea vastă și prea eterogenă din punct de vedere etnic, nu putea fi guvernată eficient de un regim parlamentar. Populația ei nu forma o societate închegată, ci trăia în comunități izolate,

închise, lipsite de conștiința apartenenței la o singură națiune sau chiar la un singur stat. Țăranii trăiau într-un soi de anarhie primitivă, incompatibilă cu responsabilitățile cerute unor veritabili cetățeni; ei ar fi putut interpreta opoziția parlamentului față de coroană drept un semn că regimul e slab și că-și pot însuși nepedepsiți pământurile aflate în proprietate privată (necomunală, deci). Doar autoritatea personală a unui țar, situat deasupra neînțelegerilor dintre etnii sau partide și liber de constrîngeri constituționale, putea menține unită o asemenea țară.

Un al doilea argument era că eventualele instituții parlamentare ar fi fost, în mod aproape cert, dominate de liberali și socialiști, care ar fi refuzat să coopereze cu un monarh constituțional. Amatori într-ale politicii, cu capetele pline de idei utopice împrumutate din literatura occidentală, aceștia nu ar fi fost satisfăcuți decît de abolirea monarhiei și înlocuirea ei cu o republică în care parlamentul urma să exercite întreaga putere. Rezultatele ar fi fost anarhia și războiul civil.

Deși desfășurarea evenimentelor avea să dovedească multe din temerile lor întemeiate, monarhiștii nu ofereau altă soluție pentru rezolvarea crizei politice decît represiunea. Coroana folosea în acest scop cinci instrumente: funcționarii publici, poliția secretă, nobilimea funciară, armata și Biserica Ortodoxă.

Birocrația rusă era din multe puncte de vedere unică. Provenită din rîndurile servitorimii prinților din Evul Mediu, ea continua să se comporte ca și cum s-ar fi aflat în slujba monarhului și nu în aceea a națiunii. Funcționarul rus acționa după bunul plac al țarului și al superiorilor lui direcți. Putea fi destituit fără a primi vreo explicație și fără a avea dreptul să protesteze. Nu putea demisiona din proprie inițiativă. Astfel de practici duceau la servilism. Complet dependent de superiorii lui, funcționarul public rus era, în relațiile cu oamenii de rînd, un personaj intangibil. În Rusia țaristă, oficialii administrației, în calitatea lor de reprezentanți ai suveranului autocrat, nu puteau fi aduși în fața justiției decît cu consimțămîntul superiorilor. Acest consimțămînt venea însă foarte rar, fiindcă greșelile slujbașului s-ar fi răsfrînt în mod negativ asupra celor care îl numiseră și, în ultimă instanță, asupra țarului însuși. Această situație încuraja abuzurile și corupția. Reversul servilismului era teroarea.

Deși în ministerele din Sankt Petersburg lucrau destui funcționari bine pregătiți și cinstiți, marea masă a membrilor administrației o alcătuiau carieriștii lipsiți de scrupule. Una din particularitățile sistemului rus era că intrarea în serviciul public nu se făcea pe baza unei diplome sau a unui examen de aptitudini: candidatul trebuia doar să demonstreze că știe să citească, să scrie și să efectueze operații matematice elementare. Principalele însușiri cerute pentru a fi angajat și a promova erau de fapt loialitatea și supunerea oarbă.

Poate că cea mai frapantă caracteristică a administrației ruse era sistemul de „ranguri" introdus de Petru cel Mare în 1722. Fiecare funcționar avea un rang (*cin*), numărul total al acestora fiind de paisprezece. Proaspătul angajat începea de la cel mai de jos, al paisprezecelea, străduindu-se apoi să urce scara demnităților. Inițial, obținerea celui de-al optulea rang conferea noblețe ereditară, însă în jurul anului 1900 funcționarii trebuiau să atingă rangul al patrulea pentru a se bucura de o astfel de onoare. Intenția lui Petru fusese ca orice creștere a responsabilității să fie însoțită de o creștere în rang. Însă urmașii lui au denaturat sistemul. Ecaterina cea Mare, ajunsă pe tron în urma unei lovituri de stat care s-a sfîrșit prin moartea soțului ei, țarul Petru al III-lea, a încercat să-și consolideze poziția cumpărîndu-i pe nobili și pe funcționari. În timpul domniei ei, ridicarea în rang a ajuns să depindă nu de asumarea unor responsabilități mai mari, ci pur și simplu de vechime: după ce servea o anumită perioadă de timp — de obicei trei sau patru ani — într-un anumit rang, funcționarul era avansat în mod automat la rangul imediat superior. În plus, cum tradiția cerea ca numai deținătorii unui *cin* să poată avea funcții administrative, serviciul public rus s-a transformat într-o castă închisă. Cu excepția posturilor celor mai înalte, pentru care numirile erau făcute direct de țar, nimeni nu putea obține o poziție în cadrul administrației dacă nu avea un *cin*. Această practică a avut două urmări: a izolat administrația de restul societății și a lipsit-o de calitățile și aportul celor care nu erau birocrați de carieră.

Principalele organe executive ale Rusiei, ministerele, nu se deosebeau în mod esențial de instituțiile similare din Occident, deși aveau anumite particularități. Pînă în 1906, de exemplu, nu existaseră nici cabinet, nici prim-ministru. Fiecare ministru răspundea direct în fața țarului, îndeplinind instrucțiunile acestuia fără să-și consulte colegii. Această practică era motivată de temerea că discutarea deciziilor imperiale în cadrul cabinetului ar fi putut impieta asupra prerogativelor coroanei. De aici, o lipsă de coordonare politică și, prin urmare, un mare grad de confuzie în administrarea țării.

Administrația provinciilor era afectată de penuria de personal. Deși Rusia țaristă avea reputația unei tiranii, iar tirania presupune de obicei o autoritate arbitrară, conducînd cu mînă de fier, marea majoritate a rușilor veneau rar în contact cu statul. Numărul funcționarilor, fie el raportat la teritoriu sau la populație, reprezenta doar o mică fracțiune din cel existent în țări ca Franța sau Germania. Faptul este explicat de constrîngerile fiscale. Trezoreria nu dispunea de resursele necesare administrării corespunzătoare a unui stat atît de întins, bazîndu-se în schimb pe guvernatorii provinciali, învestiți cu o autoritate arbitrară, și pe autoadministrarea instituționalizată la nivelul comunelor țărănești.

Astfel, autoritatea țarului, deși nelimitată, avea o arie de cuprindere efectivă redusă. În toate problemele de natură practică, autoritatea guver-

nului imperial se oprea la nivelul celor optzeci și nouă de capitale de provincie, în care își aveau reședințele guvernatorii și subordonații lor; dincolo de ei, un imens vid administrativ. În subdiviziunile provinciale nu existau reprezentanți permanenți ai administrației; funcționarii acesteia erau simpli vizitatori, aflați în trecere, cel mai adesea pentru a colecta dările neplătite la timp, după care dispăreau. Reprezentanții ministerelor în capitalele provinciale erau responsabili direct față de instituțiile lor centrale și nu cooperau unii cu alții.

Cel mai important minister era cel de interne, însărcinat cu administrarea țării și asigurarea securității în interior. Ministerul de interne numea guvernatorii, a căror putere discreționară îi făcea comparabili cu satrapii Orientului. Una din manifestările acestei puteri era dreptul de a cere Ministerului de interne instaurarea în provinciile lor a „garanțiilor sporite" sau „extraordinare", un fel de lege marțială care îi autoriza să suspende drepturile civile și activitatea insituțiilor private. Ministerul de interne supraveghea de asemeni supușii de altă religie decît cea ortodoxă — inclusiv evreii —, ca și ramurile disidente ale Bisericii Ortodoxe. În plus, era însărcinat cu aplicarea cenzurii și administrarea închisorilor.

Baza principală a puterii acestui minister era însă controlul poliției politice. Departamentul Poliției, creat în 1880, în urma unui atentat terorist în care țarul Alexandru al II-lea fusese la un pas de moarte, era unic în felul său. Rusia era singurul stat cu două poliții diferite: una însărcinată cu menținerea legalității și ordinii în rîndul populației, cealaltă, cu protejarea statului față de populație. Departamentul Poliției se ocupa exclusiv cu menținerea ordinii politice, avînd în acest sens dreptul să efectueze supravegheri deschise sau secrete, percheziții și arestări, încarcerări și, prin ordonanță administrativă — deci, fără proces —, să hotărască exilarea unor persoane pentru perioade de pînă la cinci ani. Prin rețeaua sa de agenți, acest departament avea acces în toate domeniile societății rusești, iar secțiile sale externe se ocupau inclusiv de urmărirea membrilor emigrației. Astfel de măsuri erau considerate necesare pentru a se contracara valul fără precedent de terorism politic declanșat de radicalii extremiști, care au făcut mii de victime în rîndul reprezentanților administrației în deceniul dinaintea primului război mondial. În multe privințe, măsurile respective făceau din Rusia ultimilor ani ai țarismului un prototip al statului polițienesc modern.*

Birocrația țaristă oferea lumii exterioare imaginea unei unanimități fără fisuri, disputele din interiorul ei nefiind niciodată făcute publice. Caracterul secret al majorității activităților pe care le desfășura întărea

---

* Și alte țări aveau poliții secrete. Dar, așa cum se întîmpla de pildă cu F.B.I., puterile acestora erau restrînse la investigarea unor posibile subversiuni, fără dreptul de a decide condamnări.

această impresie. În realitate, ea era divizată în două tabere aflate în conflict: una liberal-conservatoare, cealaltă reacționară. Oficialii de orientare liberal-conservatoare, concentrați în Ministerul justiției și în cel de finanțe, deși erau de acord că Rusia avea nevoie de o autoritate centrală puternică, considerau sistemul existent perimat. Ei doreau o Rusie guvernată de legi: e adevărat, legi emise de un autocrat care nu dădea socoteală nimănui, dar care să fie obligat să-și respecte propriile decizii. Considerau de asemenea că autoritatea guvernului putea fi întărită prin participarea la procesul de decizie a elementelor conservatoare ale societății, chiar dacă numai cu titlu consultativ. În fine, doreau să se pună capăt izolării țărănimii, prin abolirea legilor care o legau de sistemul comunelor și prin desființarea tribunalelor speciale din mediul rural. Prin astfel de măsuri sperau ca rușii să se poată treptat adapta unor metode mai moderne de guvernare.

Facțiunea reacționară considera că întreaga societate este proprietatea țarului și eticheta orice formă de inițiativă publică drept „nesupunere". Guvernarea nu putea accepta, în optica lor, principiul domniei legii, fiindcă ar fi fost inevitabil slăbită, ceea ce ar fi deschis calea dezordinilor sociale. Iată ce afirma unul din miniștrii de interne țariști:

> Populația Rusiei, risipită pe un teritoriu uriaș, depărtarea față de tribunale care decurge în mod inevitabil de aici, situația economică precară a oamenilor și tradițiile patriarhale ale clasei rurale — toate acestea impun existența unei autorități ale cărei acțiuni să nu fie supuse *constrîngerilor unui formalism exagerat*, o autoritate capabilă să restabilească ordinea și să sancționeze cît mai prompt încălcările drepturilor și intereselor populației.[2]

Rușii care nutreau astfel de convingeri nu se opuneau schimbărilor, dar susțineau că acestea trebuiau inițiate și puse în practică de sus în jos, de către guvern.

Poziția reacționarilor pornea de la ideea că „societatea" — mai exact, toți cei care nu se aflau în serviciul guvernului — era în sensul cel mai propriu un dușman al statului. Această convingere era larg răspîndită în cadrul Departamentului Poliției, aripa cea mai reacționară din sînul facțiunii reacționare. Unul din foștii conducători ai Departamentului spunea, referindu-se la atitudinea poliției secrete țariste, că ea pornea de la principiul că „există un popor și o autoritate a statului și aceasta din urmă este în permanență amenințată de cel dintîi... Prin urmare, orice formă de manifestare publică echivalează cu o amenințare la adresa autorității statului. Iată de ce apărarea statului ia forma unui război împotriva întregii societăți..."[3] Acest gen de atitudine, predominantă în Ministerul de interne, bloca tendințele reformatoare. Din nefericire pentru Rusia, intelectualii radicali și în special teroriștii radicali făceau jocul reacționarilor.

Chiar și în aceste condiții, era evident că, pe termen lung, reacționarii erau condamnați să piardă partida. În primul rînd, ambițiile Rusiei de a fi o mare putere îi impuneau dezvoltarea învățămîntului superior, incompatibil cu un regim care își trata supușii ca pe niște copii neascultători. Alexandr Herzen, autor politic de la jumătatea secolului al XIX-lea, surprindea această contradicție în felul următor:

> Ne asigură o educație cuprinzătoare, sădesc în conștiințele noastre toate dorințele, aspirațiile și suferințele lumii de astăzi, apoi strigă „Rămîneți niște sclavi muți și pasivi, altfel veți fi striviți".[4]

Celălalt element care amenința supraviețuirea statului polițienesc birocratic era de natură economică: este vorba de apariția în Rusia la sfîrșitul secolului al XIX-lea a industriei capitaliste. Rusia țaristă a pornit pe calea capitalismului cu oarecari ezitări, temîndu-se să tulbure orînduirea cvasinaturală a comunității rurale, care părea să-i asigure stabilitatea. Statul rus se temea atît de mult de efectele destabilizatoare ale industrializării, încît la treizeci de ani după inventarea transportului feroviar, țara era încă practic lipsită de căi ferate. În cele din urmă regimul țarist a trebuit să înceapă să se adapteze ritmului lumii occidentale. În cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, trezoreria rusă era afectată de un deficit permanent, pe care îl acoperea prin împrumuturi externe. Oamenii de stat cu vederi deschise au realizat că Rusia nu putea rămîne o mare putere dacă nu crea o industrie proprie și o bază economică capabile să-i asigure independența în raport cu capitalul străin. Serghei Witte, ministru de finanțe și principalul promotor al industrializării, argumenta cu ardoare că atîta vreme cît nu avea să-și creeze o bază industrială proprie, Rusia nu-și putea dobîndi independența economică, fără de care nu putea aspira la statutul de mare putere.

În 1897, la inițiativa lui Witte, Rusia a adoptat standardul aur. De acum înainte toate bancnotele trebuiau să aibă acoperire în aurul aflat în trezoreria statului, putînd fi convertite în monedă de aur. Această reformă a făcut din rublă una din cele mai stabile valute din lume și a stimulat investițiile străine. Între 1892 și 1914, străinii au investit în întreprinderile rusești peste un miliard de dolari americani (echivalentul a 20 de miliarde de dolari-aur, la nivelul anului 1995). Rusia a cunoscut un salt al dezvoltării industriale care, deși destul de mic la scara economiei naționale, avea să aducă țării, împreună cu agricultura și resursele ei miniere, locul al cincilea între economiile lumii.

Așa cum avertizaseră reacționarii, politica de stimulare a dezvoltării industriale a afectat regimul autocratic. Deținătorii de obligațiuni rusești din străinătate exercitau presiuni asupra guvernului pentru ca acesta să acționeze în limitele legalității, penalizînd surplusurile prin deprecierea

obligațiunilor, ceea ce forța Rusia să plătească dobînzi mai mari pentru împrumuturile contractate. Un efect la fel de important l-a avut activitatea oamenilor de afaceri ruși și străini, ale căror decizii influențau ocuparea forței de muncă, transporturile și investițiile de capital, făcînd ridicolă pretenția monarhiei de a fi singura autoritate a țării. Incompatibilitatea dintre capitalism și autocrație devenise frapantă pentru toți cei care erau preocupați de soarta țării, iar populația avea din ce în ce mai mult conștiința precarității stării de lucruri existente.

În afară de birocrație și poliție, principalul element de susținere al regimului era armata.

Cu cei 1,4 milioane de militari ai săi, Rusia avea cea mai mare armată permanentă din lume, mai mare decît armatele inamicilor ei potențiali, Germania și Austro-Ungaria, luate la un loc. Menținerea unor forțe armate atît de mari și de costisitoare avea trei motivații principale. În primul rînd, distanțele mari și rețeaua de căi ferate slab dezvoltată nu făceau posibilă o mobilizare rapidă: s-a estimat că în vreme ce Germania își putea mobiliza rezerviștii în termen de 15 zile, Rusia ar fi avut nevoie de 105 zile pentru o mobilizare totală. Cum teoriile militare ale epocii susțineau că soarta următoarelor războaie avea să se decidă într-o perioadă de ordinul săptămînilor, viteza de mobilizare avea o importanță crucială. În al doilea rînd, atît din lipsa resurselor financiare, cît și datorită unui dispreț adînc înrădăcinat față de civili, corpul ofițeresc rus nu fusese capabil să pună la punct un sistem de rezerviști compatibil cu necesitățile unei mari armate naționale și apt, în caz de urgență, să reunească toate forțele disponibile, la capacitatea maximă. În fine, armata rusă era prin tradiție un instrument de suprimare a dezordinilor interne: în 1903, o treime din efectivele de infanterie și două treimi din cele de cavalerie din partea europeană a Rusiei au fost implicate în acțiuni represive. Nici Revoluția din 1905, nici cea din 1917 nu ar fi putut avea loc dacă armata nu ar fi fost angajată în lupte la mare distanță de centrul Rusiei.

Tradiția militară rusă cerea ca armata să nu se amestece în politică. Ofițerii considerau politica și pe politicieni sub demnitatea lor profesională; datoria armatei era să servească în mod loial puterea: pe țar, iar ulterior, după căderea țarului, Guvernul Provizoriu și mai tîrziu pe bolșevici.

Cel de-al patrulea pilon al regimului țarist, nobilimea, se afla deja la acea epocă în declin. În epoca de aur a autocrației patrimoniale, în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, nobilimea (*dvorianstvo*) fusese principalul sprijinitor al Coroanei. Țarii dăruiau membrilor ei moșii cu tot cu țăranii care să lucreze pămîntul, în schimbul cărora nobilii se puneau pe viață în serviciul monarhului, de obicei luptînd în armata acestuia. Treptat însă, aristocrația a reușit să se elibereze de sub mîna de fier a monarhiei. De-a lungul secolului al XVIII-lea, profitînd de prezența pe tron a unor țari lip-

siți de autoritate, nobilii au obținut o reducere a obligațiilor față de suveran și în cele din urmă, în 1762, au ieșit complet din situația de vasalitate. Moșiile pe care le primeau inițial în schimbul slujirii țarului au intrat atunci în deplina lor proprietate. Deși sărăcia îi obliga pe mulți dintre acești *dvoriane* să rămînă toată viața în serviciul coroanei, cei mai bogați dintre ei au format treptat o clasă parazită, care se bucura de drepturi și privilegii specifice supușilor regilor din Occident, fără a avea însă și răspunderile acestora. Cei mai prosperi dintre reprezentanții acestei clase s-au îndreptat spre cultură; primii creatori, ca și primii consumatori ai literaturii și artei rusești proveneau aproape în întregime din rîndurile marii nobilimi.

La începutul secolului al XIX-lea, o mare parte a tineretului de origine aristocratică a intrat sub influența ideilor occidentale care promovau liberalismul și necesitatea desființării privilegiilor. În decembrie 1825, ofițeri aparținînd unora din familiile cele mai de vază ale Rusiei s-au răzvrătit, cu intenția de a aboli autocrația și de a o înlocui cu o monarhie constituțională sau o republică. Așa-zisa Revoltă a Decembriștilor a fost rapid înăbușită. Ea a marcat însă pentru nobilime începutul declinului: monarhia, sub impresia șocului provocat de trădarea suferită din partea unei clase pe care o acoperise de privilegii, și-a pierdut încrederea în nobili, începînd să se bazeze din ce în ce mai mult pe birocrații de carieră. Edictul de desființare a iobăgiei din 1861 a dat nobilimii lovitura de grație. Incapabili să își exploateze în mod eficient moșiile fără munca foștilor șerbi și obișnuiți cu un stil de viață luxos, nobilii s-au înglodat în datorii și au început să își vîndă moșiile. Din punct de vedere politic, aristocrația s-a scindat, membrii ei alăturîndu-se uneia din cele două tendințe principale existente: cea reacționară sau cea a intelighenției liberale. Legislația din ultimii ani ai Imperiului avea să se orienteze din ce în ce mai mult spre desființarea privilegiilor nobiliare și promovarea egalității în drepturi a cetățenilor. Spre începutul secolului XX, apartenența la *dvorianstvo* nu mai aducea nici un fel de avantaje semnificative și pierduse orice relevanță din punctul de vedere al afilierilor politice: Lenin, de pildă, provenea din rîndurile nobilimii ereditare.

În fine, Biserica Ortodoxă. Religie oficială a Imperiului, ortodoxia reprezenta aproximativ 55 la sută din populația acestuia.* Începînd cu domnia lui Petru cel Mare, biserica rusă își pierduse autonomia și era condusă de administratori numiți de țar; ulterior, în timpul Ecaterinei cea Mare, și-a pierdut și marile proprietăți, care i-au fost confiscate. Biserica nu s-a ridicat împotriva acestor măsuri: credincioasă moștenirii bizantine,

---

* Oficial, circa 75 la sută din locuitorii Rusiei erau creștini ortodocși. Mulți erau însă credincioși de rit vechi, care se rupseseră de biserica oficială în secolul al XVII-lea. Alții făceau parte din secte disidente. Surse din epocă estimau că un sfert din credincioșii ortodocși nu țineau de fapt de religia oficială.

ea a continuat să sprijine cu loialitate monarhia și să nu se implice în politică. A rămas de asemenea departe de conflictele sociale și de disputele ideologice care zguduiau Rusia, convinsă că misiunea ei trebuia să se limiteze la mîntuirea sufletelor. Ea propovăduia supunerea față de puterea lumească, fiind din acest punct de vedere un stîlp de nădejde al regimului. Statul i-a răsplătit loialitatea încredințînd clericilor răspunderea învățămîntului elementar, finanțînd-o și interzicînd credincioșilor ortodocși să treacă la alte confesiuni.

Însă la începutul secolului, chiar și în sînul acestei instituții loiale regimului au început să se producă fisuri, o dată cu apariția unui cler liberal, care dorea emanciparea bisericii de sub tutela statului și o implicare mai activă în viața politică și socială a țării.

Fără îndoială că majoritatea rușilor și mai ales țăranii respectau cu sfințenie riturile ortodoxe, toate posturile și sărbătorile bisericii. Profunzimea credinței lor rămîne totuși discutabilă: sub imperiul evenimentelor, ea nu s-a dovedit a fi la fel de puternică pe cît era cea a catolicilor, evreilor sau musulmanilor din Imperiu. Religiozitatea ortodoxă pare să se fi bazat mai mult pe îndeplinirea ritualurilor decît pe respectarea preceptelor morale ale bisericii.

Intelighența

De ce acest cuvînt cu rezonanță străină, „intelighență", atîta timp cît există termenul de „intelectualitate"? Fiindcă avem nevoie de termeni diferiți pentru a desemna realități diferite — în cazul de față, pentru a deosebi pe contemplatorii pasivi ai vieții de oamenii de acțiune hotărîți să o schimbe. Această din urmă atitudine a fost exprimată succint de Marx, în formula: „Filozofii nu au făcut decît să interpreteze lumea în diferite moduri; important este însă de a o schimba." Termenul „intelighență" desemnează prin urmare acea categorie de intelectuali care vor să obțină puterea cu scopul de a schimba lumea. Este un cuvînt de origine latină, care la jumătatea secolului al XIX-lea a trecut din germană în rusă și, după Revoluția din 1917, din rusă în engleză.

Dacă nemulțumirile și conflictele existente în orice societate sînt rezolvate în mod pașnic, sau dacă dimpotrivă se acumulează și generează explozii revoluționare — totul depinde în mare măsură de prezența/absența unor instituții democratice capabile să răspundă revendicărilor societății printr-o legislație adecvată, sau de prezența/absența unei intelighenții hotărîte să dirijeze nemulțumirea populară pentru a lua puterea. Intelighența radicală este aceea care transformă revendicările punctuale — deci rezolvabile — într-o atitudine generală de respingere a status quo-

ului. Revoltele se petrec; revoluțiile se înfăptuiesc. Cei care le înfăptuiesc sînt „revoluționarii de profesie", mai exact intelighenția radicală.

Două elemente trebuie întrunite pentru apariția intelighenției. Primul este existența unei ideologii materialiste, conform căreia ființele omenești nu sînt creaturi unice dăruite cu un suflet nemuritor, ci entități pur fizice modelate de mediul înconjurător. Acest gen de ideologie conduce la argumentul că o transformare rațională a mediului în care trăiește omul poate da naștere unui tip nou de ființă, dotată cu toate virtuțile perfecțiunii. E o convingere care face din reprezentanții intelighenției adevărați ingineri sociali, justificîndu-le ambițiile politice.

Al doilea element necesar este prezența unor oportunități economice care să-i asigure intelighenției autonomia: intelectualii reușesc să se emancipeze de sub „tirania" stablishment-ului o dată cu dispariția claselor sociale tradiționale și nașterea unor profesiuni liberale (precum acelea de jurnalist sau profesor universitar), în condițiile existenței unei economii industrializate care are nevoie de specialiști și ale constituirii unui public cititor educat. Aceste condiții, atunci cînd sînt însoțite de garantarea dreptului la libera exprimare și asociere, permit intelighenției să-și creeze o bază de sprijin în rîndul opiniei publice, principalul mijloc de influențare a situației politice.

Intelectualii și-au făcut apariția ca grup distinct în Europa secolului al XVI-lea, în contextul nașterii unei societăți secularizate și al progresului științei. Erau gînditori laici, care abordau problemele tradiționale ale filozofiei din afara cadrului teologic și ecleziastic al lumii postclasice, cadru al unui adevărat monopol în materie speculativă. Asemeni filozofilor Greciei și Romei antice, ei se considerau chemați să îi învețe pe contemporanii lor virtutea și înțelepciunea, să le arate cum să își modereze pasiunile și să accepte părțile întunecate ale vieții, inclusiv inevitabilitatea morții.

Apoi, un nou tip de intelectual și-a făcut apariția. Acesta, impresionat de progresele științei și de posibilitățile aparent nelimitate ale metodei științifice, nu vedea de ce omul nu și-ar fi putut folosi percepțiile despre lume, pe care știința le făcuse posibile, pentru a ajunge să stăpînească natura. Aplicațiile acestei idei erau foarte vaste. Metoda științifică (empirică) pleca de la principiul că numai ceea ce poate fi observat și măsurat există cu adevărat. Ea punea sub semnul întrebării doctrinele teologice și metafizice după care omul posedă un suflet nemuritor și idei înnăscute, argumentînd că observația științifică nu dovedea existența sufletului sau a respectivelor idei.

Primul care a trasat toate implicațiile filozofice ale empirismului a fost John Locke, în lucrarea sa fundamentală *Eseu asupra intelectului omenesc* (1690). În scrierile sale politice, Locke a creat bazele pentru viitoarele constituții liberale ale Marii Britanii și Statelor Unite. Tratatul său filozofic, în schimb, a stimulat fără voia autorului un curent de gîndire politică

complet diferit, antiliberal. *Eseul* punea sub semnul întrebării postulatul filozofiei și teologiei occidentale despre existența în om a unor „idei înnăscute", printre care s-ar fi numărat cunoașterea lui Dumnezeu și discernămîntul binelui și răului. Afirmînd că omul se naște gata format în plan spiritual și intelectual și este prin urmare o ființă imuabilă, respectivul postulat favoriza o teorie conservatoare despre politică. De aici ideea că principiile guvernării trebuiau să fie aceleași pentru orice națiune și în orice epocă. Locke considera, dimpotrivă, că omul se naște ca o placă de ardezie nescrisă, pe care senzațiile fizice și experiența trasează acele date care fac din el ceea ce este. Liberul arbitru nu există: omul nu poate respinge ideile pe care simțurile i le înscriu în minte, așa cum o oglindă nu poate „refuza, modifica, sau ascunde imaginile sau ideile cărora obiectele așezate în fața ei" le dau naștere.

Implicațiile teoriei lui Locke despre cunoaștere, ignorate în propria-i țară, au fost preluate și dezvoltate în Franța de unii gînditori radicali, precum Claude Helvetius. Inspirat de epistemologia lockeiană, acesta afirma în *De l'esprit* (1758) că, de vreme ce omul este modelat în întregime de mediu, un mediu perfect va produce în mod inevitabil ființe omenești perfecte. Mijloacele prin care poate fi atins acest obiectiv sînt educația și legile. Prin urmare, scopul unui sistem social și politic nu ar fi acela de a crea condiții optime pentru realizarea potențialului umanității, ci mai degrabă de a face această umanitate „virtuoasă". Buna guvernare nu numai că asigură „un maximum de fericire pentru cei mai mulți", (formulă atribuită lui Helvétius) — ci remodelează literalmente omul. În acest principiu fără precedent își află originea atît ideologiile liberale cît și cele radicale ale epocii moderne. El justifică intervenția pe scară largă a guvernului în viața cetățenilor.

Este o idee care prezintă o atracție irezistibilă pentru intelectuali, dat fiind că îi înalță din poziția de observatori pasivi ai vieții în cea de modelatori ai ei. Cunoașterea superioară a ceea ce este rațional și virtuos le permite să aspire la statutul de „educatori" ai omenirii. În timp ce oamenii obișnuiți achiziționează, pentru a-și cîștiga existența, cunoștințele specifice profesiei lor, intelectualii — și numai ei — pretind că se bucură de o cunoaștere „generală" a lucrurilor. Creatori ai unor „științe" despre om — științe economice, științe politice, sociologie — ei își asumă libertatea de a respinge ca lipsite de relevanță practici și instituții pe care omenirea le-a fixat de-a lungul mileniilor, prin încercări și erori. Acest gen de revoluție filozofică a transformat o parte a intelectualității în ceea ce numim intelighenție, categorie implicată activ în politică. Iar implicarea în politică face din reprezentanții intelighenției politicieni, adică oameni care, sub pretextul că lucrează pentru binele comun, urmăresc în fapt realizarea propriilor interese.

Prin premisele lor, ideile lui Locke și Helvétius conduc la două tipuri de rezultate practice. În țările în care există instituții democratice și dreptul la liberă exprimare este garantat, membrii intelighenției își promovează obiectivele pe calea influențării opiniei publice și, prin ea, a legislației. Acolo unde asemenea instituții și garanții lipsesc, ei se coalizează într-o castă care atacă în permanență ordinea existentă, pentru a o discredita și a deschide calea unor schimbări revoluționare. Această din urmă situație era caracteristică Franței în preajma anului 1789 și Rusiei țariste dinainte de 1905.

Condițiile de ordin mental și social favorabile nașterii unei intelighenții revoluționare au apărut pentru prima oară în Franța anilor '60 și '70 ai secolului al XVIII-lea, în mediul asociațiilor literare și al cluburilor „patriotice". Astfel de cluburi aveau ca obiect imediat realizarea unui consens ideologic, ideile urmînd să fie judecate nu prin raportare la realitățile vieții, ci în funcție de anumite principii teoretice *apriorice* care fixau ceea ce este rațional și virtuos. Pentru membrii unor astfel de cluburi, termenii în care trebuia să se desfășoare politica nu erau mai binele sau mai răul, verificabile prin experiență, ci binele și răul, prestabilite ca principii. Chestiunile publice erau astfel puternic personalizate: cel care susținea o opinie considerată eronată nu era pur și simplu un om care se înșela, ci — dat fiind că adevărul era evident și numai din rea voință putea fi ignorat — era un om rău.

Intelighenția franceză de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, deși exclusivistă și inspirată de idei care îi erau proprii numai ei, pretindea că acționează în numele „omului": nu al omului în carne și oase, ci al noțiunii abstracte despre om existente în mințile intelectualilor; nu al omului așa cum era el, ci al omului așa cum ar fi putut și ar fi trebuit să fie. Una din trăsăturile definitorii ale radicalismului modern este credința că umanitatea așa cum se află ea este un produs defectuos, o variantă diformă a proiectului originar. Intelectualul radical are pretenția că înțelege nevoile oamenilor mai bine decît le pot înțelege ei înșiși, fiindcă el și numai el cunoaște „adevăratul" lor eu, cel ideal.

Această categorie de intelectuali avea să se afle, atît în Franța cît și în alte țări ale continentului, inclusiv Rusia, la originea transformării revoltelor în revoluții, a trecerii de la proteste populare dirijate spre satisfacerea anumitor revendicări la negarea totală a ordinii sociale și politice. Nici una din condițiile existente în Rusia la începutul secolului XX nu făcea inevitabilă o revoluție — nici una, în afară de prezența unei categorii neobișnuit de vaste și fanatice de revoluționari de profesie. Nu există documente care să ateste că țărănimea, sau chiar muncitorimea, ar fi cerut abolirea țarismului și schimbarea din temelii a Rusiei. Intelighenția a fost aceea care a transformat, prin campaniile agitatorice orchestrate în 1917, un conflict local precum revolta garnizoanei Petrograd într-o conflagrație

națională. Clasă situată în permanentă opoziție, ostilă oricăror reforme și compromisuri, intelighenția a împiedicat rezolvarea pe cale pașnică a gravelor probleme ale Rusiei, cu scopul de a demola sistemul de raporturi umane existent și a construi pe ruinele lui o lume nouă, după propriile proiecte.

Teoria și practica socialismului, ca dealtfel și cele ale descendentului său, comunismul, postulează că viața omenirii așa cum se desfășoară ea este irațională și că misiunea celor care au acces la adevărata cunoaștere este de a o transforma în mod radical: întreaga istorie a omenirii nu ar fi decît un lung ocol pe drumul spre adevăratul ei destin. Robert Owen, precursor al socialismului englez, a dat expresie acestei aspirații afirmîndu-și dorința de a transforma „această casă de nebuni într-o Lume Rațională"[5].

La vîrsta de douăzeci și unu de ani, Marx surprindea astfel implicațiile teoriilor lui Locke și Helvetius: „Întreaga dezvoltare a omului... depinde de *educație* și *mediu*", deducînd de aici că:

> dat fiind că omul își extrage cunoștințele, senzațiile etc. din lumea simțurilor și din experiența pe care a cîștigat-o prin intermediul acesteia, lumea empirică trebuie astfel organizată încît în mijlocul ei omul să capete experiența și obișnuința a ceea ce este cu adevărat omenesc... Dacă este adevărat că omul este modelat de ceea ce îl înconjoară, trebuie ca ceea ce îl înconjoară să fie umanizat.

Era desigur un îndemn la o schimbare radicală a condiției umane — schimbare care urma să fie făcută nu *de* oamenii de rînd, incapabili să-și înțeleagă condiția, ci *în numele* lor.

Cît de nemăsurate erau ambițiile socialiștilor radicali se poate vedea și din reflecțiile lui Leon Trotki, care în 1924 înfățișa omul nou, produs al revoluției, în modul următor:

> Omul va deveni în fine cu adevărat o ființă armonioasă... El va începe prin a controla procesele semiconștiente, apoi și pe cele inconștiente ale organismului său: respirația, circulația, digestia, reproducerea, ajungînd să le subordoneze în măsura dorită controlului rațiunii și voinței... Omul își va putea controla emoțiile, ridicîndu-și instinctele la înălțimea conștiinței, făcîndu-le transparente... reușind să creeze un tip biologic superior, un supraom... Omul va deveni incomparabil mai puternic, mai înțelept, mai subtil. Corpul îi va fi mai armonios, mișcările mai ritmice, vocea mai melodioasă. Viața va atinge forme de o teatralitate dinamică. Tipul uman mediu va ajunge la anvergura unui Aristotel, Goethe sau Marx. Iar dincolo de toate acestea, ni se vor arăta culmi încă și mai înalte.

Aceste fantasme, aparținînd nu unui adolescent care visează cu ochii deschiși, ci tovarășului de luptă al lui Lenin, unul dintre principalii arti-

zani ai triumfului bolșevic din anii 1917–1920, ne dau o idee despre structura mentală a celor care au declanșat și condus cea mai mare revoluție a epocii moderne. Țelul lor pare să fi fost nici mai mult nici mai puțin decît repetarea celei de-a șasea zile a Facerii Lumii, repararea erorii pe care o reprezintă ființa umană: misiunea omului ar fi deci nici mai mult, nici mai puțin decît să se reconstruiască pe sine. Ne apare acum mai limpede înțelesul cuvintelor unui influent reprezentant al radicalismului rus, care scria în anii '60 ai secolului trecut că „omul este Dumnezeu pentru om"*.

Rusia de la începutul secolului semăna cu Franța vechiului regim prin absența libertății de expresie și a unor instituții care să reprezinte interesele marii mase a populației. Intelighenția, a cărei formare a început în anii '60 ai secolului trecut, amintea în multe privințe de acei *philosophes* francezi din urmă cu un secol. Ca și predecesorii ei, intelighenția rusă alcătuia o castă închisă, din care nu puteau face parte decît cei cu convingeri materialiste, socialiste și utilitariste. (Utilitarismul era doctrina după care moralitatea acțiunilor omului este dată de gradul de durere sau plăcere pe care acestea le produc, iar buna guvernare este aceea care asigură un maximum de fericire pentru cei mai mulți.) Cei care credeau în existența lui Dumnezeu și a unui suflet nemuritor, în limitele rațiunii omenești și în avantajele compromisului, în valorile tradiției și în dragostea de țară nu puteau aspira să devină membri ai intelighenției sau să aibă acces la publicațiile ei, oricît de deosebite le-ar fi fost calitățile intelectuale.

Contactul cu rușii de rînd nu a avut nici un efect asupra convingerilor intelighenției. În anii '70, sute de studenți au părăsit sălile de curs, „mergînd printre oamenii din popor", pentru a-și propovădui ideile. Oamenii însă s-au dovedit total nereceptivi: țăranul credea cu toată tăria în Dumnezeu și țar și nu vedea nimic greșit în exploatarea semenilor, atîta vreme cît țarul era exploatatorul. Radicalii fervenți nu s-au lăsat însă zdruncinați în convingerile lor, preferînd să aleagă calea violenței. În 1879 un număr de circa treizeci de intelectuali (într-o populație de 100 de milioane), au creat o organizație teroristă clandestină autointitulată „Voința Poporului", cu intenția declarată de a-l asasina pe țarul Alexandru al II-lea. Era prima organizație din istorie care își făcea un obiectiv din recursul la teroarea politică,

---

* Acest gen de atitudine disprețuitoare față de umanitate nu era apanajul exclusiv al radicalilor, ea fiind întîlnită și în rîndul liberalilor. H. G. Wells, adept al utopismului științific, prezicea în cartea lui din 1933, *The Shape of Things to Come*, că prin educație și disciplină socială persoana umană avea să fie în întregime transformată: „Omul va deveni, generație după generație, o nouă specie, depărtîndu-se din ce în ce mai mult de creatura fragilă, tragică, jalnică, plină de cruzime, bizară, absurdă și uneori de-a dreptul oribilă care s-a botezat pe sine, într-un acces de aroganță nătîngă, *Homo sapiens*." (New York, 1933, 426.) Ce distanță față de viziunea lui Montaigne, care scria în secolul al XVI-lea, înainte ca religia și filozofia umanistă să fi fost copleșite de asaltul științei: „Nimic nu este mai frumos și mai drept decît să fii om pe de-a-ntregul și după cuviință... cea mai barbară dintre boli e să ne disprețuim pe noi înșine."

prototip al numeroaselor grupuri teroriste care au luat naștere în a doua jumătate a secolului nostru în Europa, Orientul Mijlociu și în alte părți ale lumii. Acțiunea teroriștilor ruși pleca de la premisa că violența declanșată împotriva regimului avea să demoralizeze autoritățile și, în același timp, să zdruncine respectul amestecat cu teamă pe care masele de ruși îl nutreau față de țar. După un număr de încercări eșuate, ei au reușit să-l asasineze pe Alexandru, dar efectele au fost contrare celor așteptate. Masele nu au reacționat, iar păturile educate, revoltate de crimă, au întors spatele intelectualității radicale; guvernul, în loc să cedeze, și-a întețit acțiunile represive.

Una din consecințele acestui eșec al terorismului a fost apariția în anii '90 a mișcării social-democrate ruse. Social-democrații, inspirîndu-se din teoriile lui Marx, calificau terorismul drept lipsit de sens. Din punctul lor de vedere, transformările politice și sociale nu puteau fi decît rezultatul unor modificări fundamentale în relațiile economice. Evoluția lucrurilor nu putea fi grăbită. Chiar dacă ar fi reușit să doboare țarismul, teroriștii nu ar fi fost capabili să construiască pe ruinele acestuia un regim democratic, socialist, fiindcă nu erau întrunite condițiile economice necesare. Rusia, aflată încă în etapa de formare a capitalismului, urma inevitabil să atingă în timp o dezvoltare capitalistă completă. Printre rezultatele noului tip de relații economice aveau să se numere, la început, apariția unui regim de democrație „burgheză", iar apoi, cînd acesta avea să cadă victimă contradicțiilor sale inerente, revoluția socialistă. Toată această evoluție cerea însă răbdare și adaptarea atentă a tacticilor politice la realitățile socio-economice, în nici un caz recurgerea la acte de eroism nesăbuit.

Strategia social-democrată prevedea că revoluția trebuia să aibă două etape. În prima dintre acestea, socialiștii urmau să ajute burghezia rusă nou apărută să răstoarne țarismul și să instaureze în țară un regim de tip occidental, cu garantarea libertăților civile și politice. Apoi, profitînd de aceste libertăți, aveau să organizeze clasa muncitoare, pe care o considerau mai potrivită ca agent al revoluției decît țărănimea, pregătind-o pentru ziua în care, împins la disperare de sărăcie, proletariatul ar fi ridicat armele împotriva exploatatorilor lui.

Ca și radicalii anilor '80, care încercaseră să atragă de partea lor țărănimea, social-democrații din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea au fost repede dezamăgiți de atitudinea celor pe care pretindeau că îi reprezintă. Contactul mai strîns cu lucrătorii industriali le-a arătat că aceștia nu erau cîtuși de puțin radicali și că erau interesați în primul rînd să își organizeze sindicate (încă interzise în Rusia la acea vreme) — or, pentru revoluționari, asta însemna o acomodare cu status quo-ul. Majoritatea socialiștilor însă au acceptat situația, dedicîndu-se îmbunătățirii statutului economic al muncitorimii. Din rîndul lor a luat naștere la începutul secolului fracțiunea menșevică. Minoritatea condusă de Lenin, care a format fracțiunea bolșevică, a ajuns la concluzia că muncitorii, care se dovediseră mai degrabă

reformiști decît revoluționari, aveau nevoie de un corp de preceptori-revoluționari de profesie, care să le insufle ardoarea necesară. Această idee, care circula atunci doar în mici cercuri de inițiați, a avut efecte dintre cele mai profunde asupra întregii istorii a secolului XX.

Deși încă interzise de lege, partidele politice au început să capete formă spre sfîrșitul secolului trecut.

Partidul Socialist-Revoluționar, cel mai radical dintre ele și descendent direct al organizației Voința Poporului, a fost creat în mod oficial în 1902. Cîteva aspecte importante îi deosebeau pe socialist-revoluționari de social-democrați. Primii nu făceau, precum ceilalți, o distincție atît de strictă între țărănime și muncitorime, considerîndu-le pe amîndouă drept materie primă a revoluției. (Social-democrații considerau că țăranii, cu excepția lucrătorilor de fermă lipsiți de pămînt, erau o clasă „mic-burgheză" și reacționară prin excelență, prin urmare niște dușmani ai proletariatului.) Socialist-revoluționarii desfășurau o propagandă activă și făceau agitație în sate, cerînd lichidarea proprietății funciare private și transferarea tuturor suprafețelor în mîinile comunelor („socializarea pămîntului"). Programul fiind în acord cu dorințele țăranilor, popularitatea partidului printre aceștia era de neegalat; fiindcă țărănimea era grupul social cel mai numeros, socialist-revoluționarii aveau cel mai mare număr de simpatizanți dintre toate partidele. Această popularitate avea să se dovedească totuși efemeră, din cauza organizării lor, mult mai slabe decît a social-democraților.

Principala strategie a socialist-revoluționarilor rămînea teroarea politică. Asemeni predecesorilor lor din urmă cu două decenii, ei considerau că regimul țarist era iremediabil corupt și că prin atacuri hotărîte îndreptate împotriva funcționarilor de rang înalt el ar fi putut fi răsturnat. Strategia rivalilor social-democrați li se părea demnă de dispreț. Bărbați și femei, tineri îndrăzneți dispuși să își sacrifice viețile pentru cauza socialist-revoluționară, fuseseră atrași în rîndurile partidului. Acțiunile lor, care făceau viața politică rusească și mai brutală decît era, păreau încununate de o aură romantică, fiind pentru unii tineri un soi de ritual al trecerii la maturitate. Deciziile cele mai importante privitoare la operațiunile teroriste erau luate de o „Organizație de Luptă" ultrasecretă, dar multe celule locale acționau și din proprie inițiativă. Primul act de teroare politică al socialist-revoluționarilor a fost uciderea în 1902 a ministrului învățămîntului. Pînă la lichidarea lor în 1908–1909, teroriștii au supus forțele legale ale statului unui asalt permanent.

Ne vom ocupa de Partidul Social-Democrat ceva mai departe (Capitolul V). Pentru moment să precizăm că, spre deosebire de socialist-revoluționari, care împărțeau societatea în „exploatați" și „exploatatori", social-democrații defineau clasele în funcție de poziția lor față de mijloacele de producție și considerau muncitorimea industrială („prole-

tariatul") singura clasă cu adevărat revoluționară, dat fiind că, spre deosebire de țăranii-agricultori independenți, o bună parte a cîștigului lor era însușită de patron. Strategia social-democrată prevedea naționalizarea terenurilor agricole, urmată de colectivizare, astfel încît țăranii urmau să devină angajați ai statului. În contrast cu rivalii lor, social-democrații considerau „burghezia" drept un aliat temporar în prima fază a Revoluției. În plus, așa cum am subliniat deja, desconsiderau terorismul: din punctul lor de vedere, *teroarea* urma să fie pusă în aplicare abia după preluarea puterii, cînd aveau să dispună de întreg aparatul represiv al statului.

Membrii activi ai celor două organizații radicale erau în fond oameni cu orientări asemănătoare. Apartenența la unul sau celălalt dintre partide era mai mult o chestiune de temperament, cei mai îndrăzneți și cu mai mult spirit de aventură preferînd în general tabăra socialist-revoluționară. În ambele cazuri, adepții proveneau mai ales din rîndurile studenților sau ale celor excluși din mediul universitar. După afirmația unui social-democrat:

> În esență, activitatea grupurilor locale ale socialist-revoluționarilor se deosebea destul de puțin de cea a social-democraților. Organizațiile ambelor partide erau alcătuite din mici comitete de intelectuali (*inteligenți*), care aveau legături slabe cu masele, considerîndu-le un simplu receptor al agitației politice.

Principala grupare liberală rusă, care în 1905 avea să constituie Partidul Constituțional-Democrat, se deosebea de organizațiile radicale atît prin componență cît și prin program. Liderii ei erau reprezentanți ai nobilimii și ai intelectualității, printre aceștia din urmă numărîndu-se foști socialiști dezamăgiți. Majoritatea celor din profesiile liberale — universitari, avocați, medici — se îndreptaseră spre acest partid. Conducătorii partidului fiind persoane cu statut social înalt, unii chiar membri ai unor cunoscute familii aristocratice, poliția nu îndrăznea să îi trateze pe liberali cu duritatea cu care îi persecuta pe tinerii socialiști. Liberalii ocoleau interdicția privitoare la activitățile politice organizînd întruniri sub paravanul conferințelor profesionale și al evenimentelor mondene. Într-o primă fază, ei speraseră să schimbe sistemul din interior, prin îmbunătățirea situației economice și ridicarea gradului de civilizație a populației. Acțiunile represive ale guvernului, din ce în ce mai intense în timpul domniei lui Alexandru al III-lea (fiu și succesor al țarului asasinat, Alexandru al II-lea), i-au împins însă treptat spre tabăra opoziției. Liberalii ruși se mîndreau, nu fără motiv, că reprezintă gruparea liberală cea mai radicală din Europa.

Mișcarea lor politică a căpătat o formă organizată o dată cu fondarea în 1902, în Germania, a jurnalului *Eliberarea*. Peter Struve, fost teoretician marxist de vază, și-a asumat misiunea de a uni toate facțiunile opoziției ruse, de la dreapta conservatoare la stînga radicală, sub sloganul „Jos autocrația!" Doi ani mai tîrziu, pe baza acestei platforme, a luat naștere

Uniunea de Eliberare, mișcare eterogenă alcătuită din diferite grupări anti-autocratice, care avea să joace un rol decisiv în prima revoluție rusă, cea din 1905.

La începutul secolului XX, mii de locuitori ai Rusiei erau devotați ideii unei schimbări fundamentale. Mare parte dintre ei făceau parte din specia nouă, a revoluționarilor de profesie, al căror țel era răsturnarea prin violență a tuturor instituțiilor statului. Nu se înțelegeau poate asupra strategiilor și tacticilor de urmat, dar fie că promovau teroarea, fie că urmăreau „socializarea" sau „naționalizarea" pământului, fie că pentru ei țărănimea era un aliat sau un dușman al clasei muncitoare, toți erau de acord asupra unei chestiuni esențiale: nici un compromis cu regimul social, economic și politic existent nu era posibil; acest regim trebuia distrus din temelii, nu numai în Rusia, ci și în restul lumii.

Simpla existență a unei astfel de intelighenții era un factor de risc major pentru ordinea socială. Așa cum avocații favorizează litigiile și birocrații circulația hîrtiilor, revoluționarii fac într-un fel inevitabile revoluțiile. Fiecare profesie are interesul să stimuleze apariția unor situații în care talentele ei specifice să fie exploatate. Excluzînd orice fel de compromis cu cei care guvernau Rusia, exacerbînd nemulțumirile și opunîndu-se unor reforme graduale, intelighenția făcea imposibilă rezolvarea pe cale pașnică a problemelor cu care se confrunta Rusia.

Capitolul II

EXPERIMENTUL CONSTITUȚIONAL

Revoluția din 1905

Evenimentele istorice nu au un început sau un sfîrșit bine definite: iau naștere și dispar în mod imperceptibil, iar istoricii nu reușesc mai niciodată să se pună de acord în datarea lor.

Am putea căuta începutul Revoluției ruse în revolta decembriștilor din 1825. Sau în anii '70 ai secolului trecut, cînd studenții din universități, sfidînd autoritățile, „au coborît în mijlocul poporului". Sau în 1879–1881, cînd organizația Voința Poporului și-a lansat campania de teroare politică. Un spirit mai conservator ar putea plasa acest început între 1902 și 1904, cînd cele trei principale mișcări politice care își propuneau răsturnarea regimului autocratic — socialist-revoluționarii, social-democrații și liberaționiștii — s-au organizat ca partide.

La fel de justificată ar putea fi însă datarea începutului Revoluției în februarie 1899, cînd în universitățile ruse au izbucnit tulburări grave; cu perioade succesive de intensificare și acalmie, agitațiile nu au încetat pînă în 1905–1906, cînd monarhia, confruntată cu greva generală, s-a văzut nevoită să cedeze, dînd țării o Constituție. Mulți dintre contemporani, inclusiv funcționari ai poliției, au considerat aceste tulburări substanțial diferite de cele care avuseseră loc pînă atunci.

Cauza imediată a agitațiilor din universități din 1899 a fost una cum nu se poate mai banală; faptul că ele au avut consecințe atît de grave arată cît de mare era prăpastia dintre conducătorii Rusiei și elitele instruite.

La Universitatea din Sankt Petersburg, tradiția cerea ca la fiecare 8 februarie, aniversarea fondării universității, studenții — după încheierea ceremoniilor oficiale — să descindă în masă în centrul orașului, cîntînd, strigînd și umplînd cafenelele și restaurantele.* Poliția nu privise nicio-

---

* În lipsa altor precizări, toate datele din acest volum anterioare lui februarie 1918 sînt „pe stil vechi" — mai exact, corespunzătoare calendarului iulian, aflat în secolul al XIX-lea cu douăsprezece zile, iar în secolul XX, cu treisprezece zile în urma celui occidental, gregorian. Începînd cu februarie 1918, datele sînt „pe stil nou" — deci, conforme calendarului gregorian, adoptat atunci de guvernul sovietic. Cînd, în legătură cu relațiile Rusiei cu Occidentul, apar ambele date (ex. 10/23 iunie), prima se referă la calendarul vechi.

RUSIA EUROPEANĂ

dată cu ochi buni acest gen de sărbătorire; fiindcă, deși lipsită de orice accente politice, ea era neautorizată, reprezentînd prin urmare un act de „insubordonare". La începutul anului 1899, poliția a cerut rectorului universității să îi avertizeze pe studenți că astfel de festivități nu vor mai fi tolerate; cei care nu se supuneau erau pasibili de închisoare și plata unor amenzi substanțiale. Afișe purtînd aceste avertismente au fost lipite în interiorul universității. În semn de protest, studenții au întrerupt ceremoniile oficiale ale aniversării. Apoi, cîntînd Marseieza, s-au revărsat în stradă și s-au îndreptat spre centrul orașului. Poliția călare era însă pregătită, blocînd podurile peste care urmau să treacă studenții. În ciocnirea care a urmat, studenții au aruncat în poliție cu bulgări de zăpadă și bucăți de gheață, iar aceasta a ripostat cu lovituri de bici.

Într-un regim mai sigur de propria-i stabilitate, o astfel de tulburare neînsemnată ar fi fost rezolvată rapid și fără urmări. În Rusia țaristă, unde guvernanții și clasele educate se considerau unii pe alții dușmani de moarte, ea s-a transformat rapid într-o criză majoră.

Studențimea în fierbere a convocat adunări, conduse de militanți organizați într-un Fond de Ajutorare Mutuală. Dornici să exploateze incidentul pentru a-i radicaliza pe studenți, aceștia au chemat universitățile din întreaga țară la o grevă de sprijin pentru cei din Sankt Petersburg. Bătăile poliției, afirmau ei, nu reprezentau un incident izolat, ci o nouă manifestare a lipsei de respect pentru lege care domnea în Rusia autocratică: singura soluție era răsturnarea regimului. Aproximativ 25 000 de studenți (din totalul celor 35 000 înregistrați în instituțiile de învățămînt superior) au răspuns apelului prin boicotarea cursurilor. Autoritățile i-au arestat pe conducătorii grevei, desemnînd în același timp o comisie care să cerceteze cauzele tulburărilor. Înduplecați de această ultimă decizie, studenții s-au întors în amfiteatre.

Episodul este în mic un simbol al tragediei care a lovit Rusia Imperială în ultimii ei ani: el ilustrează măsura în care Revoluția a fost în realitate rezultatul unor atitudini ireconciliabile și nu al condițiilor politice insuportabile. Guvernanții au preferat să trateze expresia inofensivă a unei stări de spirit tinerești ca pe un act de răzvrătire. Intelectualitatea radicală, la rîndul ei, a folosit protestele studenților față de acțiunea violentă a poliției ca un prilej de a contesta „sistemul" în ansamblul lui. Era, firește, absurd să pretinzi că nemulțumirile studențești care au dus la greva din februarie 1899 nu ar fi putut fi rezolvate decît prin răsturnarea monarhiei absolute. Această tehnică a transpunerii unor doleanțe punctuale în cerințe politice de ordin general a devenit în Rusia strategia specifică de acțiune atît pentru radicali cît și pentru liberali. Ea a blocat compromisurile și reformele, pentru că pleca de la premisa că starea de lucruri nu putea fi ameliorată atîta vreme cît regimul existent rămînea la putere și că revoluția era prin urmare o condiție necesară pentru realizarea unor minime progrese.

În iulie 1899, guvernul a anunțat că studenții care comiteau abateri grave urmau să fie trimiși în armată înainte de terminarea studiilor. Cînd, în decembrie 1900, s-au produs noi tulburări în universități, de astă dată la Kiev, ministrul educației a ordonat încorporarea unui număr de 183 de studenți. În replică, un terorist din rîndul studențimii a tras asupra lui, omorîndu-l. Au urmat noi greve în universități. De acum înainte, universitățile ruse aveau să constituie focare de permanentă opoziție: în această atmosferă de politizare profundă, cercetarea și învățămîntul deveneau practic imposibile.

În aprilie 1902, teroarea socialist-revoluționară a împins lucrurile și mai departe, prin asasinarea ministrului de interne. Țarul Nicolae l-a numit ca succesor în acest post pe Viaceslav Plehve, un reacționar inflexibil, cu o experiență de o viață în Ministerul de Interne și în Departamentul Poliției. În cei doi ani ai mandatului său, Rusia s-a apropiat, mai mult decît oricare altă țară pînă atunci, de situația de stat polițienesc, în sensul totalitar, modern, al termenului. Plehve nu numai că a înăbușit în fașă orice manifestare de inițiativă populară, dar a infiltrat întreaga societate cu agenți de poliție. Marele lui triumf a fost strecurarea unuia din agenții poliției în „Organizația de Luptă" a socialist-revoluționarilor, coordonatoarea celor mai importante acțiuni teroriste. Acest succes i-a permis să prevină multe din atentatele puse la cale de radicali.

Măsura în care mentalitatea polițienească pusese stăpînire pe Rusia este exemplificată de apariția sindicatelor controlate de poliție. Unul din cei mai buni agenți ai Ohranei — secție a poliției secrete însărcinată cu protecția înalților funcționari guvernamentali — un oarecare S. V. Zubatov, a pus la punct un plan prin care poliția să ia sub control și astfel să neutralizeze din punct de vedere politic mișcarea sindicală în curs de organizare. Zubatov susținea că muncitorimea este fundamental apolitică și că, tratînd drept răzvrătire orice forme de inițiativă ale acesteia, fie ele economice sau culturale, guvernul o radicaliza în mod inutil, împingînd-o în brațele revoluționarilor. Cu binecuvîntarea unor personalități influente ale Curții, Zubatov a început să organizeze sindicate sprijinite de poliție, care au atras un număr mare de muncitori. Planul lui avea și dezavantaje totuși, fiindcă în eventualitatea unor tulburări în rîndul muncitorilor, autoritățile s-ar fi aflat în situația stînjenitoare de a sprijini grevele ilegale ale unor sindicate controlate chiar de ele, împotriva patronilor. Plehve și-a dat seama de pericol, dar s-a supus presiunilor venite de sus și a sprijinit planul.

Guvernul țarist avea o experiență considerabilă în a face față nemulțumirilor interne și ar fi reușit fără îndoială și de această dată să le controleze, dacă nu ar fi comis între timp o eroare de judecată, angajîndu-se într-un război fără ieșire cu Japonia. Războiul implica pentru guvern un dublu risc. În primul rînd, o eventuală înfrîngere i-ar fi scăzut și mai mult

prestigiul în ochii populației. Pe de altă parte, armata fiind desfășurată departe, în Orientul Îndepărtat, guvernului i-ar fi lipsit forțele necesare pentru a curma posibilele dezordini interne. Pentru mulți dintre susținătorii monarhiei, aceste riscuri erau totuși contrabalansate de perspectiva unei victorii hotărîtoare și rapide, care ar fi asigurat regimului țarist sprijinul populației, izolîndu-i în același timp oponenții.

Deschiderea arhivelor după 1917 a confirmat fără nici o urmă de îndoială că responsabilitatea pentru declanșarea războiului a aparținut Rusiei.

Pentru realizarea marelui lui proiect de industrializare, Witte îl convinsese pe Alexandru al III-lea să aprobe construirea unei căi ferate de-a lungul Siberiei, care să lege centrul Rusiei de Oceanul Pacific și China. Demarat în 1891 și încheiat abia douăzeci și cinci de ani mai tîrziu, Transsiberianul rămîne și astăzi cea mai lungă linie continuă de cale ferată din lume (9 441 kilometri). Witte era convins că noua cale avea să înlocuiască Suezul ca rută preferată de transport a bunurilor dinspre Europa către Orientul Îndepărtat, permițînd în același timp Rusiei să cîștige supremația pe piețele extrem-orientale. Pentru a scurta traseul între Lacul Baikal și punctul terminus reprezentat de orașul-port Vladivostok, Witte a obținut permisiunea Beijing-ului pentru ca acest ultim segment al liniei să străbată Manciuria chineză. China ceruse stipularea expresă a faptului că Rusia se obliga să respecte cu scrupulozitate suveranitatea regiunii.

Cu toate acestea, rușii au încălcat de la bun început termenii acordului, introducînd pe teritoriul Manciuriei numeroase unități ale poliției și armatei, cu misiunea oficială de a asigura securitatea Transsiberianului, în realitate însă cu intenția de a-și întări prezența în zonă, în vederea unei viitoare anexiuni. În ianuarie 1903, după o lungă deliberare, Nicolae al II-lea a cedat presiunilor consilierilor săi, care îl sfătuiau să anexeze Manciuria. Japonezii, care aveau propriile lor interese în regiune, au propus rușilor o împărțire a sferelor de influență, cedînd Rusiei Manciuria, în schimbul recunoașterii de către ruși a pretențiilor nipone asupra Peninsulei Coreea. Rușii au respins oferta. Japonezii erau obiectul unui dispreț profund în Rusia: erau porecliți „maimuțe", iar oamenii de rînd își exprimau, în chip de glumă, intenția de a înăbuși micile maimuțe cu căciulile.

La 8 februarie 1904, fără o declarație prealabilă de război, Japonia a atacat, declanșînd asediul bazei de la Port Arthur, închiriată de chinezi Rusiei. Scufundînd un număr de vase rusești și respingîndu-le pe celelalte, japonezii au neutralizat flota rusească din Pacific și și-au asigurat astfel controlul asupra Mării Chinei. Campaniile de uscat care au urmat s-au desfășurat în Manciuria, la mii de kilometri de inima Rusiei, ceea ce a provocat mari probleme logistice, agravate și de faptul că linia ferată transsiberiană nu era încă terminată.

Șase luni după izbucnirea conflictului ruso-japonez, socialist-revoluționarii reușeau să-și atingă unul din principalele lor obiective, asasinarea lui Plehve. Reușita atentatului l-a pus pe Nicolae al II-lea în fața unei alegeri dificile: să aducă în fruntea Ministerului de Interne un alt reacționar sau să cedeze presiunilor populare crescînde și să numească o personalitate liberală. Știrile proaste care soseau din Manciuria, unde japonezii continuau să împingă înapoi trupele țariste, l-au convins să adopte o soluție conciliantă. Alegerea lui a căzut asupra prințului P.D. Sviatopolk-Mirski, un birocrat de carieră, cu vederi foarte diferite de cele ale predecesorului său. Mirski a ajuns la concluzia că Rusia nu mai putea fi guvernată exclusiv prin metode polițienești; monarhia trebuia să cîștige încrederea supușilor, pentru a putea izola stînga radicală. Conceptul de delict politic nu avea să mai includă exprimarea publică a opiniilor, ci doar recurgerea la terorism și incitarea la violență. Cuvîntul preferat al noului ministru era „încredere"; Mirski și-a început campania de cîștigare a sprijinului popular prin anularea unora dintre măsurile cele mai odioase luate de administrația lui Plehve.

Liberalii au salutat numirea lui Mirski. Cei mai activi dintre ei făceau parte din consiliile locale de autoadministrare — zemstvele. Introduse în 1864, într-o epocă de reforme, pentru a oferi populației șansa de a-și îmbunătăți situația economică și nivelul de cultură, zemstvele erau alese de mica nobilime rurală împreună cu țăranii din fiecare regiune. Ele îi atrăgeau pe acei intelectuali care considerau că Rusia avea nevoie nu de schimbări violente la vîrf, ci de reforme chibzuite și graduale la bază; nu de o revoluție politică, ci de evoluție culturală și economică. Deși zemstvele nu aveau nici un fel de putere adminstrativă, birocrații din Ministerul de Interne le considerau un obstacol în calea activității lor. În anii '80–'90, această birocrație nu a încetat să restrîngă atribuțiile consiliilor respective și să-i hărțuiască pe reprezentanții ei cei mai curajoși și mai sinceri. Rezultatul a fost politizarea zemstvelor, pe măsură ce un număr tot mai mare de membri ai acestora ajungeau, spre regretul lor, la concluzia că o acțiune în limitele legii, în interiorul sistemului, nu mai era posibilă. În primii ani ai secolului XX, deputații din zemstve au devenit principalii susținători ai recent apărutei mișcări liberale.

Temîndu-se că ele ar putea constitui nucleul unui viitor partid politic, guvernanții au restrîns dintru început activitatea zemstvelor la nivelul provinciilor, interzicînd reprezentanților lor să țină adunări naționale. Aceste interdicții au fost ocolite în anii '90, prin organizarea unor întruniri private și profesionale, în cursul cărora se stabileau contacte personale și se formulau programe comune de acțiune.

Numirea lui Mirski și încrederea față de societate pe care el o manifesta i-a convins pe conducătorii zemstvelor că sosise timpul să fie convocată o adunare națională oficială. Mirski, abordat pentru a-și da permisiunea, le-a oferit un răspuns confuz, pe care ei l-au interpretat ca un semnal că

pot merge mai departe, organizînd o întrunire nesecretă, dar cu caracter privat. La începutul lui noiembrie 1904, reprezentanți ai zemstvelor din întreaga Rusie au sosit la Sankt Petersburg, reunindu-se în casele unor proeminente figuri liberale. Poliția nu a intervenit. Participanții s-au împărțit în două facțiuni, una conservator-liberală, cealaltă liberală. Prima, susținînd că parlamentul era o instituție străină de tradiția rusă, dorea ca schimbările constituționale să se limiteze la introducerea unui organism reprezentativ, care să aibă doar un caracter consultativ pe lîngă țar. Liberalii nu se declarau mulțumiți decît dacă ar fi fost creat un parlament care să dispună de autoritate legislativă. Problema fiind supusă la vot, liberalii au cîștigat în proporție de aproape doi la unu. Evenimentul este, prin consecințele sale, comparabil doar cu convocarea Stărilor Generale în Franța, în 1789. Pentru prima dată în istoria Rusiei, o adunare discuta în mod deschis posibilitatea unor modificări în Constituție și se exprima în favoarea limitării autorității țarului.

În săptămînile care au urmat, Uniunea de Eliberare, care acționa în strînsă legătură cu zemstvele, a organizat o campanie națională de „banchete". Întrunite după modelul unor adunări similare din timpul Revoluției Franceze de la 1848, aceste reuniuni așa-zis private au adoptat rezoluții în care cereau crearea unei Constituții și a unui Parlament, în unele cazuri chiar convocarea unei Adunări Constituante. Autoritățile locale, dezorientate de instrucțiunile contradictorii primite de la centru, au asistat la evenimente fără să ia nici un fel de măsuri.

Confruntat cu o sfidare crescîndă a autorității lui, guvernul a încercat să liniștească opinia publică prin concesii lipsite de convingere, care nu au satisfăcut pe nimeni. Coroana tergiversa, cu speranța că o răsturnare favorabilă în situația frontului din Orientul Îndepărtat avea să-i consolideze poziția în interior. În octombrie 1904, flota baltică a fost trimisă într-o expediție la celălalt capăt al lumii, pentru a pune capăt asediului bazei de la Port Arthur. În loc să se îmbunătățească, veștile care soseau de pe cîmpurile de bătălie erau însă din ce în ce mai îngrijorătoare. În decembrie 1904, în timp ce forța navală trimisă în ajutorul trupelor din Extremul Orient abia ajunsese în largul coastelor Africii, Port Arthur s-a predat. Japonezii au făcut 25 000 de prizonieri și au capturat ceea ce mai rămăsese din flota rusă a Pacificului.

Pînă în acest moment, masele populare nu luaseră parte la fierberile politice din Rusia. Presiunile în favoarea unei schimbări constituționale exercitate asupra guvernului veneau aproape exclusiv din partea studenților, a revoluționarilor de profesie și a micii nobilimii din zemstve. Situația s-a modificat în chip dramatic la 9 ianuarie 1905, în urma evenimentelor care aveau să fie cunoscute sub numele de „Duminica însîngerată". Dacă marele congres al zemstvelor din noiembrie 1904 reprezentase pentru Rusia ceea

ce Stările Generale însemnaseră pentru Franța, Duminica însîngerată avea să fie o zi rusă a Bastiliei.

Cea mai însemnată personalitate a sindicatelor controlate de poliție era un preot, Gheorghi Gapon. Figură carismatică, Gapon înființase la Sankt Petersburg mai multe sindicate înfloritoare, prin intermediul cărora încerca să insufle muncitorilor principiile creștine. Deși în ochii radicalilor, incomodați de popularitatea lui, nu era decît un agent al poliției, Gapon începuse să se identifice din ce în ce mai mult cu adepții lui și cu doleanțele acestora. Spre sfîrșitul anului 1904, devenise deja imposibil de știut dacă poliția îl folosea pe Gapon sau el folosea poliția, dat fiind că preotul ajunsese cel mai important lider al muncitorilor din Rusia.

Impresionat de congresul zemstvelor și de campania de banchete, Gapon a intrat în contact cu reprezentanții din Sankt Petersburg ai Uniunii de Eliberare. La îndemnul acestora, el a stabilit o serie de obiective politice pentru sindicatele pe care le controla și care nu fuseseră angajate pînă atunci decît în activități culturale și spirituale. În memoriile lui, Gapon afirmă că se temea de un eventual eșec al intelectualilor liberali, în cazul în care nu ar fi fost sprijiniți de muncitori.

La sfîrșitul lunii decembrie a anului 1904, după ce un număr de muncitori de la cea mai mare fabrică din Sankt Petersburg, membri ai organizațiilor lui Gapon, au fost concediați, mai multe mii de muncitori au intrat în grevă, în semn de protest. La 7 ianuarie acțiunea din industrie cuprindea 120 000 de muncitori. Preotul, aflat în strînsă legătură cu Uniunea de Eliberare, a decis să urmeze exemplul liberalilor și al campaniei de banchete a acestora, organizînd o procesiune pentru a prezenta țarului o petiție cu doleanțele muncitorilor. Redactată cu ajutorul intelectualilor liberali, petiția cerea țarului să convoace o Adunare Constituantă și să accepte totodată alte cereri ale Uniunii.

Administrația petersburgheză, derutată, a autorizat desfășurarea procesiunii, cu condiția ca ea să nu se apropie de Palatul de Iarnă (pe care țarul îl părăsise în ajun, îndreptîndu-se spre reședința lui de la țară). În dimineața zilei de duminică, 9 ianuarie, muncitorii, purtînd icoane, s-au adunat în mai multe zone ale orașului și s-au pus în mișcare spre centru, fără ca poliția să intervină. Mulțimea era liniștită și totul semăna cu o procesiune religioasă. Curînd însă demonstranții s-au pomenit față în față cu trupe înarmate, care blocau accesul spre Palat. Împinși din spate, participanții nu au reușit să se disperseze la somațiile armatei, care a deschis focul, omorînd 200 de persoane și rănind alte 800.

Vestea masacrării unor demonstranți pașnici a provocat un val de indignare în întreaga țară. Organizații reprezentînd aproape toate orientările politice au condamnat guvernul. Mai multe sute de mii de muncitori au intrat în grevă. Protestele care au urmat au fost reprimate cu sălbăticie de armată și poliție, care au ucis un mare număr de persoane.

Țarul Nicolae, nehotărît ca întotdeauna, ezita. Impresionat de argumentele consilierilor săi cu înclinații liberale, a acceptat după un timp să convoace un organism consultativ format din „oamenii cei mai de valoare" aleși de națiune. A fost de acord chiar să ceară supușilor să-i supună atenției „sugestii" menite să le îmbunătățească soarta. Cu un an mai înainte, astfel de măsuri ar fi putut liniști spiritele. Acum însă, ele nu mai erau suficiente. Liberalii, încurajați de sprijinul masiv manifestat față de programele lor, au format o Uniune a Uniunilor, în care se regăseau diferite asociații profesionale (ale avocaților, medicilor, profesorilor, inginerilor etc.), cu scopul de a cere renunțarea la autocrație și trecerea la un regim constituțional. Președintele acestei Uniuni, istoricul Pavel Miliukov, avea să joace ulterior un rol de frunte în partidul liberal.

O ultimă lovitură dată speranțelor monarhiei de a-și salva prerogativele autocratice a reprezentat-o dezastrul marinei ruse. Flotele combinate ale Balticii și Mării Negre au primit ordin să-și continue drumul spre Orientul Îndepărtat, chiar și după căderea Port Arthur-ului. Flota japoneză le aștepta în strîmtoarea Tsushima, care desparte Peninsula Coreeană de sudul Japoniei. Dispunînd de informații mai precise și de nave mai rapide, japonezii au reușit să scufunde flota rusă în mai 1905. Dispărea astfel și ultima speranță de a salva ceva în acest război dezastruos. Profitînd de oferta președintelui Theodore Roosevelt de a arbitra conflictul, rușii l-au trimis pe Serghei Witte la Portsmouth, în New Hampshire, spre a negocia un tratat de pace. Grație sprijinului american și talentului diplomatic al lui Witte, Rusia a obținut o pace destul de onorabilă.

Cînd Witte a revenit din America, o grevă la scară națională era pe punctul de a se declanșa. După dezastrul din Tsushima, Uniunea Uniunilor hotărîse să organizeze o grevă politică generală care să paralizeze țara, nelăsînd monarhiei altă alternativă decît acceptarea cererilor care îi erau prezentate. Sarcina i-a fost ușurată de o decizie surprinzătoare a autorităților, care au anunțat la sfîrșitul lui august 1905 o relaxare în regimul de funcționare a universităților. Decizia, aparent luată în speranța de a asigura liniștea în rîndurile studențimii în anul universitar care urma să înceapă, restabilea dreptul facultăților de a-și alege rectorii și permitea studenților să organizeze întruniri — libertăți inexistente în restrictivul statut universitar din 1884. În mod încă și mai surprinzător, cu scopul de a preveni confruntările cu studenții, noile reglementări interziceau accesul poliției în spațiile universitare.

Radicalii, pînă atunci eclipsați de liberali, au exploatat fără întîrziere noile concesii. Ei au formulat o strategie pentru anul universitar care se apropia, chemînd la transformarea universităților în centre ale activității revoluționare, prin organizarea de întruniri politice la care să participe și muncitorii din fabricile învecinate. Neîncrezători în tinerii intelectuali, muncitorii au privit inițial cu suspiciune demersurile lor, dar, văzîndu-se

tratați cu un respect cu care nu erau obișnuiți, au început să capete curaj și să participe la întruniri. Activitatea universităților a fost paralizată, acestea transformîndu-se în arene de agitație politică; profesorii și studenții care vroiau să-și continue activitatea academică normală erau hărțuiți și intimidați. Speranța că relaxarea regulamentelor universitare avea să liniștească spiritele s-a dovedit o iluzie: ea nu a făcut decît să ofere elementelor celor mai radicale adăpostul legalității.

La sfîrșitul lunii septembrie, în regiunile centrale ale Rusiei au izbucnit noi greve. Semnalul a fost dat de încetarea lucrului la tipografiile moscovite, cărora li s-au alăturat curînd și cele din Sankt Petersburg. Au urmat apoi lucrătorii căilor ferate. Obiectivul protestelor era creșterea salariilor și a pensiilor, deci revendicări de natură economică, însă Uniunea Uniunilor a avut grijă ca organizațiile muncitorilor care îi erau afiliate să nu piardă din vedere obiectivele politice. Încetările lucrului, menite să conducă la o grevă generală, erau coordonate din interiorul universităților, singurele locuri în care se puteau ține întruniri politice fără ca poliția să intervină. Sălile de curs, folosite din ce în ce mai mult pentru organizarea de întruniri, se umpleau cu mii de studenți și oameni din afara universităților. La 8 octombrie, Uniunea Uniunilor a decis prin vot crearea unor comitete de grevă în întreaga țară, în vederea declanșării grevei generale.

La 9 octombrie, Witte s-a întîlnit cu țarul, căruia i-a declarat, cu o francheță neobișnuită, că este pus în fața a două alternative: fie să dea puteri depline unui dictator militar, fie să accepte anumite concesii de ordin politic. Witte era perfect conștient de faptul că o dictatură militară era exclusă, atîta vreme cît armata se afla la mii de kilometri depărtare, dar a prezentat țarului această opțiune fiindcă știa că acesta ar fi preferat-o. În ceea ce privește concesiile, Witte le-a expus într-un memorandum. Conținutul acestuia demonstrează că Witte acceptase atît premisele, cît și programul Uniunii de Eliberare. Reluînd aproape textual cuvintele lui Struve din ziarul *Eliberarea*, el afirma: „Sloganul « libertate » trebuie să devină sloganul activității guvernului. Nu există altă cale pentru a salva statul." Situația devenise critică. Rusia se radicalizase într-un mod periculos, însești temeliile statalității ei fiind amenințate:

> Progresul omenirii este de neoprit. Ideea de libertate va triumfa, dacă nu pe calea reformelor, atunci prin revoluție. Dar în această din urmă eventualitate, ea va lua naștere din cenușa unei istorii de o mie de ani, care va fi distrusă. *Bunt*-ul rusesc [răzvrătirea], nătîng și nepăsător, va mătura totul în calea lui, nelăsînd în urmă decît praful și pulberea. Ce fel de Rusie se va naște din această încercare nemaiîntîlnită depășește puterea imaginației omenești: grozăviile *bunt*-ului rusesc pot întrece tot ceea ce a cunoscut istoria. E cu putință ca o intervenție străină să sfîșie țara. Încercările de a da viață idealurilor socialismului teoretic — care sînt sortite eșecului, dar vor fi fără îndoială puse în practică — vor distruge familia, credința, proprietatea, temeliile legii.

Pentru evitarea acestei catastrofe, Witte propunea să fie acceptate cererile liberalilor, pentru a-i izola astfel de radicali. Puneți-vă în fruntea Mișcării de Eliberare, îl îndemna el pe Nicolae. Dați țării o constituție și un parlament cu putere legislativă, ales prin vot democratic și avînd autoritatea de a numi miniștrii. În continuare, Witte propunea îmbunătățirea situației muncitorimii și a minorităților etnice, ca și acordarea deplinei libertăți de expresie, a presei și de întrunire.

Țarul a promis că va lua în considerare aceste propuneri revoluționare, dar ezita să le dea curs, pe de o parte din convingerea că ele echivalau cu o încălcare a jurămîntului — depus la încoronare — de a menține autocrația, pe de altă parte de teamă că ar fi putut provoca tulburări și mai grave.

Evenimentele se precipitau însă și curînd Nicolae s-a văzut pus în situația de a nu mai avea de ales. În a doua săptămînă a lui octombrie, Rusia părea să se împotmolească în criză, pe măsură ce angajații serviciilor de primă necesitate intrau în grevă. La 13 octombrie, un comitet de grevă era convocat la Institutul Tehnologic din Sankt Petresburg; patru zile mai tîrziu, el lua numele de Soviet al Deputaților Muncitorilor. Participau și reprezentanți ai muncitorilor, însă conducerea noii instituții, care avea să joace un rol important pe viitor, se afla în mîinile inteligheției radicale: Comitetul Executiv al Sovietului era compus din intelectuali desemnați de partidele socialiste. Această procedură a creat un precedent de care avea să profite Sovietul din Petrograd în 1917.

Nicolae era în continuare chinuit de îndoieli. I-a cerut guvernatorului general al Sankt Petersburg-ului să-i spună dacă restabilirea ordinii prin forță putea fi înfăptuită fără multe victime. Guvernatorul general i-a dat un răspuns negativ. Nicolae a avut mai multe consfătuiri cu Witte, ca și cu alți consilieri, printre care și vărul lui, Marele Duce Nikolai Nikolaievici. Răspunzînd ofertei ca el, Marele Duce, să-și asume puteri dictatoriale, acesta a spus că pur și simplu nu existau forțele capabile să susțină o dictatură militară; a amenințat de asemeni că se va împușca dacă țarul nu acordă Rusiei libertăți politice.

La 17 octombrie, Witte i-a prezentat țarului proiectul unui manifest politic. Acesta relua sub o altă formă rezoluțiile Congresului zemstvelor ținut la Moscova în luna precedentă, care cereau garantarea drepturilor civile și crearea unui parlament cu putere legislativă (Duma), ales prin vot universal. În aceeași seară, Nicolae semna documentul care avea să fie cunoscut sub numele de Manifestul din Octombrie și care conținea, printre altele, următoarele angajamente:

> (1) Să oferim populației fundamentele inviolabile ale libertății civile [bazate] pe principiile autentice ale inviolabilității persoanei, ale libertății de conștiință, de expresie, de întrunire și de asociere;

(2) ... să lărgim pe viitor, prin noul corp legiuitor, principiul votului universal; și,
(3) Să stabilim ca inviolabilă regula ca nici o lege să nu poată intra în vigoare fără aprobarea Dumei de Stat și ca reprezentanți ai poporului să aibă posibilitatea reală de a lua parte la supravegherea legalității acțiunilor întreprinse de autoritățile pe care noi le-am numit.

Era în fapt sfîrșitul autocrației în Rusia. Înainte de a merge la culcare, Nicolae și-a notat în jurnal: „După o astfel de zi, capul ți se îngreunează și gîndurile îți devin confuze. Să ne ajute Domnul să salvăm Rusia și să-i redăm liniștea."

Două din aspectele Manifestului din Octombrie se cuvin comentate, fără ele mare parte din istoria celor zece ani ai experimentului constituțional fiind imposibil de înțeles.

În primul rînd, semnarea Manifestului a fost smulsă țarului Nicolae sub constrîngere, motiv pentru care acesta nu a simțit nici un moment obligația morală de a-l respecta. În al doilea rînd, documentul nu pomenea de nici o „constituție". Nu era vorba de o simplă scăpare. Nicolae evitase cuvîntul mult detestat, pentru a-și păstra iluzia că rămînea un autocrat chiar și după crearea unui organism cu putere legislativă. Fusese asigurat de consilierii lui liberali, inclusiv de Witte, că putea oricînd revoca ceea ce acordase. Această autoiluzionare — bazată pe noțiunea absurdă de autocrație limitată — nu avea să rezolve problemele Rusiei în anii care au urmat.

Proclamarea Manifestului, care a fost citit în biserici, a provocat în orașe demonstrații tumultuoase ale unor mulțimi entuziaste. Ea a dat însă naștere și unor pogromuri sîngeroase împotriva evreilor și intelectualilor, acuzați că îl forțaseră pe țar să renunțe la prerogativele autocratice. Pogromurile, la care autoritățile nu au instigat, dar pe care nici nu au făcut nimic să le prevină, au avut un rezultat neașteptat, țăranii simțindu-se încurajați să ocupe marile proprietăți. Urmînd propria lor logică, țăranii au tras concluzia că incapacitatea poliției de a-i proteja pe evrei de violențe și jafuri era un semn că și ei, la rîndul lor, pot recurge la pogromuri împotriva moșierilor. Scopul lor era să „izgonească" proprietarii de pe domeniile lor, pentru a-i obliga apoi să-și cedeze proprietățile la prețuri de nimic. Nicolae, îngrozit de permanentele dezordini, s-a simțit înșelat de consilieri, care îl asiguraseră că dînd țării o constituție va reinstaura pacea.

Ultimul act al Revoluției din 1905 s-a jucat la Moscova. La 6 decembrie, Sovietul din Moscova, dominat de bolșevici, chema la revoltă armată pentru răsturnarea guvernului țarist, convocarea unei Adunări Constituante și proclamarea unei republici democrate. Strategia pe care se bazau aceste acțiuni, cunoscută ulterior ca „strategia revoluției permanente", fusese formulată de Alexander Helphand (mai cunoscut sub pseudonimul Parvus), care urma să joace un rol de prim rang în triumful bolșevismului în 1917.

Parvus afirma că bolșevicii nu trebuie să permită încremenirea Revoluției în primul ei stadiu, cel al regimului „burghez", ci să treacă imediat la etapa următoare, cea socialistă. Witte a zdrobit fără milă revolta din Moscova, după înfrîngerea căreia Parvus a emigrat în Germania.

Numit președinte al Consiliului de Miniștri — post echivalent în mod neoficial cu cel de prim-ministru —, Witte a făcut mai multe încercări de a include în cabinet reprezentanți ai opiniei publice moderate. Încercările lui au eșuat. Pentru a accepta să participe la guvernare, liberalii și liberal-conservatorii au pus condiții imposibil de îndeplinit; Witte credea că reticențele lor sînt cauzate de teama de a fi asasinați. În cele din urmă, guvernul a fost alcătuit exclusiv din deținători de *cin*-uri. Witte a demisionat în 1906, cu sentimentul că pierduse încrederea țarului.

Anul 1905 a marcat apogeul liberalismului rus — triumful programului, strategiei și tacticilor lui. Socialiștii au jucat în evenimentele respective doar un rol secundar. Succesul liberalilor s-a dovedit totuși firav. Așa cum viitorul urma să demonstreze, ei nu reprezentau decît o minoritate în sînul intelighenției, avînd ulterior să fie prinși în focul încrucișat, mortal, dintre conservatori și radicalii extremiști.

Revoluția din 1905 a modificat în chip substanțial instituțiile politice ale Rusiei, lăsînd însă neschimbate atitudinile politice. Monarhia a continuat să ignore implicațiile Manifestului din Octombrie, ca și cum nimic nu s-ar fi schimbat cu adevărat. Deși acordase noului parlament drept de veto asupra legislației emise de el, Nicolae nu a încetat nici o clipă să îl considere un simplu corp consultativ. Țarul se bucura de sprijinul mulțimii, în rîndurile căreia se aflau și muncitori și care se arăta gata să-i pedepsească pe cei care îl umiliseră. În ceea ce privește intelighenția socialistă, aceasta era acum mai hotărîtă ca oricînd să profite de concesiile guvernanților, pentru a trece la etapa următoare a Revoluției, cea socialistă. Experiența anului 1905, în loc să o modereze, o radicalizase. Slăbiciunea legăturilor care țineau laolaltă puternicul Imperiu Rus devenise vizibilă pentru toată lumea. Guvernul o interpreta însă ca un semn al necesității de a-și întări autoritatea, în timp ce radicalii și chiar mulți dintre liberali vedeau în ea o ocazie de a da sistemului existent lovitura de grație. În mod deloc surprinzător, atît guvernul cît și opoziția considerau noul parlament nu un instrument al compromisului, ci o arenă de confruntare. Vocile moderate, care pledau pentru conlucrare, se vedeau atacate din ambele direcții.

Rusia nu obținuse pînă la urmă decît un scurt răgaz.

Stolîpin

Atitudinile monarhiei și opoziției după experiența anului 1905 nu prevesteau nimic bun pentru noua ordine constituțională. Ambele părți erau

lipsite de bunăvoința indispensabilă pentru succesul oricărei înțelegeri contractuale, deci și al Constituției.

După spusele unui om spiritual al epocii, Coroana era gata să accepte o constituție, cu condiția ca autocrația să rămînă intactă. Duma era privită nu ca un partener, ci ca un factor care complica responsabilitățile administrative ale birocrației. Pentru partidele liberale și radicale, aranjamentul constituțional nu era decît un episod intermediar în drumul ireversibil al Rusiei spre o democrație în deplinul înțeles al cuvîntului.

În cele șase luni care au urmat lansării Manifestului din Octombrie, specialiștii guvernului au lucrat la redactarea legislației menită să instituționalizeze promisiunile conținute în el. În noiembrie 1905, cenzura a fost abolită și rușii au primit pentru prima dată dreptul de a publica fără îngrădiri. Legile anunțate în martie 1906 garantau libertatea de întrunire și asociere. Ele permiteau, pentru prima oară în istoria țării, constituirea de partide politice și sindicate. Rămînea cu toate acestea în vigoare practica impunerii legii marțiale în provinciile în care aveau loc tulburări, ceea ce îngăduia birocrației să încalce noile libertăți ori de cîte ori considera că siguranța statului ar fi fost amenințată.

În aprilie 1906, autoritățile au făcut public textul constituției, sub numele de Legile Fundamentale. Documentul avea o orientare conservatoare, menținînd în legătură cu țarul titulatura de „autocrat". Rusia căpăta un parlament bicameral. Camera superioară, Consiliul de Stat, era alcătuită din reprezentanți numiți sau desemnați de instituții publice precum Biserica sau adunările nobilimii. Camera inferioară, Duma de Stat, era constituită în întregime din reprezentanți aleși pe baza unui sistem electoral complicat, menit să asigure preponderența elementelor mai conservatoare. Toate legile trebuiau să aibă, pe lîngă semnătura monarhului, aprobarea celor două camere. Bugetul anual trecea de asemeni prin ambele camere. Promisiunea din Manifest, de a permite corpului legiuitor să supravegheze legalitatea acțiunilor guvernanților, era îndeplinită doar parțial, Duma fiind împuternicită să adreseze interpelări publice guvernului. În rest, birocrația rămînea în afara controlului parlamentar.

Spre marea dezamăgire a liberalilor, Coroana și-a păstrat dreptul de a numi miniștrii: această prerogativă avea să provoace fricțiuni între parlament și țar, mai mult decît oricare altă chestiune. Coroana își rezerva de asemeni dreptul de a declara război și de a încheia pace.

Merită comentate și alte două prevederi ale Legilor Fundamentale din 1906. Precum în Marea Britanie, parlamentul avea un mandat normal de cinci ani, însă țarul îl putea dizolva oricînd. În sistemul britanic modern, ca și în alte monarhii constituționale, Coroana nu putea recurge la o asemenea prerogativă decît dacă guvernul pierdea un vot de încredere. În Rusia, așa cum se va vedea, țarul a făcut uz de acest drept pentru a pedepsi parlamentele care excelau prin agresivitate. Prilej de abuzuri era și Articolul

87 din Legile Fundamentale, care îl abilita pe țar ca, în situații de urgență, atunci cînd parlamentul nu era întrunit în sesiune, să guverneze prin decrete. Coroana folosea această clauză pentru a ocoli Duma, atunci cînd avea motive să creadă că ea s-ar fi putut împotrivi voinței monarhului.

În anumite privințe, poate că singura prerogativă importantă a Dumei era imunitatea parlamentară de care se bucurau membrii ei. Deputații liberali și radicali au profitat de acest drept pentru a se angaja în critici violente, adesea incendiare, la adresa regimului. Aceste critici împuținau și mai mult prestigiul Coroanei, distrugîndu-i aura de înțelepciune și atotputernicie pe care și-o cultivase cu atîta asiduitate și pe care marea masă a populației o considera piatra de temelie a unei bune guvernări.

Răspunsul la întrebarea dacă Legile Fundamentale din 1906 au fost un semnificativ pas înainte sau, dimpotrivă, niște înșelătoare jumătăți de măsură depinde de criteriile adoptate în judecată. După standardele democrațiilor industriale avansate, Constituția din 1906 lăsa fără îndoială mult de dorit. Dar dacă ne raportăm la tradițiile Rusiei, ea echivala cu un uriaș pas spre democrație. Pentru prima oară în istoria țării, Coroana îngăduia unor reprezentanți aleși de supușii ei să inițieze legi sau să li se opună prin veto, să controleze bugetul, să critice politica guvernului și să adreseze interpelări miniștrilor. Dacă experimentul constituțional nu a reușit să aducă stabilitate țării, faptul se datorează nu atît textului Constituției, cît lipsei de voință din partea coroanei și a parlamentului pentru respectarea spiritului și prevederilor ei.

Conflictele au început din chiar ziua în care Duma și-a deschis lucrările. Din cauză că socialist-revoluționarii și social-democrații boicotaseră alegerile, constituțional-democrații de orientare liberală, cunoscuți și sub numele de „cadeți", care părăsiseră Uniunea de Eliberare în octombrie 1905, rămîneau partidul cel mai radical între cele reprezentate în parlament. În speranța de a-și asigura un control permanent asupra circumscripțiilor muncitorești și țărănești, cadeții au adoptat o strategie a confruntării. Deținînd numărul cel mai mare de locuri în parlament (179 din 478), inclusiv totalitatea locurilor din Sankt Petersburg și Moscova, au trecut direct la ofensivă. Din punctul lor de vedere, Legile Fundamentale nu reprezentau decît o schiță preliminară a adevăratei Constituții, care ar fi trebuit să creeze un regim de democrație parlamentară, mai degrabă decît o monarhie constituțională: urmînd exemplul Stărilor Generale din Franța anului 1789, cadeții au încercat să îngenuncheze monarhia. În cadrul unor dezbateri parlamentare aprinse, ei au cerut desființarea camerei superioare, dreptul de a numi miniștrii, exproprierea marilor domenii funciare și amnistia generală pentru deținuții politici, inclusiv pentru cei condamnați pentru acțiuni teroriste.

Consternată de comportamentul intransigent al parlamentului, Curtea a decis dizolvarea lui. Pe 8 iulie 1906, la nici trei luni de la deschiderea lucrărilor, țarul a dizolvat Duma și a decretat ținerea de noi alegeri. Deputații cadeților au replicat acestei măsuri — care încălca poate spiritul, nu însă și litera constituției — retrăgîndu-se în orașul finlandez Vîborg, la adăpost de poliția rusă. De acolo, ei au îndemnat populația să refuze plata impozitelor și să nu respecte decretele țarului. Așa-zisul Manifest de la Vîborg era în același timp neconstituțional și inutil. Populația l-a ignorat, singurul lui efect fiind privarea de drepturi electorale a semnatarilor, printre care se numărau unii din cei mai renumiți politicieni liberali din Rusia.

În timp ce țara vota pentru desemnarea unei a doua Dume, Coroana căuta omul forte capabil să-i îmblînzească pe politicienii răzvrătiți. Alegerea a căzut asupra lui Piotr Stolîpin, guvernator al provinciei Saratov, care se făcuse remarcat prin modul eficient în care pusese capăt agitațiilor țărănești din 1905–1906. Era o alegere extrem de fericită, și Stolîpin avea să se dovedească omul de stat cel mai remarcabil din ultimii ani ai Rusiei imperiale.

Descendent al unei vechi familii de servitori imperiali, Stolîpin manifesta un devotament absolut față de monarhie. În același timp însă, era conștient că Rusia nu mai putea fi condusă de vechiul regim patrimonial, ca un domeniu al țarului. Coroana avea nevoie, pentru a supraviețui, de o solidă bază socială de sprijin și de o guvernare bazată pe consens, nu pe supunerea față de ordine. Asemeni lui Bismarck, deși conservator convins, el își dădea seama că monarhia era obligată să se adapteze dispariției vechiului sistem de ranguri și nașterii unei națiuni moderne.

Stolîpin vroia să colaboreze cu Duma, formînd în cadrul ei un bloc de sprijinitori loiali și izolînd astfel stînga. Dincolo de manevrele parlamentare însă, plănuia în același timp să creeze o clasă de mici proprietari funciari liberi, care să îndeplinească aceeași funcție stabilizatoare pe care o îndeplineau categoriile sociale similare din Franța sau alte țări europene. În acest scop, intenționa să slăbească și, în cele din urmă, să desființeze sistemul comunelor, spre a transforma loturile de pămînt comunale în proprietăți individuale, deținute de agricultori liberi. Concepuse de asemeni proiecte ambițioase de modernizare a serviciilor sociale ale Rusiei și urmărea să elimine ultimele vestigii ale regimului birocratic și polițienesc.

Cîtă vreme monarhia s-a simțit amenințată de tulburările sociale și de atitudinea de răzvrătire a parlamentului, Stolîpin s-a bucurat de sprijinul ei generos. Dar pe măsură ce reușea să restabilească liniștea în țară, a devenit tot mai mult ținta unei ostilități care avea în cele din urmă să-l distrugă ca om politic. Birocrații nu îl considerau unul dintre ai lor, fiindcă în loc să urce treaptă cu treaptă scara demnităților ministeriale, fusese promovat direct din funcția de guvernator în cea de prim-ministru. Curtea privea cu îngrijorare manevrele lui în parlament, suspectîndu-l că urmărește

interese personale. Iar stînga radicală îl detesta pentru neînduplecarea cu care zdrobise mișcarea revoluționară.

Primul obiectiv pe care Stolîpin și l-a fixat după desemnarea lui ca ministru de interne (aprilie 1906) și apoi ca președinte al Consiliului de Miniștri (iulie 1906), a fost să pună capăt tulburărilor din mediul rural și campaniei de teroare a socialist-revoluționarilor. Teroarea continua să lovească. Se estimează că în cursul anilor 1906 și 1907 teroriștii au ucis sau rănit 4 500 de funcționari ai administrației. Dacă includem și victimele din rîndul populației, numărul total se ridică la 9 000 de persoane. Stolîpin a suprimat atît terorismul politic, cît și violențele din mediul rural, organizînd curți marțiale care puteau judeca pe loc civilii implicați, prin procese sumare încheiate adesea cu sentințe de condamnare la moarte. Procedura a scandalizat opinia publică, dar s-a dovedit eficientă pentru restabilirea ordinii.

Spre deosebire de predecesorii săi, Stolîpin nu s-a mulțumit doar să suprime violența, pe care o considera simptomul unui rău mai profund. Vroia să taie de la rădăcină acest rău. Fără să mai aștepte convocarea celei de-a doua Dume și făcînd apel la Articolul 87, a trecut la promulgarea unei serii de acte legislative privitoare la țărănime. Pentru început, a ridicat ultimele restricții legale privitoare la ea, acordîndu-i deplină libertate de mișcare și abolind ultimele vestigii ale iobăgiei. L-a convins apoi pe Nicolae să transfere Băncii Funciare Țărănești terenuri din domeniile Coroanei și ale statului, spre a fi vîndute țăranilor, în condiții accesibile. A urmat apoi singura lege mai importantă a mandatului său, prin care țăranii primeau dreptul de a se retrage din sistemul comunal și a-și întemeia ferme individuale.

Cercurile conservatoare își pierduseră în acea vreme orice iluzie cu privire la funcționarea sistemului comunal, pe care, cu cincizeci de ani mai înainte îl considerau încă piatra unghiulară a stabilității în mediul rural. Comunele mențineau pe pămînturile lor elementele marginale — familii prea mici sau prea ineficiente — stînjenind totodată familiile mari, puternice, care și-ar fi putut extinde gospodăriile. Redistribuirea periodică a terenurilor făcea ca țăranii să-și piardă interesul pentru pămînt, pe care îl exploatau pînă la epuizare înainte de a-l ceda la următoarea reîmpărțire. Datele de care dispunea Stolîpin demonstrau că problema agrară nu putea fi rezolvată prin exproprierea marilor domenii, așa cum îndemnau liberalii și radicalii: pur și simplu nu exista suficient pămînt pentru a satisface nevoile țărănimii, a cărei creștere demografică întrecea orice exemplu cunoscut în Europa. Soluția era o cultivare mai intensivă a solului, ceea ce ar fi condus la recolte mai mari. Cel mai bun mijloc pentru atingerea acestui obiectiv îl reprezenta privatizarea bunurilor funciare ale țărănimii.

Legea din noiembrie 1906, legată indisolubil de numele lui Stolîpin, stabilea proceduri rapide prin care o gospodărie, exprimîndu-și dorința de

a se retrage din cadrul comunei, putea obține titlul de proprietate asupra terenului propriu. Familia respectivă putea apoi fie să vîndă pămîntul, fie să-și întemeieze o fermă.

Cît de eficace au fost reformele agrare inițiate de Stolîpin? Destul de puțin, în ultimă instanță. Țăranii preferau sentimentul de securitate pe care li-l ofereau comunele; cea mai mare parte dintre ei, care aleseseră să rămînă în cadrul lor, resimțeau legea lui Stolîpin ca pe o amenințare. Deși legea preciza că țăranii care părăseau comuna își puteau lucra pămînturile în asociere, în multe sate ei erau nevoiți să preia loturi foarte dispersate, ceea ce făcea ca vechiul flagel al agriculturii ruse, cultivarea fragmentată, în fîșii, să subziste. Între 1906 și 1916, 2,5 milioane de gospodării, adică 22% din total, deținătoare a 14,5% din suprafața de pămînt cultivată în sistem comunal, au completat cereri de preluare cu titlu de proprietate a loturilor lor. Datele arată că cei care doreau să profite de noua legislație erau țăranii cei mai săraci; cei mai mulți o făceau cu intenția de a vinde pămîntul. Scopul reformei lui Stolîpin, acela de a contribui la crearea unei clase puternice de agricultori autonomi, rămînea astfel departe de a fi fost îndeplinit. În preajma Revoluției din 1917, numai 10% din gospodăriile rusești funcționau ca ferme independente. Chiar și acestea aveau să dispară între 1917–1918, cînd țăranii din comune au pus mîna pe pămînturile aflate în proprietate particulară, inclusiv pe cele ale țăranilor independenți, pentru a le împărți între ei. Mult-așteptata revoluție agrară nu s-a mai produs.

Stolîpin a reluat încercările lui Witte de a introduce în cabinet reprezentanți ai societății, inclusiv din rîndul cadeților, fără să aibă mai mult succes decît predecesorul lui. A cerut cadeților să condamne terorismul, dar aceștia au refuzat, ratînd șansa de a cîștiga un statut legal ca partid politic.

Spre dezamăgirea Coroanei, cea de-a doua Dumă, care și-a deschis lucrările în februarie 1907, s-a dovedit chiar mai radicală decît cea care o precedase. Atît social-democrații, cît și socialist-revoluționarii hotărîseră să participe la alegeri, cu intenția de a folosi privilegiile și imunitatea parlamentară pentru a submina parlamentul și a radicaliza masele. În aprilie 1907, social-democrații au decis să participe la lucrările Dumei, pentru „[a exploata] în mod sistematic conflictele dintre guvern și Dumă, ca și pe cele din interiorul Dumei, în interesul extinderii și adîncirii mișcării revoluționare". Socialist-revoluționarii au hotărît prin vot să participe la alegeri cu scopul de „a utiliza Duma de Stat pentru organizarea maselor și răspîndirea spiritului revoluționar în rîndul lor". Cadeții, sub impresia înfrîngerii suferite cu un an înainte, au adoptat o strategie mai constructivă, care a fost însă dejucată de partidele radicale situate la stînga lor, deținătoare a 222 de fotolii parlamentare.

Țarul Nicolae și consilierii lui erau deja excedați de acțiunile Dumei și luau în considerare desființarea ei. Poate că și-ar fi pus în practică planul, dacă nu ar fi existat riscul ca piețele financiare internaționale să reacționeze negativ și să devalorizeze obligațiunile rusești. Membrii luminați ai administrației au adus propriile argumente împotriva ideii de a desființa Duma. În cele din urmă s-a hotărît menținerea acesteia, însă în condițiile unei revizuiri a legii electorale, care să întărească reprezentarea păturilor conservatoare și să reducă în mod corespunzător influența liberală și radicală.

Guvernul a dizolvat a doua Dumă la 2 iunie 1907 și, în ziua următoare, prevalîndu-se de Articolul 87, a făcut public textul unei noi legi electorale. Aceasta creștea reprezentarea claselor de proprietari, în detrimentul țărănimii, muncitorilor și al minorităților etnice. Rezultatul a fost formarea unei legislaturi ruse mai conservatoare și mai omogene din punct de vedere etnic. Fără discuție că manevra era neconstituțională, din moment ce Legile Fundamentale interziceau în mod explicit utilizarea Articolului 87 în scopul modificării dispozițiilor privitoare la dreptul de vot. Opoziția a calificat de aceea legea electorală de la 3 iunie drept „o lovitură de stat", dar termenul pare neadecvat, în măsura în care legea nu afecta drepturile fundamentale ale parlamentului.

Cea de-a treia Dumă, întrunită în noiembrie 1907, a fost singura care și-a dus mandatul de cinci ani pînă la capăt. Din cei 422 de deputați, 154 aparțineau Uniunii „17 Octombrie", ai cărei membri, cunoscuți sub numele de octombriști, îmbrățișau o ideologie liberal-conservatoare și se declarau deschiși colaborării cu Coroana. Alți 147 de deputați aparțineau diferitelor grupări de dreapta și naționaliste. Cadeții trebuiau să se mulțumească cu 54 de locuri, iar socialiștii ajunseseră la 32 de reprezentanți. Deși noua Dumă era mult mai pe placul Coroanei, nu avea nici pe departe un rol decorativ. Stolîpin s-a văzut obligat să recurgă la manevre parlamentare dificile pentru a face să treacă unele din proiectele de lege ale guvernului.

Octombriștii, care dominau a treia Dumă, așa cum liberalii o dominaseră pe prima și socialiștii pe cea de-a doua, au acceptat aranjamentul constituțional din 1906. Dacă pentru liberali bunul cel mai de preț era libertatea, iar pentru socialiști, egalitatea, octombriștii puneau acentul pe legalitate; din acest punct de vedere, se aflau pe aceeași lungime de undă cu birocrația liberală pe care o reprezenta Stolîpin. Liderul lor, Alexandr Gușkov, îmbina patriotismul cu credința în necesitatea unei autorități puternice și respectul față de lege. Cooperarea dintre Stolîpin și Gușkov a oferit celei de-a treia Dume echilibrul de care avea nevoie pentru a desfășura o activitate intensă și constructivă. Duma a votat 2 571 de proiecte de lege propuse de guvern, a inițiat 205 proiecte proprii și a adresat 157 de interpelări miniștrilor. Comisiile din cadrul ei se ocupau de probleme agrare, de legislație socială și alte chestiuni similare. În 1908 și

mai ales în 1909, recoltele au fost extrem de bogate, ceea ce a readus liniștea în mediul rural. Violența în descreștere și relansarea dezvoltării industriale păreau să fi șters urmările nefericite ale Revoluției. Stolîpin se afla la apogeul carierei lui.

În chiar acest timp însă, primii nori negri au apărut la orizont. Curtea era nemulțumită de manevrele din parlament ale lui Stolîpin, suspectîndu-l că în loc să servească interesele Coroanei, așa cum afirma, își construia o bază proprie de putere. După moartea lui, țarina avea să îi avertizeze succesorul, făcînd în mod clar aluzie la Stolîpin, „să nu caute sprijin în rîndul partidelor politice". Cu cît primul ministru înregistra mai multe succese, cu atît Coroana făcea mai puțin apel la el și îi arăta mai multă ostilitate.

Reformele în curs și cele proiectate ale lui Stolîpin se loveau de interese din ce în ce mai puternice. Politica lui agrară irita aristocrația funciară conservatoare, care nu privea cu ochi buni perspectiva ca micii agricultori independenți să devină clasa dominantă în mediul rural. Birocrații se împotriveau planurilor lui de descentralizare a administrației și diminuare a prerogativelor poliției. Încercările lui, dealtfel lipsite de succes, de a acorda evreilor drepturi civile depline au înfuriat extrema dreaptă, care era convinsă că evreii se aflau la originea tuturor dificultăților prin care trecea Rusia. Liberalii și socialiștii îl detestau pentru eforturile lui de a consolida monarhia și pentru reprimarea terorismului. Atacat din toate direcțiile, izolat și din ce în ce mai descurajat, Stolîpin a început să șovăie și să comită gafe politice.

Prima lui confruntare cu Duma a avut loc în 1908–1909, cînd corpul legiuitor a refuzat suplimentarea bugetului cu suma necesară lărgirii flotei, menită să compenseze pierderea suferită în războiul cu Japonia. Însă cel mai grav și, în cele din urmă, cel mai dezastruos conflict s-a declanșat în martie 1911, în chestiunea extinderii zemstvelor în provinciile occidentale ale Imperiului. În momentul creării lui, în 1864, sistemul zemstvelor nu a inclus și provinciile occidentale, teritorii obținute în urma împărțirii Poloniei în secolul al XVIII-lea. Alegerile pentru zemstve erau astfel organizate încît să-i favorizeze pe marii proprietari, or, în regiunile respective, o mare parte a nobilimii era alcătuită din polonezi și alte grupuri catolice, considerate ostile Rusiei. Stolîpin a ajuns la concluzia că sosise vremea ca omisiunea să fie îndreptată. A prezentat parlamentului un proiect de lege pentru alegerea unor zemstve în vest, printr-o procedură complicată, în care rușii și polonezii ar fi urmat să voteze în cadrul unor camere diferite. Evreii urmau pur și simplu să fie lipsiți de dreptul de a avea reprezentanți. Măsura era minoră și abia dacă ar fi atras atenția, însă grupurile reacționare, ostile lui Stolîpin și conștiente că influența lui la Curte slăbise, au decis să o utilizeze ca un pretext pentru a-l înlătura. În mai 1910, proiectul privind zemstvele din provinciile occidentale a fost aprobat de Dumă cu

un vot strîns și trimis camerei superioare, în care aprobarea ar fi fost practic o formalitate. Însă, fără știrea lui Stolîpin, doi din membrii Consiliului au obținut permisiunea țarului pentru ca deputații să fie lăsați să voteze așa cum doreau și nu așa cum, de obicei, le cerea Curtea. Spre surprinderea și indignarea lui Stolîpin, Consiliul a respins proiectul de lege.

Stolîpin și-a înaintat demisia, dar s-a lăsat ulterior convins să renunțe la ea de către țar, care nu bănuise cît de umilit avea să se simtă ministrul. La sugestia lui, Nicolae a suspendat lucrările celor două camere pentru trei zile, interval în care legea zemstvelor din provinciile vestice a fost promulgată pe baza Articolului 87. Era o mișcare fatală, care l-a îndepărtat pe Stolîpin de octombriști și i-a atras dușmănia Curții: țarul nu i-a iertat niciodată situația delicată în care fusese pus. Stolîpin știa, ca și ceilalți, că era sfîrșitul carierei lui politice.

La începutul lui septembrie 1911, Stolîpin a însoțit familia imperială la Kiev, pentru festivitățile ocazionate de dezvelirea monumentului lui Alexandru al II-lea. Poliția primise avertismente privind posibile atacuri teroriste, și măsurile de securitate fuseseră sporite. Stolîpin a sfidat amenințările, refuzînd să poarte o vestă antiglonț și să fie urmat îndeaproape de gărzile de corp. În timpul unui spectacol la opera din Kiev, un terorist s-a apropiat și a tras două gloanțe de la mică distanță, unul din ele lovindu-l pe Stolîpin în ficat. Ancheta a scos la iveală că asasinul, un tînăr dintr-o familie bogată, era agent dublu și lucra pentru poliție, fiind în același timp în legătură cu cercurile teroriste. Inventînd o poveste despre un atentat împotriva țarului, plănuit să aibă loc în timpul spectacolului, reușise să pătrundă în operă sub pretext că vroia să descopere presupusul terorist. Țarul și soția lui nu au părut prea afectați de moartea ministrului, de care considerau că se pot dispensa cu ușurință, dat fiind că regimul redevenise stabil.

Stolîpin și-a depășit cu mult atît predecesorii cît și succesorii, prin modul în care a știut să pună de acord viziunea a ceea ce era necesar cu un lucid simț al posibilului; omul de stat și politicianul se îmbinau în el într-un mod unic. Witte, singura personalitate de o anvergură comparabilă cu a lui, era un politician strălucit și plin de realism, dar avea un temperament mai degrabă de executor decît de conducător și o oarecare doză de oportunism. Stolîpin a fost practic singurul prim-ministru al deceniului constituțional care a tratat cu Duma ca un partener în efortul comun de construcție a unei Rusii puternice și mărețe, nu ca un intendent regal. Monarhist convins, el se considera totodată pus în slujba națiunii.

Și totuși: dacă vrem să fim realiști, nu putem susține, așa cum fac unii conservatori ruși, că, dacă Stolîpin ar fi supraviețuit, revoluția rusă nu ar mai fi avut loc. Reformele lui fie au eșuat, fie nu au fost puse în practică. Cariera lui politică era deja încheiată atunci cînd s-a prăbușit sub gloanțele atentatorului și fără îndoială că ar fi fost curînd destituit. Deși ucis de un

revoluționar, Stolîpin a fost în fapt distrus ca om politic de chiar aceia pe care îi slujise și pe care încercase să-i salveze.

Cei trei ani care s-au scurs între moartea lui Stolîpin și izbucnirea celui de-al doilea război mondial au fost marcați de tendințe contradictorii, unele conducînd spre stabilizare, altele prevestind catastrofa.

Situația Rusiei părea, la prima vedere, promițătoare. Represiunile lui Stolîpin și avîntul economic cu care, întîmplător, acestea au coincis reușiseră să restaureze ordinea. Conservatorii și radicalii, deși cu sentimente diferite, recunoșteau că monarhia supraviețuise cu bine Revoluției din 1905. Economia prospera. Față de 1900, producția de fier era în 1913 cu peste 50% mai mare, iar cea de cărbune se dublase; nivelul exporturilor și al importurilor se dublase de asemenea. Un economist francez previziona în 1912 că, dacă Rusia avea să-și mențină pînă la jumătatea secolului ritmul de creștere economică pe care îl cunoscuse începînd cu 1900, ar fi ajuns să domine Europa din punct de vedere economic, politic și financiar. În mediul rural domnea liniștea. Creșterea numărului de greve în industrie nu prevestea neapărat o revoluție, fiindcă același fenomen se întîlnea în anii din preajma primului război mondial și în Marea Britanie sau Statele Unite. În Rusia fenomenul era expresia unei creșteri a puterii sindicatelor, pe care legislația anilor 1905–1906 o făcuse posibilă. Opinia publică începea să încline spre dreapta. Socialismul își pierdea forța de atracție, fiind înlocuit de patriotism și gustul pentru estetică.

În ciuda acestor tendințe pozitive, Rusia rămînea o țară agitată și marcată de probleme. Nici violențele din 1905, nici reformele lui Stolîpin nu rezolvaseră aceste probleme. Prevala sentimentul că evenimentele din 1905 fuseseră doar preludiul unei noi izbucniri violente.

Pentru un istoric, trăsătura cea mai frapantă — și cea mai neliniștitoare — a acestei perioade este prezența urii, atotstăpînitoare și intensă: ura cu motivație ideologică, etnică sau socială. Radicalii urau establishment-ul. Țăranii îi urau pe aceia dintre vecinii lor care se retrăseseră din comune. Ucrainenii îi urau pe evrei, musulmanii pe armeni, nomazii kazahi îi urau și vroiau să-i izgonească pe rușii care se instalaseră printre ei în vremea lui Stolîpin. Ceea ce împiedica această ură să se dezlănțuie era prezența forțelor de ordine — armata, jandarmeria, poliția —, aflate la rîndul lor sub asaltul stîngii. Din cauză că nu apăruseră instituțiile politice și nu se produseseră evoluțiile susceptibile să conducă la o rezolvare pașnică a acestor contradicții, exista riscul recurgerii din nou la violență și la exterminarea fizică a celor care, cu sau fără voia lor, s-ar fi aflat în calea uneia sau alteia din taberele în conflict.

Era un lucru obișnuit în acele zile să auzi spunîndu-se că Rusia trăiește deasupra unui „vulcan". Poetul Alexandr Blok recurgea în 1908 la un alt

gen de metaforă, vorbind de tic-tac-ul „bombei" ascunse în inima Rusiei. Unii au încercat să o ignore, alții să fugă de ea, iar alții chiar să o dezamorseze. Fără folos:

> ... fie că ne aducem aminte sau uităm, în fiecare din noi sălășluiește senzația de rău, de spaimă, presentimentul catastrofei, al exploziei... Nu știm ce fel de întîmplări ne așteaptă, *dar în inimile noastre acul seismografului s-a mișcat deja*.

Capitolul III

RUSIA ÎN RĂZBOI

Perspectivele

Judecînd după rezultatul războiului cu Japonia, o înfrîngere urmată de revoluție, conducătorii Rusiei ar fi dat dat dovadă de înțelepciune evitînd participarea la primul război mondial: cauza directă a declanșării Revoluției din 1917 a fost prăbușirea fragilelor structuri politice ale Rusiei sub loviturile unui război de uzură. S-ar putea desigur argumenta că din ce în ce mai slaba capacitate de a guverna a țarului și existența unei intelighenții militante făceau ca revoluția să fie inevitabilă, indiferent dacă războiul ar fi izbucnit sau nu. Chiar dacă acceptăm acest argument însă, o revoluție în timp de pace, cu armata prezentă și pregătită să pună capăt dezordinilor, ar fi fost mult mai puțin violentă, iar elementele moderate ar fi avut mai multe șanse să preia puterea.

Neutralitatea nu se număra totuși printre opțiunile la îndemînă, date fiind ambițioasele planuri ale Germaniei wilhelmiene privitoare la Europa și la Rusia. În urma înfrîngerii Franței în războiul din 1870–1871, germanii se așteptau ca francezii să încerce, mai devreme sau mai tîrziu, să își ia revanșa. Se pregăteau de aceea pentru eventualitatea unui nou război, care, sperau ei, urma să se soldeze cu instaurarea unei hegemonii germane incontestabile pe continent. Anumiți publiciști germani cu influență îi prevedeau Rusiei un statut de colonie economică, menită să furnizeze Germaniei mînă de lucru și materii prime ieftine. Pentru conducătorii ruși devenise limpede că, dacă Germania ar fi reușit să zdrobească pentru a doua oară Franța, următoarea victimă ar fi fost Rusia. Țarul Alexandru al III-lea scria în 1892 că era absolut necesar ca Rusia să încheie o înțelegere cu Franța și, „în eventualitatea unui război între Franța și Germania, să-i atace neîntîrziat pe germani, pentru a nu le lăsa răgazul să înfrîngă Franța și să se întoarcă apoi împotriva noastră". Francezii, la rîndul lor, își dădeau seama că nu pot învinge Germania de unii singuri și că au nevoie de un aliat. În anii '80, cele două țări au început demersurile pentru încheierea unei alianțe; aceasta a fost oficializată în 1894, sub forma unui tratat de apărare mutuală, prin care părțile se angajau să vină una în ajutorul celeilalte în cazul unui atac al Germaniei sau al aliaților acesteia.

Confruntat cu perspectiva unui război pe două fronturi, statul major general al armatei germane a pus la punct o strategie complexă, cunoscută sub numele de Planul Schlieffen. În forma lui finală, acesta prevedea desfășurarea de către Germania a nouă zecimi din forțele ei pe frontul francez, rămînînd ca armata austro-ungară, spirijinită de cîteva divizii germane, să-i țină în șah pe ruși, pînă cînd s-ar fi decis soarta bătăliei din Vest. Armata germană urma să-i zdrobească pe francezi în patruzeci de zile — înainte ca rușii să se poată mobiliza complet — și să-și îndrepte apoi grosul forțelor spre est. Succesul Planului Schlieffen era condiționat de viteza de acțiune și mai ales de cea de mobilizare. El pornea de la postulatul că rușii ar fi avut nevoie de 105 zile pentru a-și aduce armata la capacitatea de luptă maximă, timp suficient pentru ca francezii să fie scoși din calcul.

Statele majore generale ale Rusiei și Franței, aflate în linii mari la curent cu intențiile germanilor, au pregătit o contra-strategie. Rușii ar fi trebuit ca, la numai cincisprezece zile de la începerea mobilizării, să lovească fie trupele germane din Prusia Orientală, fie pe cele care controlau căile de acces spre Berlin. Se spera ca germanii, confruntați cu o ofensivă care le-ar fi amenințat capitala, să își retragă trupele de pe frontul de vest într-un moment critic al operațiunilor, ceea ce ar fi dus la prăbușirea întregii strategii conținute în Planul Schlieffen. Rușii nu erau prea satisfăcuți de propunerile franceze, convinși că în lipsa germanilor, ocupați cu bătălia din Vest, ar fi putut spulbera mai slaba armată austro-ungară. În cele din urmă s-a ajuns la un compromis: forțele ruse urmau să-i atace simultan pe germani și austro-ungari. Decizia era una nefericită, fiindcă rușii nu dispuneau de forțe suficiente pentru a lupta pe două fronturi.

În 1912 germanii au fost alarmați de anunțarea la Sankt Petersburg a unui plan de modernizare militară, care urma să fie pus în aplicare cu sprijinul financiar al Franței și al cărui obiectiv era scurtarea perioadei de mobilizare a armatei ruse la optsprezece zile. Odată adus la îndeplinire, planul ar fi făcut inutilă strategia Schlieffen. Această perspectivă i-a făcut pe unii din factorii de decizie germani să ia în considerare varianta unui război preventiv, ceea ce explică rapiditatea riscantă cu care Germania a acționat în vara lui 1914.

Europa era prin urmare deja pregătită de război, cînd un incident tragic, dar relativ minor — asasinarea de către un terorist sîrb a moștenitorului tronului austriac — a deschis ostilitățile între Austria și Serbia. Deși sîrbii erau gata să satisfacă cererile conținute în ultimatumul austriac, Viena, încurajată de Berlin, a exclus orice compromis, declarînd război (15/28 iulie). Rușii, protectori autodeclarați ai creștinătății ortodoxe, temîndu-se că prestigiul lor în Balcani ar fi fost iremediabil afectat dacă nu veneau rapid în sprijinul sîrbilor, au răspuns prin decretarea unei mobilizări parțiale și apoi a mobilizării generale (15–17/28–30 iulie). La 30 iulie Germania a

adresat Rusiei un ultimatum, cerîndu-i să oprească masarea de trupe la frontiera comună. Nu a primit nici un răspuns. În aceeași zi Germania și Franța au declanșat mobilizarea, iar la 19 iulie/1 august, Germania a declarat război Rusiei. În noaptea următoare, fără o declarație oficială de război, trupele germane au trecut granița în Belgia și Luxemburg, îndreptîndu-se spre Paris.

Era Rusia pregătită de război? Depinde despre ce fel de război vorbim: unul scurt, măsurat în luni, sau unul de durată, întins pe mai mulți ani.

Membrii statului major general al armatei ruse nu erau singurii care se așteptau la un război scurt. Ei se bazau pe experiența războaielor din secolul precedent, în care deciziile erau luate de obicei cu rapiditate, mizîndu-se totul pe un singur angajament, și aveau convingerea că interdependențele din economia mondială făceau imposibil un conflict de lungă durată. Rusia era bine pregătită pentru un astfel de război rapid, dat fiind că dispunea de o armată permanentă numeroasă.

Lucrurile stăteau cu totul altfel dacă potențialul militar al Rusiei era evaluat în perspectiva unui conflict care s-ar fi măsurat în ani, așa cum fusese cazul războiului de secesiune american. Resursele ei umane, considerate inepuizabile, erau în realitate destul de limitate: populația, dată fiind rata neobișnuit de mare a natalității, era foarte tînără, aproape jumătate din locuitorii Rusiei fiind la începutul secolului sub vîrsta încorporării. Sistemul rezerviștilor, așa cum am văzut, era slab dezvoltat și, după încheierea mobilizării, lipsa unor cadre bine pregătite a început să se facă simțită. Soldații ruși se dovedeau curajoși în bătaia focului și nu se temeau prea mult de moarte, dar nu știau pentru ce luptă și se supuneau din obișnuință: de îndată ce autoritatea slăbea, începeau să nu mai respecte ordinele și dezertau. Erau în mare parte lipsiți de patriotismul soldaților occidentali, care le-a permis acestora să reziste unui carnagiu de patru ani. Soldații nici unei alte armate participante la primul război mondial nu s-au predat în număr atît de mare dușmanului. Ofițerii ruși disprețuiau tehnica de război modernă, spunînd că aceasta distruge moralul trupei: tactica lor preferată de luptă era asaltarea pozițiilor inamice cu baionete și grenade de mînă. Mulți dintre comandanții superiori erau aleși după criterii de obediență politică și aveau o experiență de luptă redusă.

Posibilitățile Rusiei de a duce un război prelungit erau la fel de limitate și din punct de vedere economic. Hrana era disponibilă în cantități suficiente în timpul războiului, dar capacitățile de transport nu făceau față necesarului de cereale al orașelor nordice, cereale care trebuiau aduse din regiunile agricole din sud și sud-est. În ciuda dezvoltării impresionante din ultimul sfert de secol, structura industrială a Rusiei era incomparabil mai slabă decît aceea a țărilor avansate din Vest. Cea mai mare parte a armelor și muniției erau produse în manufacturi controlate de stat, incapabile să facă față cerințelor unui război modern. La sfîrșitul anului 1914,

odată mobilizarea încheiată, Rusia avea 6,5 milioane de soldați sub arme, dar numai 4,6 milioane de puști. Industria rusească putea în cel mai bun caz să producă 27 000 de puști lunar. De aceea în prima fază a războiului o parte din soldații ruși au trebuit să aștepte armele camarazilor căzuți în luptă. Nici în privința proiectilelor de artilerie situația nu era mai bună. Fuseseră repartizate 1 000 de proiectile pentru o gură de foc, dar consumul real a depășit cu mult disponibilul, astfel încît după patru luni de lupte depozitele erau goale. Numărul maxim de proiectile pe care manufacturile îl puteau furniza lunar în 1914 era de 9 000. Rezultatul a fost că după cîteva luni multe din piesele de artilerie au tăcut neputincioase în fața focului inamic.

Transportul constituia de asemeni un motiv de îngrijorare. Raportat la suprafață, Rusia se afla mult în urma celorlalți beligeranți majori: ea dispunea de numai 1,1 kilometri de cale ferată pentru fiecare 100 kilometri pătrați, față de 10,6 în Germania, 8,8 în Franța și 6,4 în Austro-Ungaria. Trei sferturi din lungimea totală, inclusiv Transsiberianul, erau alcătuite din linii simple. Complet neprevăzător, guvernul de la Sankt Petersburg nu luase în considerare riscul ca în caz de război principalele porturi să fie scoase din uz de inamici — germanii în Marea Baltică și turcii în Marea Neagră — și țara să se afle sub o blocadă totală. Rusia din timpul războiului a fost comparată cu o casă în care nu se poate pătrunde decît prin hornuri. Atîta doar că pînă și hornurile erau astupate. În afară de Vladivostok, situat la mii de kilometri depărtare, Rusiei îi rămăseseră doar două porturi maritime deschise spre lumea exterioară. Primul, Arhanghelsk, era blocat de ghețuri șase luni pe an. Cel de-al doilea, Murmansk, deși nu înghețа, nu dispunea încă în 1914 de o cale ferată: linia de legătură cu Petrograd-ul a fost începută în 1915 și terminată abia în ianuarie 1917, în ajunul Revoluției. Ca urmare, o mare parte a materialului de război trimis de aliați între 1915 și 1917 a zăcut tot timpul în depozitele din Arhanghelsk, Murmansk și Vladivostok.*

Ultima slăbiciune, nu însă și cea mai puțin importantă, o constituiau relațiile încordate dintre guvernanți și societate. După epuizarea valului de entuziasm patriotic de la începutul războiului, această încordare a afectat mobilizarea „frontului intern". Guvernul era hotărît să nu permită reprezentanților societății să profite de război pentru a-i mina autoritatea. În unele momente, guvernul rus a trebuit să ducă război pe două fronturi: unul militar, cu germanii și austriecii, celălalt politic, împotriva opoziției interne. Și, oricît de incredibil ar părea, unii monarhiști considerau că inamicul

---

* Tocmai pentru a depăși acest handicap și a deschide o cale de acces spre Rusia, la începutul anului 1915, din inițiativa lui Churchill, englezii și australienii au debarcat trupe la Gallipoli, la intrarea în Bosfor. Dispunînd de forțe insuficiente, expediția a eșuat. Dacă ar fi fost încununată de succes, cursul istoriei ruse ar fi fost poate cu totul altul.

intern era cel mai periculos. Din nefericire pentru Rusia, atitudinea societății, așa cum era ea exprimată în cadrul Dumei, s-a dovedit a fi încă și mai ostilă și mai inflexibilă. Deputații liberali și socialiști doreau o victorie a armatei, dar nu se dădeau în lături să exploateze situația creată de război pentru a slăbi poziția guvernului. În 1915 și 1916, opoziția a refuzat să vină în întîmpinarea cererilor Coroanei, conștientă de faptul că dificultățile acesteia ofereau parlamentului o ocazie unică de a-și consolida puterea în detrimentul monarhiei. Iată de ce se poate spune că, dintr-un anumit punct de vedere, liberalii și socialiștii au intrat într-o alianță tacită cu Germania, folosind victoriile acesteia împotriva Rusiei pentru a obține avantaje politice. Într-o oarecare măsură, nerezolvarea crizei politice a țarismului se află la originea înfrîngerii militare și a prăbușirii finale a acestuia.

Au existat spirite clarvăzătoare care au realizat riscurile pe care războiul le presupunea pentru stabilitatea internă a țării. Atît Witte cît și Stolîpin au pledat pentru păstrarea neutralității într-un posibil conflict european. Fostul ministru de interne și șef al Departamentului Poliției, Piotr Durnovo, pe care intelighenția îl considera întruchiparea obtuzității birocratice, a avut intuiția profetică a ceea ce avea să se întîmple în cazul unui război. Într-un memorandum către țar din februarie 1914, Durnovo prezicea că, în eventualitatea unor înfrîngeri militare, „o revoluție socială, în formele ei cele mai teribile, va deveni de neevitat în Rusia". Ea va începe, afirma el, cu blamarea guvernului de către toate păturile societății, pentru eșecurile înregistrate pe cîmpul de bătălie. Politicienii din Dumă vor profita de situația dificilă a guvernului pentru a incita masele. O dată cu dispariția în luptă a militarilor de profesie, se va putea conta din ce în ce mai puțin pe armată. Cadrele care îi vor înlocui, proaspăt recrutate, nu vor avea nici autoritatea, nici voința să îi oprească pe țărani să dezerteze și să se întoarcă acasă pentru a lua parte la împărțirea pămînturilor. În agitația care va urma, partidele de opoziție, pe care Durnovo le considera lipsite de sprijin popular, nu vor reuși să restabilească autoritatea, iar Rusia „se va prăbuși într-o anarhie absolută, ale cărei consecințe nici măcar nu pot fi imaginate".

Primul an

Din prima zi a ostilităților, francezii au început să-i bombardeze pe ruși cu apeluri de a-i ataca pe germani. Devenea evident că ofensiva germană în Belgia se desfășura pe un front mai larg și cu forțe mai mari decît se anticipase. Contraatacurile franceze pe mijlocul acestui front s-au dovedit ineficace.

Nicolae vroia să preia comanda trupelor pe teren, dar a fost convins (pentru moment) de miniștrii lui să renunțe, aceștia fiind îngrijorați de efectul negativ pe care eventualele insuccese pe front l-ar fi avut asupra

prestigiului țarului. Comanda trupelor a revenit Marelui Duce Nikolai Nikolaievici.

Răspunzînd apelurilor din partea Franței, rușii au trimis două corpuri de armată în Prusia Orientală. Intenția era ca, după nimicirea trupelor germane din zonă, ele să facă joncțiunea și să înainteze spre Berlin. Deși terenul, acoperit de lacuri și păduri, îi favoriza pe apărători, rușii au reușit într-o primă fază să avanseze în mod simțitor. Însă, cu cît înregistrau mai multe succese, cu atît deveneau mai neprevăzători, renunțînd să-și mai cifreze comunicările și aruncîndu-se orbește înainte, fiecare comandant fiind grăbit să smulgă laurii victoriei. Germanii, sub comanda lui Paul von Hindenburg și a șefului său de stat major, Erich Ludendorff, așteptau momentul potrivit. Cînd au considerat că acest moment sosise, au lansat un atac surpriză, izolînd cele două armate ruse una de alta. Au început prin a anihila Armata a II-a Rusă, apoi au străpuns liniile Armatei Întîia, obligînd-o să se retragă în Polonia. Era o înfrîngere catastrofală, pe care însă comandamentul rus, ca de obicei nepăsător față de pierderi, a tratat-o cu ușurință. Atașatului militar francez, care și-a exprimat compasiunea pentru aceste pierderi, cifrate la aproape un sfert de milion de oameni, Nikolai Nikolaievici i-a răspuns cu nonșalanță: „Sîntem fericiți să putem face asemenea sacrificii pentru aliații noștri." Însă atașatul britanic, care relatează incidentul, a avut sentimentul că rușii acționaseră astfel mai puțin de dragul aliaților, cît din pură iresponsabilitate: Nu erau altceva decît „niște copii cu suflet mare, incapabili să prevadă ceva, care călcaseră pe jumătate adormiți peste un cuib de viespi".

Dezastrul din Prusia Orientală a fost eclipsat de victoriile rușilor împotriva austriecilor. Într-o operațiune impresionantă, ei au capturat cea mai mare parte din Galiția, scoțînd din luptă o treime din armata austro-ungară și deschizîndu-și drum spre sud către Ungaria și spre est către Silezia.

În următoarele șase luni s-au desfășurat lupte intense pe frontul de est, fără ca balanța să încline de o parte sau de alta. În iarna 1914–1915, armata rusă a început să resimtă lipsa materialelor de război; jumătate din trupele de întărire trimise pe front nu aveau puști.

După trei luni de război, înaltul comandament german se vedea pus în fața unei perspective sumbre. Planul Schlieffen eșuase, în primul rînd pentru că nu luase în calcul oboseala soldaților și dificultatea de a asigura trupelor aflate în înaintare rapidă sprijinul logistic necesar. Aripa dreaptă a armatei invadatoare, în loc să se desfășoare la sud de Paris și să prindă astfel armata franceză ca într-un clește, a trebuit să-și îngusteze liniile, îndreptîndu-se spre nordul capitalei franceze. După contraofensiva franceză de pe Marne, campania germană s-a împotmolit. Spre sfîrșitul anului 1914, frontul de vest se stabilizase, trupele rămînînd în tranșee. Germania se vedea confruntată cu situația de care se temuse cel mai mult: un război prelungit, pe două fronturi, pe care nu îl putea cîștiga, dată fiind superio-

ritatea inamicului (Marea Britanie se alăturase Franței) în efective și resurse.

Singura speranță rămînea scoaterea din război a rușilor. În ultima parte a lui 1914, înaltul comandament german a decis să adopte o atitudine defensivă în Vest și să lanseze la începutul primăverii o campanie decisivă împotriva Rusiei, cu scopul de a o forța să ceară încheierea păcii. Acționînd în cel mai mare secret, germanii au început să transfere trupe pe frontul de est. În aprilie 1915, odată aceste mișcări încheiate, Puterile Centrale se bucurau, în raport cu rușii, de o superioritate considerabilă în efective și de un avantaj de patruzeci la unu în materiale de artilerie. Planul lor strategic prevedea o mișcare de clește, cu un corp de armată, sprijinit de austrieci, înaintînd pe teritoriul Poloniei dinspre sud-vest și un altul lovind dinspre nord-vest. Obiectivul era capturarea celor patru armate ruse desfășurate în centrul Poloniei.

Ofensiva germană a fost declanșată prin surprindere la 15/28 aprilie, cu un baraj susținut al artileriei, care i-a scos pe ruși din adăposturile lor, insuficient de adînci. Rușii au trebuit să se retragă. Cînd, la 30 iunie/12 iulie, i s-a adus la cunoștință că armata germană din nord-vest se pusese de asemeni în marș, Nikolai Nikolaievici s-a văzut pus în fața unei alternative dureroase: să decidă rămînerea pe poziții, cu riscul de a-și vedea trupele încercuite, sau să abandoneze Polonia inamicului, cu toate consecințele politice dezastruoase pe care acest gest avea să le aducă. În mod înțelept, a ales cea de-a doua opțiune. Rușii s-au retras, abandonînd Polonia și o dată cu ea 13% din populația Imperiului. Armata rusă a suferit pierderi grele în oameni — căzuți în luptă, răniți sau luați prizonieri. Corpul ofițerilor de carieră, elita armatei ruse, a fost practic distrus. Cei recrutați ca să-i înlocuiască, în majoritate proaspeți absolvenți de liceu și studenți, nu se bucurau de respectul trupei — exact ceea ce prevăzuse Dumovo. Soldații ruși căpătaseră o teribilă frică față de germani: convinși că germanii „sînt capabili de orice", erau gata să întoarcă spatele și să fugă la vederea dușmanului.

Cu toate acestea, se poate spune că impresionantele victorii de pe frontul de est i-au făcut pe germani să piardă războiul. Ofensiva din Polonia, în 1915, nu și-a atins nici unul dintre obiective: să anihileze armata rusă și să oblige Rusia să ceară pace. Armatele ruse, deși puternic slăbite, au reușit să evite căderea în mîinile inamicului, iar Sankt Petersburg-ul ignora ofertele de pace ale Germaniei. Campaniile din Răsărit au oferit frontului vestic un an de relativă stabilitate, pe care britanicii l-au folosit ca să mobilizeze întreaga populație și să-și convertească vasta infrastructură industrială la producția de război. În 1916, cînd au reluat ofensiva în Vest, germanii aveau în față un inamic mult mai bine pregătit. Dezastrul din 1915 se va fi dovedit cea mai însemnată contribuție — involuntară — a Rusiei la victoria aliată.

Nici politicienii ruși și nici opinia publică nu erau totuși conștienți de acest lucru; ei știau doar că armatele ruse suferiseră o înfrîngere dezastruoasă și umilitoare. Se căutau țapi ispășitori. Primul sacrificat a fost ministrul de război, generalul Vladimir Suhomlinov, demis pentru neglijența cu care pregătise Rusia pentru război și ulterior închis sub acuzația de trădare și deturnare de fonduri. Înlocuitorul lui, generalul Aleksei Polivanov, bun cunoscător al naturii războiului modern, era mult mai potrivit pentru postul respectiv și, spre deosebire de Suhomlinov, a știut să lege relații strînse atît cu politicienii cît și cu industriașii ruși. Împărăteasa s-a arătat însă nemulțumită, plîngîndu-se soțului ei că îl prefera pe fostul ministru care, deși mai puțin inteligent decît Polivanov, îi era mai „devotat". Alți miniștri impopulari au fost de asemeni destituiți și înlocuiți de funcționari cu o mentalitate mai liberală. O parte a politicienilor ruși continuau totuși să considere că problema nu era atît lipsa personalităților, cît întreaga concepție a ducerii războiului. Această concepție trebuia complet revizuită, dacă se dorea ca Rusia să iasă nevătămată din război. Dezastrele anului 1915 reprezentau pentru ei ocazia de a desăvîrși Revoluția din 1905.

Cînd a început campania din Polonia, Duma se afla în vacanță parlamentară. Exista totuși promisiunea ca ea să fie convocată, dacă situația războiului ar fi impus-o — ceea ce părea acum să fie cazul. Împărăteasa își implora soțul, în engleza ei pitorească, să nu convoace parlamentul:

> ... rogu-te nu, nu-i treaba lor, vor să discute lucruri ce nu-i privesc, vor aduce și mai multă discordie — trebuie ținuți deoparte — fi încredințat că nu vor face decît rău — nu fac decît să vorbească. Slavă Domnului, Rusia nu e o țară constituțională [!], cu toate că ființele acelea încearcă să ia parte, să se amestece în lucruri de care nu sînt în stare. Nu le îngădui să facă presiuni — e îngrozitor dacă cedezi, capetele li se vor înfierbînta.

Nicolae, ignorînd totuși sfaturile țarinei, a convocat corpul legiuitor pentru o sesiune de șase săptămîni, începînd cu data de 19 iulie 1915 — după calendarul rusesc, prima aniversare a izbucnirii războiului.

Deputații din Dumă au profitat de ocazie pentru a se lansa în jocuri de culise. Micul Partid Progresist i-a convins pe cadeți și pe conservatorii moderați că, în acele momente tragice pentru ea, Rusia avea nevoie de o autoritate eficientă, pe care doar Duma o putea reprezenta. Însăși supraviețuirea Rusiei impunea o confruntare cu monarhia asupra împărțirii prerogativelor, îndeosebi în privința numirii miniștrilor, rezervată de Legile Fundamentale din 1916 Coroanei.

Duma și-a deschis lucrările în momentul în care trupele ruse abandonau Varșovia în mîinile germanilor. Pe un ton plin de pasiune, deputații au început să atace guvernul pentru incompetență. Unul dintre cei mai înverșunați oratori era Alexandr Kerenski, avocat radical în vîrstă de

treizeci și patru de ani, care, așa cum avea să iasă la iveală după Revoluție, făcea uz de imunitatea parlamentară pentru a organiza forțe în vederea răsturnării regimului țarist. Criza politică a atins punctul culminant la sfîrșitul lunii august, cînd 300 dintre cei 420 de deputați ai Dumei au format „Blocul Progresist". Acesta a anunțat un program în nouă puncte care cerea ca Duma să aibă drept de veto la numirea miniștrilor. Alte clauze se refereau la eliberarea deținuților politici și religioși și la abolirea discriminărilor împotriva minorităților religioase, inclusiv a evreilor. În mod surprinzător, majoritatea miniștrilor și-au manifestat disponibilitatea de a demisiona pentru a lăsa locul unui guvern care să aibă aprobarea Dumei.

În august 1915 a apărut astfel o situație ieșită din comun: parlamentarii liberali și cei conservatori, reprezentînd laolaltă aproape trei sferturi dintr-un corp legiuitor ales pe baza unui sistem electoral extrem de restrictiv, au făcut front comun cu cei mai înalți funcționari numiți de țar, pentru a cere o guvernare parlamentară — asta în plin război și, după cum se pretindea, în interesul victoriei.

Nicolae a replicat prin suspendarea lucrărilor Dumei și a plecat pe front. Aici, respingînd sfaturile miniștrilor săi, a preluat comanda directă a forțelor armate. Făcea acest lucru din patriotism și din dorința de a împărtăși soarta grea a armatei în momentele cele mai dificile. Spre sfîrșitul lunii septembrie i-a demis pe miniștrii care se opuseseră cel mai vehement hotărîrii lui de a-și asuma comanda trupelor. Unii martori din epocă au văzut în acțiunile țarului din august-septembrie 1915, care făceau imposibil transferul pașnic al puterii de la Coroană către reprezentanții națiunii, preludiul unei inevitabile revoluții.

Pentru moment însă, decizia din septembrie a Germaniei de a opri înaintarea forțelor sale l-a salvat pe Nicolae. Temerile că germanii vor mărșălui asupra Moscovei și Sankt Petersburg-ului, ocupîndu-le, nu s-au confirmat. Această întorsătură a evenimentelor a liniștit pentru o vreme opinia publică.

Deși refuzase să acorde mai multă putere societății și reprezentanților ei, țarul a acceptat să atribuie deputaților Dumei și membrilor cercurilor de afaceri un rol mai însemnat în mobilizarea frontului intern. Împreună cu sprijinitorii săi monarhiști, Nicolae spera ca aceste măsuri să stimuleze efortul de război și să tempereze opoziția. În vara lui 1915 au fost înființate un număr de consilii speciale, însărcinate cu organizarea producției de armament și rezolvarea dificultăților legate de transport și de aprovizionarea cu alimente și combustibili. Apariția acestor consilii, care în Occident erau o prezență de rutină, a constituit pentru Rusia o inovație ieșită din comun: alături de oficialii care dețineau în mod tradițional monopolul posturilor guvernamentale, făceau parte din ele deputați din Dumă și din Consiliul de Stat, ca și reprezentanți ai zemstvelor, ai con-

siliilor municipale și oameni de afaceri. Cel mai important dintre aceste consilii speciale, Consiliul de Apărare, avea autoritatea să intervină în activitatea fabricilor care nu aparțineau statului dar participau la producția de apărare. Consiliul a creat un Comitet Central Militaro-Industrial, cu sarcina de a include în efortul de apărare un număr de 1 300 de unități industriale mici și mijlocii care pînă atunci nu fuseseră implicate în acest efort. A luat de asemeni inițiativa fără precedent de a cere reprezentanților lucrătorilor din industria de război să colaboreze cu guvernul pentru întărirea disciplinei muncii, prevenirea grevelor și rezolvarea problemelor muncitorilor. În acest demers, Consiliul a fost sprijinit de un Grup Muncitoresc Central, organizat la inițiativa menșevicilor: la începutul lui 1917, acest Grup Muncitoresc avea să constituie nucleul Sovietului din Petrograd. Participarea muncitorilor la administrarea industriei și, indirect, la organizarea economiei de război era încă un semn al schimbărilor sociale și politice pe care războiul le impusese monarhiei.

Consiliul de Apărare și Comitetul Militaro-Industrial au contribuit în mod semnificativ la creșterea producției de război, așa cum arată cifrele privitoare la producția de proiectile de artilerie. În timp ce în 1914 industria de apărare rusă, aflată atunci în întregime sub controlul statului, putea furniza cel mult 108 000 proiectile anual, în 1915, o dată cu includerea sectorului privat, cifra a ajuns la 950 000, iar în 1916, la 1 850 000. În preajma Revoluției din Februarie, penuria de proiectile era deja o problemă de domeniul trecutului.

O a treia instituție creată pentru a sprijini guvernul în efortul de război a fost Uniunea Zemstvelor și Consiliilor Municipale din Întreaga Rusie, cunoscută sub numele de Zemgor. Zemgor-ul a ajutat populația civilă să facă față greutăților războiului, demonstrîndu-și eficiența mai ales în rezolvarea problemelor sutelor de mii de refugiați din zona frontului.

În afară de aceste organisme cvasipublice, și-au făcut apariția mii de organizații de voluntari, inclusiv asociații cooperative de producție și consum.

În plin război lua astfel naștere, pe nesimțite, o Rusie nouă: birocrația își pierdea monopolul asupra administrației. Procesul poate fi comparat cu creșterea viguroasă a puieților la umbra unei păduri bătrîne și putrede. Prezența în instituțiile guvernamentale, alături de purtătorii de ranguri, a cetățenilor de rînd și participarea unor reprezentanți ai muncitorilor la administrarea industriei echivalau cu o veritabilă revoluție tăcută. Birocrații conservatori erau consternați de apariția acestui „guvern fantomă", care îi umplea în schimb pe membrii opoziției de optimism. Liderii cadeților afirmau că organizațiile civice create în timpul războiului își vor dovedi în mod atît de convingător superioritatea asupra birocrației încît, odată pacea reinstaurată, nimic nu le-ar mai fi putut opri să preia conducerea țării.

Semnele catastrofei

În cursul celui de-al doilea an de război, Rusia a reușit să depășească penuria de armament. Apăruseră însă noi probleme, de astă dată de natură economică, care făceau ca nemulțumirile, pînă atunci limitate la cercurile educate și înstărite, să cuprindă și marea masă a populației urbane.

Una din aceste probleme noi era inflația. În timpul jumătății de secol care a precedat primul război mondial, prețurile fuseseră în Rusia, ca dealtfel peste tot în lume, remarcabil de stabile. În iulie 1914 însă, guvernul rus a suspendat convertibilitatea rublei în aur pentru tot restul războiului, dînd trezoreriei permisiunea să emită bancnote în cantitățile necesare pentru a acoperi costurile războiului, fără raport cu rezerva de aur. Această măsură a avut urmări inflaționiste. Deficitul trezoreriei a fost agravat și de decizia, luată de guvern la începutul războiului, de a interzice vînzarea băuturilor alcoolice. Populația a trecut peste urmările prohibiției recurgînd la alcoolul de contrabandă, însă tezaurul de stat a pierdut un sfert din veniturile pe care le obținea prin impozitarea alcoolului. O parte a deficitului a fost acoperită prin împrumuturi, în special din Marea Britanie; restul a fost compensat prin emiterea de monedă de hîrtie. De-a lungul războiului, cantitatea de ruble de hîrtie aflată în circulație a crescut de patru pînă la șase ori. Afluența de bancnote nu a afectat imediat prețurile la consumator, fiindcă oprirea exporturilor a supraaglomerat piața cu alimente și alte bunuri. Spre mijlocul anului 1915, prețurile au început să crească, iar în anul următor urcau deja vertiginos.

Inflația nu a afectat populația rurală. Dimpotrivă, pe măsură ce războiul se prelungea, produsele agricole se vindeau la prețuri mai mari, în timp ce alocațiile guvernamentale pentru familiile soldaților aduceau țăranilor venituri suplimentare. Mobilizarea dusese în mare parte la dispariția excedentului de populație rurală, făcînd să crească prețul forței de muncă. După standardele rusești, țăranii se scăldau realmente în bani. Ei au început de aceea să reducă suprafața cultivată și chiar să stocheze produse, în speranța că mai tîrziu aveau să obțină prețuri și mai mari pe ele.

Inflația și penuria de alimente afectau prin urmare doar populația urbană, care crescuse în mod considerabil datorită afluxului refugiaților de război și al noilor muncitori angajați în industria de apărare. Se estimează că orașele au atras pe durata războiului un număr de 6 milioane de noi veniți. Orășenii reușeau din ce în ce mai greu să-și procure produsele de bază, iar cînd le găseau nu-și puteau permite să plătească prețul cerut. Departamentul de Poliție estima în octombrie 1916 că în cei doi ani precedenți salariile se dublaseră, în timp ce prețul bunurilor de strictă necesitate crescuse cu 300%.

O problemă suplimentară o punea incapacitatea căilor ferate, supra-solicitate de nevoile armatei, de a mai asigura o aprovizionare satisfăcătoare a orașelor.

Nemulțumirile populației urbane rămîneau deocamdată de natură economică. Dar, spre sfîrșitul anului 1916, Departamentul de Poliție avertiza că ar fi fost suficiente chiar și niște provocări minore pentru ca doleanțele economice să îmbrace un caracter politic.

Aliații, care în urma dezastrului din Polonia aproape că încetaseră să mai conteze pe armata rusă, au fost surprinși în mod plăcut de vigoarea ofensivei acesteia împotriva austriecilor, declanșate în iunie 1916. Operațiunea și-a pierdut repede din suflu, dar reușise deja să cauzeze pierderi grele inamicului. Austro-Ungaria se afla pe marginea prăpastiei, însă germanii au salvat-o încă o dată, trimițînd pe frontul de est cincisprezece divizii.

Nicolae a plătit un preț greu pentru decizia nechibzuită de a prelua personal comanda trupelor: instalîndu-se la cartierul general de la Moghilev, a pierdut contactul cu situația politică. Conducerea treburilor țării a trecut în mîinile țarinei care, convinsă că se pricepea mai bine cum să discute cu politicienii din opoziție, era fericită să-l știe departe. În scrisorile pe care i le trimitea, nu înceta să îl liniștească: „Nu fi îngrijorat pentru ce lași în urmă.... Iubire, aici sînt, nu rîde de bătrîna ta soțioară, care pe ascuns poartă « pantaloni »....“ În ultimul an și jumătate de război, Alexandra a avut o influență hotărîtoare în numirile de funcționari din administrație, atît la nivel central cît și în provincie. Candidații la posturile de vîrf erau judecați exclusiv după criteriul loialității lor față de tron. Miniștrii care nu treceau acest test erau destituiți într-un ritm atît de rapid, încît o nouă expresie a luat naștere: „capra ministerială“. Dezorganizarea aparatului administrativ nu se oprea la nivelul instituțiilor centrale. Guvernatorii erau și ei numiți și destituiți într-un ritm alarmant. Numai în primele nouă luni ale anului 1916 au avut loc patruzeci și trei de numiri pentru posturile de guvernator, ceea ce înseamnă că în mai puțin de un an majoritatea provinciilor își schimbaseră capii.

Alexandra nu acționa de una singură, fiind sfătuită de confidentul ei, Rasputin. Pomenit adeseori sub numele de „călugărul nebun“, Rasputin nu era nici nebun, nici călugăr. Era un țăran siberian cu puteri de vindecător, un posibil adept al sectei hlîsti-lor, ai cărei membri credeau că păcătuind fac să scadă numărul păcatelor în restul lumii. Rasputin își datora poziția cîștigată la Curte faptului că reușea — prin ce mijloace, nu se știe — să oprească sîngerările și durerile care îl chinuiau pe moștenitorul tronului, Alexei, bolnav de hemofilie. Boala acestuia, transmisă de mamă, era o tragedie care rodea familia imperială, amplificînd fatalismul țarului și înclinațiile superstițioase ale soției sale. Rasputin s-a folosit de influența lui pe lîngă țarină pentru a stoarce bani anturajului acesteia și a trăi

într-o neîntreruptă orgie alcoolică; poveștile despre performanțele lui sexuale sînt însă pură fantezie: un doctor care îl examinase se îndoia chiar că ar fi fost capabil de un act sexual.

Rasputin a ajuns să cîștige influență politică abia după plecarea pe front a țarului. Începînd cu august 1915, devenise imposibil pentru oricine să se mențină într-un post sau să obțină unul fără consimțămîntul lui. Nicolae, care nu ținea în mod deosebit la Rasputin, îl tolera de dragul țarinei și al fiului său, respingînd enervat orice sugestie de a îl înlătura, sub motiv că prezența lui la Curte era o „chestiune de familie". Perechea imperială ajunsese de altfel să creadă că Rasputin, care repeta de cîte ori avea ocazia că rușii de rînd îl iubesc, reprezenta glasul poporului. Lui îi revenea în mare parte răspunderea pentru înstrăinarea crescîndă față de Curte a monarhiștilor conservatori, care aveau sentimentul că Rasputin dezonorase Coroana.

Printre victimele intrigilor puse la cale de Alexandra și Rasputin s-a numărat și Polivanov, ministrul de război, cel care salvase armata rusă de la prăbușire. Polivanov a fost demis pentru că întreținea legături strînse cu politicienii și cu industriașii. Înlocuitorul lui era un general incompetent, expert în încălțăminte militară. Cînd opinia publică a început să vorbească de trădare în sferele înalte ale puterii, se pare că noul ministru ar fi exclamat indignat: „Sînt poate prost, nu însă și trădător!" — cuvinte care aveau să-i ofere lui Miliukov prilejul unei figuri retorice în senzaționalul discurs ținut în fața Dumei la 1 noiembrie 1916.

O evaluare din octombrie 1916 a Departamentului Poliției, referitoare la starea de spirit din țară, oferea un tablou sumbru. Nemulțumirile populației legate de lipsa bunurilor de strictă necesitate puteau exploda în orice moment și da naștere unei revolte deschise. Extrem de îngrijorător era faptul că, pentru prima dată, poliția secretă înregistra în rîndurile mulțimii o mînie care nu mai era îndreptată doar împotriva miniștrilor, ci și a perechii imperiale. Nemulțumirile o vizau mai ales pe împărăteasă, care din pricina originii ei germane era suspectată că trădează dușmanului secretele militare ale Rusiei.

Spre finele lui 1916, elementele cele mai conservatoare erau deja atît de dezgustate de ceea ce se petrecea la Curte, încît vorbeau de necesitatea unor măsuri care „să salveze monarhia de monarh". Pentru prima oară cercurile de dreapta au încercat o apropiere de liberali, sperînd că prin eforturile lor comune Rusia ar fi putut continua războiul și explozia socială ar fi putut fi prevenită.

Pentru a liniști opoziția, Nicolae a recurs la ceea ce părea a fi o concesie majoră, numindu-l ca ministru de interne pe Aleksandr Protopopov, om de afaceri și membru al Blocului Progresist, care nu deținea nici o poziție oficială. Numirea, aparent o încercare de apropiere față de Dumă, stîrnit speranța entuziastă că țarul ar fi pe punctul să renunțe la prero-

gativa sa de a alege miniștri. Măsura s-a dovedit a fi însă doar o manevră politică. Curtea știa că Protopopov era un carierist vanitos și lipsit de scrupule, gata să îndeplinească orice ordin. Alexandra fusese aceea care îl recomandase, la sfatul lui Rasputin. „Te rog, numește-l pe Protopopov ministru de interne", îl îndemnase ea pe țar, „face parte din Dumă — asta îi va impresiona și le va închide gura". Impresia a fost de scurtă durată totuși: de îndată ce a realizat că Protopopov nu e nimic altceva decît un slujitor al țarului, Duma s-a întors împotriva Coroanei cu o furie înzecită.

Furia a izbucnit fățiș o dată cu redeschiderea, în noiembrie 1916, a lucrărilor Dumei, întrunită pentru a vota bugetul. În septembrie și octombrie, principalele partide de opoziție, în urma unor reuniuni ținute mai întîi separat, apoi în cadrul Blocului Progresist, au reușit să ajungă la o strategie comună. Deputații simțeau că se află în fața unei urgențe: trebuia făcut ceva, cît mai repede, înainte ca țara să explodeze. Cadeții au adoptat o platformă extrem de radicală, prin care Miliukov, purtătorul lor de cuvînt din Dumă, era însărcinat să îl acuze în mod public pe primul ministru, Boris Stürmer, de înaltă trădare. Stürmer, vechi membru al aparatului birocratic și monarhist înveterat, era într-adevăr foarte puțin potrivit să conducă guvernul Rusiei în vremuri de criză. Nu existau însă — și nici pînă astăzi nu au ieșit la lumină — dovezi că ar fi comis acte care să aducă măcar pe departe a trădare. Fusese ales ca țintă din cauza numelui de origine germană, care trezea printre șovini și ignoranți suspiciuni în legătură cu loialitatea lui. Sub presiunea elementelor conservatoare din Blocul Progresist, Miliukov a acceptat să își tempereze întrucîtva acuzațiile, fără a ascunde însă încotro bătea.

Stürmer, căruia îi ajunseseră la ureche informații despre planul opoziției, i-a cerut țarului permisiunea de a dizolva Duma, în cazul în care situația ar fi impus-o: proferarea unor acuzații de trădare la adresa guvernului, într-o țară aflată în război, era în sine un act de trădare. Dar Nicolae, stăpînit de acum de o descurajare fără leac, devenise șovăielnic. Dormea prost și era atît de scîrbit de comportamentul — după el, lipsit de patriotism — al politicienilor, încît refuza chiar și să mai citească ziarele.

Duma și-a deschis lucrările la 1 noiembrie 1916, într-o atmosferă extrem de tensionată. După cuvîntul de deschidere, Kerenski a urcat la tribună și s-a lansat într-un atac virulent la adresa guvernului, afirmînd că adevărații dușmani ai Rusiei se aflau nu pe front, ci în interiorul țării. A cerut răsturnarea guvernului, acuzîndu-l că trădează interesele țării.

Cum Kerenski avea reputația unei personalități isterice, discursul lui nu a făcut prea multă impresie. Nu la fel au stat lucrurile cu Miliukov, un om de știință controlat în atitudini, cunoscut în întreaga Rusie în calitatea lui de lider al cadeților și redactor-șef al ziarului acestora. În discursul lui, Miliukov, îmbinînd cu abilitate adevăruri și insinuări, încerca să sugereze, fără a o declara explicit, că Stürmer se făcea vinovat de înaltă trădare. În acest scop, Miliukov cita presa franceză și pe cea germană și făcea aluzie

la probe chiar mai compromițătoare pe care le-ar fi deținut, dar pe care nu putea să le prezinte. A trecut în revistă toate greșelile comise de guvern, însoțindu-și enumerarea cu o întrebare retorică repetată: „E aceasta prostie sau e trădare?", la care Camera răspundea de fiecare dată prin strigăte de „Prostie!", „Trădare!", „Amîndouă!"

Acuzațiile lui Miliukov erau lipsite de orice fundament, practic o înșiruire de minciuni. Mai tîrziu, aflat în emigrație, el avea să recunoască acest lucru, justificîndu-și calomniile prin necesitatea unor măsuri extreme, care ar fi permis Blocului Progresist să preia conducerea înainte ca țara să se prăbușească. În fapt, discursul lui a contribuit la fel de mult ca activitatea — sau lipsa de activitate — a guvernului la aprinderea pasiunilor revoluționare. Deși cenzura militară a interzis presei să citeze sau chiar să relateze despre discurs, sute de mii de copii ale acestuia au fost răspîndite în țară și pe front. Civili și soldați laolaltă erau acum convinși că „deputatul Dumei, Miliukov, a adus dovezi că împărăteasa și Stürmer au vîndut Rusia Kaiser-ului Wilhelm". Pasiunile stîrnite de Miliukov au avut un rol hotărîtor în declanșarea Revoluției din Februarie, în care presupusa trădare a guvernului a constituit inițial principala motivație a protestatarilor.

Ședințele Dumei care au urmat nu au îmbunătățit cu nimic situația autorităților, oratorii, inclusiv monarhiști, alăturîndu-se atacurilor.

Lucrările din noiembrie ale Dumei au marcat instalarea unei psihoze revoluționare — a unui sentiment irațional, dar prin asta nu mai puțin apăsător, că „lucrurile nu mai puteau continua astfel", că întregul edificiu al Rusiei țariste trebuia dărîmat. Psihoza, care stăpînea de mult cercurile inteligheției radicale, cuprinsese acum centrul liberal și începea să se răspîndească pînă și în rîndul conservatorilor. Un aghiotant al țarului vorbește în memoriile sale de „convingerea larg răspîndită că ceva trebuia să cedeze, să fie distrus — o convingere care îi frămînta pe oameni și nu le dădea pace". Un alt contemporan scria în decembrie 1916 despre „instituția autorității devenită obiect de amuzament".

La 8 noiembrie 1919, Nicolae, într-un efort zadarnic de a liniști Duma, l-a demis pe Stürmer, numindu-l în locul lui pe liberalul A. F. Trepov. Urmînd exemplul lui Stolîpin, acesta a încercat să-și facă din Dumă un partener de discuție. A promis să satisfacă mare parte din cererile deputaților. Dar, la 19 noiembrie, cînd a apărut în fața Dumei cu intenția de a-și prezenta programul, stînga l-a primit cu strigăte insultătoare și, timp de patruzeci de minute, l-a împiedicat să vorbească. Cînd în cele din urmă ordinea a fost restabilită, Trepov a adresat deputaților un apel la reconciliere, cerîndu-le sprijin:

> Să lăsăm în urmă disputele, să uităm pentru o vreme dușmăniile... În numele guvernului, declar fără ocolișuri, în mod deschis, că sîntem gata să ne închinăm eforturile unei acțiuni constructive, pragmatice, dusă în cooperare cu parlamentul.

Totul s-a dovedit inutil. Spre finele lunii decembrie 1916, țarul l-a demis pe Trepov, despre care într-un mesaj personal împărăteasa spunea că e un mincinos și merită să fie spînzurat.

În vreme ce liberalii și radicalii doreau o schimbare constituțională completă, monarhiștii erau de părere că ar fi fost suficient să fie înlăturată țarina. Or pentru asta, credeau ei, nu trebuia decît să fie eliminat Rasputin, de care țarina pretindea că depinde echilibrul ei emoțional. Trepov încercase să îl mituiască pe Rasputin pentru a-l convinge să părăsească Petrograd-ul, însă vicleanul favorit i-a adus la cunoștință acest lucru Alexandrei, rezultatul fiind că influența lui la Curte a atins cote fără precedent. Nu mai rămînea altă soluție decît asasinarea lui. Prințul Felix Iusupov, educat la Oxford, fiul celei mai bogate femei din Rusia (ea însăși dușmană declarată a împărătesei), a pus la cale complotul, în care mai erau implicați Marele Duce Dimitri, vărul țarului, și Vladimir Purișkevici, unul din deputații cei mai reacționari din Dumă. Iusupov acționa pornind de la principiul că

> echilibrul spiritual [al împărătesei] se sprijină în întregime pe Rasputin: o dată cu dispariția lui, acest echilibru se va prăbuși. Și, din clipa în care împăratul va fi eliberat de sub influența soției sale și a lui Rasputin, totul se va schimba: [Nicolae] va deveni un bun monarh constituțional.

În noaptea de 16 spre 17 decembrie, Iusupov l-a atras pe Rasputin în luxosul lui palat, unde el și Purișkevici l-au împușcat. Cadavrul, îngreunat cu lanțuri, a fost aruncat într-un canal, unde avea să fie descoperit cîteva zile mai tîrziu.

Asasinatul a avut asupra perechii imperiale un efect contrar celui scontat: în loc să-i înstrăineze pe cei doi, i-a apropiat și mai mult. Nicolae și Alexandra se simțeau acum izolați și înconjurați de trădători. Țarul a fost dezgustat să afle că propriul lui văr era implicat în crimă: „Mă simt rușinat în fața întregii Rusii", scria el, „de faptul că mîinile unora din rudele mele sînt mînjite cu sîngele acestui țăran." Cînd un grup de mari duci și ducese l-au implorat să nu îl pedepsească pe Dimitri, Nicolae le-a răspuns: „Nimeni nu are dreptul să recurgă la crimă."

Nicolae s-a întors de pe front și și-a petrecut următoarele două luni împreună cu soția și copiii la Țarskoe Selo, întrerupînd practic orice contacte cu lumea din afară. Un vizitator frecvent din acea vreme al reședinței imperiale compara atmosfera de acolo cu aceea a unei case aflate în doliu. Protopopov prezenta țarului rapoarte liniștitoare, afirmînd că în țară domnește calmul și că dispune de forțe mai mult decît suficiente pentru a face față oricăror tulburări. Cînd vreunul din vizitatorii ocazionali de la Țarskoe Selo îl avertiza că un dezastru este iminent, Nicolae asculta politicos, dar distrat, studiindu-și unghiile sau răsucind o țigară. „Împărăteasa

și cu mine știm că totul e în mîinile Domnului", repeta el. „Facă-se voia Lui." Rasputin prezisese în mai multe rînduri că, dacă lui i s-ar fi întîmplat ceva rău, Rusia avea să fie „scăldată în sînge și trecută prin foc".

Seninătatea nu l-a părăsit pe țar decît într-o singură ocazie. La 7 ianuarie 1917, a primit vizita lui Mihail Rodzianko, președintele Dumei. A ascultat netulburat obișnuitele avertismente, însă cînd oaspetele i-a cerut să nu pună poporul în situația de „a alege între Voi și binele țării", Nicolae „și-a apăsat tîmplele cu mîinile" și a spus: „Este oare cu putință ca timp de douăzeci și doi de ani să fi încercat să fac ce e mai bine și totuși acești douăzeci și doi de ani să nu fi fost decît o lungă greșeală?"

Eșuînd în încercarea lor de a modifica situația politică prin eliminarea lui Rasputin, conservatorii au ajuns la concluzia că pentru a salva monarhia trebuiau să îl înlăture pe monarh. Au fost inițiate mai multe comploturi, prin care Nicolae urma să fie răpit și forțat să abdice în favoarea fiului său în vîrstă de doisprezece ani, pus sub regența Marelui Duce Nikolai Nikolaevici. Într-unul dintre ele era implicat generalul Mihail Alekseev, comandantul șef de facto al forțelor armate ruse. Conspirațiile nu au depășit niciodată stadiul unor simple discuții.

Chiar și în aceste condiții, Protopopov continua să respire încredere prin toți porii — lucru care i-a făcut pe mulți dintre contemporani să pună la îndoială sănătatea lui mintală. În clipele lui de răgaz, îi plăcea să stea de vorbă cu spiritul lui Rasputin.

Capitolul IV

REVOLUȚIA DIN FEBRUARIE

După două ierni blînde, cea dintre 1916 și 1917 a fost una neobișnuit de rece; temperaturile erau atît de scăzute, încît tărăncile renunțaseră să-și mai ducă mărfurile la oraș. Viscolul scotea din funcțiune locomotivele și aduna munți de zăpadă pe linii. Vremea a avut un efect devastator asupra aprovizionării orașelor din nord, mai ales a îndepărtatului Petrograd.* Brutăriile au fost nevoite să înceteze lucrul, din lipsă de făină și combustibil. Tot lipsa combustibilului a obligat unele fabrici să-și închidă porțile și să concedieze zeci de mii de lucrători.

Țarul, pe care Protopopov îl asigurase că situația se afla sub control, a plecat pe front la 22 februarie: avea să se întoarcă două săptămîni mai tîrziu, cînd nu mai era decît un simplu cetățean pe nume Nicolae Romanov.

Pe neașteptate, vremea s-a îmbunătățit, temperaturile medii urcînd de la -14,5 grade Celsius la +8 grade și menținîndu-se la acest nivel pînă la sfîrșitul lunii. Oamenii, care rămăseseră săptămîni în șir închiși în casele lor prost încălzite, ieșeau acum să se bucure de soare. Documentare filmate în timpul Revoluției din Februarie înfățișează o mulțime veselă sub cerul strălucitor.

La o zi după plecarea țarului, în Petrograd au izbucnit tulburări. Totul a început cu o demonstrație ocazionată de ziua internațională a femeii (23 februarie). Mitingul s-a desfășurat în liniște, dar autoritățile aveau motive să se teamă că trupele de cazaci, răspunzătoare de menținerea ordinii, vor simpatiza cu demonstrantele, care protestau față de lipsa pîinii. Atmosfera era deja tensionată, în urma atacurilor din Dumă (întrunită din 14 februarie) la adresa guvernului. Kerenski și alte personalități din opoziție incitau din nou populația cu discursuri incendiare.

La 24 februarie situația din capitală s-a deteriorat: 200 000 de muncitori fără lucru, aflați în grevă sau trimiși acasă din cauza închiderii fabricilor, au umplut străzile. Pe principala arteră publică a orașului, Nevski Prospekt, mulțimea striga: „Jos autocrația!", „Jos războiul!" Ici și colo, grupuri ieșite de sub control jefuiau magazinele alimentare.

---

* Din cauză că „Sankt Petersburg" avea pentru ruși o rezonanță germană, la începutul războiului cu Germania orașul fusese rebotezat Petrograd.

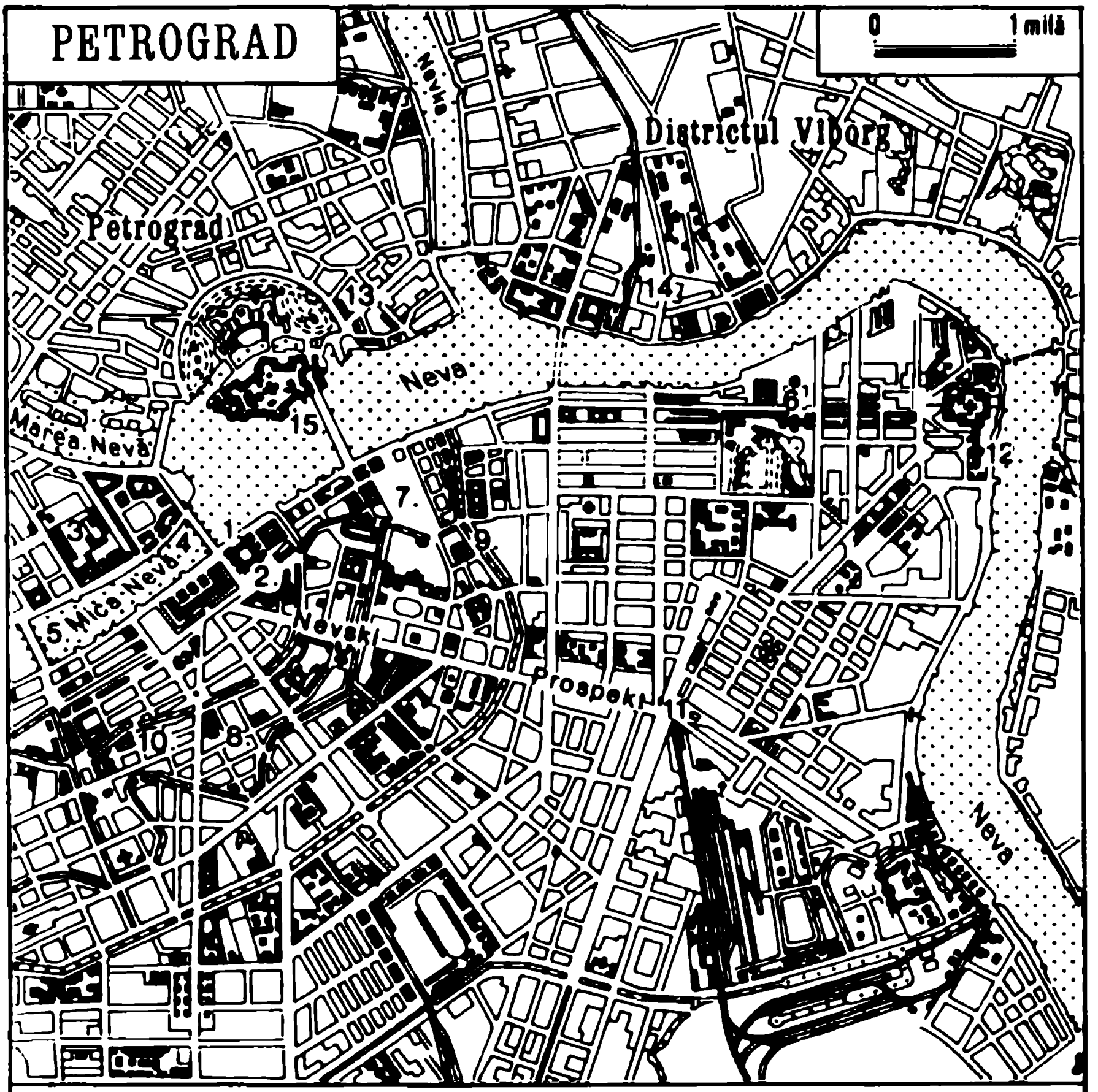

1. Palatul de Iarnă
2. Piaţa Palatului
3. Universitatea
4. Podul Palatului
5. Podul Nikolaev
6. Palatul Taurida
7. Cîmpul lui Marte
8. Palatul Marinski
9. Palatul Mihailovski (al Inginerilor)
10. Palatul Iusupov
11. Piaţa Znamenski
12. Institutul Smolnii
13. Reşedinţa Kşesinskaia
14. Gara Finlanda
15. Fortăreaţa „Petru şi Pavel"

În ziua următoare, încurajată de lipsa unei riposte ferme, mulțimea a devenit și mai agresivă. Aparent sub influența intelectualilor radicali, demonstrațiile căpătau acum un caracter politic; își făcuseră apariția steaguri roșii cu slogane revoluționare, precum „Jos nemțoaica!" În mai multe cartiere ale orașului, jandarmii începeau să fie atacați.

Alexandra relata astfel evenimentele, într-o scrisoare către soțul ei:

> E o mișcare huliganică, oameni tineri aleargă peste tot, strigă că nu e pîine, doar ca să stîrnească mulțimea, împreună cu muncitorii care îi împiedică pe ceilalți să muncească. Dacă ar fi foarte frig, probabil că ar sta toți acasă. Dar toate astea vor trece și lucrurile se vor liniști, dacă Duma se poartă cum trebuie.

Socialiștii simțeau că revoluția plutește în aer. La 25 februarie, deputații menșevici din Dumă au luat în discuție formarea unui „soviet al muncitorilor". Agitațiile avuseseră pînă în acel moment doar motivații economice. Alexandr Șliapnikov, personalitate de frunte a bolșevicilor din Petrograd și ulterior primul comisar pentru probleme de muncă al Sovietelor, respingea ipoteza unei revoluții: „Ce revoluție? Dați muncitorilor pîine și totul se va dezumfla."

Dacă mai existau șanse ca revolta, aflată încă într-un stadiu incipient, să fie pusă sub control, ele au fost spulberate de o telegramă din seara zilei de 25 februarie, în care țarul cerea comandantului militar al orașului să restaureze ordinea prin forță. Nicolae, care continua să primească din partea lui Protopopov rapoarte liniștitoare, nu realiza cît de tensionată devenise situația în capitală. I se părea intolerabil ca, în timp ce trupele de pe front înfruntau privațiuni de tot felul și chiar moartea, civilii să stîrnească tulburări în spatele frontului. Ordinul lui a dus pentru moment la restabilirea liniștii. În dimineața de duminică 26 februarie, trupe în ținută de luptă au ocupat Petrogradul și totul părea să revină la normal.

Părea doar, fiindcă în aceeași zi s-a produs un incident care a schimbat în întregime situația. În Piața Znamenski, loc obișnuit al întrunirilor politice, trupele regimentului de gardă Pavlovski au deschis focul împotriva mulțimii care refuza să se împrăștie. Patruzeci de civili au fost uciși. Masacrul a provocat răzvrătirea garnizoanei din Petrograd și extinderea revoltelor în rîndul muncitorilor, ducînd la o explozie socială a cărei rapiditate și anvergură nu încetează nici azi să uimească.

Pentru a înțelege evenimentele, trebuie făcute cîteva precizări în legătură cu garnizoana din Petrograd și cu condițiile de viață de acolo. În vara lui 1916, armata rusă, care epuizase posibilitățile de recrutare a tinerilor, a început să cheme sub arme oameni de treizeci-patruzeci de ani, în mod normal scutiți de încorporare. Nemulțumirea acestora a fost sporită de faptul că erau încartiruiți în cazărmi supraaglomerate, situate în plin oraș: la Petrograd, 160 000 de oameni erau înghesuiți în spații care în timp de

pace găzduiau abia 20 000. După o instrucție de numai cîteva săptămîni, desfășurată sub îndrumarea unor ofițeri aduși de pe front, recruții erau trimiși în luptă. Plini de resentimente, ei aveau un comportament diferit de cel al trupelor de pe front, care — spun martori oculari străini — erau disciplinate și aveau un moral încă bun. Lipsea foarte puțin pentru ca nemulțumirea noilor încorporați să izbucnească în mod violent.

Masacrul din Piața Znamenski a reprezentat scînteia care a declanșat explozia. Îndată după evenimente, un grup de muncitori mînioși, care fuseseră martori la masacru, s-au îndreptat spre cazarma regimentului de gardă Pavlovski. Ajunși acolo, au povestit soldaților ceea ce făcuseră camarazii lor. Furioși la culme, unii soldați au pus mîna pe arme și au pornit înspre Piața Znamenski, dar pe drum s-au ciocnit de un detașament de polițiști călare. În schimbul de focuri care a urmat, tînărul ofițer aflat în fruntea lor a fost rănit. Descurajați, soldații s-au întors în cazarmă. În noaptea următoare însă, trupe ale regimentului Pavlovski au ținut întruniri în cadrul cărora au decis prin vot să nu se mai supună ordinelor de a trage în civili. Au fost trimiși mesageri la alte unități, cerîndu-le să li se alăture. În dimineața zilei de 27 februarie, trei din regimentele petrogrădene se aflau în stare de rebeliune. În unele unități, ofițerii au fost atacați și omorîți. Soldații rebeli au rechiziționat mașini blindate, patrulînd cu ele pe străzile acoperite de zăpadă, agitîndu-și armele și strigînd. Un număr de polițiști în uniformă au fost linșați, iar mulțimea a devastat sediul Ministerului de interne. Steagul roșu și-a făcut apariția pe clădirea Palatului de iarnă. După-amiaza tîrziu, mase de oameni au pătruns în cartierul general al Ohranei, împrăștiind și arzînd dosarele — presupuși informatori ai poliției au fost văzuți luînd parte la aceste acțiuni cu un zel ieșit din comun. Porțile arsenalelor au fost sparte și mii de puști furate. Au fost jefuite sistematic magazine, restaurante și locuințe particulare. Seara, Petrograd-ul se afla deja sub controlul țăranilor în uniformă militară. Dintr-o garnizoană de 160 000 de soldați, jumătate se răzvrătiseră, iar restul păstrau o atitudine de „neutralitate". Comandamentul militar era incapabil să restabilească ordinea, neavînd la dispoziție decît 2 000 de soldați loiali, 3 500 de polițiști și un oarecare număr de cazaci călare.

Nicolae continua să ignore gravitatea situației. Nu lua în seamă telegramele alarmante ale politicienilor, convins că aceștia exagerau amploarea revoltelor spre a smulge puteri sporite pentru Dumă. Enervarea lui a lăsat însă loc neliniștii, pe măsură ce comandanții militari ai capitalei au început să confirme că situația le scăpase de sub control.

Primul lui impuls a fost să ordone restabilirea ordinii prin forță. A dat instrucțiuni unui batalion de elită, format din veterani care se remarcaseră în război și pus sub comanda generalului N. I. Ivanov, să se îndrepte spre Petrograd. Totodată, a cerut comandanților de pe front să-i trimită opt regimente întărite cu detașamente de mitraliere. Mărimea acestor forțe indică

intenția lui de a ordona o operațiune de amploare. Ivanov urma să preia comanda districtului militar Petrograd.

Nu se va ști niciodată dacă misiunea lui Ivanov ar fi putut reuși în cazul în care țarul ar fi acționat fără șovăire în zilele următoare, fiindcă operațiunea a fost în cele din urmă contramandată. Se pare totuși că ea nu era atît de lipsită de speranță pe cît au crezut politicienii și generalii aflați sub influența lor. Răzvrătiții erau doar o masă informă și anarhică. La prima amenințare, intrau în panică, fugind să se ascundă. Însă liderii Dumei erau convinși — și au reușit să-i convingă și pe generali — că numai ei puteau restabili ordinea. În realitate, ceea ce a transformat revolta locală într-o revoluție la scară națională au fost tocmai presiunile pe care conducătorii Dumei le-au exercitat asupra lui Nicolae ca să abdice.

Țarul, nerăbdător să-și întîlnească familia, a plecat din Moghilev spre Țarskoe Selo la 28 februarie, orele 5 dimineața. Pentru a nu stînjeni misiunea generalului Ivanov, trenul imperial nu s-a îndreptat direct spre nord, ci a urmat o rută ocolită, mergînd la început spre est, către Moscova, apoi spre nord-vest. Ajuns la aproape 170 de kilometri de capitală, trenul care-l transporta pe țar împreună cu suita a fost oprit de un ofițer, care a raportat că linia se află în mîinile unor trupe ostile. După o scurtă deliberare, călătorii au decis ca trenul să se întoarcă și să se îndrepte spre Pskov, cartierul general al frontului de nord, de unde se putea intra în legătură cu Petrograd-ul (nu însă și cu Țarskoe Selo) prin teleimprimator. Comandantul frontului nordic, generalul N.V. Ruzski, era cunoscut pentru vederile lui antimonarhice, lucru nu lipsit de importanță pentru desfășurarea evenimentelor în cele douăzeci și patru de ore — hotărîtoare — care au urmat.

După ce manifestanții s-au potolit, centrul atenției s-a deplasat spre Palatul Taurida, sediul Dumei. Duma aflase că țarul îi ordonase dizolvarea. Fără să se supună ordinului, ea nu a avut totuși curajul de a-l sfida în mod deschis și, alegînd cu precauție calea de mijloc, a convocat în dimineața zilei de 28 februarie o întrunire confidențială a Blocului Progresist și a Consiliului Bătrînilor. Conducătorii Dumei, care reclamau de atîta timp și cu atîta vehemență puterea, și-au pierdut cumpătul tocmai în clipa cînd această putere era mai aproape ca oricînd. Se temeau să incite mulțimea care umplea spațiul vast din fața palatului, dar nu puteau nici să rămînă cu mîinile încrucișate, fiindcă oamenii le cereau să acționeze. După îndelungi deliberări, au hotărît să formeze un birou executiv, cu caracter deocamdată oficios, alcătuit din doisprezece membri ai Dumei și care urma să fie cunoscut sub numele de „Comitetul Provizoriu al Membrilor Dumei pentru Restaurarea Ordinii în Capitală și Stabilirea de Legături cu Persoane Individuale și Instituții". Condus de Rodzianko, președintele Dumei, comitetul a fost alcătuit inițial din zece membri ai Blocului Progresist și doi socialiști — dintre care unul era Kerenski. Numele ridicol și complicat pe care îl purta reflectă lipsa de hotărîre a fondatorilor lui. Un martor

ocular afirmă că, într-adevăr, Comitetul Provizoriu — în fond, guvernul de facto al Rusiei — fusese creat cam în modul în care se întrunea în vremuri normale Comitetul pentru Pescuit.

Lucrurile stăteau cu totul altfel în centrul rival de putere, Sovietul din Petrograd, format în cursul aceleiași zile (28 februarie). Acesta fusese convocat la inițiativa menșevicilor, cu sprijinul Grupului Muncitoresc Central (v. mai sus, p. 74), ai cărui membri fuseseră încarcerați de Protopopov și eliberați apoi de mulțimea răzvrătită. Sovietul era alcătuit din reprezentanți aleși la întîmplare ai fabricilor și unităților militare. Procedura de alegere respecta vechea practică tradițională a adunărilor populare rusești, în care se urmărea obținerea — de obicei cu multă dificultate — a unei unanimități din partea comunității, în locul unei reflectări matematic precise a opțiunilor individuale. Micile ateliere aveau tot atîția reprezentanți cît giganții industriali. Unitățile din garnizoană au urmat o procedură similară, rezultatul fiind că din cei 3 000 de deputați pe care îi cuprindea Sovietul în a doua lui săptămînă de existență, peste 2 000 erau soldați — asta într-un oraș în care numărul lucrătorilor industriali era de două-trei ori mai mare decît cel al militarilor. Cifrele ilustrează în ce măsură Revoluția din Februarie a fost de fapt, în primele ei faze, o revoltă a soldaților.

Sesiunile plenare ale Sovietelor semănau cu o uriașă adunare sătească. Nu existau nici ordine de zi, nici proceduri de vot. Oricine cerea să fie ascultat primea cuvîntul, după care se lua o hotărîre prin aclamații. Dat fiind că o astfel de organizare nu făcea decît să dea prilejul unor discursuri interminabile și că intelectualii, în mod conștient sau nu, credeau că știu mai bine de ce au nevoie „masele", autoritatea decizională a Sovietului a trecut curînd în seama Comitetului Executiv (Ispolkom). Acest organism nu era ales de Soviet, ci, așa cum se întîmplase și în 1905, era alcătuit din reprezentanți desemnați de partidele socialiste, care aveau fiecare dreptul la trei locuri. Iată de ce, în loc să reprezinte un veritabil organ executiv al Sovietului, Ispolkom-ul a devenit un organism prin care partidele socialiste coordonau activitatea Sovietului, suprapunîndu-se acestuia și acționînd în numele lui.

Faptul, trecut cu vederea atunci, a avut trei consecințe grave. A crescut în mod artificial reprezentarea Partidului Bolșevic, care avea puțini adepți în rîndul muncitorimii și practic nici unul printre soldați. A întărit poziția socialiștilor moderați, care, deși populari în acel moment, aveau să piardă curînd încrederea populației. În fine, lucrul cel mai important, a condus la birocratizarea Ispolkom-ului, devenit un organism executiv care lua deciziii cu de la sine putere și acționa independent de plenul Sovietului, hotărîrile fiind deja luate la nivelul coteriilor intelectualilor socialiști.

Sovietul, dominat inițial de menșevici, și-a însușit doctrina acestora, după care în Rusia trebuia înfăptuită o revoluție „burgheză" de mare anver-

gură, socialiștii avînd sarcina să organizeze masele în vederea următoarei faze, cea socialistă, dar fără a se implica în guvernare. Aceasta a fost și motivația refuzului de a trimite reprezentanți în Comitetul Dumei. Liderii Sovietului considerau că misiunea lor politică era deocamdată de a veghea ca „burghezia" să nu trădeze revoluția. În Rusia a luat astfel naștere un sistem de guvernare neobișnuit, numit *dvoevlastie*, „putere dublă" sau „diarhie", care a durat pînă în octombrie. Comitetul Provizoriu al Dumei — care avea să fie curînd rebotezat Guvern Provizoriu — și-a asumat teoretic întreaga răspundere a guvernării, în timp ce Ispolkom-ul urma să rămînă un soi de curte supremă a conștiinței revoluționare. În realitate, Ispolkom-ul a avut de la bun început atît funcții legislative, cît și executive. Era un aranjament cu totul nerealist, nu doar pentru că atribuia răspunderea unei instituții și puterea reală alteia, dar și pentru că părțile aveau obiective diferite. Duma dorea să limiteze amploarea Revoluției; conducătorii Sovietului să o extindă. Pentru prima, cursul evenimentelor trebuia oprit în punctul atins în seara de 27 februarie. Cea de-a doua vedea în ziua de 27 februarie doar un preludiu al „adevăratei" revoluții — cea socialistă.

Desfășurarea evenimentelor i-a condus pe liderii Dumei la concluzia inevitabilă că trebuiau să formeze un guvern — chiar dacă astfel îl sfidau pe țar —, fiindcă nu mai exista nici o altă autoritate în stat. Odată stabilit acest lucru, trebuia găsită o modalitate de a legitima respectivul guvern. Unii au propus să se ia legătura cu țarul, pentru a i se cere acordul de a forma un cabinet. Majoritatea a preferat însă recursul la Soviet — prin urmare, la Ispolkom. Demersul era explicabil din punct de vedere practic, dată fiind influența pe care o avea Sovietul printre soldați și muncitori, dar din perspectiva legitimității se dovedea aproape lipsit de sens, pentru că Ispolkom-ul era un organism cu caracter privat, format din reprezentanți desemnați de partidele socialiste, în timp ce Duma rezultase din alegeri.

Socialiștii din Ispolkom nu aveau nici cea mai mică intenție de a da noului guvern mînă liberă. În cursul nopții de 1 spre 2 martie, ei au avut o întîlnire cu reprezentanți ai Dumei conduși de Miliukov, cu scopul de a elabora o serie de directive politice care să asigure sprijinul Sovietului pentru noul guvern. Rezultatul acestei întruniri a fost o platformă în opt puncte, pe care urma să se sprijine activitatea guvernului pînă la convocarea unei Adunări Constituante. Principalele puncte cereau amnistierea tuturor deținuților politici, inclusiv a teroriștilor; pregătirea alegerilor pentru o Adunare Constituantă desemnată prin vot universal; desființarea instituțiilor polițienești; noi alegeri pentru organele de autoguvernare; garanții pentru unitățile militare care luaseră parte la Revoluție că își vor putea păstra armele și că nu vor fi trimise pe front.

Documentul, redactat de niște oameni extenuați după o noapte întreagă de discuții, avea serioase deficiențe. Cea mai gravă o reprezentau articolele care cereau desființarea imediată a poliției și alegeri noi pentru organele de autoguvernare — ele au fost interpretate ca însemnînd desființarea imediată a birocrației provinciale. Se punea astfel capăt în mod brutal existenței unei structuri administrative și de securitate care asigurase integritatea statului rus mai bine de un secol. Calea anarhiei administrative era deschisă. Aproape la fel de nocive erau punctele privitoare la garnizoana Petrograd, care lipseau guvernul de orice autoritate asupra a 160 000 de soldați-țărani nemulțumiți și înarmați, gata să se întoarcă în orice moment împotriva lui.

În urma acestei înțelegeri, Comitetul Provizoriu al Dumei a adoptat noua titulatură de Guvern Provizoriu. Cabinetul era prezidat de prințul G. E. Lvov, activist civic inofensiv și influențabil, ales doar pentru că, în calitatea lui de conducător al Uniunii Zemstvelor și Consiliilor Orășenești (Zemgor), se putea spune că reprezintă ansamblul societății. Pentru Lvov, democrația însemna luarea tuturor deciziilor de către cetățenii direct interesați, guvernul fiind redus la rolul de simplu oficiu de registratură. Convins de nemăsurata înțelepciune a poporului rus, prințul refuza să dea directive delegațiilor din provincie, veniți la Petrograd pentru a primi instrucțiuni. Secretarul cabinetului, Vladimir Nabokov (tatăl scriitorului), nota: „Nu-mi aduc aminte ca măcar o dată [Lvov] să fi folosit un ton autoritar sau să fi spus ceva în mod răspicat... era întruchiparea însăși a pasivității."

Figurile de frunte ale noului guvern erau cei doi rivali înverșunați: Miliukov, ca ministru al afacerilor străine, și Kerenski, ministru al justiției.

Miliukov, în vîrstă de cincizeci și opt de ani, era un om de o energie nestăvilită. Istoric de profesie, reușea să îmbine munca lui de savant cu conducerea Partidului Constituțional-Democratic și activitatea de redactor-șef al ziarului acestui partid. Lipsa de intuiție politică era principalul său defect: ajuns, printr-o deducție strict logică, la un anumit punct de vedere, se crampona de el chiar și după ce devenise evident pentru oricine că se înșela. Fiind însă personalitatea politică cea mai cunoscută din țară, avea motive să se considere potrivit pentru funcția de premier al Rusiei democrate.

Kerenski se situa la antipodul lui Miliukov. În vîrstă de numai treizeci și șase de ani, devenise cunoscut ca apărător în procese politice și își înștigase renumele de cel mai de seamă orator radical al Dumei. Vorbitor cu o exprimare strălucită, deși lipsit de o ideologie bine precizată, Kerenski era un om mistuit de ambiții politice. Conștient de asemănarea fizică pe care o avea cu împăratul francez, îi plăcea să adopte atitudini napoleoniene. Fanitos și impulsiv acolo unde Miliukov era rece și calculat, a cunoscut un succes fulgurant, după care a dispărut la fel de rapid.

În calitate de vicepreședinte al Sovietului și membru al Ispolkom-ului, Kerenski ar fi avut datoria de onoare să refuze postul de ministru al justiției într-un cabinet „burghez". Propunerea i s-a părut totuși irezistibilă și, dat

fiind că Ispolkom-ul nu îi permitea să o accepte, a făcut apel direct la mulțime. Într-un discurs înflăcărat adresat Sovietului, s-a angajat să nu trădeze idealurile democratice dacă avea să devină ministru. „Nu pot trăi altfel decît în mijlocul poporului", a strigat el, „și în clipa în care vă veți îndoi de mine, mă puteți ucide!" Pronunțînd aceste cuvinte, a părut pe punctul să cadă leșinat. Muncitorii și soldații l-au ovaționat frenetic. Ispolkom-ul, nevoit să cedeze, nu avea să-i ierte niciodată acest șantaj. Kerenski și-a păstrat și locul pe care-l ocupa în cadrul Ispolkom-ului, devenind astfel singura persoană care era membru atît în Soviet cît și în Guvernul Provizoriu.

Revoluția din Februarie a fost — pentru o revoluție —, relativ puțin sîngeroasă. Cifra totală a victimelor este estimată la 1 300–1 450, din care 169 de morți. Numărul morților ar fi putut fi mai mare, dacă Kerenski, asumîndu-și riscuri personale considerabile, nu ar fi salvat de la linșaj funcționarii țariști, amenințați de mulțimea înfierbîntată de chiar discursurile lui din Dumă. Aproape 4 000 de oficiali țariști s-au predat sau au fost luați în custodie, pentru a fi protejați. Cei mai importanți dintre ei au fost transferați în fortăreața Petru și Pavel. Măruntul Protopopov se făcuse și mai mic de frică, în timp ce era escortat, cu pistolul la tîmplă, spre fortăreață. Ca mulți alții, avea să piară în perioada „terorii roșii" bolșevice.

Deși se intitula organ de „control democratic" al guvernului „burghez", Ispolkom-ul a decis brusc să-și aroge puteri legislative. A început prin a sfida guvernul, emițînd la 1 martie, fără nici o consultare prealabilă, documentul de tristă notorietate cunoscut drept Ordinul nr. 1. Acesta era redactat de un grup de ofițeri și civili cu convingeri socialiste. Cu toate că scopul lui declarat era de a răspunde doleanțelor soldaților, ordinul viza în realitate decapitarea corpului ofițeresc, pe care intelectualitatea socialistă, versată în materie de istorie revoluționară, îl considera terenul cel mai propice pentru o reacție contrarevoluționară. Adresat garnizoanei Petrograd, Ordinul nr. 1 a fost imediat interpretat ca aplicabil tuturor trupelor, de pe front sau din spatele frontului. El cerea alegerea în unitățile militare a unor „comitete" similare sovietelor, care urmau apoi să trimită reprezentanți în Sovietul din Petrograd. Articolul 3 stipula că în materie de acțiune politică forțele armate se subordonau Sovietului. Articolul 4 proclama dreptul Sovietului de a anula acele ordine ale Guvernului Provizoriu care priveau chestiuni de natură militară. Articolul 5 prevedea preluarea de către comitetele de companie și batalion a echipamentului militar și interdicția de acces la acest echipament pentru ofițeri. Doar ultimele două articole se refereau la drepturile soldaților.

Acest document extraordinar, emis în plin război, cu acordul socialiștilor, a dus la politizarea armatei; ofițerii au fost dezarmați și lipsiți de autoritatea lor asupra trupei. Rezultatul a fost o completă dezorganizare a forțelor armate. Comitetele din armată, îndeosebi cele de la nivelele superioare, au căzut în mîinile unor ofițeri tineri, dintre care mulți erau

intelectuali menșevici, bolșevici și socialist-revoluționari. Guvernul a pierdut controlul forțelor armate, Sovietul devenind adevăratul stăpîn al țării. La 9 martie, la nici o săptămînă de la formarea noului guvern, ministrul de război, Gușkov, îi telegrafia generalului Alekseev la Moghilev:

> Guvernul Provizoriu nu are nici un fel de putere, iar ordinele sale sînt îndeplinite doar în măsura în care o îngăduie Sovietul de Deputați ai Muncitorilor și Soldaților, care controlează cele mai importante pîrghii ale puterii: trupele, căile ferate, serviciile poștale se află în mîinile lor. Adevărul crud este că Guvernul Provizoriu funcționează doar pentru că Sovietul de Deputați ai Muncitorilor și Soldaților îl tolerează.

Țarul nu a participat în nici un fel la desfășurarea evenimentelor. Ultimul lui ordin important fusese cel din 25 februarie, prin care cerea să se pună capăt dezordinilor. Din momentul în care a fost clar că ordinele ei nu pot fi aduse la îndeplinire, monarhia s-a retras în planul al doilea, puterea alunecînd treptat în mîinile Dumei și ale Sovietului. Însă, o dată cu formarea Guvernului Provizoriu, chestiunea viitorului monarhiei devenise extrem de presantă. O parte a miniștrilor — în frunte cu Miliukov și Gușkov — doreau menținerea monarhiei, fie și doar cu rol decorativ, cu argumentul că populația identifica statul cu persoana monarhului și fără acesta s-ar fi lăsat cuprinsă de anarhie. Alții erau de părere că, dată fiind starea de spirit a oamenilor, o astfel de opțiune era nerealistă. Unul din factorii principali care înclinau balanța în defavoarea prezervării monarhiei era teama militarilor din Petrograd de a fi considerați răzvrătiți și a se vedea pedepsiți. Din această cauză, garnizoana s-a opus fără șovăire Coroanei. În ceea ce privește restul țării și trupele de pe front, nu dispunem de informații demne de încredere pentru a aprecia atitudinea lor în această problemă.

În momentul sosirii la Pskov la 1 martie, Nicolae nu se gîndea deloc la abdicare. Treptat însă, a început să ia în considerare și această eventualitate, sub presiunea generalilor, influențați și ei de argumentele oamenilor politici, care susțineau că, pentru a asigura menținerea în război a Rusiei pînă la victoria finală, țarul trebuia să renunțe la tron. Generalul Alekseev, care preluase funcția de comandant șef al armatei pe durata absenței din Moghilev a țarului, se temea că eventuala continuare a grevelor și revoltelor în capitală ar fi putut perturba activitatea căilor ferate, întrerupînd aprovizionarea frontului. Exista de asemenea riscul ca tulburările să se răspîndească și în rîndurile trupelor combatante, desfășurate la doar cîteva sute de kilometri distanță de Petrograd. Aflînd despre izbucnirea unor dezordini la Moscova, Alekseev i-a telegrafiat la 1 martie țarului:

> O revoluție în Rusia — de neevitat atunci cînd apar dezordini în spatele frontului — va însemna o încheiere rușinoasă a războiului, cu toate urmările nefaste pe care acest lucru le-ar putea aduce pentru țară. Soarta armatei atîrnă direct

> de ceea ce se întîmplă în spatele frontului. Se poate afirma cu toată certitudinea că tulburările de acolo vor atrage tulburări în rîndul trupelor de pe front. Nu se poate cere armatei să continue lupta, în timp ce acasă revoluția se răspîndește. Vîrsta tînără a efectivelor și a corpului ofițeresc, alcătuite în foarte mare măsură din rezerviști și studenți, nu ne oferă motive să credem că armata nu va reacționa față de evenimentele care se petrec în Rusia.

Alekseev recomanda țarului să permită Dumei formarea unui cabinet.

Telegrama lui Alekseev, recepționată puțin înainte de miezul nopții, a lăsat o impresie deosebită asupra țarului. Sub influența ei, Nicolae a luat două decizii: să i se transmită lui Rodzianko că Duma poate demara formarea unui cabinet, iar generalul Ivanov să oprească înaintarea trupelor lui spre Petrograd. După ce a dat aceste instrucțiuni, țarul s-a retras în vagonul-dormitor, unde a petrecut o noapte albă.

În vreme ce țarul se răsucea în pat, îngrijorat de soarta familiei lui și întrebîndu-se ce efect vor avea concesiile făcute, generalul Ruzski a luat legătura cu Rodzianko. Convorbirea lor, purtată prin teleimprimator, a durat patru ore. Pus la curent cu instrucțiunile țarului, Rodzianko a răspuns că țarul pare să nu-și dea seama cît de mult s-a deteriorat situația: garnizoana era complet scăpată de sub control, soldații trăgeau unii în alții. Concesiile lui Nicolae deveniseră irelevante; numai abdicarea lui ar mai fi putut potoli trupele răzvrătite. În timp ce conversația lui Ruzski cu președintele Dumei continua, benzile cu textul convorbirii erau transmise la Moghilev, generalului Alekseev. Stupefiat de ceea ce citea, Alekseev le-a trimis comandanților frontului și ai flotei, cerîndu-le punctul de vedere asupra recomandărilor lui Rodzianko. Personal, le scria el acestora, sînt de părere că țarul ar trebui să abdice în favoarea fiului său minor, iar fratele lui, Marele Duce Mihail, să conducă regența.

La 2 martie, orele 10:45, Ruzski i-a prezentat țarului benzile convorbirii lui cu Rodzianko. Țarul le-a examinat în tăcere. A spus apoi că ia în considerare o eventuală abdicare, dar se îndoiește că poporul va înțelege o astfel de măsură. Și-a reafirmat

> convingerea fermă că era blestemat, că adusese Rusiei numai nenorocire. A spus că în noaptea trecută își dăduse seama în mod limpede că declarația [privitoare la miniștrii Dumei] nu avea să fie de nici un ajutor... „Dacă e nevoie, pentru binele Rusiei, ca eu să mă dau la o parte, sînt pregătit să o fac."

În jurul orelor 2 după-amiaza, Pskov-ul se afla în posesia răspunsurilor comandanților trupelor de uscat și marinei la cererea lui Alekseev. Toți, inclusiv Marele Duce Nikolai Nikolaevici, comandant al frontului caucazian, erau de acord că Nicolae trebuie să renunțe la tron. Ruzski, însoțit de doi generali, i-a adus țarului benzile. După ce le-a citit și a ascultat opiniile fiecăruia din cei prezenți — care coincideau cu cele ale celorlalți comandanți —, s-a retras. A reapărut după o oră, purtînd textul unei decla-

rații de abdicare scrisă de mînă pe hîrtie de telegraf, în două exemplare, unul destinat lui Rodzianko, celălalt lui Alekseev. Coroana urma să treacă țareviciului Alexei, cu stipularea că pînă la majoratul acestuia, Mihail avea să fie regent.

Totul demonstrează că Nicolae a abdicat din rațiuni patriotice, convins fiind de generali că trebuia să procedeze astfel pentru a menține Rusia în război și a-i aduce laurii victoriei. Dacă ar fi fost preocupat doar să păstreze coroana, ar fi putut pur și simplu să încheie pace cu germanii — așa cum avea să facă Lenin un an mai tîrziu — și să trimită trupele de pe front împotriva rebelilor din Petrograd și Moscova.

Înainte ca declarația de abdicare să fi fost făcută publică, Ruzski a aflat că doi deputați din Dumă, dintre care unul era chiar Gușkov, se aflau în drum spre Pskov. Cînd i s-a adus la cunoștință acest lucru, țarul a cerut ca documentele de abdicare să-i fie înapoiate: credea poate că cei doi deputați, amîndoi monarhiști cunoscuți, aduceau vești care puteau însemna rămînerea lui pe tron. Așteptînd sosirea mesagerilor, Nicolae l-a consultat pe medicul curții în legătură cu boala fiului său. Rasputin, spunea el, îl încredințase că atunci cînd avea să împlinească treisprezece ani — în chiar acel an, 1917 — Alexei urma să fie complet vindecat de hemofilie. Era adevărat? Medicul i-a răspuns că din nenorocire medicina nu cunoștea asemenea cazuri miraculoase. Primind această lămurire, Nicolae s-a răzgîndit. Nedorind să se despartă de băiatul suferind, a hotărît pe loc să lase coroana Marelui Duce Mihail. Acest act impulsiv părea ultima zvîcnire a vechiului spirit patrimonial, pentru care coroana era proprietatea țarului. Decizia era nu doar ilegală, ci și nerealistă.

Cei doi membri ai Dumei au sosit la orele 9:45 seara, fiind imediat conduși în vagonul țarului. Nu aduceau vești bune: conducerea Dumei era de părere că țarul ar trebui să abdice în favoarea țareviciului. Nicolae a răspuns că se hotărîse deja să procedeze astfel, dar dată fiind posibilitatea ca fiul său să nu se mai vindece niciodată, avea să abdice și în numele lui Alexei și să lase coroana lui Mihail. Deputații au fost uluiți de idee, dar Nicolae rămînea de neclintit. A modificat textul declarației, numindu-l succesor pe Mihail. În document, țarul sublinia că face acest sacrificiu pentru a aduce Rusiei victoria în războiul „crîncen" dus împotriva unui inamic hotărît să subjuge Rusia.* În timp ce declarația era transcrisă,

---

* În cărțile de istorie comuniste și în cele scrise de istoricii occidentali aparținînd școlii „revizioniste", rolul trupelor răzvrătite și al preocupărilor legate de continuarea războiului sînt minimalizate, dacă nu complet trecute cu vederea, cu scopul de a oferi despre Revoluția din Februarie imaginea unei mișcări sociale conduse de proletariatul industrial și dirijată împotriva continuării războiului. Sursele din epocă nu sprijină însă o astfel de interpretare; abia dacă vorbesc de muncitori. Mai mult chiar, ele arată că principala considerație care a condus la deznodămîntul cunoscut, abdicarea lui Nicolae al II-lea, era dorința de a se continua războiul cu mai multă eficacitate.

Nicolae a acceptat cererea deputaților ca Lvov să preia funcția de președinte al Consiliului de Miniștri, iar Marele Duce Nikolai Nikolaevici pe aceea de comandant-șef. Țarul a plecat apoi spre Moghilev, pentru a-și lua rămas bun de la trupe. În acea noapte, a notat în jurnalul său: „Părăsit Pskov-ul la 1 noaptea cu sentimente apăsătoare despre evenimente. În jur numai trădare și lașitate și dezamăgire."

În contextul strict al momentului, abdicarea lui Nicolae a fost un eveniment mai degrabă lipsit de semnificație, fiindcă el fusese deja detronat cu patru zile mai înainte de Dumă și Sovietul din Petrograd. Într-un context mai larg însă, ea reprezenta un eveniment capital. Țarul era pivotul structurii politice a țării. Toate atributele autorității erau reunite în persoana lui, toate cadrele administrației și armatei îi datorau ascultare. Populația vedea în el întruchiparea statului. Îndepărtarea lui lăsa în urmă un gol: statul dispăruse.

Cînd Gușkov și însoțitorul lui au ajuns la Petrograd, în zorii zilei de 3 martie, aducînd cu ei declarația de abdicare a țarului, cabinetul se afla într-o întrevedere cu Mihail. Marele Duce era surprins și contrariat de faptul că fratele lui îl desemnase ca succesor la tron fără a-l fi consultat. A urmat o scenă de mare intensitate emoțională, Miliukov cerîndu-i să accepte coroana, în timp ce Kerenski îl implora să refuze. Ceea ce a decis deznodămîntul a fost incapacitatea lui Rodzianko de a garanta siguranța personală a lui Mihail. Spre seară, Marele Duce a semnat o declarație prin care refuza coroana atîta vreme cît Adunarea Constituantă nu ar fi considerat necesar să i-o acorde.

În ziua următoare, la 4 martie, cele două declarații au fost făcute publice. Conform martorilor oculari, populația a primit apariția lor cu bucurie.

Nicolae a reușit în cele din urmă să ajungă la Țarskoe Selo, unde el și familia lui au fost plasați în arest la domiciliu. În cele cinci luni care au urmat, a dus o viață liniștită, curățind zăpada, făcînd lectură în familie și plimbîndu-se. Guvernul, care se simțea incomodat de prezența lui, a negociat cu Marea Britanie să i se acorde azil. Inițial, englezii au acceptat, dar apoi și-au retras invitația, de teama eventualelor obiecții ale Partidului Laburist. Vestea acestui nou act de neloialitate l-a deprimat, se spune, în mod profund pe fostul țar.

Intelectualii care formau noul guvern al Rusiei se pregăteau de mulți ani pentru acest moment. Nici unul dintre ei nu avea însă experiență administrativă, iar în timpul Revoluției din 1905 și după aceea refuzaseră ofertele de a se implica în administrarea țării. Considerau că politica înseamnă legiferare, și mai puțin administrare. Guvernul Provizoriu a emis nenumărate legi, cu intenția de a repara abuzurile vechiului regim, fără a crea noi instituții în locul celor pe care le desființase. Într-o țară care de-a

lungul întregii sale istorii se obișnuise cu o guvernare centralizată și ordine venite de sus, Guvernul Provizoriu s-a lansat într-o politică de *laissez-faire* absolut — și asta în plin război, cu un nivel al inflației fără precedent și în contextul unor mari fierberi în mediul rural.

La 4 martie, pe baza programului în opt puncte adoptat împreună cu Ispolkom-ul, guvernul a dizolvat Departamentul Poliției, Ohrana și Jandarmeria, transferînd funcțiile poliției unor miliții cetățenești conduse de ofițeri aleși și subordonate zemstvelor locale și consiliilor municipale. În ziua următoare a demis toți guvernatorii și viceguvernatorii, încredințînd responsabilitățile deținute de aceștia președinților de consiliu ai zemstvelor, care nu exercitaseră niciodată funcții administrative. Măsurile au avut ca efect distrugerea întregului aparat administrativ al statului. Rusia din primăvara anului 1917 oferă exemplul fără precedent al unui guvern care, născut în urma unei revoluții, demontează întregul mecanism administrativ existent înainte de a-l putea înlocui cu unul propriu.

La început, vidul administrativ nu și-a făcut simțite efectele. Întreaga populație, inclusiv elementele cele mai reacționare, s-a declarat loială Guvernului Provizoriu, care a funcționat o vreme împins de valul entuziasmului popular. Puterile aliate, începînd cu Statele Unite (la 9 martie), satisfăcute de poziția guvernului rus, favorabilă rămînerii în război, i-au acordat acestuia recunoaștere diplomatică. Dar semnele de sprijin din partea populației și a puterilor străine erau înșelătoare și au făcut guvernul să persiste în convingerea că are situația sub control, cînd în realitate se găsea pe nisipuri mișcătoare. Nabokov scria despre Guvernul Provizoriu în memoriile lui: „Lucrul pe care mi-l amintesc cel mai pregnant este senzația că tot ceea ce se întîmpla părea ireal."

Unul din aspectele acestei irealități îl constituia dubla natură a guvernului. Ispolkom-ul repeta de cîte ori avea ocazia că guvernul exista doar cu aprobarea sa și că, deși miniștrii puteau, într-o manieră strict limitată, să se ocupe de chestiunile „marii politici", Sovietul controla aspectele vieții de zi cu zi. Ispolkom-ul legifera în toate domeniile. Cedînd presiunilor muncitorilor, instituise ziua de lucru de opt ore în toate fabricile, chiar și în cele care participau la producția de război. La 3 martie a ordonat arestarea membrilor familiei imperiale, inclusiv a Marelui Duce Nikolai Nikolaevici. La 5 martie a dispus încetarea apariției ziarelor „reacționare". Două zile mai tîrziu, avea să interzică redactorilor-șefi de la toate cotidienele și periodicele să mai publice fără permisiunea expresă a Sovietului — adică a Ispolkom-ului însuși. Aceste încercări de a reinstaura cenzura de dinainte de 1905 au provocat proteste atît de puternice, încît măsurile au trebuit revocate, dar devenise limpede că intelighenția socialistă, deși profesa idealuri democratice dintre cele mai elevate, era pregătită să încalce unul din principiile fundamentale ale democrației: libertatea de expresie.

Ispolkom-ul insista ca guvernul să nu ia nici o decizie importantă fără aprobarea sa, în care sens a creat o „Comisie de Legătură" alcătuită din cinci intelectuali socialiști și însărcinată cu asigurarea respectării acestei directive. Conform afirmațiilor lui Miliukov, guvernul a îndeplinit toate cerințele Comisiei.

Din motivele care au fost deja expuse, Ispolkom-ul acorda o atenție deosebită forțelor armate. Pentru a „facilita legăturile", el a numit la 19 martie comisari la Ministerul de război, la cartierul general al armatei și la cartierele generale ale frontului și flotei. În zona frontului, ordinele comandanților militari nu erau puse în aplicare fără aprobarea prealabilă a Ispolkom-ului și a comisarilor numiți de acesta.

În prima sa lună de existență, Sovietul din Petrograd coordona doar activitatea capitalei, dar ulterior și-a extins autoritatea asupra întregii țări. După ce a inclus în rîndurile lui reprezentanți ai sovietelor orașelor din provincie și ale unităților de pe front, Sovietul s-a transformat într-un Soviet de Deputați ai Muncitorilor și Soldaților din întreaga Rusie, iar Ispolkom-ul și-a schimbat numele în Comitetul Central Executiv al întregii Rusii (CCE). Numărul membrilor Ispolkom-ului a fost mărit la șaptezeci și doi; dintre aceștia, douăzeci și trei erau menșevici, douăzeci și doi socialist-revoluționari și doisprezece bolșevici. CCE-ul se substituia în fapt Sovietului. In primele patru zile de existență (28 februarie–3 martie), Sovietul se întrunea zilnic în plen. În restul lunii martie s-a întrunit de patru ori, iar în aprilie de șase ori. Nimeni nu acorda atenție ședințelor lui zgomotoase, limitate în esență la aprobarea prin aclamații a rezoluțiilor înaintate de CCE.

Cu toate că Ispolkom-ul și CCE-ul se declarau purtătorii de cuvînt ai maselor, nici un reprezentant al vreunei organizații țărănești nu făcea parte din ele. Țăranii, care constituiau 80% din populație, aveau propria lor Uniune, care nu întreținea legături cu Sovietul. Acest Soviet al întregii Rusii vorbea prin urmare doar în numele unei mici părți a populației țării, 10 pînă la cel mult 15 procente, dacă ținem cont că țărănimea și „burghezia" nu erau reprezentate.

Guvernul Provizoriu emitea lege după lege: industria legislativă devenise sectorul cel mai productiv al economiei ruse. Din nefericire, în vreme ce legile care acordau noi libertăți erau imediat puse în aplicare, cele care impuneau obligații noi nu erau luate în seamă.

În privința celor trei urgențe maxime pe care le avea în față — reforma agrară, Adunarea Constituantă și încheierea păcii — guvernul acționa cu o încetineală extremă.

În afara zonelor din jurul marilor orașe, în Rusia rurală, vestea despre abdicarea țarului se răspîndea greu, țara fiind prinsă în încleștarea iernii. Majoritatea satelor au aflat despre Revoluție cu o întîrziere de patru pînă

la șase săptămîni — adică în prima jumătate a lunii aprilie, după ce a început dezghețul. Prima lor reacție a fost să se năpustească asupra gospodăriilor care se retrăseseră din sistemul comunal ca urmare a legilor lui Stolîpin și să le aducă înapoi în turmă, ca pe niște oițe rătăcite. În plus, țăranii au invadat pe alocuri marile proprietăți, tăind copacii și furînd grînele de sămînță. Violențele individuale au fost totuși puține la număr. Socialist-revoluționarii și-au creat organizații în rîndul țărănilor, îndemnîndu-i să-și păstreze răbdarea și să aștepte decretul asupra marii reforme agrare. Decretul nu avea să mai apară niciodată.

Guvernul a amînat de la o lună la alta convocarea unei Adunări Constituante, în dezacord cu platforma stabilită împreună cu Ispolkom-ul și contrar propriilor interese. Era singura instituție care ar fi putut oferi o legitimitate de necontestat guvernului post-țarist, punîndu-l la adăpost de atacurile venite dinspre cele două extreme ale spectrului politic. Nu se poate contesta faptul că punerea la punct a unor proceduri electorale echitabile, în condițiile războiului și ale revoluției, reprezenta o sarcină de o complexitate ieșită din comun. Să nu uităm însă că în 1848, după prăbușirea Monarhiei din Iulie, Franța a reușit să organizeze o Adunare Constituantă în două luni. În Germania, la sfîrșitul anului 1918, după înfrîngerea suferită în război și în plină criză socială, oamenii politici care i-au succedat Kaiser-ului au putut convoca o Adunare Națională în patru luni. Guvernul Provizoriu rus nu a fost capabil să facă acest lucru de-a lungul celor opt luni în care a funcționat. Întotdeauna se găseau chestiuni mai urgente de rezolvat. Această întîrziere a contribuit în mod substanțial la răsturnarea guvernului, pentru că le-a dat bolșevicilor ocazia să pretindă că numai un guvern al sovietelor ar fi putut asigura convocarea Adunării.

Mai exista în fine și problema războiului. În această privință, vina era a Sovietului. Teoretic, toate partidele, cu excepția bolșevicilor, sprijineau ideea rămînerii în război pînă la obținerea victoriei. Contrar opiniei larg răspîndite, din februarie 1917 și pînă la începutul verii, populația nu s-a opus continuării războiului. Nicolai Suhanov, martor ocular și autor al celei mai fidele descrieri a evenimentelor anului 1917, scrie că în primele săptămîni ale Revoluției din Februarie „soldații din Petrograd nu numai că nu vroiau să audă vorbindu-se de pace, dar erau gata să străpungă cu baioneta pe « trădătorul » imprudent care ar fi pronunțat cuvîntul și pe cei care « primejduiau frontul împotriva dușmanului »". Bolșevicii, pentru care sfîrșitul ostilităților însemna preludiul războiului civil și șansa de a pune mîna pe putere, au fost foarte rezervați în a face propagandă împotriva războiului. Chiar și în aceste condiții, lipsa lor de popularitate în rîndul soldaților era evidentă: în alegerile pentru CCE, desfășurate la 8 aprilie în cadrul secției militare a Sovietului, bolșevicii nu au obținut nici măcar un loc.

În declarațiile sale publice, Sovietul urma o strategie extrem de contradictorie. Războiul trebuia să continue, deși era un război „imperialist". Într-un „Apel către popoarele lumii", datat 15 martie, Ispolkom-ul cerea oamenilor de pretutindeni — „cărora acest război monstruos le-a stors ultima picătură de sînge și le-a adus numai ruină" — să pornească la revoluție, angajîndu-se să „reziste prin toate mijloacele politicii lacome a claselor [lor] conducătoare". Omul de pe stradă era complet năucit. Dacă „clasele conducătoare" ruse duc o „politică lacomă", de ce li se îngăduie să rămînă la putere și „să ne stoarcă ultima picătură de sînge" în „războiul lor monstruos"? Guvernul Provizoriu a ignorat aceste gen de apeluri, dînd asigurări Aliaților că Rusia va continua războiul cu toate forțele și că își menține pretențiile de a primi, după victorie, Constantinopolul și strîmtoarea Bosfor, pe care Aliații i le promiseseră în 1915. La presiunile insistente ale Sovietului, guvernul a dat însă înapoi, negînd că ar fi dorit cucerirea de teritorii străine.

Revoluția din Februarie s-a extins în mod pașnic în provincii. În majoritatea localităților, funcționarii țariști au demisionat, autoritatea trecînd fie în mîinile zemstvelor și ale consiliilor municipale, fie în acelea ale sovietelor locale.

Aspectul cel mai frapant al Revoluției din Februarie a fost rapiditatea ieșită din comun cu care s-a produs dezintegrarea statului rus. Totul s-a petrecut ca și cum cel mai mare imperiu din lume nu ar fi fost decît o construcție artificială, lipsită de unitate organică. În clipa în care monarhia a părăsit scena, întreaga structură s-a prăbușit într-un morman inform. Kerenski afirmă că a avut momente în care i se părea că

> „revoluția" [era] un cuvînt care nu se putea aplica celor ce se petreceau în Rusia... O întreagă lume, lumea legăturilor naționale și politice, se scufundase și dintr-o dată toate programele politice și tactice, oricît de îndrăznețe și de bine concepute ar fi fost ele, păreau să plutească în aer, lipsite de obiect și de utilitate.

Sau, în cuvintele lui V. Rozanov:

> I-au fost suficiente două zile Rusiei ca să-și dea sufletul. Trei, cel mult. Nici chiar [ziarul] *The New Times* nu și-ar fi putut opri apariția atît de repede pe cît s-a oprit inima Rusiei. E uimitor ce iute s-a ales praful de ea. Adevărat: tulburări ca acestea nu au mai avut loc niciodată, nici chiar în vremea „Marilor Migrații"... Nu mai existau nici Imperiul, nici Biserica, nici armata, nici clasa muncitoare. Ce-a mai rămas? Oricît de ciudat ar părea, nimic, nimic pur și simplu. Gloata.

În ultimele zile ale lui aprilie, la opt săptămîni după izbucnirea Revoluției, Rusia se afla în plină derivă. La 26 aprilie, Guvernul

Provizoriu a lansat un apel patetic, recunoscînd că nu mai putea conduce țara.

Rușii, după ce se debarasaseră de țarism, pe care se obișnuiseră să arunce vina pentru toate relele care îi loveau, se trezeau deodată buimăciți de proaspăt cîștigata lor libertate. Erau asemeni doamnei din nuvela lui Balzac, care fusese atîta vreme bolnavă, încît atunci cînd în fine s-a vindecat a crezut că suferă de o boală nouă și necunoscută.

PARTEA A DOUA

Bolșevicii cuceresc Rusia

Capitolul V

LENIN ȘI ORIGINILE BOLȘEVISMULUI

Nu trebuie neapărat să fii un adept al ideii că istoria o fac „marile personalități" pentru a recunoaște rolul covîrșitor pe care Lenin l-a jucat în desfășurarea Revoluției ruse și în apariția noului regim. Nu numai pentru că Lenin a acumulat o putere care i-a permis să influențeze în mod hotărîtor evenimentele, dar și fiindcă regimul pe care l-a înființat în 1917 reprezenta, într-un fel, o instituționalizare a personalității lui. Partidul Bolșevic era creația lui Lenin: fiindu-i fondator, l-a conceput după chipul și asemănarea lui și, trecînd peste opoziția din interior și din afară, l-a menținut în mod constant pe direcția pe care el o fixase. Cînd, în octombrie 1917, acest partid a pus mîna pe putere, a eliminat toate celelalte partide rivale, devenind singura sursă a autorității politice în Rusia. De-a lungul celor șaptezeci și patru de ani ai existenței sale, Rusia comunistă a personificat în mare măsură spiritul și sufletul unui singur om: biografia lui Lenin și istoria Rusiei se contopesc în mod unic.

Deși puține sînt personalitățile istorice despre care să se fi scris la fel de mult, informațiile privitoare la persoana lui sînt departe de a fi abundente. Lenin dorea atît de mult să fie identificat cu propria-i cauză și era atît de puțin dispus să admită că ar fi avut vreodată o existență în afara acestei cauze, încît nu a lăsat practic nici un fel de date autobiografice. Nu se știe aproape nimic despre anii lui de tinerețe. Înscrisurile privitoare la primii douăzeci și trei de ani din viața lui sînt în număr de douăzeci, fiind vorba aproape în totalitate de documente oficiale: cereri, certificate etc. și nici prieteni care să-și amintească de tinerețea lui n-a avut.

Lenin, pe numele lui adevărat Vladimir Ilici Ulianov, s-a născut în aprilie 1870 în orașul Simbirsk de pe Volga, într-o familie de birocrați, oameni convenționali și relativ înstăriți. Tatăl, inspector școlar, atinsese în 1886, cînd a murit, rangul de consilier de stat, ceea ce îi conferea un statut egal cu acela al unui general și avantajul nobleței ereditare. Era un om cu vederi liberal-conservatoare și un admirator al reformelor lui Alexandru al II-lea. La un an după moartea lui, o nouă tragedie avea să lovească familia: fiul cel mare, Alexandr, a fost arestat și executat pentru a fi complotat în vederea asasinării țarului. Ca urmare, Ulianovii au fost ostracizați de societatea din Simbirsk. Deși hagiografia comunistă pretinde că executarea fratelui său a făcut din tînărul Lenin, atunci în vîrstă de

șaptesprezece ani, un revoluționar, mărturiile existente nu sprijină în nici un fel această teză. De-a lungul anilor de școală Lenin a fost un elev model, obținînd în fiecare an medalia de aur pentru învățătură și bună purtare. Față de politică, în schimb, nu manifesta nici un interes.

Mulțumită acestui dosar model, a fost admis la Universitatea din Kazan, deși în mod normal antecedentele de familie nu i-ar fi permis-o.Tatăl lui Alexandr Kerenski, care — coincidența face — era director la școala din Simbirsk în care a învățat Lenin, l-a recomandat universității ca pe un tînăr „retras" și „nesociabil", dar care „nici la școală, nici în afara ei nu a dat superiorilor sau profesorilor, prin vorbă sau prin fapte, motive de a-și forma despre el o părere negativă". Dacă regimul țarist nu ar fi tratat, cu o insistență irațională, orice act de nesupunere ca pe o crimă politică, poate că Lenin ar fi făcut o exemplară carieră de funcționar public.

Intrînd la universitate, unde a fost recunoscut de colegi ca fratele acelui Alexandr care fusese executat de curînd, Lenin a fost atras într-o organizație politică clandestină. Faptul avea să iasă la lumină cu ocazia participării lui la o adunare studențească cu totul inofensivă, prin care se protesta împotriva anumitor regulamente universitare și în urma căreia a fost eliminat. Acest gen de represalii disproporționate alimentau în permanență mișcarea revoluționară cu noi adepți.

Fiindu-i interzis să se înscrie la altă universitate, plin de o amărăciune ușor de înțeles, Lenin și-a petrecut următorii patru ani de viață într-o inactivitate forțată. Era atît de disperat, încît mama lui, care solicitase fără succes autorităților să fie reprimit la universitate, se temea să nu se sinucidă. Aceasta a fost perioada în care tînărul Lenin s-a familiarizat cu literatura radicală, transformîndu-se într-un revoluționar fanatic, hotărît să distrugă statul și societatea care îl trataseră într-un mod atît de meschin. Atunci, ca și mai tîrziu, radicalismul lui se hrănea nu din idealism, ci din resentimente de natură personală. Struve, care în anii '90 avea dese contacte cu el, își amintește că

> *Einstellung*-ul lui fundamental [starea de spirit] din acea vreme era *ura*. Lenin s-a apropiat de doctrina lui Marx în primul rînd pentru că ea răspundea acestui *Einstellung*. Doctrina luptei de clasă dusă cu neînduplecare pînă la capăt, pînă la distrugerea și exterminarea adversarului, s-a dovedit a fi în acord cu atitudinea emoțională a lui Lenin față de realitatea înconjurătoare. Nu ura doar autoritatea existentă (țarul) și birocrația, lipsa de respect față de lege și arbitrariul polițienesc, ci și pe cei aflați la antipodul acestora — „liberalii" și „burghezia". Această ură avea în ea ceva teribil și respingător: deși alimentată de emoții și aversiuni concrete, aș putea spune animalice, nu înceta să fie în același timp rece și abstractă, precum întreaga ființă a lui Lenin.

Prin întregul lui temperament, Lenin se deosebea în mod fundamental de reprezentantul tipic al *intelighenției* ruse, care — pentru a relua cate-

gorizarea lui Ivan Turgheniev — era fie un Hamlet, fie un Don Quijote: visător incapabil sau erou imprudent. Personalitatea lui Lenin i-a înstrăinat majoritatea oamenilor. Dar aceeași personalitate i-a adus devotamentul nezdruncinat al unei mici mase de adepți.

Inițial, la fel ca și fratele lui, a fost un simpatizant al grupării „Voința Poporului". Din discuțiile cu veterani ai acestei organizații teroriste exilați în regiunea Volgăi, acolo unde a crescut și el, Lenin a învățat cum se alcătuiește o organizație revoluționară clandestină cu o disciplină strictă, căpătînd convingerea că regimul țarist trebuia atacat frontal, convingere pe care a păstrat-o și după convertirea la social-democrație.

Această convertire s-a produs la începutul anilor '90, sub impresia marilor succese electorale ale Partidului Social-Democrat german și în urma contactelor avute cu micul grup al social-democraților ruși emigrați în Elveția. Lenin încerca să grefeze anarhismului practicat de Voința Poporului doctrina marxistă, prin asimilarea tezei lui Marx, conform căreia o țară nu putea deveni socialistă decît după ce trecea prin stadiul capitalist, teză la care se adăuga aceea că Rusia se afla deja în plină dezvoltare capitalistă. În 1891, cînd autoritățile au cedat în fine și i-au permis să-și susțină examenul de diplomat în drept la Universitatea din Sankt Petersburg, Lenin întruchipa un amestec, destul de răspîndit (la vremea aceea), de anarho-terorist si social-democrat.

Lenin, la cei douăzeci și doi de ani ai lui, avea deja în acel moment o personalitate bine conturată. Silueta lui scundă și îndesată, chelia prematură, ochii înclinați și pomeții proeminenți, bruschețea exprimării, însoțită adesea de un soi de mic nechezat sarcastic, nu făceau o impresie prea bună. Cei care l-au cunoscut atunci îl descriau prin cuvîntul „provincial": unora le amintea de un comerciant provincial, altora de un băcan sau un profesor de provincie. Acest individ lipsit de strălucire era însă mistuit de un foc interior care făcea repede uitată prima impresie. Nu existau pentru el decît două feluri de oameni: prieteni și dușmani — cei care îl urmau și ceilalți. În 1904, înainte de a-i fi devenit tovarăș, Trotki îl compara pe Lenin cu Robespierre, care, ca și el, nu cunoștea decît „două partide — cel al bunilor cetățeni și cel al cetățenilor răi". Distincția naturală „eu/noi — tu/ei", transformată într-un dualism inflexibil, de tipul „prieten-dușman", a avut două consecințe cu mare înrîurire asupra istoriei acestui secol.

În primul rînd, ea l-a condus pe Lenin la convingerea că politica înseamnă o permanentă stare de război. Într-unul din rarele lui momente de sinceritate, definind pacea ca „un moment de respiro între două războaie", el își dezvăluia fără să vrea ascunzișurile cele mai profunde ale ființii. O astfel de mentalitate îl făcea din start inapt pentru orice fel de compromisuri, în afara celor de natură tactică. Atunci cînd Lenin și adepții lui au ajuns la putere, această atitudine a devenit o trăsătură de bază a

regimului. O a doua consecință a fost incapacitatea de a tolera diferențele de opinie. Dat fiind că Lenin considera că orice grup sau individ care nu făcea parte din partidul lui era implicit un adversar, deci reprezenta o amenințare, o astfel de persoană sau grup trebuiau reduse la tăcere și eliminate. Lenin era practic incapabil să suporte critica; pur și simplu nu o înregistra. Aparținea acelei categorii de oameni despre care un scriitor francez spusese cu un secol mai înainte că știu totul în afară de ceea ce li se spune. Fie erai de acord cu el, fie trebuia să-l înfrunți. Aici se află izvorul întregii mentalități totalitare.

Convingerea lui Lenin că are dreptate și lipsa oricărui scrupul moral i-au atras în rîndurile Partidului Bolșevic pe pseudo-intelectualii care tînjeau după certitudine într-o lume plină de incertitudini. Bolșevismul oferea un refugiu mai ales tinerilor semianalfabeți de la țară, veniți cu miile la oraș în căutare de lucru și care se simțeau pierduți într-o lume stranie și rece, lipsită de genul de relații interpersonale cu care fuseseră obișnuiți în sate. Partidul lui Lenin le dădea sentimentul unei apartenențe; le plăceau coeziunea și lozincile lui simple.

Atașamentul total al lui Lenin față de revoluție avea și o latură atrăgătoare, făcîndu-l îngăduitor cu adepții lui, chiar și atunci cînd îl contraziceau în anumite privințe. El îi conferea de asemeni un anume aer de modestie: contopit cum era cu cauza lui, ego-ul lui Lenin nu avea nevoie de acea adulație personală de care se bucură dictatorii. Îi era suficient triumful cauzei.

Lenin avea o pronunțată înclinație spre cruzime. A condamnat la moarte mii de oameni, fără nici o remușcare, dar și fără plăcere. Maxim Gorki, care l-a cunoscut îndeaproape, spunea că pentru Lenin ființa umană „nu prezenta practic nici un interes ... gîndea doar în termeni de partide, mase, state ....“ După 1917, cînd Gorki îi cerea să cruțe viața cutărui sau cutărui condamnat, Lenin părea sincer uimit de faptul că prietenul lui își pierdea timpul cu asemenea nimicuri. Așa cum se întîmplă adesea (lucru valabil și în cazul lui Robespierre), cruzimea lui Lenin avea drept revers lașitatea. Ori de cîte ori intervenea un risc fizic, Lenin dispărea, chiar dacă asta ar fi însemnat să-și părăsească oamenii. Cînd în cele din urmă a devenit șef al statului, a folosit puterile nelimitate de care dispunea pentru a-și exorciza frica, ordonînd executarea în masă a unor dușmani reali sau închipuiți.

Ajuns la maturitate, Lenin era neschimbat. După ce, în jurul vîrstei de treizeci de ani, formulase teoria și practica bolșevismului, s-a înconjurat parcă de un zid invizibil, pe care nici o idee din afară nu îl putea străpunge. Fie erai de acord cu el, fie îl înfruntai; or, dezacordul față de opiniile lui trezea în Lenin pasiuni distructive. În asta stătea forța revoluționarului și slăbiciunea omului de stat: deși de temut în luptă, era lipsit de calitățile umane pe care le cere arta guvernării. Acest defect explică în ultimă instanță eșecul eforturilor lui de a crea o societate nouă: Lenin era pur și

simplu incapabil să înțeleagă că oamenii obișnuiți nu vroiau altceva decît să trăiască liniștiți.

În toamna lui 1893 Lenin s-a stabilit la Sankt Petersburg, aparent cu intenția de a practica avocatura, în realitate pentru a-și desăvîrși cariera de revoluționar de profesie. Discuțiile cu marxiștii, din ce în ce mai numeroși în rîndul intelighenției tinere, l-au convins să abandoneze (pentru moment) ideologia Voinței Poporului și să adere la social-democrație, acceptînd ideea că revoluția trebuia să fie rezultatul unei dezvoltări complete a capitalismului și că sarcina imediată a revoluționarilor era organizarea muncitorimii. Contactul direct cu muncitorii l-a dezamăgit însă, fiindcă aceștia se arătau foarte puțin interesați de politică și erau impermeabili la agitația revoluționară. Lenin, împreună cu unii dintre tovarășii lui, a început să distribuie în fabrici broșuri în sprijinul revendicărilor economice ale muncitorilor, cu speranța că îi va ridica împotriva autorităților, atrăgîndu-i astfel în lupta politică. Arestat ca urmare a acestor acțiuni, a fost condamnat la trei ani de exil în Siberia, ani pe care i-a petrecut într-o căsuță de țară destul de confortabilă, alături de Nadejda Krupskaia, proaspăta lui soție, scriind, traducînd și muncind în aer liber.

Veștile pe care le primea erau însă neliniștitoare. Mișcarea social-democrată era sfîșiată de erezii și măcinată de diviziuni interne. Ceea ce îl neliniștea în mod special era apariția unei orientări noi în sînul mișcării, orientare care considera apolitismul clasei muncitoare drept un dat inevitabil și cerea socialiștilor să-și concentreze eforturile în direcția activității sindicale. Cum însă sindicatele acceptau sistemul capitalist, Lenin le considera antirevoluționare prin natura lor. Aflat încă în exil, el a formulat o teorie revoluționară extrem de neortodoxă, expunînd-o într-o carte apărută în Germania în 1902 și intitulată *Ce-i de făcut?*

Teza fundamentală a noii teorii a lui Lenin era că muncitorii nu vor înfăptui niciodată revoluția prin ei înșiși, fiind dispuși să ajungă la înțelegere cu patronii. Era aceeași premisă de la care pornise Zubatov atunci cînd avusese ideea înființării unor sindicate sprijinite de poliție. „În absența social-democrației, mișcarea muncitorească devine în mod inevitabil burgheză", scria Lenin. Concluzia acestei surprinzătoare afirmații era că atîta vreme cît nu erau conduși de un partid socialist alcătuit din revoluționari de profesie, muncitorii aveau să-și trădeze interesele de clasă (așa cum erau văzute acestea de socialiști), trecînd de partea dușmanului. Spre binele lui, proletariatul trebuia condus de o mînă de aleși:

> Niciodată în istorie o clasă nu a învins atîta vreme cît nu a dat naștere unor lideri politici... capabili să organizeze mișcarea și să o dirijeze. Trebuie să pregătim oameni care să-și dedice revoluției nu doar serile lor libere, ci întreaga lor viață.

Dat fiind că muncitorii trebuiau să-și cîștige existența și nu-și puteau dedica „întreaga lor viață" mișcării revoluționare, implicația premisei lui Lenin era că răspunderea de a conduce cauza proletară spre victorie revenea inteligheției socialiste. Această concluzie, care nu prea avea legătură cu marxismul, a dus la apariția unui partid a cărui preocupare, înainte și după luarea puterii, a fost să acționeze în numele muncitorilor, fără a avea mandatul lor.

Pentru a-și pune în practică noua teorie, Lenin s-a întors la tacticile Voinței Poporului, cerînd ca Partidul Social-Democrat Rus, înființat oficial în 1903, să adopte o structură de organizare clandestină și centralizată. Toate hotărîrile urmau să fie luate de conducerea partidului și să fie aduse la îndeplinire de celulele lui locale, fără a fi supuse discuției. Programul a fost respins de majoritatea reprezentanților partidului, însă Lenin a refuzat să se conformeze și a început să-și constituie propria facțiune, care avea să evolueze cu timpul spre o organizație de sine stătătoare.

Deși în mod oficial cele două facțiuni au continuat să coexiste în cadrul Partidului Social-Democrat pînă în 1912, ruptura dintre menșevici și bolșevici s-a produs încă din anii 1906–1907. Menșevicii, cu toate că rămîneau credincioși idealului marxist al răsturnării ordinii sociale, se mulțumeau deocamdată să se ocupe de instruirea și organizarea clasei muncitoare. Bolșevicii pregăteau deja cadre pentru revoluție, pe care o considerau iminentă. Nici una dintre grupări nu avea o audiență de masă. La apogeul popularității lor, în 1907, bolșevicii numărau 46 100 de membri, iar menșevicii, 38 200 — într-o țară cu o populație de 150 de milioane de locuitori, din care 2 milioane muncitori. Curînd însă, aderența lor a început să scadă, numărul adepților devenind din ce în ce mai mic. În epoca relativ liniștită a mandatului lui Stolîpin, mai exact la 1910, cele două facțiuni luate laolaltă numărau, după estimarea lui Trotki, sub 10 000 de membri. Bolșevicii aveau audiență mai ales în rîndul rușilor, în vreme ce menșevicii atrăgeau mai mult membri ai celorlalte etnii, în special pe georgieni și evrei. La cel de-al cincilea congres al partidului, cel din 1907, 78,3 la sută dintre bolșevici erau ruși, în rîndul menșevicilor proporția acestora fiind de numai 34 la sută. Intelectualii predominau în ambele facțiuni. Organismele de conducere erau, după afirmația lui L. Martov, liderul menșevicilor, alcătuite nu din muncitori, care nu aveau timp pentru astfel de activități, ci din intelectuali.

Deosebirile de opinie între Lenin și menșevici erau nu doar de natură organizatorică, ci și programatică. Pentru a se înfăptui cu succes revoluția, atunci cînd aveau să fie întrunite condițiile, trebuiau reuniți toți potențialii adversari ai status-quo-ului, era de părere Lenin, inclusiv aceia ale căror aspirații de perspectivă erau opuse socialismului. Era vorba aici în primul rînd de țărănime și de minoritățile neruse.

Social-democrații ruși, ca și marxiștii din Occident, considerau că țărănimea, cu excepția unui mic număr de oameni lipsiți de pămînt, era o

clasă „mic-burgheză", reacționară. Ei se opuneau cererilor comunelor ruse de a prelua tot pământul aflat în proprietate privată. Idealul lor era naționalizarea terenurilor agricole, ca un prim pas spre colectivizare, în urma căreia țăranii aveau să devină, asemenea muncitorilor industriali, niște salariați ai statului. Lenin împărtășea acest punct de vedere, dar tactica revoluționară îi impunea să considere că sprijinul țărănimii era indispensabil și că, pentru a-l obține, puteau fi acceptate pentru moment revendicările țăranilor, ca și programul socialist-revoluționar, care cerea interzicerea vinderii și cumpărării pământului și transferarea lui în proprietatea comunelor. După cîștigarea puterii, avea să se poată rezolva și problema agrară, în conformitate cu doctrina marxistă.

Lenin a adoptat o tactică similară în privința minorităților naționale. Ca toți socialiștii, repudia naționalismul și era un adept al asimilării: orice soluții care ar fi instituționalizat diferențele etnice — federalismul sau autonomia culturală, de pildă — trebuiau respinse. Programul lui Lenin oferea minorităților totul sau nimic: fie vă lăsați asimilați și deveniți ruși, fie vă separați și formați un stat independent. Celor care argumentau că un asemenea program amenința să balcanizeze Rusia, Lenin le răspundea cu două contraargumente: primul, că legăturile economice dintre statele de frontieră și Rusia ar fi împiedicat secesiunea; al doilea, că, în cazul în care aceste legături nu ar fi fost suficiente pentru a contracara tendințele centrifuge, socialiștii puteau oricînd face apel la principiul superior al „autodeterminării proletariatului", pentru a aduce înapoi provinciile secesioniste.

Lenin nu vedea în cele două lozinci — pământ pentru țărani și autodeterminare națională pentru minorități — decît niște concesii temporare:

> E vorba de sprijinul unui aliat împotriva unui inamic *dat*, iar social-democrații acordă acest sprijin spre a grăbi prăbușirea dușmanului comun, fără să aștepte *nimic pentru ei* din partea acestor aliați și fără a le oferi nimic.

Deceniul care a precedat Revoluția din 1917 a reprezentat pentru socialdemocrați o perioadă de intrigi și certuri interminabile, multe dintre ele legate de bani.

În timp ce menșevicii își puteau finanța acțiunile din cotizații, Lenin avea nevoie de sume mult mai mari, fiindcă organizațiile bolșevice erau formate din revoluționari fără altă profesie. Banii proveneau în parte din contribuțiile unor patroni bogați. La vremea aceea, scrie Leonid Krasin, colaborator apropiat al lui Lenin, „era de *bon ton* în cercurile mai mult sau mai puțin radicale să donezi bani unor partide revoluționare, printre cei care plăteau în mod regulat contribuții între 5 și 25 de ruble numărîndu-se nu doar avocați, ingineri și medici foarte cunoscuți, ci și directori de bancă și funcționari guvernamentali". Astfel de contribuții ale „burghezilor" pocăiți nu erau însă suficiente, motiv pentru care bolșevicii recurgeau la jafuri asupra unor bănci, jafuri pe care le numeau, cu un eufemism, „exproprieri". Într-o faimoasă spargere care a avut loc la Tiflis

în 1907, ei au reușit să fure 250 000 de ruble (125 000 de dolari). Seriile bancnotelor fuseseră înregistrate, iar încercările de a le folosi în străinătate au dus la arestarea unor bolșevici de frunte, printre care și Maxim Litvinov, viitorul ministru sovietic al afacerilor externe. La un moment dat bolșevicii au reușit să convingă un bogat simpatizant marxist să verse — în parte de bunăvoie, în parte prin șantaj — în trezoreria lor întreaga sa avere, de peste 100 000 de ruble, pe care inițial le lăsase prin testament Partidului Social-Democrat. După afirmațiile lui Martov, sumele provenite din astfel de delicte permiteau bolșevicilor să plătească organizațiilor lor din Sankt Petersburg și Moscova 1 000 și respectiv 5 000 de ruble lunar, în vreme ce venitul lunar legal, provenit din cotizații, al social-democraților nu depășea 100 de ruble. În 1910, cînd bolșevicii au trebuit să transfere fondurile lor unor administratori germani, comitetele din Rusia ale partidului s-au volatilizat peste noapte.

Lenin folosea acești bani pentru a-și plăti oamenii, dar și pentru a publica în Rusia ziare bolșevice. În bătălia sordidă dintre organele de siguranță și revoluționari, colaborarea dintre vînători și vînați era un lucru destul de obișnuit. A ieșit astfel la iveală că în operațiunile lui din Rusia — unele publice, altele clandestine — Lenin lucra mînă în mînă cu poliția. Departamentul Poliției, care își infiltrase oamenii în toate partidele revoluționare, dorea să provoace disensiuni între ele și în interiorul lor. Una din misiunile principale încredințate agenților secreți, pe lîngă aceea de a raporta asupra acțiunilor și planurilor revoluționarilor, era de a exacerba conflictele personale și ideologice din sînul cercurilor radicale. Poliția a decis să exploateze ostilitatea lui Lenin față de menșevici spre a întreține tensiunile dintre cele două facțiuni social-democrate și a le face astfel mai puțin periculoase.

În acest scop, Roman Malinovski, agent al poliției, a fost infiltrat în rîndul bolșevicilor, devenind principalul lor purtător de cuvînt în Dumă. În plus, Malinovski a folosit bani primiți de la poliție pentru a publica cotidianul lui Lenin, *Pravda*, și a numit ca redactor al acestuia un alt agent secret. Articolele din *Pravda* ale lui Lenin erau citite de poliție înainte de a apărea. Nu este limpede nici pînă astăzi dacă Lenin pur și simplu nu cunoștea legăturile lui Malinovski cu poliția, sau le cunoștea și spera să obțină din ele mai multe avantaje decît poliția. Faptul că a refuzat cu iritare să dea crezare informațiilor care i-au fost oferite de menșevici și socialist-revoluționari în legătură cu Malinovski, păstrînd relații cordiale cu acesta chiar și după ce legăturile lui cu poliția fuseseră dovedite fără nici o umbră de îndoială, sugerează că cea de-a doua ipoteză este mai aproape de adevăr.*

---

* Malinovski a fost demascat în 1914, el renunțînd la locul lui din Dumă și plecînd în străinătate. În noiembrie 1918, în plină teroare roșie, s-a întors de bunăvoie în Rusia Sovietică, aparent bazîndu-se pe sprijinul lui Lenin. Lenin însă nu mai avea nevoie de el și a ordonat să fie executat.

Lenin a salutat izbucnirea primului război mondial, sperînd ca masele de muncitori și țărani să se revolte împotriva măcelului și, sub îndrumarea socialiștilor, să transforme conflictul internațional într-un război civil. În ianuarie 1913, în timpul uneia din numeroasele crize balcanice, îi scria lui Gorki: „Un război între Austria și Rusia ar fi extrem de util pentru revoluție (în întreaga Europă Orientală), dar e puțin probabil ca Franz Josef și Nicki [Nicolae al II-lea] să ne facă plăcerea asta [!]." Iar amantei lui, Inessa Armand, îi scria la declanșarea războiului o carte poștală care începea cu: „Draga și scumpa mea prietenă! Îți transmit cele mai calde salutări cu ocazia începutului Revoluției ruse."*

Lenin locuia pe atunci la Cracovia, în zona austriacă din Polonia, și era în permanentă legătură cu guvernul Austriei. În schimbul unor subvenții din partea acestuia, făcea propagandă pentru independența Ucrainei, idee pe care Austria o sprijinea ca un mijloc de a slăbi Rusia. (Nici atunci și nici mai tîrziu, Lenin nu a luat poziție în favoarea independenței Ucrainei față de Austro-Ungaria.) Internat o dată cu izbucnirea ostilităților ca supus al unei puteri inamice, a fost curînd eliberat și condus sub pază în Elveția, unde avea să-și petreacă următorii doi ani și jumătate. Ajuns acolo, a redactat o declarație programatică, în care susținea că înfrîngerea Rusiei de către germani și austrieci ar fi fost „cel mai mic dintre rele". Era unicul socialist european de frunte care pleda pentru înfrîngerea propriei țări.

Sprijinul acordat de aproape toate partidele socialiste din Europa guvernelor din țările lor la izbucnirea războiului a reprezentat fără îndoială o încălcare a angajamentului solemn pe care și-l asumaseră, de a nu contribui la declanșarea unui conflict a cărui povară ar fi căzut în primul rînd pe umerii celor mulți. Această trădare a provocat o criză în interiorul mișcării socialiste internaționale, opunînd majoritatea, care se pronunțase în favoarea războiului, unei minorități cu puternică reprezentare rusă, care cerea încetarea imediată a ostilităților. Lenin se situase în fruntea aripii radicale a acestei minorități, cerînd în loc de o încheiere imediată a păcii transformarea luptei dintre națiuni într-o luptă între clase.

Propaganda antirusească a lui Lenin, ca și dorința lui, exprimată deschis, ca Rusia să fie înfrîntă au atras atenția guvernului german. Unul din specialiștii în probleme rusești ai acestuia era Alexander Helphand-Parvus, radical rus expatriat, care în 1905 formulase teoria „revoluției permanente" (Capitolul II). Deziluzionat de eșecul Revoluției din 1905, Parvus ajunsese la concluzia că numai armata germană putea elibera Rusia de țarism. Emigrat în Germania, a intrat în legătură cu Ministerul de externe de la Berlin. După izbucnirea războiului, Parvus a susținut că interesele

---

* Centrul rus pentru conservarea și studiul documentelor de istorie modernă (RTsKhIDNI), Moscova, fond 2, op.1, delo 3341. Benito Mussolini și alți protofasciști italieni exprimau așteptări revoluționare similare în legătură cu primul război mondial. Vezi și *Russia under he Bolshevik Regime* a aceluiași autor (New York, 1994), 250.

revoluționarilor ruși coincideau cu cele ale guvernului german, în măsura în care primii nu-și puteau atinge obiectivul — răsturnarea regimului țarist — decît dacă armata germană i-ar fi zdrobit pe ruși. Cu aprobarea autorităților, Parvus l-a contactat pe Lenin la Zürich în mai 1915, dar la acea vreme Lenin i-a respins planurile. A acceptat totuși ca în schimbul unui sprijin financiar să furnizeze unui alt agent german, un naționalist estonian, rapoartele despre situația internă din Rusia pe care colegii lui de partid i le trimiteau în exil. Aceste activități, ca și legăturile lui cu guvernul austriac, erau dovezi de înaltă trădare și Lenin avea să păstreze pînă la moarte o tăcere absolută în legătură cu ele. Totul a ieșit la iveală abia după ce Germania și Austria și-au deschis arhivele.

În 1915 și 1916, Lenin a luat parte în Elveția la două conferințe ale socialiștilor pacifiști. Cu ambele ocazii, el și colegii lui bolșevici s-au aflat în minoritate, opunîndu-se apelurilor de încetare imediată a focului și cerînd cu insistență ca războiul „imperialist" să fie transformat într-un război civil. Majoritatea delegaților a considerat acest slogan nerealist și chiar primejdios: după cum sublinia unul dintre ei, semnatarii unei asemenea platforme ar fi riscat pedeapsa cu moartea, în timp ce Lenin rămînea în siguranță, în Elveția neutră. Deși respinsă, moțiunea lui Lenin avea să constituie baza programatică a Internaționalei a Treia, Internaționala Comunistă, întemeiată în 1919 în Rusia Sovietică.

Anii de război au reprezentat pentru Lenin și Krupskaia o epocă de grele încercări, de sărăcie și izolare față de Rusia. Trăiau în cartiere sărace, luau masa în compania prostituatelor și a criminalilor, abandonați de mulți dintre adepții lor de odinioară, care vedeau acum în Lenin un fanatic periculos. Singura rază de lumină pentru Lenin în această perioadă sumbră a fost legătura sa sentimentală cu Inessa Armand, fiică a unor artiști de music-hall și soția unui bogătaș rus. Ea îl întîlnise pe Lenin în 1910, la Paris, și îi devenise amantă cu îngăduința Nadejdei Krupskaia. Inessa pare să fi fost singura ființă umană cu care Lenin a avut o relație de adevărată intimitate.

În ciuda discursurilor lui despre războiul civil, Lenin nu credea în iminența unei revoluții. Vorbind la o întrunire a tineretului socialist, organizată la Zürich în 9/22 ianuarie 1917, el prevedea că, deși Europa nu putea evita o răsturnare socială, „noi, bătrînii, nu vom trăi [să vedem] bătălia finală a revoluției care se profilează la orizont". Șapte săptămîni mai tîrziu, regimul țarist se prăbușea.

Capitolul VI

LOVITURA DE STAT DIN OCTOMBRIE

Eșecul primelor încercări bolșevice de a lua puterea

Deși se obișnuiește să se vorbească despre două revoluții ruse în 1917 — cea din februarie și cea din octombrie — numai prima își merită numele. În februarie 1917, Rusia a trăit o veritabilă revoluție, fiindcă tulburările care au dus la prăbușirea regimului țarist, deși nu fuseseră imprevizibile sau neprovocate, izbucniseră în mod spontan, iar Guvernul Provizoriu care a preluat puterea s-a bucurat de o recunoaștere imediată la scară națională. Nimic din toate acestea în octombrie 1917. Răsturnarea Guvernului Provizoriu nu a fost urmarea unor evenimente spontane, ci rezultatul unei conspirații pregătite cu grijă și aduse la îndeplinire pas cu pas. Conspiratorilor le-au fost necesari trei ani de război civil pentru a supune majoritatea populației. În octombrie a avut loc o lovitură de stat clasică, prin confiscarea autorității de către un mic grup, cu o participare de fațadă a maselor — ca pentru a respecta la modul declarativ idealul democratic profesat în epocă — dar fără o implicare reală a acestora.

Lovitura de stat bolșevică a evoluat în două faze. În prima dintre ele, desfășurată sub conducerea directă a lui Lenin, strategia folosită urmărea repetarea evenimentelor din februarie și răsturnarea guvernului prin demonstrații de stradă. Această strategie a dat greș. Trotki, care a preluat conducerea mișcării în septembrie, cînd Lenin a fost obligat să se ascundă în Finlanda, a renunțat la orchestrarea unor agitații de masă. Pregătirile în vederea loviturii de stat au fost mascate prin convocarea, ilegală, a unui al doilea Congres al Sovietelor, iar trupe de șoc special constituite au primit din partea lui Trotki sarcina de a ocupa punctele vitale ale guvernului. În teorie, preluarea puterii s-a făcut cu titlu provizoriu și în numele sovietelor, în realitate însă ea era permanentă și realizată în beneficiul bolșevicilor.

Izbucnirea Revoluției din Februarie l-a găsit pe Lenin la Zürich; a aflat despre evenimente cu o întîrziere de aproape o săptămînă, dintr-un ziar elvețian. A hotărît să se întoarcă imediat în Rusia. Pe ce cale însă? Dată fiind poziția lui pronunțat progermană și antirusească, Aliații aveau în mod sigur să-i interzică tranzitul. Cealaltă alternativă era să călătorească prin Germania spre Suedia neutră și de acolo, prin Finlanda, să ajungă la

Petrograd. Era însă o variantă care îl expunea riscului de a se vedea acuzat de înțelegere cu inamicul, într-o perioadă în care sentimentele antigermane în Rusia erau foarte pronunțate.

Blocat la Zürich, unde — după expresia lui Troțki — se agita furios ca un animal în cușcă, Lenin era îngrijorat de perspectiva ca bolșevicii să adopte o tactică greșită. Se temea, nu fără motiv, așa cum aveau să demonstreze evenimentele, că adepții lui intenționau să urmeze linia menșevicilor, de sprijinire a Guvernului Provizoriu, în loc să acționeze pentru înlăturarea imediată a acestuia. La 6/19 martie telegrafia bolșevicilor petrogrădeni:

> Tactica noastră: circumspecție absolută, nici un sprijin noului guvern. Kerenski trebuie suspectat în primul rînd. Înarmarea proletariatului constituie singura garanție. Alegeri neîntîrziate pentru Duma [Municipală] din Petrograd. Nici un fel de apropiere față de celelalte partide.

În momentul în care Lenin transmitea colegilor săi aceste instrucțiuni, Guvernul Provizoriu exercita puterea de numai o săptămînă și abia dacă avusese timp să-și dezvăluie fizionomia. În orice caz, își demonstrase supunerea față de Sovietul socialist. Prin urmare, insistența lui Lenin ca guvernul să fie tratat cu „o circumspecție absolută" și să nu i se acorde nici un sprijin trebuie interpretată nu ca o respingere a actelor lui, ci ca o dovadă că era considerat un rival politic. Directiva lui Lenin de „înarmare a proletariatului" indică intenția de răsturnare a guvernului printr-o insurecție armată. Iar refuzul de a coopera cu celelalte partide arată că lovitura de stat urma să fie exclusiv o operațiune a Partidului Bolșevic.

Partidul, decimat de poliția țaristă, nu avea resursele necesare pentru a înfăptui un program atît de ambițios. Se bucura de un sprijin aproape nul printre soldații răzvrătiți, iar numărul aderenților lui în rîndul muncitorilor din Petrograd era mai mic decît acela al menșevicilor sau al socialist-revoluționarilor. Dar bolșevicii erau buni organizatori. La 2 martie, Comitetul de Partid din Petrograd, abia eliberat din închisoare, și-a reluat operațiunile și, trei zile mai tîrziu, a reînceput să publice *Pravda*, care fusese interzisă după declanșarea războiului. Bolșevicii și-au însușit, ca sediu pentru partid, luxoasa vilă a balerinei M. F. Kșesinskaia, despre care se spunea că în tinerețe fusese amanta țareviciului, viitorul Nicolae al II-lea.

Bolșevicii petrogrădeni erau dispuși să coopereze cu menșevicii pentru a sprijini Guvernul Provizoriu „burghez", fără însă a face parte din el. Aceasta era și opțiunea unor bolșevici de frunte, Lev Kamenev și Iosif Stalin, reîntorși din Siberia în urma amnistiei declarate de guvern. Strategia bolșevică, așa cum a enunțat-o Stalin la Conferința Bolșevicilor din Întreaga Rusie, ținută la Petrograd între 28 martie și 4 aprilie, era similară cu cea a menșevicilor: control asupra Guvernului Provizoriu și colaborare cu celelalte „forțe progresiste" în combaterea „contrarevoluției". Comportamentul „nebolșevic" al bolșevicilor în acel moment și întoarcerea

cu o sută optzeci de grade produsă în atitudinea lor după sosirea lui Lenin demonstrează că acțiunea partidului nu se baza pe principii precise, pe care membrii lui le puteau asimila și pune în practică, ci pe voința conducătorului. Ceea ce îi unea deci pe bolșevici era nu credința în anumite principii, ci credința în anumite persoane.

Germanii aveau propriile lor planuri în legătură cu radicalii ruși. În toamna lui 1916, Kaiser-ul Wilhelm făcea următoarele reflecții:

> Din punct de vedere strict militar, este important să izolăm pe unul sau altul dintre beligeranții aliați, printr-o pace separată, pentru a putea astfel să ne aruncăm cu toate forțele împotriva celorlalți.... În consecință, efortul nostru de război trebuie organizat ținînd cont de măsura în care tulburările din Rusia pot influența încheierea unei păci cu noi.

Se punea deci problema exploatării poziției progermane și antirăzboinice a stîngii radicale, al cărei lider necontestat era Lenin.

Cel care insista cel mai mult pentru a se miza pe „cartea Lenin" era Parvus. În 1917 el se afla în Danemarca, țară neutră, unde desfășura acțiuni de spionaj sub acoperirea companiei de importuri al cărei proprietar era. Reprezentantul lui de afaceri la Stockholm era polonezul Jacob Fürstenberg-Ganetski, colaborator de încredere al lui Lenin. Familiarizat îndeaproape cu aspectele politicii ruse, Parvus, care era un strateg politic de talie comparabilă cu a liderului bolșevic, l-a asigurat pe ambasadorul german în Danemarca că, o dată ce ar fi avut cale liberă, stînga antirăzboinică avea să provoace o asemenea discordie în Rusia, încît în două-trei luni țara ar fi ieșit din război. El a atras în mod deosebit atenția asupra lui Lenin, pe care îl descria ca fiind „un nebun mult mai periculos" decît Kerenski. Cu o extraordinară capacitate de previziune, el a afirmat că, odată reîntors în Rusia, Lenin avea să răstoarne Guvernul Provizoriu, să preia conducerea și să încheie o pace separată. Parvus înțelesese dorința de putere a lui Lenin și era convins că acesta ar fi fost gata să încheie un tîrg pentru a i se permite să traverseze Germania în drum spre Suedia și Rusia. La sugestia lui Parvus, ambasadorul german a telegrafiat la Berlin:

> Trebuie să încercăm cu orice preț să provocăm în Rusia cel mai mare haos cu putință... Trebuie să facem tot ce ne stă în puteri... pentru a adînci neînțelegerile dintre partidele moderate și cele extremiste, fiindcă avem tot interesul ca acestea din urmă să învingă, revoluția urmînd să devină atunci inevitabilă și să îmbrace forme care vor zdruncina cu siguranță stabilitatea statului rus.

Convins de aceste argumente, guvernul de la Berlin a autorizat ambasada sa din Elveția să inițieze negocieri cu exilații ruși în legătură cu tranzitarea Germaniei. Lenin, care a negociat în numele lor, a făcut tot posibilul să se asigure că nu aveau să fie acuzați de colaborare cu inamicul. Rușii urmau să fie schimbați cu un număr de civili germani reținuți în Rusia;

trenul lor urma să aibă un statut extrateritorial și să fie scutit de controlul pașapoartelor. Obiectivele lui Lenin coincideau întîmplător cu cele ale germanilor și, ca întotdeauna, liderul bolșevic acționa și acum după principiul că trebuie să cooperezi cu cei cu care împărtășești anumite interese de moment împotriva unui dușman comun. Cît despre germani, ei nu făceau decît să aplice o strategie mai generală. După cum scria istoricul Richard M. Watt:

> Pentru fiecare din inamicii lor — Franța, Marea Britanie, Italia și Rusia —, germanii puseseră de multă vreme la punct planuri menite să sprijine o trădare din interior. În linii mari, desfășurarea lor urma să fie similară: mai întîi, crearea de discordie prin intermediul partidelor de extremă stîngă; apoi, apeluri pacifiste ale unor defetiști, inspirați sau pur și simplu cumpărați de Germania; în fine, încheierea unei înțelegeri cu o personalitate politică de frunte, care urma să preia conducerea guvernului pe fondul declinului de autoritate și să ceară pace.

În Marea Britanie, germanii s-au folosit de un irlandez, Sir Roger Casement, în Franța de Joséph Caillaux, iar în Rusia de Lenin. Casement a fost spînzurat, Caillaux a sfîrșit în închisoare; singur Lenin a avut succes.

La 27 martie/9 aprilie, orele 3:20 după-amiaza, un tren în care se aflau treizeci și doi de emigranți ruși a părăsit gara din Zürich, îndreptîndu-se spre granița cu Germania. Printre pasageri se numărau Lenin, Krupskaia, Grigori Zinoviev cu soția și copilul lui, Inessa Armand. La trecerea pe teritoriul german, trenul a avut prioritate maximă. Contrar legendei, el nu era sigilat, însă nici un german nu a pătruns în vagonul respectiv, respectîndu-se înțelegerea încheiată. La 30 martie/12 aprilie, rușii au ajuns pe malul Mării Baltice, unde s-au îmbarcat la bordul unui vapor cu aburi, cu destinația Suedia.

La Stockholm erau așteptați de Parvus. Acesta a cerut să-l întîlnească pe Lenin, însă Lenin a refuzat, trimițîndu-l în locul lui pe un colaborator apropiat, Karl Radek, care, fiind cetățean austriac, nu putea fi acuzat de înțelegere cu inamicul. Conținutul discuțiilor dintre Radek și Parvus nu s-a păstrat, dar practic este aproape sigur că cei doi au stabilit condițiile sprijinului financiar acordat de Germania bolșevicilor. După încheierea negocierilor, Parvus a plecat imediat la Berlin, pentru a se întîlni cu ministrul de externe german.

Lenin și însoțitorii lui au ajuns la Petrograd în seara zilei de 3 aprilie, la orele 23:10. Sosirea lor a coincis cu încheierea Conferinței Bolșevicilor din Întreaga Rusie, iar adepții lui Lenin i-au rezervat o primire de care nici o altă personalitate politică a Rusiei post-țariste nu se bucurase pînă atunci. Cînd trenul a intrat în gara Finlandia, o orchestră a început să cînte Marseieza; în fața gării aștepta un automobil blindat, iluminat de un proiector. Lenin s-a urcat pe mașină, de unde a adresat celor de față un scurt mesaj, după care, urmată de o mulțime de oameni, mașina s-a pus

în mișcare spre vila balerinei Kșesinskaia. Aici, Lenin a ținut un discurs al cărui militantism i-a uimit pe cei prezenți. Ideea conducătoare a discursului era că trecerea de la etapa „burgheză" a revoluției la cea socialistă era o problemă de săptămîni, nu de ani. Suhanov, un menșevic care se afla în acele momente în public, scria:

> Nu pot uita acel discurs, care, asemenea unui fulger, m-a zguduit și stupefiat nu doar pe mine, eretic rătăcit în mijlocul unui delir, dar chiar și pe adevărații credincioși. Vă asigur că nimeni nu se aștepta la așa ceva. Părea că toate forțele elementare își părăsiseră sălașurile și că duhul nimicirii universale, care nu cunoștea piedici sau îndoieli, nici calcule și slăbiciuni omenești, plutea în cercuri deasupra capetelor discipolilor, încremeniți în holul vilei ca sub puterea unei vrăji.

Ceva mai tîrziu, Lenin le-a citit simpatizanților lui documentul cunoscut sub numele de „Tezele din Aprilie". Majoritatea celor prezenți au fost izbiți de conținutul documentului, care părea opera unui om rupt de realitate, dacă nu de-a dreptul a unui nebun. Lenin propunea: ieșirea din război; trecerea neîntîrziată la etapa următoare a revoluției; încetarea oricărui sprijin pentru Guvernul Provizoriu; trecerea întregii puteri în mîinile sovietelor; dizolvarea armatei și înlocuirea ei cu miliții populare; confiscarea marilor proprietăți funciare și naționalizarea pămîntului; integrarea instituțiilor financiare ale Rusiei într-o singură Bancă Națională, aflată sub directa supraveghere a sovietelor; controlul sovietelor asupra producției și distribuției; crearea unei noi Internaționale.

Comitetul de redacție al *Pravdei* a refuzat inițial să publice „Tezele" lui Lenin. Obligat să o facă, a însoțit textul acestuia de un editorial în care ziarul se disocia de opiniile autorului.

Oricare va fi fost părerea bolșevicilor despre declarațiile liderului lor, germanii erau încîntați. La 4/17 aprilie, agentul lor la Stockholm telegrafia la Berlin: „Intrarea lui Lenin în Rusia un succes. Acționează așa cum dorim."

Lenin era un om căruia cu greu îi puteai deslușì intențiile: cum politica însemna pentru el război, nu își dezvăluia planurile mai mult decît ar face-o un general în ajunul bătăliei. Nu făcea, e adevărat, nici un secret din obiectivul strategic general pe care și-l fixase; tactica lui însă rămînea necunoscută. Benito Mussolini, un expert în arta loviturii de stat, mărturisea cîndva unui prieten: „Statul trebuie apărat nu atît de programul revoluției, cît de tacticile ei".

Ca toți marii cuceritori, Lenin se pricepea foarte bine să găsească punctele slabe ale dușmanului. Era conștient de faptul că reprezentanții inteligheției liberale și socialiste nu erau — ca să folosim o expresie a lui Clemenceau — decît niște „tigri vegetarieni", oameni care, în ciuda atitudinii lor revoluționare, se temeau în egală măsură de violență și de

responsabilități. Știa că Rusia e stăpînită de nemulțumiri și aspirații nesatisfăcute, care — stimulate și bine direcționate — îi puteau aduce puterea. Pentru a atinge acest obiectiv, bolșevicii trebuiau să se distanțeze de acțiunile guvernului și ale celorlalte partide, prezentîndu-se drept unica alternativă la starea de lucruri existentă.

Lenin studiase cu atenție cartea lui Clausewitz, *Despre război*, aplicîndu-i ideile în activitatea sa politică. Ca și în război, obiectivul trebuia să fie nu doar înfrîngerea inamicului, ci și nimicirea lui, ceea ce presupunea: (1) a-l lipsi de forțe armate, și (2) a-i distruge instituțiile. Dar dacă acesta refuza să se supună, trebuia mers pînă la anihilarea lui fizică.

Principiul după care se ghida Lenin pornea de la afirmația făcută — oarecum în treacăt — de Marx, în urma căderii Comunei din Paris, în 1871. Analizînd eșecul acesteia, Marx ajungea la concluzia că, încercînd să cucerească — în loc să lichideze — structurile politice, sociale și militare existente, comunarzii comiseseră o eroare fundamentală. Revoluțiile viitoare trebuiau deci „nu să transfere aparatul birocratico-militar din mîinile unora în mîinile celorlalți, ci să-l *zdrobească* pur și simplu". Aceste cuvinte s-au imprimat adînc în mintea lui Lenin, arătîndu-i cum să prevină reacțiile contrarevoluționare care provocaseră eșecul precedentei revoluții. Ele explică de asemeni distrugerea pe care Lenin și succesorul lui, Stalin, au semănat-o în Rusia după preluarea puterii.

Experiența Revoluției din Februarie pare să-l fi convins pe Lenin că Guvernul Provizoriu putea fi răsturnat prin acțiuni de stradă, așa cum se întîmplase cu regimul țarist. De astă dată însă, demonstrațiile trebuiau dirijate cu grijă de Partidul Bolșevic. Lenin a împrumutat în acțiunile lui revoluționare tactica militară a hărțuirii (*tiraillerie*), folosită de armatele lui Napoleon pentru a identifica punctele slabe ale inamicului, înaintea loviturii decisive date de garda imperială. În afară de Clausewitz, Lenin studiase și cartea sociologului francez Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, operă de pionerat în analiza comportamentului uman în cadrul mulțimii și a modalităților de a-l manipula. (Mussolini și Hitler s-au folosit și ei de observațiile lui Le Bon.)

În cele trei luni care au urmat întoarcerii lui în Rusia, Lenin s-a lansat cu imprudență în mai multe încercări de a răsturna Guvernul Provizoriu, folosindu-se de forța străzii. A eșuat de fiecare dată, iar ultima încercare, în iulie 1917, a fost pe punctul să se soldeze cu distrugerea Partidului Bolșevic. Hărțuielile nu au fost însă cu totul inutile, demonstrînd lipsa de fermitate a guvernului, aspect pe care Troțki avea să-l exploateze ulterior cu succes. Ele au contribuit în plus la consolidarea mișcării bolșevice.*

---

* Citățm din studiul dedicat de Eric Hoffer dictaturii moderne: „Acțiunea este un factor coagulant... Toate mișcările de masă folosesc acțiunea maselor ca un element unificator. Conflictele pe care o mișcare de masă le provoacă sau le stimulează sînt menite nu doar să doboare inamicul, ci și să le răpească adepților acestuia individualitățile lor distincte și să-i facă mai ușor de topit în mediul colectiv." *The True Believer*, (New York, 1951), 117, 118–19.

Prima tentativă, oarecum timidă, a bolșevicilor de a lua puterea a avut loc în aprilie, la mai puțin de trei săptămîni după întoarcerea lui Lenin. Pretextul l-a constituit neînțelegerea dintre guvern și Soviet în privința obiectivelor războiului. Sovietul vroia continuarea războiului pînă la victorie, dar și încheierea lui cu o pace fără „anexiuni și despăgubiri". Ministrul de externe, Miliukov, avea o opinie diferită, dorind ca Rusia să revendice Bosforul și Dardanelele, împreună cu Constantinopolul, promise de Aliați în 1915 de teama ieșirii rușilor din război. Semnalele contradictorii trimise de guvern în această privință au condus la ieșirea în stradă a unor unități militare, care au declanșat demonstrații sub conducerea unor ofițeri tineri cu vederi radicale. Bolșevicii li s-au alăturat, lansînd lozinci în care cereau demisia guvernului și înlocuirea lui cu Sovietul. Generalul Lavr Kornilov, comandant al Districtului Militar Petrograd, a cerut aprobarea cabinetului pentru a pune capăt tulburărilor prin forță, dar propunerea i-a fost respinsă și ordinea a fost restabilită prin înțelegere cu Ispolkom-ul. Dezgustat de lipsa de fermitate a guvernului, Kornilov a cerut să fie eliberat din funcție și trimis pe front. Ne vom mai întîlni cu el.

Lecția evenimentelor din aprilie l-a condus pe Lenin la concluzia că bolșevicii „nu fuseseră îndeajuns de revoluționari" în acțiunile lor.

Agitațiile din aprilie au grăbit declanșarea primei crize guvernamentale. În apelul pe care l-a dat publicității la sfîrșitul lunii (vezi mai sus, p. 99), guvernul recunoștea că nu mai putea administra singur treburile țării și făcea apel la inteligheția socialistă să i se alăture. Ispolkom-ul, credincios principiului pe care și-l fixase, de a controla noua autoritate din afară, a respins inițial cererile cabinetului, dar la începutul lui mai și-a reconsiderat poziția, acceptînd. După demisia lui Miliukov și a lui Gușkov, șase reprezentanți socialiști ai Sovietului au devenit miniștri în ceea ce avea să fie cunoscut ca „Guvernul de Coaliție". Lvov și-a păstrat postul de prim-ministru, iar Kerenski a preluat conducerea Ministerului de război.

Înțelegerile din mai au atenuat efectele pernicioase ale dualității puterii, dar au creat o nouă problemă. Acceptînd să intre în guvernul „burghez" și devenind astfel o componentă a establishment-ului, socialiștii trebuiau să își asume în mod inevitabil partea lor de răspundere ori de cîte ori lucrurile mergeau prost. Acest lucru le-a permis bolșevicilor, care refuzaseră să intre în coaliție, să se prezinte drept unica alternativă la autoritatea „burgheză" existentă și adevărații gardieni ai revoluției. Și, dat fiind că sub administrația incompetentă a intelectualilor liberali și socialiști situația nu putea decît să se înrăutățească, Partidul Bolșevic se plasa în poziția de unic partid capabil să salveze Rusia.

În lunile mai-iunie 1917, bolșevicii au continuat să rămînă abia a treia forță între partidele socialiste: la Primul Congres al Sovietelor din întreaga Rusie, desfășurat la începutul lui iunie, nu dețineau decît 105 locuri, față de cele 285 ale socialist-revoluționarilor și 248 ale menșevicilor. La Primul Congres al Țărănimii, dominat de socialist-revoluționari, bolșevicii nu au avut decît douăzeci de delegați. Timpul se scurgea însă în favoarea lor.

Bolșevicii aveau un număr de avantaje în raport cu rivalii lor. Pe lîngă statutul lor de unică alternativă la „status quo" și organizația lor paramilitară, la fel de singulară, merită menționate încă două atuuri.

Spre deosebire de menșevici și socialist-revoluționari, care nu duceau lipsă de lozinci revoluționare, dar dădeau înapoi cînd trebuiau să le aplice, bolșevicii își respectau programul la modul literal. Puteau de aceea să îi înfățișeze pe rivalii lor socialiști ca pe niște ipocriți și să se prezinte drept adevărata conștiință a Revoluției. În plus, din nou în contrast cu socialiștii, bolșevicii gîndeau în termeni globali, fără să le pese prea mult de ceea ce se întîmpla cu Rusia — care reprezenta pentru ei doar o rampă de lansare a revoluției mondiale. Își puteau deci permite să acționeze cu o totală lipsă de răspundere, promițînd fiecărei categorii ceea ce dorea și încurajînd tendințele cele mai distructive, lucru pe care nici menșevicii, nici socialist-revoluționarii — ca să nu mai vorbim de liberali sau conservatori — nu erau pregătiți să îl facă. Ulterior, odată ajunși la putere, bolșevicii aveau să-și uite rapid toate promisiunile, reconstruind statul într-o formă extrem de centralizată. Pînă atunci însă, indiferența lor față de soarta Rusiei avea să reprezinte un atu imens, poate chiar hotărîtor.

Destrămarea rapidă a unității Rusiei a oferit Partidului Bolșevic șansa de a slăbi influența menșevicilor în sînul mișcării sindicale. Pe măsură ce sistemele de transport și comunicații se dezintegrau și regiunile, lipsite acum de sprijinul guvernului central, erau nevoite să își rezolve singure problemele, rețeaua națională de sindicate dispărea. Lucrătorii din fabrici părăseau sindicatele din structura orizontală, organizată după criterii de ramură, și se integrau în sindicate organizate pe verticală, în cadrul fiecărei întreprinderi. Această evoluție a stimulat dezvoltarea sindicalismului, formă de anarhism care cerea desființarea statului și trecerea economiei naționale sub controlul muncitorilor. Una din manifestările acestei tendințe a fost apariția comitetelor de fabrică (Fabzavkom), care reuneau lucrătorii cu meserii diferite din aceeași fabrică. Inițial, Fabzavkom-urile adoptaseră o atitudine moderată, contribuind la creșterea producției, dar ele s-au radicalizat curînd, înlăturînd proprietarii și directorii și preluînd conducerea fabricilor. Marxiștii disprețuiau sindicalismul, fiindcă intenția lor era de a încredința conducerea economiei statului socialist, nu muncitorilor. Și totuși, așa cum procedase și cu alte ocazii, Lenin s-a identificat cu cauza sindicalismului, alăturîndu-se vocilor care cereau trecerea industriei sub „control muncitoresc". A cîștigat astfel de partea Partidului Bolșevic o mare parte a proletariatului industrial: la Prima Conferință a Comitetelor de Fabrică din Petrograd, desfășurată la sfîrșitul lui mai, bolșevicii controlau cel puțin două treimi din numărul delegaților.*

---

* Chiar și în aceste condiții, doar un mic număr de muncitori au intrat în rîndurile Partidului Bolșevic. În preajma loviturii de stat bolșevice din toamna lui 1917, doar 5,3% din muncitorii industriali erau membri ai partidului. Z. V. Stepanov, *Rabocie Petrograda v period podgotovki I provedenia Oktiabrskogo voorujonnogo vosstania* (Moscova-Leningrad, 1965), 47-48.

Ulterior, în 1920, tendința sindicalistă din sînul Partidului Comunist avea să-i dea multă bătaie de cap lui Lenin, care a recurs la epurări pentru a o elimina. În 1917 el sprijinea însă din toată inima sindicalismul.

Dat fiind că în viziunea lui preluarea puterii avea să fie, în faza sa decisivă, un act violent, Lenin a organizat o armată privată, Gărzile Roșii, pe care a refuzat să o subordoneze Sovietului. A desfășurat de asemeni o intensă propagandă în rîndul soldaților, atît în garnizoanele din orașe, cît și pe front, pentru a lipsi guvernul de sprijinul armatei în perspectiva plănuitei lovituri de stat. Propaganda antirăzboinică era dusă pe un ton moderat, fiindcă soldații îi urau pe germani și Lenin era deja suspectat de a fi agentul lor. Ziarele bolșevice, distribuite în mare număr printre militari, erau purtătoarele unui mesaj subtil, mai degrabă propagandistic decît agitatoric: soldații nu trebuiau să lase armele, ci să se gîndească numai cine dorea războiul și în ce scop? (Răspunsul era: „burghezia".)* Era un apel voalat în favoarea războiului civil. Soldații erau îndemnați să nu permită cu nici un preț să fie folosiți împotriva muncitorilor (se subînțelegea: împotriva Partidului Bolșevic).

Acest gen de propagandă, răspîndit prin ziare cu tiraje de sute de mii de exemplare, cele mai multe distribuite gratuit, necesita anumite sume de bani. Banii proveneau în special din Germania, care avea același interes ca și bolșevicii ca Rusia să iasă din război. Despre activitățile subversive de acest gen rămîn rareori dovezi scrise. Persoane de încredere de la Berlin trimiteau, prin intermediari siguri, bani unor agenți bolșevici din Suedia neutră, fără ca vreun fel de cerere scrisă sau chitanță să fi fost emisă. O sursă dintre cele mai autorizate, fostul ministru german de externe, Richard Kühlmann, arhitect al politicii germane pro-bolșevice din anii 1917–1918, afirmă că bolșevicii foloseau subvenții germane pentru a-și finanța organizarea și propaganda. La 3 decembrie 1917 (stil nou), într-un memorandum interior confidențial, Kühlmann rezuma astfel contribuția țării sale la cauza bolșevică:

> Destrămarea Antantei, urmată de crearea unor alianțe politice convenabile nouă reprezenta cel mai important obiectiv al diplomației noastre în timpul războiului. Rusia părea a fi veriga cea mai slabă din lanțul inamic. Sarcina noastră era deci să slăbim și, atunci cînd ar fi devenit posibil, să îndepărtăm această verigă. Iată scopul activităților subversive pe care le-am dirijat în spatele frontului — în primul rînd, încurajarea tendințelor separatiste și sprijinirea bolșevicilor. Fără fondurile pe care le-au primit de la noi în permanență, pe diferite canale și sub diverse acoperiri, bolșevicii nu și-ar fi putut publica principalul lor jurnal, *Pravda*, nu ar fi putut desfășura o propagandă energică și nu și-ar fi extins considerabil baza de sprijin, inițial atît de limitată.

---

* În vocabularul revoluționarilor ruși, a face „agitație" însemna a face apel la acțiune imediată, în timp ce „propaganda" însemna sădirea în mințile ascultătorilor a unor idei care la timpul potrivit să-i facă pe aceștia să acționeze din proprie inițiativă.

Un socialist german apropiat guvernului de la Weimar [de după război] estima că sumele destinate bolșevicilor au depășit 50 de milioane de mărci germane-aur, echivalentul a 6–10 milioane de dolari, adică cel puțin nouă tone de aur. Cea mai mare parte au fost se pare transmise printr-un funcționar al ambasadei germane de la Stockholm, un oarecare Kurt Riezler. Riezler i le plătea lui Fürstenberg-Ganetski, colaborator al lui Lenin și angajatul lui Parvus, iar acesta le transfera unor firme-fantomă din Petrograd, printre care și o companie farmaceutică deținută de unul din membrii Comitetului Central bolșevic. Guvernul Provizoriu a aflat despre aceste tranzacții de la spionajul francez, urmărindu-le pentru a se prevala eventual de ele mai tîrziu, dar fără a le pune pentru moment capăt.*

Deși lipsit de experiență în probleme militare, Kerenski și-a îndeplinit atribuțiile de ministru de război cu o remarcabilă energie. El considera că supraviețuirea democrației în Rusia depindea de starea de spirit a armatei și că cea mai bună soluție pentru a ridica moralul acesteia ar fi fost o ofensivă încununată de succes. Kerenski spera să repete performanța din 1792 a armatei franceze, care îi oprise și respinsese pe invadatorii prusaci, cîștigînd astfel sprijinul întregii națiuni pentru guvernul revoluționar. Spera de asemenea ca o victorie răsunătoare a armatei ruse să-i permită să se debaraseze de bolșevici, care duceau o campanie neîntreruptă împotriva guvernului.

Ofensiva a fost stabilită pentru mijlocul lunii iunie. Contribuția personală a lui Kerenski a constat în încurajarea trupelor cu discursuri patriotice; entuziasmul provocat de discursurile lui era enorm și imediat, dar se topea îndată după plecarea oratorului. Generalii, puși în situația de a comanda o armată din ce în ce mai indisciplinată, priveau cu un ochi sceptic toată această retorică și îl porecliseră pe ministru „Convingătorul Suprem". Dorința de luptă dispăruse însă. După opinia lui Kerenski însuși, Revoluția sădise în soldați convingerea că războiul nu mai avea nici un rost. „După trei ani de suferințe amare", spunea el, „milioanele de soldați sătui de război începuseră să se întrebe: « De ce să murim tocmai acum, cînd acasă ne așteaptă o viață nouă, mai liberă? »" Atitudinea Sovietului, care pe de o parte îndemna la continuarea luptei, iar pe de alta condamna războiul „imperialist", nu făcea decît să încurajeze aceste sentimente.

Bolșevicii au încercat să exploateze starea de spirit din armată, punînd la cale o a doua demonstrație de masă, pentru 10 iunie — de astă dată participanții urmau să fie înarmați —, cu intenția de a pune guvernul în difi-

---

* La două săptămîni după ce au preluat puterea în octombrie 1917, bolșevicii au îndepărtat de la Ministerul Justiției, Guvernul Provizoriu și Banca Nye toate ordinele emise de Banca Imperială Germană, prin care se autoriza transferul de fonduri către Lenin, Trotki și colaboratorii lor. Cele provenite de la primele două instituții au fost probabil distruse, celelalte au fost predate unui emisar trimis de Berlin (RTsKhIDNI, Fond 2, Opis 2, delo 226, publicat în A. G. Latîșev, *Rassekrecennîi Lenin* Moscova, 1996, p.95).

cultate și, dacă ocazia se ivea, de a-l răsturna. Planul, considerat prematur și respins de o bună parte a membrilor Comitetului Central al Partidului Bolșevic, a fost anulat în ultimul moment, la insistențele Sovietului. Acceptînd să cedeze, bolșevicii au pus totuși în vedere Sovietului că pe viitor nu aveau să mai țină cont de opinia lui.

La 16 iunie, armata rusă a lansat operațiunea prevăzută. Forța maximă a atacului a fost concentrată pe frontul sudic, înspre Lvov și Galiția. Dar ofensiva, în care Armata a Opta comandată de Kornilov s-a distins în mod deosebit, și-a pierdut suflul de îndată ce germanii au venit în sprijinul austriecilor. La vederea uniformelor germane, rușii au luat-o la fugă speriați. Operațiunea din iunie a fost ultima zvîcnire a unei armate muribunde.

Din acel moment, armata nu a mai desfășurat acțiuni semnificative; curînd ea avea să se destrame. Ar fi deci timpul să trecem în revistă pierderile înregistrate de Rusia în primul război mondial. Acestea sînt adesea mult exagerate, afirmîndu-se chiar că ele au depășit pierderile tuturor celorlalte puteri beligerante. Estimările cele mai plauzibile vorbesc de 1,3 milioane de morți, număr egal cu cel înregistrat de francezi și austrieci, dar cu o treime mai mic decît cel din tabăra germană. Rușii au avut totuși de departe cel mai mare număr de soldați căzuți prizonieri — 3,9 milioane — cifră care, comparată cu pierderile lor de pe cîmpul de luptă, arată că se predau într-un ritm de doisprezece–cincisprezece ori mai mare decît soldații occidentali.

Eșecul ofensivei din iunie 1917 a afectat în mod catastrofal reputația lui Kerenski și a Guvernului Provizoriu, mărind considerabil șansele de succes ale bolșevicilor, antirăzboinici declarați; profitînd de atmosfera de deznădejde care se instalase la Petrograd, s-au aventurat într-o nouă tentativă de puci.

Desfășurarea evenimentelor din iulie a rămas multă vreme neclară, în mare parte datorită eforturilor deosebite pe care comuniștii le-au depus spre a-și ascunde implicarea în ceea ce s-a dovedit a fi un dezastru absolut.

Tulburările din iulie au fost provocate de hotărîrea guvernului de a trimite pe front cîteva unități ale garnizoanei Petrograd. Ordinul, care încălca înțelegerea încheiată cu Sovietul patru luni mai înainte, i-a înfuriat pe soldați. Bolșevicii au dezlănțuit o campanie propagandistică fără precedent, instigînd garnizoana la răzvrătire. Au avut însă grijă să se asigure că tulburările nu aveau să fie spontane și neorganizate, așa cum se întîmplase în februarie, ci dirijate cu precizie de propria lor organizație militară, un centru clandestin de comandă creat pentru a coordona lovitura de stat.

La 29 iunie, într-o atmosferă de tensiune crescîndă, Lenin a dispărut brusc din Petrograd. A reapărut curînd în Finlanda. Motivul declarat al plecării era starea lui de epuizare și nevoia de a se odihni. Cel mai probabil însă a fost vorba de semnale transmise de simpatizanții bolșevici din

guvern, conform cărora autoritățile dețineau suficiente dovezi despre legăturile partidului cu inamicul pentru a-i aduce pe liderii acestuia în fața justiției. Într-adevăr, la 1 iulie s-a ordonat arestarea a douăzeci și opt de bolșevici de frunte, printre care și Lenin.

În absența acestuia, bolșevicii petrogrădeni și-au concentrat acțiunile asupra Regimentului de Mitraliere, cea mai mare unitate militară din capitală și cea care le crea autorităților cele mai numeroase probleme. La 30 iunie s-a aflat că regimentul urma să fie dezafectat și soldații trimiși pe front. Au urmat adunări de protest, în timpul cărora agitatori bolșevici și anarhiști îi instigau pe soldați împotriva autorităților. Mitinguri similare au avut loc și la baza navală de lîngă Petrograd, Kronstadt, bastion al anarhiștilor. Bolșevicii oscilau între a incita la răzvrătire sau a-i liniști pe soldați, pentru că — oricît de mult ar fi dorit să provoace o revoltă pe scară largă — se temeau că o acțiune prematură și insuficient dirijată putea oferi guvernului un pretext pentru a-i zdrobi.

La 3 iulie, Regimentul de Mitraliere, decizînd prin vot să iasă în stradă, a trimis emisari în celelalte unități de garnizoană pentru a le cere sprijinul. Majoritatea au refuzat. Ceva mai tîrziu în cursul zilei, principalii lideri bolșevici aflați în Petrograd — Kamenev, Trotki și Zinoviev — au hotărît să se alăture răzvrătiților. Planul lor era să preia controlul Secției Muncitorești a Sovietului și să proclame trecerea puterii în mîinile Sovietului, urmînd ca *abia* apoi să anunțe Ispolkom-ul de decizia luată. În conformitate cu acest plan, au convocat o sesiune extraordinară a Secției Muncitorești. Cînd Zinoviev a declarat că Sovietul se pregătește să ia puterea, menșevicii și socialist-revoluționarii au părăsit ședința, lăsîndu-le bolșevicilor controlul deplin. La propunerea lor, cei rămași au votat o rezoluție care cerea trecerea întregii puteri în mîinile Sovietului. Comitetul Central bolșevic, întrunit noaptea tîrziu, a dat ordin organizației sale militare să scoată a doua zi în stradă soldații și marinarii răzvrătiți, cu armele asupra lor, pentru o demonstrație.

Bolșevicii acționau după un plan flexibil, deciziile urmînd să fie luate în funcție de modul în care avea să evolueze demonstrația. Mihail Kalinin, participant la evenimente (și, peste ani, președinte al Uniunii Sovietice), descria în felul următor situația bolșevicilor:

> Responsabilii partidului se aflau în fața unei dileme: „Despre ce e vorba — e o demonstrație sau ceva mai mult decît atît? Poate începutul revoluției proletare, luarea puterii?"... [Lenin] a răspuns: „Vom vedea ce se întîmplă, acum nimeni nu poate spune!"... Era într-adevăr o trecere în revistă, o probă a forțelor revoluționare, a numărului, calității și activismului lor... Proba se putea transforma într-o înfruntare hotărîtoare: totul depindea de raportul de forțe și de mulți alți factori. În orice caz, ca pentru a ne pregăti pentru orice surpriză neplăcută care se putea ivi, ordinul comandantului a fost: „Vom vedea". Asta nu însemna că nu eram gata să aruncăm regimentele în luptă, dacă raportul

de forțe se dovedea favorabil, sau dimpotrivă, să ne retragem cu minimum de pierderi, ceea ce s-a și întîmplat de fapt la 4 iulie.*

Demonstrația soldaților a început, așa cum se plănuise, cu trecerea în revistă a trupelor de către bolșevici, în curtea vilei Kșesinskaia. Lenin, care se întorsese chiar în acea dimineață, le-a ținut un discurs scurt și oarecum neangajant. Demonstranții au mărșăluit apoi prin centrul orașului, îndreptîndu-se spre Palatul Taurida, cîndva sediul Dumei, acum al Sovietului. Erau coordonați de organizația militară bolșevică, ale cărei unități ocupau puncte strategice în capitală. Intenția oamenilor lui Lenin era să forțeze Sovietul să preia puterea: bolșevicii nu se îndoiau că, odată atins acest obiectiv, aveau să-i dea la o parte cu ușurință pe socialist-revoluționari și menșevici și să preia controlul.

După-amiază, o mulțime imensă era adunată în fața Palatului Taurida. Oratorii bolșevici, răspîndiți printre oameni, îi bombardau cu întrebări provocatoare pe socialiștii din Soviet, pe măsură ce aceștia își făceau apariția. Scena era pregătită pentru ultimul act, dar acesta nu a mai avut loc, fiindcă în momentul crucial Lenin și-a pierdut curajul. În clipa în care trupele bolșevice, așteptînd ordinul lui, erau gata să ocupe palatul și să anunțe preluarea puterii, Lenin a ezitat și a pierdut partida.

Guvernul, aflat sub asediu și practic lipsit de apărători înarmați, părea paralizat. Spre marele lui noroc, ministrul de justiție a reacționat prompt, oferind presei o parte din probele pe care le deținea despre legăturile bolșevicilor cu Germania. Informațiile au ajuns rapid la urechile soldaților din garnizoană, producînd un efect electrizant. Spre seară, unități ale armatei au ajuns la Palatul Taurida, hotărîte să-i trimită la plimbare pe bolșevici și pe sprijinitorii acestora. Răzvrătiții, împreună cu simpatizanții lor din rîndurile muncitorilor, au fugit. La căderea nopții, se putea spune că puciul eșuase.

În zilele următoare orașul a fost ocupat de trupe loiale guvernului, venite de pe front, iar poliția a început să-i vîneze și să-i aresteze pe bolșevici. S-a dat ordin ca Lenin și colaboratorii lui cei mai apropiați să fie reținuți sub acuzația de „înaltă trădare și organizare a unei rebeliuni armate". Lenin s-a ascuns undeva în Petrograd, negînd cu energie că ar fi avut intenția să organizeze o lovitură de stat; cîteva zile mai tîrziu, însoțit de Zinoviev, a fugit din Petrograd deghizat, oprindu-se un timp într-o regiune din vecinătate și îndreptîndu-se apoi spre Finlanda. Majoritatea colegilor lui au fost arestați, dar guvernul nu a declanșat procedurile legale împotriva lor, din cauza obiecțiilor ridicate de Soviet; membrii acestuia

---

* Lenin nefiind prezent în Petrograd în ziua de 3 iulie, cînd s-a luat hotărîrea de a se merge mai departe în încercarea de puci, Kalinin se referă probabil la răspunsul pe care liderul bolșevic l-a dat în ziua următoare, după ce se întorsese.

se temeau că orice acțiune îndreptată împotriva bolșevicilor ar fi creat un precedent, putînd servi ca pretext pentru o eventuală lichidare a partidelor socialiste. Deși puciul eșuat fusese îndreptat în egală măsură împotriva Sovietului și a Guvernului Provizoriu, Sovietul simțea că soarta îi era legată de cea a bolșevicilor.

În urma evenimentelor din iulie, Lvov a demisionat și Kerenski a preluat postul de prim-ministru, primind puteri sporite. El i-a oferit lui Kornilov comanda forțelor armate. A ordonat de asemenea ca unitățile care participaseră la rebeliune să fie dezarmate și numărul soldaților din garnizoana Petrograd redus. S-a interzis distribuirea pe front a *Pravdei* și a altor publicații bolșevice. În ciuda acestor măsuri energice însă, Kerenski continua să se teamă mai mult de o lovitură a dreptei monarhiste decît de o repetare a puciului bolșevic. Străduindu-se să liniștească Sovietul, el nu a aplicat bolșevicilor lovitura de grație la care se așteptau. Ceea ce i-a salvat. Troțki avea ulterior să scrie: „Din fericire dușmanii noștri nu au avut o logică suficient de consecventă și nici destulă hotărîre."

Lovitura de stat

Lenin ascunzîndu-se, în septembrie 1917 comanda forțelor bolșevice a fost preluată de colaboratorii lui. Troțki era cel mai cunoscut dintre membrii partidului, în mare parte datorită talentelor sale oratorice remarcabile. Conducerea operațională a puciului a fost încredințată organizației militare a bolșevicilor, al cărei șef era N. I. Podvoiski. Unul dintre cei care a cunoscut din interior Partidul Bolșevic, Viaceslav Molotov, își amintea mulți ani mai tîrziu că Troțki jucase un „rol major" în octombrie 1917, însă „numai ca agitator" — nefiind implicat în chestiunile organizatorice.* Sfidînd îndemnurile la acțiune imediată ale lui Lenin, colaboratorii lui au adoptat o strategie mai precaută, evitînd agitațiile de stradă și plănuind să-și mascheze puciul ca o preluare a puterii de către Soviet.

Personalitatea lui Troțki o completa în mod ideal pe aceea a lui Lenin. Mai cultivat și mai strălucitor decît acesta, orator și scriitor mai talentat, avea puterea de a electriza mulțimile, în timp ce carisma lui Lenin era limitată la micul lui cerc de adepți. Troțki nu era prea popular printre cadrele bolșevice, în parte pentru că intrase relativ recent în partid, în parte din cauza aroganței lui insuportabile. În timpul Revoluției și al războiului civil, el a fost alter-ego-ul lui Lenin, un nedespărțit tovarăș de luptă. După victoria bolșevică, avea să devină însă o povară.

Evenimentul care le-a permis bolșevicilor să-și revină după dezastrul din iulie a constituit unul din episoadele cele mai bizare ale Revoluției ruse.

---

* *Sto sorok besed s Molotovîm (Iz dnevnika F. Ciueva)* (Moscova, 1991), p. 162.

Cunoscut de istorici sub numele de „afacerea Kornilov", el a avut drept cauză conflictul interior care îl măcina pe Kerenski. Primul ministru era împărțit între sentimentul că, în calitate de conducător al unui stat aflat într-o situație de cvasianarhie și amenințat de ofensiva germană, avea nevoie de sprijinul armatei și teama, izvorîtă din conștiința lui de intelectual socialist, că armata putea da naștere unui contrarevoluționar de genul lui Napoleon.*

Kornilov, fiul unui cazac siberian, urcase rapid treptele ierarhiei militare, grație curajului său și entuziasmului pe care știa să-l inspire soldaților. Nu era la curent cu ceea ce se întîmpla în viața politică și de altfel îi păsa prea puțin; opiniile lui în legătură cu acest subiect nu erau cele ale unui conservator sau ale unui monarhist — s-ar putea spune mai degrabă că erau „progresiste". Era un patriot ardent. Pe de altă parte, manifestase dintotdeauna tendințe de insubordonare.

Kerenski s-a apropiat de Kornilov în urma puciului din iulie, numindu-l comandant-șef cu speranța că va restabili disciplina în rîndurile forțelor armate și va opri contraofensiva germană. Kornilov a acceptat postul, dar a pus un număr de condiții. În interesul refacerii capacității de luptă a armatei, a solicitat eliminarea celor mai nocive dintre prevederile conținute în Ordinul nr. 1, prin: dezafectarea sau măcar reducerea influenței comitetelor din armată create prin respectivul ordin și reacordarea de puteri disciplinare ofițerilor. Cerea de asemenea reintroducerea pedepsei cu moartea pentru dezertori și răzvrătiți, atît pe front cît și în spatele frontului. Industria de apărare rusă trebuia mobilizată pentru a face față cu mai multă eficiență efortului de război.

Condițiile puse de Kornilov l-au înfuriat pe Kerenski, care a fost pe punctul de a-i anula numirea. Colaboratorii lui l-au convins să renunțe, dar sămînța discordiei încolțise deja: după afirmația lui Boris Savinkov, adjunctul lui Kerenski, care îi cunoștea bine pe cei doi, „Kornilov iubește libertatea... dar pune pe primul plan Rusia și abia pe al doilea libertatea, în vreme ce pentru Kerenski... libertatea și revoluția sînt pe primul plan, iar Rusia pe cel de-al doilea". Aceste diferențe de prioritate nu au putut fi șterse.

Timp de două săptămîni, negocierile dintre cei doi au continuat să treneze. Kornilov și-a preluat noile îndatoriri abia la 24 iulie, după ce primise asigurări că majoritatea cererilor aveau să îi fie satisfăcute. În fapt, Kerenski nu putea și nici nu vroia să onoreze promisiunile făcute lui Kornilov. Nu putea, fiindcă depindea de Soviet, pentru care Kornilov era un dictator militar în devenire; nu vroia, fiindcă începuse să vadă în Kornilov un rival primejdios.

---

* Într-o convorbire particulară avută cu autorul, Kerenski i-a mărturisit că acțiunile lui din acea vreme fuseseră puternic influențate de experiența Revoluției franceze.

Kerenski a tergiversat punerea în aplicare a reformelor militare de care Kornilov condiționase acceptarea postului. Conștient că germanii se pregăteau să își reia operațiunile în provinciile baltice, Kornilov a cerut să aibă o întîlnire cu cabinetul. Întîlnirea a avut loc la 3 august. În timp ce făcea o prezentare generală a situației de pe front, Kerenski s-a aplecat spre el și i-a șoptit să fie mai prudent; Savinkov a făcut același lucru. Incidentul i-a zdruncinat încrederea în Guvernul Provizoriu, creîndu-i convingerea că existau miniștri capabili să trădeze dușmanului secretele armatei.

Cîteva zile mai tîrziu, Kornilov a ordonat Corpului al Treilea de Cavalerie, alcătuit din două divizii de cazaci și o divizie caucaziană, să se desfășoare într-o localitate situată la distanță aproximativ egală de Petrograd și Moscova. Făcea acest lucru pentru a avea pregătite trupe care să înăbușe un eventual nou puci bolșevic și, în cazul în care acesta s-ar fi produs, să disperseze Sovietul.

Politicienii liberali și cei conservatori au început să-l privească pe Kornilov ca pe un salvator al patriei. Sosind la Moscova la 14 august, după ce trecuse peste obiecțiile lui Kerenski, pentru a participa la o conferință de stat, a fost întîmpinat cu un entuziasm frenetic. Pentru Kerenski, care a luat primirea făcută lui Kornilov drept un afront personal, incidentul marca un punct de cotitură. După mărturisirile lui ulterioare, „în urma Conferinței de la Moscova devenise clar pentru mine că următoarea lovitură avea să vină nu dinspre stînga, ci din partea dreptei". Convingerea i-a fost întărită de apariția în presa neafiliată socialiștilor a unui val de critici concertate la adresa administrației lui. Aștepta de la o zi la alta declanșarea unui puci bonapartist și nega existența oricărei amenințări bolșevice.

Intriga era gata; se aștepta protagonistul.

La jumătatea lunii august, Savinkov a primit din partea spionajului francez informația că bolșevicii pregăteau un nou puci pentru începutul lui septembrie, puci care urma să coincidă cu o ofensivă a germanilor în direcția Petrograd. Informația s-a dovedit eronată, dar Kerenski s-a folosit de ea pentru a-l distruge pe Kornilov. L-a trimis pe Savinkov la cartierul general al lui Kornilov cu cererea ca acesta să trimită la Petrograd Corpul al Treilea de Cavalerie,

> cu misiunea de a impune legea marțială în Petrograd și de a proteja Guvernul Provizoriu în fața oricărui atac și, mai ales, în fața unui atac din partea bolșevicilor... care, conform informațiilor primite din partea unor servicii străine, pregătesc o nouă rebeliune, coordonată cu debarcări ale germanilor și cu tulburări în Finlanda.

•

Kerenski a subliniat în mai multe rînduri, înainte și după octombrie 1917, că nu se mai temea de un puci bolșevic. Prin urmare, cererea lui trebuie interpretată ca o provocare abilă menită să-l discrediteze pe popularul Kornilov — care, în imaginația febrilă a lui Kerenski, era conducătorul unei cabale a armatei.

În acest moment s-a produs unul din acele incidente care, deși banale în sine, influențează în mod hotărîtor cursul istoriei. Personajul principal, Vladimir Lvov, era un om care, eșuînd în toate, reușise totuși grație relațiilor familiei să obțină un loc de deputat în ultimele două Dume și ulterior să fie numit șef al administrației Bisericii (Procurator al Sfîntului Sinod) în cadrul primului guvern provizoriu. Kerenski îl destituise în iulie, iar Lvov s-a alăturat uneia din multele grupări conservatoare care răsăriseră la tot pasul, dornice să salveze țara de la catastrofă.

În dimineața zilei de 22 august, Lvov i-a făcut o vizită lui Kerenski, sugerîndu-i în termeni voalați că reprezintă un partid influent, a cărui convingere era că guvernul poate fi întărit prin primirea în rîndurile lui a unor personalități apropiate cercurilor militare. Kerenski avea mai tîrziu să pretindă că întrevederea, odată încheiată, îi ieșise complet din minte.

Lvov, în schimb, s-a îndreptat spre Moghilev, pentru a sonda opinia lui Kornilov. Ajuns aici, s-a prezentat drept trimis al primului ministru, însărcinat să ceară generalului părerea sa în legătură cu posibile modalități de întărire a poziției guvernului. Manifestînd o imprudență incredibilă, Kornilov nu i-a cerut lui Lvov nici un fel de dovadă care să-i confirme afirmațiile și nici nu a luat legătura cu Petrograd-ul pentru a verifica dacă era autorizat să vorbească în numele primului ministru. Lvov i-a solicitat lui Kornilov opinia cu privire la următoarele variante: (1) Kerenski își asumă puteri dictatoriale; (2) se formează un Directorat avîndu-l în componență pe Kornilov; și (3) Kornilov devine dictator. Interpretînd spusele lui Lvov ca un semnal că primul ministru intenționează să îi ofere puteri dictatoriale, Kornilov a răspuns că preferă ultima alternativă. Nu era lacom de putere, afirma el, și era gata să conlucreze cu orice guvern legitim, dar nu ar fi refuzat autoritatea supremă, dacă aceasta i s-ar fi oferit. A continuat prin a avertiza că, dată fiind primejdia unui iminent puci bolșevic la Petrograd, ar fi fost prudent pentru Kerenski și Savinkov să se refugieze la Moghilev.

Lvov s-a întors imediat la Petrograd și, în ziua următoare (26 august), la orele 6 după-amiaza, s-a întîlnit din nou cu Kerenski. Așa cum în întrevederea cu Kornilov pretinsese că vorbește în numele primului ministru, s-a prezentat acum ca emisar al comandantului-șef al armatei. Fără să îi pomenească lui Kerenski de alternativele pe care i le prezentase lui Kornilov, Lvov i-a declarat că generalul solicita puteri dictatoriale. Kerenski, care îl suspecta de multă vreme pe Kornilov că nutrește astfel de ambiții, i-a cerut lui Lvov să pună pe hîrtie solicitările generalului. Lvov a scris următoarele: „Generalul Kornilov propune ca:

1. La Petrograd să fie proclamată legea marțială.
2. Întreaga autoritate militară și civilă să fie încredințată comandanului-șef al armatei.

3. Toți miniștrii, inclusiv primul ministru, să demisioneze și autoritatea executivă provizorie să fie transferată adjuncților lor, pînă la formarea de către comandantul-șef al armatei a unui nou cabinet.

Textul ultimatumului fusese în realitate pregătit de Lvov și prietenii lui politici, care erau convinși că numai o dictatură militară ar mai fi putut salva Rusia și încercau prin acțiunea lor stîngace să provoace instaurarea ei.

Neliniștea lui Kerenski sporea. În cursul serii a luat legătura cu Kornilov prin teleimprimator. Benzile convorbirii, care ni s-au păstrat, nu lasă nici o îndoială asupra faptului că cei doi aveau în minte lucruri diferite. Kerenski, referindu-se la ultimatumul lui Kornilov (dar fără a-l cita) și dîndu-se drept Lvov, i-a cerut lui Kornilov să confirme. Kornilov, convins că mesajul se referea la cererea lui ca primul ministru și Savinkov să vină la Moghilev, a răspuns afirmativ. Kerenski a interpretat răspunsul ca o confirmare că generalul dorea să capete puteri dictatoriale. Cea mai benignă interpretare a comportamentului primului ministru ar fi că, din cauza epuizării nervoase, devenise incapabil să mai raționeze corect. Asupra lui planează însă suspiciunea că ceea ce a aflat era exact ceea ce dorea să afle și că atîta aștepta.

„Probele" i s-au părut suficiente lui Kerenski pentru a lua decizia de a-l elimina pe Kornilov. Neluînd în seamă cererile insistente ale lui Savinkov de a lua încă o dată legătura cu cartierul general, pentru a lămuri ceea ce el considera a fi o tragică neînțelegere, Kerenski a convocat cabinetul și a solicitat puteri dictatoriale, în scopul contracarării unui complot contrarevoluționar pus la cale în rîndurile armatei. În zori, Kerenski i-a adus la cunoștință lui Kornilov că fusese destituit din funcția de comandant-șef și urma să se prezinte la Petrograd.

Între timp, Kornilov, care nu avea cum să-și imagineze ce interpretare dăduse Kerenski convorbirii lor, a ordonat desfășurarea de trupe pe care guvernul o ceruse prin intermediul lui Savinkov, pentru suprimarea rebeliunii bolșevice care se anticipa. La orele 2:40 noaptea, generalul îi telegrafia lui Savinkov: „Corpul [de Cavalerie] va fi masat în împrejurimile Petrogradului începînd cu seara de 28 august. Rog decretați legea marțială la Petrograd." Dacă mai era nevoie de o dovadă că generalul nu plănuise nici un puci, telegrama de mai sus pare mai mult decît suficientă: de ce ar fi prevenit Kornilov guvernul, dacă trimisese Corpul de Cavalerie cu intenția de a-l răsturna? Și, totodată, de ce a rămas în Moghilev, lăsînd conducerea operațiunii pe seama unor subordonați?

Primirea la cartierul general, la 27 august, orele 7 dimineața, a telegramei în care Kerenski anunța destituirea lui Kornilov i-a descumpănit pe generali. Inițial, au crezut că au de-a face cu un fals, nu doar pentru că telegrama contrazicea ceea ce Kornilov credea că stabilise cu primul minis-

tru, dar și din cauza modului ei de redactare. În cele din urmă, generalii au tras concluzia că telegrama era poate autentică, dar primul ministru căzuse în mîinile bolșevicilor și acționa sub constrîngere. Kornilov a refuzat de aceea să îndeplinească ordinele lui Kerenski pînă cînd situația nu avea să fie lămurită.

În aceeași zi, Savinkov l-a contactat pe Kornilov, aflînd abia cu acea ocazie de implicarea lui Lvov. Kerenski însă a refuzat să revoce ordinul: era decis să nu mai dea înapoi și a emis o declarație de presă în care îl acuza pe Kornilov de trădare. Acuzația lui Kerenski a declanșat furia necontrolată a lui Kornilov, care se simțea atins în punctul lui cel mai sensibil, patriotismul. După citirea declarației, el a renunțat să mai creadă că primul ministru ar fi fost prizonierul bolșevicilor, considerîndu-l drept un intrigant abject, un provocator care intenționa să discrediteze armata și pe comandantul ei. A transmis forțelor armate un mesaj în care califica acuzațiile lui Kerenski drept „minciuni sfruntate" și reamintea circumstanțele care îl obligaseră să acționeze așa cum o făcuse. Cerea poporului rus să i se alăture pentru salvarea țării și se angaja să îi respingă pe germani și să convoace Adunarea Constituantă. Toate acestea echivalau cu o rebeliune: Kornilov se răzvrătea într-adevăr, dar abia după ce fusese acuzat pe nedrept de răzvrătire.

Corpul de Cavalerie apropiindu-se de Petrograd, Kerenski a dat o nouă declarație, în care populația era anunțată că generalul Kornilov, acționînd „în mod trădător", retrăsese trupe de pe front pentru a le trimite împotriva capitalei. Generalului Alexandr Krîmov, în schimb, i-a telegrafiat că în oraș domnește liniștea și că nu există primejdia unor tulburări, drept care trupele trebuiau să-și oprească imediat înaintarea. L-a invitat pe Krîmov la el, garantîndu-i siguranța personală. Cînd acesta a sosit, i-a dat ordin să se prezinte la Curtea Militară și Navală. Krîmov s-a retras în apartamentul unui prieten și și-a tras un glonte în inimă.

A existat o „conspirație a lui Kornilov"? În mod aproape cert, nu. Elementele de care dispunem indică mai degrabă existența unei „conspirații a lui Kerenski", menită să-l discrediteze pe comandantul armatei, acuzat că s-ar fi pus în fruntea unui — imaginar, dar de mulți anticipat — complot contrarevoluționar, a cărui demascare urma să-i aducă primului ministru o popularitate fără egal. Nu poate fi o coincidență faptul că nici unul din elementele unui puci adevărat — liste ale conspiratorilor, planuri de organizare, semne de cod, programe — nu au ieșit vreodată la iveală. Nici Kerenski, nici bolșevicii nu au putut găsi măcar o singură persoană care să fi recunoscut, sau despre care să se fi putut dovedi, că s-ar fi aflat în înțelegere cu Kornilov: or, o conspirație cu un singur conspirator e o absurditate. Comisia desemnată în 1917 să investigheze afacerea Kornilov a ajuns, în iunie 1918 (cînd bolșevicii se aflau deja la putere), la concluzia că acuzațiile de trădare și răzvrătire formulate la adresa coman-

dantului șef al armatei nu aveau nici o acoperire. Aceeași comisie l-a învinuit pe Kerenski că nu a avut curajul să recunoască greșeala gravă pe care o comisese.

Dacă într-adevăr ruptura cu Kornilov era menită să-i consolideze autoritatea, acțiunea lui Kerenski nu numai că a eșuat, dar a avut chiar un efect contrariu. Confruntarea l-a îndepărtat de cercurile liberale și conservatoare, fără a-i întări poziția în tabăra socialistă. Marii beneficiari ai afacerii au fost bolșevicii, care avertizaseră în permanență despre pericolul iminent al unei contrarevoluții. În august, cedînd presiunilor Ispolkom-ului, guvernul a început să îi elibereze pe bolșevicii arestați în urma puciului din iulie. În cadrul alegerilor municipale din luna următoare, bolșevicii au înregistrat un salt spectaculos: cîștigau în Moscova 49,5 la sută din locuri, în vreme ce menșevicii și socialist-revoluționarii, care în iunie dețineseră împreună 71,1 la sută, coborau acum la 18,9. Asta nu era totul. Pentru a opri imaginara invazie a lui Kornilov, Kerenski ceruse ajutorul bolșevicilor. Din cele 40 000 de arme împărțite atunci muncitorilor, o bună parte ajunseseră în mîinile Gărzilor Roșii bolșevice.

O altă consecință importantă a afacerii Kornilov a reprezentat-o ruptura dintre Kerenski și armată. Corpul ofițeresc, credincios ca întotdeauna guvernului și dezorientat de apelurile lui Kerenski, nu se raliase lui Kornilov. Acum însă, membrii lui îl disprețuiau pe primul ministru pentru maniera în care îl tratase pe foarte popularul lor comandant, pentru arestarea multor generali proeminenți, acuzați că ar fi conspirat cu Kornilov, și pentru faptul că făcea jocul stîngii. La sfîrșitul lui octombrie, cînd avea să facă apel la armată pentru a salva guvernul de amenințarea bolșevică, Kerenski nu avea să primească nici un răspuns.

Răsturnarea lui Kerenski era o chestiune de timp. Trebuia doar să apară cineva capabil să conducă țara cu o mînă fermă. Noul lider urma în mod necesar să provină din stînga spectrului politic, căci, oricît de mari ar fi fost divergențele dintre ele, partidele de stînga strîngeau rîndurile în fața pericolului „contrarevoluției" — termen care în accepțiunea lor echivala cu orice încercare de a da Rusiei un guvern eficient și forțe armate credibile. Însă cum țara avea cu adevărat nevoie de amîndouă, inițiativa de restabilire a ordinii trebuia să vină din partea stîngii: „contrarevoluția" avea să poarte masca revoluției „adevărate".

Între timp, în ascunzătoarea lui de la țară, Lenin era ocupat să pună lumea la cale.

Din amintirile lui Zinoviev aflăm că cei doi trăiau pe cîmp, într-un soi de colibă, dîndu-se drept lucrători agricoli, dar menținеau legătura cu Petrograd-ul prin curieri. Inițial, Lenin fusese convins că el și partidul erau terminați și se consola cu ideea că eforturile sale, deși eșuaseră, aveau să fie o sursă de învățăminte pentru revoluțiile viitoare. De aceea a reluat lucrul la o carte pe care începuse să o scrie în Elveția; cartea avea să apară în

anul următor, sub titlul *Statul și revoluția*. Ideea fundamentală a lucrării, inspirată de cuvintele lui Marx (vezi mai sus, p. 118), era că, pentru a învinge, revoluția trebuia să „zdrobească" aparatul birocratico-militar al vechiului regim. „Dictatura proletariatului", etapă tranzitorie a revoluției, urma să rezolve această sarcină. O dată ce își va fi îndeplinit misiunea, guvernarea urma să dispară: în socialism, *toți* vor guverna pe rînd, obișnuindu-se rapid cu faptul că, în realitate, nimeni nu va guverna". În ceea ce privește viitorul economiei, Lenin se dovedea mult mai conservator: capitalismul nu trebuia distrus, ci pus să lucreze în folosul statului socialist. Liderul bolșevic era influențat în acest punct de argumentele socialiștilor germani, după care capitalismul avansat, sau „financiar", atinsese un nivel de concentrare a proprietății care ar fi facilitat introducerea socialismului prin simpla naționalizare a băncilor și sindicatelor.

Afacerea Kornilov a făcut să renască speranțele lui Lenin. Și-a dat seama ce pas fatal reprezenta ruptura dintre armată și Kerenski pentru acesta din urmă și a asistat cu încîntare și surpriză la reabilitarea și chiar înarmarea de către primul ministru a simpatizanților bolșevici. Nu i-a scăpat nici faptul că muncitorii și soldații se îndepărtau de soviete — principala bază de sprijin a menșevicilor și socialist-revoluționarilor — ceea ce deschidea calea manipulării lor de către o minoritate hotărîtă.

La mijlocul lunii septembrie, bolșevicii au devenit majoritari în secțiile muncitorești ale sovietelor din Moscova și Petrograd. Trotki, eliberat din închisoare sub cauțiune, a preluat președinția Sovietului din Petrograd și a trecut imediat la transformarea lui într-un instrument prin care să fie puse sub control toate sovietele din țară. Ignorînd Ispolkom-ul, a creat o organizație paralelă, de așa-zisă cuprindere națională, reprezentînd sovietele în care bolșevicii dețineau majoritatea.

În circumstanțele politice favorabile create de afacerea Kornilov și de creșterea influenței lor în rîndul sovietelor, bolșevicii au reluat discuțiile despre o posibilă lovitură de stat. Kamenev și Zinoviev, în memoria cărora fiasco-ul din iulie era încă proaspăt, s-au opus cu tărie unei noi „aventuri" politice. Admițînd că își consolidaseră pozițiile, cei doi atrăgeau atenția că bolșevicii rămîneau totuși o minoritate: chiar dacă ar fi reușit să ia puterea, riscau să o piardă rapid, sub asaltul comun al „burgheziei" și țărănimii, forțe în mod inevitabil „contrarevoluționare". Ei sugerau să se aștepte convocarea celui de-al doilea Congres al Sovietelor, acestea urmînd să preia puterea prin mijloace legitime.

Lenin considera că ar fi fost o nebunie să se procedeze astfel. La 12 și 14 septembrie, a trimis din Finlanda două scrisori, adresate Comitetului Central și intitulate: „Bolșevicii trebuie să ia puterea" și „Marxism și insurecție". Deținînd majoritatea în sovietele din Petrograd și Moscova, sublinia el, „bolșevicii pot și *trebuie* să pună mîna pe putere". În ciuda a ceea ce afirmau Kamenev și Zinoviev, bolșevicii nu doar că puteau lua

puterea, dar erau capabili să o și păstreze. Oferind o pace imediată și încurajîndu-i pe țărani să-și însușească pămînturile aflate în proprietate privată, „bolșevicii pot instaura o guvernare pe care *nimeni* nu va mai fi în stare să o răstoarne", îi asigura Lenin pe sceptici. Era însă absolut necesar să se acționeze cu rapiditate, fiindcă exista riscul ca Guvernul Provizoriu să predea Petrograd-ul în mîinile germanilor și trebuia evitată încheierea războiului. „Ordinul de zi" era: „*insurecție armată* la Petrograd, Moscova și în regiunile învecinate, cucerirea puterii, răsturnarea guvernului. Trebuie să ne gîndim *cum* putem face agitație în acest sens, fără a ne exprima intențiile în mod deschis". Odată luată puterea la Petrograd și Moscova, problema ar fi fost rezolvată. Cît despre sugestia lui Kamenev și Zinoviev ca partidul să aștepte mandatul popular din partea Congresului al Doilea al Sovietelor, Lenin a calificat-o drept o „naivitate": „nici o revoluție nu așteaptă pentru *atîta lucru*".

Comitetul Central era departe de a se fi lăsat convins: după mărturiile lui Trotki, nici unul dintre membrii acestuia nu sprijinea ideea unei insurecții imediate. La propunerea lui Stalin, scrisorile lui Lenin au fost trimise principalelor organizații regionale ale partidului, în așteptarea unor reacții.

Pasivitatea Comitetului Central l-a înfuriat pe Lenin, care se temea că unica sansă de a declansa o insurectie încununată de succes avea să fie ratată. La 29 septembrie, a trimis Comitetului Central o nouă scrisoare, cu titlul „Acum e momentul". Se arăta consternat de intenția Comitetului de a aștepta convocarea Congresului Sovietelor. „A rata o astfel de ocazie și a « aștepta » Congresul Sovietelor este *o imbecilitate absolută* sau *o trădare absolută*". Trebuia acționat iute și fără șovăire, simultan la Petrograd, Moscova și în Flota Balticii; o lovitură neașteptată la Moscova avea toate șansele să „paralizeze" guvernul. „Putem învinge cu mai puține pierderi decît în 3-5 iulie, fiindcă *trupele nu se vor împotrivi* unui guvern care le oferă pacea".

Insistența lui Lenin era în bună măsură motivată de teama convocării unei Adunări Constituante. La 9 august, după nesfîrșite amînări, guvernul stabilise în sfîrșit data alegerilor pentru 12 noiembrie și sesiunea inaugurală a noii Adunări pentru 28 noiembrie. O Adunare aleasă prin vot democratic ar fi fost în mare măsură un organism cu reprezentare țărănească, deci dominat de socialist-revoluționari. Singura șansă a bolșevicilor de a cîștiga fie și numai o aparență de mandat popular le-o puteau oferi sovietele din orașe, în multe dintre ele ei deținînd majoritatea. După ce țara și-ar fi exprimat opțiunea prin alegeri democratice, bolșevicii nu ar mai fi putut avea pretenția că acționează în numele „poporului". Pe de altă parte, odată ajunși la putere, ar fi avut situația sub control: un ziar bolșevic comisese de altfel imprudența de a afirma deschis că viitoarea componență a Adunării „va depinde foarte mult de cine sînt cei care o convoacă".

De aici graba. Puciul trebuia declanșat înainte de 12 noiembrie, altfel bolșevicii s-ar fi găsit în situația de a ataca nu un guvern „burghez", ci unul socialist-revoluționar, ales de națiune.

Deși Lenin dorea să se treacă imediat la acțiune, a trebuit să se supună deciziei majorității colaboratorilor săi, care preferau ca lovitura de stat să fie făcută în numele sovietelor. Dat fiind că un congres național al sovietelor ales în mod corect ar fi avut aproape sigur o reprezentare bolșevică minoritară, Trotki și aghiotanții lui au pus la cale organizarea unui congres compus în cea mai mare parte din reprezentanți ai sovietelor în care aveau asigurată majoritatea. Neluînd în seamă protestele Ispolkom-ului, singurul îndrituit să convoace congresul sovietelor, ei au creat un „Comitet Regional al Nordului", organism-fantomă compus din unsprezece bolșevici și șase socialist-revoluționari (o mică grupare desprinsă din Partidul Socialist-Revoluționar și afiliată temporar bolșevicilor). Comitetul, substituindu-se autorității Ispolkom-ului, a invitat sovietele și comitetele de soldați să trimită delegați la apropiatul Congres. Sovietelor și unităților militare în care bolșevicii dispuneau de o majoritate clară li s-a atribuit un număr dublu și chiar triplu de reprezentanți. Unui soviet din provincie i s-au alocat cinci locuri, mai mult decît cifra rezervată Kiev-ului — oraș în care bolșevicii se întîmpla să aibă o influență redusă. Era o veritabilă lovitură de forță la adresa organismului legitim al Sovietului, pe care Ispolkom-ul a condamnat-o în termenii cei mai severi:

> Nici un alt comitet nu are autoritatea sau dreptul să ia asupra sa inițiativa de a convoca acest congres. Cu atît mai puțin are acest drept Comitetul Regional al Nordului, creat cu încălcarea tuturor reglementărilor privitoare la sovietele regionale și reprezentînd soviete alese în mod arbitrar și la întîmplare.

Oricît de mult obiectaseră față de procedeele bolșevicilor, în cele din urmă socialiștii din Ispolkom au cedat. La 26 septembrie, Ispolkom-ul a acceptat convocarea pentru 20 octombrie a Congresului al Doilea, cu o reprezentare conformă algoritmului bolșevic, cu condiția ca ordinea de zi să se limiteze la discutarea situației interne a țării, pregătirile pentru Adunarea Constituantă și alegerea unui nou Ispolkom. (Ulterior Ispolkom-ul a amînat Congresul pentru 25 octombrie, pentru a da timp delegaților din provincie să ajungă la Petrograd.) Era o capitulare uimitoare, care s-a dovedit fatală. Deși conștient de intențiile bolșevicilor, Ispolkom-ul le-a oferit acestora ceea ce doriseră: un organism ales „pe sprînceană", plin de simpatizanții și aliații lor, gata să legitimeze lovitura de stat.

Întrunirea sovietelor pro-bolșevice, deghizată în Congres al Sovietelor, avea doar să consfințească puciul, fiindcă, la insistențele lui Lenin, acesta urma să fie declanșat *înainte* de data Congresului, prin acțiunea unor trupe de șoc din organizația militară bolșevică. Sarcina lor era să ocupe punctele

strategice ale capitalei și să anunțe răsturnarea guvernului. Trupele respective aparțineau Comitetului Militar-Revoluționar (Milrevkom), creat de Sovietul din Petrograd la începutul lunii octombrie, în panica stîrnită de posibilul atac german.

Evenimentul care a precipitat lucrurile a fost o operațiune a marinei germane în Golful Riga. La începutul lui octombrie, prin ocuparea a trei insule strategice, germanii au creat o amenințare directă la adresa Petrograd-ului. De teama unui asalt, statul-major general al armatei ruse a propus evacuarea guvernului de la Petrograd la Moscova. Ispolkom-ul a condamnat propunerea, atribuindu-i motivații politice, mai precis punînd în seama Guvernului Provizoriu intenția de a preda inamicului „capitala Revoluției". La 9 octombrie, un deputat menșevic a cerut înființarea de către Soviet a unui „Comitet de Apărare Revoluționară", care să inițieze măsuri de protejare a orașului. Bolșevicii au votat inițial împotriva rezoluției, pentru că aceasta părea să întărească poziția Guvernului Provizoriu, dar s-au răzgîndit rapid, dîndu-și seama că un asemenea comitet nu ar fi avut de ales și ar fi fost obligat să facă apel la organizația lor militară, singura forță înarmată care nu se afla sub controlul guvernului. Bolșevicii aveau astfel să poată executa puciul în numele Sovietului și sub umbrela acestuia. În cursul aceleiași zile (9 octombrie), bolșevicii au propus și plenul Sovietului a aprobat — trecînd peste obiecțiile menșevicilor — moțiunea de înființare a unui Comitet Revoluționar de Apărare, însărcinat cu protejarea orașului nu numai față de germani, ci și față de „contrarevoluționarii" din interior. Rebotezat ulterior Comitetul Militar-Revoluționar, acesta avea să fie o fațadă a organizației militare bolșevice.

Deși nu se poate ști cu certitudine, este foarte probabil că votul Sovietului, atît de inofensiv în aparență, i-a convins pe bolșevici să treacă la acțiune. Decizia finală a fost luată în cursul unei întruniri secrete a Comitetului Central, în noaptea de 10 spre 11 octombrie. Erau prezenți doisprezece dintre membri, inclusiv Lenin, care își părăsise ascunzătoarea în pofida tuturor riscurilor, neavînd încredere în hotărîrea aghiotanților lui de a acționa. S-au exprimat trei puncte de vedere. Lenin, singurul, dorea declanșarea imediată a acțiunii, fără a se aștepta deschiderea Congresului Sovietelor. Zinoviev și Kamenev, sprijiniți de alți trei membri, propuneau amînarea loviturii pentru un moment mai favorabil. Trotki și ceilalți cinci membri erau de părere că momentul declanșării puciului sosise, dar acesta trebuia să se desfășoare în coordonare cu Congresul Sovietelor și în numele lui. S-a ajuns la un compromis: lovitura de stat urma să fie declanșată în ajunul deschiderii lucrărilor Congresului, la 24 octombrie, urmînd ca Congresul să o consfințească post-factum.

Kamenev a considerat decizia inacceptabilă. Și-a dat demisia din Comitetul Central și în săptămîna următoare avea să declare, într-un interviu acordat unui ziar menșevic, că el și Zinoviev „resping în mod

ferm ideea ca partidul să-și asume inițiativa unei insurecții armate în viitorul apropiat". După citirea interviului, Lenin a cerut excluderea imediată a celor doi „spărgători de grevă": „Nu putem spune capitaliștilor adevărul, și anume că am *hotărît* [să declanșăm] greva [citește: să declanșăm un puci] și că vrem *să ținem secret* față de ei *momentul*." Comitetul Central nu i-a satisfăcut cererea, însă Lenin nu i-a iertat niciodată cu adevărat pe Kamenev și Zinoviev pentru slăbiciunea arătată în timpul acelor zile decisive.

Tactica aplicată de Comitetul Central era de a provoca guvernul să răspundă prin măsuri punitive, ceea ce le-ar fi permis bolșevicilor să declanșeze puciul sub pretextul că apără Revoluția. Trotki și Stalin aveau să confirme ulterior că acesta fusese într-adevăr planul pregătit. După cum mărturisea Trotki:

> În esență, strategia noastră era una ofensivă. Plănuiam atacarea guvernului, dar acțiunile noastre agitatorice urmau să insiste pe ideea că dușmanul se pregătea să disperseze Congresul Sovietelor și de aceea era necesar să răspundem lovindu-l fără milă.

Și, conform lui Stalin:

> Revoluția [citește: Partidul Bolșevic] și-a mascat acțiunile ofensive în spatele perdelei de fum a defensivei, pentru a atrage mai ușor în orbita sa elementele nesigure, ezitante.

Hipnotizați de îndrăzneala bolșevicilor, menșevicii și socialist-revoluționarii s-au resemnat cu ideea unei noi „aventuri" puse la cale de aceștia, fără a se neliniști prea mult și convinși că ea avea să eșueze, asemenea puciului din iulie. Trotki, care în acele zile hotărîtoare dădea impresia că se află peste tot în același timp, ducea un război al nervilor, recunoscînd că insurecția se apropie, doar pentru a nega acest lucru în ziua următoare. Își fascina ascultătorii cu discursuri în care lansa pe rînd promisiuni și amenințări, laude și cuvinte batjocoritoare.

O trecere în revistă a raporturilor de forțe la Petrograd în ajunul loviturii de stat arată că dintr-un anumit punct de vedere pesimiștii din tabăra bolșevică aveau dreptate. Elementul cheie avea să fie, ca și în iulie, atitudinea garnizoanei. Atît cît se poate ști, din totalul de 240 000 de soldați aflați în capitală și în împrejurimi, doar ceva mai mult de 10 000 erau sprijinitori activi ai bolșevicilor. Restul își declaraseră „neutralitatea" în perspectiva unui conflict devenit previzibil. Însă în esență Lenin evaluase situația în mod corect: dacă bolșevicii ar fi putut conta fie și numai pe 4 la sută din efectivele garnizoanei, guvernul tot avea la dispoziție mai puține forțe.

Prima mișcare a Milrevkom-ului a fost să revendice controlul asupra garnizoanei în numele sovietelor. Fapt împlinit în noaptea de 21 spre 22

octombrie: era primul și cel mai important pas, care a și decis pînă la urmă succesul loviturii de stat. Milrevkom-ul și-a trimis în unitățile militare un număr de circa 200 de „comisari", în majoritate tineri ofițeri care participaseră la puciul din iulie și fuseseră eliberați condiționat din închisoare în ultima vreme. Apoi a convocat o întrunire a comitetelor de regiment. În discursul ținut în fața lor, Troțki a atras atenția asupra amenințării contrarevoluționare și a cerut garnizoanei să sprijine Sovietul și pe reprezentanții acestuia, constituiți în Milrevkom. La solicitarea lui, adunarea a adoptat o rezoluție, redactată în termeni inofensivi, în care se chema la strîngerea legăturilor între trupele de pe front și cele din spatele frontului.

Înarmată cu această declarație care nu angaja la nimic, o delegație a Milrevkom-ului s-a deplasat la sediul statului-major al armatei. Conducătorul ei, un locotenent bolșevic, l-a informat pe comandantul districtului militar Petrograd că în urma deciziei garnizoanei ordinele statului-major nu aveau să mai fie aduse la îndeplinire dacă nu erau contrasemnate de Milrevkom. Trupele nu luaseră o astfel de decizie, firește, iar delegația acționa la ordinul organizației militare bolșevice. Amenințați de comandant că va pune să fie arestați, membrii delegației s-au întors la Smolnîi, noul cartier general al insurecției bolșevice. O adunare întrunită în grabă — nu se știe cine au fost participanții —, a aprobat o nouă rezoluție a bolșevicilor, în care se afirma că, prin refuzul lui de a respecta decizia garnizoanei, statul major devenise o unealtă a contrarevoluției. Garnizoana urma să nu mai asculte de ordinele acestuia, dacă nu erau confirmate de Milrevkom. Aceasta era tactica de care vorbeau Troțki și Stalin: Milrevkom-ul își ascundea ofensiva în spatele perdelei de fum a apărării Revoluției. După spusele lui Podvoiski, comandantul organizației militare bolșevice, aceste desfășurări au marcat începutul insurecției armate.

Și totuși guvernul continua să temporizeze. A oprit apariția cîtorva ziare bolșevice, fără a aresta însă membrii Milrevkom-ului (așa cum ar fi dorit Kerenski), pentru că miniștrii preferau să rezolve criza nou apărută prin negocieri. Există de altfel îndoieli asupra sincerității dorinței lui Kerenski. Unii contemporani ai evenimentelor susțin că primul ministru spera de fapt că bolșevicii se vor revolta, dîndu-i astfel prilejul să-i zdrobească o dată pentru totdeauna. Pe de altă parte, ezita să facă apel la armată, temîndu-se că ar putea deschide calea unei contrarevoluții de dreapta; se pare că zelul cu care militarii îi vînaseră pe bolșevici în iulie îl înspăimîntase. Așa se face că nu s-au luat nici un fel de măsuri concrete pentru mobilizarea forțelor loiale guvernului — inclusiv a celor 15 000 de ofițeri care se aflau în capitală, într-o stare de totală inactivitate. Măsurile de securitate erau atît de slabe încît, de pildă, nimeni nu apăra sediul statului major: oricine putea să pătrundă în acest punct vital al guvernului fără a i se cere să se legitimeze.

Ultima fază a preluării puterii de către bolșevici a debutat în dimineața zilei de 24 octombrie, cînd statul major a trecut la punerea în aplicare a celor cîteva măsuri timide ordonate de guvern.

În zori, cadeți din rîndurile armatei — *iuncheri* — au instalat gărzi în punctele cheie ale orașului. Două sau trei detașamente s-au deplasat la Palatul de Iarnă, reședința lui Kerenski și locul de întrunire a cabinetului; aici li s-au alăturat 140 de voluntari-femei care formau așa-zisul Batalion al Morții, un oarecare număr de cazaci, o unitate de soldați pe biciclete și patruzeci de invalizi de război conduși de un ofițer cu proteze în loc de picioare. Podurile peste Neva au fost ridicate, pentru a se împiedica pătrunderea soldaților și muncitorilor pro-bolșevici în centrul orașului. Au fost emise ordine de arestare a comisarilor bolșevici.

Toate aceste măsuri au creat o atmosferă de criză. În jurul orelor 2:30 după-amiaza, cînd în mod normal birourile se închideau și oamenii se grăbeau spre casă, străzile s-au golit brusc.

Lenin, ascuns undeva în Petrograd și lipsit de informații asupra evoluției evenimentelor, era plin de neliniște și nerăbdare. În seara de 24 octombrie, cînd insurecția era în plină desfășurare, a trimis încă o scrisoare Comitetului Central, în care afirma că „amînarea insurecției este moarte curată... totul atîrnă de un fir de păr".

> Ar fi ruinător sau inutil să așteptăm votul nesigur [al Congresului Sovietelor] din 25 octombrie. Poporul are dreptul să rezolve astfel de probleme nu prin vot, ci prin forță.

Nimic din comportarea sau declarațiile lui Lenin din acele zile dramatice nu lasă de înțeles că ar fi avut încredere în capacitatea maselor de a înfăptui „revoluția proletară". Singurul lucru în care credea era forța.

În cursul serii a plecat spre Smolnîi, după ce își răsese barba și se legase la cap ca și cum ar fi mers la dentist. Prefăcîndu-se beat, a reușit cu greu să evite o patrulă a guvernului, care vroia să-l aresteze. Ajuns la Smolnîi, s-a ascuns într-una din camerele din spate ale reședinței, dormind pe apucate pe podea.

În aceeași noapte (24–25 octombrie), grupurile bolșevice au ocupat în mod metodic punctele cheie din oraș, pur și simplu plasînd în fiecare din ele pichete. Gărzile de iuncheri, cărora li s-a cerut să se retragă, au plecat de bunăvoie sau au fost dezarmate. Astfel, la adăpostul întunericului, Milrevkom-ul a ocupat rînd pe rînd gările, oficiile poștale, centralele telefonice și telegrafice, băncile și podurile. Nu s-a opus nici o rezistență, nu s-au tras focuri de armă. Bolșevicii au pus mîna pe cartierul general al statului major în modul cel mai dezinvolt cu putință: un participant povestea că „au intrat și au luat loc, iar cei care se găseau acolo s-au ridicat și au plecat; iată cum a fost ocupat statul major".

Kerenski, izolat împreună cu miniștrii în Palatul de Iarnă, a încercat să telefoneze pentru a cere ajutor armatei, dar nimeni nu răspundea. La orele 9 dimineața, îmbrăcat într-o uniformă de ofițer sîrb, a părăsit zona într-o mașină împrumutată de la un funcționar al ambasadei americane, îndreptîndu-se spre front.

La acea oră, Palatul de Iarnă era singura clădire importantă aflată încă în mîinile guvernului. Lenin insista să fie capturat înainte de deschiderea lucrărilor Congresului. Forțele bolșevice, după luni de pregătire, se dovedeau însă incapabile să o facă. Nici unul dintre oamenii lor nu vroia să intre în bătaia focului: cei 45 000 de membri ai Gărzilor Roșii și promisele zeci de mii de sprijinitori din garnizoană nu se zăreau nicăieri. În zori a fost lansat un atac timid, dar la auzul primelor focuri de armă atacatorii s-au retras.

Între orele 8 și 9 dimineața, Lenin s-a deplasat la centrul de operațiuni bolșevic din Smolnîi, unde a redactat următoarea declarație în numele Milrevkom-ului:

CETĂȚENI AI RUSIEI!

> Guvernul Provizoriu a fost demis. Autoritatea guvernamentală a trecut în mîinile Comitetului Militar Revoluționar, organ al Sovietului de Deputați ai Muncitorilor și Soldaților din Petrograd, aflat în fruntea proletariatului și a militarilor din garnizoană.
> Țelurile pentru care poporul a luptat — o pace democratică, desființarea proprietăților nobiliare, punerea producției sub controlul muncitorilor, crearea unui guvern al sovietelor — sînt toate îndeplinite.
> Trăiască Revoluția muncitorilor, soldaților și țăranilor!

Documentul, aflat astăzi la loc de onoare în colecția decretelor bolșevice, afirma că puterea supremă în Rusia fusese preluată de un organism căruia nimeni în afara Comitetului Central al Partidului Bolșevic nu îi dăduse autoritatea să facă acest lucru. Sovietul din Petrograd crease Milrevkom-ul pentru a apăra orașul de armata germană, nu pentru a demite Guvernul Provizoriu. Congresul al Doilea al Sovietelor — fie el și nereprezentativ — nici măcar nu își deschisese lucrările, iar bolșevicii acționau deja în numele lui. Dat fiind că nimeni nu consfințise lovitura de stat și că ea se desfășurase practic fără violențe, populația nu avea motiv să ia în seamă evenimentele. La 25 octombrie, viața la Petrograd și-a reluat cursul obișnuit, birourile și magazinele s-au deschis, muncitorii s-au întors la lucru și mulțimea a umplut ca de obicei locurile de distracție. Nimeni, în afara principalilor responsabili, nu știa ce se întîmplă de fapt: Petrograd-ul se afla în stăpînirea bolșevicilor și nimic nu avea să mai fie ca înainte.

Restul evenimentelor din acea zi ar putea fi un bun subiect de comedie. Pe front, Kerenski a reușit să convingă Corpul al Treilea de Cavalerie —

același pe care cu trei luni înainte îl acuza că încercase să-l înlăture la ordinul lui Kornilov — să se îndrepte spre Petrograd; dar, înainte de a ajunge în capitală, soldații au descălecat, refuzînd să mai înainteze. Cîteva zile mai tîrziu, după un atac dezordonat împotriva marinarilor din Kronstadt, au fost forțați să se retragă. Cabinetul a cărui demitere o anunțase Lenin se afla în sala de malachit a Palatului de Iarnă, așteptînd ajutor. Cei cinci mii de marinari aduși de bolșevici de la baza din Kronstadt pentru a ocupa ultimul bastion al guvernului nu aveau curaj să atace. Lenin nu vroia să deschidă Congresul Sovietelor înainte ca miniștrii să fi fost arestați, așa încît delegații continuau să se învîrtă dezorientați. La 6 și jumătate după-amiaza, Milrevkom-ul a adresat cabinetului un ultimatum în care îi cerea să se predea, în caz contrar Palatul de Iarnă urmînd să fie supus focului de artilerie al bateriilor navale și al celor de pe țărm. Miniștrii, care așteptau sosirea trupelor de sprijin în frunte cu Kerenski, nu i-au dat nici o atenție; purtau discuții interminabile pe un ton apatic și din cînd în cînd vorbeau la telefon cu prietenii sau trăgeau cîte un pui de somn, fără să-și mai scoată pardesiele. La orele 9 seara, crucișătorul *Aurora* a deschis focul. Neavînd muniție de război, a tras o singură salvă oarbă și apoi a tăcut — suficient pentru a-și asigura un loc de frunte în mitologia Revoluției din Octombrie. Două ore mai tîrziu, tunurile din fortăreața Petru și Pavel au început să tragă cu proiectile de război, dar tirul era atît de imprecis încît din cele treizeci sau treizeci și cinci de lovituri, doar două au atins palatul, provocînd stricăciuni neînsemnate.

Apărătorii Palatului de Iarnă, descurajați de faptul că trupele de sprijin așteptate nu mai apăreau, au început să se împrăștie. Cînd nu au mai întîmpinat nici o rezistență, forțele bolșevice au pătruns în clădire prin ferestrele deschise dinspre Ermitaj și prin porțile de pe malul Nevei. Apoi au invadat imensa clădire, prădînd și distrugînd. Iuncherii, care au rămas în palat pînă la sfîrșit, erau gata să lupte, dar miniștrii doreau să evite vărsarea de sînge și le-au ordonat să se predea. La orele 2:10 noaptea, cabinetul — mai puțin Kerenski — a fost arestat și condus sub escortă la fortăreața Petru și Pavel.

Cu puțin timp înainte, bolșevicii, nemaiputînd amîna, deschiseseră Congresul Sovietelor, în sala de festivități din Smolnîi. Erau prezenți circa 650 de delegați, printre care 338 bolșevici și 98 socialist-revoluționari de stînga. Cele două grupuri aliate controlau astfel două treimi din locuri, adică de două ori mai mult decît i-ar fi îndreptățit rezultatele alegerilor pentru Adunarea Constituantă, ținute trei săptămîni mai tîrziu. Primele ore ale lucrărilor s-au scurs în mijlocul unor dezbateri zgomotoase. Fiind în așteptarea veștii despre căderea Palatului de Iarnă, bolșevicii i-au lăsat pe oponenții lor socialiști să se perinde pe la tribună. Întrerupți de huidueli și vociferări, menșevicii și socialist-revoluționarii au condamnat puciul bolșevic, cerînd începerea imediată de negocieri cu Guvernul Provizoriu. Trotki le-a respins acuzațiile și solicitările, numindu-i „falimentari", buni de azvîrlit la „lada de gunoi a istoriei".

Toate acestea se petreceau în jurul orei 1 noaptea (26 octombrie). La orele 3:10, Kamenev, numit în fruntea prezidiului, a anunțat arestarea guvernului. La orele 6 a suspendat lucrările Congresului pînă în aceeași seară.

Lenin, aflat în apartamentul unui prieten, redacta decretele cheie care urmau să fie ratificate de Congres.

Congresul s-a întrunit din nou la orele 10:40 seara. Lenin, salutat cu aplauze furtunoase, a citit decretul asupra păcii și pe cel asupra pămîntului, prin care spera să obțină sprijinul soldaților și țăranilor.

Decretul asupra păcii nu era un act legislativ, ci un apel adresat puterilor beligerante, pentru negocierea imediată a unei păci fără anexiuni teritoriale și despăgubiri, garantînd fiecărui popor dreptul la „autodeterminare". Decretul asupra pămîntului era preluat ca atare din programul Partidului Socialist-Revoluționar. În locul naționalizării pămîntului, cerută de programul bolșevic, se prevedea „socializarea" lui (plasarea într-un regim de asociere) — mai precis, interzicerea cumpărării și vînzării de pămînt și trecerea lui în proprietatea comunelor țărănești. Toate proprietățile funciare, cu excepția celor deținute de cultivatorii-țărani, urmau să fie expropriate fără despăgubiri.

După ce aceste măsuri au fost aprobate prin aclamații, organizatorii au prezentat o listă provizorie a membrilor noului guvern, sub numele de Consiliul Comisarilor Poporului (Sovnarkom). Urma să fie un guvern interimar, care să funcționeze pînă la întrunirea Adunării Constituante. Inițial, Lenin refuzase un post în cabinet, preferînd să rămînă în culise, ca președinte de facto al Comitetului Central al Partidului Comunist, însă colegii lui nu au acceptat, obligîndu-l să-și asume responsabilitatea loviturii de stat, declanșată în mare măsură la insistențele lui. Toți comisarii erau membri ai Partidului Bolșevic și se supuneau disciplinei acestuia. Lenin devenea președinte al Consiliului. A. I. Rîkov prelua portofoliul internelor, iar Trotki pe acela al afacerilor externe. Stalin primea postul, nou creat și destul de puțin important, de comisar pentru problemele naționalităților. Vechiul Ispolkom era dizolvat și înlocuit cu unul nou, prezidat de Kamenev și numărînd 101 membri, din care 62 erau bolșevici și 29 socialist-revoluționari de stînga. Decretul de înființare a Sovnarkom-ului stabilea că acesta se subordona Ispolkom-ului.

Lenin i-a asigurat pe delegați că toate deciziile Consiliului urmau să fie supuse ratificării Adunării Constituante, care avea să le poată respinge sau modifica. Alegerile pentru Constituantă urmau să aibă loc la data stabilită de fostul guvern, 12 noiembrie. Încheindu-și agenda, Congresul și-a suspendat lucrările.

La Moscova, preluarea puterii s-a dovedit mult mai dificilă. Forțele proguvernamentale, alcătuite în majoritate din militari-cadeți și studenți, au capturat Kremlin-ul. În loc să profite de avantajele situației, Comitetul Siguranței Publice, condus de primarul Moscovei, a inițiat însă negocieri

cu bolșevicii, pe care i-a salvat astfel de la o înfrîngere aproape sigură. În timpul celor trei zile de armistițiu declarat, Milrevkom-ul a strîns întăriri și, la miezul nopții de 30 octombrie, a atacat. În dimineața zilei de 2 noiembrie, guvernul a ordonat trupelor sale să depună armele.

În alte orașe ale Rusiei, desfășurarea evenimentelor a urmat scenarii dintre cele mai diferite, rezultatul confruntărilor fiind decis de forța și hotărîrea taberelor în conflict. (În mediul rural, puciul din octombrie nu a avut pentru moment nici un fel de impact, în afară de intensificarea confiscărilor de pămînt; primele efecte aveau să se facă simțite abia în cursul verii lui 1918.) În unele orașe, bolșevicii și-au unit forțele cu socialist-revoluționarii și menșevicii, proclamînd „puterea sovietelor"; în altele, și-au înlăturat rivalii socialiști și au preluat singuri puterea. La începutul lunii noiembrie, noul guvern controla deja inima fostului imperiu, Rusia propriu-zisă — sau în orice caz orașele de pe teritoriul acesteia. Provinciile de graniță și satele rămîneau deocamdată în afara influenței lui.

Stratagema bolșevicilor de a înfăptui lovitura de stat în numele sovietelor a făcut ca foarte puțini să realizeze adevărata ei semnificație. Impresia generală era că Sovietul, partenerul cel mai puternic în sistemul puterii duale creat în februarie, își asumase în mod oficial întreaga responsabilitate și că situația rămăsese în esență aceeași. Această impresie era întărită de faptul că noua autoritate se autointitulase tot Guvern Provizoriu. În textul original al declarației din 25 octombrie, care anunța demiterea cabinetului Kerenski, Lenin scrisese inițial „Trăiască socialismul!", dar ulterior s-a răzgîndit și a tăiat aceste cuvinte, probabil pentru a sublinia (pentru moment) ideea de continuitate. Cuvîntul *socialism* avea să fie folosit în mod oficial pentru prima oară într-un document redactat de Lenin la data de 2 noiembrie. În perioada care a urmat puciului, rubla a pierdut jumătate din valoarea ei în raport cu dolarul american, dar cursul acțiunilor la Bursa din Petrograd s-a menținut stabil. Nici chiar cei bogați nu au intrat în panică.

Căderea vechiului Guvern Provizoriu nu a stîrnit prea multe regrete: martorii oculari relatează că populația a reacționat la acest eveniment cu o indiferență absolută. Omul de pe stradă părea să nu fie interesat cine deține puterea, fiindcă lucrurile nu puteau să meargă mai rău decît mergeau deja.

Capitolul VII

STATUL PARTIDULUI UNIC

Regimul pe care l-a creat Lenin după venirea lui la putere nu semăna cu nici unul dintre cele care existaseră vreodată. Lumea cunoscuse o mare varietate de sisteme de guvernare, de la cel al autoguvernării colective pînă la cel autocratic, însă regimul instaurat în Rusia după 1917 nu se încadra în nici unul din modelele cunoscute. Era un sistem de putere dublă: o dictatură extrem de autoritară exercitată de un organism privat, „partidul", care dirija din umbră sovietele, reprezentante ale autoguvernării populare. Sistemul se preta la fel de bine țelurilor extremei stîngi, ca și celor ale extremei drepte. Neexistînd nici un precedent, lumea a avut nevoie de un număr de ani pentru a-i înțelege adevărata natură. Doar după ce fasciștii și naziștii au împrumutat metodele politice ale comuniștilor, punîndu-le în slujba propriilor interese, conceptul de totalitarism a început să fie utilizat și în descrierea regimului apărut pentru prima oară pe pămîntul Rusiei.

Marx și adepții lui reflectaseră prea puțin la tipul de stat pe care urmau să îl creeze după preluarea puterii, în mare parte fiindcă nu găseau soluții pentru unele probleme spinoase de care se loviseră: cum urmau să fie împăcate noțiunea de „dictatură a proletariatului" și cea de democrație proletară — sau cum avea să funcționeze economia socialistă dacă banii erau desființați. Preferaseră să lase rezolvarea acestor probleme în seama viitorului. La rîndul lor, bolșevicii neglijaseră acest gen de subiecte, considerînd de la sine înțeles faptul că revoluția avea să cuprindă imediat întreaga lume, scutindu-i prin urmare de grija creării unui guvern național. Unica încercare a lui Lenin de a înfățișa viitorul sub comunism, cartea *Statul și revoluția,* este atît de confuză, încît i-a pus în dificultate pe majoritatea celor care au încercat să o comenteze.

Noii conducători ai Rusiei și-au construit deci sistemul politic din mers, improvizînd. În esență, ei au impus întregii populații regulile și metodele pe care organizația lor, Partidul Bolșevic, le adoptase pe vremea cînd era doar un organism privat, bazat pe voluntariat — au transformat, cu alte cuvinte, sfera privată în sferă publică și voluntariatul în coerciție. Deși nu au reușit niciodată să-i dea o fundamentare teoretică, sistemul partidului unic s-a dovedit înfăptuirea lor cea mai durabilă și cu cea mai mare influență.

Deși Lenin considera drept un lucru de la sine înțeles că el și colaboratorii lui urmau să exercite o putere nelimitată — partidul fiind, în accep-

țiunea lui, agentul ales de istorie pentru a conduce omenirea spre era socialistă —, nu putea face abstracție de faptul că puterea fusese preluată invocîndu-se „democrația sovietică". Să nu uităm că bolșevicii declanșaseră puciul din octombrie nu în nume propriu — numele partidului nu apărea în nici una din proclamațiile Comitetului Militar Revoluționar —, ci în numele sovietelor. Era doar un pretext, dar unul necesar, fiindcă țara nu ar fi acceptat autoritatea dictatorială a unui singur partid. Nici chiar delegații la Congresul Sovietelor, din care mare parte erau bolșevici sau simpatizanți ai lor, nu aveau intenția de a învesti noul guvern cu puteri dictatoriale. Întrebați fiind, nici unul dintre delegați nu și-a exprimat opțiunea ca țara să fie condusă de un singur partid. Lucrul era valabil și pentru unii dintre colaboratorii cei mai apropiați ai lui Lenin, care vedeau noua guvernare ca pe o coaliție a tuturor partidelor socialiste. Cu toate că nu respinsese din start o astfel de idee, Lenin nu avea în realitate nici o intenție să colaboreze cu menșevicii și socialist-revoluționarii, despre care considera că sînt prea dispuși la compromisuri și că ar fi putut limita și slăbi forța acțiunilor sale revoluționare. Planul lui era să creeze o structură formală de instituții democratice, pentru a respecta principiul guvernării de către popor la care opinia publică ținea, dar această structură urma să fie dirijată cu o mînă de fier, prin intermediul Partidului Bolșevic. Reprezentanții menșevicilor și socialist-revoluționarilor puteau face parte din guvern, cu condiția să rupă cu partidele lor și să se supună disciplinei bolșevice.

Introducerea sistemului partidului unic impunea o serie de măsuri, unele cu caracter distructiv, altele constructive. În primul rînd, bolșevicii trebuiau să elimine toate rămășițele vechiului regim, fie ele țariste sau „burgheze" (democratice): organele de autoguvernare, partidele politice și presa afiliată lor, forțele armate, sistemul judiciar, ca și întregul edificiu economic construit pe principiul proprietății private. Această etapă pur distructivă a revoluției, în acord cu îndemnul lui Marx de a „zdrobi" vechea orînduire, și-a găsit expresia și în decretele noii puteri, dar a fost mai cu seamă rezultatul acțiunilor anarhice spontane ale populației, acțiuni pe care bolșevicii au făcut tot posibilul să le încurajeze.

Edificarea noii ordini s-a dovedit o sarcină mult mai dificilă. Trebuia în primul rînd să se pună capăt valului de anarhie. Era necesară apoi structurarea unei noi autorități, în aparență o democrație de tip popular, „sovietic", în realitate un sistem înrudit cu absolutismul patrimonial al vechii Rusii moscovite. Noul guvern trebuia să se elibereze de constrîngerea pe care o reprezenta responsabilitatea sa față de soviete — oficial, deținătoare ale autorității supreme — și să le transforme în unelte supuse ale partidului. Trebuia de asemeni să elimine într-un fel sau altul Adunarea Constituantă, pe care se angajase în mod solemn să o convoace, dar care lăsată să funcționeze l-ar fi înlăturat cu siguranță de la putere. La șase luni după puciul din octombrie, bolșevicii reușiseră să-și îndeplinească toate aceste obiective.

Nici un bolșevic nu a pus vreodată la îndoială faptul că partidul reprezenta locomotiva guvernării sovietice. În 1921, Lenin enunța deja un truism, atunci cînd afirma: „Partidul nostru este partidul guvernării și rezoluțiile adoptate de Congresul Partidului au putere de lege pe întreg teritoriul republicii." Totuși, în ciuda autorității lui asupra sferei publice, Partidul Bolșevic a rămas după 1917 ceea ce fusese și înainte — un organism privat. Nici constituția din 1918, nici cea din 1924 nu făceau referire la el. Pînă în 1936, cînd a fost pentru prima oară menționat în așa-zisa „Constituție a lui Stalin", partidul a preferat să se prezinte drept forța spirituală care conducea țara — nu prin constrîngere, ci prin puterea exemplului.

Ca organizație privată, partidul nu era supus nici unui control din afară. Deși dirija întreaga societate, nu era supravegheat în nici un fel; avea să rămînă pînă la desființarea lui, în august 1991, un organism independent, autonom, subordonat doar lui însuși.

Rîndurile partidului — rebotezat în 1918 „Partidul Comunist" — s-au lărgit în mod exponențial: în februarie 1917 avea 23 600 de membri; în 1919, 250 000; în martie 1921, 730 000 (inclusiv membrii aspiranți). Majoritatea noilor aderenți erau fără îndoială carieriști, intrați în rîndurile partidului pentru a beneficia de privilegiile în mod tradițional asociate în Rusia cu calitatea de funcționar public. Lenin era conștient de această realitate, dar nu avea de ales, fiindcă avea o nevoie disperată de cadre care să administreze toate domeniile vieții, controlate acum de partid. În același timp însă, a avut grijă să încredințeze anumite posturi cheie din partid și guvern celor din „Vechea gardă" — bolșevicii care intraseră în partid înainte de 1917.

Pînă în 1919, partidul și-a păstrat structura pe care o avusese în anii de clandestinitate, dar pe măsură ce numărul membrilor creștea a trebuit să introducă o organizare mai strictă. În martie 1919, Comitetul Central, organul suprem al partidului, a înființat două noi instituții pe lîngă Secretariat: Politburo-ul, menit să ia decizii în problemele politice urgente, și Orgburo-ul, organizația de cadre a partidului. Lenin era șeful necontestat al partidului, deși nu exista o funcție oficială de președinte. În primul an liderul bolșevic a intrat adesea în conflict cu colaboratorii săi pentru a-și impune punctul de vedere, amenințînd uneori cu demisia. Începînd cu sfîrșitul anului 1918 însă, deciziile lui au încetat să mai fie contestate. Kamenev îi mărturisea menșevicului Nicolai Suhanov:

> Sînt din ce în ce mai convins că Lenin nu poate greși. Pînă la urmă, el are întotdeauna dreptate. De atîtea ori a părut că se înșală în previziunile lui sau că linia politică pe care o indica era eronată — în cele din urmă acele previziuni și acea linie politică s-au dovedit corecte.

Lenin și aghiotanții lui conduceau atît partidul, adevăratul organism legislativ al țării, cît și Sovnarkom-ul, instituția executivă supremă.

Deciziile erau de regulă luate la nivelul Comitetului Central și al Politburoului, fiind apoi supuse discuțiilor în cadrul Sovnarkom-ului, adesea cu participarea unor specialiști din afara partidului. Aceste discuții se rezumau întotdeauna la găsirea celor mai bune modalități de punere în practică a deciziilor partidului, considerate inatacabile. Cumulul de funcții a devenit prin urmare o trăsătură caracteristică a regimului totalitar.

Faza distructivă a revoluției bolșevice poate fi cel mai bine definită prin cuvîntul de origine turcească *duvan*, împrumutat de cazaci, cu sensul de „împărțire a prăzii", în urma expedițiilor pe care le lansau asupra așezărilor turcești și persane. În toamna și iarna lui 1917, întreaga Rusie devenise obiectul unui astfel de *duvan*. Principalul bun supus împărțirii era pămîntul. Acțiuni asemănătoare aveau loc în industrie, unde muncitorii luau în stăpînire fabricile. Soldații de pe front, care după puciul din octombrie au început să dezerteze în masă, spărgeau, înainte de a pleca acasă, arsenalele și depozitele, luînd cu ei tot ce se putea lua. Ocupați cu astfel de acțiuni, țăranii, muncitorii și soldații și-au pierdut și minimul interes pe care îl avuseseră pentru politică.

Duvan-ul nu se limita la bunurile materiale, fiind aplicat și puterii politice. Populația fostului Imperiu Rus reușise să distrugă un stat care era rezultatul unei dezvoltări istorice de șase secole. În primăvara lui 1918 cel mai întins stat al lumii se dezintegrase deja într-un mare număr de entități cu contururi imprecise, de mărimi diferite, revendicînd fiecare suveranitate teritorială. Precum în Evul Mediu, Rusia redevenea un conglomerat de „principate" autonome.

Primele care s-au separat au fost regiunile de graniță, locuite de neruși. După finlandezi, care și-au declarat independența în decembrie 1917, diferite grupuri etnice au început rînd pe rînd să părăsească statul rus, justificîndu-și în unele cazuri acțiunea prin dreptul la „autodeterminare națională" proclamat de noul guvern.* Forțele centrifuge au afectat și Rusia propriu-zisă, provincii, regiuni și chiar orașe declarîndu-și independența față de autoritățile centrale. Acceptarea de către bolșevici a principiului anarhist al puterii sovietelor a încurajat aceste evoluții. Conform unei surse din epocă, în iunie 1918 existau pe teritoriul fostului Imperiu Rus nu mai puțin de treizeci și trei de „guverne" suverane.

Bolșevicii, printre ale căror obiective pe termen lung figura crearea unui stat puternic centralizat, nu au intervenit pentru moment în aceste procese centrifuge, pentru că erau interesați ca vechile structuri politice și economice să se dezintegreze. În martie 1918 guvernul a aprobat noua constituție a Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse (R.S.F.S.R.); redactată cu contribuția socialist-revoluționarilor de stînga, ea avea o puternică tentă anarhistă. Era însă în mod limpede vorba de un document formal,

---

* Acest subiect va fi tratat mai pe larg în Capitolul XII.

care deși atribuia (pe hîrtie) întreaga putere sovietelor, nu delimita în mod precis distribuția puterii între sovietele sătești, districtuale și provinciale, nici între soviete și guvernul central. Partidul Bolșevic, adevăratul izvor al întregii autorități, nu era nici măcar menționat.

Pentru a avea deplină libertate de acțiune, Lenin și Troțki trebuiau să elimine cît mai rapid subordonarea partidului față de Comitetul Central Executiv (CCE).* La inițiativa lui Lenin, Congresul al Doilea al Sovietelor, care crease Consiliul Comisarilor Poporului (Sovnarkom), a atribuit Comitetului Central Executiv controlul acțiunilor și al componenței acestuia. Adevărata intenție a lui Lenin era să plaseze Sovnarkom-ul, al cărui președinte era, în subordonarea exclusivă a Comitetului Central al partidului, care îl recunoștea drept lider necontestat. Acest contrast între declarații și intenții avea să conducă la prima și ultima confruntare constituțională din istoria Rusiei Sovietice.

Membrii socialiști ai CCE-ului creat de bolșevici în octombrie 1917 îl considerau un soi de Dumă socialistă, îndrituită să supravegheze acțiunile Guvernului Provizoriu, să numească miniștrii și să legifereze. Lenin, care disprețuia asemenea „formalisme", a ignorat încă de la bun început activitatea CCE-ului. Conflictul care mocnea între Lenin și CCE a izbucnit în mod deschis o dată cu emiterea a două decrete controversate, nici unul dintre ele nefiind supus aprobării CCE-ului. Primul, publicat la 27 octombrie, se referea la presă. Deși semnat de Lenin, cel care îl redactase fusese Anatoli Lunacearski, comisarul pentru instrucțiune publică. Decretul impunea încetarea apariției tuturor publicațiilor „contrarevoluționare", mai precis a tuturor ziarelor care refuzau să recunoască legitimitatea loviturii de stat din octombrie — adică întreaga presă, cu excepția publicațiilor bolșevice și a celor aparținînd socialist-revoluționarilor de stînga.

Anticipînd opoziția puternică pe care acest decret și altele pe care le pregăteau aveau să o stîrnească, bolșevicii au introdus o nouă lege, menită să reglementeze relațiile partidului cu Sovnarkom-ul. Intitulată „Cu privire la procedura de ratificare și promulgare a legilor", ea autoriza Sovnarkom-ul să emită decrete. Comitetul Central Executiv putea ratifica sau abroga aceste decrete, dar numai retroactiv. Măsura, inspirată de Articolul 87 al Legilor Fundamentale țariste, fusese redactată de principalul consilier economic al lui Lenin, Iuri Larin.

Socialiștii din Comitetul Central Executiv au reacționat cu îngrijorare la aceste evoluții, care încălcau principiile de organizare ale Sovnarkom-ului și reduceau CCE-ul la rolul de instituție-fantomă. Controversele au ieșit la iveală cu ocazia întrunirii din 4 noiembrie a CCE-ului, la care Lenin și

---

* Comitetul Central Executiv (CCE, cunoscut înainte sub numele de Ispolkom) era organul suprem al sovietelor — și deci al *statului*. Comitetul Central dirija doar *partidul*.

Troțki au apărut — pentru prima și ultima oară — în fața acestui organism, spre a justifica, asemenea miniștrilor dinaintea revoluției, legalitatea propriilor acțiuni. Socialist-revoluționarii de stînga din CCE au cerut ca Sovnarkom-ul să pună imediat capăt guvernării prin decrete. Lenin a respins această cerere, calificînd-o drept o expresie a „formalismului burghez". Troțki l-a sprijinit, afirmînd că, de vreme ce în Rusia Sovietică nu mai existau clase antagoniste, „mecanismele parlamentare tradiționale" erau depășite. Guvernul și „masele populare" erau — spunea el — legate nu prin instituții și proceduri formale, ci printr-un atașament „organic și nemijlocit". Raționamentul lui Troțki nu a reușit să convingă minoritatea socialist-revoluționară din CCE; chiar și unii dintre reprezentanții bolșevici rămăseseră cu conștiința neîmpăcată. Unul din membrii minorității a înaintat un proiect de rezoluție prin care CCE-ul urma să declare explicațiile președintelui Sovnarkom-ului nesatisfăcătoare. Bolșevicii au răspuns printr-o contrarezoluție în care se spunea:

> Parlamentul Sovietic nu poate refuza Consiliului Comisarilor Poporului dreptul de a emite anumite decrete urgente, în cadrul programului general al Congresului Sovietelor din întreaga Rusie și fără discutarea lor prealabilă în Comitetul Central Executiv.

Proiectul de rezoluție al socialist-revoluționarilor a fost respins cu 25 de voturi la 20; rezultatul strîns se datora defecțiunii a nouă bolșevici — patru dintre ei comisari (miniștri) —, care și-au anunțat demisia în semn de protest față de refuzul lui Lenin de a accepta formarea unui guvern de coaliție. (Toți cei nouă aveau să revină curînd asupra deciziei lor.)

Această victorie implicită nu îl satisfăcea însă pe Lenin, care dorea să fie recunoscut în mod clar dreptul guvernului de a conduce prin decrete, așa cum prevedea rezoluția bolșevicilor. După o estimare preliminară, dacă rezoluția era supusă la vot, rezultatul avea să fie de 23 la 23. Pentru a obține un rezultat favorabil, Lenin și Troțki au anunțat că vor lua parte la vot, ceea ce făcea din ei judecători ai propriei cauze. Dacă „parlamentarii" ruși ar fi fost mai experimentați, ar fi refuzat să participe la o astfel de mascaradă și ar fi boicotat votarea. Nu au făcut-o. Rezoluția bolșevicilor a fost adoptată cu 25 de voturi la 23, cele două voturi decisive fiind bineînțeles acelea ale lui Lenin și Troțki. Prin acest procedeu, cei doi lideri bolșevici și-au arogat puteri legislative depline, transformînd Congresul Sovietelor și pe reprezentantul acestuia, CCE-ul, în simple organisme consultative. Era un punct de cotitură în istoria constituției sovietice.

În cursul aceleiași zile, Sovnarkom-ul a anunțat că decretele sale urmau să intre în vigoare imediat ce erau publicate în *Gazeta Guvernului Provizoriu al Muncitorilor și Țăranilor*. Comitetului Central Executiv i s-a mai permis o vreme să dezbată politica guvernului, fără a avea însă pute-

rea de a o modifica. Începînd cu vara lui 1918, cînd reprezentanții nebolșevici au fost excluși din CCE (vezi mai jos, p. 158), acesta s-a transformat într-un parlament-fantomă, în care deputații bolșevici „ratificau" în mod formal deciziile Sovnarkom-ului, care, la rîndul lui, transpunea în practică voința Comitetului Central al Partidului Bolșevic. De altfel, CCE-ul avea să se întrunească din ce în ce mai rar: de-a lungul anului 1921, s-a întrunit doar de trei ori.

De acum înainte Rusia avea să fie guvernată prin decrete, așa cum înainte de 1905 fusese guvernată prin ucazuri. Ca și în epoca prerevoluționară, legile intrau în vigoare o dată ce șeful statului — Lenin acum, asemeni țarului odinioară — își punea semnătura pe ele. Nicolae I sau Alexandru al III-lea ar fi găsit acest lucru perfect normal. Sistemul legislativ pe care bolșevicii l-au pus la punct în numai două săptămîni de la preluarea puterii marca o întoarcere la practicile autocratice ale Rusiei țariste dinainte de Manifestul din 17 octombrie 1905. Cei unsprezece ani de constituționalism care se scurseseră de atunci erau astfel șterși cu buretele.

Una din problemele cu care s-a confruntat noul regim, în încercarea sa de a-și asigura — fie și numai în propriii ochi — legitimitatea, a fost boicotarea de către organizațiile țărănești a Congresului al Doilea al Sovietelor. Era o lovitură grea, pentru un guvern care pretindea că îi reprezintă nu numai pe muncitori, ci și pe țărani. Congresul Deputaților Țărănimii, dominat de socialist-revoluționari, refuza să recunoască lovitura de stat din octombrie. Pentru a contracara această opoziție, bolșevicii au intrat în alianță cu socialist-revoluționarii de stînga, o facțiune disidentă a partidului cu același nume, condusă de o fostă teroristă, Maria Spiridonova. Socialist-revoluționarii de stînga au sprijinit puciul, dar ulterior aveau să conteste multe din acțiunile bolșevicilor.

Congresul Deputaților Țărănimii urma să se întrunească la sfîrșitul lunii noiembrie și, în mod aproape sigur, să condamne lovitura de stat bolșevică. Pentru a preveni acest lucru, bolșevicii au purtat în secret negocieri cu socialist-revoluționarii de stînga, promițîndu-le un număr de locuri în Sovnarkom și alte concesii, dacă îi sprijineau în planurile lor de divizare a Congresului Țărănimii. Socialist-revoluționarii au manevrat astfel încît comisia de mandatare a viitorului congres să le asigure o reprezentare disproporționată lor și aliaților bolșevici. Apoi, în timpul desfășurării propriu-zise a congresului, au provocat întreruperea lucrărilor. Spiridonova, care prezida dezbaterile, a invalidat o rezoluție oficială adoptată de majoritate, prin care Adunarea Constituantă era recunoscută drept corpul legislativ suprem al noului regim. Ea și colegii ei s-au alăturat bolșevicilor în decizia de a boicota lucrările. Bolșevicii au ordonat dizolvarea congresului legitim și au declarat grupul alcătuit din delegații lor și cei ai

socialist-revoluționarilor singurul reprezentant autorizat al țăranilor, după care au integrat acest grup în Sovietul de Deputați ai Muncitorilor și Soldaților. Dispărea astfel singura instituție care reprezenta în mod legitim interesele țărănimii.

Pentru serviciile aduse, bolșevicii le-au făcut socialist-revoluționarilor anumite concesii, oferindu-le cinci portofolii de mică importanță în Sovnarkom și alte cîteva posturi, inclusiv pe acela de adjunct al șefului nou createi poliții secrete, CEKA. Mai mult chiar, au acceptat cererea partenerilor de a convoca Adunarea Constituantă.

Primii care s-au opus puciului din octombrie au fost reprezentanții intelighenției. Categoria socială care contribuise atît de mult la răsturnarea vechiului regim și împiedicase prin atitudinea ei iresponsabilă edificarea unei adevărate democrații pe ruinele acestuia se ridica acum împotriva bolșevicilor. Scriitori, artiști, profesori, jurnaliști, avocați, alături de funcționarii administrației și cei din întreprinderile private, au refuzat să-și îndeplinească responsabilitățile atîta vreme cît bolșevicii rămîneau la putere. La Petrograd a luat naștere un Comitet pentru Salvarea Patriei și a Revoluției, care a organizat o grevă generală a angajaților administrației. Cînd noii comisari și-au făcut apariția în ministere spre a-și lua în primire posturile, nu au găsit decît portari și femei de serviciu, sau în cel mai bun caz cîțiva funcționari plictisiți. La 9 noiembrie — la două săptămîni după numire — Trotki a avut o experiență neplăcută, cînd s-a hotărît să viziteze Ministerul afacerilor externe. Iată cum descria incidentul unul din ziarele epocii:

> Ieri, noul „ministru" Trotki a sosit la Ministerul afacerilor externe. După ce a adunat toți funcționarii, le-a spus: „Sînt Trotki, noul ministru al afacerilor externe." I s-a răspuns cu rîsete ironice. Nu le-a acordat nici o atenție și i-a invitat să își reia lucrul. S-au dus... acasă, cu intenția de a nu se mai întoarce, atîta vreme cît Trotki se va mai afla în fruntea ministerului.

Lucrătorii din serviciile poștale și telegrafice și-au încetat și ei activitatea, hotărîți să nu își reia lucrul pînă cînd bolșevicii nu aveau să cedeze puterea unui guvern de coaliție. Le-au urmat exemplul și alți angajați, inclusiv funcționarii băncilor private.

Pentru bolșevici, cel mai umilitor moment din această serie de proteste l-a constituit refuzul personalului Băncii de Stat și al trezoreriei de a onora cererile lor de a primi bani. După refuzuri repetate, o gardă înarmată i-a forțat pe responsabilii Băncii de Stat să deschidă tezaurul, din care au fost ridicate 5 milioane de ruble. Operațiunea a avut aerul unui veritabil jaf.

În a doua jumătate a lunii noiembrie, Lenin a decis să se treacă la contraofensivă împotriva funcționarilor aflați în grevă. Oameni înarmați au ocupat rînd pe rînd instituțiile publice din Petrograd și, amenințînd cu represalii severe, i-au obligat pe angajați să reia lucrul. Cei care au refuzat

au fost destituiți și înlocuiți cu funcționari de rang inferior. Dar greva funcționarilor avea să se încheie cu adevărat abia în ianuarie 1918, cînd Adunarea Constituantă a fost desființată și a devenit limpede chiar și pentru democrații cei mai fervenți că bolșevicii nu aveau nici o intenție să împartă puterea sau să renunțe la ea.

Ședințele Sovnarkom-ului din primele luni de existență a dictaturii bolșevice aminteau de întrunirile de odinioară ale revoluționarilor. Simon Liberman, unul din menșevicii care au luat parte la aceste ședințe, ne-a lăsat următoarea mărturie:

> La reuniunile organelor supreme de conducere ale Rusiei Sovietice, prezidate de Lenin, domnea întotdeauna o atmosferă stranie. În ciuda eforturilor unui secretar zelos de a da lucrărilor aspectul unei ședințe de cabinet, nu ne puteam reprima senzația că, iată, retrăiam vremurile comitetelor revoluționare clandestine! Ani la rînd făcuserăm cu toții parte din diverse organizații subterane. Totul ne părea extraordinar de familiar. Mulți dintre comisari rămîneau cu mantalele sau pardesiele pe ei; majoritatea purtau încă jachetele lor de piele ponosite. Iarna apăreau încălțați cu pîslari și purtînd pulovăre groase, pe care nu le scoteau nici în timpul ședințelor.
>
> Unul dintre comisari, Alexandr Țiurupa, era mai totdeauna bolnav; lua parte la întruniri întins pe spate în fotoliu, cu picioarele suite pe o masă din apropiere. Unii dintre colegii lui Lenin nici nu se așezau în jurul mesei, trăgîndu-și scaunele și instalîndu-le care pe unde apucau în încăpere. Lenin își ocupa întotdeauna locul din capul mesei, de unde prezida ședințele. Făcea asta cu eleganță, cu un aer aproape solemn. Fotieva, secretara lui personală, ședea alături de el.

Iritat de lipsa de punctualitate și de vorbăria colegilor săi, Lenin a stabilit un regulament strict, impunînd amenzi pentru întîrzieri: cinci ruble pentru cei care întîrziau mai puțin de o jumătate de oră, zece pentru cei care depășeau această limită. Cînd cineva vorbea, Lenin răsfoia adesea cîte un carnet și își spunea părerea abia după ce vorbitorul încheiase.*

Pentru a se elibera complet de controlul popular, bolșevicii mai aveau de înlăturat un singur obstacol important, Adunarea Constituantă, care — că să citățm un martor al evenimentelor — „le stătea ca un os în gît".

Pînă la începutul lunii decembrie 1917, bolșevicii reușiseră deja (1) să transforme Congresul Sovietelor din întreaga Rusie dintr-un organism legitim într-unul cu rol pur formal și să-i desființeze Comitetul Executiv (CCE); (2) să lipsească noul CCE, creat de ei, de atribuțiile legislative și

---

* Jay Lovestone, unul din fondatorii Partidului Comunist American, i-a povestit autorului că în timpul unei întîlniri pe care a avut-o cu Lenin i-a pomenit acestuia de fișele de lectură. Lenin a vrut să știe la ce folosesc. La demonstrația lui Lovestone care, pentru a evita pierderea de timp, notase pe ele ceea ce Lenin vroia să spună, acesta a replicat că în Rusia comunismul va triumfa cînd rușii vor învăța să se servească de asemenea fișe.

de dreptul de a numi miniștrii, și (3) să divizeze Congresul Țărănimii și să îi substituie un organism alcătuit din propriii lor aderenți și simpatizanți. Nici una dintre aceste acțiuni, atît de importante pentru viitorul Rusiei, nu a trezit interesul marii mase a populației, fiindcă ele se desfășurau în îndepărtatul Petrograd și aveau un grad de complexitate care depășea puterea de înțelegere a majorității oamenilor. Nu la fel stăteau lucrurile cu Adunarea Constituantă, care urma să fie aleasă prin votul tuturor cetățenilor. Cel puțin așa se credea în toamna lui 1917.

Unul din argumentele cu care bolșevicii justificaseră lovitura de stat din octombrie fusese acela că numai în acest fel se putea garanta convocarea Adunării Constituante: Guvernul Provizoriu „burghez", înspăimîntat de radicalismul maselor, nu i-ar fi permis niciodată să se întrunească. Încă din 27 octombrie, organul de presă al bolșevicilor, *Pravda*, își anunța cititorii că noul guvern „era singurul capabil să conducă țara spre alegerea unei Adunări Constituante". În realitate, noul guvern se temea de Adunare și căuta cu disperare mijloace de a împiedica întrunirea ei sau, dacă acest lucru s-ar fi dovedit imposibil, de a o face inofensivă.

Bolșevicii și-au respectat promisiunea de a ține alegeri pentru Constituantă; ele au avut loc în Petrograd la 12-14 noiembrie și în restul țării în a doua jumătate a lunii. Conform criteriilor stabilite de fostul guvern, aveau drept de vot toți bărbații și femeile care împliniseră douăzeci și unu de ani; pentru militari, vîrsta minimă era de optsprezece ani. Participarea la vot a fost impresionantă: la Petrograd și Moscova, aproximativ 70 la sută din persoanele cu drept de vot s-au prezentat la urne, iar în unele zone rurale, procentul s-a ridicat la 100 la sută. Estimările cele mai demne de încredere indică 44,4 milioane de votanți. La 1 decembrie, Lenin declara: „Dacă luăm în considerare Adunarea Constituantă făcînd abstracție de condițiile luptei de clasă, care împinge în mod inevitabil la un război civil, putem spune că deocamdată nu există o instituție care să exprime în mod mai desăvîrșit voința poporului."

Rezultatele exacte ale votului nu pot fi stabilite, din cauza numărului mare de partide implicate și a faptului că în multe orașe se formaseră blocuri electorale; numai la Petrograd se înscriseseră nouăsprezece partide. Cel mai mare număr de voturi — 17,9 milioane, sau 40,4 la sută — a fost obținut de socialist-revoluționari. Pe locul al doilea s-au situat bolșevicii, cu 10,6 milioane, adică 24 la sută. Menșevicii și socialist-revoluționarii de stînga au fost de-a dreptul măturați. Partidul Constituțional-Democrat a obținut cea mai mare parte a voturilor acordate candidaților nesocialiști (2,1 milioane, adică 4,7 la sută). În regiunile din afara Rusiei propriu-zise, votanții au favorizat partidele naționale, dintre care multe erau afiliate echivalentelor lor rusești; astfel, socialist-revoluționarii ucraineni au obținut 3,4 milioane de voturi, iar menșevicii georgieni s-au situat pe primul loc în Georgia, cu 662 000 de voturi.

Bolșevicii, care speraseră — împotriva oricărei speranțe — să obțină majoritatea, nu au fost descurajați de rezultate. Au cîștigat cea mai mare parte a voturilor muncitorilor și au înregistrat rezultate bune în rîndul militarilor, grupuri care aveau să li se dovedească extrem de utile în timpul războiului civil. Erau totuși nemulțumiți de succesul cadetilor, care, deși pe ansamblul țării obținuseră mai puțin de cinci procente, cîștigaseră un mare număr de voturi în orașe, clasîndu-se pe locul doi după bolșevici și, în unele orașe, chiar depășindu-i. În măsura în care era de așteptat ca viitorul politic al Rusiei să se decidă în orașe, cadeții se dovedeau pentru noii deținători ai puterii niște adversari mult mai primejdioși decît socialist-revoluționarii, care controlau circumscripțiile rurale, avînd un număr uriaș de votanți, dar o influență destul de redusă.

Care trebuia să fie pasul următor? Bolșevicii au dezbătut îndelung în întrunirile lor căile de neutralizare a Constituantei. Unii susțineau anularea alegerilor; alții (printre care și Lenin) sugerau să i se permită să se întrunească, dar să fie aplicat principiul „rechemării", prin care deputaților nebolșevici să li se invalideze alegerea, pe motiv că în noile condiții istorice nu mai puteau reprezenta interesele celor care îi aleseseră. În toiul acestor pertractări, Lenin a ordonat scoaterea în afara legii a cadeților și arestarea liderilor acestora, sub acuzația că erau „dușmani ai poporului". Liberalii aveau să fie primul partid politic desființat de guvernul bolșevic.

În cele din urmă, în virtutea înțelegerii încheiate cu socialist-revoluționarii de stînga, s-a hotărît ca Adunarea să fie lăsată să se întrunească, pentru a fi mai apoi lipsită de orice puteri legislative și în final desființată. Lenin, care la 1 decembrie afirmase despre ea că exprima „în mod desăvîrșit" voința poporului, declara la 12 decembrie că lozinca „Toată puterea Adunării Constituante" devenise contrarevoluționară. Adunarea nu avea de ales decît fie să ratifice hotărîrile Congresului al II-lea al Sovietelor și decretele Sovnarkom-ului, fie să se aștepte la „adoptarea de către puterea sovietelor a măsurilor celor mai energice, mai rapide și mai ferme" împotriva ei. Era sentința de condamnare la moarte a Constituantei. În toate declarațiile publice ulterioare, reprezentanții bolșevicilor, care în octombrie insistaseră că numai trecerea puterii în mîinile sovietelor putea garanta convocarea Constituantei, afirmau acum că a o sprijini echivala cu a contesta sovietele.

Socialiștii au reacționat la aceste argumente cu o intensă campanie de contrapropagandă. Uniunea pentru Apărarea Adunării Constituante și-a trimis agitatorii în fabrici și cazărmi, încercînd să strîngă cît mai multe semnături pe apelurile în favoarea Adunării, din partea muncitorilor și soldaților, inclusiv a celor care votaseră cu bolșevicii. Socialist-revoluționarii și menșevicii, care conduceau Uniunea, sperau că un sprijin popular masiv față de cauza Adunării i-ar fi descurajat pe bolșevici să folosească forța împotriva ei. Unii socialiști considerau însă că războiul psihologic nu era suficient. Vroiau să răspundă forței prin forță și au reușit să convingă

un număr de unități militare din garnizoana Petrograd să participe la o demonstrație armată în favoarea Adunării, în chiar ziua deschiderii lucrărilor, la 5 ianuarie. Organizatorii demonstrației au cerut aprobarea Comitetului Central al Partidului Socialist-Revoluționar. Li s-a răspuns cu un „nu" lipsit de echivoc și cu afirmația că masele aveau nevoie de timp pentru a învinge boala „bolșevismului", o demonstrație armată putîndu-se dovedi în acel moment o „aventură" periculoasă. Comitetul Central a acceptat doar ideea unei procesiuni pașnice, fără arme. Informați despre decizie, soldații au refuzat să riște o confruntare cu unitățile bolșevice fără a dispune de arme și au renunțat să mai participe.

La 4 ianuarie, Lenin l-a numit pe Podvoiski, fostul președinte al organizației militare bolșevice care înfăptuise puciul din octombrie, șef al unui stat-major militar extraordinar, însărcinat să rezolve problema Constituantei. Podvoiski a instaurat legea marțială la Petrograd și a interzis întrunirile publice. *Pravda* avertiza că orice adunări în zona Palatului Taurida, unde urmau să se desfășoare lucrările Constituantei, aveau să fie dispersate cu forța. La 5 ianuarie ziarul bolșevic titra pe prima pagină: ASTĂZI HIENELE CAPITALISTE ŞI SLUGILE LOR VOR ÎNCERCA SĂ SMULGĂ PUTEREA DIN MÎINILE SOVIETELOR.

În ziua de vineri, 5 ianuarie, Petrograd-ul — mai ales în zona din vecinătatea Palatului Taurida — avea aerul unei tabere militare: trupe puternic înarmate fuseseră desfășurate în jurul palatului și pe străzile care duceau spre el. Forța principală o reprezentau pușcașii letonieni, care îi susțineau pe bolșevici și aveau să le aducă în următorii doi ani servicii de neprețuit, atît în interiorul țării cît și pe fronturile războiului civil.*

Participanții la demonstrația pașnică în sprijinul Constituantei s-au pus în mișcare spre Taurida la orele 10 dimineața. Înainte însă de a fi ajuns la palat, unitățile bolșevice au tras asupra lor, împrăștiindu-i.

Lenin a sosit la Taurida la orele 13:00, pentru a supraveghea dispersarea Constituantei. După mărturiile secretarei sale, era „palid ca un mort și agitat... Paloarea teribilă a feței și a gîtului făceau ca fruntea să îi pară și mai mare, ochii îi erau dilatați și strălucitori, privirea îi ardea fără încetare". Era un moment hotărîtor, în care soarta tinerei dictaturi bolșevice atîrna în balanță.

Lenin, care stătea deoparte, neluînd parte la agitația din jur, a amînat deschiderea ședinței pînă la orele 16:00, pentru a fi sigur că mulțimile de sprijinitori ai Constituantei aveau să fie risipite. Tactica bolșevicilor în aceste împrejurări s-a bazat pe tulburarea în permanență a lucrărilor. De la primul sunet al clopoțelului, deputații bolșevici și gărzile înarmate i-au întîmpinat

---

* În Letonia exista o puternică mișcare social-democrată, cu orientare antigermană. Raportat la populația lor, letonii erau reprezentați în Partidul Bolșevic mai bine decît oricare altă naționalitate. Datorită loialității lor, letonilor — și numai lor — li s-a permis de către bolșevici să alcătuiască formațiuni militare separate.

cu vociferări și rîsete batjocoritoare pe vorbitorii opoziției; unii și-au îndreptat armele înspre ei. Mulți dintre marinari și soldați erau beți, după votca pe care bufetul palatului le-o distribuise cu generozitate. În momentul în care propunerea lor ca Adunarea să renunțe la puterea legislativă și să se limiteze la a aproba decretele Sovnarkom-ului a fost respinsă prin vot, bolșevicii au declarat Adunarea „contrarevoluționară" și au părăsit sala.

La indicațiile lui Lenin, Constituanta fost lăsată să își desfășoare lucrările în continuare. Puțin după orele 4 dimineața, un marinar anarhist, acționînd la ordinele adjunctului lui Lenin însărcinat cu securitatea palatului, a urcat la tribună și a cerut președintelui, socialist-revoluționarul Viktor Cernov, să suspende ședința, pe motiv că gărzile erau obosite. Din ce în ce mai mulți soldați apăreau în sală, afișînd un aer amenințător. Cernov a reușit să prelungească lucrările pentru încă două ore, apoi (erau orele 6 dimineața, în zorii zilei de 6 ianuarie) le-a suspendat pînă în după-amiaza aceleiași zile, la orele 17:00. A doua ședință nu avea să mai aibă loc niciodată, fiindcă în cursul dimineții Iakov Sverdlov, președinte al CCE-ului și mîna dreaptă a lui Lenin, a dizolvat în mod oficial Adunarea. *Pravda* a apărut în ziua respectivă anunțînd cu litere de-o șchioapă:

SLUGILE BANCHERILOR, CAPITALIȘTILOR ȘI MARILOR PROPRIETARI... SCLAVII DOLARILOR AMERICANI, TRĂDĂTORII — SOCIALIST-REVOLUȚIONARII DE DREAPTA — CER ÎN ADUNAREA CONSTITUANTĂ ÎNTREAGA PUTERE PENTRU EI ȘI PENTRU STĂPÎNII LOR — DUȘMANII POPORULUI... DAR MUNCITORII, ȚĂRANII ȘI SOLDAȚII NU VOR CĂDEA ÎN PLASA ÎNTINSĂ DE DUȘMANII CEI MAI ÎNVERȘUNAȚI AI SOCIALISMULUI. ÎN NUMELE REVOLUȚIEI SOCIALISTE ȘI AL REPUBLICII SOVIETICE SOCIALISTE, EI ÎI VOR MĂTURA DEFINITIV PE ASASINII ȘTIUȚI SAU NEȘTIUȚI.

Pentru prima oară, opoziția față de bolșevism era pusă în legatură cu banii americani.

Două zile mai tîrziu (la 8 ianuarie), bolșevicii au convocat propria lor Adunare, botezată „Congresul al III-lea al Sovietelor". Nimeni nu avea să îi mai sfideze, fiindcă își rezervaseră pentru ei și aliații lor socialist-revoluționari 94 la sută din numărul de delegați. Legile și hotărîrile bolșevicilor au fost de astă dată ratificate fără probleme. Noul guvern a renunțat la adjectivul „provizoriu" din titulatura sa, declarîndu-se guvernul de drept al Rusiei și al tuturor provinciilor ei.

Dizolvarea Adunării Constituante a fost întîmpinată cu o indiferență surprinzătoare: nici urmă din mînia populară cu care fuseseră primite în 1789 zvonurile că Ludovic al XVI-lea intenționa să dizolve Adunarea Națională și care precipitase asaltul asupra Bastiliei. După un an de cvasi-anarhie, rușii erau epuizați; tînjeau după liniște și ordine, oricare ar fi fost prețul. Bolșevicii mizaseră pe această stare de spirit a populației și se

dovedeau cîștigători. După 5 ianuarie, nimeni nu își mai putea face iluzii că oamenii lui Lenin puteau fi convinși să renunțe la putere.

Unul din rezultatele imediate ale dizolvării Constituantei a fost încetarea boicotului organizat de funcționarii administrației și angajații instituțiilor private; greviștii și-au reluat lucrul, unii împinși de nevoia de bani, alții cu credința că ar fi putut influența în bine lucrurile, din interior. Psihologia opoziției primise o lovitură fatală: era ca și cum brutalitatea și lipsa de respect față de voința națiunii ar fi legitimat noua autocrație. Dorința bolșevicilor de a pune mîna pe putere era în fine satisfăcută — în realitate abia acum, fiindcă lovitura de stat din octombrie se desfășurase invocîndu-se pretexte democratice. Ziua de 5 ianuarie marchează momentul în care bolșevicii au dat de înțeles fără nici un echivoc că nu se simțeau obligați să asculte glasul poporului, fiindcă ei erau „poporul". Pentru a-l cita pe Lenin însuși: „Dizolvarea de către autoritatea sovietelor a Adunării Constituante [a reprezentat] lichidarea totală și nedisimulată a democrației formale în numele dictaturii revoluției". „Democrația formală" însemna aici voința majorității națiunii, așa cum fusese ea exprimată prin alegeri.

Reacția populației și a intelighenției la acest eveniment istoric era de rău augur pentru viitorul țării. Se confirma o dată mai mult că Rusiei îi lipsea acel sentiment al coeziunii naționale capabil să adune laolaltă populația în numele binelui comun, dincolo de interesele individuale imediate. „Masele" demonstraseră că nu cunosc alte interese în afara celor personale și locale, lăsîndu-se purtate de beția *duvan*-ului. Ca pentru a da dreptate proverbului rusesc „Caporal e cel care pune primul mîna pe bîtă", rușii recunoscuseră puterea celui mai îndrăzneț și mai lipsit de scrupule.

La fel de jenantă a fost reacția intelighenției socialiste, care obținuse o victorie electorală solidă și ar fi putut acționa bazîndu-se pe sprijinul națiunii. Ea și-a semnat condamnarea prin refuzul obstinat de a recurge la forță împotriva bolșevicilor — pe care îi acuza de uzurparea puterii, dar continua să îi trateze ca pe niște tovarăși de luptă. Trotki avea mai tîrziu să-i ironizeze pe intelectualii socialiști, spunînd că veniseră la Palatul Taurida înarmați cu lumînări și sendviciuri — pentru cazul în care bolșevicii le-ar fi întrerupt curentul electric și i-ar fi lipsit de hrană —, dar au refuzat să poarte arme sau cel puțin să-și înarmeze sprijinitorii. Cînd un grup de soldați i-a abordat pe deputații socialiști, după dizolvarea Adunării, oferindu-se să o restaureze prin forța armelor, intelectualii i-au implorat înspăimîntați să nu facă nimic: mai degrabă să moară Adunarea Constituantă în pace, decît să se ajungă la război civil. Nimeni nu mai vroia să riște sprijinind astfel de oameni.

Comportamentul sinucigaș al intelighenției nu trebuie pus doar pe seama repulsiei față de violența fizică și a credinței oarbe în progresul democrației indiferent de acțiunea oamenilor, ci și pe seama fricii permanente de contrarevoluție. Socialiștii se simțeau legați de bolșevici printr-un

devotament comun față de cauza construirii unei noi orînduiri; oricît de mult ar fi condamnat metodele bolșevicilor, le împărtășeau obiectivele. Dușmanii nesocialiști ai bolșevicilor erau și dușmanii lor. Un ziar al menșevicilor scria, la o zi după puciul bolșevic: „Mai presus de orice, trebuie să luăm în considerare tragicul adevăr că o lichidare violentă a loviturii de stat bolșevice va conduce la lichidarea tuturor cuceririlor Revoluției ruse". După dizolvarea Adunării Constituante, același ziar scria, justificînd lipsa unei reacții: „Soarta revoluției noastre este strîns legată de aceea a mișcării bolșevice." Acest mod de gîndire a paralizat voința inteligheției socialiste, făcînd-o să nu acționeze nici înainte, nici în timpul și nici după înfăptuirea puciului. Ideea că adevărații contrarevoluționari erau chiar bolșevicii nu le-a trecut nici o clipă prin capete, fiindcă erau obișnuiți să judece în funcție de lozinci, nu de realități.

Spre deosebire de oponenții lor, bolșevicii au tras un mare număr de învățăminte din evenimente. Au înțeles că în zonele pe care le controlau deja nu trebuiau să se teamă de o rezistență armată organizată: adversarii lor, deși sprijiniți de trei sferturi din populație, erau dezbinați, lipsiți de lideri adevărați și mai ales incapabili să lupte pentru propria cauză. Experiența i-a obișnuit pe bolșevici cu ideea că trebuiau să recurgă la forță ori de cîte ori întîlneau o împotrivire și să „rezolve" problemele prin „lichidarea" fizică a celor care creau problemele respective. Mitraliera a devenit astfel principalul mijloc de persuasiune politică. Brutalitatea fără margini cu care bolșevicii aveau să conducă Rusia din acel moment se explică prin convingerea, căpătată în cursul evenimentelor din 5 ianuarie 1918, că pot recurge la forță fără să riște nimic.

Și, într-adevăr, începînd cu primăvara lui 1918, bolșevicii au recurs la forță din ce în ce mai des, fiindcă pierduseră chiar și sprijinul soldaților și muncitorilor care în toamna precedentă fuseseră de partea lor. La alegerile pentru soviete au avut rezultate slabe; în orașele pentru care dispunem de informații de arhivă, menșevicii și socialist-revoluționarii i-au înfrînt. Noul regim a rezolvat acest „neajuns" pe două căi: a anulat dreptul menșevicilor și socialist-revoluționarilor de a candida în alegerile pentru soviete, după care a forțat ținerea repetată de alegeri, pînă cînd a obținut majoritatea dorită. Muncitorii, sprijiniți timid de menșevici, au încercat să contracareze aceste acțiuni prin formarea unei organizații proprii de „împuterniciți ai muncitorilor", independentă de soviete — deja discreditate —, însă noua structură avea să fie desființată și liderii ei arestați.

Era sfîrșitul autonomiei sovietelor, al dreptului muncitorilor de a avea proprii reprezentanți și al ultimelor rămășițe ale sistemului multipartit. Măsurile luate în iunie-iulie 1918 puneau ultima piatră la temelia dictaturii partidului unic.

Capitolul VIII

INTERNAȚIONALIZAREA REVOLUȚIEI

A obține acum armistițiul înseamnă
a cuceri întreaga lume.

LENIN, septembrie 1917

Tratatul de la Brest-Litovsk

Principala preocupare a bolșevicilor după octombrie 1917 era să își consolideze puterea la Petrograd și apoi să extindă cît mai rapid cu putință revoluția în Rusia și pe întregul glob. Pentru a-și îndeplini acest obiectiv, trebuiau însă mai întîi să încheie pacea. Raționamentul lui Lenin era că guvernul nu putea supraviețui dacă nu obținea armistițiul. Ca și înainte de puciul din octombrie, era neliniștit de atitudinea trupelor: dacă Rusia rămînea în război, „armata, alcătuită din țărani pe care războiul i-a adus la un grad de epuizare insuportabil... va răsturna guvernul socialist al proletariatului". Bolșevicii aveau nevoie de *peredîșka* — de un „moment de respiro", pentru a-și întări autoritatea, a organiza administrația și a crea o nouă armată, una revoluționară.

Lenin era pregătit să încheie pace cu Puterile Centrale în orice condiții, atîta timp cît acestea i-ar fi permis să rămînă la putere. Majoritatea bolșevicilor nu împărtășeau această opinie. Rezistența pe care o întîmpina din partea colaboratorilor se explică prin credința (pe care de fapt o împărtășea și el) că regimul bolșevic nu putea supraviețui decît dacă revoluția izbucnea și în Europa Occidentală și prin convingerea (în cazul lui, parțială) că acest lucru era deja pe punctul să se întîmple. Din punctul de vedere al criticilor din interiorul partidului, încheierea unei păci cu Germania „imperialistă" ar fi echivalat cu trădarea mișcării socialiste internaționale și, deci, a propriei cauze. Rusia trebuia să continue războiul, pentru a crea condițiile declanșării revoluției și în Germania. Lenin nu era de acord cu acest punct de vedere:

> Tactica noastră trebuie să se bazeze... [pe principiul] de a asigura pe cît posibil și cu cît mai multe șanse consolidarea sau măcar supraviețuirea revoluției socialiste într-o singură țară, pînă în momentul în care i se vor putea alătura și alte țări.

Trotki și Nikolai Buharin, principalii adversari ai lui Lenin în această privință, susțineau că acesta se autoiluziona: Puterile Centrale nu aveau să dea niciodată răgaz noului regim să se consolideze; dimpotrivă, pacea

ar fi servit la consolidarea poziției Puterilor Centrale. Germanii nu au decît să invadeze Rusia, spuneau ei. Nu ar face astfel decît să ridice masele și să provoace în rîndul lor un val de entuziasm revoluționar. Făcînd trimitere la evenimentele din Franța anului 1792, oponenții lui Lenin afirmau că rezistența națiunii în fața inamicului avea „să miște inimile muncitorilor din lumea întreagă", care aveau să pună capăt „coșmarului imperialist". În iarna 1917–1918, această controversă ajunsese să divizeze însuși nucleul conducător al Partidului Bolșevic: Lenin se afla cel mai adesea în minoritate, uneori chiar singur.

Bolșevicii nu puteau și nu vroiau să recunoască principiile diplomatice și de drept internațional pe care Europa și le fixase de-a lungul ultimilor 400 de ani. Respingeau mai ales ideea că un stat respectă suveranitatea altor state și întreține relații cu ele numai la nivelul guvernelor. Ca revoluționari, nu recunoșteau nici principiul suveranității, nici legitimitatea guvernelor existente. Dat fiind însă că pentru moment — adică pînă la izbucnirea revoluției mondiale — trebuiau să întrețină relații cu statele „burgheze", fie și numai pentru a contracara acțiunile dirijate de acestea împotriva lor, se vedeau nevoiți să ducă o politică externă dublă. La nivelul statului, menținеau relații externe corecte din punct de vedere formal, respectînd standardele diplomatice acceptate. La nivelul partidului, duceau o politică externă cel puțin neortodoxă, trecînd peste guverne și adresîndu-se direct cetățenilor altor state, cu lozinci incitatoare. Cînd puterile străine protestau față de acest tip de atitudine, comisariatul afacerilor externe răspundea că Partidul Bolșevic este o organizație privată, pentru care guvernul sovietelor nu își asumă nici o răspundere. Subterfugiul nu era de natură să păcălească prea multe state, dar le oferea o scuză acelora dintre ele care, pentru un motiv sau altul, găseau oportun să mențină relații cu guvernul sovietic.

În vreme ce se amestecau deci în mod permanent în afacerile interne ale altor țări, bolșevicii respingeau orice astfel de interferențe din partea guvernelor străine în Rusia, calificîndu-le drept „imperialiste".

Așa cum am remarcat (vezi mai sus, p. 142), Congresul al II-lea al Sovietelor adoptase „Decretul asupra păcii" redactat de Lenin, care propunea puterilor beligernate un armistițiu imediat. Propunerea era însoțită de un apel adresat muncitorilor din Anglia, Franța și Germania, de a ajuta Rusia Sovietică să „desăvîrșească... eliberarea maselor populare de sclavie și orice formă de exploatare". George Kennan a numit acest decret un act de „diplomație demonstrativă", menit să „creeze probleme altor guverne și să stîrnească opoziția popoarelor respective față de propriile guverne". Bolșevicii au lansat și alte declarații de aceeași natură, care incitau cetățenii altor state la revoltă.

Decretul asupra păcii a fost transmis la 9 noiembrie Aliaților, care l-au respins ca pe o stratagemă propagandistică. Ca urmare, Trotki a notificat Puterilor Centrale disponibilitatea Rusiei de a începe negocieri de pace.

Strategia Berlinului de sprijinire mascată a bolșevicilor își arăta roadele: unii germani se așteptau la o repetare a „miracolului" din 1762, cînd urcarea pe tron a lui Petru al III-lea, țar cu orientare pro-prusacă, a salvat Prusia de la un dezastru sigur. Perspectiva unei păci separate a făcut să renască speranțele Germaniei de a înfrînge Franța și Marea Britanie înainte ca Statele Unite să poată pregăti și desfășura suficiente forțe militare pe continent. Ludendorff a pus imediat la punct planul unei ofensive decisive pe frontul de vest, la care urmau să participe sute de mii de soldați transferați din Est.

În relațiile ei cu Rusia Sovietică, Germania avea aparent toate atuurile, fiindcă dispunea de un guvern puternic și de o armată extraordinar de bine pregătită, în timp ce Rusia era lipsită de amîndouă aceste elemente. În realitate, raportul de forțe nu era chiar atît de dezechilibrat. Blocada Aliaților împinsese Puterile Centrale la un pas de înfometare. Austro-Ungaria părea că e pe punctul să se prăbușească: ministrul austriac de externe avertizase Berlinul că, probabil, țara sa nu avea să mai reziste pînă la următoarea recoltă. Germanii erau dezavantajați și de ignoranța lor în legătură cu bolșevicii, pe care îi considerau o adunătură de utopiști ponosiți și lipsiți de simțul realității. Bolșevicii în schimb cunoșteau foarte multe despre clasa conducătoare germană, fiindcă trăiseră ani îndelungați în Germania, familiarizîndu-se cu realitățile ei interne. Era un atu care le permitea de fiecare dată să cîștige în fața germanilor.

Mulți politicieni și intelectuali germani sperau să învingă Rusia și să o transforme într-un soi de Africă, într-o colonie menită să le furnizeze materii prime și capacități de prelucrare ieftine. În acest scop, plănuiau să divizeze Imperiul Rus după liniile de demarcație interetnică și să instaleze în ceea ce ar fi rămas — în provinciile Rusiei Mari, adică — un guvern suficient de slab pentru a ceda presiunilor îndreptate spre obținerea de concesii economice. Din perspectiva unor astfel de ambiții, nimic nu ar fi avantajat mai mult Berlinul decît existența unui regim bolșevic în Rusia. În 1918, documentele emise de instituțiile politice germane abundau în argumente în favoarea sprijinirii bolșevicilor, care, oricît de odioși ar fi fost, puteau contribui prin incompetența și lipsa lor de popularitate la menținerea în Rusia a unei permanente stări de dezordine. Un influent comentator politic german, Paul Rohrbach, răspundea astfel în iunie 1918 acelora dintre compatrioții săi care începuseră să se îndoiască de oportunitatea susținerii lui Lenin:

> Bolșevicii ruinează din temelii inima Rusiei, sursa oricărei amenințări rusești potențiale în viitor. Ei au reușit deja să înlăture cele mai multe din neliniștile noastre privitoare la Rusia Mare și ar trebui să facem tot ce ne stă în putință pentru a-i ajuta să-și continue atît de folositoarea lor activitate.

În acest context, între cei doi parteneri atît de improbabili — Rusia radicală și Germania monarhică — s-a dezvoltat o alianță tacită, care avea să

dureze pînă la capitularea germană din noiembrie 1918, pentru a renaște din nou la începutul anilor '20. Alianța nu l-a salvat pe Kaiser, dar i-a permis lui Lenin să supraviețuiască.

Germanii și austriecii au acceptat cu promptitudine propunerea rusească de armistițiu, convinși că vor urma imediat convorbiri de pace. La 18 noiembrie/1 decembrie 1917, o delegație rusă condusă de Adolf Ioffe, fost menșevic și prieten al lui Trotki, a plecat la Brest-Litovsk, unde se afla cartierul general al înaltului comandament german de pe frontul de est. Delegația germană îl avea în frunte pe von Kühlmann, fostul ministru de externe, care jucase un rol cheie în aranjamentul privitor la tranzitarea lui Lenin prin Germania, în momentul părăsirii Elveției.

De îndată ce armistițiul a fost încheiat și luptele au încetat, rușii au declanșat o viguroasă campanie propagandistică destinată trupelor germane de pe frontul de est, prin care acestea erau incitate împotriva propriului guvern și îndemnate să fraternizeze cu fostul inamic. Tactica rușilor la Brest a fost de a temporiza cît mai mult și de a folosi negocierile pentru lansarea de lozinci revoluționare adresate populației germane. Campania s-a dovedit destul de eficientă, la sfîrșitul lui ianuarie 1918 izbucnind într-un număr de orașe germane greve ale muncitorilor, care cereau încheierea imediată a păcii, fără anexiuni teritoriale și fără despăgubiri de război.

După încheierea primei runde de negocieri (15/28 decembrie 1917), germanii au început să-și pună întrebări asupra adevăratelor intenții ale rușilor: doreau aceștia să încheie pace sau vroiau doar să cîștige timp pentru a provoca o revoluție socială la scară mondială? Militarii, dîndu-și seama că bolșevicii trăgeau de timp, au cerut să se pună capăt mascaradei. Într-o scrisoare din 7 ianuarie (25 decembrie) adresată Kaiser-ului, generalul von Hindenburg critica „slăbiciunea" și „conciliatorismul" tacticii aplicate la Brest de diplomații germani, care creau impresia că Germania dorea cu disperare să obțină pacea. O astfel de impresie, sublinia el, era de natură să afecteze în mod negativ moralul armatei. Kaiser-ul a fost de acord cu observațiile generalului și, o dată cu reluarea convorbirilor de pace, în 27 decembrie/9 ianuarie, poziția delegației germane a devenit mai fermă. Fără a cere consimțămîntul Rusiei, Germania a recunoscut în mod unilateral suveranitatea Ucrainei, ca un prim pas spre semnarea unei păci separate cu aceasta. Vizibil șocat, Trotki, care îl înlocuise pe Ioffe în fruntea delegației ruse, avea să protesteze — fără nici un rezultat.*

Șocul lui a fost și mai mare în momentul în care germanii au prezentat la negocieri o hartă cu frontiera revizuită dintre cele două țări. Polonia,

---

* Germania și Austro-Ungaria au semnat în februarie tratate de pace separate cu Ucraina, instalînd apoi la Kiev un guvern-marionetă, care a permis colectarea și transportul de produse alimentare către cele două țări. Germania a impus Rusiei prin acordul de pace din martie 1918 recunoașterea Ucrainei ca stat independent, dar tratatul de pace propus a fi încheiat între Moscova și Kiev nu avea să se mai materializeze niciodată.

Ucraina, Lituania și Letonia urmau să iasă din componența statului rus. Trotki a răspuns că propunerile erau inacceptabile pentru guvernul său. La 5/18 ianuarie, în chiar ziua în care era dizolvată Adunarea Constituantă, liderul bolșevic a declarat că guvernul sovietic consideră că cel mai bun mijloc de a cunoaște voința poporului este referendumul. A plecat apoi imediat spre Petrograd.

Termenii propunerii germane au creat o stare de confuzie în rîndul conducătorilor bolșevici. Buharin, făcîndu-se purtătorul de cuvînt al membrilor de rînd ai partidului, a cerut sistarea negocierilor pentru a provoca o revoltă populară împotriva imperialiștilor. Trotki, situîndu-se pe o poziție asemănătoare, a lansat sloganul „nici pace, nici război", prin care sugera sistarea convorbirilor și declararea unilaterală de către Rusia a încheierii ostilităților cu Puterile Centrale. Germanii ar fi fost atunci liberi să facă ceea ce doreau și ceea ce, oricum, nici o forță din lume nu i-ar fi putut împiedica să facă — să anexeze teritorii întinse din Rusia —, dar astfel ar fi dezvăluit propriului popor și întregii lumi brutalitatea imperialismului lor.

Lenin, sprijinit de Kamenev, Zinoviev și Stalin, a calificat drept utopice asemenea strategii. Rusia nu dispunea de o armată capabilă să îi oprească pe germani, în cazul în care aceștia ar fi hotărît să ocupe Petrograd-ul și Moscova și să răstoarne astfel guvernul bolșevic. A pledat de aceea pentru acceptarea unei păci, oricît de umilitoare, considerînd-o absolut vitală pentru supraviețuirea noului regim.

La întrunirea Comitetului Central care a avut loc după întoarcerea lui Trotki de la Brest, Lenin a suferit o înfrîngere la limită. Trotki a primit directive să se întoarcă la Brest și să-și continue tactica „nici pace, nici război", încercînd să prelungească negocierile cît mai mult, în speranța că în Germania avea să izbucnească în curînd o revoluție. Germanii însă înțeleseseră deja tactica rușilor. La 9–10 februarie, von Kuhlmann, acționînd la indicațiile Kaiser-ului, a prezentat rușilor un ultimatum: fie semnau pacea în termenii propuși de Germania, fără alte discuții și amînări, fie negocierile erau sistate și armata germană invada Rusia. Trotki a răspuns că nu va semna documentul prezentat, dar — cu sau fără un tratat de pace — Rusia se considera ieșită din starea de război și avea să își demobilizeze armata. S-a urcat apoi în tren și a plecat la Petrograd.

Noua stratagemă a rușilor i-a descumpănit total pe germani. Nu mai aveau deja nici o îndoială că bolșevicii foloseau convorbirile de pace ca pe o diversiune, dar nu știau ce concluzii să tragă din acest fapt. Să continue niște negocieri care nu duceau nicăieri? Să îi oblige pe bolșevici pe calea armelor să accepte ultimatumul? Sau să ocupe Petrograd-ul și să îi înlăture de la putere?

Von Kuhlmann îndemna la răbdare, temîndu-se că reluarea ostilităților pe frontul de est va provoca noi tulburări printre muncitorii germani. Era de asemenea îngrijorat de eventualitatea ieșirii din război a Austriei. Dar

generalii, care reușiseră să se facă ascultați de Kaiser, convinși că bolșevicii erau niște parteneri slabi și imprevizibili, au cerut trecerea la acțiuni hotărîte. După afirmațiile lui Hindenburg, dacă în est nu se întreprindeau măsuri imediate, războiul pe frontul de vest se putea prelungi pe termen nedefinit. Hindenburg vroia ca „rușii să fie zdrobiți și guvernul lor răsturnat". Kaiser-ul se situa de partea generalilor: bolșevicii, pe care îi considera membri ai unei „conspirații iudeo-masonice" universale, trebuiau eliminați. Rușii au fost informați că armata germană avea să înceteze starea de armistițiu și să redeschidă operațiunile militare împotriva lor în ziua de 17 februarie la amiază.

Informațiile despre proiectata ofensivă germană au ajuns la Petrograd în după-amiaza zilei de 17 februarie. La o ședință a Comitetului Central, Lenin și-a reluat pledoaria în favoarea revenirii la masa negocierilor și a unei capitulări imediate, dar a fost din nou înfrînt cu o marjă de un vot. Majoritatea conducătorilor bolșevici vroiau să aștepte reacția germanilor: dacă aceștia aveau să-și pună în practică amenințările, fără ca totuși în Germania și Austria să izbucnească o revoluție, ar fi fost destul timp să se accepte inevitabilul.

Germanii, respectîndu-și promisiunile, au început să înainteze pe teritoriul Rusiei Occidentale și să ocupe orașe după orașe, fără să tragă nici măcar un foc.

Pentru Lenin, a fost picătura care a umplut paharul: dovada că rămășițele armatei ruse nu puteau opune nici măcar o rezistență simbolică fiind făcută, orice tîrguială devenise inutilă. Era convins — probabil pe baza informațiilor provenite de la simpatizanții comuniști germani — că dușmanul intenționa să ocupe cele două capitale și să lichideze regimul bolșevic. La întrunirea Comitetului Central din 18 februarie, ocazie cu care moțiunea lui Lenin a fost din nou respinsă la o diferență de un vot, Trotki și-a schimbat în cele din urmă părerea, trecînd de partea lui. Ca urmare, propunerea lui Lenin a fost acceptată cu 7 voturi contra 6. Germanii au fost anunțați că delegația rusă avea să se întoarcă la Brest și să semneze tot ce i se cerea.

A urmat un nou șoc. Germanii și austriecii nu și-au oprit înaintarea, ci au continuat să ocupe orașe după orașe, aparent țintind spre Petrograd și Moscova. Cuprins de panică, Lenin a emis la 21–22 februarie un decret care avea să aibă consecințe considerabile. Intitulat „Patria socialistă în pericol", decretul avertiza că germanii erau hotărîți să lichideze guvernul socialist și să restaureze monarhia în Rusia. Trebuiau luate măsuri neîntîrziate de apărare a Revoluției. Una dintre ele era crearea unor batalioane de muncă forțată, din care să facă parte „toți membrii apți de muncă ai burgheziei" și care să participe la săparea de tranșee; cei care opuneau rezistență urmau să fie împușcați. Alt paragraf al decretului preciza: „Agenții inamici, speculanții, spărgătorii, huliganii, agitatorii contrare-

voluționari, spionii germani vor fi executați pe loc." Era o prevedere care stabilea pedepse irevocabile pentru delicte care nu erau fixate nicăieri în mod precis; nu se pomenea nimic de procese sau audieri ale acuzaților. În fapt, decretul dădea noului organ de securitate, Ceka, libertatea de a ucide. Era începutul terorii bolșevice.

Ultimul atu al lui Lenin în această criză pe care o prevăzuse fără a o putea împiedica, erau Aliații. Aceștia nu aveau decît o singură preocupare în legătură cu Rusia: să o facă să rămînă în război. Îi interesa prea puțin cine erau bolșevicii și pe cine reprezentau. Nici îndemnurile la fraternizare, nici apelurile subversive adresate muncitorilor nu îi îngrijorau, fiindcă acestea nu găsiseră ecou în țările lor. Atitudinea Aliaților era lipsită de ambiguitate: regimul bolșevic le era dușman dacă încheia pace cu Puterile Centrale și prieten dacă rămînea în luptă. După expresia ministrului de externe britanic, Arthur Balfour, cauza rușilor era și cauza Marii Britanii, atîta vreme cît luptau împotriva germanilor. Statele Unite au adoptat o poziție similară.

După inițierea de către ruși a negocierilor de pace cu Germania, Aliații și-au transferat misiunile diplomatice de la Petrograd la Vologda, mic oraș de provincie, relațiile cu guvernul lui Lenin continuînd doar prin emisari neoficiali. Aceștia primiseră asigurări din partea bolșevicilor că vor rămîne în război dacă partenerii occidentali le ofereau asistență militară și economică. La 21 februarie, contactîndu-i pe francezi în legătură cu un eventual sprijin împotriva germanilor, Troțki a primit un răspuns prompt din partea ambasadorului Franței: „Puteți conta pe colaborarea militară și financiară a Franței în rezistența pe care o opuneți Germaniei." Cu aprobarea lui Lenin, Sovnarkom-ul a cerut în mod oficial ajutor, inițiind negocieri pentru a stabili forma pe care urma să o ia acesta. Kamenev a plecat la Paris, pentru a prelua postul de reprezentant diplomatic al Rusiei. (Avea să fie întors din drum.)

Fie pentru că erau la curent cu aceste negocieri, fie dintr-o simplă coincidență, germanii au trimis mult-așteptatul răspuns la propunerile ruse chiar în ziua în care Sovnarkom-ul vota în favoarea cererii de ajutor adresate Aliaților. Așa cum avertizase Lenin, pretențiile lor crescuseră, incluzînd acum despăgubiri și o serie de concesii economice. Nota lor avea un caracter ultimativ, cerînd un răspuns în termen de patruzeci și opt de ore, după care, în cel mult șaptezeci și două de ore, urma să fie semnat un tratat.

Au urmat două zile de dezbateri aproape neîntrerupte ale conducerii bolșevice, timp în care s-au reluat toate vechile argumente. În cele din urmă, amenințînd cu demisia din toate funcțiile pe care le deținea în partid și guvern în cazul în care propunerile germane nu erau acceptate, Lenin a obținut cîștig de cauză în fața majorității. Li s-a notificat germanilor că o delegație rusă avea să se deplaseze imediat la Brest.

Neavînd încredere că Germania avea să-și oprească agresiunea, chiar și după acceptarea necondiționată a termenilor ultimatumului, Lenin a considerat prudent să transfere capitala de la Petrograd la Moscova. Transferarea personalului din administrație a avut loc în cursul primei jumătăți a lunii martie. Lenin însuși a părăsit pe ascuns Petrograd-ul în noaptea de 10 spre 11 martie, cu un tren păzit de gărzi letone. Operațiunea s-a desfășurat în cel mai deplin secret, la sosire liderul bolșevic nefiind întîmpinat decît de sora lui. Și-a stabilit reședința și biroul în fortăreața medievală din Kremlin; mai mulți dintre comisari i-au urmat exemplul. Siguranța clădirii a fost încredințată letonilor.

Deși bazată pe considerente de securitate, decizia lui Lenin de a muta capitala la Moscova și de a se instala la Kremlin avea și o semnificație mai profundă: ea simboliza respingerea cursului pro-occidental inaugurat de Petru cel Mare și reorientarea spre tradiția veche moscovită. Măsura reflecta pe de altă parte teama bolnăvicioasă a noilor conducători pentru siguranța lor personală. Pentru a aprecia semnificația acestor acțiuni, încercați să vă închipuiți că primul ministru englez și guvernul său ar fi părăsit Downing Street, transferîndu-și reședința și birourile în Turnul Londrei, de unde ar fi condus Marea Britanie sub protecția gărzilor sikh.

Termenii Tratatului de la Brest-Litovsk, semnat de ruși la 3 martie, erau extrem de împovărători. Ei ne dau o idee despre ce ar fi putut însemna pentru Aliați pierderea războiului. Rusia era obligată la concesii teritoriale majore, pierzînd toate provinciile vestice pe care le cucerise începînd cu mijlocul secolului al XVII-lea. Erau cedate Polonia, Finlanda, Ucraina, Lituania, Letonia, Estonia și Transcaucazia, care se numărau printre cele mai populate și mai bogate regiuni ale Imperiului Rus, adăpostind 26 la sută din populația acestuia, 28 la sută din instalațiile industriale și trei sferturi din rezervele de cărbune și minereu de fier. Un procent de 37 la sută din producția de cereale a țării provenea din aceste provincii. În plus, Rusiei i se impuneau concesii economice importante, prin care cetățenii Puterilor Centrale care dețineau proprietăți în Rusia ieșeau de sub incidența oricăror decrete de naționalizare. În fine, forțele armate ruse trebuiau demobilizate.

Nici un guvern rus nu cedase pînă atunci teritorii atît de întinse și nu acordase unei puteri străine atîtea privilegii. Populația, în covîrșitoarea ei majoritate, a respins tratatul, Lenin devenind, după cum afirma un istoric, cel mai detestat om din Europa. Una din consecințele Tratatului de la Brest-Litovsk a fost retragerea din Sovnarkom a socialist-revoluționarilor de stînga, care se opuseseră cu vehemență încheierii înțelegerii. Guvernarea Rusiei a devenit astfel, în teorie și în practică, apanajul exclusiv al comuniștilor. Scoțînd Rusia din război într-un moment critic al desfășurării acestuia, Lenin a reușit în plus să-și atragă dușmănia Aliaților, care se simțeau trădați și se vedeau acum confruntați cu perspectiva unei înfrîngeri.

S-a spus despre Lenin că a dat dovadă de o viziune profetică acceptînd acest tratat umilitor, care i-a dat timp să-și organizeze armata și care avea de altfel să devină caduc o dată cu capitularea Germaniei în fața Aliaților, la 11 noiembrie 1918. Cînd, la două zile după aceea, bolșevicii au denunțat Tratatul de la Brest-Litovsk, credibilitatea lui Lenin în rîndurile partidului a atins cote fără precedent. Nimic din ceea ce făcuse pînă atunci nu a contribuit mai mult la reputația lui de infailibilitate; de acum înainte, Lenin nu s-a mai văzut pus niciodată în situația să amenințe cu demisia pentru a obține cîștig de cauză.

Și totuși, nimic nu pare să indice că insistența cu care Lenin a cerut colegilor lui să accepte ultimatul german ar fi provenit din faptul că prevăzuse înfrîngerea Germaniei. Dimpotrivă. În primăvara și vara lui 1918, el împărtășea optimismul înaltului comandament german, care prevedea pentru Aliați o înfrîngere zdrobitoare. Convingerea bolșevicilor că Germania avea să iasă învingătoare este dovedită de acordurile economice și militare pe care Moscova le-a semnat cu Berlinul în august 1918, acorduri pe care cele două părți le considerau un prim pas spre încheierea oficială a unei alianțe (vezi mai jos, p. 179). La 30 septembrie, cînd Germania imperială era deja în pragul prăbușirii, Lenin a autorizat transferul către Berlin al unor valori estimate la 312,5 milioane de mărci, în conformitate cu prevederile acordurilor semnate. Concluzia care decurge în mod inevitabil de aici este că Lenin a cedat dictatului german nu pentru că se baza pe faptul că, oricum, Germania nu avea să mai beneficieze de urmările acestuia, ci pentru că se aștepta ca Germania să cîștige războiul și vroia să se afle de partea taberei învingătoare.

Circumstanțele încheierii Tratatului de la Brest-Litovsk conturează modelul clasic a ceea ce avea să fie politica externă sovietică în următorii șaptezeci de ani. Principiile acestui model pot fi rezumate astfel:

1. Prioritatea maximă trebuie să o constituie întotdeauna păstrarea puterii politice — mai precis, menținerea de către aparatul de stat a autorității și controlului deplin asupra cel puțin a unei părți — oricît de mici — din teritoriul național. Aceasta reprezintă minimul necesar. Nici un preț nu e prea mare pentru a realiza acest lucru: viețile oamenilor, pămîntul și resursele țării, onoarea națională, totul poate fi sacrificat. Principiul pleacă de la premisa că timpul lucrează în favoarea comunismului și că tot ceea ce este cedat astăzi va fi recîștigat mîine.

2. O dată cu Revoluția din Octombrie, care a făcut din Rusia centrul vital al socialismului mondial, securitatea și interesele statului rus trebuie să treacă înaintea securității și intereselor oricăror altor țări, partide sau cauze, inclusiv înaintea intereselor „proletariatului internațional".

3. Pentru obținerea unor avantaje tactice, este permisă realizarea unei păci cu statele „imperialiste", dar această pace nu reprezintă decît un armistițiu temporar, care trebuie încălcat de îndată ce situația devine favorabilă pro-

priilor interese. Istoria ne învață — argumenta Lenin necesitatea ratificării Tratatului de la Brest-Litovsk — că pacea nu este decît „un moment de respiro între două războaie". Atîta vreme cît mai există capitalism, afirma el în mai 1918, toate acordurile internaționale nu sînt decît simple „petice de hîrtie". Chiar și în timp de așa-zisă pace, lupta trebuie continuată prin mijloace subterane, pentru a submina guvernele capitaliste.

4. Politica fiind de fapt o stare de război permanent, relațiile externe trebuie abordate cu sînge rece și raporturile de forțe trebuie evaluate cu cea mai mare atenție. Spre a-l cita din nou pe Lenin:

> Marea noastră experiență revoluționară ne învață că, atîta vreme cît condițiile obiective o permit, ofensiva implacabilă este singura tactică demnă de luat în considerare... Dar atunci cînd condițiile obiective ne împiedică să continuăm această ofensivă generală, trebuie să adoptăm tactica amînării, a strîngerii rîndurilor.

După semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk avea să iasă la iveală un alt principiu fundamental al politicii externe bolșevice: acela că promovarea intereselor statului bolșevic în afară (ca și în interior) trebuia să se bazeze pe aplicarea dictonului „dezbină și stăpînește",

> pe exploatarea cu maximă circumspecție, grijă, prudență și abilitate a celor mai mici „fisuri" din tabăra inamică, a tuturor conflictelor de interese dintre burgheziile diferitelor țări și dintre diferitele grupuri și categorii ale burgheziei din fiecare țară...

Implicarea străină

Deși Revoluția rusă avea să infuențeze istoria lumii într-o măsură mai mare decît Revoluția franceză, ea s-a bucurat la început de mult mai puțină atenție. Explicația stă în faptul că, spre deosebire de Franța, care era la momentul respectiv puterea europeană cu cel mai mare potențial politic, militar și cultural, Rusia se afla la periferia continentului. Țară agrară, pe jumătate asiatică, ea nu intra prea mult în preocupările Europei: tulburările din 1917 au marcat în ochii occidentalilor intrarea — mult întîrziată — a Rusiei în epoca modernă și nu au părut să reprezinte o amenințare serioasă pentru ordinea mondială. In al doilea rînd, Revoluția rusă s-a produs în timpul celui mai mare și mai pustiitor război din istoria de pînă atunci a lumii, război care a absorbit în întregime atenția contemporanilor. Astăzi e greu să realizăm în ce măsură acest război a pus în umbră orice alte evenimente, dar să nu uităm că el a costat viețile a milioane de oameni tineri și a distrus valori acumulate de-a lungul a mai multe generații. Evenimentele care au urmat revoluției au atras atenția doar prin efectul pe

care l-ar fi putut avea asupra sorții conflictului mondial: pentru germani, ele erau purtătoarele unui mesaj de speranță; pentru Aliați, erau prevestitoare de catastrofe.

Nici una din marile puteri nu era interesată în răsturnarea regimului bolșevic. Germanii, din motive pe care le-am expus deja, l-au sprijinit prin toate mijloacele, salvîndu-l de la prăbușire în cîteva rînduri. Aliații l-au curtat inițial și, cînd eforturile lor s-au dovedit inutile, s-au străduit să reactiveze frontul de est cu toate forțele pe care le-au putut mobiliza, fie ele ruse sau străine.

Lenin era convins că îndată după încetarea ostilităților marile puteri aveau să treacă peste diferendele dintre ele și să lanseze un atac concertat împotriva regimului bolșevic. Temerile lui s-au dovedit nejustificate. Englezii au fost singurii care s-au implicat activ în sprijinirea adversarilor Partidului Bolșevic, dar au făcut-o fără prea multă convingere și doar la insistențele unui singur om, Winston Churchill. Eforturile lor în această direcție au fost fluctuante, fiindcă în Occidentul epuizat de război partizanii compromisului erau mult mai numeroși decît cei ai intervenției. Pînă la jumătatea anilor douăzeci, majoritatea puterilor europene aveau să încheie pace cu Rusia comunistă.

Chiar dacă Occidentul nu era prea interesat de bolșevici, aceștia aveau interese vitale în Vest. Bolșevicii credeau — nu fără motiv — că revoluția lor avea să eșueze dacă nu trecea dincolo de granițele Rusiei. Din momentul în care au luat puterea, au început să lanseze apeluri către muncitorii din întreaga lume, chemîndu-i să se ridice împotriva propriilor guverne și însoțindu-și apelurile de generoase sume de bani destinate agitației și propagandei. I-au implicat pe germani în conflictul politic din Rusia, folosindu-se de ei împotriva Aliaților atunci cînd le erau utili și de Aliați împotriva germanilor, ori de cîte ori situația a cerut-o. Principiul enunțat de Lenin, de a exploata toate „fisurile" din tabăra „burgheziei", a fost pus în practică printr-un amestec permanent în afacerile interne ale altor state. Imaginea larg răspîndită a unei „intervenții" planificate și metodice a Aliaților în Rusia Sovietică este unul din numeroasele mituri ale istoriei care se cuvin înlăturate: nu a existat o intervenție străină în Revoluția rusă, ci o sumă de intervenții de ambele părți, și se poate spune că nimeni nu a intervenit în treburile altor state cu mai mult zel decît comuniștii înșiși.

La 23 martie 1918, Germania a lansat mult așteptata ofensivă pe frontul de vest. După încheierea armistițiului cu Rusia, Ludendorff transferase o jumătate de milion de soldați de pe frontul din Răsărit; era dispus să sacrifice de două ori mai mulți pentru a ocupa Parisul.

Bolșevicii au folosit momentul de răgaz care a urmat armistițiului pentru a-și organiza o armată proprie. Aveau nevoie de o forță care să apere regimul în fața cruciadei capitaliste de care se temeau și să aducă la îndeplinire sarcina răspîndirii revoluției în întreaga lume. După afir-

mațiile lui Lenin, Rusia avea nevoie de o armată puternică, pentru că viitorul îi rezerva un întreg șir de conflicte:

> Coexistența dintre Republica Sovietică și statele imperialiste este de neconceput pe termen lung. În cele din urmă, una din părți va trebui să triumfe. Pînă atunci, între Republica Sovietică și guvernele burgheze vor apărea în mod inevitabil o serie de confruntări dintre cele mai dure. Aceasta înseamnă că proletariatul — clasa conducătoare —, dacă vrea să conducă și dacă va fi să conducă, trebuie să-și demonstreze [hotărîrea] organizîndu-și propria armată.

Crearea noii armate sovietice a întîmpinat însă un număr de obstacole. Soldații demobilizați nu doreau să se întoarcă înapoi. Recurgerea la recrutări ar fi dat naștere unei armate alcătuite în cea mai mare parte din țărani, or țărănimea era o clasă pe care bolșevicii o considerau ostilă cauzei lor. Ofițerii din vechea armată erau bănuiți a fi contrarevoluționari. Ar fi fost de preferat miliții muncitorești, dar — Rusia neavînd în 1918 decît 1–2 milioane de muncitori — o astfel de forță nu ar fi făcut față misiunilor defensive și ofensive care o așteptau. Așa încît bolșevicii amînau rezolvarea problemei. Membrii vechiului stat-major general, instruiți în spiritul unei obediențe necondiționate față de autoritatea supremă, au trecut de partea lor aproape în bloc; ei aveau să formeze nucleul viitoarei Armate Roșii. Moscova a continuat o vreme negocierile cu Aliații pentru obținerea de asistență militară. Nici unul din aceste eforturi nu a dat însă rezultate semnificative și, pînă în toamna anului 1918, singura forță eficientă de care dispuneau bolșevicii au rămas cei 35 000 de pușcași letoni, folosiți oriunde apărea un pericol la adresa regimului.

Între timp, Aliații, care își pierduseră orice speranță că Sovietele vor colabora cu ei împotriva Germaniei, au decis debarcarea unor forțe simbolice pe teritoriul Rusiei. Prima debarcare a avut loc la Murmansk, în martie 1918, la cererea sovietului local și cu aprobarea Moscovei. Alte trupe aveau să fie debarcate ulterior la Murmansk și Arhanghelsk. Misiunea lor era pentru moment să apere cele două porturi de atacurile germanilor și ale finlandezilor și să protejeze depozitele cu material de război, acumulat acolo începînd din 1916. Sarcina lor strategică (pe termen lung) era să constituie avangarda viitoarei armate reorganizate de pe frontul de Răsărit. În aprilie, japonezii au trimis un contingent la Vladivostok, sub pretextul de a întări prezența interaliată de acolo, în realitate însă cu intenția de a stabili un cap de pod în Extremul Orient rus, în vederea unei viitoare anexări.

Moscova urmărea aceste mișcări ale Aliaților, mai ales inițiativele japonezilor, cu o îngrijorare crescîndă. Sub impresia succeselor repurtate de germani în Franța în timpul ofensivei din primăvară, guvernul rus a optat pentru apropierea de Germania.

Spre sfîrșitul lunii aprilie, Rusia și Germania au făcut schimb de ambasadori. În fruntea misiunii germane din Moscova a fost numit contele Wilhelm von Mirbach, diplomat de carieră, care lucrase și la Sankt Petersburg. Principalul lui colaborator, Kurt Riezler, era un tînăr filozof care în 1917 fusese trimis la Stockholm pentru a servi drept intermediar în transferurile de fonduri germane către bolșevici. Cei doi diplomați au apreciat situația din Rusia drept descurajantă: ei au avertizat Berlinul să nu conteze doar pe comuniști, fiindcă aceștia păreau pe punctul de a se prăbuși — eventualitate în care Germania ar fi fost lipsită de orice bază de sprijin în Rusia. La 3 iunie, Mirbach a transmis la Berlin că ar fi avut nevoie lunar de 3 milioane de mărci pentru a-i ajuta pe comuniști să se mențină la putere. Ministerul german de externe a răspuns solicitării alocînd ambasadei 40 de milioane de mărci, destinate „operațiunilor din Rusia". Din cele 9 milioane cheltuite efectiv, guvernul sovietic a primit aproximativ jumătate, sub forma a trei tranșe, în lunile iunie, iulie și august; restul a fost împărțit între mai mulți beneficiari, printre care și guvernul liberal proclamat în Siberia. Riezler a luat de asemenea legătura cu gruparea clandestină antibolșevică „Centrul de dreapta", alcătuită din politicieni și generali conservatori, care ajunseseră la concluzia că bolșevismul reprezenta pentru Rusia o amenințare mai mare decît germanii. Principalul obstacol în calea strîngerii relațiilor cu elementele conservatoare era Tratatul de la Brest-Litovsk, pe care toate grupările antibolșevice îl doreau revizuit, ca o condiție preliminară a colaborării cu Germania.

La Berlin, Ioffe s-a instalat în fosta ambasadă imperială, pe care germanii o menținuseră în perfectă stare după închiderea ei la începutul războiului. Reprezentanța diplomatică rusă nu era o simplă ambasadă, ci un avanpost revoluționar în inima teritoriului inamic. Misiunile ei principale erau în număr de trei și toate aveau să fie îndeplinte cu succes. Prima era neutralizarea generalilor germani care cereau lichidarea guvernului bolșevic. Ioffe a reușit să își atingă obiectivul, prezentînd comunității de afaceri germane perspectiva profiturilor strălucite pe care le-ar fi putut realiza în Rusia Sovietică. A doua sarcină era încurajarea și sprijinirea forțelor revoluționare din Germania și țările învecinate. Cea de-a treia misiune o constituia culegerea de informații de natură politică și economică.

Ioffe a reușit să-și ducă la îndeplinire toate aceste obiective grație protecției Ministerului german de externe, care considera că nici un preț nu ar fi fost prea mare pentru a-i ajuta pe bolșevici să supraviețuiască.

În întrevederile cu marii oameni de afaceri, Ioffe, asistat de Leonid Krasin, care cunoștea multe persoane influente în Germania, îi îndemna pe interlocutori să nu ia în seamă sloganurile „maximaliste" ale Moscovei: simplă retorică, îi asigura el. Bolșevicii erau niște oameni realiști, care nu doreau decît să aibă relații bune cu Germania. Celor care se plîngeau de propaganda subversivă a rușilor, Ioffe le răspundea că „este vorba de acțiuni

ale Partidului Comunist Rus, fără nici o legătură cu guvernul". Afaceriști dintre cei mai versați s-au lăsat păcăliți de această stratagemă — în parte pentru că vroiau să creadă că așa stăteau lucrurile, în parte pentru că nu-și imaginau că cineva întreg la minte putea lua în serios lozincile bolșevice. Krupp, Thyssen, Stinnes, toți viitori sprijinitori ai lui Hitler, au exercitat presiuni asupra guvernului german să mențină bunele raporturi cu noii conducători de la Moscova, spre a asigura hegemonia germană în Rusia. Coaliția diplomaților, industriașilor și bancherilor a reușit să contrabalanseze influența armatei.

În același timp, Ioffe a stabilit relații strînse cu elementele radicale cele mai extremiste din Germania, prevalîndu-se de imunitatea diplomatică pentru a ajuta la răspîndirea propagandei revoluționare și, în ultimă instanță, chiar pentru a furniza elementelor respective bani și arme. Iată cum descria Ioffe în 1919 activitatea pe care o desfășura la Berlin:

> [Ambasada] a dirijat și subvenționat peste zece partide socialiste ale stîngii... întreaga Germanie a fost împînzită cu o rețea de organizații revoluționare ilegale: sute de mii de manifeste și proclamații revoluționare au fost tipărite și răspîndite săptămînal în spatele frontului și în rîndurile armatei.

După afirmațiile lui Ioffe, o parte din aceste materiale erau aduse prin curieri din Rusia, dar majoritatea erau tipărite în Germania, cu sprijinul ambasadei.

În timp ce desfășurau în străinătate acțiuni subversive de genul celor de mai sus, bolșevicii erau ei înșiși amenințați acasă de o subversiune internă.

Rusia capturase de-a lungul războiului între 50 000 și 60 000 de soldați cehi și slovaci din armata austriacă. Cei mai mulți dintre ei aveau sentimente antigermane și antimaghiare și erau animați de convingeri socialiste. Guvernul Provizoriu constituise o parte din ei în batalioane naționale, care au luptat în campania din iunie 1917. Ceilalți erau ținuți în lagăre de prizonieri din Ucraina. După semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk, cehii și slovacii au dorit să părăsească Rusia cît mai repede, temîndu-se că vor fi capturați de germani sau austrieci și împușcați ca dezertori. Moscova și-a dat acordul și, în martie 1918, contingentele de prizonieri care alcătuiau Legiunea Cehoslovacă au început să se îmbarce în trenuri cu destinația Vladivostok, de unde urmau să plece spre Franța la bordul unor nave. Thomas Masaryk, președintele Consiliului Național Cehoslovac format în exil, la Paris, a obținut aprobarea rușilor ca trupele să fie înarmate, pentru a se apăra de eventuale atacuri banditești. Le-a dat oamenilor lui ordine stricte să nu se amestece în problemele interne ale Rusiei.

Inițial evacuarea a decurs fără dificultăți. Cehii și slovacii călătoreau în mod organizat, în trenuri bine echipate și dotate cu armament suficient. Cu toate acestea, la 14 mai, în Celiabinsk, oraș situat la est de Urali, a avut loc o altercație între prizonierii cehi și cei unguri, în urma căreia un ungur a fost ucis. Sovietul local a arestat cîțiva cehi, dar camarazii lor au ocupat arsenalul orașului, cerînd să fie eliberați. Sovietul a trebuit să cedeze.

Pînă în acel moment, cehii și slovacii simpatizaseră în mare măsură cu cauza revoluționarilor ruși, inclusiv a bolșevicilor. Comportamentul lipsit de tact al lui Trotki avea să-i facă să-și schimbe atitudinea. Luînd cunoștință de cele întîmplate la Celiabinsk, Trotki, numit de curînd comisar pentru probleme de război și dornic să își facă simțită autoritatea, a ordonat Legiunii Cehoslovace să predea armele și să își întrerupă evacuarea; prizonierii aveau de ales între a se înrola în Armata Roșie și a intra în „batalioane de muncă". Cei care opuneau rezistență urmau să fie închiși în lagăre de concentrare.* La Celiabinsk, o adunare a Armatei Revoluționare Cehe a respins ultimatumul lui Trotki. Convinși că bolșevicii acționau la presiunile Berlinului și că intenționau să îi predea germanilor, cehii și slovacii au luat sub control calea ferată transsiberiană, pentru a-și asigura accesul neîngrădit spre Vladivostok. La sfîrșitul lui mai și începutul lui iunie, Legiunea a ocupat un număr de orașe importante situate de-a lungul căii ferate. Directiva nechibzuită a lui Trotki, pe care acesta nu avea de altfel mijoace să o pună în aplicare, i-a transformat pe cehii și slovacii înarmați din simpatizanți taciți în dușmani declarați, creînd Moscovei o gravă problemă militară.

Problema avea și o dimensiune politică. Zonele ocupate de cehi, mai cu seamă provinciile de pe cursul mijlociu al Volgăi, erau un bastion al socialist-revoluționarilor. Imediat după eliminarea bolșevicilor de către cehi, socialist-revoluționarii au ieșit la lumină, organizînd în Samara un Comitet al Adunării Constituante, cunoscut sub numele de Komuh și alcătuit din foști deputați socialist-revoluționari ai Adunării dizolvate. Proclamîndu-se unicul guvern legitim al Rusiei, Komuh-ul și-a declarat autoritatea asupra tuturor teritoriilor eliberate de Legiunea Cehoslovacă, unde a restabilit libertățile cetățenești, fără să abroge însă decretul asupra pămîntului emis de bolșevici și copiat de Lenin chiar din programul socialist-revoluționarilor. În regiunile situate la est de Urali apăruse între timp un alt guvern independent, care și-a proclamat autoritatea asupra Siberiei.

Pentru a face față acestor probleme, bolșevicii au inițiat crearea unei armate regulate. Foști generali țariști și consilieri francezi aflați în serviciul noii puteri cereau de o bună bucată de vreme să se renunțe la ideea

---

* Este, se pare, prima mențiune despre existența lagărelor de concentrare, într-un document sovietic oficial.

creării unei miliții muncitorești și să se treacă la recrutări. La 29 mai 1918 — la o săptămînă după revolta Legiunii Cehoslovace — Moscova a anunțat o mobilizare generală a muncitorilor și minerilor. Două luni mai tîrziu, toți bărbații între optsprezece și patruzeci de ani au fost declarați incorporabili, iar ofițerii din vechea armată cu vîrste cuprinse între douăzeci și șase și treizeci și unu de ani au primit ordin să se prezinte spre a fi luați în evidență.

Lua astfel naștere Armata Roșie. Organizată cu sprijinul unor ofițeri de carieră și condusă apoi aproape exclusiv de către ei, noua armată era, din punct de vedere al structurilor și al disciplinei, o copie a vechii armate imperiale. Principala inovație o reprezentau „comisarii" politici, toți bolșevici de încredere, însărcinați cu asigurarea loialității ofițerilor. La 29 iulie, cu ostentația care îl făcuse atît de impopular, Trotki i-a încredințat pe cei care se îndoiau de loialitatea foștilor ofițeri țariști, rebotezați acum „specialiști militari", că orice ofițer care ar fi intenționat să trădeze Rusia Sovietică urma să fie împușcat pe loc. „Alături de fiecare specialist", spunea el, „vor trebui să stea doi comisari, unul în dreapta și celălalt în stînga, cu revolverul în mînă." Cu altă ocazie, Trotki avertiza că, din ofițerii care s-ar fi comportat neloial nu avea să rămînă decît „o pată de sînge".

Armata Roșie avea să devină repede copilul răsfățat al noului regim, soldații ei primind salarii și rații de pîine mai mari decît muncitorii.

Deocamdată însă Armata Roșie nu era decît în stadiu embrionar și soarta Rusiei Sovietice se afla în mare parte în mîinile celor din afară, mai ales ale Germaniei imperiale. Banii pe care Berlinul i-a plătit Moscovei au ajutat regimul bolșevic să supraviețuiască financiar, într-o vreme în care sursele lui de venituri erau minime, dat fiind că sistemul fiscal se prăbușise. Faptul că Germania îi sprijinea pe bolșevici a temperat opoziția internă. Exista convingerea larg răspîndită că germanii ar fi putut, dacă vroiau, să îi înlăture oricînd pe bolșevici de la putere; Trotki însuși recunoștea acest lucru. În vara anului 1918, supraviețuirea regimului a depins de Germania, mai precis de voința lui Wilhelm al II-lea.

Kaiser-ul primea sfaturi contradictorii. Ambasada din Moscova se aliniase și ea poziției antibolșevice a generalilor. După revolta cehoslovacă, Mirbach și Riezler își pierduseră orice încredere în guvernul lui Lenin, cerînd Berlinului să caute o bază de sprijin alternativă în Rusia. Situația se deteriorase atît de mult, încît Riezler a trebuit să-i mituiască pe letoni pentru a-i convinge să rămînă în serviciul bolșevicilor. Ministerul de externe s-a disociat de opiniile misiunii sale de la Moscova, afirmînd cu insistență că bolșevicii erau „clientul" cel mai demn de încredere al Germaniei, fiindcă fuseseră singurii care acceptaseră condițiile Tratatului de la Brest-Litovsk și fiindcă mențineau Rusia într-o stare de dezordine permanentă. Un memorandum al ministerului german de externe rezuma astfel argumentele în favoarea bolșevicilor:

> În ceea ce privește Rusia, avem un singur interes primordial: să stimulăm forțele dezintegrării și să slăbim țara pentru cît mai multă vreme de acum înainte... Este în interesul nostru să normalizăm cît mai curînd și în mod real relațiile cu Rusia, pentru a-i controla economia. Cu cît ne vom amesteca mai mult în treburile interne ale țării, cu atît se va lărgi prăpastia care ne desparte deja de Rusia... Nu trebuie trecut cu vederea faptul că Tratatul de la Brest-Litovsk a fost ratificat numai de bolșevici, și nici măcar de toți... Sîntem de aceea interesați în a-i menține deocamdată în fruntea Rusiei pe bolșevici. În situația dată, pentru a rămîne la putere, ei vor face tot posibilul să ni se arate loiali și să respecte înțelegerile de pace. Pe de altă parte, conducătorii lor, oameni de afaceri evrei, vor renunța foarte repede la teoriile lor și se vor arăta dispuși să încheie tranzacții comerciale și acorduri de transport profitabile. Trebuie de aceea să continuăm să ne urmărim obiectivele cu răbdare și hotărîre. Transporturile, industria, întreaga economie a Rusiei vor intra în mîinile noastre.

Von Kühlmann, care sprijinea cu tărie acest punct de vedere, a sugerat ca Berlinul să-i asigure pe ruși că nu are nici un fel de intenții amenințătoare în legătură cu Petrograd-ul, pentru a le permite să deplaseze spre est trupele letone care apărau orașul, spre a lupta împotriva cehilor.

Cele două puncte de vedere opuse i-au fost înfățișate la 28 iunie Kaiser-ului, de către un înalt funcționar al ministerului de externe. Impulsivul Wilhelm a ales prima opțiune care i-a fost prezentată, cea a ministerului de externe. A ordonat să se transmită rușilor că își puteau transfera fără grijă trupele din Petrograd pentru a lupta împotriva cehilor și, „fără a exclude alte opțiuni eventuale", să fie sprijiniți bolșevicii, ca singurul partid care acceptase Tratatul de la Brest-Litovsk.

Ca efect imediat al acestei decizii, comandamentul sovietic a putut transfera trei regimente letone pe frontul intern, reușind să oprească înaintarea cehoslovacilor. La începutul lui septembrie, letonii aveau să recucerească de la cehi orașele Kazan și Simbirsk: aceste victorii, primele înregistrate de trupele roșii, au avut un efect salutar asupra moralului în scădere al Kremlin-ului. La indicațiile lui Kühlmann, Riezler a întrerupt negocierile cu Centrul de Dreapta, concentrîndu-și activitatea spre consolidarea regimului lui Lenin. Decizia Kaiser-ului le-a permis bolșevicilor să facă față perioadei cele mai dificile din istoria lor timpurie. Germanii ar fi putut ocupa Petrograd-ul și Moscova cu foarte puține eforturi, instalînd un guvern marionetă, așa cum procedaseră în Ucraina. Opțiunea luată de Wilhelm la sfîrșitul lui iunie a eliminat definitiv această eventualitate: șase săptămîni mai tîrziu, cînd ofensiva lor în vest s-a împotmolit, germanii își pierduseră deja capacitatea de a interveni în afacerile Rusiei.

Hotărîrea Kaiser-ului a fost o veste bună pentru Moscova. Vestea proastă era că socialist-revoluționarii de stînga, singurii aliați ai bolșevicilor, începeau să se agite. Revoluționari romantici, ei tînjeau după entuziasmul popular din Octombrie și euforia lui februarie 1918, cînd contribuiseră la

mobilizarea maselor împotriva invadatorului german. Bolșevicii postrevoluționari li se păreau demni de dispreț prin înclinația lor spre compromis, iar semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk echivalase pentru ei cu o trădare a Revoluției. Maria Spiridonova, conducătoarea lor, scria: „Este dureros... să văd că bolșevicii, cu care am lucrat pînă acum cot la cot, cu care m-am aflat de aceeași parte a baricadei... au adoptat politica guvernului Kerenski." Socialist-revoluționarii de stînga au decis să provoace un război între Rusia Sovietică și Germania, pentru a pune capăt politicii de compromis și a face să renască fervoarea revoluționară a populației.

În acest scop, au început să organizeze o forță militară proprie. Ceka, ocupată cu vînarea țăranilor implicați în comerțul ilicit cu cereale și cu hărțuirea ofițerilor demobilizați, nu era la curent cu aceste pregătiri. Lucru explicabil în parte, dacă ținem cont de faptul că adjunctul lui Felix Dzerjinski (șeful Ceka) era un socialist-revoluționar de stînga. Complotul a fost în mare măsură pus la cale în sediul poliției secrete, Lubianka.

În naivitatea lor, socialist-revoluționarii de stînga credeau că asasinarea ambasadorului la Moscova ar fi determinat Germania să declare război Rusiei Sovietice, obligîndu-i astfel pe bolșevici, pe care adepții Spiridonovei nu aveau nici o intenție de a îi înlătura, să revină pe drumul revoluției. La 6 iulie, cu sprijinul unor complici din Ceka, doi socialist-revoluționari de stînga au pătruns în clădirea ambasadei germane, sub pretext că erau trimiși de guvern. Cei doi l-au împușcat pe Mirbach și au fugit, lăsînd la locul faptei documentele false fabricate de Ceka pe baza cărora reușiseră să intre în ambasadă. A fost semnalul declanșării unei revolte generale a forțelor socialist-revoluționare de stînga din capitală. Acestea au ocupat o serie de obiective strategice din oraș, însă fără a încerca să-i înlăture pe bolșevici. Unul din rebeli i-a spus șefului Ceka, Dzerjinski, făcut prizonier cu acea ocazie:

> Sînteți puși în fața faptului împlinit. Tratatul de la Brest-Litovsk a fost anulat; războiul cu Germania este inevitabil. Nu dorim puterea... Vom intra în clandestinitate. Puteți rămîne la putere, dar trebuie să încetați să fiți lacheii lui Mirbach. Lăsați-i pe germani să ocupe Rusia pînă la Volga.

Lenin, care avea toate motivele să creadă că fusese trădat de propria poliție secretă, a ordonat ca Ceka să fie desființată (ordin revocat ulterior). Unitățile militare staționate în Moscova nedînd vreun semn că au intenția să vină în ajutorul guvernului, Lenin a fost obligat să facă apel la letoni. Sub comanda lui I. I. Vațetis, aceștia au pus capăt rebeliunii chiar în ziua următoare. La Moscova și în alte orașe, sute de socialist-revoluționari de stînga au fost arestați. Pentru a-i liniști pe germani, guvernul a anunțat că 200 dintre cei arestați, inclusiv Spiridonova, fuseseră împușcați. În realitate bolșevicii îi trataseră cu o clemență deosebită, mai ales de teamă că

represaliile ar fi provocat declanșarea unui val de terorism împotriva liderilor bolșevici. Spiridonova a fost închisă și ulterior eliberată; avea să fie arestată și închisă de mai multe ori, fiind în cele din urmă executată în 1941 în închisoarea din Orel, cu puțin timp înainte ca germanii să cucerească orașul.

În ciuda așteptărilor socialist-revoluționarilor, Berlinul a evitat să răspundă cu duritate la uciderea ambasadorului, trimițînd un înlocuitor. Noul emisar, Karl Helfferich, se temea atît de mult pentru propria viață, încît în cele două săptămîni cît s-a aflat la post nu a ieșit din ambasadă decît o singură dată.

Printr-o remarcabilă coincidență, în aceeași zi de 6 iulie a izbucnit o revoltă antibolșevică în orașul Iaroslavl din nord-estul Rusiei și în două orășele învecinate. La originea revoltei se afla Boris Savinkov, cel mai eficace și mai curajos dintre conspiratorii antibolșevici. Terorist revoluționar fanatic în tinerețe, Savinkov a devenit după izbucnirea primului război mondial un adevărat patriot. În cursul anului 1917 a fost adjunctul lui Kerenski, jucînd un rol important în afacerea Kornilov. Ulterior avea să se alăture generalului Alekseev, fondatorul Armatei Albe de Voluntari, care l-a trimis în Rusia Sovietică pentru a recruta ofițeri și a căuta sprijin financiar și politic.*

Savinkov, conspirator încercat, a pus la punct o forță clandestină formată din 5 000 de ofițeri, care aveau misiunea de a ieși la lumină și a trece la acțiune în momentul intervenției Armatei de Voluntari. Avea o nevoie disperată de bani și se temea în permanență de trădare: în mai 1918 iubita părăsită a unuia din ofițerii lui a dezvăluit celor din Ceka existența organizației, rezultatul fiind că peste o sută din membrii acesteia au fost arestați și mai tîrziu executați. Lipsit de fonduri și temîndu-se să nu rămînă fără ofițeri, Savinkov a hotărît să atace. Inițial își stabilise ca obiectiv Moscova, dar riscul unei intervenții germane l-a făcut să se răzgîndească și să aleagă Iaroslavl. Date fiind zvonurile insistente că Aliații pregăteau noi debarcări în nordul Rusiei, Savinkov a ales ca scenă de desfășurare a insurecției regiunea de pe cursul mijlociu al Volgăi, de unde putea intra în contact atît cu Legiunea Cehoslovacă, cît și cu trupele Aliaților. Ulterior avea să afirme că reprezentanți ai Aliaților îi promiseseră, în caz că rezista patru zile, să trimită dinspre Arhanghelsk trupe de sprijin, urmînd ca apoi forțele combinate anglo-franco-ruse să înainteze spre Moscova. Afirmațiile lui, neconfirmate de nici un fel de documente, sînt destul de suspecte. Mai probabil este că Savinkov spera ca eventuala lui victorie să provoace o revoltă antibolșevică în întreaga Rusie.

În ziua de 6 iulie, la orele 2 noaptea, locțiitorul lui Savinkov a înălțat la Iaroslavl steagul revoltei; două mici orașe din apropiere i s-au alăturat

---

* Armatele Albe, care au început să ia ființă în iarna anilor 1917–1918, sînt abordate în capitolul XI.

la scurtă vreme după aceea. În acestea, revolta a fost rapid înăbușită, însă Iaroslavl a rezistat timp de șaisprezece zile. Cînd l-au recucerit, comuniștii au executat 350 de răzvrătiți, majoritatea ofițeri. Savinkov a reușit să se salveze. A luptat o vreme în Armata Albă a lui Kolceak, iar după înfrîngerea acesteia s-a refugiat în Occident. Aici a inițiat mai multe complo-turi anticomuniste, toate eșuate. După moartea lui Lenin s-a lăsat atras înapoi în Rusia de o falsă organizație anticomunistă, creată de GPU, insti-tuția care înlocuise Ceka. A fost imediat arestat și judecat. Datorită coope-rării cu autoritățile, condamnarea la moarte i-a fost comutată în zece ani de închisoare. Avea să moară un an mai tîrziu în circumstanțe suspecte. Deși oficial s-a declarat că se sinucisese, a fost probabil asasinat de GPU.

Kurt Riezler, care a asigurat conducerea ambasadei germane pînă la sosirea înlocuitorului lui Mirbach, vedea în evenimentele de la Iaroslavl semnul prevestitor al prăbușirii bolșevicilor. La 19 iulie, telegrafia la Berlin: „Regimul bolșevic a murit. Cadavrul mai trăiește (!) doar pentru că groparii nu se înțeleg care din ei să îl îngroape". Riezler a inițiat negocieri cu coman-dantul pușcașilor letoni, Vațetis, care i-a dat de înțeles că, dacă li s-ar fi garantat amnistia, oamenii lui erau gata să îi abandoneze pe bolșevici și să se întoarcă acasă, în Letonia, aflată sub ocupație germană. Diplomatul german a reluat de asemenea discuțiile cu Centrul de Dreapta. Berlinul a respins însă demersurile lui Riezler, continuînd să mizeze pe Lenin.

Atmosfera la Kremlin era deja destul de sumbră, cînd, la 1 august, s-a aflat că o forță navală britanică apăruse în largul coastei Arhanghelsk-ului, debarcînd 8 500 de soldați. Peste jumătate din ei erau americani, trimiși de președintele Wilson după multe șovăieli și la presiunile Marii Britanii, pentru a ajuta la evacuarea Legiunii Cehoslovace pe ruta cea mai scurtă, prin nord. Comandantul corpului expediționar, generalul britanic F. C. Poole, primise ordin să se opună „influenței și ofensivei" germane, să sprijine forțele ruse dornice să lupte de partea Aliaților și să facă joncțiunea cu Legiunea Cehoslovacă. Alți 15 000 de militari au fost debarcați la Mur-mansk. La Vladivostok și-au făcut de asemenea apariția trupe americane. Nici una dintre aceste forțe nu avea libertatea să intervină în problemele interne ale Rusiei și cu aît mai puțin să încerce să răstoarne regimul exis-tent. Misiunea lor era să reactiveze frontul de Răsărit, operațiune pentru care experții militari ai Aliaților estimau necesar un efectiv de 30 000 de oameni.

Aceste detalii nu erau însă cunoscute la Moscova. Luînd debarcările drept preludiul unei intervenții masive a aliaților, Kremlin-ul și-a pierdut capul și s-a aruncat în brațele germanilor. La 1 august, prima zi a ope-rațiunilor aliate la Arhanghelsk, Gheorghi Cicerin, comisar pentru afaceri externe, i-a făcut o vizită lui Helfferich, noul ambasador german. Afirmînd că vine de la o ședință a cabinetului, el a cerut, în numele aces-tuia, o intervenție germană în Rusia, sub două forme: (1) unități militare

germane urmau să protejeze Petrograd-ul în fața unor eventuale atacuri ale aliaților; (2) trupele germane din Ucraina să treacă la ofensivă împotriva Armatei Voluntare a Albilor.

Berlinul a acceptat propunerile. La 27 august, cele două țări au semnat un tratat adițional, în care erau dezvoltate prevederile de ordin economic ale Tratatului de la Brest-Litovsk. Rusia Sovietică se angaja să plătească Germaniei despăgubiri însemnate, pentru pierderile suferite ca urmare a măsurilor luate împotriva resortisanților ei atît de guvernul țarist cît și de cel sovietic, ca și costul întreținerii prizonierilor de război ruși. Erau de asemenea confirmate privilegiile cetățenilor și corporațiilor germane din Rusia.

Tratatul adițional conținea însă și trei clauze secrete, care aveau să fie făcute publice mulți ani după aceea. Germania accepta cererea rusă de a interveni împotriva Aliaților la Murmansk și împotriva Armatei de Voluntari. În plus, se angaja să izgonească din centrul petrolier Baku, din Azerbaidjan, trupele britanice care îl ocupaseră la începutul lui august. Nici una dintre operațiuni nu avea să se materializeze, fiindcă Germania s-a prăbușit înainte de a putea să intervină.

La începutul lui octombrie 1918, cînd Berlinul a solicitat președintelui Wilson bunele sale oficii pentru încheierea unui armistițiu, situația internațională se schimbase deja în mod radical. Prietenii de la Berlin ai Moscovei își pierduseră pozițiile, dat fiind că noul guvern dorea să se distanțeze de bolșevici. La acea oră, Ioffe și colaboratorii lui se implicau fățiș în pregătirea unei revoluții în Germania. Așa cum avea să se laude mai tîrziu, acțiunile ambasadei ruse

> au luat treptat forma unor pregătiri revoluționare decisive în vederea declanșării revoltei armate. În afară de grupurile conspirative ale spartachiștilor, în Germania și mai cu seamă la Berlin existau încă din timpul grevei din ianuarie [1918] — în ilegalitate, desigur — soviete de deputați ai muncitorilor... Ambasada menținea permanent legătura cu aceste soviete... străduința proletariatului german de a se înarma era întru totul legitimă și înțeleaptă, iar ambasada l-a sprijinit pe toate căile.

Ministerul de externe considera însă că ingerințele rusești în Germania depășiseră deja orice măsură și, la începutul lunii noiembrie, a ordonat închiderea ambasadei sovietice. Înainte de plecare, Ioffe a predat unui membru al Partidului Social-Democrat Independent German, practic un rezident al misiunii sovietice, 500 000 de mărci și 150 000 de ruble, ca supliment la cele 10 milioane de ruble care fuseseră deja cheltuite „în interesul revoluției germane".

La 13 noiembrie, două zile după intrarea în vigoare a armistițiului pe frontul de vest, Moscova a denunțat în mod unilateral Tratatul de la Brest-Litovsk, ca și tratatul adițional. În cadrul înțelegerilor de pace de la

Versailles, Germania avea să fie la rîndul ei obligată de aliați să denunțe Tratatul de la Brest-Litovsk.

Revoluția nu a fost în nici un moment al desfășurării ei un eveniment local, limitat la Rusia; încă de la declanșarea Revoluției din Februarie, evoluția ei s-a internaționalizat, din două motive.

Rusia fusese unul din teatrele de luptă cele mai importante. Ieșirea ei unilaterală din război a afectat interese vitale ale ambelor tabere beligerante. De aceea, atîta vreme cît au continuat ostilitățile, nici una dintre părți nu a putut ignora ceea ce se întîmpla în Rusia. Bolșevicii au contribuit la implicarea țării în război folosindu-se pe rînd de fiecare din tabere împotriva celeilalte. În primăvara lui 1918, discutau cu Aliații crearea pe teritoriul Rusiei a unei forțe armate multinaționale îndreptată împotriva Germaniei; și-au dat acordul pentru ocuparea Murmansk-ului; le-au cerut ajutor Aliaților pentru organizarea unei armate proprii. În toamna aceluiași an, au cerut intervenția armată a Germaniei, pentru a recuceri porturile din nord și a zdrobi Armata de Voluntari. Germania a trebuit să intervină în repetate rînduri, cu asistență politică și financiară, pentru a împiedica regimul bolșevic să se prăbușească. După afirmațiile lui Riezler, care s-a aflat în miezul evenimentelor, țara sa a intervenit în trei ocazii spre a salva guvernul lui Lenin. Referindu-se la criza regimului sovietic din vara lui 1918, Helfferich recunoștea în memoriile sale că „în momentele cele mai dificile ale existenței lui, regimul bolșevic a fost sprijinit — chiar dacă în mod inconștient și neintenționat — în primul rînd de guvernul german". Luînd în considerare toate aceste elemente, nu se poate susține în mod serios că puterile străine au „intervenit" în Rusia în 1917–1918 cu scopul de a răsturna guvernul bolșevic. Ele au intervenit mai întîi de toate pentru a înclina balanța raportului de forțe pe frontul de vest în favoarea lor, fie încercînd să relanseze luptele în Rusia (cazul aliaților), fie străduindu-se să le pună capăt (cazul Puterilor Centrale). Bolșevicii au participat în mod activ la implicarea străină, cerînd ajutor cînd unei părți, cînd celeilalte, în funcție de interesele lor de moment. „Intervenția" germană, pe care au solicitat-o și au salutat-o, i-a salvat în mod cert de soarta pe care o avusese Guvernul Provizoriu.*

În al doilea rînd, bolșevicii au declarat de la bun început că în epoca revoluției sociale și a luptei de clasă generalizate granițele naționale nu mai aveau nici o relevanță. Ei au făcut apel la cetățenii altor state să se revolte și să răstoarne propriile guverne; au alocat în acest scop fonduri de stat; iar acolo unde lucrul a fost posibil, adică în primul rînd în Germania, au sprijinit în mod activ pregătirea revoluției. Contestînd legiti-

---

* Intervenția Aliaților în 1919, după încheierea armistițiului, a avut desigur alte motivații. Subiectul va fi discutat în capitolul XI.

mitatea tuturor guvernelor străine, au lăsat cale liberă acestora să conteste legitimitatea propriului lor guvern. Dacă nici una din puterile europene nu s-a prevalat de acest lucru în 1917 și 1918, este pentru că nici una nu a avut interesul să procedeze în acest fel. Germanii au considerat că era în interesul lor să sprijine regimul bolșevic, ori de cîte ori acesta s-a aflat în dificultate; Aliații erau prea ocupați cu propria apărare. Întrebarea istoricului Richard K. Debo: „Cum [...] a reușit guvernul sovietic, lipsit de o putere militară semnificativă și prins în cel mai pustiitor război dintre cîte cunoscuse pînă atunci omenirea, să supraviețuiască primului an de revoluție?" își conține ea însăși răspunsul. Acest atît de pustiitor război a umbrit în întregime evenimentele din Rusia și a făcut ca taberele în conflict să nu aibă nici un interes să-și dedice o parte din eforturi răsturnării guvernului bolșevic.

Un ultim lucru trebuie adăugat despre implicarea străină în Rusia anilor 1917–1918. Atunci cînd se discută despre ce au făcut Aliații *în* Rusia — foarte puțin, în fapt — se uită de obicei ce au făcut ei *pentru* Rusia — adică foarte mult. Din clipa în care Rusia și-a încălcat angajamentele, lăsîndu-i să lupte de unii singuri împotriva Puterilor Centrale, Aliații au suferit pierderi umane și materiale enorme. După ieșirea Rusiei din război, germanii au putut să retragă de pe frontul din Răsărit suficiente divizii pentru a-și mări efectivele pe frontul de vest cu aproape un sfert. Aceste întăriri le-au permis să lanseze o ofensivă decisivă. În marile bătălii de pe frontul de vest din primăvara și vara anului 1918 — St. Quentin, Lys, Aisne, Marne, Château-Thierry — britanicii, francezii și americanii au pierdut sute de mii de oameni. Sacrificiul lor a condus în cele din urmă la înfrîngerea Germaniei. Iar înfrîngerea Germaniei nu numai că a oferit guvernului sovietic, care nu a avut nici o contribuție la ea, șansa să anuleze Tratatul de la Brest-Litovsk și să recupereze majoritatea teritoriilor pierdute prin semnarea lui, dar a salvat Rusia de la soarta pe care i-o rezervase Germania imperială, aceea de a fi transformată în colonie, într-un soi de Africă eurasiatică.

Capitolul IX

COMUNISMUL DE RĂZBOI

Crearea economiei de comandă

În 1924, la puțin timp după moartea lui Lenin, Troțki își reamintea cuvintele scrise de acesta în momentul luării puterii:

> „Triumful socialismului în Rusia [necesita] o anumită perioadă de timp, *nu mai puțin de cîteva luni*."Astăzi [— continua Troțki —] astfel de cuvinte par absolut de neînțeles: nu era oare o scăpare, nu vroia de fapt să spună *cîțiva ani* sau *cîteva decenii*? Ei bine, nu: nu fusese o scăpare... îmi aduc foarte limpede aminte că, în primele luni, la Smolnîi, în timpul ședințelor Consiliului Comisarilor Poporului, Lenin repeta în mod invariabil că în zece luni socialismul avea să fie o realitate și Rusia avea să devină statul cel mai puternic din lume.

Această convingere utopică a lui Lenin pornea de la ideea, împărtășită de toți socialiștii, că sistemul capitalist, avînd ca principiu motrice profitul, nu este numai injust ci și irațional și, prin urmare, în mod inevitabil neproductiv. Socialismul, prin alocarea resurselor umane și materiale de o manieră rațională, după principiul utilității maxime, avea să fie capabil să atingă nivele de eficiență nemaiîntîlnite.

Raționamentul de mai sus a stat la baza politicilor economice aplicate de bolșevici între 1918 și 1921, cunoscute sub numele de „comunism de război". Ulterior, după ce provocaseră deja un declin catastrofal în economia Rusiei, aceste politici au fost justificate drept măsuri de urgență impuse de războiul civil: expresia „comunism de război" a fost inventată în 1921 tocmai în acest scop. Declarații mai vechi ale liderilor bolșevici nu lasă însă nici o îndoială asupra faptului că nevoile războiului civil erau pentru ei, în cel mai bun caz, doar o chestiune de interes secundar: dovadă unele măsuri introduse în cadrul comunismului de război, care nu au făcut decît să slăbească efortul de război. Vocea autorizată a lui Troțki ne spune că obiectivul comunismului de război era „crearea unui adevărat comunism". În octombrie 1921, cînd experimentul a fost abandonat pentru că eșuase, Lenin recunoștea în mod deschis:

> Am contat — sau, mai corect spus, ne-am bazat, fără o evaluare adecvată — pe [capacitatea] statului proletar de a organiza prin comandă nemijlocită producția și distribuția bunurilor după principii comuniste, într-o țară de mici agricultori. Viața a demonstrat că ne înșelam.

Comunismul de război, ajuns la apogeu în iarna anilor 1920–1921, cînd războiul civil se încheiase, a fost marcat de o serie de măsuri radicale, menite să plaseze întreaga economie rusă — atît forța de muncă, cît și capacitățile productive și rețeaua de distribuție — sub administrarea exclusivă a statului, mai precis a Partidului Comunist. Procesul de expropriere a început cu bunurile funciare. Decretul asupra pămîntului din 26 octombrie 1917 confisca pămînturile tuturor celor care nu erau țărani. A urmat apoi un decret de naționalizare a bunurilor imobiliare din mediul urban. În ianuarie 1918, guvernul comunist a anulat toate datoriile statului, atît cele interne cît și cele externe. Un decret din mai 1918 desființa principiul moștenirii, iar un altul, emis în luna următoare, hotăra naționalizarea industriei. Toate aceste măsuri erau menite să lichideze proprietatea privată asupra capitalului și altor valori productive; ele puneau în practică dictonul lui Marx conform căruia abolirea proprietății private era chintesența comunismului.

Principalele prevederi ale comunismului de război pot fi sintetizate astfel:

1. Naționalizarea mijloacelor de producție și de transport;
2. Lichidarea comerțului privat, prin naționalizarea schimburilor cu amănuntul și a celor en gros și înlocuirea lor cu un sistem de desfacere controlat de stat;
3. Desființarea banilor ca unitate de schimb și contabilă, în favoarea barter-ului reglementat de stat;
4. Administrarea economiei pe baza unui plan unic;
5. Introducerea muncii obligatorii pentru toți cetățenii adulți de sex masculin apți de muncă și, după nevoie, pentru femei și copii.

Comunismul de război avea mai multe surse de inspirație. Una dintre ele era „socialismul de război", sistemul de administrare a economiei organizat de statul german pentru a face față unei blocade stricte, rezistînd patru ani în condiții de maximă dificultate. O alta o constituiau teoriile anumitor economiști socialiști, care considerau că nivelul înalt de concentrare a proprietății în mîinile cîtorva bănci crea condițiile construirii unei economii socialiste, prin simpla naționalizare a respectivelor bănci. În fine, o altă sursă de inspirație era modelul statului patrimonial rus din epoca medievală, care — deși de mult dispărut — lăsase urme de nesters în mentalitatea majorității rușilor: pentru aceștia, proprietatea statului asupra economiei era mult mai naturală decît drepturile abstracte de proprietate și decît întreg ansamblul de fenomene care alcătuiau „capitalismul".

La început, Lenin sperase să își poată aduce la îndeplinire obiectivele economice prin colaborarea cu marii oameni de afaceri. Planurile lui inițiale prevedeau crearea unui „capitalism de stat", după modelul economiei germane din timpul războiului. Sectorul capitalist din industrie urma să rămînă intact, dar trebuia forțat să lucreze pentru stat, care avea să beneficieze astfel de metode de lucru avansate, specifice organizării și tehnologiilor capitaliste. Aceste planuri s-au lovit însă de opoziția „comuniștilor de stînga", membri influenți ai partidului, care le-au denunțat drept oportuniste. Lenin ar fi reușit poate să treacă peste opoziția lor, dacă nu ar fi intervenit semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk, pe care comuniștii de stînga l-au calificat drept o trădare a cauzei Revoluției. Pentru a-și liniști tovarășii, Lenin a abandonat capitalismul de stat în favoarea comunismului de război, deși avea îndoieli profunde în legătură cu acesta din urmă.

Teoreticienii și artizanii comunismului de război aveau doar vagi cunoștințe economice și nici un fel de înțelegere a administrării afacerilor. Informațiile lor în domeniu proveneau exclusiv din literatura socialistă. Nici unul dintre ei nu condusese vreodată o întreprindere și nu cîștigase bani din activități productive sau comerciale. Lipsa de experiență dădea imaginației lor aripi uriașe. Cuvintele cu care Suhanov îl descria pe Iuri Larin, cel mai influent dintre consilierii economici ai lui Lenin în perioada de după Revoluție, li se pot aplica la fel de bine și lor: „un cavalerist sărac, a cărui fantezie depășea orice obstacole, un experimentator fără milă, un specialist în toate domeniile administrării statului, un diletant în toate specialitățile". Faptul că astfel de amatori aveau libertatea să dea peste cap o economie de care depindeau zeci de milioane de oameni, supunînd-o unor inovații pe care nimeni nu le mai aplicase nicăieri, nici măcar pe scară restrînsă, spune foarte mult despre puterea de judecată a celor care în octombrie 1917 luaseră puterea în Rusia.

Nimic nu scoate mai bine în evidență iresponsabilitatea lor decît obstinația cu care au încercat să creeze o economie fără bani.

Marx scrisese pagini întregi de inepții sofisticate despre natura și funcția banilor, definindu-i drept „alienare a capacităților umane", „muncă în formă cristalizată", sau un „monstru" care, eliberat de sub tutela creatorului său, a ajuns să îl domine. Pentru intelectualii radicali, oameni care nu aveau bani și nici nu știau cum să îi cîștige, dar invidiau puterea și plăcerile asociate cu deținerea lor, ideile marxiste prezentau o atracție irezistibilă. În zelul lor de a distruge tot ceea ce avea legătură cu capitalismul, acești exponenți ai inteligheției uitau că orice societate care cunoaște diviziunea muncii și schimbul de bunuri și servicii are nevoie de o unitate de măsură economică, fie că este denumită „ban" sau altcumva.

Conduși de astfel de idei, bolșevicii supraestimau și în același timp subestimau rolul banilor. Le supraestimau rolul în economia „capitalistă", pe care o considerau dominată în întregime de instituțiile financiare. Le

subestimau rolul în economia „socialistă", care — credeau ei — s-ar fi putut lipsi de ei. Conform afirmațiilor lui Nikolai Buharin și Evgheni Preobrajenski, teoreticieni reprezentativi ai bolșevismului, „societatea comunistă nu va cunoaște existența banilor". Comisarul sovietic pentru finanțe declara la un moment dat că munca lui era inutilă: „Finanțele nu ar trebui să existe într-o comunitate socialistă; prin urmare, îmi cer scuze că trebuie să vorbesc despre acest subiect."

Bolșevicii au încercat într-o primă etapă să desființeze banii stimulînd inflația pînă la un nivel care să-i facă lipsiți de orice valoare. Au pus deci în funcțiune presele tipografice, emițînd bancnote în flux continuu. Cu aceste „bucăți de hîrtie colorată" au cumpărat cereale de la țărani și au plătit salariile funcționarilor statului, din ce în ce mai numeroși. Bancnotele rămîneau însă pentru ei un simplu expedient, care urma să fie abandonat o dată ce agricultura ar fi fost colectivizată și forța de muncă ar fi început să fie plătită în întregime în bunuri și servicii.

În momentul declanșării puciului bolșevic, suma totală a bancnotelor care circulau în Rusia reprezenta 19,6 miliarde de ruble. Cea mai mare parte consta din ruble imperiale, numite popular *nikolaevki*. Existau de asemenea hîrtiile emise de Guvernul Provizoriu și botezate *kerenki* — simple taloane, tipărite numai pe o față, fără număr de serie, semnătură sau numele emițătorului, purtînd înscrise doar valoarea și un avertisment la adresa eventualilor falsificatori. După preluarea Băncii de Stat și a Trezoreriei, bolșevicii au continuat o vreme să tipărească taloanele lui Kerenski, fără a le modifica aspectul. Pînă în februarie 1919 nu au emis bancnote proprii, probabil de teamă că populația, în special țăranii, ar fi refuzat să le accepte. Sistemul fiscal fiind complet blocat, bolșevicii au fost nevoiți să tipărească bancnote în număr din ce în ce mai mare. În ianuarie 1919 se aflau în circulație în Rusia Sovietică 61,3 miliarde de ruble, din care două treimi erau taloane kerenki recent tipărite. În luna următoare, guvernul a emis primii bani sovietici, numiți „cupoane contabile". Noile bancnote circulau alături de rublele nikolaevki și taloanele kerenki, fiind însă mult mai puțin căutate. La începutul anului 1919, inflația, deși în creștere vertiginoasă, era încă departe de nivelele grotești pe care avea să le atingă în anii următori. În comparație cu 1917, prețurile crescuseră deja de cincisprezece ori.

Apoi s-a produs explozia. În mai 1919, Banca de Stat a primit autorizația să tipărească bancnote în cantitatea pe care o considera necesară pentru nevoile economiei naționale. Fabricarea „hîrtiilor colorate" a devenit cea mai importantă industrie a Rusiei Sovietice, poate singura care nu se afla în regres. De-a lungul anului 1919, cantitatea de bani aflată în circulație a crescut de patru ori, ajungînd la 225 de miliarde. În 1920 era de cinci ori mai mare (1 200 de miliarde), iar în anul următor crescuse de trei-

sprezece ori (pînă la 16 000 de miliarde). 1922 a reprezentat anul de vîrf al inflației, cu aproape 20 000 000 de miliarde de ruble în circulație.

Banii de hîrtie își pierduseră practic orice valoare — cu excepția rublelor imperiale, pe care toată lumea le stoca. Oamenii avînd însă nevoie de o unitate de valoare, au început să exprime prețurile în sare și pîine. Dacă luăm prețul în ruble al bunurilor în 1913 ca indice de referință, în 1922 cifra corespunzătoare era de 100 de milioane de ori mai mare.

Comuniștii de stînga exultau. La Congresul al X-lea al Partidului Comunist, în martie 1921, cînd inflația nu atinsese încă apogeul, Preobrajenski afirma admirativ că, în vreme ce „assignat"-urile emise în timpul Revoluției franceze se depreciaseră de 500 de ori, valoarea rublei sovietice scăzuse deja de 20 000 de ori: „Am întrecut Revoluția franceză de patruzeci de ori."

Specialiștii în istoria economiei au demonstrat nu o dată că banii sînt un element indispensabil al oricărei activități economice, indiferent dacă aceasta se desfășoară într-un sistem capitalist sau într-unul socialist. Bolșevicii aveau să se convingă și ei în cele din urmă de adevărul afirmației. Problema cea mai gravă pe care lipsa banilor o punea economiei era reglarea plăților între întreprinderile naționalizate. Diferitele măsuri luate pentru rezolvarea acestei dificultăți au eșuat. În cele din urmă, o dată cu revenirea la practici economice mai convenționale, prin lansarea în anii 1921–1922 a Noii Politici Economice, bolșevicii au introdus o monedă obișnuită, bazată pe etalonul aur. Viziunea unei economii fără bani a fost definitiv abandonată.

Noul regim nu a avut mai mult succes nici cu planificarea economică. Lenin vorbea în martie 1918 de necesitatea de a integra „ansamblul mecanismelor economice ale statului într-un unic aparat uriaș, într-un organism economic care să funcționeze astfel încît sute de milioane de oameni să poată fi dirijați după un singur plan". Iar Trotki scria:

> Organizarea socialistă a economiei începe cu lichidarea pieței, ceea ce presupune lichidarea elementului regulator al acesteia — jocul „liber" al legilor cererii și ofertei. Obiectivul inevitabil — acela de a subordona producția nevoilor societății — trebuie atins prin *planul economic unic*, care cuprinde în principiu toate ramurile activității productive.

Pentru a formula și a pune în aplicare un plan economic, partidul a înființat în 1917 Consiliul Suprem al Economiei Naționale. Subordonat Sovnarkom-ului, acesta urma să dispună în domeniul economiei de un monopol similar celui de care partidul se bucura în politică. Intenția liderilor comuniști era de a face din el un soi de trust universal, însărcinat cu coordonarea resurselor umane și materiale și utilizarea lor cît mai efi-

cientă. Autoritatea lui însă avea să se dovedească mai degrabă fictivă. În primul rînd, agricultura, principala sursă de avuție a țării, deși oficial națională, era în realitate administrată nu de stat, ci de țăranii-cultivatori. În al doilea rînd, în Rusia Sovietică a existat încă de la început o piață neagră, datorită lipsei bunurilor de uz curent și politicii de prețuri nerealistă. Puterea de intervenție a Consiliului Economic Suprem se limita la industrie, care fusese națională aproape în întregime în perioada comunismului de război. Procesul de etatizare, desfășurat inițial în mod haotic, avea să fie sistematizat prin decretul din 28 iunie 1918, care stabilea naționalizarea fără despăgubire a întreprinderilor industriale și companiilor de căi ferate cu un capital de peste 1 milion de ruble. Cadrele de conducere din aceste instituții au primit ordin să rămînă în posturi, sub amenințarea unor pedepse severe. Treptat, întreprinderi și companii din ce în ce mai mici aveau să fie supuse aceluiași tratament, astfel încît în toamna anului 1920 Consiliul superviza în mod oficial un număr de 37 000 de întreprinderi, cuprinzînd 2 milioane de angajați; 13,9 la sută din ele aveau un singur angajat și aproape jumătate erau lipsite de echipamente mecanice. Consiliul Economic Suprem — acest „trust al trusturilor" — a dat naștere unei birocrații imense. El era subîmpărțit în agenții organizate pe verticală (după criteriul funcțional) și pe orizontală (după criteriul teritorial). Trusturile verticale, numite *glavki* sau *țentrî* și organizate după modelul instituțiilor similare existente în Germania anilor de război, dirijau domenii specifice ale industriei și erau desemnate prin acronime melodioase ca Glavlak, Glavsol sau Glavbum — corespunzător industriilor lacurilor, sării sau hîrtiei. În plus, Consiliul dispunea în provincie de o rețea de agenții locale. Schema de organizare a Consiliului semăna cu harta sistemului solar, avînd în centru Prezidiul, în chip de soare, și diferitele *glavki* și agențiile regionale gravitînd în jurul acestuia precum niște planete cu sateliții lor. Numărul de angajați ai Consiliului era uriaș, cei mai mulți dintre ei fiind intelectuali neafiliați partidului, atrași de posturile oferite, care nu presupuneau un angajament politic și le dădeau sentimentul că servesc poporul și nu regimul. Un exemplu tipic al lîncezelii birocratice care domnea în acest sistem era Trustul Benzenului (Glavanil), ai cărui 50 de funcționari se ocupau cu supervizarea unei singure uzine cu 150 de muncitori. Regimul fusese nevoit să angajeze în posturile respective cadre administrative și tehnice care înainte de Revoluție fuseseră proprietari sau directori ai acelorași întreprinderi. În toamna lui 1919 un observator nota că, la Moscova, în fruntea multora dintre aceste *glavki* și *țentrî*

> se află foști angajați, responsabili sau directori, iar vizitatorii nepreveniți... cei direct familiarizați cu fostele cercuri comerciale și industriale ar fi surprinși să-i vadă pe proprietarii de odinioară ai marilor fabrici de pielărie lucrînd în Glavhoj [Trustul pielăriei], pe marii fabricanți în organizația centrală a textilelor, ș.a.m.d..

Gigantica operă de „construcție socialistă" făcea în străinătate o impresie deosebită. Propaganda prosovietică din Occident zugrăvea în culori trandafirii „reconstruirea pe baze raționale" a industriei ruse, dar scotea în evidență intențiile, mai degrabă decît performanțele. În interiorul Rusiei, în schimb, se recunoștea în mod deschis că toate eforturile făcute nu duseseră la nici un rezultat. În 1921, Troțki evalua la 5–10 la sută „în cel mai bun caz" procentul din industrie care fusese centralizat cu succes. Sau, pentru a relua aprecierea lipsită de menajamente a ziarului *Pravda*, apărută într-unul din numerele de la sfîrșitul anului 1920, „nu există nici un fel de plan economic". Situația, așa cum o descria un economist sovietic în noiembrie 1918, rămăsese aceeași și doi ani mai tîrziu:

> Nici măcar un singur *glavk* sau *țentr* nu dispune de date economice precise și exhaustive pentru a se putea trece la o veritabilă planificare a industriei și producției naționale. Zeci de organizații desfășoară în paralel activități identice de colectare a unor informații asemănătoare, nereușind în final altceva decît să adune informații complet diferite... Contabilizarea se desfășoară într-un mod confuz și uneori 80 pînă la 90 la sută din elementele inventariate scapă controlului organizațiilor respective. Elementele care nu intră în inventar devin obiectul unei speculații sălbatice și lipsite de rușine, trecînd dintr-o mînă într-alta de zeci de ori înainte de a ajunge la consumator.

Mai mult succes au avut bolșevicii cu stoparea anarhiei manageriale rezultate din introducerea în anii 1917–1918, cu propria lor binecuvîntare, a „controlului muncitoresc". Conducerea colectivă a întreprinderilor industriale, sistem în care muncitori neexperimentați și reprezentanți sindicali aveau ultimul cuvînt, este răspunzătoare în cea mai mare măsură pentru declinul dramatic al producției industriale din perioada comunismului de război. În primăvara anului 1918, Lenin și Troțki vorbeau deja despre necesitatea de a încredința autoritatea executivă unori manageri individuali. Muncitorii se opuneau totuși acestor schimbări, văzînd în „controlul muncitoresc" una din marile cuceriri ale Revoluției. O dată cu încheierea războiului civil, guvernul a reușit să treacă peste protestele lor, astfel încît spre sfîrșitul anului 1921 nouă din zece fabrici sovietice aveau la conducere cadre administrative, multe moștenite de la vechiul regim.

Nici un fel de măsuri de ordin administrativ nu au putut însă încetini scăderea continuă a productivității industriale, datorată în egală măsură imixtiunii partidului, dificultăților economice și inexistenței unor stimulente. Această scădere era exprimată de mai mulți indicatori. Producția industrială totală scăzuse, comparativ cu cea a anului 1913, cu 82 la sută. Producția de cărbune scăzuse în 1920 la 27 la sută față de 1913, cea de minereu de fier la 2,4 la sută, cea de fibre de bumbac la 5,1 la sută, iar cea de țiței la 42,7 la sută. Productivitatea muncitorului rus (măsurată în ruble actualizate) scăzuse la 26 la sută. Raportat la anul 1918, numărul

muncitorilor angajați în industrie ajunsese în 1921 la 49 la sută. Pe scurt, în perioada comunismului de război, „proletariatul" rus fusese înjumătățit, producția industrială scăzuse cu 75 la sută, iar productivitatea în industrie cu 70 la sută. Evaluînd dimensiunile dezastrului, Lenin exclama în 1921 furios : „Ce este proletariatul? Este clasa angajată în industria mare producătoare. Și unde este industria mare producătoare? Ce fel de proletariat este acesta? Unde este industria *voastră* [!]? De ce nu lucrează?" Răspunsul la aceste întrebări retorice era că programele utopice pe care Lenin însuși le aprobase distruseseră aproape cu totul industria rusă și îi reduseseră la jumătate forța de muncă. Deși era o perioadă marcată de o dezindustrializare rapidă, cheltuielile legate de menținerea birocrației în fruntea industriei crescuseră exponențial: personalul Consiliului Economic Suprem crescuse de 100 de ori — de la 318 angajați în martie 1918 la 30 000 în 1921.

Unul din principiile de bază ale comunismului de război era lichidarea pieței — instituție care reprezenta, conform unui teoretician comunist, „focarul de infecție din care se răspîndesc periodic microbii capitalismului." Pentru marxiști, piața este inima economiei capitaliste, așa cum banii sînt sîngele ei. Sugrumarea liberului schimb al produselor și serviciilor era de aceea punctul principal pe agenda politicii economice a bolșevicilor, un punct a cărui realizare au urmărit-o cu obstinație, fără a ține cont de evidentele lui inconveniente. Eliminarea pieței libere și centralizarea distribuției sub controlul statului nu au constituit, așa cum se afirmă adesea în mod eronat, o reacție la lipsurile cauzate de Revoluție și de războiul civil, ci măsuri îndreptate împotriva sistemului capitalist; iar lipsurile au fost în realitate cauzate de aceste măsuri.

Intenția comuniștilor era să concentreze desfacerea de mărfuri în mîinile Comisariatului pentru Aprovizionare, Komprod. Komprod-ul colecta și distribuia produsele alimentare pe care guvernul reușea să le obțină de la țărani. Primea de asemenea alte bunuri de consum, pentru distribuire și barter. În ceea ce privește distribuirea, Komprod-ul se baza în parte pe centre de desfacere proprii și în principal pe rețeaua de cooperative existentă dinainte de Revoluție, rețea pe care bolșevicii hotărîseră, după oarecari ezitări, să o păstreze, naționalizînd-o și înlăturîndu-i din ea pe responsabilii socialist-revoluționari și menșevici. Toți locuitorii dintr-o regiune dată erau obligați să se înscrie în „comune de consum", de unde puteau, prezentînd cartele de raționalizare, să obțină alimente și alte produse. Cartelele erau de mai multe categorii, cele mai consistente fiind distribuite muncitorilor din industria grea; membrii „burgheziei" primeau în cel mai fericit caz un sfert din rația unui muncitor, dar cel mai adesea nimic.* Sis-

* Deținerea unei cartele de rație minimală permitea reprezentanților temutei Ceka să îi identifice pe „burghezi", care erau în permanență terorizați și extorcați.

temul a dat naștere unui șir nesfîrșit de abuzuri: de exemplu, la Petrograd s-a distribuit în 1918 un număr de cartele cu treizeci la sută mai mare decît numărul locuitorilor orașului, iar în 1920 Comisariatul pentru Aprovizionare a emis cartele pentru un număr de 21,9 milioane de cetățeni din mediul urban, în timp ce populația urbană a Rusiei nu depășea 12,3 milioane de persoane.

Cu cît o teorie economică are mai multă influență, „cu atît sînt mai mari șansele ca premisa de la care pornește să fie falsă", spunea cîndva Milton Friedman. Încercările oficialităților sovietice de a crea un monopol în domeniul schimburilor comerciale confirmă adevărul acestui aforism. În loc să lichideze piața, comunismul de război nu a reușit decît să o împartă în două: un sector de stat, care vindea la prețul nominal sau distribuia în mod gratuit bunuri de consum pe bază de cartele și, în paralel, un sector privat ilegal, care funcționa după legile cererii și ofertei. Spre marea uimire a teoreticienilor bolșevici, cu cît se extindea mai mult sectorul naționalizat, cu atît mai mare devenea și ceea ce unul dintre ei numise „umbra de nedespărțit" a primului, sectorul liber. Într-adevăr, sectorul liber prospera pe seama sectorului de stat, fiindcă o mare parte din bunurile de consum pe care muncitorii le obțineau la prețuri simbolice sau le primeau pe gratis ajungeau pe piața neagră.

Guvernul a decretat în octombrie 1920 gratuitatea serviciilor publice, scutind instituțiile sovietice de plata telegrafului, a telefoanelor și a poștei; în anul următor, gratuitatea acestor servicii a fost extinsă și pentru cetățeni. Începînd cu ianuarie 1921, locatarii apartamentelor naționalizate au fost scutiți de plata chiriilor. Se estimează că în iarna anilor 1920–1921 Komprod-ul asigura deja, gratuit sau la prețuri fixate de stat, nevoile de bază ale unui număr de 38 de milioane de cetățeni.

Evident că o astfel de generozitate nu a fost posibilă decît atîta vreme cît noul regim a dispus de valorile moștenite de la regimul țarist. Guvernul se putea dispensa de sumele obținute din chirii, dat fiind că nu se ocupa nici de întreținerea locuințelor existente, nici de construirea unora noi. În perioada comunismului de război, guvernul nu a reparat sau construit decît un număr de 2 601 de clădiri din totalul de o jumătate de milion. Bolșevicii își permiteau să distribuie alimente la prețuri de nimic, pentru că obțineau mărfurile de la producători la prețuri de nimic. O asemenea situație nu s-a putut firește prelungi la nesfîrșit, fiindcă locuințele cădeau în paragină și țăranii începeau să refuze să producă mai mult decît le era necesar.

Între timp, sectorul privat continua să prospere. Cea mai mare parte a alimentelor consumate de populația urbană în perioada comunismului de război proveneau de pe piața neagră, fiind furnizate de țăranii care aveau curajul de a sfida Ceka și a-și vinde produsele direct consumatorilor. S-a calculat că din totalul produselor alimentare consumate în orașele rusești în iarna 1919–1920 piața liberă a furnizat, în valoare calorică, între 66 și

80 de procente. Guvernul s-a pus astfel într-o situație absurdă: dacă ar fi aplicat în mod strict reglementările împotriva comerțului privat, ar fi înfometat fără speranță întreaga populație urbană. Nu a avut prin urmare de ales decît să tolereze numeroasele piețe negre răsărite pretutindeni în orașe, locuri unde produsele erau vîndute la prețuri negociate; planul de a aboli, o dată pentru totdeauna, legile cererii și ofertei se dovedea și el un fiasco lamentabil.

În octombrie 1917, bolșevicii luaseră puterea la Petrograd în numele „proletariatului". Așa stînd lucrurile, ar fi fost de așteptat ca ei să se angajeze imediat, dacă nu în ameliorarea situației economice a muncitorilor, cel puțin în îmbunătățirea statutului lor social și juridic. În realitate însă, noul regim nu a făcut decît să îi lipsească pe muncitori de drepturile pe care le cîștigaseră în timpul țarismului, inclusiv de dreptul de a-și alege reprezentanți sindicali și de a face grevă.

O economie înregimentată, bazată pe planificarea de la centru a producției și pe monopolul de stat asupra comerțului, nu avea desigur cum să coexiste cu o piață liberă a forței de muncă. Mîna de lucru trebuia și ea înregimentată. Trotki, care adesea exprima ceea ce Lenin doar gîndise, prezenta lucrurile în felul următor: „Se poate spune că omul este o ființă mai degrabă leneșă. De regulă, el se străduiește să ocolească munca... Singura cale de a atrage forța de muncă necesară sarcinilor economiei este de a introduce *munca obligatorie*."

Înainte de Revoluție, bolșevicii, ca și alți socialiști, idealizau muncitorul ca pe o ființă cu calități morale unice. Experiența exercitării răspunderii politice le-a risipit repede iluziile: muncitorii se dovedeau a fi nici mai buni, nici mai răi decît ceilalți membri ai societății și la fel de preocupați de bunăstarea lor ca oricare alții. La Congresul al XI-lea al Partidului (martie 1922), Lenin a mers pînă într-acolo încît a negat că Rusia ar fi avut vreodată un „proletariat" în adevăratul înțeles al cuvîntului, insinuînd că majoritatea angajaților din fabricile rusești veniseră să muncească doar pentru a scăpa de serviciul militar. Drept răspuns, Alexandr Șliapnikov, cea mai proeminentă figură de origine muncitorească din rîndul bolșevicilor, l-a felicitat pe Lenin pentru „meritul de a se afla în avangarda unei clase inexistente".

Regimul a introdus munca obligatorie pentru întreaga populație. În cazul burgheziei, ea echivala cu participarea la batalioane de lucru destinate să desfășoare muncile cele mai neplăcute sau mai periculoase, sub amenințarea cu execuția pentru cei care s-ar fi sustras. Muncitorii și alte categorii cu calificare tehnică erau mobilizați în serviciul statului. Înrolați asemeni soldaților, muncitorii erau trimiși oriunde era nevoie de ei, indiferent de opțiunile lor personale. Comisariatul muncii se lăuda în 1922 că „furnizează forță de muncă în funcție de necesitățile planului, fără a lua deci în considerare trăsăturile individuale sau dorințele muncitorilor...."

Într-un regim bazat pe munca obligatorie, sindicatele libere reprezentau desigur o anomalie. Desființarea lor a fost justificată prin faptul că, Rusia fiind un „stat al muncitorilor", muncitorii nu puteau avea alte interese decît cele ale statului; supunîndu-se statului, ei se supuneau în fapt lor înșile — chiar dacă se întîmpla ca ei să fie de altă părere. Rezulta de aici că funcția sindicatelor era aceea de a servi statul. Iată cum definea Trotki adevăratul lor rol:

> În statul socialist pe care îl construim, sindicatele au menirea de a lupta nu pentru îmbunătățirea condițiilor de lucru — aceasta este sarcina sistemului social și politic în ansamblul lui — ci pentru a organiza clasa muncitoare în interesul producției: pentru a educa, disciplina, repartiza, reuni și supraveghea categoriile specifice [de muncitori] și muncitorii individuali la locurile de muncă stabilite pentru o perioadă dată: într-un cuvînt, pentru a încadra muncitorii — umăr la umăr cu guvernul și de o manieră autoritară — în structura planului economic unic.

Comitetele de fabrică, cîndva un element de bază al puterii comuniste, și-au pierdut treptat din importanță, pe măsură ce responsabilitățile de conducere au început să fie încredințate unor cadre profesioniste. Sindicatele, în care bolșevicii se aflau la concurență cu menșevicii, au supraviețuit, încetînd însă să-i mai reprezinte pe membrii proprii. Transformate în organe de stat, ele și-au pierdut dreptul de a desemna responsabili: ca și în celelalte domenii ale administrației, aceștia erau acum numiți de către partid. A dispărut de asemenea dreptul la grevă, care a fost declarat inutil, sub motiv că era lipsit de sens ca muncitorii să facă grevă împotriva lor înșile.

După cum era de așteptat, comuniștii de stînga au realizat în cele din urmă că ambițioasele lor planuri economice eșuaseră: în loc să conducă la creșterea productivității pînă la cote nemaiîntîlnite, comunismul de război o redusese la un nivel care punea în pericol însăși existența Rusiei. Autorii nu păreau totuși descumpăniți, dimpotrivă. Buharin, unul dintre fruntașii comuniștilor de stînga, afirma plin de entuziasm că sistemul comunismului de război juca un rol pozitiv, prin aceea că demolase în întregime moștenirea capitalistă, curățind calea în fața comunismului. Alții susțineau că eșecul se datora menținerii unei economii duble, în care agricultura rămăsese în mîinile particularilor și administrarea industriei fusese încredințată unor „specialiști burghezi". Soluția era colectivizarea agriculturii și pregătirea de cadre de specialitate din rîndul muncitorilor, ceea ce ar fi permis construirea cu adevărat a socialismului.

În ciuda explicațiilor și a pretextelor, două lucruri rămîneau de necontestat. Rusia Sovietică supraviețuise în mare măsură în primii trei ani grație capitalului moștenit de la vechiul regim, capital care spre sfîrșitul anului 1920 se evaporase deja. În al doilea rînd, economia rusă suferise, după

spusele lui L. Kritsman, unul din artizanii comunismului de război și primul istoric al acestei perioade, un dezastru „care nu are precedent în istoria omenirii".

Războiul împotriva satelor

Poate că cel mai mare paradox al loviturii de stat din octombrie a fost că viza instaurarea unei „dictaturi a proletariatului" într-o țară în care proletariatul industrial (incluzînd aici și meseriașii independenți) reprezenta 2 la sută din totalul salariaților și în care 75–80 la sută din populație era alcătuită din țărani. Or, așa cum am precizat, țăranii erau în viziunea marxiștilor o clasă „mic-burgheză", ostilă „proletariatului". Realitatea de pe teren și felul în care era aceasta percepută făceau inevitabilă o guvernare comunistă bazată pe coerciție, nu pe consens.

Deși înainte și după 1917 Lenin încurajase, din rațiuni tactice, confiscările de pămînturi practicate de către țărani, o dată ajuns la putere a decis să-și pună în aplicare planul de a împiedica transformarea țărănimii ruse într-o forță conservatoare și un bastion al „contrarevoluției", așa cum se întîmplase în Europa. Pe termen lung, singura cale de a realiza acest obiectiv era colectivizarea, care urma să lichideze atît proprietatea privată cît și cea comunală asupra pămîntului, transformîndu-i pe țărani în angajați ai statului. *Pravda* prezicea, într-un număr din noiembrie 1918, că așa-zisa „țărănime mijlocașă" — adică acea categorie majoritară care nu se folosea de munca altora și nici nu-și vindea propria muncă — avea să fie integrată forțat în ferme colective, „oricît s-ar fi zbătut și ar fi țipat", de îndată ce noul regim ar fi avut puterea să facă acest lucru.

Pînă cînd momentul avea să sosească, considera Lenin, era necesar (1) să fie instaurat controlul statului asupra aprovizionării cu mărfuri alimentare, prin confiscarea produselor de la țărani și aplicarea monopolului de stat asupra comerțului cu cereale; și (2) să se treacă la implantarea unor baze de putere comunistă în mediul rural. Aceste obiective echivalau cu o declarație de război la adresa satului. Războiul propriu-zis a fost declanșat în vara anului 1918. Campania împotriva țărănimii, ignorată practic atît de istoriografia comunistă cît și de cea occidentală, a reprezentat o etapă crucială în cucerirea Rusiei de către bolșevici. Lenin însuși o considera de cea mai mare importanță: era pentru el garanția că Revoluția lui, spre deosebire de cele precedente, nu avea să se oprească la jumătate și să alunece înapoi spre „reacțiune".

Pînă în primăvara anului 1918, țăranii își împărțiseră între ei practic întreaga suprafață de pămînt aflată în proprietate privată, necomunală — nu doar pămînturile marilor proprietari, ale investitorilor particulari, ale bisericii și mînăstirilor, dar și pe acelea ale țăranilor care profitaseră de

legislația lui Stolîpin pentru a-și înființa gospodării individuale. De regulă, comunele au evitat să împartă pămîntul confiscat cu țăranii din alte districte, preferînd să lase ceea ce prisosea în posesia proprietarilor, în așteptarea unei viitoare exproprieri.

Suprafețele astfel obținute, deși considerabile, rămîneau sub nivelul așteptărilor. Înainte de Revoluție țăranii contau pe obținerea, în urma unei redistribuiri la scară națională, a unor suprafețe între 5 și 15 hectare de fiecare gospodărie. În măsura în care putem avea o estimare corectă, ei au obținut în realitate o medie de 0,4 hectare de pămînt arabil pe cap de membru adult al fiecărei comune. Suprafețele erau însă distribuite foarte inegal, dat fiind că în anumite regiuni ale țării — mai ales în cele de graniță — proprietățile particulare ocupau o întindere mai mare decît în celelalte. Un procent de 53 la sută dintre comune nu obținuseră nimic. Dintre celelalte, unele și-au extins suprafața în mod considerabil, altele foarte puțin. Țăranii — nesiguri pe dreptul lor asupra noilor terenuri, dat fiind că acestea nu le fuseseră date de țar, proprietarul de drept — le munceau separat de vechile lor loturi, sau le dădeau țăranilor lipsiți de pămînt, atunci cînd autoritățile îi forțau să-și împartă prada cu aceștia.

Regimul sovietic avea să se laude mai tîrziu cu faptul că împărțise în mod gratuit țăranilor 23 de milioane de hectare de teren arabil. În realitate, mult trîmbițata împărțire nu a fost nici atît de amplă, nici atît de gratuită pe cît se afirma. Înainte de Revoluție, țăranii acumulaseră economii apreciabile, din care o parte le depuseseră în bănci de stat și o parte le păstrau acasă. După evaluările făcute în epocă, aceste economii se ridicau la 12–13 miliarde de ruble. Deși depozitele din casele de economii ale statului nu intrau sub incidența decretelor de naționalizare, ele s-au devalorizat aproape complet, la fel ca și sumele păstrate acasă, ca urmare a politicilor inflaționiste. Luînd în calcul aceste pierderi, țărănimea plătise pentru fiecare hectar de pămînt obținut în urma redistribuirii o medie de 1 500 de ruble nikolaevki. Înainte de Revoluție, aceeași suprafață i-ar fi costat 160 de ruble.

Unii țărani au plătit pentru aceste noi loturi și sub altă formă — și anume, prin pierderea terenurilor pe care le dețineau cu titlu personal. Circa o treime din pămînturile aflate în proprietate privată înainte de Revoluție aparțineau țăranilor și cazacilor. Cea mai mare parte aveau să treacă în posesia comunelor. În 1927, în preajma colectivizării, 95,3 la sută din suprafața de teren arabil a țării aparținea comunelor și numai 3,4 la sută se afla încă în proprietate privată. (Restul de 1,3 la sută ținea de cooperativele de stat.)

Luînd în considerare toate aceste realități, ar fi incorect să afirmăm că țărănimea rusă a avut de cîștigat de pe urma Revoluției, primind în mod gratuit mari suprafețe de teren agricol. Cîștigul nu era nici mare și nici nu fusese obținut în mod gratuit. Populația rurală nu trebuie tratată ca o entitate omogenă: noțiunea de „țărănime rusă“ este o abstracțiune în care intră

milioane de indivizi: unii dintre ei reușiseră, înainte de Revoluție, să acumuleze, prin pricepere, cumpătare sau spirit de inițiativă, capitaluri pe care le păstrau sub formă de bani lichizi sau le investeau în terenuri. Toate aceste capitaluri și terenuri erau acum pierdute. Abia după ce am luat în considerare și acești factori putem realiza că țărănimea plătise cu vîrf și îndesat pămînturile pe care le confiscase cu binecuvîntarea comuniștilor.

Creșterea prețurilor la produsele agricole, începută în timpul războiului și continuată într-un ritm vertiginos după Revoluția din Februarie, încuraja țăranii să nu scoată pe piață ceea ce le prisosea și să aștepte momentul în care puteau obține un preț mai bun. Guvernul Provizoriu a încercat să asigure aprovizionarea cu alimente a orașelor prin emiterea unei legi care îi obliga pe țărani să își vîndă surplusul de cereale la prețurile fixate de stat. Legea avea să rămînă literă moartă pînă la preluarea puterii de către bolșevici; ea s-a numărat printre foarte puținele acte legislative pe care aceștia nu le-au abrogat. Însă prețul pe care bolșevicii îl plăteau pentru aceste cantități excedentare a devenit treptat insignifiant, din cauza penuriei de produse și a inflației: în august 1918, tariful oficial era de aproximativ o rublă pentru un kilogram de cereale, în vreme ce pe piața liberă aceeași cantitate se vindea cu 18 ruble la Moscova și cu 26 de ruble la Petrograd. O disparitate similară exista și în cazul altor produse alimentare, precum carnea și cartofii, care au fost incluse în ianuarie 1919 pe lista mărfurilor cu prețuri controlate. Țăranii au răspuns acestei politici prin stocarea produselor și reducerea suprafețelor cultivate.

În cursul anului 1918, autoritățile de la Moscova au introdus rechizițiile forțate de cereale. Acestea erau puse în practică de bande de oameni înarmați, care străbăteau satele în căutare de hrană, confiscînd tot ceea ce hotărau că se chema „surplus" — teoretic, ceea ce le rămînea țăranilor după ce își hrăneau familia și vitele și puneau deoparte pentru însămînțat. În practică însă, criteriile erau cu totul arbitrare. „Detașamentele pentru hrană", operînd după principiul că țăranii ascundeau ceea ce le prisosește, puneau mîna pe tot ce găseau, transportînd o parte la puncte de colectare organizate de guvern și împărțind restul între membrii lor.

Aceste acțiuni au căpătat un caracter sistematic începînd cu luna mai, cînd Kremlin-ul a decis că sosise vremea să cucerească satul rus. Mediul rural rămăsese pînă atunci din aproape toate punctele de vedere în afara razei de acțiune a Partidului Comunist, care nu avea la sate nici celule care să-i transmită directivele, nici soviete care să le pună în practică. O anchetă efectuată în 1919 arăta că în districtele rurale din Rusia Centrală numărul comuniștilor se ridica la 1 585. În spatele campaniei îndreptate împotriva satelor se afla un întreg complex de motivații — politice, sociale și economice — dar, pentru a se cîștiga sprijinul populației urbane, accentul era pus în mod aproape exclusiv pe cele de natură economică, mai exact pe necesitatea de a obliga culacii (țăranii bogați) să-și cedeze stocurile de produse agricole.

Penuria de alimente de la orașe căpătase într-adevăr dimensiuni alarmante. Rația maximă de pîine ajunsese la circa două sute de grame zilnic; unii nu primeau nici măcar atît. În mai, cînd campania împotriva satelor se declanșase deja, Zinoviev anunța, în legătură cu soarta care îi aștepta pe „burghezi“:

> Le vom da treizeci de grame pe zi, doar atît cît să nu uite mirosul pîinii. Iar dacă vom fi nevoiți să trecem la paie măcinate, burghezii vor fi primii care își vor primi porțiile.

Guvernul ținea însă mai presus de orice la considerentele de natură politică. Anunțînd noua campanie, Iakov Sverdlov, președintele Comitetului Central Executiv al Sovietelor, le vorbea în mai 1918 membrilor de bază ai acestuia despre putere, nu despre hrană:

> Dacă autoritatea revoluționară sovietică este suficient de puternică în orașe...nu același lucru îl putem spune despre sate... Din acest motiv, trebuie să analizăm cu toată seriozitatea chestiunea diferențierilor de la sate, chestiunea creării în sate a două forțe opuse și ostile una față de cealaltă... Doar dacă vom reuși să împărțim fiecare sat în două tabere ireconciliabile, dacă vom ști să aprindem și acolo flacăra războiului civil care a ars pînă nu demult în orașe... abia atunci vom putea spune că sîntem gata să facem și la sate ceea ce am reușit să realizăm în orașe.

Aceaste afirmații ieșite din comun demonstrau că bolșevicii luaseră în fine hotărîrea de a-și extinde puterea și în mediul rural, incitîndu-i pe țărani unii împotriva celorlalți și dezlănțuind un război civil printre oameni care pînă atunci conviețuiseră în pace. Trupele de asalt urmau să fie alcătuite din muncitori urbani, alături de țărani săraci și lipsiți de pămînt; „dușmanii“ erau „culacii“, reprezentanții „burgheziei rurale“.

Lenin nutrea față de „burghezie“ o ură viscerală, pe care numai ura lui Hitler față de evrei a putut-o egala; doar lichidarea completă a celor care intrau în această categorie l-ar fi putut mulțumi. Problema era însă că, în vreme ce Hitler avea la dispoziție criterii „rasiale“ pentru a determina cine era evreu și cine nu, în cazul „culacilor“ nu existau astfel de criterii. Cuvîntul „culac“, folosit rareori de țăranii înșiși, nu avea un înțeles precis, fiind utilizat într-o accepțiune largă pentru a-i desemna pe țăranii întreprinzători, oameni care în slang-ul american contemporan ar putea fi denumiți *go-getters* („descurcăreți“). Dificultatea de a-i identifica cu precizie pe culaci a devenit pregnantă în vara lui 1918, cînd comisarii însărcinați cu incitarea țăranilor săraci împotriva vecinilor lor mai bogați au început să trimită rapoarte în care se menționa că în satele din zona lor de acțiune 40 la sută din țărani, dacă nu chiar majoritatea, erau culaci.

Lenin avea însă nevoie de un dușman de clasă în mediul rural, care să-i permită să dezbine populația satelor. A recurs de aceea la prezentarea unor

cifre neconforme cu realitatea, menite să sprijine ideea existenței unei „diferențieri de clasă" pronunțate în cadrul comunităților sătești: în lumina acestor cifre, 15 milioane de familii țărănești (75 la sută) erau „sărace", 3 milioane (15 la sută) erau încadrabile în „clasa mijlocie", iar 2 milioane (10 la sută) erau „bogate". Dacă lucrurile ar fi stat într-adevăr așa, nimic nu ar fi fost mai simplu decît să fie asmuțiți cei săraci împotriva celor bogați, primii fiind aparent în număr copleșitor. În realitate, țăranii „săraci" și cei „bogați" reprezentau laolaltă în ansamblul gospodăriilor rurale o proporție care putea fi considerată prea mică pînă și după criteriile lui Lenin. Statisticile timpului arată că „săracii" alcătuiau mai puțin de 4 la sută din populația rurală, iar „bogații" (culacii) 2 la sută — restul de 94 la sută aparținînd clasei „mijlocașilor" — agricultori care își lucrau singuri pămîntul. Regimul a preferat să ignore aceste cifre, incluzînd orice țăran care se opunea confiscărilor de produse agricole, indiferent de situația lui economică, în categoria culacilor.

Decretele agrare emise de bolșevici în mai-iunie 1918 aveau trei obiective: (1) distrugerea țăranilor implicați activ în politică (care erau aproape toți simpatizanți socialist-revoluționari), prin etichetarea lor drept culaci; (2) crearea unei rețele de soviete rurale, conduse de comuniști; (3) obținerea unei cantități cît mai mari de produse agricole pentru orașe și pentru forțele armate. Ofensiva, care avea toate caracteristicile unei veritabile operațiuni militare, era planificată sub forma unei campanii pe două fronturi: din interior, ea urma să fie dusă cu ajutorul unui soi de „coloană a cincea", formată din țăranii cei mai dezavantajați, organizați în „comitete ale săracilor", sau *kombedî*; din afară, acționau „detașamentele pentru hrană", alcătuite din civili înarmați și susținute de unități militare, care pătrundeau în sate și îi forțau pe culaci să-și cedeze rezervele de produse. Lenin a dat instrucțiuni Comisariatului de Război să sprijine operațiunea, jucînd rolul de „Comisariat al provizionării militare". (Amenințarea reprezentată de Legiunea Cehoslovacă nu părea deocamdată prea gravă.) În total, 75 000 de soldați au luat parte, alături de 50 000 de civili înarmați, la lupta împotriva celor care produceau hrana țării.

Țăranii ruși nu mai trăiseră niciodată o astfel de experiență; chiar și în timpul iobăgiei, ceea ce produceau le aparținea de drept. Au încercat să reziste atacului așa cum au putut, susținuți uneori de soldații lăsați la vatră. Amenințați cu mitraliere și biciuiți, au răspuns violenței cu violență.

Pe măsură ce guvernul își extindea campania, revolta locuitorilor satelor a luat proporții care depășeau tot ceea ce cunoscuse pînă atunci istoria Rusiei. Istoricul Vladimir Brovkin este de părere că „războiul dus de bolșevici pe frontul intern împotriva țăranilor a pus în umbră chiar și războiul civil propriu-zis dintre bolșevici și Albi". Rapoartele Ceka spun că în 1918 au avut loc 245 de „revolte" rurale, în care și-au pierdut viața 875 de bolșevici și 1 821 de țărani. În plus, 2 431 dintre rebeli au fost pare-se executați. Aceste cifre nu reprezintă însă decît o mică parte din pierderile

suferite de ambele părți, revolta țăranilor avînd să atingă punctul culminant în 1920 (vezi Capitolul XV).

Sfidarea țărănească și slabele rezultate ale campaniei de colectare a grînelor l-au înfuriat la culme pe Lenin. În august, liderul bolșevic ordona ca țăranii care erau prinși vînzînd produse alimentare să fie deferiți tribunalelor revoluționare și, dacă erau înarmați, să fie împușcați. Într-un apel adresat în cursul aceleiași luni muncitorilor din industrie, el îi chema pe aceștia la „ultima bătălie, cea decisivă":

> Culacii, scoși din minți, urăsc autoritățile sovietice și sînt gata să înăbușe și să măcelărească sute de mii de muncitori... Culacii sînt exploatatorii cei mai brutali, mai ticăloși și mai sălbatici... Șobolani care s-au îmbogățit în timpul războiului... Păianjeni care s-au îmbuibat pe seama țăranilor sărăciți de război și a muncitorilor înfometați. Lipitori care au supt sîngele celor ce trudesc, devenind din ce în ce mai bogați, în vreme ce muncitorii mureau de foame în orașe și fabrici. Acești vampiri au adunat și continuă să adune pămînturile foștilor proprietari, reducînd iarăși și iarăși la sclavie țăranii săraci. Război fără milă împotriva acestor culaci! Moarte lor!*

Astfel de izbucniri de furie criminală reflectau eșecul campaniei împotriva satelor. Nu numai că volumul de produse agricole colectate era mic (ceea ce rămînea după ce membrii detașamentelor își luau partea), dar eforturile de a diviza populația satelor se dovediseră inutile. Indiferent de conflictele dintre ei, atunci cînd se confruntau cu forțe din afară, țăranii strîngeau rîndurile. În ciuda promisiunilor generoase făcute țăranilor săraci că aveau să obțină o parte din pradă dacă ajutau la găsirea ei, aceștia refuzau să-și denunțe consătenii. „Diferențierea de clasă" din mediul rural se dovedea a fi fost doar o iluzie a intelectualilor marxiști.

Țăranii s-au opus de asemenea înființării de soviete, rămînînd atașați adunărilor sătești tradiționale. Forțați să intre în soviete, ei alegeau în funcțiile administrative pe foștii conducători, *starosti*, care erau aproape fără excepție simpatizanți socialist-revoluționari. Deși în 1918–1919 au fost înființate zeci de mii de soviete rurale, cea mai mare parte a lor nu existau decît pe hîrtie. Satul rămînea cu încăpățînare atașat obiceiurilor lui.

Colectările forțate de alimente i-au făcut pe țărani să-și restrîngă suprafețele cultivate; ei porneau de la premisa logică, dar — așa cum avea să se dovedească — destul de nerealistă, după care cu cît aveau un surplus mai mic, cu atît avea să li se confiște o cantitate mai mică. În regiunile producătoare de cereale, suprafața cultivată era în 1920 cu 12,5 la sută mai

---

* Filozoful englez Bertrand Russell, care s-a întîlnit cu Lenin în 1920, relatează astfel întrevederea lor: „La o întrebare a mea despre aplicarea socialismului în agricultură, mi-a explicat jubilînd cum reușise să îi incite pe țăranii săraci împotriva celor bogați, « și repede au început să îi spînzure de cîte vreun copac — ha! ha! ha! » Hohotul de rîs pe care i l-a provocat gîndul la cei masacrați mi-a înghețat sîngele în vine."

mică decît fusese în 1913. În același interval, productivitatea la hectar scăzuse cu 30 la sută, în primul rînd din cauza lipsei cailor de povară, care fuseseră rechiziționați pentru nevoile armatei. Rezultatul a fost o scădere a recoltei de cereale pînă la 60 la sută din cea de dinainte de război. Ar fi fost suficient un an cu vreme rea pentru ca foametea să înceapă să bîntuie țara.

Foametea adevărată, foametea asiatică, în care milioane de oameni aveau să piară, era încă de domeniul viitorului. Deocamdată, Rusia suferea de o subnutriție permanentă, care storcea vlaga și dorința de viață a locuitorilor ei și care costase deja viețile a nenumărați bătrîni și copii, ca și a bolnavilor de toate vîrstele. După criteriile de dinainte de Revoluție, un consum anual de pîine sub 200 de kilograme de persoană însemna subnutriție: se poate spune deci că în anii 1919–1920 locuitorii din nordul Rusiei erau permanent înfometați. Dacă orașele rusești nu au fost cuprinse de foamete este pentru că, atunci cînd aceasta era pe punctul să se declanșeze, bolșevicii au reușit să iasă învingători în războiul civil, recucerind Siberia, Caucazul de Nord și Ucraina, regiuni care, rămase o vreme în afara stăpînirii bolșevice, acumulaseră mari rezerve de grîne.

Specialiștii în agricultură au avertizat încă din perioada comunismului de război că strategia folosită în mediul rural era contraproductivă, că existau metode mai eficiente decît confiscările brutale pentru a colecta produsele de la țărani. Aceste metode au început să fie puse în practică în martie 1921, prin introducerea unui impozit agricol în natură. Lenin a recurs însă la ele doar după ce, confruntîndu-se cu perspectiva foametei în masă și a extinderii revoltelor țărănești la scara întregii țări, a realizat că nu există alte alternative. Refuzul lui încăpățînat de a accepta realitățile economice era motivat de considerații de ordin politic: satele trebuiau puse sub control cu orice preț și cît mai repede cu putință, altfel autoritatea bolșevicilor în orașe ar fi fost amenințată.

Dacă judecăm după declarațiile lui publice, Lenin considera că își atinsese obiectivul. În decembrie 1918, liderul bolșevic afirma cu mîndrie că noul regim reușise să rezolve în anul care se încheia probleme care „în timpul altor revoluții reprezentaseră obstacole aproape de netrecut pentru construcția socialismului". Burghezia rurală, cu care bolșevicii se aliaseră inițial pentru a obține puterea, era acum supusă atacului forțelor reunite ale proletariatului urban și sărăcimii de la sate. Era un semn că Rusia scăpase de amenințarea „recidivelor contrarevoluționare" care frînaseră revoluțiile din Occident. Campania împotriva culacilor, concluziona Lenin, „a avut o însemnătate mai profundă și mai vastă" chiar și decît Revoluția din Octombrie.

Era, firește, vorba de o exagerare: bolșevizarea satelor, cu care se lăuda Lenin, avea să fie realizată zece ani mai tîrziu de către Stalin. Dar ca în atîtea alte privințe, Lenin i-a deschis acestuia drumul.

Capitolul X

TEROAREA ROȘIE

Violența este ultimul refugiu
al incompetenței.
AUTOR NECUNOSCUT

Asasinarea familiei imperiale

Fostul țar, Nicolae al II-lea, a petrecut cele cinci luni care au urmat abdicării sale împreună cu soția și copiii, în arest la domiciliu, la Țarskoie Selo, reședința imperială de lîngă Petrograd. La sfîrșitul lunii iulie, temîndu-se de un atac german împotriva Petrograd-ului, Kerenski a considerat prudent să trimită familia imperială departe de capitală, pentru a evita implicarea ei într-un complot monarhist. A ales ca loc de exil orașul Tobolsk din vestul Siberiei. Familia a fost instalată în conacul guvernatorului, unde trăia în condiții destul de confortabile, avînd la dispoziție un mare număr de servitori și putînd comunica liber cu lumea din afară.

După luarea puterii bolșevicii i-au ignorat o vreme pe Romanovi, dar în martie 1918 au început să se preocupe de soarta lor, fiindcă semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk adusese regimului un profund oprobriu public și trezea temeri în legătură cu o posibilă restaurație monarhistă. La cîteva zile după ratificarea Tratatului, Lenin a dat ordin ca Marele Duce Mihail să fie exilat din Petrograd la Perm, localitate la vest de Urali. Curînd, toți ceilalți membri ai familiei imperiale care nu se aflau în închisoare au fost de asemenea exilați.

Un timp, Moscova a luat în considerare judecarea publică a fostului împărat, după exemplul procesului organizat de Convenție împotriva lui Ludovic al XVI-lea. În aprilie, un bolșevic de încredere, Vasili Iakovlev (Miachin), a fost trimis la Tobolsk, pentru a-l aduce pe țar la Moscova. Comuniștii din regiunea Siberiei Occidentale și a Uralilor, suspectîndu-l pe Iakovlev că ar fi vrut să scoată familia imperială din țară și să o ajute să ajungă în Japonia, i-au refuzat cererea. În urma unor negocieri purtate cu Moscova, negocieri al căror conținut a rămas pînă astăzi necunoscut, Iakovlev i-a predat pe fostul țar, pe țarină și pe una din fiicele lor Sovietului din Ekaterinburg, care i-a închis într-o reședință particulară rechiziționată, în condiții de maximă securitate.* Casa era înconjurată de un gard dublu

---

* Alexei, care suferea un puternic acces de hemofilie, a rămas pentru moment la Tobolsk, împreună cu trei dintre surorile lui. Aveau să se alăture familiei, la Ekaterinburg, spre sfîrșitul lunii mai.

înalt, fiind păzită de gărzi înarmate cu mitraliere și pistoale. Deși supuși la unele umilințe de către paznici și izolați de lumea exterioară, membrii familiei nu erau maltratați și își suportau nenorocirea cu o resemnare sprijinită pe credință.

La începutul verii lui 1918, situația regimului bolșevic se deteriorase deja în asemenea măsură încît ideea unui proces public împotriva fostului țar părea lipsită de realism. O dată cu izbucnirea revoltei Legiunii Cehoslovace, întreaga regiune a Uralilor era amenințată. Guvernul ar fi putut desigur să aducă familia imperială la Moscova, dar se temea de o eventuală intervenție germană în favoarea țarinei și a fiicelor ei, pe care Berlinul le considera cetățene germane. Pe de altă parte, dacă familia rămînea la Ekaterinburg, exista riscul ca Nicolae să fie eliberat și transformat într-un simbol al rezistenței antibolșevice, într-o perioadă în care poziția bolșevicilor era extrem de nesigură. Pentru a înlătura acest risc, Lenin a decis ca țarul să fie executat. Ceka plănuise inițial să îi ucidă pe membrii familiei imperiale înscenînd o încercare de evadare. Prizonierii, neîncrezători în dorința gardienilor lor de a-i ajuta, au refuzat să plece, situație în care s-a pus la punct un scenariu după care responsabilitatea pentru execuție urma să revină Sovietului din Ekaterinburg, sub pretextul că ar fi existat riscul răpirii lui Nicolae de către trupele cehe care se apropiau.

O repetiție generală a asasinării familiei imperiale a avut loc la Perm, unde Marele Duce Mihail, virtual succesor la tron, locuia ca simplu cetățean particular, sub supravegherea poliției. În cursul nopții de 12 spre 13 iunie, Ceka a pus la cale o așa-zisă încercare de „răpire" a lui Mihail de către monarhiști. În realitate, Marele Duce a fost dus într-o pădure din apropiere de Perm și împușcat, împreună cu secretarul lui englez. Între timp, ziarele sovietice publicau deja relatări după care un soldat al Armatei Roșii, acționînd din proprie inițiativă, îl omorîse pe fostul țar. Scopul articolelor era să testeze reacția guvernelor străine. Faptul că nici acestea și nici presa internațională nu s-au arătat prea preocupate a pecetluit probabil soarta Romanovilor.

La mijlocul lunii iunie, la o săptămînă după uciderea Marelui Duce, familia imperială a primit un pretins mesaj din partea unor ofițeri monarhiști, în care era informată că se fac pregătiri în vederea eliberării ei. Scris într-o franceză incorectă, mesajul era primul dintr-o serie de patru, toate produse de organizația locală a Ceka cu scopul de a înscena o evadare în timpul căreia Romanovii urmau să fie împușcați. Familia, luînd mesajele drept autentice, era gata să coopereze, dar planul a trebuit contramandat, fiindcă Nicolae și Alexandra, probabil de teama unei capcane, au hotărît că nu vor fugi, ci vor aștepta ca posibilii lor salvatori să vină să îi ia.

În aceste condiții, agenții Ceka din Ekaterinburg au decis o execuție în masă. Deși nu există documente în această privință — Lenin fiind un conspirator mult prea încercat pentru a încredința hîrtiei un astfel de ordin —,

știm din mărturiile lui Troțki că hotărîrea i-a aparținut într-adevăr lui Lenin. În 1935, aflat deja în exil, Troțki a citit într-un ziar al emigrației ruse o relatare a evenimentelor din Ekaterinburg. Iată cum consemnează el amintirile pe care i le-a trezit lectura relatării:

> Următoarea mea vizită la Moscova a avut loc după căderea Ekaterinburg-ului [i.e., după 25 iulie 1918]. Stînd de vorbă cu Sverdlov, l-am întrebat în treacăt: „A, da, și țarul?" „Mort", mi-a răspuns. „A fost împușcat". „Iar familia?" „Împușcați o dată cu el". „Toți?" — am întrebat eu, prefăcîndu-mă oarecum surprins. „Toți", a spus Sverdlov. Se aștepta să întreb „De ce?" Tăceam. Apoi am întrebat: „Cine a hotărît?" „Am luat hotărîrea aici. Ilici [Lenin] a fost de părere că nu trebuie să lăsăm pe mîna Albilor un simbol viu, mai ales în condițiile actuale, atît de dificile..." M-am oprit aici cu întrebările, considerînd discuția încheiată.*

La începutul lui iulie, paza prizonierilor a fost preluată de o echipă a Ceka, alcătuită din comuniști unguri.

Familia imperială a petrecut ziua de 16 iulie în modul obișnuit. Judecînd după ultima însemnare din jurnalul țarinei, făcută la orele 11 seara, cînd familia se pregătea de culcare, nici unul din ei nu bănuia ce avea să se întîmple.

Noaptea, la ora unu și jumătate, au fost treziți din somn și anunțați că, date fiind tulburările din oraș și focurile de armă trase la întîmplare, urmau să fie mutați în subsolul clădirii. La orele 2, cei șapte Romanovi, împreună cu doctorul lor, doamna de onoare a țarinei și doi servitori, au fost coborîți sub pază severă într-o încăpere de la nivelul inferior. La puțin timp după aceea, comandantul cekist Iakov Iurovski, omul răspunzător de supravegherea familiei imperiale, a intrat în încăperea aglomerată, însoțit de un grup de paznici înarmați. Din amintirile lui în legătură cu evenimentul, scoase recent la lumină, iată ce a urmat:

> Intrînd în încăpere, [le-am] spus Romanovilor că, dat fiind că rudele lor își continuau atacul împotriva Rusiei Sovietice, Comitetul Executiv al Sovietului din Urali hotărîse să fie împușcați. Nicolae a întors spatele detașamentului, privindu-și familia. Apoi, ca și cum abia atunci ar fi înțeles, s-a întors din nou spre noi, întrebînd „Poftim? Poftim?" [Am] repetat ceea ce spusesem, de astă dată mai repede, și am dat ordin detașamentului să se pregătească. Membrii acestuia fuseseră instruiți în prealabil în cine să tragă fiecare și să țintească direct în inimă, pentru a evita prea mult sînge și a încheia rapid. Nicolae nu a mai adăugat nimic. S-a întors din nou spre familie. Ceilalți scoteau excla-

---

* Mărturii indirecte par să indice că Lenin nu a ordonat decît omorîrea fostului țar. Decizia de a-i ucide și pe ceilalți membri ai familiei, împreună cu cei patru servitori, a aparținut probabil responsabililor locali.

mații incoerente. Totul durase cîteva secunde. Apoi au început împușcăturile, care au ținut două sau trei minute. [L-am] omorît pe Nicolae pe loc.

Alexei, care zăcea pe podea într-o baltă de sînge, încă respirînd, a fost omorît de Iurovski cu două focuri trase în cap. Întreaga „procedură", cum o numește Iurovski, a durat douăzeci de minute.

Corpurile au fost încărcate într-un camion și duse în afara orașului, într-un loc special ales. Le-au fost scoase hainele, ocazie cu care s-a descoperit că trei dintre fete ascunseseră în cusătura corsetelor un mare număr de diamante. Iurovski a reușit cu greu să-i convingă pe cei din plutonul de execuție să nu le fure. Corpurile au fost stropite cu acid sulfuric și kerosen și apoi li s-a dat foc. Rămășițele au fost îngropate la mică adîncime, locul fiind descoperit abia în 1989. *

Conform martorilor oculari, marea masă a populației a reacționat cu totală indiferență la vestea morții fostului țar. Un atașat de la ambsada Germaniei scria: „Chiar și cei care și-au păstrat cumpătul, oamenii cu capul pe umeri, s-au obișnuit atît de mult cu asemenea grozăvii și sînt atît de prinși de grijile și nevoile proprii, încît nu mai simt nimic deosebit."

Nicolae nu era primul monarh din istorie care sfîrșea executat. Alți doi regi europeni și-au găsit moartea în urma unor mișcări revoluționare: Carol I în 1649 și Ludovic al XVI-lea în 1793. Ca și în privința altor aspecte ale Revoluției ruse, deși evenimentele ne apar la prima vedere comparabile, cele petrecute în Rusia au un caracter unic. Carol I a fost judecat de un Înalt Tribunal și a avut dreptul să se apere. Procesul a fost public; execuția de asemenea. La fel au stat lucrurile și în cazul lui Ludovic al XVI-lea, a cărui soartă a fost decisă prin votul Convenției. Nicolae al II-lea nu a fost nici acuzat, nici judecat. Guvernul sovietic care l-a condamnat la moarte nu a emis nici un fel de act în acest sens. În cazul Rusiei, victime au fost și soția, copiii și servitorii monarhului detronat. Fapta, săvîrșită la adăpostul întunericului, a fost mai degrabă un asasinat gangsteresc decît o execuție în înțelesul legal al termenului.

Raportată la zecile de mii de victime pe care Ceka avea să le facă în anii care au urmat tragediei de la Ekaterinburg și la milioanele de oameni uciși de succesoarele acestui organism, moartea celor unsprezece prizonieri cu greu ar putea fi calificată drept un eveniment extraordinar. Și totuși masacrul are o semnificație simbolică aparte. În primul rînd, a fost

---

* Pentru a preveni protestele germanilor, bolșevicii nu au anunțat decît executarea lui Nicolae, pretinzînd că împărăteasa și copiii fuseseră evacuați spre un loc sigur. Regimul a persistat în această minciună timp de zece ani, ceea ce a dat naștere la tot soiul de legende, cea mai cunoscută fiind aceea referitoare la presupusa supraviețuire a mezinei, Marea Ducesă Anastasia. Nu există nici cea mai mică posibilitate ca Anastasia sau vreun alt membru al familiei imperiale să fi scăpat din masacru. Un mesaj al Sovietului din Ekaterinburg trimis la Kremlin preciza că întreaga familie era moartă. Jurnalul lui Trotki confirmă aceste informații.

vorba de un act inutil. Dacă este adevărat că bolșevicii erau îngrijorați de perspectiva ca fostul țar să ajungă o unealtă în mîinile contrarevoluționarilor, ar fi avut tot timpul să îl transfere împreună cu familia la Moscova, de unde nici cehii, nici alți adversari nu îl puteau elibera. Dacă acest lucru nu s-a întîmplat, explicația trebuie căutată în natura intereselor politice ale guvernului bolșevic. În iulie 1918, acesta era, după spusele unui rezident german la Moscova, un „cadavru viu", supus atacurilor din toate direcțiile și părăsit de mulți dintre simpatizanții lui. Pentru a-și asigura controlul asupra unei mase de adepți aflată în scădere, regimul avea nevoie de vărsare de sînge. În amintirile lui despre evenimente, Troțki recunoștea acest lucru. „Decizia" de a-i executa pe fostul țar și pe membrii familiei lui, scria el,

> nu era doar oportună, ci și necesară. Severitatea acestei pedepse era menită să arate tuturor că aveam să continuăm lupta fără cruțare și fără a ne lăsa opriți de nimic. Executarea familiei țarului era necesară nu numai pentru a îi înspăimînta și descuraja pe dușmani, ci și pentru a-i zgudui pe partizanii cauzei noastre, pentru a le demonstra că nu există cale de întoarcere, că nu aveam alte alternative decît victoria totală sau condamnarea definitivă.

Asemeni personajelor din *Demonii* lui Dostoievski, bolșevicii trebuiau să recurgă la crimă pentru a-și uni adepții prin sentimentul unei vinovății colective. Cu cît era mai mare numărul victimelor nevinovate pe care regimul bolșevic le avea pe conștiință, cu atît mai mult membrii de rînd ai partidului aveau să înțeleagă că nu era loc pentru șovăială și compromisuri, că erau legați în mod inseparabil de conducătorii lor. Masacrul de la Ekaterinburg anunța campania de „teroare roșie" care avea să se declanșeze în mod oficial șase săptămîni mai tîrziu și ale cărei victime aveau să fie ostateci executați nu pentru că ar fi comis crime, ci pentru că, așa cum spunea Troțki, moartea lor „era necesară".

Cînd un guvern își arogă dreptul de a ucide cetățenii nu pentru ceva ce aceștia ar fi făcut, ci pentru că moartea lor este „necesară", el intră într-un spațiu etic nou, depășind pragul genocidului. Raționamentul pe care bolșevicii l-au folosit pentru a-i condamna la moarte pe Romanovi avea mai tîrziu să fie aplicat, în Rusia și aiurea, pentru milioane de ființe fără nume, a căror singură vină era că stăteau în calea unuia sau altuia dintre planurile noii „ordini mondiale".

Teroarea de masă

Un partid politic care obținuse în alegeri libere mai puțin de un sfert din voturi, care vedea un adversar în oricine refuza să îi recunoască dreptul de a guverna și a aplica experimente sociale și politice ieșite din comun,

care considera în mod aprioric nouă zecimi din populație — țăranii și „burghezii“ — drept dușmani de clasă, un asemenea partid nu putea avea asentimentul cetățenilor și trebuia să recurgă în permanență la teroare. Nu avea de ales, dacă vroia să se mențină la putere. Teroarea făcea parte integrantă din procedeele și obiectivele bolșevice, motiv pentru care — spre deosebire de teroarea iacobină, care a durat numai un an — ea avea să însoțească regimul comunist de-a lungul întregii sale existențe. Teroarea însemna nu doar execuții sumare, ci o atmosferă de ilegalitate atotstăpînitoare, în care minoritatea conducătoare avea toate drepturile, iar majoritatea condusă nici unul, ceea ce dădea cetățeanului de rînd sentimentul unei totale neputințe. Isaac Steinberg, socialist-revoluționar de stînga, o vreme comisar pentru justiție în guvernul bolșevic, o descria ca pe „o plasă grea, strivitoare, aruncată de sus peste întreaga populație, o plasă țesută din neîncredere, vigilență amenințătoare și dorință de răzbunare“. Teroarea afecta și deforma viața fiecăruia, zi de zi, ceas de ceas.

Partizanilor și apologeților lui Lenin le plăcea să justifice teroarea inițiată de el ca pe o regretabilă necesitate. Angelica Balabanov, prima secretară a Internaționalei Comuniste — în nici un caz o adeptă lipsită de simț critic —, scria:

> Din nefericire, teroarea și represiunea inaugurate de bolșevici au fost provocate de intervenția străină și de reacționarii ruși, care erau hotărîți să își apere privilegiile și să restaureze vechea ordine.

O astfel de explicație ridică mai multe probleme decît rezolvă. Bolșevicii au înființat Ceka, principalul agent al terorii, în decembrie 1917, cînd nu avusese loc nici o intervenție străină și nu exista o opoziție internă organizată.

Deși prefera să dirijeze teroarea din culise, punîndu-și subordonații să semneze decretele necesare, Lenin era cel care lua toate deciziile importante. Liderul bolșevic trebuia adeseori să-i convingă pe colaboratorii și subalternii mai șovăielnici să-și învingă scrupulele și să acționeze cu o violență „necruțătoare“. Atît scrierile lui publicate cît și cele aflate încă în arhive sînt pline de îndemnul repetat de a spînzura și a împușca — ca o măsură nu doar punitivă, ci și preventivă.

Isaac Steinberg surprinde în amintirile lui predilecția lui Lenin pentru teroare. Alături de alți socialist-revoluționari de stînga, Steinberg criticase în ședințele Sovnarkom-ului decretul lui Lenin intitulat „Patria socialistă în pericol“, prin care se instituiau execuții sumare pentru un număr de delicte vagi, precum „agitația contrarevoluționară“ (vezi mai sus, p. 164). „Am ridicat obiecția,“ scrie el,

> că o astfel de cruzime anula tot patosul manifestului. Lenin a replicat în derîdere: „Dimpotrivă, tocmai în asta constă adevăratul patos revoluționar. Chiar

credeți că putem învinge fără a recurge la o teroare revoluționară dintre cele mai necruțătoare?"
Cu greu îi puteai schimba părerile lui Lenin în astfel de privințe: am ajuns curînd la un impas. Era vorba de o măsură polițienească extrem de dură, care deschidea calea unei terori pe scară largă. Lenin se arăta contrariat de opoziția mea, care pleca de la principiul justiției revoluționare. Am exclamat exasperat: „Atunci de ce ne mai pierdem timpul cu un Comisariat al Justiției? Să-i spunem pur și simplu *Comisariatul pentru Exterminare Socială* și să terminăm!" Lenin s-a luminat brusc la față și a răspuns: „Bine gîndit, ...exact asta ar trebui să fie... dar nu putem spune așa ceva."

Primul pas în introducerea terorii de masă l-a reprezentat desființarea legii și înlocuirea ei cu așa-zisa „conștiință revoluționară". Era un eveniment fără precedent: Rusia Sovietică era primul stat din istorie care scotea normele de drept în afara legii. Măsura permitea autorităților să elimine pe oricine le-ar fi stat în cale. Ea marca punerea în aplicare a definiției pe care Lenin o dăduse „dictaturii proletariatului": „o guvernare neîngrădită de lege".

Printr-un decret emis la 22 noiembrie 1917, au fost dizolvate aproape toate tribunalele și au fost desființate profesiunile din sistemul judiciar, inclusiv cea de jurist. Decretul nu abroga în mod explicit textele codurilor de legi — lucrul acesta avea să se întîmple abia un an mai tîrziu —, însă efectul lui era practic același, de vreme ce judecătorii din tribunalele locale care nu fuseseră desființate trebuiau „să se ghideze după legile fostului guvern în luarea deciziilor și emiterea sentințelor doar în măsura în care acestea nu intrau în contradicție cu conștiința revoluționară și cu simțul justiției revoluționare".

În martie 1918, regimul a înlocuit curțile judecătorești locale cu tribunale ale poporului, însărcinate cu judecarea tuturor delictelor în afara celor politice. O hotărîre din luna noiembrie a aceluiași an interzicea judecătorilor din tribunalele poporului să se mai raporteze la legile promulgate înainte de octombrie 1917, scutindu-i de obligația de a respecta procedurile oficiale. Singurul criteriu valabil trebuia să rămînă „simțul socialist al justiției".

Delictele politice erau judecate de tribunalele revoluționare, care fuseseră înființate în noiembrie 1917, după modelul instituțiilor cu același nume din timpul Revoluției franceze. Categoria „delictelor politice" cuprindea o gamă largă de activități economice considerate dăunătoare intereselor statului. Cei numiți ca judecători, oameni care aveau autoritatea să pronunțe condamnări la moarte, nu erau obligați să aibă o pregătire de specialitate, fiindu-le suficient să știe să scrie și să citească.

Milioanele de oameni care trăiau sub regimul bolșevic s-au aflat încă din primele zile ale acestuia într-o situație nemaiîntîlnită în istorie: chiar și societățile cele mai primitive respectă anumite cutume care — chiar

dacă nu poartă numele de legi — îndeplinesc aceeași funcție, de a stabili ce anume au sau nu dreptul să facă membrii respectivei societăți. Între 1917 și 1922, Rusia Sovietică a avut tribunale separate pentru delictele obișnuite și delictele împotriva statului, însă nici unele, nici celelalte nu dispuneau de legi după care să se ghideze; judecătorii erau lipsiți de o pregătire profesională de specialitate, iar delictele pe care le judecau nu erau definite nicăieri în mod precis. Principiile *nullum crimen sine lege* și *nulla poena sine lege* — „nici o crimă fără lege" și „nici o pedeapsă în afara legii" —, principii după care jurisprudența occidentală se ghidase în mod tradițional (iar cea rusă, începînd cu 1864), au fost aruncate la gunoi. Din instituție ce împărțea dreptatea, puterea judecătorească se transformase într-un agent al terorii. Era exact ceea ce intenționase Lenin: în 1922, cînd a ordonat în fine instituirea unui Cod de Procedură Penală, liderul bolșevic a trasat Comisariatului pentru Justiție sarcina de a oferi „o *justificare* terorii... Tribunalele nu sînt menite să elimine teroarea... ci să o fundamenteze, să o legitimeze...."

Oricît de mare ar fi fost libertatea acestor pseudotribunale de a pedepsi după bunul lor plac, procedurile erau încă prea încete și prea complicate pentru Lenin, care observa dezgustat că judecătorii, inspirați de tradiționala aversiune a rusului pentru pedeapsa cu moartea, ezitau în multe cazuri să pronunțe o astfel de sentință. Liderul bolșevic a început de aceea să se bazeze din ce în ce mai mult pe poliția secretă, ai cărei agenți, oameni proveniți de la periferia societății, nu aveau nici un fel de scrupule.

Ceka a fost creată într-un secret aproape deplin, la 7 decembrie 1917. Scopul înființării ei era punerea în aplicare a politicii de teroare preconizate de Lenin. Numele era un acronim pentru „Comisia Extraordinară de Luptă împotriva Contrarevoluției și a Sabotajelor". Colecția de legi și ordonanțe din 1917–1918 nu făcea nici o referire la existența și îndatoririle ei. O lungă bucată de vreme, publicarea oricăror informații despre această instituție fără aprobarea ei avea să constituie o crimă. Organizarea și metodele folosite de Ceka — ca și o parte a foștilor angajați — erau preluate de la Departamentul de Poliție țarist, singura diferență fiind că Ceka dispunea de puteri incomparabil mai mari.

Printre cei care făceau parte din poliția secretă se numărau mulți alogeni, din pricină că Lenin îi considera pe conaționalii săi nepotriviți pentru astfel de misiuni. „*Blînd, mult prea blînd e rusul*", s-ar fi plîns el adeseori. „Nu e în stare să aplice măsurile dure impuse de teroarea revoluționară." Acesta pare să fi fost și motivul pentru care a numit ca șef al Ceka un polonez, Felix Dzerjinski, revoluționar de profesie crescut în spiritul naționalismului polonez, care în tinerețe îi urîse cu patimă pe ruși pentru oprimarea la care supuseseră Polonia. După nenumăratii ani petrecuți în închisorile și ocnele țariste, Dzerjinski era plin de resentimente împotriva celor responsabili de nenorocirile lui. Slab, cu o înfățișare ascetică, avea să îndeplinească directivele lui Lenin cu un devotament cvasireligios, trimițînd

oameni în fața plutonului de execuție cu un sumbru simț al datoriei, așa cum inchizitorii de odinioară îi trimiteau la rug pe eretici. Printre colaboratorii lui se numărau mulți letoni, evrei și armeni.

Puterea poliției secrete a devenit în cursul anului 1918 din ce în ce mai mare, pe măsura sentimentului crescînd de nesiguranță al regimului. După părăsirea guvernului de către reprezentanții socialist-revoluționarilor de stînga și mai ales după eșecul puciului din iulie al acestora, Ceka a trecut peste orice rețineri, recurgînd din ce în ce mai des la execuții sumare. Însă arbitrariul autorității sale avea să atingă punctul culminant în septembrie 1918, după atentatul — aproape reușit — la viața lui Lenin, eveniment care a dat semnalul declanșării terorii roșii în deplinul înțeles al cuvîntului. Inițiatorul era Lenin însuși. Într-o notă manuscrisă descoperită în arhiva centrală a partidului, datînd cu aproximație din această perioadă și adresată lui N. N. Krestinski, secretar al Partidului Bolșevic, Lenin spunea:

> Sugerez constituirea imediată (la început, în secret) a unei comisii care să propună măsuri excepționale (după ideea lui Larin; Larin are dreptate). Să zicem tu + Larin + Vladimirski (sau Dzerjinski) + Rîkov? sau Miliutin? Să pregătească în secret teroarea: este vital și *urgent*. Iar marți vom hotărî: fie o oficializăm prin intermediul Sovnarkom-ului, fie găsim altă formulă.[6]

Nici unul dintre țari, nici chiar la apogeul campaniei teroriste a radicalilor, nu se temuse mai mult pentru propria viață și nu fusese mai protejat decît Lenin. Liderul bolșevic nu ieșea aproape niciodată din Moscova, în afară de ocaziile cînd se retrăgea la vila rechiziționată în vecinătatea capitalei. La Petrograd, orașul care fusese martorul triumfului său, nu s-a deplasat decît o dată, sub paza gărzilor letone. Pînă în septembrie 1918, nu au avut loc încercări de a-l asasina. Comitetul Central al socialist-revoluționarilor, organizația teroristă prin excelență, respingea astfel de acțiuni împotriva bolșevicilor, fie pentru că membrii ei erau convinși că bolșevicii aveau să își îndrepte „greșelile", fie fiindcă se temeau de represalii.

Nu toți socialist-revoluționarii aveau însă astfel de inhibiții, dovadă că în toamna lui 1918, chiar sub nasul cekiștilor, a fost organizat un complot care viza asasinarea lui Lenin și a lui Trotki.

Liderii bolșevici aveau obiceiul de a se adresa în fiecare vineri după-amiază muncitorilor și membrilor de partid, prin discursuri pe teme de interes curent. Din motive de securitate, aparițiile lui Lenin nu erau de obicei anunțate în prealabil. Vineri, 30 august, Lenin a vorbit în fața muncitorilor de la fabrica Mihelson, din Moscova. După obișnuita diatribă împotriva „imperialiștilor" occidentali, liderul bolșevic și-a croit drum prin mulțimea compactă, îndreptîndu-se spre automobilul parcat în curte. Aici a fost oprit de o femeie, care vroia să i se plîngă în legătură cu politica alimentară a Sovietelor. În timp ce, aflat deja cu un picior pe scara mașinii, discuta cu ea, s-au auzit trei împușcături. Focurile fuseseră trase de o altă femeie,

care stătuse în apropiere, neobservată de nimeni. După ce a tras, ea s-a întors și a început să fugă, dar apoi s-a oprit și s-a predat.

Lenin a fost condus cu cea mai mare rapiditate la Kremlin. Examenul medical a scos în evidență două răni: prima, relativ superficială, la braț, iar cea de-a doua, potențial fatală, între gît și mandibulă. Rănitul sîngera din abundență și părea gata să își dea ultima suflare.

În cursul următoarelor cîteva ore, terorista a fost interogată de agenții Ceka. Se numea Fannie Kaplan și fusese în tinerețe exilată în Siberia, pentru activitate teroristă. Acolo făcuse cunoștință cu Spiridonova și alți activiști socialist-revoluționari. Afirma că se hotărîse să îl asasineze pe Lenin drept pedeapsă pentru dizolvarea Adunării Constituante și pentru semnarea Tratatului de la Brest-Litovsk.

În vreme ce Fannie Kaplan era interogată la Lubianka, o echipă de medici îl îngrijea pe Lenin, care, deși aflat între viață și moarte, avusese grijă să se asigure că doctorii erau bolșevici.

Interogatoriul a scos la iveală că Fannie acționase din proprie inițiativă (ceea ce nu a împiedicat autoritățile să acuze conducerea socialist-revoluționară de implicare în atentat). Neputînd dovedi însă existența unui complot organizat, autoritățile au ordonat executarea teroristei. Kaplan a fost împușcată cu un glonte în ceafă de către comandantul gărzii Kremlinului, iar cadavrul ei a fost distrus.

Lenin s-a refăcut destul de repede și în octombrie s-a întors la biroul lui de lucru. Fiind însă epuizat, era nevoit să se retragă pentru lungi perioade de odihnă la vila din împrejurimile Moscovei. La începutul anului 1919 avea să își reia activitatea normală.

Atentatul împotriva lui Lenin a coincis cu asasinarea la Petrograd a șefului organizației locale a Ceka, M. S. Uriţki. Bolșevicii au tras concluzia că se aflau în fața unui val de terorism organizat. Campania „terorii roșii" a fost lansată tocmai pentru a-l contracara. La 4, respectiv 5 septembrie, au fost emise două decrete. Deși erau semnate de comisarul pentru afaceri interne și de cel al justiției, este practic cert că inițiatorul lor a fost Lenin, despre care se știe că, în ciuda rănilor, a mai semnat în acele două zile și alte documente de stat. Decretul din 4 septembrie cerea să se pună imediat capăt politicii „blînde și îngăduitoare" față de dușmanii regimului:

> Toți cei cunoscuți de autorități ca socialist-revoluționari de dreapta vor fi imediat arestați. Trebuie luați cît mai mulți ostateci din rîndul burgheziei și ofițerilor. Cea mai mică încercare de rezistență sau agitație în cercurile Gărzilor Albe va fi întîmpinată cu execuții în masă... Nici o ezitare, nici o șovăială în aplicarea terorii.

Decretul din 5 septembrie ordona internarea „dușmanilor de clasă" în lagăre de concentrare și executarea sumară a persoanelor implicate în „organizațiile, conspirațiile și acțiunile de răzvrătire ale Gărzilor Albe".

Ceka și organele ei locale au trecut la luarea de ostateci și împușcarea lor. La Petrograd, Zinoviev a ordonat executarea unui număr de 512 ostateci, în majoritate persoane asociate cu fostul regim țarist, care petrecuseră luni întregi în închisori și nu puteau avea deci nici o legătură cu atentatul împotriva lui Lenin. La Moscova, Dzerjinski a pus să fie executați mai mulți miniștri țariști, inclusiv Protopopov. În mod straniu, nici un socialist-revoluționar nu a fost împușcat, deși partidul lor fusese învinuit că s-ar fi aflat în spatele acțiunii întreprinse de Fannie Kaplan: teama de o eventuală replică violentă din partea socialist-revoluționarilor își spunea cuvîntul.

Bolșevicii erau cuprinși de o adevărată psihoză criminală. Organul de presă al Armatei Roșii incita populația la pogromuri:

> Fără milă, fără cruțare, ne vom ucide dușmanii cu sutele, cu miile dacă va fi nevoie, îi vom îneca în propriul sînge. Pentru sîngele lui Lenin și al lui Uriţki... să curgă în valuri sîngele burghezilor — mai mult sînge, cît mai mult cu putință.

Adresîndu-se unei întruniri comuniste, Zinoviev afirma la jumătatea lunii septembrie:

> Vom merge mai departe cu 90 de milioane dintre cele 100 de milioane de locuitori ai Rusiei. Cît despre ceilalți, nu avem nimic să le spunem. Trebuie lichidați.

Aceste cuvinte, rostite de unul din cei mai înalți responsabili ai regimului, echivalau cu condamnarea la moarte a 10 milioane de ființe umane.

Teroarea roșie a devenit de necontrolat, comuniștii înspăimîntați ucigînd orbește, pentru a se apăra de dușmanii reali sau imaginari. Vinovăția încetase să mai conteze. N. V. Krîlenko, funcționar al Comisariatului pentru Justiție și, din 1936, conducător al acestuia, afirma fără ocolișuri: „Trebuie să îi împușcăm nu doar pe cei vinovați. Executarea celor care nu au nici o vină va impresiona și mai mult masele." La ce conducea în practică o asemenea filozofie, ne arată amintirile unui agent Ceka din Kiev:

> Atunci cînd unul dintre cei deținuți în închisoarea Lukianov era trimis pe neașteptate la „Ceka", toată lumea știa care sînt motivele grabei. Oficial, persoana respectivă afla de soarta care i se rezervase abia atunci cînd — în jurul orei unu noaptea — celula începea să răsune de strigătele gardienilor, care citeau lista deținuților „chemați la interogatoriu". Cel strigat era dus la cancelaria închisorii, unde semna într-un registru, de obicei fără a ști pentru ce semnează. După ce condamnatul semna, în registru se adăuga: cutare a luat la cunoștință sentința. În realitate totul era o minciună, pentru că după ce erau scoși din celule deținuții nu erau „menajați", ci li se anunța cu mare plăcere soarta care îi aștepta. Prizonierului i se ordona apoi să se dezbrace și era condus afară, pentru executarea sentinței... Execuțiile aveau loc într-un loc special

amenajat, o grădină din curtea casei de pe Strada Institutului, nr. 40...noul sediu Ceka... Călăul — comandantul sau locțiitorul lui, uneori unul din adjuncți sau, din cînd în cînd, un „amator" din rîndurile Ceka — scotea victima în grădină și îi ordona să se întindă la pămînt. Apoi o împușca cu un glonț în ceafă. Pentru execuții se foloseau revolvere, de obicei Colt-uri. Focul fiind tras de foarte aproape, craniul victimei era cel mai adesea sfărîmat. Urma un alt condamnat, pus să se întindă lîngă cel dinainte, care de obicei agoniza încă. Cînd numărul celor împușcați devenea prea mare, noii sosiți erau așezați peste cadavrele celorlalți, sau erau executați la intrarea în grădină... Victimele se lăsau de obicei purtate fără să opună rezistență. Groaza prin care treceau nu poate fi închipuită... Mulți cereau să fie lăsați să își ia rămas bun; nefiind altcineva de față, îi îmbrățișau și sărutau chiar pe călăii lor.

După cîteva luni de represiune sîngeroasă, chiar și comuniștii cei mai înverșunați au început să își facă scrupule. Motivul era nu atît mila, cît teama — justificată, după cum avea să arate viitorul — că teroarea s-ar fi putut întoarce împotriva lor. Cum altfel puteau interpreta afirmațiile cekiștilor, care se lăudau că nu datorează ascultare nimănui în afară de propria organizație și că, „dacă aveau chef", ar fi putut aresta pe oricine, inclusiv pe Lenin? Ca răspuns la criticile colegilor lui, Lenin, deși continua să ridice în slăvi Ceka pentru serviciile aduse Revoluției, a decis să îi restrîngă puterile. La începutul lui 1919, teroarea exercitată la întîmplare a încetat, dar practica de luare de ostateci avea să continue, ca dealtfel și execuțiile sumare ale opozanților reali sau bănuiți ai regimului.

Focurile trase de Fannie Kaplan au avut și o altă consecință, marcînd începutul politicii de zeificare a lui Lenin, transformată după moartea lui într-un adevărat cult de stat, cu accente orientale.

Lenin nu avea mari pretenții în ceea ce îl privea și nu îi plăcea să fie glorificat. Tovarășii lui au simțit însă nevoia de a-l înălța pe un piedestal, în parte fiindcă rușii identificau statul cu persoana conducătorului, dar și pentru că Lenin era forța motrice a regimului. Ridicat la statutul unui semizeu, era singurul care putea conferi legitimitate unei organizații al cărei unic principiu de acțiune era acela de a-i îndeplini ordinele.

Așa se face că, după 30 august 1918, rușii, care pînă atunci știuseră foarte puține despre dictatorul lor, au început să fie inundați cu laude la adresa lui Lenin, numit „conducător prin voința lui Dumnezeu" (Zinoviev) și chiar un nou Mesia. Însănătoșirea lui era înfățișată ca un miracol, expresie a mersului implacabil al istoriei — prin voința lui Lenin — către o eră a libertății și egalității tuturor oamenilor. Faptul că, după moarte, în 1924, corpul i-a fost îmbălsămat și expus într-un mausoleu, nu a făcut decît să instituționalizeze un cult început încă din timpul vieții lui.

La începutul anilor '20, Rusia Sovietică devenise un veritabil stat polițienesc, în sensul în care poliția secretă, organizată practic ca un stat în stat, ajunsese să își întindă tentaculele pretutindeni, inclusiv în inte-

riorul uriașului aparat birocratic însărcinat cu administrarea economiei de stat. Ceka a preluat treptat controlul unor activități care în mod obișnuit nu au nici o legătură cu securitatea statului. Pentru a supraveghea punerea în aplicare a ordonanțelor împotriva „speculei" — cu alte cuvinte, împotriva comerțului liber — Ceka și-a subordonat căile ferate și alte mijloace de transport. În aprilie 1921, Dzerjinski, deja comisar pentru afacerile interne începînd cu 1919, a fost numit și comisar pentru comunicații. Pentru a preveni „sabotajele" din partea numeroșilor „specialiști burghezi" din administrație și întreprinderi, Ceka și-a plasat agenți la toate nivelele. Efectivele ei înarmate, independente de cele ale Armatei Roșii, au cunoscut o creștere constantă, ajungînd la jumătatea anului 1920 la aproape un sfert de milion de oameni.

Printre sarcinile de căpătîi ale Ceka se numărau organizarea și administrarea „lagărelor de concentrare", instituție pe care nu bolșevicii au creat-o, dar căreia ei i-au dat un înțeles nou și sinistru. În formele lor cele mai perfecționate, lagărele de concentrare, alături de sistemul partidului unic și atotputernica poliție politică, au reprezentat principala contribuție a bolșevismului la strategiile politice ale secolului XX.

În lume, lagărele de concentrare și-au făcut apariția în vremea războaielor coloniale de la începutul secolului nostru, astfel de instituții fiind create de spanioli în Cuba, de americani în Filipine și de englezi în Africa de Sud. În toate cele trei cazuri, scopul lor era de a izola gherilele rebele de populațiile locale. Oricît de brutale ar fi fost, aceste prototipuri luaseră totuși naștere ca urmare a unor măsuri excepționale și aveau să fie desființate o dată cu încheierea operațiunilor militare. Lagărele sovietice, ca și instituțiile similare din regimurile totalitare de mai tîrziu, aveau — în ciuda numelui lor identic — un caracter și scopuri diferite. În primul rînd, ele nu erau destinate inamicului din afară, ci oponenților interni. În al doilea rînd, erau instituții permanente. În fine, aveau și funcții economice, asigurînd regimului o forță de muncă gratuită.

Troțki a fost cel dintîi care a menționat lagărele de concentrare, în vara anului 1918, în contextul revoltei Legiunii Cehoslovace și al „recuperării" foștilor ofițeri țariști (vezi mai sus, pp. 173). În august 1918, el și Lenin au ordonat construirea de lagăre de concentrare permanente. Decretul din 5 septembrie asupra terorii roșii prevedea în mod explicit „salvgardarea Republicii Sovietice în fața atacurilor dușmanilor de clasă, prin izolarea acestora în lagăre de concentrare".

În primăvara anului următor, au fost puse la punct reglementările după care urmau să funcționeze lagărele de concentrare. Toate orașele de provincie au primit în acest sens directiva de a construi spații de detenție care să poată găzdui fiecare cel puțin 300 de persoane. Prizonierii urmau să muncească pentru a acoperi cheltuielile de funcționare ale lagărelor: „Responsabilitatea deficitelor va cădea în sarcina administrației și a deținu-

ților....“ Tentativele de evadare erau sancționate cu severitate: pentru a le descuraja, autoritățile lagărului erau împuternicite să instituie principiul „responsabilității colective“, prizonerii răspunzînd cu viața pentru abaterile comise de colegii de detenție.

La sfîrșitul anului 1920 existau în Rusia Sovietică 84 de lagăre de concentrare, cu aproximativ 50 000 de prizonieri; trei ani mai tîrziu, numărul lor se ridica deja la 315 de lagăre, cu 70 000 de prizonieri.

Lua astfel ființă o instituție fundamentală a regimului totalitar. După spusele lui Andrzej Kaminski:

> Trotki și Lenin au fost inventatorii și creatorii unui nou tip de lagăre de concentrare. [Asta înseamnă] nu doar că au creat pur și simplu instituții numite „lagăre de concentrare“.... Liderii comuniștilor sovietici sînt și inițiatorii unui raționament juridic de tip special, a unui sistem de concepte încorporînd implicit existența unei gigantice rețele de lagăre de concentrare — sistem căruia Stalin nu a făcut decît să îi dea o organizare tehnică și să îl perfecționeze. În raport cu lagărele de concentrare ale lui Trotki și Lenin, cele staliniste au reprezentat punerea în practică la o scară gigantică a unui proiect deja existent. Naziștii au luat amîndouă sistemele drept modele, dezvoltîndu-le. Exemplul rușilor a fost urmat cu promptitudine de germani, tovarășii lor într-ale totalitarismului. La 13 martie 1921, pe atunci încă obscurul Adolf Hitler scria în *Volkischer Beobachter*: „Coruperea de către evrei a poporului nostru trebuie prevenită, la nevoie, prin închiderea instigatorilor ei în lagăre de concentrare.“ În același an, la 8 decembrie, într-un discurs ținut la Clubul Național din Berlin, Hitler și-a făcut cunoscute planurile de a crea lagăre de concentrare de îndată ce avea să ia puterea.

Teroarea roșie a avut multe fațete, însă interesul istoricilor ar trebui să se concentreze înainte de toate asupra victimelor ei. Numărul acestora nu se poate fixa nici măcar cu aproximație; estimările merg de la 50 000 la 140 000. Ceea ce se poate afirma cu certitudine este că, prin comparație, victimele terorii iacobine au fost de ordinul miilor; teroarea inițiată de Lenin a însemnat sacrificarea a zeci de mii de vieți. Victimele următorului val de teroare, lansat de Stalin și Hitler, aveau să se numere cu milioanele.

Care a fost scopul acestui carnagiu?

Lui Dzerjinski, ca și lui Lenin, îi plăcea să laude teroarea și unealta acesteia, Ceka, pentru meritul de a fi salvat Revoluția. Afirmație probabil corectă, atîta timp cît revoluția este identificată cu dictatura bolșevică. Nu există nici o îndoială că în toamna lui 1918, cînd și-au lansat campania de teroare, bolșevicii se confruntau cu o respingere din partea tuturor păturilor populației, în afară de membrii propriului aparat de stat. În asemenea condiții, „teroarea necruțătoare“ era într-adevăr singura cale de a salva regimul.

Teroarea trebuia să fie nu doar „necruțătoare“ (poate fi oare imaginată o teroare „blîndă“?), ci și oarbă. Dacă oponenții regimului ar fi fost o

minoritate identificabilă, eliminarea lor ar fi fost simplă ca o operație chirurgicală. În Rusia Sovietică însă, adevărata minoritate o constituiau regimul și sprijinitorii lui. Pentru a se menține la putere, bolșevicii trebuiau să atomizeze societatea și să distrugă însăși voința ei de a acționa autonom. Teroarea roșie a dat de înțeles populației că, într-un regim care nu avea nici un fel de remușcări pentru executarea unor oameni nevinovați, nevinovăția nu putea fi o garanție a supraviețuirii: unica șansă era o totală ștergere a propriei personalități și resemnarea fatalistă în fața evenimentelor. O dată ce societatea se dezintegra într-o aglomerare de atomi umani, în care fiecare se temea să atragă atenția și toți erau preocupați numai de supraviețuirea personală, ceea ce gîndeai înceta să mai conteze, fiindcă regimul pusese stăpînire pe întreaga sferă publică. Numai așa au putut cîteva sute de mii de indivizi să își subordoneze o sută de milioane dintre semenii lor sau mai mulți.

Aceste metode de guvernare i-au costat însă scump pe cei care le-au pus în practică. Pentru a păstra puterea împotriva voinței majorității covîrșitoare a populației, bolșevicii au trebuit să desfigureze această putere pînă la a o face de nerecunoscut. Teroarea a salvat poate comunismul, dar i-a descompus în întregime sufletul.

În noiembrie 1918, cînd războiul s-a sfîrșit, bolșevicii controlau douăzeci și șapte din provinciile europene ale Rusiei, cu o populație de 70 de milioane de locuitori, adică jumătate din populația de dinainte de război a Imperiului. Provinciile de graniță — Polonia, Finlanda, regiunile baltice, Ucraina, Transcaucazia, Asia Centrală și Siberia — fie se separaseră și formaseră state suverane, fie se aflau sub controlul Albilor antibolșevici. Noul stat comunist cuprindea inima fostului Imperiu, populată aproape în întregime de etnici ruși. Războiul civil bătea la ușă: în cursul lui, Moscova avea să recucerească prin forța armelor cea mai mare parte a regiunilor de graniță și să încerce să extindă noul sistem în Europa, Orientul Mijlociu și Asia de Est. Revoluția intra într-o nouă etapă, cea a expansiunii.

Primul an de guvernare a bolșevicilor i-a înspăimîntat pe ruși prin aplicarea orbească și pe o scară nemaiîntîlnită a terorii; mai mult, i-a aruncat într-o stare de confuzie absolută. Cei care au trăit această experiență au fost martorii unei răsturnări complete a valorilor: tot ceea ce înainte fusese bun și demn de respect era acum rău și pasibil de a fi pedepsit. Valori tradiționale precum credința în Dumnezeu, iubirea aproapelui, toleranța, patriotismul și cumpătarea erau denunțate de noul regim ca moșteniri inacceptabile ale unei civilizații condamnate de istorie. Omorul și jaful, defăimarea și minciuna erau bune, dacă erau săvîrșite în numele cauzei potrivite, a cauzei stabilite de noul regim. Lumea își pierduse sensul. Descumpănirea contemporanilor este reflectată de următoarea mărturie, publicată în vara lui 1918 într-unul din puținele jurnale independente care reușeau să mai apară:

A fost odată un om care trăia dincolo de Poarta Narva și bea în ficcare dimineață ceai din samovarul aflat în fața lui. La masă golea o jumătate de sticlă de vodcă și citea *Răcnetul Petrogradului*. O dată pe an, cînd se întîmpla vreo crimă, omul nostru era în culmea indignării o săptămînă întreagă, pe puțin. Acum, în schimb...

Despre crime, dragă domnule, au încetat să mai scrie: dimpotrivă, ne informează că icri n-au fost lichidați decît vreo treizeci de oameni și că alți o sută au fost jefuiți.... Asta înseamnă că totul e în ordine. Și, orice s-ar întîmpla, e mai bine nici să nu privești pe fereastră. Astăzi mărșăluiesc cu drapele roșii, mîine cu stindarde, apoi din nou cu drapele roșii, apoi iar cu stindarde. Astăzi Kornilov e omorît, mîine e înviat din morți. Poimîine, Kornilov nici nu mai e Kornilov, e Dutov, iar Dutov e Kornilov și nici unul dintre ei nu e nici ofițer, nici cazac, nici măcar rus, sînt cu toții cehi. Și de unde vin cehii ăștia, nimeni nu știe... Noi ne batem cu ei, ei se bat cu noi. Nicolae Romanov a fost omorît. Ba n-a fost omorît. Cine pe cine a omorît, cine unde a fugit, de ce Volga nu mai e Volga și Ucraina nu mai e în Rusia. De ce germanii promit că ne dau înapoi Crimeea, de unde a venit Hetman ăsta, care Hetman, de ce are un furuncul sub nas... De ce nu sîntem cu toții la spitalul de nebuni?

Noua situație era atît de anormală și nega în atît de mare măsură bunul simț și decența, încît marea majoritate a populației considera regimul care îi dăduse naștere drept un soi de cataclism îngrozitor și inexplicabil, căruia nu i te puteai împotrivi, dar care trebuia îndurat pînă cînd avea să dispară la fel de brusc și de inexplicabil precum apăruse. Timpul avea să arate totuși că așteptările oamenilor erau iluzorii. Nici rușii, nici celelalte popoare stăpînite de ei nu aveau să mai răsufle ușurați: cei care trăiseră Revoluția și îi supraviețuiseră nu au mai apucat ziua reîntoarcerii la normalitate. Revoluția nu fusese decît începutul suferințelor.

PARTEA A TREIA

Rusia sub regimul bolșevic

Capitolul XI

RĂZBOIUL CIVIL

Primele bătălii: 1918

Guvernul sovietic și istoricii puși în slujba lui au afirmat cu insistență că războiul civil, ca și comunismul de război sau teroarea roșie, i-a fost impus noului regim de către inamicii lui. Mărturiile istorice demonstrează însă contrariul, anume că și în acest caz era vorba de o acțiune, nu de o reacție: bolșevicii doreau războiul civil și au făcut tot posibilul pentru a-l provoca. Lenin nu numai că aștepta izbucnirea unui război civil în Rusia și în întreaga lume după preluarea puterii; el a luat puterea tocmai cu intenția de a declanșa acest război. Din punctul lui de vedere, lovitura de stat din octombrie ar fi rămas o aventură inutilă, dacă nu ar fi făcut altceva decît să schimbe regimul existent în Rusia. Cu zece ani înainte de Revoluție, analizînd învățămintele Comunei din Paris, Lenin ajunsese ca și Marx la concluzia că prăbușirea acesteia se datorase incapacității comunarzilor de a provoca un război civil. Din chiar momentul izbucnirii primului război mondial, Lenin a denunțat acțiunea socialiștilor antirăzboinici, care cereau încetarea conflictului. Adevărații revoluționari nu își puteau dori pacea: „E o lozincă pentru filistini și preoți. Lozinca proletară trebuie să fie: război civil." Troțki a exprimat aceeași idee într-un mod și mai lipsit de menajamente: „Puterea sovietelor înseamnă război civil organizat."

Cînd vorbim de războiul civil din Rusia, ne referim de obicei la conflictul dintre Armata Roșie și cea Albă, conflict care face și obiectul capitolului de față. Aceasta este însă doar una din fațetele evenimentului istoric. Bolșevicii nu recunoșteau legitimitatea granițelor naționale; pe de altă parte, termenul de „război civil" era folosit în epocă pentru a desemna conflictul de natură politică și socială dintre regimul bolșevic și propriii cetățeni. Într-un sens mai larg deci, impunerea dictaturii partidului unic și atîțarea luptei de clasă la sate, descrise în capitolele VII și IX, sînt momente esențiale ale războiului civil. Considerația rămîne valabilă și în cazul „terorii roșii".

Războiul civil, în înțelesul militar al expresiei, a avut trei fronturi principale — sudic, estic și nord-vestic — și a cunoscut trei faze. Prima fază a durat un an, între puciul bolșevic și încheierea armistițiului pe frontul european din apus, fiind caracterizată de mișcări rapide ale liniei fron-

tului și de angajarea intermitentă în luptă a unor unități cu efective reduse. În această fază, trupele străine — cehoslovacii în tabăra antibolșevică și letonii în cea bolșevică — au jucat rolul principal.

O a doua fază, cea decisivă, a durat nouă luni, între martie și noiembrie 1919. La început, forțele Albilor au obținut succese impresionante, părînd chiar la un pas de victorie. Dar, din motive care vor fi expuse mai pe larg în continuare, soarta bătăliei s-a schimbat în mod dramatic din momentul în care Armata Roșie a zdrobit forțele din Siberia ale amiralului Kolceak (iunie-noiembrie 1919) și apoi pe cele ale Armatei de Sud a generalului Denikin și ale Armatei de Nord-Vest conduse de generalul Iudenici. În această fază au participat la lupte sute de mii de soldați din trupele regulate.

Ultima fază a războiului a reprezentat-o episodul lipsit de glorie al luptelor din Crimeea, al căror protagonist a fost generalul Vranghel. Evacuarea, în noiembrie 1920, a resturilor Armatei de Sud la Constantinopol a marcat sfîrșitul războiului civil din punct de vedere al operațiunilor militare; războiul politic și social avea să se prelungească ani de zile.

De la bun început, bolșevicii și-au etichetat adversarii înarmați drept „Albii" sau „Gărzile Albe", după exemplul armatelor contrarevoluționare din timpul Revoluției franceze (albul fiind culoarea dinastiei de Bourbon). Numele a prins, însă trebuie subliniat că nici una din așa-zisele Armate Albe din Rusia nu lupta pentru restaurarea monarhiei. Obiectivul lor politic era reconvocarea unei Adunări Constituante; în teritoriile pe care le controlau, Albii au aplicat legile promulgate de Guvernul Provizoriu. De altfel, nici unul dintre membrii dinastiei Romanov nu a emis în timpul războiului civil pretenții la tron. În același timp, trebuie remarcat totuși că majoritatea ofițerilor albi nutreau puternice convingeri monarhiste.

Războiul civil din Rusia nu a avut prea mult în comun cu campaniile din primul război mondial. Nu au existat decît cîteva fronturi fixe. Trupele s-au aflat în permanentă mișcare, deplasîndu-se în principal de-a lungul căilor ferate și lăsînd neocupate spații întinse între acestea. Armatele înaintau cu mare rapiditate și tot la fel de rapid se dispersau și dispăreau. Ofensive aparent de neoprit se împotmoleau de îndată ce întîlneau o rezistență mai hotărîtă. Liniile frontului erau slab apărate; era un lucru obișnuit ca divizii de cîteva mii de soldați să țină un front de 200 de kilometri. Această fluiditate face aproape imposibilă descrierea schematică a evoluției războiului, cu atît mai mult cu cît în spatele combatanților principali acționau bande independente, precum cele ale „Verzilor" (partizani din rîndul țărănimii) sau ale „Negrilor" (anarhiștii), ostile atît Roșilor cît și Albilor. Unele hărți ale războiului civil seamănă cu picturile lui Jackson Pollock, fiind pline de linii albe, roșii, verzi și negre care se întretaie în toate direcțiile.

Armata Roșie fiind aceea care a cîștigat războiul civil, sîntem tentați să punem acest lucru pe seama superiorității conducătorilor ei și pe existența unei motivații mai puternice. Deși nu poate fi negat rolul factorilor

subiectivi în deciderea soartei războiului, o analiză atentă a raportului de forțe arată că hotărîtori au fost factorii de natură obiectivă. Capacitatea Albilor de a rezista unor forțe copleșitoare și faptul că s-au aflat la un moment dat la un pas de victorie sugerează că, în ciuda opiniei larg răspîndite, au avut generali mai buni și un moral de luptă mai ridicat. Dacă au fost înfrînți, este pentru că adversarii le erau superiori din punct de vedere numeric și al înzestrării cu armament.

Avantajul major al Roșilor a fost însă acela că formau o singură armată, în timp ce adversarii lor erau divizați. Roșii aveau un comandament militar unic, care acționa la directivele unei oligarhii politice. Albii nu aveau un guvern, iar armatele lor se aflau la mare distanță unele de altele, cel mai adesea fără a putea intra în contact. Mai mult chiar, Armatele Albe erau compuse din mai multe grupuri etnice, fiecare luptînd pentru atingerea unor obiective proprii: cazacii mai cu seamă, care reprezentau o bună parte din efectivele Albilor, respectau ordinele primite doar atunci cînd acest lucru era în interesul lor, fiind mai preocupați de soarta teritoriilor locuite de ei decît de aceea a Rusiei.

Roșii aveau în plus imensul avantaj de a controla centrul fostului Imperiu Rus, în timp ce adversarii lor acționau în regiunile periferice ale țării. Această diferență le-a adus Roșilor un număr de cîștiguri.

În primul rînd, aveau la dispoziție resurse umane mult mai vaste decît inamicii lor, dat fiind că teritoriul pe care îl controlau era cel mai dens populat. În plin război civil, autoritățile bolșevice controlau destinele a 70 de milioane de locuitori, în timp ce Kolceak și Denikin, cu excepția unor scurte perioade, guvernau fiecare o populație de cel mult 8–9 milioane. În toamna lui 1919, cînd au avut loc bătăliile decisive ale războiului civil, efectivele Armatei Roșii se ridicau la aproape trei milioane de oameni; laolaltă, forțele albilor nu au depășit niciodată 250 000 de soldați. În cele mai importante operațiuni, raportul de forțe era de 2 la 1 în favoarea Armatei Roșii, uneori chiar de patru ori mai mare.

Forțele Armatei Roșii erau nu doar mai numeroase, ci și mai omogene din punct de vedere etnic. Populația din 1918–1919 a Rusiei Sovietice era alcătuită în proporție de nouăzeci la sută din ruși. În zonele de operații ale Armatelor Albe, minoritățile etnice erau puternic reprezentate: cazacii, de exemplu, deși ortodocși de origine slavă, se considerau un popor aparte. Lozincile legate de patria rusească nu găseau prea mult ecou în rîndul minorităților.

Un alt avantaj al Armatei Roșii era uriașa superioritate în materie de armament. Bolșevicii moșteniseră bogatele depozite ale armatei imperiale. Un inventar realizat de comuniști în decembrie 1917 menționa prezența în arsenalele fostei armate a 2,5 milioane de puști, 1,2 miliarde de cartușe, 12 000 tunuri și 28 de milioane proiectile de artilerie. Aproape întreg acest armament a fost preluat de Armata Roșie. Pe de altă parte,

cea mai mare parte a fabricilor care lucrau pentru industria de război se aflau în Rusia propriu-zisă și lucrau acum pentru Armata Roșie. Ca urmare, în ultimele bătălii ale războiului civil, Armata Roșie dispunea de un număr de piese de artilerie și mitraliere care, raportat la efectivele umane, depășea proporția existentă în fosta armată țaristă. Albii, care nu aveau acces nici la arsenalele imperiale, nici la industria de război, depindeau aproape în întregime de materialul militar pe care Aliații, mai ales britanicii, erau dispuși să îl trimită.

Forțele albe și cele roșii se deosebeau și din alt punct de vedere — tot comuniștii fiind avantajați și aici. Armata Roșie era brațul înarmat al unui guvern civil, în timp ce Armatele Albe erau o forță militară care trebuia să îndeplinească și atribuții guvernamentale. Generalii albi nu erau pregătiți să facă față acestei din urmă responsabilități, neavînd nici un fel de experiență administrativă și fiind educați în spiritul unei armate care disprețuia politica și considera că era sub demnitatea unui militar să se implice în ea. Generalii erau de părere că amestecul politicii în acțiunea lor risca să provoace disensiuni nedorite. Cînd unul din consilierii lui civili i-a spus că are nevoie de un program politic clar și de legi prin care acesta să fie pus în practică, amiralul Kolceak a răspuns: „Nu, lăsați asta, ocupați-vă doar de armată. Nu vă dați seama că oricît de minunate ar fi legile pe care le-ați redacta, dacă pierdem, ne vor împușca oricum?“ Războiul civil era însă în primul rînd un conflict de natură politică, o luptă pentru putere și nu un război convențional. Concentrarea exclusivă asupra operațiunilor militare și refuzul de a depăși nivelul unei administrații rudimentare a făcut ca generalii albi să pară mai reacționari decît erau în realitate, ceea ce le-a oferit inamicilor o puternică armă propagandistică.

* * *

Prima forță albă apărută a fost Armata de Voluntari, organizată în regiunea căzăcească a Donului de către generalul M. V. Alekseev. Generalul Alekseev era departe de a fi un monarhist reacționar: fusese implicat în mai multe comploturi pentru răsturnarea lui Nicolae al II-lea și jucase un rol hotărîtor în abdicarea lui. Era un patriot, care considera că Rusia avea datoria morală de a rămîne credincioasă Aliaților, neieșind din război și luptînd împotriva Germaniei și a marionetelor ei bolșevice. După lovitura de stat din octombrie se refugiase la Rostov pe Don, unde a început să recruteze voluntari pentru refacerea unei armate ruse. A primit în acest scop fonduri din partea Aliaților — fonduri destul de mici de altfel, fiindcă era înainte de ratificarea Tratatului de la Brest-Litovsk, iar Aliații, sperînd să convingă Rusia Sovietică să nu semneze o pace separată, îi curtau pe noii conducători. Curînd, numeroși ofițeri și politicieni antibolșevici au

sosit la Rostov, printre ei aflîndu-se și Kornilov, care a preluat comanda Armatei de Voluntari.

Veștile despre formarea unei armate ostile au alarmat Petrogradul. Forțe adunate în grabă au fost trimise împotriva celor 3 000 de voluntari albi, reușind să îi scoată din Rostov și să îi împingă în stepa Kuban-ului. În timpul refugiului, care avea să primească numele de „Marșul de gheață", albii au înfruntat în permanență atacuri din partea dezertorilor pro-bolșevici și a „veneticilor". Într-una din lupte și-a pierdut viața și Kornilov, cel mai popular comandant alb.* Locul lui a fost luat de generalul Anton Denikin. Voluntarii au reușit să recruteze numeroși cazaci din Kuban și, spre sfîrșitul iernii, poziția lor era consolidată, cu atît mai mult cu cît populația locală, după două luni de guvernare bolșevică, începuse să îi sprijine. Au recucerit orașul Rostov, stabilindu-și aici o solidă bază de operațiuni.

O dată cu apropierea primăverii, Denikin trebuia să decidă asupra strategiei de urmat. Alekseev plănuise ca Armata de Voluntari, împreună cu trupele cazacilor de pe Don, să atace orașul Țaritîn, a cărui capturare ar fi permis joncțiunea cu cehii și cu Armata Populară Siberiană. Forțele antibolșevice din est și din sud ar fi putut, astfel reunite, să deschidă un singur front de la Marea Neagră la Urali. Denikin însă avea altfel de planuri. Ideea lui era să înainteze spre sud, în stepa Kuban-ului, pentru a lichida forțele bolșevice și pro-bolșevice care îi amenințau spatele și pentru a recruta trupe de cavalerie în Kuban. In noiembrie-decembrie 1918, cazacii de pe Don au atacat pe cont propriu Țaritîn-ul, fără a reuși să-l cucerească.**

Cea de-a doua campanie a lui Denikin în Kuban și-a atins obiectivul. La sfîrșitul ei, în septembrie 1918, Armata de Voluntari ajunsese la un efectiv de 35 000–40 000 de oameni (din care aproape 60 la sută cazaci din Kuban). Succesele înregistrate de Albi i-au făcut pe bolșevici să ceară în august germanilor să intervină cu forțe militare împotriva Armatei de Voluntari (vezi mai sus, p. 180). Avînd acum spatele asigurat, Denikin a început pregătirea unei ofensive majore și — posibil — decisive în direcția Moscovei, pentru primăvara anului următor. Unii observatori susțin însă că, refuzînd să atace orașul Țaritîn și să facă joncțiunea cu Armata din Est, Denikin a ratat șansa unică de a constitui un front antibolșevic unit.

---

* „Veneticii" (*inogorodnîie*) erau țărani care trăiau în regiunile cazace, fără a fi membri ai comunităților de cazaci. Aveau pămînt puțin sau chiar deloc, motiv pentru care așteptau cu nerăbdare ocazia de a pune mîna pe pămîntul cazacilor. Ei au reprezentat principala bază de sprijin a bolșevicilor în zonă.

** Bătălia pentru Țaritîn din 1918 a marcat începutul conflictului dintre Stalin și Trotki. Stalin, trimis de Lenin în regiune pentru a colecta alimente, se numise cu de la sine putere membru al Consiliului Militar Revoluționar al frontului de sud și se amesteca în deciziile comandanților însărcinați cu operațiunile din zonă. Aceste ingerințe, ca și teroarea pe care a declanșat-o împotriva foștilor ofițeri țariști, l-au făcut pe Trotki să îi ceară rechemarea. Stalin avea mai tîrziu să își asume toate meritele pentru apărarea cu succes a Țaritîn-ului, rebotezînd orașul „Stalingrad".

PRINCIPALELE FRONTURI ALE RĂZBOIULUI CIVIL

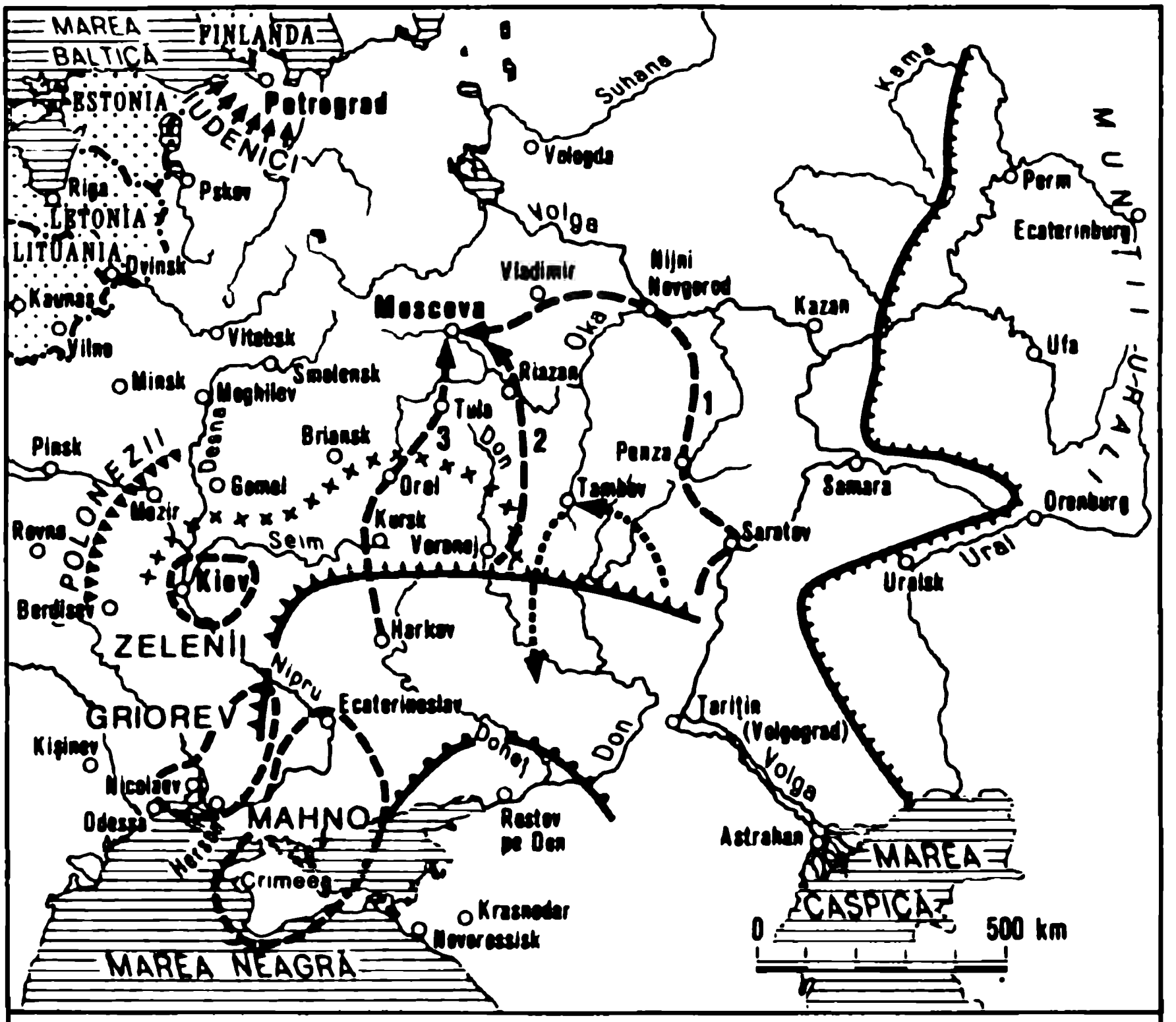

Frontul lui Denikin, în martie 1919

Frontul lui Denikin, la 1 august 1919

×××× Limita înaintării maxime a Armatelor de Voluntari (10 octombrie 1919)

Limita înaintării maxime a armatelor amiralului Kolceak (aprilie 1919)

Incursiunile trupelor lui Mamontov august - septembrie 1919

DIRECȚII DE ÎNAINTARE PLANIFICATE

1. Sub conducerea generalului Vranghel
2. Sub conducerea generalului Sidorin
3. Sub conducerea generalului Mai-Maevski

Armata de Voluntari acorda prea puțină atenție responsabilităților administrative. Generalii nu erau pregătiți să se ocupe de problemele civile și nici nu aveau personal calificat în acest scop. Autoritatea administrativă a fost încredințată ofițerilor, care urmau să se ghideze după legile anterioare lui 25 octombrie 1917. Populația a fost lăsată în general să se descurce pe cont propriu, ceea ce era de natură să conducă la anarhie, în nici un caz la democrație. Cu puțin înainte de moartea sa, în octombrie 1918, Alekseev a creat un grup de consilieri alcătuit din politicieni și experți civili, grup dominat de cadeți. Hotărîrile lui nu erau totuși obligatorii pentru comandanții militari. Răspunzînd presiunilor britanice, Denikin a anunțat un program cu nuanță vag liberală, care cerea, printre altele, convocarea unei Adunări Constituante. Nici el, nici ceilalți generali nu credeau totuși în importanța unor asemenea manifeste politice.

Elementul major de slăbiciune rămînea lipsa de disciplină care domnea în Armata de Sud, lucru de care Denikin era personal răspunzător. La plîngerile șefului misiunii militare britanice că nivelul corupției era atît de mare încît devenise imposibilă aprovizionarea în bune condiții a trupelor de pe front, Denikin a răspuns: „Nu-i nimic de făcut cu armata mea. Sînt fericit că măcar îndeplinește ordinele de luptă pe care i le dau." Furturile, jaful și mai tîrziu pogromurile deveniseră fenomene obișnuite, nemaifiind sancționate. Lucrul era valabil nu atît pentru voluntarii ruși, care reprezentau o minoritate disciplinată, cît pentru cazaci și pentru proaspeții recruți.

În timp ce în sud se organiza Armata de Voluntari, în Siberia lua naștere o nouă forță albă. Apariția ei era în primul rînd urmarea revoltei Legiunii Cehoslovace, care eliberase de sub controlul bolșevicilor Siberia și cea mai mare parte a regiunii de pe cursul mijlociu al Volgăi. La Tomsk a fost creat un guvern regional, care și-a declarat autoritatea asupra Siberiei și, în februarie 1918, independența provinciei. Guvernul siberian, care mai tîrziu avea să-și mute reședința la Omsk, era alcătuit dintr-o coaliție a elementelor moderate din partidele Socialist-Revoluționar și Constituțional-Democrat, elemente apropiate de influenta mișcare siberiană a societăților cooperatiste. Noul guvern a abrogat legile sovietice și a restituit pămînturile foștilor proprietari. Era una din puținele administrații eficiente care funcționau pe teritoriul fostului Imperiu Rus.

Pe cursul mijlociu al Volgăi, în provinciile controlate militar de cehi, autoritatea politică a fost asumată de un Comitet al Adunării Constituante (Komuh), cu sediul la Samara și compus aproape în exclusivitate din deputați socialist-revoluționari ai fostei Adunări. Komuh-ul ducea o politică mai radicală decît guvernul siberian (care avea o orientare de centru), menținînd o mare parte a legislației sociale bolșevice. Comitetul se considera singura autoritate legitimă din Rusia și a luat măsuri pentru reconvocarea Adunării Constituante, fără însă a reuși să le pună în practică.

Atît guvernul siberian cît și Komuh-ul și-au organizat armate de voluntari, ale căror efective aveau să crească ulterior prin recrutări. Amîndouă au continuat totuși să se bazeze în mare măsură pe sprijinul Legiunii Cehoslovace, pe care Consiliul Suprem al Aliaților a declarat-o în vara anului 1918 parte integrantă a forțelor armate aliate și care urma să constituie nucleul unei viitoare armate multinaționale desfășurate pe teritoriul Rusiei.

Misiunile militare aliate au făcut tot posibilul pentru a convinge guvernul siberian și Komuh-ul să se reunească într-o singură autoritate guvernamentală. Presiunile lor au avut ca rezultat formarea, în septembrie 1918, a unui Directorat format din cinci persoane, membri sau simpatizanți ai Partidului Socialist-Revoluționar. Noul organism nu se bucura de o autoritate prea mare, fiindcă socialist-revoluționarii din fostul Komuh se angajaseră în intrigi interminabile împotriva reprezentanților siberieni. Situația s-a agravat la sfîrșitul lui septembrie, cînd socialist-revoluționarii de stînga, conduși de Viktor Cernov, care nu fusese inclus în Directorat, au declarat că înțelegerea încheiată între Komuh și siberieni era un act de trădare. Directoratul avea de altfel aerul unei instituții fantomă și, în cele două luni de existență a sa, au circulat în permanență zvonuri privind posibila lui desființare. După 18 octombrie 1918, cînd Consiliul Național de la Paris a proclamat independența statului cehoslovac, poziția lui avea să slăbească vertiginos. Imediat după publicarea declarației, cehii și slovacii din Rusia s-au retras din luptă, lăsînd apărarea Siberiei și a regiunilor de pe Volga pe seama Armatei Populare Ruse, mult inferioară ca forță. La cererea Franței, o mică parte a trupelor Legiunii au acceptat să apere în continuare o porțiune a căii ferate transsiberiene.

Zilele Directoratului erau numărate. Ofițerii conservatori din Armata Populară erau dezgustați de intrigile socialiștilor din guvern, care le reaminteau de acțiunile obstrucționiste din 1917 ale sovietelor. Scînteia care a provocat explozia a fost o proclamație a Comitetului Central Socialist-Revoluționar de la sfîrșitul lunii octombrie, în care forțele democratice erau chemate să se înarmeze pentru a face față unei iminente încercări de contrarevoluție. Proclamația a fost considerată un act de înaltă trădare de corpul ofițeresc, care a pus la cale răsturnarea Directoratului și instalarea unui dictator militar. În noaptea de 17 spre 18 noiembrie, ofițeri din grupul de conspiratori i-au arestat pe membrii Directoratului, puterea trecînd inițial în mîinile cabinetului de miniștri. După o scurtă ședință, acesta l-a numit „conducător suprem" pe ministrul de război al fostului Directorat, amiralul Alexandr Kolceak, în vîrstă de patruzeci și cinci de ani.

Kolceak avusese o carieră exemplară ca ofițer de marină și conducător al unor expediții polare. Lipsit de ambiții politice, a acceptat noua însărcinare cu inima îndoită, ca pe o obligație patriotică. Alegerea s-a oprit asupra lui în virtutea bunelor relații pe care le avea cu englezii, care îl

considerau conducătorul cel mai energic și mai devotat din tabăra Albilor. Însă în afară de integritatea și devotamentul lui dezinteresat pentru cauza eliberării Rusiei de sub bolșevici, amiralul nu avea calitățile necesare răspunderii încredințate. Ca ofițer de marină, nu cunoștea aproape nimic despre războiul terestru. Îi displăceau politica și politicienii, era puțin sociabil și suferea de accese de depresie. Dictatura lui de numai un an a fost marcată de o notă de tragism — era o dictatură pe care nu și-o dorise și care, după cîteva succese trecătoare, avea să fie încununată de moartea în fața unui pluton de execuție bolșevic.

Evenimentele de la Omsk din noiembrie 1918 i-au împins pe socialiști în brațele bolșevicilor. După puciul din octombrie, socialiștii duseseră o politică lipsită de realism, asumîndu-și rolul de a treia forță, alături de Roșii și Albi, și mizînd că inevitabila (credeau ei) prăbușire a celor două tabere avea să le ofere puterea pe tavă. Stînga socialist-revoluționară și așa-zișii internaționaliști menșevici conduși de L. Martov i-au sprijinit pe bolșevici, deși cu anumite condiții. Curentul major al socialist-revoluționarilor (dreapta) a jucat un rol dominant în sînul Komuh-ului și al Directoratului. Lovitura de la Omsk le-a distrus și ultimele speranțe de a culege roadele victoriei obținute la alegerile din anul precedent pentru Adunarea Constituantă și i-a făcut să treacă de partea Moscovei. În iarna 1918–1919, liderii Partidului Socialist-Revoluționar au negociat cu reprezentanții bolșevicilor o înțelegere, încheiată oficial în februarie 1919. Socialist-revoluționarii renunțau la orice încercare de a înlătura regimul comunist prin forță. O conferință a partidului, ținută în iunie 1919 la Moscova, a dat directive reprezentanților săi din teritoriile aflate sub controlul Albilor să intre în clandestinitate și să declanșeze o campanie teroristă împotriva lui Denikin și a amiralului Kolceak. Menșevicii au acționat de o manieră mai puțin ostilă împotriva Albilor, făcînd însă și ei pace cu regimul sovietic și oferindu-se să participe la apărarea lui. Ca răsplată pentru această schimbare de atitudine, reprezentanții socialist-revoluționari și menșevici au fost reintegrați în soviete, de unde fuseseră excluși în primăvara precedentă. Înțelegerea avea să dureze doar pînă la încheierea războiului civil, moment din care Lenin s-a întors din nou împotriva aliaților de odinioară.

Apogeul: 1919–1920

Primăvara lui 1919 a marcat începutul unor campanii militare care aveau să hotărască deznodămîntul războiului civil, încheiat după opt luni cu înfrîngerea definitivă a Albilor.

În toamna lui 1918, guvernul sovietic a pus capăt ezitărilor privind crearea unei armate permanente, trecînd imediat la mobilizarea foștilor ofițeri țariști și la recrutări din rîndul țărănimii.

Decizia de a încredința unor foști veterani țariști poziții de comandă în noua Armată Roșie a fost luată cu greutate, trecîndu-se peste puternica opoziție a vechii gărzi bolșevice. Nu exista însă altă alegere. La 1 octombrie 1918, Lenin a ordonat crearea unei armate de 3 milioane de militari, menită „să sprijine revoluția muncitorească internațională". O forță de asemenea anvergură — cu un efectiv de două ori mai mare decît cel al armatei țariste în vreme de pace — nu putea fi comandată de civili din rîndul comuniștilor, nici de puținele cadre militare atașate noului regim. Rezervele ofițerești erau numeroase (250 000 de persoane) și diversificate din punct de vedere social, mare parte din ele fiind reprezentate de tineri mobilizați în timpul primului război mondial. Corpul ofițeresc rus din momentul declanșării Revoluției nu avea în nici un caz un caracter elitist: din cei 220 000 de locotenenți chemați sub arme în timpul războiului, 80 la sută erau de origine țărănească și 50 la sută nu încheiaseră nici măcar învățămîntul secundar. Toate acestea nu i-au salvat însă de la a fi suspectați și supuși persecuțiilor. Plătiți cu solde și pensii din ce în ce mai mici, rezerviștii trăiau la limita subzistenței și mulți dintre ei au răspuns prompt ordinelor de revenire în serviciul activ. Cei mai reticenți au fost amenințați cu sancțiuni aspre la adresa lor și a familiilor. (Într-o directivă secretă, Trotki ordona mobilizarea numai a acelor ofițeri ale căror familii locuiau în teritoriile controlate de regimul sovietic; membrii acestora puteau astfel să servească drept ostatici.)

Noua Armată Roșie era condusă de un Consiliu Revoluționar Militar al Republicii (Revvoensovet), subordonat direct Comitetului Central al Partidului Comunist. Trotki, în calitatea lui de comisar de război, era președintele Consiliului. Revvoensovet-ul era însărcinat cu supervizarea forțelor armate, cu care se afla în legătură permanentă, fără a se putea însă amesteca în deciziile militare ale ofițerilor profesioniști. Consiliul îl avea în componența lui pe comandantul-șef al armatei, „specialist militar" care dispunea de o largă autoritate în problemele strategice și de operațiuni. Hotărîrile lui nu intrau însă în aplicare decît după ce erau contrasemnate de un membru civil al Consiliului. Comandantului i se subordona statul major superior, alcătuit din generali din vechea armată, care puneau la punct planurile de operațiuni.

În timpul războiului civil, în Armata Roșie au servit aproximativ 75 000 de ofițeri ai fostei armate imperiale, inclusiv 775 de generali din fostul stat major general. Foștii ofițeri țariști reprezentau 85 la sută din comandanții de fronturi, 82 la sută din comandanții de armate și 70 la sută din comandanții de divizii. Gradul mare de integrare a corpului ofițeresc țarist în noua armată sovietică este ilustrat de faptul că ultimii doi miniștri de război țariști și un ministru de război din perioada Guvernului Provizoriu îmbrăcaseră uniforma Armatei Roșii.

Trotki este descris de biograful lui, Isaac Deutscher, ca omul care „a creat o mare armată și a condus-o la victorie". Contribuția lui a fost în realitate ceva mai modestă. Decizia de înființare a unei armate recrutate din rîndul țăranilor și condusă de foști ofițeri țariști nu i-a aparținut lui personal, ci Comitetului Central; meritul victoriei Armatei Roșii aparține în întregime ofițerilor din fostele trupe țariste. Trotki era lipsit de experiență militară și simțul lui strategic lăsa mult de dorit.* Un istoric militar sovietic, generalul Dmitri Volkogonov, care a avut acces la surse de arhivă privitoare la activitatea lui Trotki în timpul războiului civil, concluziona că în probleme militare liderul bolșevic era un „diletant".

Contribuția lui Trotki a fost mai degrabă de altă natură. El a reprezentat cureaua de transmisie a autorității supreme, exercitînd controlul politic în numele acesteia. Este un element care a lipsit armatelor albe — dezavantaj major pentru ele. Parcurgînd în permanență linia frontului, Trotki a evaluat situația la fața locului și a scurtcircuitat hățișul birocratic, pentru a rezolva problemele legate de lipsa forțelor umane și a materialului de război. Pe de altă parte, Trotki era un orator irezistibil, care știa să electrizeze trupele cu moralul în scădere; din acest punct de vedere, i s-ar fi potrivit și lui titlul de „Convingător Suprem" acordat în glumă lui Kerenski. Directivele pe care le dădea trupelor erau lipsite de relevanță militară, constînd în general din îndemnuri exclamative: „Frontul sudic, veniți-vă în fire!", „Înconjurați-i!", „Pe cai, proletari!", „Nu vă faceți de rîs!", „Nu pierdeți timpul!", „Repet, nu pierdeți timpul" — și altele asemănătoare. Așa cum se va vedea în continuare, a introdus în armată o disciplină draconică, vecină cu teroarea.

În ceea ce privește contribuția lui Lenin la conducerea armatei, ea s-a limitat în linii mari la trimiterea de mesaje alarmiste comisarilor militari și comandanților, cărora li se cerea fie să mențină pozițiile cu orice preț, „pînă la ultima picătură de sînge", fie să atace și să izbească dușmanul — altfel Revoluția ar fi fost pierdută. În plus, liderul bolșevic nu obosea niciodată să adreseze ofițerilor îndemnul de a teroriza populația civilă. „Încercați să pedepsiți Letonia și Estonia prin mijloace militare", sugera el adjunctului lui Trotki, „de exemplu... străpungeți frontiera fie și numai pe distanță de o verstă și spînzurați 100 ori 1 000 de funcționari sau bogătași."

---

* Spre sfîrșitul anului 1918, de pildă, anticipînd desfășurări masive ale aliaților în Ucraina, Trotki a intenționat să concentreze trupe acolo, în chiar momentul în care Kolceak avansa rapid în Urali. Din fericire pentru regimul comunist, decizia finală a fost alta. Un an mai tîrziu a conceput planul fantasmagoric de creare a unei armate de cavalerie în Urali, cu scopul de a invada India — în timp ce Armata Roșie ducea o luptă pe viață și pe moarte împotriva forțelor lui Denikin. Propunerea a fost ignorată. În octombrie 1919, cînd Armata Roșie era pe punctul de a da o lovitură zdrobitoare Armatei Albe de Sud, Trotki trimitea Comitetului Central o scrisoare interminabilă în care critica în termeni duri desfășurările și strategia forțelor bolșevice.

În februarie 1920, a amenințat că va ordona măcelărirea întregii populații a orașelor Maikop și Groznîi, în cazul în care cîmpurile de extracție petrolieră din zonă ar fi fost sabotate. La 30 august 1918 — cu cîteva ore înainte de a fi el însuși împușcat aproape mortal — Lenin îi scria lui Troțki, referindu-se la prestația slabă a trupelor roșii din regiunea Kazan, că nu ar fi fost poate o idee rea să fie împușcat Vațetis, comandantul frontului estic, în caz de „întîrziere prelungită sau eșec". Era vorba de același Vațetis care cu două luni înainte îl salvase pe Lenin și guvernul lui de revolta socialist-revoluționarilor de stînga.

Armata Roșie avea probleme grave de moral, lucru reflectat de numărul mare de dezertări.* Între lunile octombrie 1918 și aprilie 1919, circa un milion de persoane nu au răspuns ordinelor de recrutare. Numărul dezertărilor între iunie 1919 și iunie 1920 este estimat de surse comuniste la 2,6 milioane; în a doua jumătate a anului 1919, numărul soldaților dezertori într-o singură lună era mai mare decît efectivul total al Armatei Albe de Voluntari. Pedepsele pentru dezertare erau foarte aspre, dar se pare că nu au fost aplicate în mod riguros, pentru că altfel mai mult de jumătate din efectivele Armatei Roșii ar fi fost exterminate. Mulți dintre dezertori erau pur și simplu trimiși înapoi la unități. În ultimele șase luni ale lui 1919 au fost executați 612 militari; în 1921, după încheierea războiului civil, cînd operațiunile militare erau îndreptate în cea mai mare parte împotriva grupurilor de țărani răzvrătiți, numărul execuțiilor s-a ridicat la 4 337.

Un alt semn al lipsei de loialitate și al moralului scăzut cu care se confruntau bolșevicii îl constituie măsurile de o severitate ieșită din comun luate în cadrul Armatei Roșii. Iată cum le justifica Troțki, inițiatorul lor:

> Nu se poate construi o armată fără a face uz de represiune. Masele nu pot fi convinse să meargă la moarte, dacă ofițerii aflați la comanda lor nu au la dispoziție argumentul pedepsei capitale. Atîta timp cît maimuțele fără coadă numite oameni, mîndre de tehnologia lor, vor construi arme și vor duce războaie, comandanții vor trebui să poată pune soldații în fața alternativei: moarte posibilă pe front sau moarte sigură în spatele frontului.

Măsurile cele mai aspre îi vizau pe ofițeri: familiile lor erau considerate ostatice, ei înșiși riscînd să fie împușcați după o procedură sumară, pe baza unor simple suspiciuni. În august 1918, Troțki a ordonat ca în caz de retragere „nejustificată" comisarul de front să fie executat primul, urmat de comandantul militar. Recruții erau și ei supuși unor măsuri punitive extreme. La intrarea în serviciul activ, li se aducea la cunoștință că oricare din camarazii lor puteau, ba chiar aveau datoria să îi împuște pe loc, dacă părăseau lupta, nu îndeplineau ordinele sau se plîngeau de lipsa hranei.

---

* Dezertare, în accepțiunea autorităților sovietice, însemna și neprezentarea la încorporare sau absența temporară (fără permisie).

Pentru a pune în practică tactica „moarte posibilă pe front, moarte sigură în spatele frontului", Trotki a organizat „detașamente preventive", alcătuite din militari de încredere, în majoritate comuniști, care să patruleze drumurile din imediata apropiere a frontului. Măsurile luate le întreceau în severitate chiar și pe cele care funcționau în armata țaristă în epoca iobăgiei. Ele nu aveau echivalent în tabăra Albilor; prizonierii și dezertorii din Armata Roșie erau uimiți de lipsa de strictețe a disciplinei în rîndul trupelor inamice.

Pedepselor li se adăuga o propagandă neobosită. Trenuri speciale parcurgeau în permanență zona frontului, distribuind manifeste. Tipografiile produceau afișe și ziare destinate trupelor. Obiectivul acestor eforturi era de a-i convinge pe soldați că victoria Albilor ar fi însemnat restaurarea monarhiei, reîntoarcerea marilor proprietari și uciderea în masă a muncitorilor.

Deși gradul de implicare a așa-zișilor „intervenționiști străini" în războiul civil este de obicei supraestimat pînă la exagerare, desfășurarea războiului nu poate fi bine înțeleasă fără luarea în considerare a acestui factor. Dacă Albii nu ar fi primit asistență militară, în special din partea britanicilor, victoria Armatei Roșii ar fi fost mult mai rapidă. Pe de altă parte, trebuie să notăm două lucruri. În primul rînd, nu a existat o acțiune străină concertată pe teritoriul Rusiei; fiecare țară și-a urmărit propriile obiective, adesea contradictorii, sub influența diferitelor grupuri de interese din interior, unele sprijinind ideea intervenției, altele respingînd-o. În al doilea rînd, puterile străine, cu excepția Marii Britanii în 1919, nu și-au propus să răstoarne guvernul bolșevic. În primul an de război civil, ele nu au intervenit decît pentru a reactiva frontul din Răsărit — cu sprijinul bolșevicilor, dacă s-ar fi putut, sau, la nevoie, fără ei. În cel de-al doilea an, decisiv, cînd pe frontul de vest armele tăcuseră deja, intervenția nu a mai avut un obiectiv precis. Statele Unite și Franța au renunțat la orice implicare. Japonezii au rămas pe loc: au făcut-o nu pentru a lupta împotriva Armatei Roșii, ci cu intenția de a cuceri așa-zisele „provincii maritime" ale Rusiei. Singurii care au continuat să se implice au fost englezii, care au acordat sprijin armatelor albe pînă în toamna anului 1919. Acțiunea englezilor a fost în mare parte rezultatul eforturilor politice ale unui singur om: Winston Churchill, unul dintre puținii oameni de stat europeni care înțelegea urmările pe care o victorie a comuniștilor le-ar fi avut asupra Marii Britanii și a păcii în lume. Să nu uităm, în fine, că războiul civil din Rusia a fost un conflict fratricid; în timp ce rușii au pierdut milioane de soldați și civili, englezii, singurii dintre Aliați care au participat la lupte pe teritoriul Rusiei, nu au înregistrat mai mult de 400 de victime.*

---

* Nu ne referim aici la cehoslovaci și letoni, care dintr-un anumit punct de vedere au „intervenit" și ei; ultimii, luptînd de partea bolșevicilor, au pierdut mai multe mii de oameni.

Personajul cheie al intervenției aliate a fost primul ministru britanic, David Lloyd George, acționînd de comun acord cu președintele american, Woodrow Wilson. În memoriile sale, Lloyd George scria:

> Eram dispus să tratez cu sovietele considerîndu-le guvernul *de facto* al Rusiei. La fel și Președintele Wilson. Dar știam amîndoi că nu-i puteam convinge nici pe colegii noștri din Congres, nici opinia publică din țările noastre, care era speriată de violențele bolșevicilor și se temea de extinderea lor.

Afirmațiile lui Lloyd George sînt adevărate, însă motivațiile și elementele care l-au influențat sînt mai diverse și mai complicate decît lasă să se înțeleagă.

Primul ministru a trebuit să facă față unor presiuni provenite din direcții opuse ale spectrului politic. Purtătorul de cuvînt al conservatorilor în această privință, Churchill, dorea nici mai mult nici mai puțin decît un soi de cruciadă internațională pentru înlăturarea bolșevicilor. Fiind șeful unui cabinet de coaliție, liberalul Lloyd George nu putea ignora opinia lui Churchill. În același timp, premierul britanic se confrunta cu opoziția crescîndă a Partidului Laburist și a Congresului Sindicatelor față de ideea unei intervenții în Rusia, intervenție pe care acestea o considerau în ultimă instanță îndreptată împotriva lor. Lloyd George a trebuit prin urmare să găsească o formulă de compromis: Marea Britanie a intervenit, dar fără prea multă convingere, retrăgîndu-se de îndată ce s-a ivit o ocazie onorabilă.

Lloyd George și-a justificat reticența de a oferi Albilor sprijin efectiv și recunoaștere diplomatică cu argumentele că experiența Revoluției franceze demonstrase inutilitatea încercărilor de a pune capăt unei revoluții prin forța armelor, că bolșevicii aveau să fie înlăturați cu siguranță de la putere de forțe interne dacă nu reușeau să cîștige sprijin popular și că menținerea lor la putere se explica tocmai prin existența unui astfel de sprijin popular. Primul ministru avea însă argumente și mai puternice împotriva unei intervenții în favoarea Albilor, în primul rînd acela că regimul bolșevic reprezenta pentru Marea Britanie o amenințare mai mică decît o eventuală revenire a Rusiei la statutul de dinainte de război. Iată de ce, în decembrie 1918, el își afirma în fața cabinetului de război convingerea că Rusia bolșevică „nu este în nici un caz la fel de periculoasă pe cît era vechiul Imperiu Rus, cu reprezentanții săi oficiali agresivi și milioanele de soldați pe care îi avea la dispoziție". Un an mai tîrziu, Lloyd George avea să exprime o opinie similară în mod public. Argumentația lui semăna cu aceea avansată în 1918 de partizanii germani ai unei politici pro-bolșevice și cu aceea susținută ulterior de președintele Republicii Poloneze, Josef Pilsudski. Președintele Wilson împărtășea aceleași sentimente, motivate mai degrabă de anumite prejudecăți decît de o evaluare corectă a situației reale din Rusia.

Lloyd George și Woodrow Wilson au încercat într-o primă fază să aducă cele două tabere aflate în conflict la masa negocierilor. Convingerea lor era că revenirea Rusiei la stabilitate reprezenta o condiție indispensabilă pentru trasarea noilor granițe în Europa răsăriteană și, cu atît mai mult, pentru realizarea unei păci durabile. William Bullitt, diplomat american de circumstanță, trimis în martie 1919 la Moscova cu misiunea secretă de a media o înțelegere, nu a reușit să își atingă obiectivul. În timp ce guvernul bolșevic s-a arătat dispus să accepte un armistițiu, din dorința de a evita un atac previzibil din partea Aliaților, liderii albi au respins din start orice propunere. A eșuat de asemenea și încercarea de convocare a unei conferințe de pace, care urma să se desfășoare pe insula Prinkipo din apropierea Constantinopolelui. Lloyd George s-a văzut de aceea nevoit să accepte, după multe ezitări, ideea unei intervenții. Condițiile în care urma să aibă loc intervenția au fost expuse de primul ministru britanic la începutul lui 1919:

„1. Nu vor exista încercări de cucerire a Rusiei prin forța armelor.
2. Sprijinul nostru va continua doar atîta vreme cît există certitudinea că în regiunile controlate de Denikin și Kolceak populația nutrește sentimente antibolșevice.
3. Trupele antibolșevice nu vor fi folosite spre a reinstaura vechiul regim țarist... [și] a impune din nou țărănimii sistemul feudal (!) de proprietate asupra pămîntului."

Ajutorul Marii Britanii a constat în esență în furnizarea de material și instructori militari, principalul beneficiar fiind amiralul Kolceak. Unitățile engleze au sprijinit în mod ocazional trupele albe, prin atacarea unor obiective navale ale Armatei Roșii și prin acțiunea unui mic număr de tancuri de asalt și avioane de recunoaștere. În toamna anului 1919, experții britanici estimau valoarea totală a asistenței acordate albilor la 100 de milioane de lire sterline (500 de milioane de dolari), evaluare considerată de Churchill drept exagerată, dat fiind că ajutorul britanic ar fi constat mai ales în materiale care, devenite inutile după încheierea primului război mondial, aveau o valoare financiară redusă.

Churchill era — nu doar în Anglia, ci și în Europa — cel mai fervent sprijinitor al ideii unei intervenții militare. Omul politic britanic ajunsese la concluzia că primul război mondial inaugurase o nouă eră în istorie, în care conflictele și interesele de ordin național aveau să piardă teren în fața unor conflicte și interese supranaționale și ideologice. Această convingere i-a permis să sesizeze implicațiile apariției comunismului și apoi a național-socialismului, mai rapid și cu mai multă claritate decît oricare alt politician. Comunismul reprezenta pentru Churchill răul în stare pură, o forță satanică. Cauza Armatelor Albe era pentru el și cauza Angliei. În

septembrie 1919, cînd Marea Britanie era pe punctul de a-i abandona pe Albi, Churchill scria:

> Ar fi o iluzie să credem că în toate aceste luni am luptat pentru cauza rușilor care se împotrivesc bolșevismului. Dimpotrivă, ei sînt aceia care au luptat pentru cauza noastră. Adevărul acesta va deveni dureros de limpede pentru noi în momentul în care ei vor fi fost zdrobiți și în care bolșevicii vor pune stăpînire pe vastele teritorii ale fostului Imperiu Rus.

Îngrijorarea lui Churchill cu privire la triumful comunismului în Rusia era motivată de considerente geopolitice. Discipol al lui H. J. Mackinder, fondatorul geopoliticii, politicianul britanic se temea că o eventuală intrare a zonei centrale a Eurasiei sub controlul comuniștilor ruși le-ar fi deschis acestora calea spre o hegemonie mondială, mai ales dacă și-ar fi unit forțele cu Germania și Japonia:

> Dacă noi abandonăm Rusia, trebuie să fim conștienți că Germania și Japonia nu o vor face. Noile state care sînt pe cale să apară în estul Europei vor fi strivite între Rusia bolșevică și Germania. Prin influența pe care o va avea asupra Rusiei, Germania va cîștiga mult mai mult decît a pierdut în colonii și în provinciile ei vestice. La cealaltă extremă a căii ferate transsiberiene, Japonia va ajunge fără îndoială la o soluție asemănătoare. În cinci ani, sau poate chiar mai curînd, vom realiza că rodul victoriilor noastre a fost irosit la Conferința de Pace, că Liga Națiunilor e o caricatură neputincioasă, că Germania va fi mai puternică decît oricînd și că interesele britanice în India vor fi afectate în mod primejdios. După toate triumfurile, vom fi ajuns să părăsim cîmpul de luptă umiliți și înfrînți.

Churchill nu avea însă sprijinitori printre membrii cabinetului și avertismentele nu i-au fost luate în seamă. De altfel, deși temerile și previziunile lui erau justificate, soluția pe care o propunea — o intervenție militară masivă, preferabil cu participare internațională — era complet nerealistă, dată fiind starea de epuizare a Europei după război.

Poziția Franței față de Rusia era mai puțin complicată. Două erau obiectivele care o dictau: prevenirea unei apropieri între ruși și germani și obținerea de compensații pentru pierderile uriașe suferite de francezi în urma retragerii rușilor din război și a exproprierilor bolșevice. Franța nu credea într-o victorie a Albilor. Mareșalul Foch, comandantul șef al forțelor aliate în 1918, explica acest scepticism al țării sale, afirmînd că nu acordă „nici o importanță armatei lui Denikin, fiindcă armatele nu există prin ele însele... Orice armată trebuie să aibă în spate un guvern, o legislație, un stat organizat. Mai bine un guvern fără armată decît o armată fără guvern." Deși Franța nutrea o ostilitate inflexibilă față de conducătorii de la Kremlin, nu a făcut aproape nimic pentru a-i ajuta pe adversarii acestora. Mica forță

multinațională pe care a trimis-o în sudul Rusiei în martie 1919 a fost evacuată la scurt timp, în urma atacurilor suferite din partea bandelor ucrainene aliate cu unități ale Armatei Roșii. În loc să intervină în Rusia, Franța și-a concentrat eforturile în direcția izolării rușilor de Germania, printr-un „zid" de state prietene al cărui pilon principal era Polonia.

Statele Unite au intervenit în 1918, după multe ezitări și la presiunile britanicilor, în parte pentru a preveni căderea în mîinile germanilor a furniturilor militare expediate în porturile ruse din nord, pentru a ajuta la evacuarea Legiunii Cehoslovace, dar și pentru a-i împiedica pe japonezi să se instaleze în Siberia Orientală. Trupele americane nu s-au angajat în lupte pe teritoriul Rusiei.

Japonia, care debarcase forțe la Vladivostok sub pretextul protejării propriilor cetățeni și al întăririi forțelor aliate de pe frontul de est, urmărea obiective pur expansioniste. Japonezii nu au făcut nimic pentru a-l ajuta pe Kolceak — mai mult, s-au străduit să-i îngreuneze situația, fiindcă în eventualitatea unei victorii a amiralului, trupele lor ar fi trebuit să se retragă. Forțele japoneze colaborau cu șefii militari cazaci, care terorizau populația din Orientul Îndepărtat, vizînd menținerea regiunii în afara controlului armatelor lui Kolceak.

În primăvara anului 1919 Kolceak a trecut la o ofensivă decisivă în direcția fluviului Volga. Șansele de succes erau în mare parte compromise de calitatea slabă a comandamentului și de lipsa de organizare care domnea în spatele frontului. Kolceak s-a dovedit a fi un administrator dezastruos. Un stat major supradimensionat, alcătuit din cei 2 000 de ofițeri încartiruiți la Omsk, redacta planurile de operațiuni pentru o armată de 140 000 de oameni. Proviziile destinate frontului erau în mod constant deturnate; unele unități primeau rații de trei ori mai mari decît le-ar fi dat dreptul efectivele lor reale. Uniforme britanice și alte bunuri erau furate și valorificate. Speculanții vindeau arme și muniție inamicului. Anumite spirite ironice din Omsk îl botezaseră pe generalul Alfred Knox, șeful misiunii militare britanice, Intendent General al Armatei Roșii; Knox a primit chiar la un moment dat o falsă scrisoare din partea lui Trotki, provenind de la aceiași glumeți, în care i se adresau mulțumiri pentru ajutorul dat la echiparea Armatei Roșii. Nimeni nu se preocupa de soarta populației civile. În octombrie 1919, cînd armata condusă de el se afla deja în pragul dezmembrării, Kolceak îi spunea unuia din colaboratorii lui civili, care îl îndemna să acorde mai multă atenție aspectelor politice:

> Știți bine că legile civililor dumneavoastră mi se par inutile... Mi-am fixat un țel măreț: acela de a zdrobi Armata Roșie. Sînt comandantul șef al armatei și reformele nu mă interesează. Redactați doar acele legi care ne sînt necesare în acest moment și lăsați restul pe seama Adunării Constituante.

Ofensiva amiralului Kolceak a înregistrat la început succese remarcabile. Trupele Armatei Roșii nu aveau spirit combatant și erau afectate de propaganda Albilor și revoltele țărănești din spatele frontului. Roșii se aflau în plus în inferioritate numerică, din cauză că Moscova, care anticipa debarcări aliate masive la Marea Neagră, neglija frontul de est. Spre jumătatea lui aprilie, trupele albe se aflau la mai puțin de 100 de kilometri de Volga, după ce în numai cîteva săptămîni cuceriseră un teritoriu cu o suprafață de 300 000 km² și o populație de peste 5 milioane de locuitori.

Comandamentul Armatei Roșii, realizînd greșeala pe care o comitea, și-a schimbat tactica, acordînd prioritate maximă frontului de est. În zonă au început să fie trimise întăriri masive, astfel încît în iunie forțele roșii au devenit superioare numeric, continuînd să crească în lunile care au urmat.

Kolceak a decis în acest moment să obțină din partea Aliaților recunoașterea lui ca reprezentant legitim al statului rus, conștient că populația ar fi avut mai multă încredere într-o autoritate sprijintă de puterile învingătoare din primul război mondial. (La fel se întîmplase în 1918, cînd, sub impresia că bolșevicii ar fi fost sprijiniți de Germania, adversarii lor au fost puternic descurajați.) Consiliul Suprem Aliat i-a impus amiralului o serie de condiții, printre care și asumarea datoriilor externe ale Rusiei. Kolceak a acceptat aproape toate condițiile, mergînd pînă la recunoașterea „angajamentelor și decretelor" fostului Guvern Provizoriu. Sprijinul a întîrziat totuși să vină, în mare măsură din cauză că președintele Wilson, care în problemele privitoare la Rusia se baza pe opiniile lui Kerenski, inamic al Albilor, nu credea în intențiile democratice ale amiralului. Cînd, la mijlocul lunii iunie, Consiliul Suprem Aliat s-a întrunit la Paris pentru a lua o decizie în privința lui Kolceak, armatele acestuia băteau deja în retragere. Ofensiva lor s-a împotmolit definitiv, iar recunoașterea internațională nu avea să mai vină niciodată.

În primăvara lui 1919, cînd Kolceak era încă în plină glorie, Armata de Voluntari se găsea blocată în inima teritoriilor cazace. Denikin plănuise să atace orașele Țaritîn și Astrahan, pentru a face joncțiunea cu Kolceak. Planurile au trebuit însă abandonate, după ce în martie și aprilie Armata Roșie a străpuns liniile cazacilor, amenințînd regiunea Donului, în care era desfășurată Armata de Voluntari. La 12 martie frontul de sud al Armatei Roșii a primit ordinul de a ataca Donbas-ul și a izgoni trupele albe din zonă. Așa cum a ieșit recent la iveală, Armata Roșie avea însă și alt obiectiv, acela de a-i „lichida" pe cazaci. O directivă secretă venită de la Moscova cerea

> anihilarea totală, rapidă și definitivă a căzăcimii ca entitate economică de sine stătătoare, distrugerea bazelor ei economice, exterminarea fizică a oficialilor și ofițerilor ei, ca și a elitei cazace.

Troțki a ordonat „extirparea cuiburilor de trădători fără onoare și renegați... Acești Caini trebuie exterminați.“ Folosirea verbului „a extermina“ cu referire la un întreg grup social și etnic anticipa un gen de acțiune cunoscută mai tîrziu sub numele de genocid. Programul inițiat de Troțki avea să fie pus în aplicare după încheierea războiului civil, între anii 1920 și 1921.

Denikin era pus în fața unei dileme dureroase: fie abandona Donbas-ul și se alătura lui Kolceak, fie renunța la joncțiunea cu trupele lui Kolceak și salva Donbas-ul. În cele din urmă a ales cea de-a doua variantă, trecînd peste opoziția unora din ofițerii lui superiori, inclusiv a generalului Piotr Vranghel, comandantul Armatei Caucaziene — poate cel mai capabil dintre ofițerii albi. Armata a fost împărțită în două: o mică forță condusă de Vranghel urma să cucerească orașul Țarițîn, în timp ce grosul armatei trebuia să apere Donbas-ul.

Decizia lui Denikin avea să fie criticată ulterior, pentru că generalul ratase în acest fel pentru a doua oară șansa de a face joncțiunea cu forțele lui Kolceak. Cînd, la sfîrșitul lui iunie, Vranghel a reușit să cucerească Țarițîn-ul în urma unei campanii strălucite, trupele lui Kolceak se aflau deja în retragere și joncțiunea nu mai avea nici o șansă de succes. Voluntarii au obținut la rîndul lor victorii spectaculoase în Donbas, înaintînd apoi în Ucraina și capturînd în iunie orașele Harkov și Ekaterinoslav.

Contraofensiva roșie în est a fost lansată la sfîrșitul lunii aprilie prin atacarea localității Ufa, care avea să cadă la 9 iunie. Armata Roșie și-a continuat înaintarea spre est. Soarta bătăliei a cunoscut o cotitură decisivă la sfîrșitul lui iunie, cînd Armata a V-a Roșie a reușit să treacă dincolo de Urali, singura barieră naturală din regiune. Comandantul ei, Mihail Tuhacevski, era un aristocrat în vîrstă de numai douăzeci și șapte de ani, fost ofițer al regimentului de gardă Semenovski, unitatea de elită a armatei țariste. În fața înaintării Armatei Roșii la est de Urali — la sfîrșitul lui iulie, orașul Celiabinsk a fost cucerit —, frontul central al Albilor a cedat, trupele de pe flancurile drept și stîng fiind retrase. Ofensiva amiralului Kolceak a fost respinsă. Știrea i-a descurajat pe sprijinitorii lui englezi. Aflînd despre căderea Celiabinsk-ului, lordul Curzon, ministrul de externe britanic, nota: „O cauză pierdută.“ Armata siberiană, în ciuda acțiunilor curajoase ale ariergardei, nu a mai putut opri ofensiva trupelor roșii, fiind împinsă treptat spre Omsk. În timp ce Albii nu mai aveau oameni pentru a compensa pierderile suferite, Armata Roșie dispunea acum de rezerve practic inepuizabile.

Centrul de greutate al războiului civil s-a mutat spre sud, unde Denikin părea să înainteze în mod irezistibil, dînd lovitură după lovitură Armatei Roșii și ocupînd cea mai mare parte a Ucrainei.

Sosit în Țarițîn la scurt timp după cucerirea orașului, Denikin și-a convocat statul major pentru a pune la punct planul viitoarei campanii. La 3 iulie 1919 generalul emitea ordinul cu numărul 08878, mai cunoscut

sub numele de Directiva Moscova. Ea stabilea ca obiectiv imediat și final cucerirea capitalei, care avea să fie realizată printr-un atac pe trei fronturi. Vranghel, conducînd Armata Caucaziană în flancul drept, urma să înainteze spre Moscova dinspre nord-est. Cazacii de pe Don țineau frontul central. Principala forță, alcătuită din Armata de Voluntari, alte unități căzăcești și trupe de recruți aveau să se îndrepte spre Moscova urmînd drumul cel mai scurt, pe direcția Kursk, Orel, Tula. Vranghel a criticat din nou dispunerea forțelor, susținînd că efortul principal trebuia concentrat în sectorul lui. După mărturiile lui Vranghel, Denikin ar fi reacționat la sugestia lui spunînd: „Înțeleg că vrei să fii primul care să pună piciorul în Moscova!"

Planul era construit pe principiul „totul sau nimic". Exagerat de prudentul Denikin nu mai avea de astă dată de ales, fiindcă Armata Roșie înainta cu pași uriași, iar sprijinul englezilor avea să înceteze înainte de venirea iernii. La data emiterii Directivei Moscova, forțele din sud ale Armatei Roșii numărau 180 000 de oameni, în timp ce efectivele lui Denikin se ridicau la numai 85 000. În cursul bătăliilor decisive din octombrie-noiembrie, Armata Roșie a primit întăriri de încă 60 000 de soldați.

Campaniile care au urmat au fost marcate de o brutalitate ieșită din comun. Ofițerii albi căzuți prizonieri erau adesea torturați. Într-una din operațiuni, comandantul șef al Armatei Roșii, S. S. Kamenev, a ordonat „să nu se ia nici un prizonier". Albii i-au executat și ei pe mulți dintre comandanții și comisarii capturați, dar nu există dovezi că ar fi recurs la tortură.

Armatele lui Denikin și-au continuat înaintarea în tot cursul lunilor august și septembrie. În avangardă se găseau diviziile de voluntari, care la 20 septembrie au reușit să cucerească orașul Kursk. Însă, pe măsură ce se lărgea, frontul Albilor devenea din ce în ce mai subțire. Desfășurat pe o distanță de 1 000 de kilometri, el se sprijinea la capătul vestic în Kiev și la cel estic în Țaritîn, vîrful fiind reprezentat de Kursk. Era extrem de permeabil: un istoric îl descria ca „un număr de patrule legînd între ele rare coloane de trupe lipsite de rezerve". Singurul sector cu acoperire compactă era cel din nord, unde 10 000 de soldați controlau un front cu lățimea de doisprezece kilometri. Rolul lor era să facă străpungerea și să cucerească Moscova.

Deși conducătorii Albilor încercau să evite răspunderile politice, amînîndu-le pînă după obținerea victoriei, existau și probleme care trebuiau rezolvate fără întîrziere. Cea mai importantă era statutul provinciilor de graniță, dintre care cea mai mare parte se declaraseră independente în 1917 și 1918. Generalii albi se pronunțau pentru restaurarea Imperiului. Sloganul lor era „Rusia unică și indivizibilă", cu motivația, exprimată printre alții de Denikin, că nimeni nu ar fi vrut să-și dea viața în luptă pentru o Rusie federală. De fiecare dată cînd erau îndemnați să recunoască inde-

pendența fostelor provincii, conducătorii Albilor se eschivau, afirmînd că nu aveau autoritatea de a lipsi statul rus de teritoriile sale și lăsînd rezolvarea problemei pe seama viitoarei Adunări Constituante. Această politică avea să îi coste scump.

Popoarele care profitaseră cel mai mult — politic vorbind — de pe urma tulburărilor din Rusia, proclamîndu-și suveranitatea, erau polonezii și finlandezii.

Dintre toți oamenii de stat din Europa, liderul polonez Pilsudski îi cunoștea cel mai bine pe ruși, mai ales pe socialiștii în rîndul cărora activase în tinerețe. În 1887, Pilsudski fusese arestat și deportat în Siberia pentru participare la complotul împotriva lui Alexandru al III-lea, același complot care îl costase viața pe fratele lui Lenin. Politicianul polonez era perfect conștient că țara sa avea șansa unică de a-și afirma independența acum, cînd inamicii ei tradiționali, Germania și Rusia, erau puternic slăbiți — primul, din cauza pierderii războiului, cel de-al doilea, ca urmare a Revoluției. Pentru Pilsudski era de asemenea evident că, mai devreme sau mai tîrziu, cel două mari puteri aveau să se refacă și să amenințe din nou Polonia. Pentru a consolida șansele de viitor ale țării sale, vroia să împingă cît mai mult spre est granițele Poloniei și să creeze între ea și Rusia un zid protector de state tampon. După exemplul Franței, care vedea în Polonia pivotul securității ei la est de Germania, Pilsudski considera că o Ucrainã independentă ar fi reprezentat elementul de bază al securității Poloniei în fața amenințării ruse.

Pilsudski l-a abordat pe Denikin în legătură cu viitorul Poloniei. Răspunsurile pe care le-a primit de la general nu l-au satisfăcut. Personal, comandantul Albilor și consilierii lui politici erau gata să recunoască independența Poloniei, însă numai în granițele așa-zisei „Polonii a Congresului", create în urma Congresului de la Viena din 1815 și cuprinzînd Varșovia și provinciile imediat învecinate. Chiar și acest stat polonez trunchiat ar fi trebuit să aștepte, pentru a fi recunoscut oficial, o decizie a viitoarei Adunări Constituante. Pilsudski a ajuns la concluzia că, din punctul de vedere al intereselor poloneze, cîștigarea războiului civil de către bolșevici ar fi reprezentat un rău mai mic decît o eventuală victorie a Albilor, dat fiind că aceasta din urmă avea toate șansele să conducă la restaurarea unui Imperiu Rus cu o poziție naționalistă și expansionistă.

Implicarea polonezilor în războiul civil din Rusia nu era cu totul lipsită de importanță, dat fiind că trupele poloneze, care pătrunseseră în 1919 pe o distanță de cîteva sute de kilometri în Bielorusia și Ucraina, puteau înclina balanța de forțe de o parte sau de cealaltă. Denikin, care în vara lui 1919 era destul de încrezător în victorie, nu se simțea presat să accepte cererile de recunoaștere a independenței și a granițelor statului polonez. Pe de altă parte, Denikin spera că ostilitatea față de bolșevism avea să îl facă oricum pe Pilsudski să se situeze de partea cauzei albe. Guvernul

comunist în schimb, angajat într-o luptă pentru supraviețuire și neinteresat de niște frontiere care urmau să dispară în mod inevitabil în vîltoarea așteptatei revoluții mondiale, era gata să facă orice concesii pentru a se asigura de neutralitatea Poloniei în războiul civil din Rusia.

Folosind ca emisar un comunist polonez, Moscova și Varșovia au inițiat la mijlocul lunii iulie 1919 negocieri secrete, sub paravanul unor discuții vizînd schimbul de prizonieri. Convorbirile s-au referit în realitate la frontiera dintre cele două țări și la disponibilitatea Poloniei de a nu îl sprijini pe Denikin, în schimbul unui aranjament satisfăcător privitor la granițe. Negociatorul comunist a dat asigurări că Moscova va recunoaște frontierele în varianta dorită de polonezi. Pentru Pilsudski promisiunea s-a dovedit suficientă. La indicația lui, spre sfîrșitul lunii octombrie 1919, reprezentantul polonez la negocieri i-a comunicat omologului său rus: „Vrem ca Denikin să fie înfrînt. Trimiteți-vă regimentele împotriva lui Denikin și Iudenici. Nu vă vom ataca." Respectîndu-și angajamentul, forțele poloneze desfășurate în spatele trupelor bolșevice nu s-au mișcat, în timp ce roșii și albii erau angajați într-o luptă decisivă în vestul Ucrainei. Promisiunea lui Pilsudski de a nu interveni a oferit Armatei Roșii un avantaj de neprețuit, permițîndu-i să retragă 43 000 de oameni de pe frontul polonez și să îi trimită împotriva lui Denikin. Pilsudski avea ulterior să se laude că pasivitatea trupelor poloneze decisese soarta războiului civil. Denikin și Tuhacevski au confirmat această evaluare. Pe de altă parte, Pilsudski pregătea atacarea bolșevicilor imediat ce Denikin ar fi fost învins.

Refuzul Albilor de a recunoaște independența Finlandei a avut un efect la fel de dezastruos asupra operațiunilor din nord-vest, unde o mică armată comandată de generalul N. N. Iudenici era pe punctul de a cuceri Petrograd-ul. Finlanda își proclamase independența la 4 noiembrie 1917 (stil nou). Guvernul lui Lenin a recunoscut rapid suveranitatea Finlandei și a pus la cale, la fel de rapid, o lovitură de forță împotriva guvernului ei, folosindu-se de garnizoana rusă din Helsinki și de comuniștii finlandezi. Generalul finlandez Carl Mannerheim a organizat rezistența națională împotriva rușilor, reușind să îi izgonească pe comuniști din nordul țării, nu însă și din regiunea sudică, unde se afla capitala. În aprilie 1918, ignorînd obiecțiile lui Mannerheim, germanii au debarcat trupe în Finlanda și au pus capăt rebeliunii comuniste.

Iudenici, care crease cu sprijinul englezilor o mică armată de voluntari albi în Estonia, le-a cerut la începutul lui 1919 finlandezilor să i se alăture sau — cel puțin — să îi permită să atace Petrograd-ul pe calea cea mai scurtă, peste Istmul Karelic. Mannerheim a ezitat să își dea acordul, în parte pentru că englezii, asemeni altor aliați, nu dădeau semne clare că ar fi avut intenția de a-l sprijini pe Iudenici, dar mai ales fiindcă amiralul Kolceak, superiorul lui Iudenici, refuza să recunoască independența Finlandei. Atunci cînd, din proprie inițiativă, Iudenici a făcut acest lucru,

Kolceak l-a dezavuat. Ca urmare, finlandezii au refuzat să-i permită lui Iudenici să atace Petrograd-ul de pe teritoriul lor, obligîndu-l astfel să-și lanseze ofensiva dinspre Estonia, ceea ce i-a îngreunat foarte mult eforturile.

Recunoașterea independenței Finlandei ar fi fost aproape o formalitate, dat fiind că aceasta se considera deja un stat pe deplin suveran, recunoscut ca atare de mai multe puteri, printre care Franța, Germania și Rusia Sovietică. Era o dovadă în plus a lipsei de simț politic a generalilor albi, preocupați în mod exclusiv de operațiunile militare.

Prăbușirea lui Kolceak a fost o pilulă amară pentru micul grup de politicieni britanici favorabili intervenției, care își puseseră toate speranțele în amiral. Lloyd George, care acceptase intervenția fără a fi crezut în utilitatea ei, și-a exprimat în mod public scepticismul față de ideea unui sprijin continuu acordat Albilor. „Dacă Denikin ar avea cu adevărat poporul în spatele lui", spunea el, „bolșevicii nu ar putea niciodată să îl învingă" — ca și cum succesul militar ar fi fost o expresie a voinței populare. La începutul lui august 1919, cabinetul de război britanic a decis să îi ofere lui Denikin un „ultim sprijin", alcătuit în cea mai mare parte din bunuri „nevandabile". Generalul urma să fie avertizat că asistența britanică avea să se oprească aici — asta într-un moment în care Denikin era mai aproape ca oricînd de victorie. La 7 octombrie, în timp ce Armata de Voluntari înainta spre Orel, oraș aflat la 300 de kilometri de Moscova, iar Iudenici se pregătea să atace Petrograd-ul, cabinetul britanic a stabilit „contribuția finală pentru generalul Denikin", în valoare totală de 14 milioane de lire sterline (70 de milioane de dolari), din care 11 milioane reprezentau materiale rămase din război.

Sămînța trădării fusese semănată. După înfrîngerea lui Kolceak, Marea Britanie și-a pierdut orice interes pentru intervenție, cabinetul englez căutînd modalități de a se retrage din Rusia. Nu mai exista nici o îndoială că, de îndată ce avea să sufere primele eșecuri în ofensiva împotriva Moscovei, Denikin urma să fie abandonat.

Războiul civil a fost însoțit de pogromuri teribile în teritoriile ucrainene de pe malul apusean al Niprului. Evreii nu mai suferiseră asemenea persecuții de la mijlocul secolului al XVII-lea, cînd Ucraina fusese invadată de cazacii răsculați împotriva polonezilor. Era un preludiu la genocidul pe care germanii aveau să îl săvîrșească un sfert de secol mai tîrziu.

Cu excepția unei minorități alcătuite din cei cu studii superioare și din deținătorii unor averi considerabile, populația evreiască a Imperiului Rus nu putea locui decît în anumite orașe, cele aflate pe lista așa-zisei „Limite de Stabilire", într-o zonă circumscrisă fostelor provincii ale statului polono-lituanian, obținute de Rusia în urma împărțirilor teritoriale din secolul al XVIII-lea. În această regiune-ghetou, evreii erau înscriși în registrele

de stare civilă ca orășeni (*burgheri*), cei mai mulți dintre ei fiind nevoiți să trăiască din activități comerciale și meșteșugărești. Din cauza sporului lor demografic neobișnuit de ridicat, evreii ruși s-au văzut puși într-o situație economică din ce în ce mai dificilă, mulți emigrînd în restul Europei și în America. Pentru cei rămași, posibilitatea de a desfășura activități altele decît cele comerciale era exclusă (evreii nu puteau face parte din administrația statului sau din corpul ofițeresc) sau puternic limitată (prin aplicarea la admiterea în universități a unui *numerus clausus*, de exemplu). Ca urmare a acestor discriminări, un număr disproporționat de mare de tineri evrei s-au alăturat mișcării revoluționare. Unii oameni de stat luminați, precum Stolîpin, au cerut abolirea restricțiilor medievale privitoare la evrei, dar propunerile lor s-au lovit de opoziția cercurilor antisemite de la Curte și din administrație.

Limita de Stabilire a dispărut de la sine în timpul primului război mondial, cînd zeci de mii de evrei din apropierea frontului au fost mutați în interiorul Rusiei, sub suspiciunea că nutreau simpatii pro-germane. Guvernul Provizoriu a abolit toate restricțiile care rămăseseră încă în vigoare. În 1917 și în anii care au urmat, evreii au putut pentru prima oară în istoria Rusiei să lucreze ca funcționari ai guvernului, atît în interiorul cît și în afara regiunilor circumscrise de Limita de Stabilire. Astfel, în urma Revoluției, evreii și-au făcut pe neașteptate apariția în zone ale țării în care nu fuseseră văzuți niciodată — mai ales în Rusia Mare — și în posturi pe care nu le mai ocupaseră niciodată. Fatalitatea făcea ca pentru ruși apariția evreilor să coincidă cu începutul nenorocirii comuniste. Un intelectual evreu din epocă scria:

> Rușii nu au mai văzut înainte evrei în poziții cu autoritate: nici ca guvernatori, nici ca polițiști, nici măcar ca funcționari poștali. Fuseseră desigur și înainte vremuri mai bune și vremuri mai proaste, dar poporul rus trăia, muncea și se bucura de roadele muncii lui, națiunea rusă creștea și devenea mai bogată, numele de rus era demn și respectat. Acum evreul e la fiecare colț și la toate eșaloanele puterii.... Rusul îl vede astăzi ca judecător și executor. Îi întîlnește pe evrei la fiecare pas — nu comuniști, ci oameni la fel de nenorociți ca el, care totuși dau ordine și lucrează pentru regimul sovietic; iar regimul ăsta, la urma urmei, e pretutindeni, nu poți fugi de el. Regimul ăsta, chiar dacă ar fi ieșit din străfundurile iadului, tot nu putea fi mai rău și mai nerușinat. Mai e de mirare că rusul, după ce compară trecutul cu prezentul, ajunge la concluzia că regimul actual e evreiesc și tocmai din pricina asta diabolic?

Această identificare a condus la izbucnirea unui antisemitism virulent, mai întîi în Rusia și apoi în afara ei. Așa cum socialismul era ideologia intelighenției și naționalismul cea a vechiului establishment civil și militar, iudeofobia a devenit ideologia maselor. Conexiunea dintre evrei și comunism, făcută în perioada imediat următoare Revoluției și exportată

de naționaliștii extremiști și germanii baltici din Rusia în Germania Republicii de la Weimar, a fost imediat preluată de Hitler, devenind unul din elementele principale ale doctrinei naziste.

Paradoxul acestei situații era că, deși percepuți ca lucrînd în profitul propriului popor, bolșevicii de origine evreiască nu numai că nu se considerau evrei, dar respingeau indignați orice sugestie în acest sens. Erau de fapt niște renegați, care vedeau în comunism o cale de a fugi de identitatea lor evreiască. Nora Levin, istoric al evreimii sovietice, scrie:

> Bolșevismul i-a atras pe evreii marginali, pe cei suspendați între două lumi — cea a evreilor și cea a neevreilor —, care încercau să-și creeze o nouă patrie, o comunitate de ideologi porniți să reconstruiască lumea după chipul și asemănarea lor. Această categorie de evrei a rupt în mod deliberat și conștient cu viața socială, religioasă și culturală restrictivă a evreilor Limitei de Stabilire, atacînd în același timp cultura seculară a socialiștilor evrei și a sioniștilor. Renegîndu-și originile și identitatea, dar negăsind, sau neputîndu-se adapta, sau neavînd acces la o viață nouă în mijlocul societății rusești (cu excepția mediilor de partid), bolșevicii ruși și-au aflat un adăpost ideologic în universalismul revoluționar.

Trotki — satanicul „Bronstein" al antisemiților ruși — reacționa cu o furie nestăpînită la orice aluzie despre originea lui. Cînd o delegație evreiască aflată în vizită în Rusia i-a cerut să ajute niște evrei în numele apartenenței lui etnice, Trotki a replicat înfuriat: „Eu nu sînt evreu, ci internaționalist." Cu altă ocazie afirma că evreii nu îl interesau mai mult decît bulgarii. În toamna lui 1919, cînd evreii din Ucraina piereau cu miile în pogromuri, liderul bolșevic nu părea să aibă cunoștință de asta, cu toate că fusese la fața locului. Un alt comunist evreu, Karl Radek, a mers pînă într-acolo încît să mărturisească unui jurnalist german că ar fi dorit să „extermine" toți evreii.

Armata Albă din Sud nu a cunoscut manifestări de antisemitism în primul an de existență: evreii luptau în rîndurile ei și luaseră parte la Marșul de Gheață. Situația avea să se schimbe în iarna 1918–1919, cînd evreii au început să fie învinovățiți de declanșarea terorii roșii — mai cu seamă de uciderea țarului și a familiei lui — și cînd, o dată cu retragerea germanilor, anticomuniștii ruși au trebuit să găsească un alt țap ispășitor pentru instaurarea bolșevismului, despre care nu admiteau că și-ar fi putut avea rădăcinile în realitățile rusești. Trebuie însă subliniat faptul că Armata de Voluntari nu a comis pogromuri; ele au fost exclusiv opera bandiților ucraineni și a cazacilor din rîndul trupelor albe, care vedeau în războiul civil o ocazie de a jefui.

Excesele antievreiești au debutat în 1918, în timpul ocupației germane în Ucraina; ele s-au intensificat după retragerea germanilor. Cele mai teribile episoade s-au petrecut în 1919, cunoscînd două faze acute, mai întîi

în mai și apoi în august-octombrie. Cazacii albi au luat parte numai la ultima fază, care a fost și cea mai sălbatică. Pînă atunci, pogromurile fuseseră doar opera bandelor naționalistului ucrainean Semion Petliura și ale altor tîlhari care terorizau regiunea.

Toate pogromurile se desfășurau după același model. Cei implicați nu erau de regulă membri ai populației locale, ci străini. Obiectivul principal îl constituia jaful; violența fizică împotriva evreilor era folosită ca mijloc de a stoarce bani de la ei, deși uneori aveau loc și acte de sadism gratuite. Bandiții pătrundeau în case, cerînd bani sau lucruri de valoare. Dacă erau refuzați, recurgeau la forță. Majoritatea omorurilor se datorau refuzului sau imposibilității victimelor de a plăti. Făptașii încărcau mobila și alte bunuri în trenuri militare, expediindu-le spre regiunile Don, Kuban sau Terek. Ceea ce nu puteau lua cu ei distrugeau sau împărțeau țăranilor, care așteptau în apropiere cu căruțe și saci. În aproape toate cazurile, pogromurile erau însoțite de violuri; victimele erau adesea omorîte. Uneori pogromurile aveau caracter religios, autorii pîngărind lăcașurile de rugăciune evreiești și distrugînd sulurile Torei și alte obiecte de cult, însă în general religia juca un rol mult mai redus decît motivațiile economice sau sexuale.

Estimări scrupuloase făcute de organizațiile evreiești arată că cele mai crunte pogromuri au fost opera bandiților ucraineni. Conform acestor evaluări, în timpul războiului civil au avut loc 1 236 de acte de violență împotriva evreilor, 887 dintre ele putînd fi calificate drept pogromuri, iar restul „excese", adică acțiuni violente fără caracter de masă. Oamenii lui Petliura au fost responsabili de 493 dintre acțiunile înregistrate, adică 40 la sută; grupurile de ucraineni („atamanii") de 307, adică 25 la sută; trupele lui Denikin, de 213 (17 la sută), iar Armata Roșie, de 106 (8,5 la sută). Asupra acestora din urmă, istoricii au păstrat o tăcere oarecum stranie.

Deși ar fi greșit să aruncăm întreaga vină pentru masacrele împotriva evreilor pe seama Armatei Albe, trebuie arătat că Denikin și comandanții din subordinea lui nu au făcut nimic ca să împiedice atrocitățile comise de aliații lor cazaci. Această pasivitate nu numai că a pătat reputația armatei, dar a contribuit în mare măsură la demoralizarea ei. Comandantul Armatei de Sud nu era un antisemit în înțelesul obișnuit al epocii: în orice caz, în cronica în cinci volume pe care a scris-o despre războiul civil, Denikin nu îi învinovățește pe evrei nici pentru instaurarea comunismului, nici pentru înfrîngerea pe care a suferit-o. Dimpotrivă, regretă modul în care au fost tratați în armată și pogromurile cărora le-au căzut victime. Generalul alb era un om slab, lipsit de experiență politică și cu destul de puțină influență asupra trupelor de sub comanda lui. Dacă a cedat presiunilor venite din partea subordonaților lui antisemiți, a fost din teama de a nu fi acuzat că ia partea evreilor și din sentimentul că ar fi fost zadarnic să înoate împotriva curentului. În iunie 1919, la cererea unei delegații de

evrei care îi solicitau să emită o declarație de condamnare a pogromurilor, a răspuns: „Cuvintele sînt aici neputincioase și orice agitație în această privință nu ar face decît să înrăutățească situația evreilor, iritînd populația și dînd naștere la clasica acuzație « v-ați vîndut jidanilor »". În cîteva rînduri, Denikin și subordonații lui au încercat să-i pedepsească pe cei care se dedau la violențe împotriva evreilor, dar ordinele în acest sens nu au putut fi aduse la îndeplinire, din cauza psihozei care domnea în legătură cu subiectul respectiv. La Kiev, de pildă, un general alb a dispus judecarea unor ofițeri implicați într-un pogrom, obținînd condamnarea lor la moarte, însă a trebuit să anuleze sentința din cauza reacției altor ofițeri, care au amenințat că vor răzbuna executarea colegilor printr-un pogrom împotriva evreilor kieveni și omorîrea a sute dintre aceștia.

Antisemitismul forțelor albe a fost ilustrat și prezentat pe larg de istorici. Mult mai puțină atenție a fost acordată în schimb reacției extrem de slabe a sovieticilor în fața exceselor antievreiești. Bolșevicii nu au tolerat desfășurarea de pogromuri în teritoriile controlate de ei, conștienți fiind că antisemitismul ascundea cel mai adesea o atitudine anticomunistă. Din același motiv însă, nu au insistat prea mult să facă publice violențele antisemite din tabăra albă, pentru a nu face jocul celor care îi acuzau că servesc interesele „evreiești". Au închis de asemenea ochii în fața pogromurilor săvîrșite de propriile trupe. În arhiva secretă a lui Lenin, deschisă recent cercetării istoricilor, există un document conținînd instrucțiunile pe care le-a adresat reprezentanților comuniști locali după reocuparea Ucrainei, spre sfîrșitul anului 1919. În acest document poate fi citită următoarea directivă:

> Evreii (a se face referire la ei cu expresia politicoasă de „mica burghezie evreiască") și ceilalți locuitori ai orașelor ucrainene vor trebui tratați fără menajamente: transferați-i în zona frontului, nu le permiteți să lucreze în administrația locală (decît poate într-un procentaj nesemnificativ, în circumstanțe excepționale și sub un strict control de clasă).[7]

Singura personalitate care a condamnat pogromurile în mod categoric și fără echivoc a fost capul Bisericii Ortodoxe, patriarhul Tihon, care într-o epistolă din 21 iulie 1919 denunța violențele antievreiești ca pe „o rușine pentru cei care le săvîrșesc, o rușine pentru Sfînta Biserică".

Numărul victimelor pogromurilor comise între 1918 și 1920 nu poate fi stabilit cu exactitate, fiind însă în orice caz foarte mare. Datele oficiale vorbesc de 31 071 de înhumări, fără vreo referire la cei ale căror corpuri au fost arse sau lăsate neîngropate. Prin urmare, cifra reală a victimelor este în general considerată a fi fost de două sau chiar de trei ori mai mare, situîndu-se undeva între 50 000 și 100 000. În plus, populația evreiască din Ucraina a fost complet sărăcită. Exceptînd absența unei politici orga-

nizate de asasinat și jaf, pogromurile din timpul războiului civil din Rusia au fost din toate punctele de vedere un preludiu al Holocaustului. Tragica identificare dintre comunism și evrei a reprezentat una din moștenirile cele mai grele ale acestei perioade, moștenire care două decenii mai tîrziu, sub regimul nazist, avea să ducă la asasinarea în masă, sistematică, a evreilor.

Această identificare a căpătat în epocă o răspîndire largă, nu numai în cercurile de extremă dreapta din Rusia și Germania, ci și în rîndul multor englezi și americani — altfel luminați. Erau create astfel premisele psihologice ale viitoarei „soluții finale" a lui Hitler. *Protocoalele înțelepților Sionului*, așa-zisă descriere a unei strategii evreiești de stăpînire a lumii, a devenit un soi de best-seller internațional, pretinzînd că explica un fenomen aparent inexplicabil prin alte mijloace — comunismul. Poveștile delirante răspîndite de extremiștii ruși, despre originea evreiască a tuturor liderilor sovietici (cu excepția lui Lenin) au găsit audiență și în afara Rusiei. Este suficient să menționăm cuvintele lui Sir Eyre Crowe, unul dintre cei mai înalți responsabili din Ministerul de externe britanic. Răspunzînd unui memoriu al viitorului președinte al Israelului, Haim Weizmann, în care acesta protesta împotriva pogromurilor, Crowe afirma că „ceea ce în opinia dlui Weizmann par a fi excese antievreiești pot fi, din punctul de vedere al ucrainenilor, o replică la ororile comise de bolșevici, orori puse la cale și conduse de evrei".

Care este realitatea? Evreii au jucat fără îndoială în Partidul Bolșevic și în aparatul de stat sovietic un rol disproporționat de mare în raport cu ponderea lor în ansamblul populației ruse. Același lucru se poate spune despre prezența lor în partidele comuniste occidentale și în Internaționala Comunistă. Nu trebuie uitat însă că evreii sînt un popor extrem de activ, care a dat figuri proeminente în multe domenii. Ei s-au afirmat în mediile capitaliste la fel de mult ca în cele comuniste — ca să nu mai vorbim de artă, literatură sau știință. Deși nu reprezintă decît 0,3 la sută din populația lumii, evreii au obținut între 1901 și 1970 un sfert din numărul total al premiilor Nobel pentru medicină și o cincime din cel al premiilor pentru fizică. După afirmațiile lui Mussolini, patru din cei șapte fondatori ai Partidului Fascist erau evrei; este o realitate faptul că ei constituiau inițial categoria cu reprezentarea cea mai numeroasă în rîndul fasciștilor italieni.[8] Hitler însuși spunea că, la începuturile ei, mișcarea nazistă a numărat printre sponsorii ei și evrei.

Prezența masivă a evreilor în primele guverne comuniste nu s-a datorat faptului că evreimea rusă ar fi fost procomunistă. Să nu uităm că Partidul Bolșevic era, în timpul Revoluției și apoi al războiului civil, o mișcare minoritară, un organism autoales, a cărui componență nu reflecta opiniile populației. Lenin însuși recunoștea că în „oceanul" națiunii ruse comuniștii nu erau decît o „picătură". Cu alte cuvinte, deși nu puțini comuniști erau

evrei, puțini dintre evrei erau comuniști. La alegerile din 1917, preferințele politice ale evreimii ruse s-au îndreptat nu spre bolșevici, ci spre sioniști și spre partidele de orientare social-democrată. Rezultatele votului pentru Adunarea Constituantă demonstrează că baza de sprijin bolșevică nu era concentrată în regiunile locuite de evrei (cele din interiorul Limitei de Stabilire), ci în rîndul forțelor armate și în orașele din Rusia propriu-zisă. Un recensămînt din 1922 al membrilor Partidului Comunist arăta că numărul evreilor care se înscriseseră în organizație înainte de 1917 era de numai 959.

În timpul războiului civil, populația evreiască, prinsă la mijloc în conflictul dintre Roșii și Albi, a trecut treptat de partea regimului comunist, din instinct de conservare. Cînd Albii au ocupat pentru prima oară Ucraina, evreii i-au salutat ca pe niște eliberatori, sătui de suferințele pe care trebuiseră să le îndure sub autoritatea comunistă — nu neapărat pentru că erau evrei, ci pentru că aparțineau „burgheziei". Politica Albilor, de excludere a etnicilor evrei de la ocuparea unor posturi în administrație și de tolerare a pogromurilor, avea să îi descurajeze însă foarte repede, făcîndu-i să caute protecție în tabăra Armatei Roșii, care număra în rîndurile ei ofițeri și comisari evrei. S-a creat astfel un cerc vicios: evreii erau persecutați pentru presupusele lor simpatii comuniste; pentru a supraviețui persecuțiilor, ei s-au îndreptat spre comuniști; trecerea de cealaltă parte a baricadei a reprezentat un nou prilej de persecuții.

În noiembrie 1919, armata amiralului Kolceak ajunsese o adunătură de soldați preocupați doar de propria supraviețuire. Miile de ofițeri, însoțiți de soții sau amante, soldații și civilii laolaltă fugeau spre est, îndreptîndu-se spre Omsk, în speranța că orașul avea să poată fi apărat. Fluxul de refugiați a făcut ca populația orașului să crească de la 120 000 la jumătate de milion de locuitori. Răniții și bolnavii erau lăsați în voia soartei. În spațiul dintre Roșii care înaintau și armatele albe în retragere — o țară a nimănui — bande dezordonate, cele mai multe alcătuite din cazaci, se dedau la jafuri, omoruri și violuri.

> Cînd grosul trupelor [lui Kolceak] a ajuns la Omsk, grozăvia situației de aici era de neimaginat. Refugiații umpleau străzile, gările și clădirile publice. Drumurile erau îngropate în noroaie. Soldații și familiile lor cerșeau din casă în casă pentru cîte o bucată de pîine. Unele soții de ofițeri ajunseseră să se prostitueze ca să nu moară de foame. Cele cîteva mii de privilegiați care aveau bani îi azvîrleau în petreceri deșănțate prin cafenele. Mame cu copii mici mureau înghețate pe marginea străzilor. Mii de copii erau rătăciți de ai lor și orfanii piereau pe capete, umblînd zadarnic după hrană și căldură. Multe magazine au fost jefuite, altele au fost închise de teama hoților. Soldații adunați prin cîrciumi căzuseră pradă unei veselii sumbre, lipsită de speranțe. Omsk-ul era scufundat într-un ocean de nenorociri... Situația răniților era de nedescris.

Suferinzii zăceau adesea cîte doi într-un pat, iar în unele spitale și clădiri publice erau așezați direct pe podele. Cearceafuri, fețe de masă și lenjerie femeiască erau folosite ca fețe. Antisepticele și morfina lipseau aproape cu desăvîrșire.

Tifosul făcea ravagii; trenuri întregi cu bolnavi, muribunzi și cadavre blocau linia ferată transsiberiană.

Kolceak intenționa inițial să apere Omsk-ul, dar a fost convins să renunțe. A părăsit orașul la 13 noiembrie 1919, îndreptîndu-se spre Irkuțk, în vreme ce Armata Roșie ajunsese la un pas de Omsk. Călătorea împreună cu colaboratorii lui în șase trenuri, dintre care unul, format din douăzeci și nouă de vagoane, adăpostea aurul tezaurului rus și alte valori pe care bolșevicii le evacuaseră la Kazan și care fuseseră apoi capturate de cehi. Cehii și slovacii, care controlau liniile, străbăteau satele, jefuind tot ce le cădea sub ochi. La sfîrșitul lui decembrie, șapte săptămîni după ce abandonase orașul Omsk, Kolceak era blocat la 500 de kilometri de Irkuțk, părăsit aproape de toți și ținut în izolare de gărzile cehe.

Între timp, o coaliție de grupări de stînga dominată de socialist-revoluționari a organizat o lovitură politică la Irkuțk, formînd un așa-zis Centru Politic, care l-a destituit pe Kolceak și s-a autoproclamat drept guvern al Siberiei. Luînd cunoștință de evenimente, Kolceak și-a anunțat demisia și s-a pus sub protecția cehilor, împreună cu valoroasa încărcătură care îl însoțea. Cehii și-au luat angajamentul de a-l escorta la Irkuțk și de a-l încredința misiunilor aliate.

Desfășurările care au urmat nu au fost încă pe deplin elucidate. După toate aparențele, Kolceak a fost trădat de comandantul Legiunii Cehoslovace și de șeful misiunii militare franceze, astfel încît în loc să primească protecție din partea Aliaților a fost predat Centrului Politic din Irkuțk. Acest organism s-a autodizolvat la scurtă vreme după aceea, predînd puterea — și pe Kolceak — unui comitet militar revoluționar bolșevic. În schimbul cedării amiralului și a aurului, cehii au primit permisiunea să își continue drumul spre Vladivostok, de unde urmau să se îmbarce spre casă. Kolceak, împreună cu amanta lui în vîrstă de douăzeci și șase de ani și cu prim-ministrul fostului guvern siberian, au fost încarcerați.

Bolșevicii au creat o comisie însărcinată cu interogarea amiralului. Ancheta-proces, desfășurată între 21 ianuarie și 6 februarie, s-a încheiat cu decizia Comitetului Revoluționar din Irkuțk de condamnare la moarte a lui Kolceak. Justificarea oficială, dată cîteva săptămîni mai tîrziu, a fost că exista un plan de salvare a amiralului de către trupele comandate de generalul alb V. O. Kappel. Un document codificat descoperit în arhiva Trotki de la Harvard pune însă sub semnul întrebării această explicație, sugerînd că execuția a fost ordonată de Lenin. Mesajul, așternut în grabă pe spatele unui plic și adresat președintelui Comitetului Militar-Revoluționar al Siberiei, cuprinde următoarele:

> Nu publicați nici o informație despre Kolceak, nimic scris. După ce vom fi ocupat Irkuțk trimiteți o telegramă strict oficială în care veți arăta că autoritățile locale, înainte de intrarea noastră în oraș, au acționat în cutare și cutare mod sub influența amenințării lui Kappel și de teama unui complot al Albilor în Irkuțk.

Procedura ordonată de Lenin a fost similară cu cea folosită pentru a ascunde adevărul despre asasinarea membrilor familiei imperiale: autoritățile locale ar fi luat inițiativa de a-i omorî pe prizonieri de teamă că ar fi putut fi salvați, iar cei de la centru au aflat numai după ce evenimentul se consumase.

Kolceak și primul ministru au fost scoși din celule la miezul nopții de 6 spre 7 februarie și împușcați. Cadavrele lor au fost scufundate sub gheața unui rîu din apropiere.

În sud și nord-vest, deși o vreme soarta a părut încă să le surîdă Albilor, dezastrul de la Irkuțk avea să se repete.

La 12 septembrie 1919, Denikin a dat ordin armatelor lui, desfășurate „de la Volga pînă la granița cu România", să înainteze spre Moscova. La 20 septembrie, Armata de Voluntari ocupa orașul Kursk. După afirmațiile lui Viaceslav Molotov, pe atunci secretar al Comitetului Central, Lenin le spunea în acele zile colaboratorilor lui că guvernul sovietic era terminat și că partidul avea să reintre în clandestinitate.[9] Dzerjinski a dat directive agenților Ceka să împartă cei 12 000 de ostatici în mai multe grupuri, selectîndu-i pe cei care urmau să fie executați primii pentru a nu cădea în mîinile forțelor albe.

În marșul lor asupra capitalei, Albii au fost ajutați cu informații de o organizație clandestină, Centrul Național. Condus de avocatul liberal N. N. Șcepkin, Centrul furniza informații despre starea de spirit a populației și sugera ce anume sloganuri să fie folosite pentru a atrage oamenii de partea cauzei albe. Biroul său din Petrograd i-a furnizat informații militare lui Iudenici. Un șir de întîmplări norocoase au permis celor din Ceka să deconspire Centrul. În septembrie 1919, conducătorii acestuia, inclusiv Șcepkin, au fost executați.

Armata din Sud înregistra victorie după victorie, străpungînd în mai multe locuri apărarea inamică. În noaptea de 13 spre 14 octombrie, Armata de Voluntari a capturat Orel-ul, oraș aflat la 300 de kilometri de Moscova, care avea să rămînă limita maximă a înaintării Albilor. În chiar acele momente, trupele lui Iudenici dădeau lupte la Gatcina, lîngă Petrograd. Următorul obiectiv al lui Denikin era Tula, ultimul mare oraș pe drumul spre capitală și centru important al producției de armament. Mobilizînd populația și transferînd în zonă trupe de pe frontul polonez, disponibile ca urmare a înțelegerii încheiate cu Pilsudski, Armata Roșie dobîndise însă între timp un avantaj numeric covîrșitor, care avea să se dovedească decisiv în bătăliile finale.

La 11 octombrie 1919, în timp ce în sud luptele atinseseră punctul culminant, Iudenici a lansat o a doua ofensivă împotriva Petrograd-ului. Deși forțele inamicului erau superioare ca număr, Albii au reușit să avanseze puternic. La 16 octombrie armata lui Iudenici se afla la Țarskoe Selo, fosta reședință imperială, situată la nici douăzeci și cinci de kilometri de Petrograd. Trupele Albilor, în care mulți ofițeri luptau ca simpli soldați, au avut o comportare strălucită. Atacînd la adăpostul nopții, ele au reușit să dezorienteze și să înspăimînte soldații inamici, făcîndu-i să creadă că erau depășiți numericește. Apariția celor cîteva tancuri de care dispunea Iudenici a pus pur și simplu pe fugă unitățile roșii. Operațiunea a fost sprijinită de nave britanice, care au asigurat barajul de artilerie și au bombardat portul Kronstadt, scufundînd sau avariind unsprezece vase bolșevice, inclusiv două nave de război.

Lenin se pregătea să abandoneze Petrograd-ul, dînd în secret ordinul ca fosta capitală să fie evacuată. Trotki și Stalin însă l-au convins să apere orașul, argumentînd că cedarea lui ar fi avut un efect negativ asupra moralului armatei. În singura bătălie la care a participat personal, Trotki s-a ocupat de organizarea apărării Petrograd-ului, ordonînd ridicarea de baricade. În discursurile mobilizatoare pe care le ținea trupelor descurajate, liderul bolșevic îi lua în derîdere pe inamici și tancurile lor. Implicarea lui Trotki a schimbat soarta bătăliei. Sfatul lui Lenin s-a dovedit inutil: la 22 octombrie acesta i-a cerut lui Trotki să adune „vreo 10 mii de burghezi, să posteze mitraliere în spatele lor și, lăsînd cîteva sute dintre ei să fie împușcați, să treacă la un asalt în masă asupra lui Iudenici".

La 20 octombrie, forțele lui Iudenici pătrundeau în suburbiile Petrograd-ului. Călare pe cal, Trotki a adunat trupele care fugeau, aducîndu-le înapoi în luptă. Factorul decisiv în înfrîngerea lui Iudenici l-a reprezentat întîrzierea cu care unul din ofițerii lui, dornic să intre primul în Petrograd-ul eliberat, a pus în aplicare ordinul de blocare a liniei de cale ferată. Comandamentul Armatei Roșii a putut astfel să trimită întăriri.

La 21 octombrie, Armata a VII-a Roșie a trecut la contraatac, străpungînd cu rapiditate liniile Albilor, inferiori ca număr. O dată cu intrarea în luptă a Armatei a XV-a Roșie, trupele lui Iudenici au trebuit să se retragă spre Estonia, unde au fost dezarmate. În lunile care au urmat, Rusia Sovietică a semnat tratate de pace cu cele trei republici baltice și Finlanda.

Spre sfîrșitul lunii septembrie 1919, înaltul comandament bolșevic a concentrat în secret la vest de Orel un „grup de asalt", alcătuit din trupe de șoc. Nucleul grupului îl alcătuiau bine-cunoscuții soldați în vestoane din piele ai diviziei de pușcași letoni, transferați de pe frontul de vest și care aveau să aducă regimului comunist — pentru a cîta oară? — servicii de neprețuit. Comandantul frontului de sud, A. I. Egorov, ofițer de carieră și adept al socialist-revoluționarilor, a întărit forțele grupului de asalt cu

noul corp de cavalerie creat și condus de Semion Budionîi, „venetic" din regiunea Donului și dușman de moarte al cazacilor. Budionîi, ai cărui cavaleriști au fost desfășurați la răsărit de Voronej, urma să atace Armata de Voluntari dinspre est.

În noaptea de 18 spre 19 octombrie, în timp ce Armata de Voluntari înainta în direcția orașului Tula, brigăzile a doua și treia letone din cadrul grupului de asalt au declanșat un atac surpriză în flancul stîng al Armatei de Voluntari. După lupte crîncene, letonii au înfrînt forțele albe, aflate la limita epuizării, forțîndu-le să părăsească Orel-ul la 20 octombrie. Letonii au pierdut jumătate din efectivul de ofițeri și aproape 40 la sută din soldați.

Armata de Voluntari se afla într-o situație extrem de dificilă, dar nu disperată, cînd dinspre est și-a făcut amenințător apariția corpul de cavalerie al lui Semion Budionîi, sprijinit de 12-15 000 de infanteriști. La 19 octombrie trupele lui Budionîi i-au izgonit pe cazaci din Voronej, ocupînd orașul. La 29 octombrie au traversat Donul și au atacat Kastornoe, nod de cale ferată și punct de importanță strategică. Luptele au durat două săptămîni. Armata Roșie a intrat în Kastornoe în ziua de 15 noiembrie, pecetluind soarta ofensivei albe asupra Moscovei. Armata de Voluntari a început să se retragă în direcția Kursk. Comandantul ei, ofițer talentat, însă bețiv și afemeiat, a fost înlocuit cu Vranghel.

Aflați deja în plină derută, Albii au primit o nouă lovitură. La 8 noiembrie, Lloyd George declara public că bolșevismul nu putea fi înfrînt pe calea armelor și că Marea Britanie „nu își poate permite să continue o intervenție atît de costisitoare, în condițiile în care războiul civil se prelungește în mod nedefinit". Într-o intervenție susținută la 17 noiembrie în fața Camerei Comunelor, primul ministru relua avertismentul lui Disraeli, despre „o Rusie din ce în ce mai mare, uriașă, colosală, înaintînd ca un tăvălug spre Persia, spre frontierele Afghanistanului și Indiei — cea mai mare amenințare cu care se confruntă Imperiul Britanic". Lupta lui Kolceak și a lui Denikin pentru „o Rusie refăcută" nu corespundea intereselor britanice, mai afirma Lloyd George.

După mărturia lui Denikin, aceste cuvinte au avut un impact dezastruos asupra trupelor albe, lucru confirmat și de un martor ocular englez, ziaristul C. E. Bechhofer:

> Efectul discursului ținut de Dl. George a fost copleșitor. Pînă în acel moment, voluntarii albi și sprijinitorii lor se consolaseră cu ideea că luau parte la una din fazele finale ale războiului mondial, iar Anglia se număra încă printre aliații lor. Realizau acum cu groază că englezii considerau războiul încheiat și că, pentru ei, conflictul din Rusia nu era decît un conflict intern. În cîteva zile, starea de spirit în sudul Rusiei s-a schimbat complet. De oricîtă hotărîre ar fi dat dovadă pînă atunci albii, speranțele lor se năruiseră și cele mai sumbre presimțiri păreau să se adeverească. Afirmînd că soarta voluntarilor era pecetluită, Dl George aproape că le-a semnat acestora condamnarea.

BĂTĂLIILE DECISIVE
octombrie–noiembrie 1919

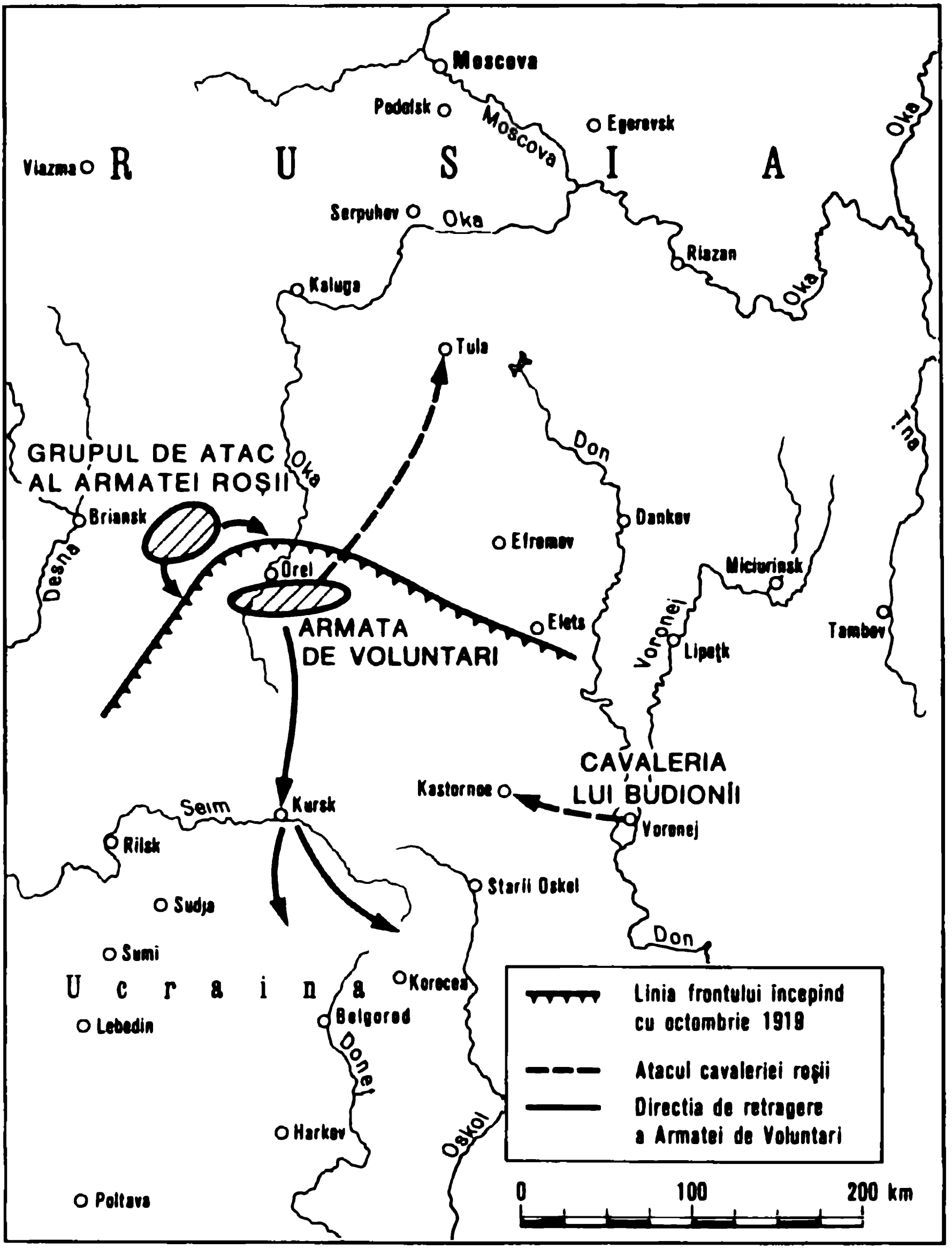

La 17 noiembrie Albii s-au retras din Kursk, chiar în momentul în care sosea știrea că amiralul Kolceak abandonase Omsk-ul. Retragerea a continuat într-un ritm din ce în ce mai rapid. La jumătatea lui decembrie, după căderea orașelor Harkov și Kiev, deruta devenise totală. Se repeta scenariul din Siberia: grupuri de soldați și civili stăpîniți de panică fugeau în dezordine spre sud, către Marea Neagră. Refugiații se adunau la Novorossisk, principalul port controlat de aliați, în speranța că aveau să fie evacuați de navele acestora. În timp ce cavaleria bolșevicilor pîndea la marginea orașului, tifosul făcea ravagii printre fugari. În port se petreceau scene teribile, oamenii implorînd să fie primiți la bordul vaselor aliate, care nu puteau îmbarca decît o mică parte dintre ei. După ce ultimele nave au părăsit portul și cavaleria roșie a pătruns în Novorossisk, sute de oameni au fost omorîți și zeci de mii au sfîrșit în lagăre de concentrare.* Așezările cazacilor au fost devastate și locuitorii deportați. În 1921 populația de cazaci din unele zone scăzuse deja la jumătate. Zece ani mai tîrziu, în timpul colectivizării, căzăcimea a fost desființată.

Sosiți în Crimeea la 2 aprilie 1920, generalii albi l-au forțat pe Denikin să demisioneze. Prin votul ofițerilor superiori, a fost desemnat ca succesor Vranghel. Aflat la Constantinopol, unde se retrăsese după momentul Novorossisk, acesta s-a îmbarcat imediat pe un vas englez cu destinația Crimeea. Era purtătorul unui mesaj oficial al înaltului comisar britanic, care cerea forțelor albe să se retragă neîntîrziat dintr-o „luptă inegală". Marea Britanie se angaja să acorde azil ofițerilor de rang înalt și să intervină pe lîngă autoritățile sovietice pentru ca cei care rămîneau în Rusia să fie amnistiați. În cazul în care Albii respingeau oferta, se spunea în mesaj, guvernul britanic avea să „înceteze imediat furnizarea oricărui ajutor și a oricărei forme de asistență".

Vranghel nu își făcea iluzii că ar fi putut continua lupta împotriva unei Armate Roșii ajunse la un efectiv de ordinul milioanelor, dar refuza să abandoneze la mila acesteia sutele de mii de soldați albi și civili anticomuniști care se refugiaseră în Crimeea. Invadarea de către polonezi a Ucrainei Sovietice, petrecută la trei săptămîni după ce preluase comanda, i-a oferit șansa unui scurt răgaz (vezi mai jos, pp. 269–270). Armata Roșie, care vroia să evite o luptă pe două fronturi, își suspendase operațiunile din Crimeea în urma atacului polonez. Vranghel a profitat de ocazie pentru a restabili disciplina în rîndul trupelor. A pus de asemenea la punct un program de reforme menit să transforme Crimeea într-un stat democratic cu

---

* La 28 iulie 1920, cu puțin înainte de asaltul final împotriva armatelor lui Vranghel, Stalin îi telegrafia lui Trotki, probabil răspunzînd unor instrucțiuni anterioare ale acestuia: „Pregătim un ordin de exterminare a tuturor membrilor corpului ofițeresc al armatei lui Vranghel, ordin care va fi pus în aplicare în momentul declanșării ofensivei generale." RTsKhIDNI, fond 558, opis 1, delo 1875, lista 1 — publicat în *Bolșevițkoe rukovodostvo: Perepiska, 1912–1917*, (Moscova, 1996), p.150.

un sistem social progresist, model pentru o viitoare Rusie eliberată de comunism. Însă încetarea, la 18 octombrie, a ostilităților între polonezi și ruși a pus capăt strădaniilor lui Vranghel. Două zile mai tîrziu Armata Roșie declanșa ofensiva finală în Crimeea. La 14 noiembrie ultimele trupe ale lui Vranghel s-au îmbarcat la bordul navelor britanice și franceze, îndreptîndu-se spre Constantinopol. De acolo, refugiații militari și civili s-au răspîndit în întreaga Europă, alăturîndu-se celor un milion de emigranți ruși care îi precedaseră.

Istoricii s-au grăbit să pună înfrîngerea Albilor pe seama incapacității lor de a cîștiga sprijinul popular, explicînd această incapacitate prin refuzul de a adopta o platformă social-politică liberală. O astfel de explicație pleacă de la premisa că un război civil e un soi de întrecere populară în care voința majorității decide rezultatul. În realitate, războiul civil din Rusia a adus față în față două grupuri minoritare, cea mai mare a populației ducînd greul războiului fără să fi fost implicată politic; „masele", spun contemporanii, aveau față de taberele în conflict o atitudine de genul „dare-ar ciuma în casele voastre". Țărănimea, mai ales, era nemulțumită de lipsa unei politici clare a Albilor în legătură cu preluarea pămînturilor, dar și de confiscările de produse agricole ordonate de bolșevici. Relatările martorilor oculari arată că sub conducerea bolșevicilor oamenii așteptau sosirea Albilor, iar după ce aveau ocazia să îi vadă la lucru și pe aceștia ajungeau să-și dorească reîntoarcerea bolșevicilor. Din multe puncte de vedere, bandele așa-zișilor „Verzi," care luptau atît împotriva Roșilor cît și a Albilor, exprimau cel mai bine starea de spirit a rușilor și ucrainenilor în timpul războiului civil.*

În ultimă instanță deci, triumful bolșevicilor trebuie pus pe seama avantajelor „obiective" de care am vorbit deja: controlul asupra centrului Rusiei, cu vastele sale resurse umane și militare, și existența unui comandament unic.

Numărul victimelor războiului civil a fost impresionant, cele mai multe dintre ele fiind rezultatul epidemiilor și foametei. Pierderile Armatei Roșii — înregistrate mai ales pe frontul intern, în lupta împotriva țărănimii — s-a ridicat la aproximativ un milion de oameni. Albii au pierdut în luptă, după evaluările unui specialist în demografie, circa 127 000 de combatanți.

---

* Pentru a ne face o idee despre ușurința și rapiditatea cu care rușii se lasă împinși în direcții complet opuse, e suficient să ne reamintim evenimentele din august 1991 și octombrie 1993. În primul caz, cîteva mii de civili, sprijiniți de mici unități ale armatei, au reușit să dejoace lovitura de forță menită să reinstaureze comunismul. Rezultatul a fost dezintegrarea Uniunii Sovietice și dizolvarea Partidului Comunist. În octombrie 1993, cîteva mii de soldați, adunați cu mare dificultate, i-au permis președintelui Elțîn să lichideze opoziția Parlamentului. În aceste două evenimente, care au marcat sfîrșitul a șaptezeci de ani de comunism, marea majoritate a populației, altfel spus „masele", s-a ținut deoparte, așteptînd pasivă deznodămîntul și nesprijinind nici una din tabere.

Cifra nu include prizonierii de război executați sau pe aceia care au murit în lagăre de concentrare.

Celor căzuți în luptă trebuie să le adăugăm victimele din rîndul civililor, provocate de epidemii, malnutriție, frig sau sinucideri. Numai în privința morților cauzate de bolile infecțioase, estimările se ridică la 2 milioane de persoane.

În fine, trebuie să includem în rîndul pierderilor și pe cei care au părăsit țara, al căror număr s-a situat între 1,5 și 2 milioane de oameni. Majoritatea lor s-au stabilit în Franța și Germania (cîte 400 000 în fiecare din cele două țări), dar emigranții ruși și-au găsit adăpost aproape peste tot în lume. Foarte mulți dintre ei erau reprezentanți ai fostei elite ruse de dinainte de Revoluție. Convinși că se vor putea întoarce în Rusia, emigranții considerau refugiul lor doar un exil temporar. Cu cîteva excepții însă, toți aveau să-și sfîrșească viața departe de țară. Exodul lor a însemnat pentru Rusia pierderea unor talente, a unor cunoștințe și a unei experiențe cu o valoare imposibil de estimat.

Capitolul XII

NOUL IMPERIU

Deși se vorbește în mod convențional de Revoluția „rusă" și războiul civil „rus", țara în care au avut loc aceste două evenimente istorice era un imperiu în care rușii propriu-ziși reprezentau doar o minoritate. Conform primului recensămînt național, efectuat în 1897, imperiul (fără Marele Ducat al Finlandei) avea o populație de 125 de milioane de locuitori. Din ei, 56 de milioane erau ruși, 22 de milioane ucraineni și 6 milioane bieloruși. Numărul locuitorilor aparținînd naționalității dominante fusese însă exagerat, dat fiind că cenzorii înregistrau nu apartenența etnică, ci limba vorbită: recensămintele ulterioare au arătat că un mare număr de neruși (8,2 la sută în 1926) indicaseră rusa ca limbă maternă, fiind de aceea înregistrați ca ruși. Dacă ținem cont de criteriul originii etnice, populația rusă nu număra în preajma Revoluției mai mult de 52 milioane de locuitori, adică 42 la sută din populația totală a Imperiului.

Recensămîntul din 1897 înregistra 85 de grupuri lingvistice distincte, cele mai mici dintre acestea neavînd mai mult de cîteva sute de membri. Dacă pentru antropologi și etnografi astfel de grupuri pot fi interesante, pentru istorici ele nu prezintă decît o importanță marginală. Numărul minorităților care contau politic în Imperiul Rus era de cel mult douăsprezece.

Cea mai mare dintre ele, cea ucraineană, avea afinități strînse cu rușii propriu-ziși în materie de limbă și religie, însă evoluase diferit, datorită apartenenței sale de aproape cinci secole la Polonia catolică. Lucrul era valabil — deși în mai mică măsură — și pentru bieloruși. Aceste două minorități aveau prin urmare o experiență mult mai redusă în contactul cu cele trei instituții care modelau viețile rușilor: autocrația patrimonială, iobăgia și sistemul de proprietate comunală. La începutul acestui secol, nici una dintre ele nu era încă o națiune în adevăratul înțeles al cuvîntului, sentimentul național nefiind dezvoltat decît în sînul unei mici părți a intelighenției. Mișcarea națională ucraineană, încurajată și finanțată de Austria cu scopul de a slăbi Rusia, avea să cîștige un sprijin mai larg în timpul Revoluției și al războiului civil.

Grupul etnic care crea cele mai multe probleme din punct de vedere politic era cel al polonezilor, în număr de 8 milioane. În preajma începutului de secol, administrația de la Sankt Petersburg le răpise orice drept la

autodeterminare, guvernîndu-i ca și cum Polonia, cîndva o mare putere continentală, ar fi fost doar o provincie a Rusiei. E greu de înțeles cum și închipuiau rușii că ar fi putut supune la nesfîrșit un popor care era superior ca grad de civilizație marii mase a propriei populații. Dacă se comportau ca și cum acest lucru ar fi fost posibil, este pentru că Polonia reprezenta pentru ei un avanpost de importanță geopolitică vitală.

După slavi, cea mai numeroasă minoritate o formau diferitele grupuri turco-tătare de religie islamică — mai ales suniți — răspîndiți între Marea Neagră și Pacific. Populația turco-tătară era concentrată în trei regiuni. Cea mai întinsă dintre ele, Asia Centrală (zona stepei și Turkestan-ul), era ocuită de 7 milioane de musulmani, toți — cu excepția tadjicilor șiiți — fiind suniți vorbitori ai unor dialecte turcice. Un alt grup musulman, primul care intrase sub stăpînirea Rusiei, îi cuprindea pe turcii care trăiau de-a lungul cursului mijlociu al Volgăi și în Urali: e vorba de tătari, populație de agricultori și negustori, și de cele 1,3 milioane de bașkiri, în majoritate nomazi. O a treia regiune cu mare concentrare musulmană era cea a Caucazului și a Peninsulei Crimeea. Musulmanii numărau 14–15 milioane de persoane, adică 11 la sută din populația Imperiului.

Rusia primise Finlanda în 1809, ca un cadou din partea aliatului ei, Napoleon. Finlanda constituia în cadrul Imperiului Rus o entitate autonomă, cu un parlament propriu; țarul, care stăpînea ca autocrat toate celelalte posesiuni ale sale, domnea peste Finlanda ca monarh constituțional. Încălcările tot mai dese ale constituției finlandeze de către funcționarii săi aveau să conducă spre începutul secolului la destrămarea acestui aranjament politic. Finlandezii nu cădeau sub incidența legilor ruse și nu puteau fi recrutați în armata rusă.

În regiunile baltice, cunoscute în epocă sub numele de Livonia, Curlanda și Estonia, elementul dominant îl reprezentau germanii, care controlau cea mai mare parte a proprietăților funciare și a comerțului. Letonii și estonii erau în general țărani și muncitori. Lituanienii alcătuiau al treilea grup etnic important în provinciile baltice.

Georgienii (1,4 milioane în 1897) și armenii (1,2 milioane) erau o minoritate creștin ortodoxă într-o regiune predominant musulmană. În Georgia, menșevicii locali dominau scena politică, unii dintre ei jucînd un rol proeminent și la nivelul Partidului Social-Democrat Rus. Gruparea politică cea mai importantă din Armenia era Dașnakțutiun, partid cu orientare naționalistă care milita pentru unirea cu armenii din Imperiul Otoman.

Cele 5 milioane de evrei din Imperiu alcătuiau o categorie aparte, din cauza legilor discriminatorii la care erau supuși. Statutul lor unic se datora intoleranței religioase, ca și temerii oficialilor responsabili de securitatea internă că spiritul întreprinzător capitalist, în care evreii excelau, ar fi putut tulbura stabilitatea socială. Marea majoritate a populației evreiești ocuia în zona circumscrisă de Limita de Stabilire, care cuprindea părți din Polonia, vestul Ucrainei, Bielorusia și Lituania.

În afară de polonezi, care aspirau la obținerea unei suveranități depline și — într-o mai mică măsură — de finlandezi, minoritățile etnice nu creau probleme deosebite autorităților imperiale. Așa-zisa „problemă a naționalităților" era pentru unitatea Imperiului o amenințare mai degrabă potențială decît reală.

Revoluția din 1905 și regimul constituțional inaugurat de ea au stimulat dezvoltarea conștiinței etnice. În anii 1905–1906 au avut loc congrese ale reprezentanților principalelor grupuri etnice, prilej cu care s-au exprimat o serie de nemulțumiri și revendicări. În campaniile electorale pentru Dumă, multe dintre minorități și-au prezentat candidați proprii, în general pe listele partidelor socialiste sau ale constituțional-democraților de orientare liberală. Programele partidelor aparținînd minorităților etnice (cu excepția polonezilor) se limitau la a cere un mai mare grad de autonomie teritorială și culturală în cadrul Imperiului Rus. Obținerea independenței nu figura deocamdată pe lista revendicărilor.

Dacă ținem cont de importanța pe care urmau să o capete problemele etnice, e uimitoare lipsa de preocupare a rușilor față de ele: chiar și intelectualii implicați activ în politică considerau chestiunea naționalităților și a naționalismului aspecte secundare, simple reacții la discriminările suferite din partea statului rus, care aveau să dispară o dată cu democratizarea politică și socială a țării. Această lipsă de preocupare poate fi explicată printr-o serie de factori de ordin istoric și geografic. Spre deosebire de celelate imperii din Europa, apărute după formarea statelor naționale, Imperiul s-a dezvoltat concomitent cu statul rus; din punct de vedere istoric, cele două procese — crearea statului și cea a Imperiului — nu pot fi separate. Mai mult chiar, Rusia nefiind o putere maritimă, posesiunile ei coloniale alcătuiau un teritoriu unitar și nu un ansamblu disparat de colonii. Acest factor geografic ștergea și mai mult distincția dintre metropolă și domeniul imperial. Elitele ruse — în măsura în care erau interesate de problemă — contau pe o asimilare a minorităților și pe topirea lor într-o singură națiune, după exemplul Statelor Unite. Analogia era mai degrabă forțată, dat fiind că Statele Unite, cu excepția indienilor și a sclavilor africani, erau o națiune alcătuită din grupuri de imigranți, în timp ce Imperiul Rus se formase prin cuceriri istorice succesive și înglobarea de noi regiuni.

Problema naționalităților a devenit acută îndată după Revoluția din Februarie. Prăbușirea țarismului a oferit grupurilor etnice nu numai prilejul de a-și exprima în mod deschis revendicările, ci și șansa de a cere satisfacerea lor imediată. Dacă în provinciile cu populație majoritar rusească nemulțumirile au îmbrăcat forme economice și sociale, în regiunile locuite de minorități ele au căpătat accente naționaliste. Pentru a da un singur exemplu, nomazii kazaho-kirghizi din Asia Centrală îi priveau pe coloniștii

ruși, care le ocupaseră pășunile, transformîndu-le în terenuri arabile, nu ca pe o clasă socială ostilă, ci ca pe o etnie inamică.

Ucrainenii au fost primii care au trecut la acțiune, formînd la 4 martie 1917, la Kiev, un soviet regional, Rada. Deși inițial revendicările lor erau moderate, liderii naționaliști ucraineni au devenit din ce în ce mai radicali, pe măsură ce autoritatea centrală rusă își pierdea influența. La 10 iunie, Rada s-a proclamat drept singurul organism îndrituit să exprime voința poporului ucrainean, asumîndu-și în scurt timp puterile unei autorități cvasisuverane. În august 1917, Guvernul Provizoriu a trebuit să recunoască autoritatea Radei asupra Ucrainei.

Mișcarea separatistă ucraineană era încă la acea dată o manifestare a inteligheției, încurajată și sprijinită financiar de austrieci și germani. În cursul anului 1917 ea a căpătat însă o audiență de masă, atrăgînd de partea ei țărănimea, care nu vroia să împartă terenurile agricole ale Ucrainei — mai fertile decît cele din Rusia — cu țăranii ruși. Răspunzînd stării lor de spirit, politicienii de la Kiev au susținut ideea ca deciziile privind distribuirea pămîntului în Ucraina să aparțină populației locale.

Musulmanii au organizat în mai 1917 la Moscova un Congres al Musulmanilor din Întreaga Rusie. Dat fiind că populația de religie islamică nu forma o comunitate compactă, ci trăia risipită pe teritorii întinse, reprezentanții ei politici erau divizați. Tătarii de pe Volga revendicau un regim de autonomie culturală în cadrul statului unitar rus. Alții ar fi preferat un sistem federal. În urma votului, platforma federală a cîștigat majoritatea. Congresul a decis crearea unui Consiliu Național Central al musulmanilor din Rusia (Șura).

Ca urmare însă a declinului accelerat al statalității Rusiei de-a lungul anului 1917, influența instituțiilor panmusulmane a scăzut și centrul de greutate al activității politice s-a deplasat spre regiuni. În zona stepei a luat naștere un partid kazaho-kirghiz, Alaș Orda, care milita pentru autonomie etnică și retrocedarea pămînturilor deținute de coloniștii ruși și ucraineni. Pe alocuri au izbucnit chiar lupte între grupurile autohtone și populația slavă.

Și mai la sud, în Turkestan, regiune unde proporția dintre numărul musulmanilor și cel al rușilor era de 17 la 1, s-a format în aprilie 1917 un Comitet Central Musulman. Ca și în zona stepei, populația slavă a trecut peste disputele interne, făcînd front comun împotriva localnicilor. Congresul Sovietelor care a luat puterea la Taşkent în noiembrie 1917, în urma unei lovituri de forță de tip bolșevic, a hotărît ca musulmanii să nu poată avea reprezentanți în soviete. În anii 1918 și 1919, Asia Centrală avea să fie scena unor confruntări violente, conflictele sociale căpătînd un caracter interetnic.

Situația politică din Caucaz, complicată deja de structura etnică foarte diversă, a fost agravată de intervenția germanilor și turcilor.

Georgia era un bastion al social-democrației, iar aspirațiile naționale ale intelectualilor georgieni erau legate de mișcările democratice ruse: lupta pentru independență s-a declanșat în momentul în care, după lovitura de stat bolșevică, speranțele de a vedea apărînd în Rusia un guvern democratic s-au năruit. Majoritatea armenilor erau supuși ai Imperiului Otoman. În timpul primului război mondial, guvernul turc a ordonat expulzarea lor, acuzîndu-i de lipsă de loialitate. Deportările în masă ale armenilor din estul Anatoliei s-au soldat cu moartea a sute de mii de persoane. În 1917–1918, armenii, aflați într-o situație extrem de precară, au cerut protecția unor națiuni creștine, printre care și Statele Unite. Neprimind sprijin, au devenit dispuși să accepte hegemonia Rusiei, chiar cu prețul bolșevizării. Azerii din Turcia aveau legături strînse cu conaționalii lor din nordul Iranului, care au sprijinit în secret Imperiul Otoman în timpul războiului. În afara acestor trei grupuri etnice principale, existau numeroase comunități musulmane mai mici în văile din Munții Caucaz.

La o săptămînă după ce au preluat puterea la Petrograd, bolșevicii au lansat o „Declarație asupra drepturilor popoarelor din Rusia", semnată de Lenin și Stalin (acesta din urmă, în calitate de comisar pentru problemele naționalităților). Documentul garanta în mod necondiționat fiecărei națiuni dreptul de a ieși din componența Rusiei și de a-și proclama independența. Inițiativa se baza pe teoria lui Lenin privitoare la naționalități. Conform acestei teorii (vezi capitolul V), minoritățile etnice erau mult prea integrate în economia rusă pentru a putea profita de dreptul la autodeterminare. Lenin conta pe această tactică psihologică pentru a da naționalităților sentimentul că au ales să rămînă în cadrul Rusiei prin propria lor voință.

Lenin avea să-și vadă așteptările înșelate, evenimentele ulterioare obligîndu-l să-și retragă curînd angajamentele. La sfîrșitul anului 1917 și începutul anului 1918, provinciile de graniță, nerăbdătoare să scape de stăpînirea bolșevică și de nenorocirile războiului civil, și-au declarat rînd pe rînd independența. Germanii și austriecii au încurajat aceste tendințe, recunoscînd în februarie 1918 independența Ucrainei și obligînd Rusia să procedeze la fel. Finlanda, Lituania, Letonia și Estonia au urmat exemplul ucrainenilor. Transcauzia s-a proclamat federație independentă în aprilie 1918. Doar Asia Centrală a rămas sub controlul rușilor, în virtutea loialității populației slave locale față de țara-mamă.

Ca orice comandant militar priceput, Lenin știa să-și modifice tactica atunci cînd situația o impunea. A decis prin urmare să abandoneze — în practică, nu și formal — principiul autodeterminării naționale, în favoarea federalismului, pe care în trecut îl respinsese sub motiv că ar fi instituționalizat granițele interetnice. Federalismul, așa cum îl concepea Lenin, nu era unul veritabil, în care statele membre să aibă un statut egal și să exercite o autoritate reală asupra teritoriilor lor. Sub regimul partidului unic, sursa unică a autorității legislative, executive și judecătorești era Partidul

Comunist. Statul avea să fie divizat după criterii etnice, pentru a satisface nevoia de suveranitate a neruşilor, însă Partidul Comunist — unic, indivizibil şi centralizat — urma să exercite de la Moscova controlul efectiv asupra „federaţiei". Modelul adoptat de Lenin a fost oficializat între 1922 şi 1924, prin redactarea constituţiei noului stat, Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste. Lenin pleca de la premisa că statele care aveau să devină comuniste în viitor urmau să se alăture U.R.S.S.-ului după acelaşi principiu, formînd treptat o singură comunitate mondială de state.

În 1919, situaţia din Ucraina era extrem de haotică şi volatilă. Îndată ce germanii şi-au evacuat trupele, guvernul marionetă pe care îl instalasară s-a prăbuşit. Două tabere principale îşi disputau controlul asupra ţării: în Kiev, naţionaliştii conduşi de Semion Petliura, iar la Harkov, comuniştii proruşi. Nici una din ele nu controla însă teritorii întinse, o mare parte din Ucraina fiind împărţită între şefii bandelor locale, care se îndeletniceau cu jaful şi pogromurile. În vara anului 1919 armatele lui Denikin au ocupat cea mai mare parte a Ucrainei. După înfrîngerea albilor (noiembrie-decembrie 1919), Armata Roşie a recucerit provincia, instalînd un regim comunist. Noul regim avea să se divizeze rapid în două facţiuni rivale, una loială Moscovei, cealaltă cu orientare autonomistă. În cursul anului 1920, Ceka a trecut la arestări şi execuţii pe scară largă în Ucraina, lichidîndu-i cu această ocazie şi pe şefii bandelor locale.

Bolşevicii nu aveau practic sprijinitori printre musulmani, dar se străduiau cu asiduitate să-i cîştige, nu doar pentru a-şi extinde influenţa în rîndul populaţiei de religie islamică din Rusia, ci şi fiindcă strategia revoluţiei mondiale pe care o vizau depindea de controlul asupra Orientului Mijlociu şi de radicalizarea acestuia. Urmărirea acestui obiectiv era o sursă permanentă de fricţiuni între Moscova şi populaţia de origine slavă din regiunile majoritar musulmane. Trecînd peste opoziţia autohtonilor ruşi, Moscova le-a acordat autonomie tătarilor şi başkirilor. Cum însă dreptul la autodeterminare a rămas mai degrabă formal, regiunea de pe cursul mijlociu al Volgăi a fost zguduită în 1920 de o serie de revolte antibolşevice, a căror suprimare le-a cerut comuniştilor eforturi considerabile.

O evoluţie similară a avut loc în Asia Centrală, unde populaţia slavă, partizană a menţinerii regimului colonial, sabota iniţiativele luate de Moscova în favoarea etniilor locale. Ruşii au pus capăt unei încercări a musulmanilor de a crea un guvern naţional la Kokand, distrugînd oraşul. Musulmanii au răspuns represiunilor prin acţiuni de gherilă. Partizanii locali, basmaşii, au atacat aşezările ruseşti şi oraşele controlate de comunişti. Revoltele localnicilor, care au atins punctul culminant în anii 1920–1922, aveau să fie stopate abia spre sfîrşitul deceniului.

Figura cea mai proeminentă a musulmanilor convertiţi la bolşevism era un fost învăţător tătar, Mirza Sultan-Galiev. Protejat al lui Stalin, Galiev a urcat rapid treptele ierarhiei de partid. Curînd însă, liderul tătar a început

să aibă îndoieli asupra cauzei pe care o îmbrățișase. Tratamentul la care comuniștii îi supuneau pe musulmani, mai ales în Asia Centrală, ca și tendința slavilor de toate orientările de a trece peste disputele care îi măcinau și a-și uni forțele împotriva populațiilor autohtone l-au făcut să-și piardă speranța în capacitatea comunismului de a elibera popoarele coloniale de asuprire. Galiev a ajuns la concluzia că omenirea nu era împărțită în „burghezie" și „proletariat", ci între puterile imperiale exploatatoare (printre care se număra și Rusia) și națiunile oprimate. Acestea din urmă reprezentau adevăratul „proletariat" mondial, dat fiind că, odată ajunsă la putere, clasa muncitoare din țările imperialiste se comporta asemeni „burgheziei". Pornind de la această premisă, popoarele coloniale trebuiau să-și impună propria „dictatură" asupra stăpînilor imperiali — europenii. Ideile eretice ale lui Galiev, care anticipau doctrina lui Mao Ze Dong, au fost considerate de către Partidul Comunist Rus inacceptabile: liderul tătar a fost expulzat, arestat și în cele din urmă executat. Sultan-Galiev a fost, se pare, prima victimă a epurărilor staliniste.

În 1918, Caucazul a intrat sub influența Germaniei și a Turciei. Germanii erau interesați în primul rînd de zăcămintele de mangan din Georgia și de cîmpurile petrolifere din vecinătatea orașului Baku. Turcii aveau propriile lor planuri în legătură cu regiunea. Cele două puteri și-au împărțit sferele de influență în Caucaz: germanii au luat sub control zona din jurul Tiflis-ului, iar turcii s-au instalat la Baku. În mai 1918, la îndemnurile lor, Georgia, Armenia și Azerbaidjanul și-au proclamat independența, Federația Transcaucaziană dizolvîndu-se.

Dintre statele succesoare, Georgia a avut cea mai promițătoare evoluție. Menșevicii, care au condus guvernul georgian timp de trei ani, erau mai instruiți și aveau relații mai bune cu Occidentul decît liderii republicilor învecinate. Punîndu-și în aplicare programul de reformă, au expropriat terenurile agricole în limita a patruzeci de acri (18 hectare) și le-au distribuit țăranilor. Au naționalizat de asemeni o mare parte a fabricilor și a rețelei de transporturi. În ciuda conflictelor cu abhazii și osetinii — minorități de religie islamică trăind în zone revendicate de georgieni —, noul stat a făcut față cu destul succes reponsabilităților impuse de statutul de independență.

Moscova nu renunțase niciodată la pretențiile ei asupra Transcaucaziei, regiune care înainte de Revoluție furniza Rusiei două treimi din producția de țiței, trei sferturi din cea de mangan și un sfert din cea de cupru, ca și o însemnată parte din produsele tipice climatului subtropical. Comuniștii așteptau un moment potrivit pentru a recîștiga controlul asupra regiunii. Cucerirea s-a desfășurat în două etape — aprilie 1920/ februarie 1921— după o strategie bine pusă la punct, care a îmbinat agresiunea militară din afară cu subversiunea internă. Factorii cruciali care au permis Moscovei să își restabilească dominația asupra Transcaucaziei au fost politica de neamestec

adoptată de marile puteri, în primul rînd de Marea Britanie, și neutralitatea binevoitoare a liderului turc, Kemal Atatürk. Kemal renunțase la ambițiile panislamice și panturcești ale fostului Imperiu Otoman și a acceptat reintrarea Caucaziei sub stăpînirea rușilor, în schimbul angajamentului Moscovei de a nu provoca agitații comuniste în Turcia și de a-i acorda acesteia sprijin împotriva Aliaților.

Preparativele pentru campania din Caucaz au început în mai 1920, cînd Lenin a dat ordin să fie ocupate Azerbaidjan-ul și Georgia. În luna următoare, Comitetul Central al Partidului Comunist Rus a creat un Secretariat Caucazian (Kavbiuro), sub conducerea unuia din apropiații lui Stalin, georgianul Sergo Ordjonikidze. Menirea noului organism era să impună autoritatea Rusiei în Caucaz și, pornind de aici, să furnizeze sprijin mișcărilor „antiimperialiste" din Orientul Mijlociu. Kavbiuro-ul colabora îndeaproape cu comandamentul Armatei a XI-a Roșie, cea care urma să aducă la îndeplinire ordinul de cucerire.

Azerbaidjan-ul a căzut primul. În amiaza zilei de 27 aprilie 1920, reprezentanți ai Partidului Comunist din Azerbaidjan au înmînat guvernului de la Baku un ultimatum prin care îi cereau să demisioneze în termen de douăsprezece ore. Înainte ca termenul să fi expirat, Armata a XI-a Roșie a trecut granița și în ziua următoare a pătruns în Baku, fără să întîmpine vreo rezistență. Ordjonikidze a instaurat din prima clipă un regim de teroare, ordonînd arestarea și executarea unui număr de politicieni azeri, inclusiv primul ministru și șeful statului major al armatei.

Trupele ruse și-au continuat înaintarea spre capitalele Armeniei și Georgiei. Operațiunea a trebuit însă oprită la 25 aprilie, cînd o forță comună polono-ucraineană a invadat Ucraina (vezi mai jos, pp. 269–270). La 4 mai, Lenin i-a ordonat lui Ordjonikidze să retragă unitățile care pătrunseseră deja pe teritoriul georgian. Trei zile mai tîrziu, guvernul sovietic încheia cu Georgia un tratat prin care îi recunoștea independența și se angaja să nu se amestece în afacerile ei interne. Printr-o clauză secretă, Georgia accepta legalizarea Partidului Comunist. Serghei Kirov, numit emisar al Moscovei la Tiflis, și-a început imediat acțiunea de pregătire a cuceririi Georgiei. În iunie, Rusia a semnat un tratat similar cu Armenia. Războiul ruso-polonez le-a oferit celor două republici un scurt răgaz.

Campania din Caucaz a fost reluată în decembrie 1920, o dată cu încetarea ostilităților dintre Rusia și Polonia.

Sovietizarea Armeniei a intervenit în mijlocul disputei teritoriale dintre Armenia și Turcia asupra Anatoliei Orientale, zonă pe care Aliații o atribuiseră turcilor prin tratatele de pace, dar pe care armenii o revendicau și continuau să o ocupe. Spre sfîrșitul lunii septembrie 1920, turcii au trecut la contraatac. Soarta bătăliei înclinînd în favoarea Turciei, Moscova nu a întîrziat să profite de situația dificilă a Armeniei și, la 27 noiembrie, Lenin și Stalin i-au dat instrucțiuni lui Ordjonikidze să pătrundă pe teritoriul

Armeniei pentru a opri ofensiva turcească. Două zile mai tîrziu, misiunea diplomatică rusă de la Erevan a transmis guvernului armean dominat de Partidul Dașnakțutiun un ultimatum, cerînd transferarea imediată a puterii unui „Comitet Revoluționar al Republicii Sovietice Socialiste a Armeniei", format în Azerbaidjan. Armenii au salutat intervenția sovietică, care îi salva de ofensiva turcească. În decembrie 1920, Armenia a devenit republică sovietică, fiind condusă inițial de o coaliție formată din comuniști și dașnaci.

Georgia se vedea astfel încercuită. Urmare a tratatului încheiat cu Rusia Sovietică în mai 1920, guvernul de la Tiflis dispusese eliberarea din închisoare a unui număr de aproape 1 000 de comuniști, care pregăteau acum terenul pentru o insurecție armată. În decembrie 1920, Ordonikidze și Stalin erau pe punctul de a declanșa invadarea Georgiei, dar Moscova a ordonat amînarea acțiunii. Lenin avea îndoieli serioase în legătură cu oportunitatea unui atac asupra republicii caucaziene. Comandantul șef al Armatei Roșii, S. S. Kamenev, se opunea cu tărie acestui plan, motivînd că Armata a XI-a, confruntată cu un val masiv de dezertări, nu putea primi întăriri atîta vreme cît în Rusia revoltele țărănimii continuau. Considerente de politică externă ar fi făcut de asemeni nepotrivită o invazie în Georgia. La începutul anului 1921, în contextul colapsului economic și al tulburărilor din mediul rural, Politburo-ul lua în considerare ideea abandonării comunismului de război și a trecerii la o politică economică mai liberală. În această eventualitate, Rusia ar fi avut nevoie de credite și investiții occidentale masive, pe care o eventuală agresiune împotriva Georgiei le-ar fi putut bloca.

Georgia ar fi supraviețuit poate, dacă Stalin și Ordjonikidze, nerăbdători să cucerească țara lor natală, nu ar fi exercitat presiuni neîncetate asupra lui Lenin. Dîndu-i-se să înțeleagă că Aliații considerau Georgia inclusă în sfera de influență a Rusiei, Lenin a cedat în cele din urmă presiunilor. La 26 ianuarie, Ordjonikidze a primit undă verde. Această ultimă cucerire teritorială rusească din perioada de pînă la 1939 s-a desfășurat după un scenariu devenit clasic. Mai întîi, în zilele de 11–12 februarie 1921, a avut loc „revolta" maselor populare nemulțumite, începută — la instigările Kavbiuro-ului — într-o regiune disputată de la granița dintre Georgia și Armenia. A urmat apoi sprijinul „prietenesc" al Armatei a XI-a. La 16 februarie, unități ale acestei armate au pătruns pe teritoriul Georgiei, venind dinspre Azerbaidjan și înaintînd spre Tiflis. La operațiune au luat parte și trupele de cavalerie ale lui Budionîi. La 25 februarie, după o rezistență de cîteva zile, georgienii, copleșiți de forțele ruse, au fost nevoiți să capituleze, iar Tiflis-ul a căzut în mîinile inamicului. Lupta fiind inegală, restul țării a cedat și el, cu atît mai mult cu cît, înainte de a se autoexila în Occident, menșevicii au semnat cu comuniștii un acord prin care aceștia

din urmă se angajau ca Batumi, oraș georgian revendicat de turci, să rămînă în componența republicii.

Deși optimiștii avuseseră cîștig de cauză, Lenin continua să fie îngrijorat de perspectivele sovietizării Georgiei. Conștient de popularitatea fostului guvern menșevic și neîncrezător în calitățile diplomatice ale lui Ordjonikidze, liderul comunist l-a avertizat pe „guvernatorul" lui în Caucaz să manifeste un tact deosebit în relațiile cu învinșii și cu comuniștii locali. Ordjonikidze și patronul lui, Stalin, au ignorat avertismentele lui Lenin, intrînd în conflict cu populația și cu comuniștii georgieni și deschizînd astfel calea unei crize majore în interiorul Partidului Comunist Rus.*

O dată cu cucerirea Georgiei, granițele Rusiei Sovietice căpătau forma pe care aveau să o păstreze pînă în septembrie 1939. Alcătuit în mod oficial din șase republici, noul stat era o adevărată anomalie constituțională, dat fiind că nici relațiile dintre entitățile componente, nici rolul Partidului Comunist Rus în noua structură multinațională nu erau încă definite. Trăsăturile noului stat, viitoarea Uniune a Republicilor Sovietice Socialiste, aveau să fie fixate abia între 1922 și 1924, după dispute aprinse între Lenin și Stalin — unul muribund, celălalt aflat în plină ascensiune.

Capitolul XIII

COMUNISMUL DE EXPORT

În cei cinci ani în care Lenin s-a aflat în fruntea regimului, politica externă a Rusiei Sovietice a fost subordonată complet țelurilor Partidului Comunist Rus, servind deci mai presus de toate interesele revoluției mondiale. Nu se poate sublinia îndeajuns sau suficient de des că bolșevicii au luat puterea nu pentru a schimba Rusia, ci pentru a o folosi ca rampă de lansare pentru Revoluția care urma să schimbe fața lumii. „Afirmăm", spunea Lenin în mai 1918, „că interesele socialismului, interesele revoluției mondiale sînt mai presus de interesele naționale, de interesele statului". Fondatorii regimului comunist erau convinși că revoluția nu putea supraviețui timp îndelungat, dacă nu se extindea rapid în afara granițelor Rusiei. Convingerea lor pornea de la două premise. Prima era că mult mai puternicul „lagăr capitalist" avea să se unească pentru a distruge bastionul revoluției prin sancțiuni economice și agresiune militară. A doua, că și în eventualitatea în care acest lucru nu s-ar fi întîmplat — sau s-ar fi întîmplat, dar comuniștii ruși ar fi reușit să respingă ofensiva capitalistă —, regimul s-ar fi confruntat în continuare cu dificultăți insurmontabile în încercarea de a conduce un stat înconjurat de dușmani și locuit de o populație țărănească înapoiată și ostilă.

La atît se reducea teoria. În practică, Rusia Sovietică fiind prima — și multă vreme, singura — țară comunistă din lume, bolșevicii identificau interesele Rusiei cu cele ale comunismului internațional. Pe măsură ce speranțele lor de a vedea declanșîndu-se o revoluție mondială dispăreau — asta se întîmpla în 1921 — singura alternativă rămasă era să se dea prioritate maximă intereselor Rusiei Sovietice. La urma urmelor, în Rusia comunismul era deja o realitate, în timp ce dincolo de granițele ei rămînea un simplu deziderat.

Aflat în fruntea unei țări care avea propriile ei interese naționale și care era în același timp avanpostul viitoarei revoluții supranaționale, regimul bolșevic a continuat să-și ducă politica externă pe două fronturi. Comisariatul pentru afacerile externe, acționînd în numele statului sovietic, menținea relații aparent corecte cu acele puteri străine care erau dispuse să trateze cu el. Sarcina de a promova cauza revoluției mondiale a revenit unui nou organism, Internaționala a III-a, Comunistă (Comintern-ul), creat în martie 1919. Oficial, Comintern-ul era independent în raport cu

guvernul sovietic și cu Partidul Comunist Rus. În realitate, el nu era decît o secție a Comitetului Central al Partidului. Existența acestor două instituții distincte permitea Moscovei să desfășoare o politică dublă — de „coexistență pașnică" și subversiune.

Comintem-ul avea două obiective, unul ofensiv — să promoveze cauza revoluției dincolo de granițele Rusiei, celălalt defensiv — să neutralizeze eforturile țărilor „capitaliste" de a declanșa o cruciadă împotriva Rusiei Sovietice. Cea de-a doua misiune a avut mai mult succes. Făcînd apel la socialiștii și liberalii europeni cu sloganuri politice și fluturînd în fața întreprinzătorilor străini perspectiva unor afaceri profitabile, agenții Comintern-ului au reușit să dejoace inițiativele anticomuniste, sub lozinca „Jos mîinile de pe Rusia!" La începutul anilor '20, aproape toate statele europene întrețineau deja relații diplomatice și comerciale cu guvernul sovietic, deși inițial îl calificaseră drept neligitim. Și totuși, încercările Comintern-ului de a declanșa o revoluție în afara Rusiei, fie ele desfășurate în Europa, Orientul Mijlociu sau Extremul Orient, au avut rezultate dezastruoase. Eșecul planurilor lui Lenin de a internaționaliza Revoluția și, mai ales, de a o extinde în țările industrializate a marcat reîntoarcerea Rusiei Sovietice spre tradițiile autocratice și birocratice ale fostului Imperiu. Ascensiunea lui Stalin devenea astfel inevitabilă. Georgianul înțelesese foarte de timpuriu că șansele de internaționalizare a revoluției erau aproape nule — cel puțin, pînă la izbucnirea unui nou război mondial — și se străduia să-și consolideze baza de putere în interiorul Rusiei.

Lenin a încercat să „exporte" Revoluția în Finlanda și țările baltice cînd războiul era în plină desfășurare, însă eforturile în această direcție au demarat cu adevărat abia după armistițiul din noiembrie 1918. Puterile Centrale, bîntuite de anarhie și foamete, constituiau un teren extrem de propice pentru acțiunile revoluționare. În ianuarie 1919, Lenin l-a trimis în Germania pe Karl Radek, care avea relații numeroase la Berlin și cunoștea îndeaproape situația internă. Radek a preluat conducerea Ligii Spartachiste, facțiune radicală a nu mai puțin radicalului Partid Social-Democrat Independent (USPD) fondat de Karl Liebknecht și Rosa Luxemburg. Trecînd peste ezitările spartachiștilor, Radek a lansat soldaților și muncitorilor germani apeluri la boicotarea alegerilor pentru Adunarea Națională și răsturnarea guvernului socialist interimar.

Strategia lui Radek, inspirată de experiența puciului din octombrie 1917, nu și-a atins scopul, fiindcă socialiștii germani nu au repetat greșeala lui Kerenski și a sovietelor, reprimînd în forță încercarea de nesocotire a voinței populare. La 5 ianuarie 1919, cînd spartachiștii și USPD-ul au încercat să declanșeze o revoltă la Berlin, guvernul a făcut apel la veterani să formeze detașamente de voluntari. Unitățile guvernului au pus capăt revoltei în zece zile. Luxemburg și Liebknecht au fost arestați și uciși, iar Radek a fost azvîrlit în închisoare.

În ciuda acestei înfrîngeri, comuniștii germani au încercat să preia puterea și în alte orașe. Punctul culminant al tulburărilor a fost marcat de proclamarea la München, în ziua de 7 aprilie 1919, a unei Republici Socialiste a Bavariei. La directivele lui Lenin și urmînd modelul sovietic, programul revoluției müncheneze prevedea înarmarea muncitorimii, exproprierea băncilor, confiscarea pămînturilor „culacilor" și crearea unei poliții politice împuternicită cu luarea de ostatici. Strategia utilizată nu ținea însă cont de respectul înnăscut al muncitorilor germani pentru stat și proprietatea privată. Și această acțiune a comuniștilor germani a eșuat.

Singura țară în care comuniștii au înregistrat un succes — dealtfel temporar — a fost Ungaria. Explicația acestui succes trebuie pusă pe seama naționalismului și mai puțin a principiilor socialiste.

În Ungaria, care se numărase printre învinșii primului război mondial, s-a format spre sfîrșitul anului 1918 un guvern de orientare liberală. Ca reacție la atribuirea de către Aliați a Transilvaniei, regiune populată de o importantă minoritate maghiară, statului român, guvernul liberal a cerut sprijinul comuniștilor. Liderul comunist ungar, Béla Kun, trimis de sovietici cu însărcinarea oficială de a organiza repatrierea prizonierilor ruși de război, era în realitate agentul Moscovei. Liberalii i-au propus lui Kun, aflat în închisoare pentru agitație comunistă, formarea unui guvern de coaliție, în speranța că participarea comuniștilor la guvernare avea să le aducă sprijinul Armatei Roșii împotriva României. Noul guvern, dominat de comuniști și condus de Béla Kun, a promovat reforme sociale și economice radicale, recurgînd la teroare ca armă politică. În aprilie 1919, cînd românii au invadat Ungaria, sovieticii nu au intervenit. Dezamăgirea ungurilor nu avea margini. Kun a fost nevoit să fugă, iar puterea a fost preluată de un guvern avîndu-l în frunte pe amiralul Miklos Horty, personalitate conservatoare și anticomunistă.

Planul lui Kun de a organiza o revoluție în Austria vecină nu avea să se mai materializeze.

Astfel, cele trei tentative revoluționare puse la cale în Europa Centrală, într-un context care părea extrem de propice, au eșuat. Moscova, care salutase în fiecare din aceste încercări începutul unei revoluții mondiale, investind cu generozitate în ele bani și resurse umane, nu cîștigase nimic. Proletariatul și țărănimea din Europa se dovedeau făcute din alt aluat decît cele din Rusia. Inițiativele sovietice în Europa Centrală au avut un rezultat contrar celui scontat, discreditînd comunismul și deschizînd drumul naționaliștilor extremiști. „Principala urmare a acestei politici greșite," scrie Neil McInnes, „a fost înspăimîntarea claselor conducătoare și a unei bune părți a claselor mijlocii din Occident, care, confruntate cu spectrul revoluției, au găsit în fascism un răspuns contrarevoluționar pe măsura modelului bolșevic."

În martie 1919, responsabilitatea operațiunilor de subversiune externă, deținută pînă atunci de comisariatul pentru afaceri externe, a trecut în seama Internaționalei Comuniste. Noul organism a luat naștere în urma unui congres convocat în grabă. Reprezentanții „proletariatului internațional" care au luat parte la acest congres erau fie comuniști ruși, fie cetățeni străini care trăiau în Rusia; din cei treizeci și cinci de delegați, numai cinci veneau din străinătate și doar unul avea mandatul propriei organizații. Fondatorii își puneau speranțe foarte mari în noua Internațională. Zinoviev, numit de Lenin președinte al Comintern-ului, declara entuziast în vara lui 1919:

> Mișcarea noastră se extinde cu o rapiditate amețitoare, așa încît putem afirma cu încredere: peste un an vom fi uitat deja că Europa a trebuit să lupte pentru comunism, pentru că peste un an întreaga Europă va fi comunistă. Bătălia pentru comunism va cuprinde apoi America și poate chiar Asia și alte părți ale lumii.

În primul an Comintern-ul a existat doar pe hîrtie. El avea să devină o organizație cu capacitate operațională și financiară deplină abia după cel de-al doilea congres, ținut în vara anului 1920. Comuniștii și simpatizanții străini au fost de această dată mult mai bine reprezentați: au luat parte 217 delegați din treizeci și șase de țări. După ruși, care alcătuiau o treime din numărul participanților, cele mai numeroase delegații erau cele ale Germaniei, Italiei și Franței. Programul bolșevic a întîmpinat o rezistență considerabilă din partea delegaților străini, însă în cele din urmă rușii aproape că și-au impus strategia. Veștile despre înaintarea Armatei Roșii spre Varșovia, parte a unei campanii pe care comuniștii o considerau începutul cuceririi Europei, au creat în cadrul congresului o atmosferă de euforie. Cuprins de un adevărat delir revoluționar, Lenin îi telegrafia la 23 iulie 1920 lui Stalin, aflat în Ucraina:

> Situația din Comintern strălucită. Zinoviev și Buharin cred, ca și mine, că trebuie stimulată neîntîrziat starea revoluționară din Italia. Personal, consider că în acest scop ar trebui să se treacă la sovietizarea Ungariei și, poate, a Cehoslovaciei și României.

Mesajul ieșit din comun al lui Lenin trebuie plasat în contextul deciziei luate la începutul lunii iulie 1920, în plin război cu Polonia, de a se înfăptui revoluția în vestul și sudul Europei. În septembrie 1920, într-un discurs rostit la o întrunire secretă a liderilor bolșevici, discurs scos la lumină în 1992, Lenin dezvăluia decizia Politburo-ului de a se folosi conflictul cu Polonia ca un pretext pentru o ofensivă spre centrul Europei.

Războiul polono-sovietic a fost declanșat de Polonia. Pilsudski, care în timpul războiului civil păstrase o poziție de neutralitate pentru a per-

mite Armatei Roșii să îl înfrîngă pe Denikin, a început după căderea generalului pregătirile în vederea războiului cu Rusia Sovietică. Intenția lui nu era de a răsturna guvernul sovietic, ci de a cuceri Ucraina și de a crea astfel un stat tampon între Polonia și Rusia. După încheierea unui tratat secret cu liderul naționalist Semion Petliura, o forță comună polono-ucraineană a trecut la sfîrșitul lunii aprilie frontiera cu Ucraina Sovietică, înaintînd spre Kiev. Așa cum se prezentau lucrurile, polonezii erau indiscutabil agresorii. Izvoare sovietice indică totuși că Armata Roșie era pregătită să atace Polonia înainte de intrarea polonezilor în Ucraina, din motivele pe care le-am văzut expuse în discursul lui Lenin din septembrie 1920.

Atacatorii au reușit să împingă înapoi forțele Armatei Roșii. La 7 mai, polonezii au ocupat Kiev-ul: era, se pare, a cincisprezecea schimbare de regim care avea loc în capitala ucraineană după prăbușirea țarismului. Soarta războiului s-a întors însă curînd în defavoarea polonezilor. Ucrainenii nu s-au ridicat împotriva bolșevicilor, așa cum așteptau polonezii. În Rusia Sovietică, în schimb, invadarea Ucrainei a provocat o explozie de patriotism, chiar și anticomuniștii alăturîndu-se regimului pentru a apăra ceea ce ei considerau a fi o parte integrantă a patrimoniului rus. La începutul lui iunie, cavaleria lui Budionîi a străpuns liniile poloneze. La scurt timp, invadatorii au fost puși pe fugă și Armata Roșie s-a apropiat de frontierele etnice ale Poloniei. Îngrijorat de perspectiva pătrunderii Armatei Roșii pe teritoriul polonez, lordul Curzon, ministrul de externe al Marii Britanii, a cerut rușilor să încheie pacea, avertizînd că invadarea Poloniei avea să atragă după sine intervenția Angliei și a Franței.

Politburo-ul se afla în fața unei decizii istorice. După cum avea să explice ulterior Lenin, zdrobirea forțelor albe marcase încheierea fazei „defensive" a războiului împotriva Aliaților (Albii fiind, din punctul de vedere al liderului bolșevic, simpli pioni ai puterilor aliate):

> Astfel... am ajuns la convingerea că atacul militar aliat împotriva noastră s-a încheiat, că războiul defensiv împotriva imperialismului s-a încheiat cu victoria noastră... (Vă rog să nu notați totul, lucrurile pe care vi le spun nu sînt destinate publicului)...O nouă sarcină stă în fața noastră.... Putem și trebuie să profităm de situația militară pentru a trece la un război ofensiv... Nu am formulat în rezoluția oficială a Comitetului Central... [Am aflat] că, într-un fel, în apropiere de Varșovia se află nu doar cartierul general al guvernului burgheziei poloneze, al republicii capitalului, ci chiar centrul întregului sistem contemporan al imperialismului internațional și că sînt întrunite condițiile pentru a zgudui din temelii acest sistem si a ne lărgi sfera de acțiune politică în Germania și Anglia.

Această înșiruire de remarci incoerente demonstrează convingerea lui Lenin că în vara anului 1920 Germania și Anglia se aflau în fața unei

revoluții. Lenin credea, dealtfel, că Ungaria și Cehoslovacia erau și ele în pragul unei explozii sociale. Concluzia lui: „Dacă Polonia devine un stat sovietic... Tratatul de la Versailles... și o dată cu el întregul sistem internațional apărut după înfrîngerea Germaniei vor fi lichidate". Era chiar obiectivul pe care Hitler și Stalin aveau să îl atingă nouăsprezece ani mai tîrziu.

Trecînd peste obiecțiile lui Troțki și ezitările comandanților militari, Lenin și-a convins colaboratorii să ignore avertismentele lordului Curzon și să declanșeze ofensiva împotriva Varșoviei. La 22 iulie, Armata Roșie a primit instrucțiuni să ocupe capitala poloneză pînă la 12 august. A fost creat chiar un Comitet Revoluționar Polonez, alcătuit din cinci membri și însărcinat cu administrarea viitoarei Polonii sovietice.

În acest context și-a deschis lucrările Congresul al II-lea al Comintern-ului. În sala principală a dezbaterilor era expusă o hartă a zonei de operațiuni, pe care se marca zilnic, în aplauzele delegaților, înaintarea Armatei Roșii.

Lenin urmărea prin organizarea acestui congres trei obiective. Primul era crearea de partide comuniste în toate țările europene, fie pornind de la zero, fie reunind elementele cele mai radicale din partidele socialiste existente. Conform rezoluțiilor congresului, noile partide afiliate trebuiau să se supună unei „discipline de fier, militare" și să manifeste „o încredere tovărășească deplină" în deciziile centrului — mai precis, ale Moscovei. În al doilea rînd, spre deosebire de Internaționala a II-a, Socialistă, care era structurată ca o federație de partide independente și egale, Comintern-ul urma să fie un organism centralizat, un „Partid Comunist unic, cu filiale în diferite țări", după cum se exprimase Zinoviev. Comitetul Executiv al Comintern-ului alcătuia o secție în cadrul Comitetului Central al Partidului Comunist Rus, ale cărui ordine trebuia să le aducă la îndeplinire fără crîcnire. În al treilea rînd, partidele comuniste afiliate aveau sarcina de a se infiltra în parlamentele și sindicatele din țările respective și de a prelua controlul acestora. Obiectivul final al Comintern-ului era declanșarea „insurecției armate" împotriva tuturor guvernelor existente.

Unele din propunerile lui Lenin s-au lovit de opoziția delegaților. Mai ales comuniștii occidentali obiectau față de ideea de participare la alegeri și colaborare cu sindicatele, convinși că o asemenea tactică nu ar fi făcut decît să le scoată la iveală slăbiciunea. Lenin a continuat să-și susțină strategia, motivînd că nucleele comuniste, oricît de mici, puteau manipula parlamentele și sindicatele și influența opinia publică. „Raportul de forțe" le era atît de defavorabil comuniștilor, încît singura strategie posibilă era exploatarea răbdătoare a celor mai mici disensiuni din tabăra inamică și încheierea de înțelegeri conjuncturale cu toți aliații potențiali. Lenin a forțat, cu sprijinul lui Buharin, adoptarea unei rezoluții care cerea partidelor comuniste afiliate „să participe la activitatea instituțiilor burgheze

cu scopul de a le distruge dinăuntru". Pentru a nu cădea pradă „cretinismului parlamentar" de care vorbea Marx, reprezentanții comuniști erau datori să îmbine acțiunile din parlament cu activitatea ilegală. Conform rezoluției Congresului,

> Nici un deputat comunist nu trebuie să uite că nu se află în parlament pentru a face compromisuri cu reprezentanții celorlalte formațiuni, ci pentru a lucra ca agitator al partidului, ca un soldat trimis în tabăra dușmanului spre a aduce la îndeplinire ordinele partidului. Deputații comuniști sînt răspunzători nu față de masa amorfă a alegătorilor, ci față de partidele comuniste din care provin, fie ele legale sau ilegale.

Înainte de a-și încheia lucrările, Congresul al II-lea a adoptat un ultim document, cel mai important, care conținea douăzeci și una de „condiții" pentru primirea în Comintern. Lenin, inițiatorul documentului, formulase în mod deliberat respectivele condiții în termeni inflexibili, astfel încît să le facă inacceptabile pentru socialiștii moderați, pe care nu îi dorea incluși în noul organism. Iată care erau cele mai importante condiții:

> ARTICOLUL 2. Toate organizațiile care fac parte din Comintern trebuie să-i excludă din rîndurile lor pe „reformiști și centriști".
> ARTICOLUL 3. Comuniștii vor crea pretutindeni „organizații ilegale paralele", care, în momentul decisiv, vor ieși la lumină și vor prelua conducerea revoluției.
> ARTICOLUL 4. Vor desfășura o propagandă intensă în rîndul forțelor armate, pentru a preveni folosirea lor în interesul „contrarevoluției".
> ARTICOLUL 9. Vor prelua controlul sindicatelor.
> ARTICOLUL 14. Vor sprijini Rusia Sovietică în lupta împotriva contrarevoluției.
> ARTICOLUL 16. Deciziile congreselor Comintern-ului și cele ale Comitetului său Executiv sînt obligatorii pentru toate partidele membre.*

În momentul încheierii Congresului, căderea Varșoviei și crearea unei republici sovietice în Polonia păreau mai aproape ca oricînd. Trupele poloneze, inferioare numeric, ajunseseră să se retragă într-un ritm de cincisprezece kilometri pe zi. La 28 iulie, Armata Roșie ocupa Białystok, primul oraș cu populație pur poloneză, iar două zile mai tîrziu autointitulatul Comitet Revoluționar Polonez anunța „punerea bazelor viitoarei Republici Sovietice Socialiste Poloneze", prin naționalizarea fabricilor, a proprietăților agricole și a pădurilor.

Armata Roșie înainta în Polonia pe două fronturi: în nord, corpul principal, condus de Tuhacevski, în sud trupele lui Egorov, avîndu-l drept comisar politic pe Stalin. Polonezii nu au primit nici un sprijin din partea

---

* Hitler, care s-a inspirat din metodele folosite de Lenin, avea să impună un „program în 25 de puncte" pentru primirea în rîndurile Partidului Nazist.

aliaților occidentali, fiindcă docherii englezi refuzau încărcarea materialelor, iar Germania blocase tranzitul tuturor echipamentelor militare destinate Poloniei. Francezii au trimis la Varșovia un corp de consilieri militari, ale căror propuneri de strategie defensivă au fost respinse de polonezi, care mizau pe declanșarea la momentul potrivit a unei acțiuni contraofensive.

Cauza exactă a surprinzătoarei înfrîngeri suferite de Armata Roșie a rămas pînă astăzi nelămurită. Troțki avea să îl acuze ulterior pe Stalin că nu respectase ordinele, care cereau trupelor de pe frontul sudic să facă joncțiunea cu armata lui Tuhacevski. Responsabilitatea eșecului pare să fi aparținut totuși lui Lenin, care, încrezător în victorie, hotărîse că Armata Roșie trebuia să urmărească obiective geopolitice mai ambițioase. Tuhacevski, acționînd după cît se pare la ordinul direct al Moscovei, a retras o parte considerabilă din trupele care asediau Varșovia, pentru a le dirija asupra Coridorului Polonez. Obiectivul era ocuparea Coridorului și reunirea în acest mod a Prusiei Orientale cu Germania propriu-zisă, pentru a cîștiga sprijinul naționaliștilor germani. Dacă Stalin nu a făcut joncțiunea cu armata lui Tuhacevski în nord, explicația trebuie căutată nu în nerespectarea ordinelor, ci în faptul că misiunea inițială a frontului sudic era invadarea Ungariei și a Cehoslovaciei și transformarea lor în republici sovietice.

Oricum ar sta lucrurile, desfășurările din Polonia au avut ca rezultat apariția unei breșe fatale în frontul sovieticilor, breșă pe care Pilsudski a exploatat-o în mod strălucit. Polonezii au lansat o contraofensivă surpriză în flancuri, lovind în spatele liniilor inamice și forțîndu-i pe sovietici să se retragă. Un număr de divizii ale Armatei Roșii au trecut în Prusia Orientală, unde aveau să fie dezarmate și internate în lagăre de prizonieri. În total, aproape 100 000 de ruși s-au predat armatei poloneze. Moscova a fost nevoită să ceară încheierea armistițiului, care a fost urmată de semnarea în martie 1921, la Riga, a unui tratat de pace. Prevederile Tratatului au stabilit un traseu al frontierei mult mai dezavantajos pentru Rusia Sovietică decît cel pe care îl oferise lordul Curzon.

Dezastrul din Polonia și eșecul planurilor ambițioase legate de Europa Occidentală au avut un efect profund demoralizant asupra lui Lenin, care ieșea învins din prima confruntare directă cu naționalismul european. Așa-zișii eliberatori ruși nu întîmpinaseră doar rezistența „gărzilor albe poloneze", ci pe aceea a întregii națiuni poloneze. „Polonezii au văzut în soldații Armatei Roșii niște inamici, nu frați sau eliberatori", i se plîngea Lenin unui comunist german.

> Sentimentele, gîndurile și acțiunile lor nu erau sociale sau revoluționare, ci naționaliste, imperialiste. Revoluția poloneză pe care o așteptam nu s-a produs. Muncitorii și țăranii... s-au situat de partea dușmanului de clasă, i-au lăsat pe curajoșii soldați ai Armatei Roșii să moară de foame, i-au încolțit și ucis.

Experiența poloneză l-a vindecat pe Lenin de iluzia că instigarea la ura de clasă, care se dovedise atît de eficientă în Rusia, putea înfrînge sentimentele naționale oricînd și oriunde. În plus, ea l-a făcut pe liderul bolșevic să devină extrem de precaut în legătură cu implicarea Armatei Roșii dincolo de granițele statului sovietic. Trotki îi mărturisea lui Ciang Kai-șek, care a vizitat Moscova în 1923 ca reprezentant al Kuomintang-ului (pe atunci aliat al comuniștilor), că Lenin ordonase în urma războiului cu Polonia ca trupele sovietice să nu mai fie niciodată folosite în lupta împotriva „imperialismului", pentru a evita confruntarea directă cu forțele naționaliste.

Imediat după încheierea celui de-al doilea congres al Comintern-ului, Comitetul Executiv a trecut la punerea în practică a rezoluțiilor acestuia. În Occident s-au repetat evenimentele care zdruncinaseră cu două decenii mai devreme unitatea social-democrației ruse. Rînd pe rînd, facțiunile radicale ale mișcărilor social-democrate s-au desprins de acestea, formînd partide comuniste. Sciziunile au avut ca efect slăbirea tuturor partidelor socialiste europene.

Partidul Socialist Italian (PSI) a fost singura organizație socialistă europeană importantă care a participat la Congres. Majoritatea reprezentanților italieni, în frunte cu G. M. Serrati, au votat pentru adoptarea celor douăzeci si una de conditii si s-au alăturat Comintern-ului. Restul membrilor delegației italiene, deși se opuseseră, au preferat să se supună, în interesul unității socialiste, în loc să părăsească partidul. Reformiștii nu au fost excluși, așa cum cerea Articolul 2, ci au rămas în partid, lucru pe care Lenin l-a considerat inacceptabil. Refuzul de a-i exclude a marcat declanșarea unei campanii de calomnii împotriva lui Serrati, cu susținerea Comintern-ului. Campania a inclus acuzații de luare de mită, care — deși absolut nefondate — au condus la excluderea lui din Comintern. Colaboratorii lui Serrati au sfîrșit prin a se supune voinței sovieticilor și au părăsit PSI, înființînd Partidul Comunist Italian (PCI). În cadrul alegerilor parlamentare organizate la scurt timp după aceea, comuniștii italieni au obținut zece la sută din voturile acordate taberei socialiste. Sciziunea a slăbit puternic stînga italiană, facilitînd ascensiunea la putere a lui Mussolini în 1922.

Partidul Socialist Francez a votat în decembrie 1920, cu o majoritate de trei la unu, intrarea în Internaționala Comunistă. Cîștigătorii s-au constituit în Partidul Comunist, iar minoritatea învinsă a păstrat, ca și în Italia, denumirea de Partid Socialist.

În Germania, elementele cele mai radicale erau concentrate în Partidul Social-Democrat Independent (USPD), adept al unei guvernări de tip sovietic. După îndelungi ezitări, USPD a votat, în octombrie 1920, acceptarea condițiilor Comintern-ului și aderarea la acesta. Socialiștii germani s-au împărțit în trei facțiuni. Un prim grup, provenit din Liga Spartachistă, a format Partidul Comunist Unit din Germania (VKPD), un al doilea grup

a rămas în cadrul USPD-ului, iar ultimul s-a alăturat Partidului Socialist. VKPD a devenit cel mai mare partid comunist din afara Rusiei. Ca și în Italia, sciziunea a ușurat ascensiunea extremei naționaliste, care se confrunta acum cu trei partide socialiste concurente, în locul unui front socialist unit.

În celelalte țări europene, partidele comuniste create la inițiativa Comintern-ului au avut o audiență redusă.

Cel de-al doilea obiectiv al Internaționalei Comuniste în ordinea importanței, acela de a infiltra și controla sindicatele, era mult mai greu de atins, dată fiind atracția mult mai mică exercitată de lozincile comuniste asupra muncitorimii, în raport cu intelectualitatea. Lenin își îndemna însă adepții să folosească orice mijloace pentru a cîștiga influență în sînul mișcării sindicale. „Trebuie", scria el,

> ca la nevoie... să recurgem la orice șiretlic, viclenie sau acțiune ilegală, la ascunderea adevărului, pentru a pătrunde și a ne putea menține în organizațiile sindicale, pentru a desfășura prin intermediul lor, cu orice preț, activitatea comunistă.

Cel mai mare succes l-a înregistrat Comintern-ul în rîndul muncitorilor din Franța, țară cu puternice tradiții sindicale. Și totuși, eforturile de a controla mișcarea sindicală europeană, în sensul Articolului 9 din rezoluția Comintern-ului, au eșuat: „În cei cincisprezece ani care au urmat [1920–1935]", scrie Franz Borkenau, „comuniștii occidentali s-au dovedit incapabili să preia controlul fie și numai al unui singur sindicat".

Descumpănit și iritat de aceste eșecuri, Lenin le-a pus pe seama inerției și lipsei de curaj a europenilor: „Comuniștii englezi trebuie învățați, învățați și iar învățați să lucreze asemenea bolșevicilor". Hrăniți cu ideea că lupta de clasă era unica realitate socială, rușii refuzau să plece urechea la avertismentele celor care le spuneau că Europa era o altfel de lume. Însă, așa cum experiența avea să demonstreze în mod repetat, muncitorii și agricultorii europeni nu erau nici anarhiști, nici lipsiți de sentimente patriotice. Faptul că în Rusia comunismul găsise un teren mult mai propice decît în Occident se datora acelui factor imponderabil atît de disprețuit de către Marx: cultura politică.

Nu trebuie uitat că în țările europene mai avansate cetățenii beneficiau de un sistem de asigurări sociale care îi făcea să fie interesați în menținerea statu-quo-ului: ajutoare de șomaj, asigurări de boală și pensii. Primind astfel de ajutoare din partea statului, era puțin probabil ca muncitorii să dorească răsturnarea regimului capitalist și să riște pierderea beneficiilor pe care le cîștigaseră de-a lungul timpului, de dragul ofertei mai generoase, însă mult mai nesigure, a comuniștilor. Bolșevicii ignorau acest aspect, fiindcă Rusia prerevoluționară nu cunoscuse nimic asemănător.

Deși își concentra eforturile asupra țărilor industrializate, Comintern-ul nu scăpase din vedere coloniile. Cu mult înainte de Revoluție, lectura cărții lui J. A. Hobson, *Imperialismul* (1902), îl convinsese pe Lenin că supraviețuirea capitalismului în stadiile sale avansate se datora numai materiilor prime, forței de muncă și piețelor de desfacere oferite de colonii. A lipsi capitalismul de aceste profituri însemna, după părerea lui Lenin, a-i da lovitura de grație.

În colonii nu exista însă un „proletariat" și, prin urmare, nici baza socială pentru o revoluție comunistă. Pentru a le atrage în lupta împotriva „imperialismului", trebuia găsit ceva care să înlocuiască lupta de clasă. Lenin a descoperit acest „ceva", în naționalism. Reacționar în țările capitaliste, naționalismul îndeplinea în coloniile acestora o funcție progresistă. Strategia lui Lenin viza declanșarea în colonii a unor războaie de „eliberare națională", în care masele populare împreună cu „burghezia locală" urmau să izgonească forțele colonialiste. Comuniștii trebuiau să participe la această luptă și să o conducă, menținîndu-și însă o identitate distinctă. Odată obținută victoria, ei urmau să întoarcă masele împotriva foștilor aliați „burghezi".

Puținii comuniști din regiunile coloniale care au luat parte la congresul Comintern-ului au ridicat obiecții față de o astfel de strategie, cu argumente de natură morală și pragmatică. Ei refuzau să facă front comun cu dușmanii de clasă, pe care nu îi considerau cu nimic mai buni decît colonialiștii și nu vroiau să îmbrățișeze cauza naționalistă, pe care o considerau reacționară. Lenin și-a menținut însă poziția și a obținut cîștig de cauză. Cel de-al II-lea Congres al Comintern-ului a aprobat o rezoluție privind „sprijinirea activă a mișcărilor de eliberare" din colonii.

Evenimentele din Turcia și China au scos în evidență riscurile unei astfel de politici.

Kemal Atatürk, șeful statului turc, a cerut ajutorul Moscovei pentru a-și debarasa țara de forțele de ocupație ale Aliaților. Oricîtă nevoie avea de sprijinul rusesc, Atatürk nu intenționa totuși să tolereze activitatea comuniștilor pe teritoriul Turciei, așa încît a desființat Partidul Comunist Turc și a instaurat dictatura în numele partidului pe care îl conducea. Richard Loewenthal avea să spună despre el că era primul dictator naționalist care a adoptat modelul politic comunist, fără a îmbrățișa ideologia comunistă.*

În China anilor '20, strategia comuniștilor de sprijinire și totodată de infiltrare a forțelor naționaliste a condus la un dezastru încă și mai mare. Rusia Sovietică a încheiat o înțelegere cu Partidul Naționalist (Kuomintang) fondat de Sun Yat-sen și condus de succesorul acestuia, generalul Ciang Kai-șek, prin care îi sprijinea în lupta împotriva forțelor străine de pe teritoriul Chinei. În schimb, comuniștii chinezi erau acceptați în rîndurile

---

* Influența bolșevismului asupra fascismului și a național-socialismului este tratată în Capitolul 5 al cărții mele *Russia under the Bolshevik Regime*.

Kuomintang-ului. Însă, în 1927, cînd își simțea deja poziția asigurată, Ciang a rupt cu comuniștii, excluzîndu-i din Kuomintang și desființîndu-le sindicatele.

Dacă în operațiunile desfășurate în străinătate, Rusia Sovietică ar fi trebuit să se bazeze exclusiv pe comuniști, șansele ei de succes ar fi fost extrem de limitate: în primăvara anului 1919, cînd a fost creat Comintern-ul, existau probabil în Anglia mai mulți vegetarieni, sau în Suedia mai mulți nudiști, decît comuniști. În 1920–1921, numărul simpatizanților din afara Rusiei crescuse deja în mod considerabil, dar chiar și așa comuniștii erau prea puțini pentru a putea organiza o revoluție sau pentru a modifica politica guvernelor din țările lor față de Moscova. Singurele succese externe — mai ales în Occident — cu care Moscova se putea lăuda în anii '20 erau datorate mai cu seamă liberalilor și „tovarășilor de drum", oameni care erau gata să susțină cauza sovietică, fără a deveni comuniști. În timp ce liberalii respingeau atît teoria cît și practica bolșevică, dar găseau totuși puncte de înțelegere cu comuniștii, așa-zișii tovarăși de drum apreciau comunismul ca pe un fenomen pozitiv, dar nu doreau să se supună disciplinei de partid. Ambele categorii au adus Rusiei Sovietice servicii de neprețuit.

Marea majoritate a liberalilor și a tovarășilor de drum ai comunismului o alcătuiau intelectualii. În ciuda caracterului lui contestabil, intelectualii se simțeau atrași de regimul bolșevic pentru că era primul, de la Revoluția franceză și pînă atunci, în care oameni de felul lor aveau acces la putere. În Rusia Sovietică, intelectuali care cu numai cîțiva ani în urmă băteau străzile Europei, exilați trăind de pe o zi pe alta, aveau acum autoritatea să îi exproprieze pe capitaliștii cei mai puternici, să-și execute adversarii politici și să pună căluș ideilor „reacționare". Fiind aproape cu totul lipsiți de experiența puterii, intelectualii aveau tendința să-i supraestimeze orbește virtualitățile. Iată ce scria jurnalistul american Eugene Lyons, referindu-se la comuniștii și tovarășii de drum care se înghesuiau să viziteze Moscova în anii '20:

> Proaspăt sosiți din orașele în care erau disprețuiți și persecutați, nu se aflaseră niciodată atît de aproape de fagurii cu miere ai puterii, al căror gust li se părea îmbătător. Și, luați aminte, nu era vorba de simulacrul de putere pe care îl dă conducerea unui partid revoluționar clandestin și oprimat, ci de puterea pe care ți-o oferă armatele, avioanele, poliția, supunerea necondiționată a subalternilor și perspectiva de a domina cîndva întreaga lume. Odată eliberați de riscurile și răspunderile care îi măcinau în țările lor, dorința de a avea o situație, o carieră, privilegii căpătase la ei forme luxuriante... Cine nu cunoaște îndeaproape mișcarea revoluționară din țara lui nu poate înțelege nerăbdarea și vibrația interioară cu care radicalii europeni luau contact cu realitățile unui

> regim proletar în exercițiul funcțiunii, nici exaltarea care îi cuprindea în fața emblemelor și simbolurilor acestui regim. Era o împlinire, o identificare electrizantă cu Puterea. Cuvinte, imagini și culori, refrene și gînduri care în mintea mea erau legate de ani de arzătoare așteptare și, într-o oarecare măsură, chiar de ideea de sacrificiu, le vedeam, auzeam, simțeam pretutindeni, expuse la loc de onoare, semne ale autorității, ale unei puteri nelimitate!

Liberalii și socialiștii occidentali care vizitau Rusia la invitația guvernului sovietic nu se lăsau, în general, înșelați de aparența de democrație pe care încerca să o prezinte regimul. Explicau însă această latură întunecată a realității sovietice fie ca pe o moștenire a țarismului și o consecință a ostilității Occidentului, fie ca pe un efect secundar inevitabil al construirii unei societăți cu adevărat libere și egalitare.

O atitudine similară, motivată însă de rațiuni diferite, era aceea a reacționarilor occidentali, care simpatizau Rusia Sovietică doar pentru că guvernele lor, cu care se găseau în dezacord, o detestau. Spre a relua cuvintele celor de la *The New Republic*: „iubeau Rusia pentru dușmanii pe care îi avea". Din același motiv, unii senatori americani izolaționiști apărau cauza Rusiei comuniste, iar William Randolph Hearst, magnatul presei americane, deși avea o reputație de ultrareacționar, ridica în slăvi regimul condus de Lenin, numindu-l „cea mai avansată democrație din lume". Hearst îi disprețuia pe englezi, or, englezii erau antisovietici. În anii '30, același Hearst avea să devină admiratorul lui Hitler.

Tovarășii de drum occidentali s-au dovedit deosebit de utili, mai ales după ce comuniștii și-au pierdut credibilitatea externă din cauza obedienței lor totale față de Moscova. Pe de altă parte, acești tovarăși de drum, care aveau reputația de a asculta numai de vocea propriei conștiințe, se bucurau de un respect considerabil. Reputația de independență funcționa mai cu seamă în cazul anumitor scriitori proeminenți, a căror celebritate literară părea să constituie o garanție a integrității. Luările de poziție prosovietice ale unor scriitori renumiți ca Romain Rolland, Anatole France, Arnold Zweig și Lion Feuchtwanger și ale unor savanți precum Sidney și Beatrice Webb sau Harold Laski exercitau o influență considerabilă în rîndul elitelor occidentale. Moscova îi cultiva cu asiduitate pe intelectualii străini simpatizanți ai cauzei sovietice, tratîndu-i cu o deferență cu care nu erau obișnuiți în țările lor.

Drept răsplată, tovarășii de drum înfățișau opiniei publice occidentale imaginea unei Rusii comuniste care se străduia, în condiții extrem de dificile, să înfăptuiască idealurile cele mai de preț ale civilizației occidentale. Treceau însă sub tăcere rolul partidului și al poliției politice, descriind Rusia ca pe o țară guvernată de soviete alese în mod democratic — un soi de echivalent al adunărilor cetățenești din orașele americane.

Motivațiile acestor atitudini erau la fel de diferite ca și personalitățile celor care mergeau în pelerinaj la Moscova: „universitari mînați de neastîmpărul nonconformismului, atei aflați în căutarea unei religii, fete bătrîne în căutare de compensații revoluționare, radicali care încercau să refacă puritatea unor crezuri zdruncinate". Angelica Balabanov, căreia se cuvine să-i dăm crezare, căci s-a numărat printre secretarii Comintern-ului, mărturisea că vizitatorii erau de la bun început plasați în una din următoarele patru categorii: „superficiali, naivi, ambițioși sau venali". În realitate, puțini erau aceia care puteau fi încadrați cu precizie doar într-una din grupe. Un idealist „naiv" rămînea mai statornic în credința lui dacă primea imboldul celebrității sau al banilor, în timp ce un oaspete „venal" se bucura mai mult de stimulentele materiale dacă le putea justifica prin formule idealiste de genul „comerțul, promotor al păcii".

Interesele materiale, nu neapărat sub forma mercenariatului fățiș, făceau din mulți vizitatori străini purtători de cuvînt ai comunismului. Cei care se arătau dispuși să joace un astfel de rol intrau sub aripa ocrotitoare a puternicei mașini de propagandă sovietice, care știa să aibă grijă de protejații ei. Tovarășii de drum englezi aveau acces la „Clubul de lectură al stîngii", patronat de Victor Gollancz, care în 1939, la apogeul popularității sale, distribuia literatură prosovietică unui număr de circa 50 000 de abonați. Cărțile cu orientare asemănătoare ale editurii Penguin se vindeau cu sutele de mii. Lucrul acesta se petrecea într-o vreme în care *Întuneric la amiază* a fostului comunist Arthur Koestler, carte care avea să devină mai tîrziu clasică, se tipărea în Anglia într-un prim tiraj de 1 000 de exemplare și înregistra într-un an mai puțin de 4 000 de vînzări. Paisprezece editori au respins *Ferma animalelor* a lui Orwell, pe motiv că era antisovietică. Ziariștii străini acreditați la Moscova aveau un stil de viață pe care colegii lor de aiurea cu greu și l-ar fi putut permite — bineînțeles, dacă știau să se plieze cerințelor puterii sovietice. Alternativa era discreditarea urmată de expulzare. Cît despre oamenii de afaceri care simpatizau cu regimul, se găsea întotdeauna un ban de cîștigat din comerț și concesiuni.

Majoritatea așa-zișilor tovarăși de drum se încadrau probabil în categoria „naivilor". Credeau ceea ce li se spunea despre experimentul comunist, pentru că doreau cu disperare să vadă o lume eliberată de război și nevoi. Capitalismul îi dezgusta fiindcă tolera existența sărăciei în mijlocul opulenței și fiindcă părea condamnat, din cauza contradicțiilor lui interne, să conducă în mod inevitabil la război. Esteții, revoltați de vulgaritatea culturii de masă, erau încîntați de efortul comuniștilor de a deschide poporului drumul spre cultura „înaltă". Ei considerau că omul și societatea pot fi conduși la perfecțiune. Lumea din jurul lor fiind însă atît de departe de această perfecțiune, erau dispuși să ia idealurile comuniste drept realitate și învățau treptat să închidă ochii în fața a tot ceea ce con-

trazicea aspirațiile lor. Koestler povestește cum, trăind în Rusia anilor '30, într-o epocă de foamete și de aneantizare a drepturilor omului, căpătase reflexul de a filtra mental tot ceea ce vedea și de a considera realitatea sovietică drept irealitate — „o membrană tremurătoare care despărțea viitorul de trecut". Acest „filtru mental... îmi îngăduia să atribui tot ceea ce mă șoca « moștenirii trecutului » și să văd în tot ceea mă încînta « semnele lumii viitoare »". O minte astfel condiționată se putea obișnui cu aproape orice.

Exemplul clasic al tovarășului de drum idealist este John Reed. Fiul unor părinți bogați, absolvent al Universității Harvard, Reed a făcut în 1917 o călătorie în Rusia, fără a avea nici cea mai mică idee despre realitățile de acolo, despre limba țării sau despre socialism. Martor al evenimentelor din octombrie 1917, americanul avea să relateze lovitura de stat bolșevică în cartea *Zece zile care au zguduit lumea*, apărută în 1919 și prefațată de însuși Lenin. Fiind concepută sub forma unui scenariu de film, în care bolșevicii jucau rolul „băieților buni", iar adversarii lor pe acela al „răilor", cartea lui Reed a fost receptată ca o mărturie autentică, deși nu depășea nivelul unui manifest propagandistic scris de un american aflat în căutare de emoții romantice. Reed avea să devină ulterior membru al Comintern-ului, pe care l-a părăsit însă repede, deziluzionat de practicile lui autoritare.*

Ne-am putea imagina că adversitatea declarată a regimului comunist față de capitalism, ca și lipsa lui de respect pentru proprietatea privată făceau din comunitatea de afaceri occidentală dușmanul de moarte al Rusiei Sovietice. În realitate, mulți dintre capitaliștii înfățișați în afișele propagandei sovietice ca niște burtoși cu jobene manifestau față de regimul de la Moscova o atitudine cel puțin prietenoasă. Nici o altă categorie socială nu promova cooperarea cu Rusia Sovietică cu mai multă asiduitate și eficiență decît o făceau oamenii de afaceri americani și europeni. Primele misiuni comerciale sovietice sosite în Vest în vara anului 1920, cu obiectivul de a obține credite și echipamente, au fost întîmpinate de marii afaceriști cu brațele deschise. Cercurile de afaceri considerau că Rusia — privită de unii ca cea mai mare piață de desfacere „neexplorată" din lume — le putea oferi perspective comerciale și investiționale nelimitate. Optimismul legat de viitorul experimentului comunist a atins cote maxime la începutul lui 1921, o dată cu lansarea de către Moscova a Noii Politici Economice, care marca o relativă deschidere spre inițiativa privată și părea să anunțe abandonarea metodelor comuniste.

Oamenii de afaceri occidentali, dornici să exploateze resursele naturale rusești și să găsească un nou debușeu pentru produsele lor, găseau

---

* Documente ale Comintern-ului scoase recent la lumină demonstrează că Reed a primit din fondurile acestuia suma de 1 milion de ruble, adică echivalentul a 1 000 de dolari, sau un kilogram și jumătate de aur.

mai multe argumente pentru a justifica reluarea relațiilor comerciale cu un regim care încălcase, în Rusia și în afara ei, toate normele unui comportament civilizat. Primul era că fiecare țară are dreptul să se conducă așa cum găsește de cuviință. Sau, cum scria Bernard Baruch în 1920, „Rușii au, după părerea mea, dreptul să aleagă cum să fie guvernați." Argumentul este perfect rațional, cu condiția ca rușii să fi avut într-adevăr dreptul să *aleagă* regimul care îi conducea.

Al doilea argument era că, în măsura în care este o lecție de bun simț și o lovitură dată doctrinelor abstracte, comerțul reprezintă un factor de civilizație. Lloyd George motiva menținerea relațiilor comerciale cu Rusia cu argumentele următoare: „Am eșuat în încercarea de a readuce Rusia pe calea cea bună prin forță. Cred că vom putea face acest lucru prin comerț, care are darul de a trezi la realitate. Aritmetica elementară cu care operează schimburile economice va face rapid evidentă extravaganța teoriilor comuniste." Henry Ford, care reușea să îmbine fanatismul anticomunist și antisemit cu relații comerciale profitabile cu Uniunea Sovietică, era și el convins de forța de influențare morală a pragmatismului economic. Cu cît comuniștii aveau să își dezvolte mai mult industria, cu atît mai rațional avea să devină comportamentul lor, fiindcă „în mecanică și în morală rațiunea este una singură".

O altă explicație a disponibilității oamenilor de afaceri de a avea raporturi normale cu Rusia Sovietică o constituia tendința lor de a considera teoriile comuniste simple mijloace propagandistice destinate maselor. Pur și simplu, nu puteau crede că un om întreg la minte ar fi fost capabil să ia în serios idei de o asemenea extravaganță. Prin urmare, comuniștii fie nu credeau în teoriile pe care le promovau — lucru care putea fi scos la iveală dacă li se ofereau tentații materiale —, fie credeau și atunci aveau să piardă curînd puterea, fiind înlocuiți cu conducători mai realiști. În oricare dintre variante, nu era nimic rău în a-i pune la încercare.

* * *

Regimul sovietic încuraja aceste tendințe nu numai pentru că avea o nevoie disperată de capitaluri occidentale, ci și pentru că își făcuse calculul — care avea să se dovedească, după cum vom vedea, corect — că relațiile comerciale aveau să deschidă calea spre recunoașterea diplomatică.

Printr-o propagandă sistematică, Moscova a reușit să proiecteze în afară o imagine favorabilă a comunismului. Vom aborda în capitolul următor acțiunile de propagandă internă ale regimului sovietic, rezumîndu-ne deocamdată la cîteva considerații asupra dimensiunii lor internaționale. Prin anvergura și intensitatea lor, aceste acțiuni au avut un caracter unic: Lenin făcea din propagandă o chestiune de maximă priori-

tate, convins că, împreună cu lipsa de unitate a adversarilor, propaganda era un factor esențial pentru supraviețuirea regimului în cele mai dificile circumstanțe. Prima condiție era însă exercitarea unui control absolut asupra tuturor surselor de informații.

Moscova a naționalizat serviciile telegrafice, creînd agenția ROSTA (Agenția Telegrafică Rusă), care în 1925 avea să fie rebotezată TASS. Agenția deținea monopolul știrilor privitoare la Rusia Sovietică.

Într-o epocă în care presa reprezenta principala sursă de informații, calea cea mai sigură de a asigura o prezentare favorabilă a regimului sovietic în străinătate era acreditarea numai a acelor ziare și ziariști care dădeau dovadă de o atitudine cooperantă. Dat fiind că fiecare dintre marile ziare dorea să aibă un birou de presă la Moscova, majoritatea lor au respectat cerința de a trimite în Rusia corespondenți cu orientare convenabilă. Ziariștii străini au învățat rapid să minimalizeze, să selecteze sau, la nevoie, să treacă sub tăcere informațiile defavorabile, să nu mai facă distincție între intențiile și realitățile regimului și să-i ia în derîdere pe criticii acestuia. Odată „adaptați", ei ajungeau să se autocenzureze și, mai devreme sau mai tîrziu, să se transforme în promotori ai propagandei sovietice. Înainte de a da drumul unei depeșe, corespondenții de presă trebuiau să obțină aprobarea departamentului de presă al Comisariatului pentru Afaceri Externe. „Erau invitați", își amintește scriitorul și corespondentul englez Malcolm Muggeridge, „pentru a li se cenzura textele, așa cum prezentau odinioară eseurile spre citire profesorilor de la Cambridge, urmărind neliniștiți fiecare încruntare sau ezitare a funcționarului sovietic și așteptînd cu groază momentul în care creionul cobora pe hîrtie ca să taie ceva." Un cenzor a refuzat odată să-i permită lui Muggeridge să transmită o relatare, cu explicația: „Nu puteți spune așa ceva, pentru că e adevărat."

Ziarele care nu intrau în joc — exemplul tipic era *Times*, de la Londra — nu primeau permisiunea de a trimite reporteri la Moscova. *New York Times*, în schimb, avea un corespondent extrem de „ascultător", pe Walter Duranty, pe care stilul luxos de viață și favorurile unei amante rusoaice l-au convins să devină apologetul regimului sovietic. Relatările lui, care au mers cu deformarea realităților rusești pînă la a nega foametea din Ucraina din anii 1932–1933, care a făcut milioane de victime, au contribuit la dezvoltarea în Statele Unite a unui curent de opinie favorabil Uniunii Sovietice a lui Stalin, ceea ce a creat condițiile pentru restabilirea în 1933 a relațiilor diplomatice dintre cele două țări.

Moscova a influențat opinia publică occidentală și prin finanțarea unor ziare străine. Exemplul cel mai grăitor este cel al organului de presă al aripii radicale a Partidului Laburist, *Daily Herald*. La începutul anilor '20, ziarul se afla într-o situație materială dificilă. Confruntat cu perspectiva falimentului, redactorul-șef, George Lansbury, a întreprins o călătorie la Moscova, în căutare de sprijin financiar. Obținînd subvențiile pe care le

dorea, *Daily Herald* a adoptat o poziție prosovietică lipsită de orice echivoc. În cursul aceluiași an, Krasin și Kamenev, aflați la Londra pentru a încheia un acord comercial cu Marea Britanie, i-au înmînat lui Lansbury pietre prețioase și platină în valoare de 40 000 de lire sterline, plus suma lichidă de 35 000 de lire sterline. Neșansa lor a făcut ca Scotland Yard-ul să îi fi urmărit. Cazul a fost făcut public și Kamenev a trebuit să părăsească Marea Britanie, iar Lansbury să înapoieze banii. Serviciile pe care le-a adus Moscovei nu l-au împiedicat pe Lansbury să fie ales în 1931 președinte al Partidului Laburist.

Prin mijloace de acest gen, adevărul despre Rusia Sovietică a fost din ce în ce mai mult ocultat, iar atmosfera a devenit favorabilă reluării cooperării economice și normalizării relațiilor diplomatice.

Problema datoriilor Rusiei reprezenta principalul obstacol în calea extinderii relațiilor comerciale și diplomatice. În ianuarie 1918, prin refuzul guvernului sovietic de a-și asuma obligațiile contractate de guvernele precedente, statele și deținătorii străini de bonuri de tezaur rusești au pierdut o sumă estimată la 6,59 miliarde de dolari — care, în termenii puterii de cumpărare, echivala în 1990 cu de zece ori cifra respectivă. Pe de altă parte, decretele de naționalizare au adus pierderi considerabile proprietarilor și acționarilor străini ai întreprinderilor rusești. Numai investitorii francezi, de exemplu, au pierdut 2,8 miliarde de dolari.

Moscova, conștientă de dimensiunile problemei, nu avea nici voința, nici capacitatea de a o rezolva în mod satisfăcător, mulțumindu-se să fluture periodic în fața creditorilor perspectiva iluzorie a rambursării datoriilor. Deși își recunoștea „în principiu" obligațiile, regimul sovietic punea niște condiții de natură să golească acest „principiu" de sens. Principala condiție pusă Occidentului pentru a-și putea recupera pierderile era să acorde Rusiei compensații pentru daunele provocate de pretinsa intervenție străină din timpul războiului civil. Unul din rapoartele confidențiale pregătite de un funcționar al Comisariatului pentru Finanțe ne dă o idee despre noțiunea pe care și-o făceau sovieticii despre aceste pierderi. Punînd pe seama Aliaților toate costurile războiului civil, împreună cu compensațiile pentru pierderile umane suferite de Armata Roșie, funcționarul respectiv obținea suma de 8,25 miliarde de dolari. La această cifră se adăugau alte 15 miliarde, ca „pierderi cauzate de pogromuri" și „daune morale" datorate poporului rus. Adăugînd în fine epidemiile, scăderea nivelului de educație și alte pierderi suferite de Rusia începînd cu octombrie 1917, se ajungea la suma totală de 92,9 miliarde, de zece ori datoria externă a Rusiei.

Problema raporturilor cu această țară care nu își onora datoriile a fost abordată inițial prin soluția iluzorie a stabilirii de relații comerciale cu cooperativele rusești. Deși instituțiile cu pricina fuseseră naționalizate,

Occidentul și Moscova pretindeau că ar fi fost vorba de asociații private. În aprilie 1921, Marea Britanie a încheiat un acord comercial cu Rusia. Alte țări aveau să îi urmeze curînd exemplul.

Patru erau țările care îi interesau în mod deosebit pe arhitecții politicii externe rusești: Franța, Statele Unite, Marea Britanie și Germania. Prioritatea principală o reprezenta Germania.

Franța continua să rămînă un dușman neîmpăcat al Rusiei Sovietice, atît din cauza pierderilor grele pe care le suferise în urma Revoluției, cît și a temerilor legate de o posibilă alianță sovieto-germană. Pentru a face față acestei din urmă eventualități, Franța a creat un „cordon sanitar" între cele două țări, ducînd față de Germania de la Weimar o politică intransigentă, care avea să îi împingă pe naționaliștii germani în brațele bolșevicilor. Moscova nu avea prin urmare motive să aștepte nimic bun de la Franța.

Statele Unite, care se ținuseră departe de rivalitățile de pe continentul european și fuseseră destul de puțin afectate de exproprierile și abuzurile guvernului sovietic, considerau Rusia Sovietică nelegitimă și refuzau să întrețină relații oficiale cu ea. Secretarul de stat american motiva în 1920 atitudinea țării sale față de regimul sovietic prin încălcarea de către acesta a „tuturor normelor și convențiilor recunoscute prin dreptul internațional". Conducătorii sovietici, adăuga el, „au promis în mod repetat să încheie acorduri cu puterile străine și să îndeplinească obligațiile care le revin, fără a avea însă nici cea mai mică intenție de a-și respecta obligațiile sau de a pune în practică eventualele acorduri". Mai mult chiar, continua secretarul de stat, au afirmat

> că însăși supraviețuirea bolșevismului în Rusia, ca și rămînerea lor la putere depind și trebuie să depindă și pe mai departe de declanșarea unor revoluții în toate marile state civilizate, inclusiv în Statele Unite....

Administrația de la Washington a refuzat prin urmare să acorde recunoaștere diplomatică Rusiei Sovietice, fără a pune însă piedici relațiilor comerciale dintre cetățenii americani și aceasta. La nivelul anilor '20, era un lucru deloc neglijabil.

Marea Britanie și-a normalizat relațiile cu Rusia Sovietică. Churchill avertizase că bolșevicii, dat fiind fanatismul lor, nu puteau fi convinși să-și abandoneze doctrina: „Din punctul lor de vedere, sistemul comunist nu și-a dovedit încă superioritatea pentru că nu a fost aplicat la o scară suficient de mare și, pentru a avea succes, va trebui extins în întreaga lume." Majoritatea politicienilor britanici considerau însă anticomunismul lui Churchill o obsesie personală, ceea ce explică lipsa de reacție la avertismentele lui, situație care avea să se repete și în cazul amenințării naziste.

Germania era pentru regimul sovietic cheia realizării ambițiilor sale pe plan internațional. Țara europeană cea mai industrializată și cu muncitorimea cea mai numeroasă, ea fusese redusă de aliați la rolul de paria. În cazul ei însă, obstacolul principal nu îl reprezentau naționaliștii sau capitaliștii, care erau dispuși să facă front comun cu bolșevicii împotriva Aliaților, ci social-democrații. Intelectualii care conduceau SPD-ul salutaseră preluarea puterii de către comuniști în octombrie 1917, dar criticau suprimarea libertăților politice, pe care le considerau vitale pentru socialism. Aceste critici, ca și orientarea pro-aliată a social-democraților germani, au făcut imposibilă colaborarea cu Moscova, care și-a îndreptat atenția spre naționaliștii conservatori și radicali.

Naționaliștii germani, obsedați de Tratatul de la Versailles, erau gata să cadă la înțelegere cu oricine i-ar fi sprijinit în anularea urmărilor acestuia și în primul rînd cu Rusia. Imediat după ce prevederile Tratatului au fost făcute publice (mai 1919), Comisariatul pentru Afaceri Externe de la Moscova le-a denunțat în termenii cei mai categorici, iar Comintern-ul a emis o proclamație intitulată „Jos Tratatul de la Versailles!" Un an mai tîrziu, în timpul puciului organizat de politicienii de dreapta și de generali cu scopul de a instaura o dictatură militară (așa-zisul puci „Kapp" din martie 1920, eșuat dealtfel), liderii Partidului Comunist German, foarte probabil la ordinul Moscovei, au adoptat o poziție neutră, afirmînd că „proletariatul nu va ridica nici măcar un deget pentru a salva republica democrată". Neputînd avea o Germanie comunistă, Moscova prefera o dictatură militară de dreapta unui guvern social-democrat.

Cel mai important susținător al ideii unei alianțe între Germania și Rusia Sovietică era generalul Hans von Seeckt, șef al comandamentului armatei și ofițerul german cu gradul cel mai înalt. Seeckt considera armata adevăratul suflet al Germaniei. Tratatul de la Versailles, prin care țara fusese practic dezarmată, însemna din punctul lui de vedere condamnarea la moarte a națiunii germane. Numit în 1920 în fruntea Reichswehr-ului, el concepuse planul refacerii în secret a capacității militare a Germaniei, în contradicție cu prevederile Tratatului de la Versailles. Era un obiectiv care nu putea fi atins decît cu sprijinul Rusiei Sovietice. Iată ce scria Seeckt: „Singura șansă a Germaniei de a-și recîștiga statutul de mare putere o reprezintă colaborarea consecventă cu o Rusie Mare." Generalul a inițiat discuții cu Radek și alți reprezentanți sovietici asupra unei cooperări militare menite să permită Germaniei să ocolească acele prevederi ale Tratatului care îi interziceau să dețină material de război modern: avioane, artilerie grea, tancuri și gaze de luptă. Colaborarea inițiată de el a continuat pînă în toamna anului 1933 și avea să se dovedească extrem de importantă în pregătirea armatelor germană și sovietică pentru cel de-al doilea război mondial.

În vara anului 1920, cînd Armata Roșie se afla la porțile Varșoviei, Seeckt a salutat o eventuală victorie a Rusiei ca pe un prim pas în lichidarea urmărilor păcii de la Versailles: dacă Polonia era distrusă, iar Rusia și Germania ajungeau din nou să aibă o graniță comună, armătura „cordonului sanitar" creat de francezi avea să se prăbușească. „Viitorul aparține Rusiei", scria generalul. „Rusia are resurse nelimitate și e inexpugnabilă." Un stat german aliat cu Rusia avea să impună respect Aliaților, alternativa fiind transformarea germanilor într-o națiune de „iloți". Seeckt nu era îngrijorat de repercusiunile pe care o orientare procomunistă le-ar fi putut avea în plan intern, convins că guvernul ar fi cîștigat astfel simpatia elementelor radicale. Vom discuta ceva mai departe rezultatele colaborării militare inițiate de Seeckt.

Cercurile de afaceri germane erau la fel de interesate într-o cooperare cu Rusia Sovietică. Înainte de 1914, Rusia fusese principalul partener comercial al Germaniei. Exista temerea că „anglo-saxonii" aveau să profite de slăbiciunea Germaniei pentru a acapara comerțul exterior rusesc. Oamenii de afaceri germani nu erau preocupați de subversiunea comunistă, mai mult chiar, sperau ca întărirea relațiilor economice cu Moscova să contribuie la stabilizarea țării și să facă regimul sovietic să fie interesat în menținerea unei Germanii capitaliste. (Ministerul de externe german lansase chiar sloganul „Bolșevicii trebuie să ne salveze de bolșevism".) După reluarea oficială a relațiilor comerciale (mai 1920), schimburile economice dintre cele două țări au cunoscut o creștere rapidă, Germania redevenind în următorul deceniu principalul partener comercial al Rusiei. În 1932, grație și creditelor germane, 47 la sută din importurile sovietice proveneau din Germania.

Se puneau astfel bazele unei apropieri germano-sovietice, pe care Tratatul de la Rapallo din 1922 avea să o consfințească, spre surprinderea întregii lumi.

În ultimă instanță, strategiile convenționale ale misiunilor diplomatice și economice sovietice se vor fi dovedit mai eficiente decît acțiunile subversive ale Comintern-ului. De la crearea lui în 1919, pînă în 1943, cînd a fost desființat, acesta a înregistrat un lung șir de eșecuri, explicabile în primul rînd prin ignorarea de către bolșevici a realităților europene. Liderii partidului petrecuseră ani îndelungați în Occident: între 1900 și 1917, Lenin trăise cincisprezece ani, Trotki zece, iar Zinoviev doisprezece ani în afara Rusiei. Viața lor se desfășurase însă în izolarea cercurilor emigrației, în contact cu elementele cele mai radicale ale mișcării socialiste europene. Liderii bolșevici erau la curent cu multe, dar înțelegeau prea puțin. Între ei și lumea occidentală pe care vroiau să o revoluționeze se ridica o barieră mentală de netrecut. Noțiunea de „cortină de fier" a intrat în uz încă din anii '20.

Nu erau nici măcar dispuși să învețe din această experiență. „Nu credeți că din luptele, mișcările sociale și revoluțiile din alte țări se pot trage învățăminte?" îl întreba exasperat pe Zinoviev un delegat englez din Comintern. „Rușii au venit aici doar ca să dea lecții?" Întors acasă, un alt delegat englez la Congresul al II-lea al Comintern-ului avea să scrie:

> Poate că lucrul cel mai izbitor era totala incapacitate a Congresului de a lua decizii în cunoștință de cauză în privința mișcării socialiste engleze. Unele din tacticile folosite cu succes în Rusia ar fi condus la eșecuri grotești, dacă ar fi fost puse în aplicare la noi. Cei care nu cunosc realitățile rusești nu-și pot face o idee despre enorma diferență dintre Rusia, țară medievală, semi-barbară, cu o organizare (politică) fragilă și o cultură politică frizînd infantilismul, și Marea Britanie, stat insular cu structuri și instituții politice bine puse la punct, stabile, și o industrie centralizată.

Moscova nu numai că ignora astfel de opinii, ci îi sancționa cu duritate pe cei care îndrăzneau să-i critice politica. Una din figurile de frunte ale comunismului german, Paul Levi, care îi avertizase pe sovietici asupra riscurilor pe care le presupunea organizarea unor lovituri revoluționare în Germania, a fost declarat „trădător" și exclus din Comintern. Levi fusese pedepsit nu pentru că ar fi greșit (de vreme ce Lenin însuși recunoștea că sfaturile lui erau utile), ci pentru că dăduse dovadă de insubordonare.

Ca rezultat al acestei atitudini, Moscova a ajuns să conteze din ce în ce mai mult pe indivizi docili și maleabili, care nu puteau fi decît lipsiți de principii și coruptibili. Angelica Balabanov nu a reușit să treacă peste hotărîrea lui Lenin de a cheltui oricît pentru a cumpăra noi adepți și a influența opinia publică. Mărturisindu-și îndoielile, secretara Comintern-ului a primit din partea lui Lenin următorul răspuns: „Te rog, nu face economii. Cheltuiește milioane, cît mai multe milioane." Fondurile erau dirijate pe mai multe canale: arhivele Comintern-ului înregistrează mari sume de bani plătite unor partide, publicații sau cetățeni străini. Subvențiile de acest gen au permis Moscovei să controleze mișcarea comunistă europeană, ducînd însă totodată la degradarea acesteia, prin descurajarea celor loiali și atragerea unor aventurieri lipsiți de scrupule.

Acestor explicații ale eșecului Comintern-ului li se mai poate adăuga una, imponderabilă prin însăși natura ei. Ea ține de substanța tipic rusească a bolșevismului. Mișcarea radicală rusă s-a distins întotdeauna prin extremismul ei inflexibil, prin atitudini de genul „totul sau nimic" sau „cu orice preț", ostile compromisului. Explicația stă în faptul că, înainte de a ajunge la putere, radicalii ruși, intelectuali care nu se bucurau de prea multă audiență, își construiseră identitatea exclusiv pe forța ideilor. Astfel de indivizi existau și în Occident, mai ales în rîndul anarhiștilor, dar ei reprezentau acolo o minoritate insignifiantă. Radicalii europeni vroiau să reformeze ordinea existentă, nu să o distrugă. Dimpotrivă, radicalii ruși

găseau că nu merita să păstreze mare lucru din moștenirea istorică. Din punctul lor de vedere, comuniștii occidentali și simpatizanții lor erau lipsiți de autenticitate. „Bolșevismul e un cuvînt rusesc", scria un emigrant anticomunist în 1919,

> dar nu numai un cuvînt. Sub forma și în manifestările în care s-a cristalizat pe pămîntul Rusiei în ultimii doi ani, bolșevismul este un fenomen pur rusesc, cu rădăcini profunde în sufletul rus. Cînd îi aud vorbind despre bolșevismul german sau maghiar, îmi vine să zîmbesc. Să fie vorba acolo de bolșevism? La suprafață și poate doar în plan politic. Însă fără sufletul specific. Fără sufletul rus. Nu e decît un pseudo-bolșevism.

Capitolul XIV

VIAȚA SPIRITUALĂ

Pentru marxiști, cultura e o „suprastructură" condiționată economic, care reflectă interesele și valorile claselor dominante. Religia e o credință primitivă, o relicvă a epocilor în care oamenii făceau primii pași în înțelegerea lumii înconjurătoare; un instrument prin intermediul căruia clasele care domină economia țin în robie masele. Triumful socialismului va da naștere unei culturi noi, care va exprima interesele și valorile proletariatului, noua clasă conducătoare. Religia va dispărea.

Bolșevicii atribuiau acestor teze o valoare axiomatică. Ajunși la putere, ei au trecut la punerea lor în practică, încercînd să creeze o cultură nouă, proletară și să distrugă cu brutalitate credințele și practicile religioase. Însă, dincolo de aceste linii generale, bolșevicii nu reușeau să cadă de acord asupra celor mai nimerite metode de aplicare a platformei lor religioase și culturale; unii cereau lichidarea fără cruțare a moștenirilor trecutului, alții propuneau o abordare mai nuanțată. Lenin, care avea ultimul cuvînt de spus în toate problemele, sprijinea adoptarea unei tendințe liberale în cultură, dar în privința religiei era adeptul persecuției deschise.

Cultura ca propagandă

Liderii bolșevici aveau o viziune pur instrumentală despre cultură, considerată drept o latură a procesului de guvernare menită să modeleze spiritele și să sădească în ele convingerile necesare construirii societății socialiste. Funcția ei esențială era propaganda în înțelesul cel mai larg al termenului: propaganda prin literatură, prin artele vizuale, prin teatru și mai ales prin învățămînt.

Nu bolșevicii erau inventatorii propagandei, firește. Începuturile ei trebuie situate la începutul secolului al XVII-lea, cînd papalitatea a înființat Congregatio de Propaganda Fide, cu scopul de a răspîndi catolicismul. În timpul primului război mondial, toate puterile beligerante au recurs la acțiuni propagandistice. În cazul bolșevicilor, noutatea consta în rolul central pe care îl juca propaganda în viața societății: dacă pînă atunci ea fusese utilizată pentru a înfrumuseța sau deforma realitatea, în Rusia comunistă propaganda a devenit un surogat al realității. Propaganda comunistă se

străduia — și într-o măsură surprinzătoare a și reușit — să creeze o lume fictivă, în paralel cu aceea a experienței de zi cu zi și în contrast puternic cu ea, o lume în care cetățenilor sovietici li se cerea să creadă, sau cel puțin să se prefacă a crede. Pentru a-și atinge scopul, Partidul Comunist a instaurat un monopol absolut asupra tuturor surselor de informație și opinie, tinzînd treptat să taie cetățenilor orice legătură cu restul lumii. Prin anvergura ei, prin ingeniozitatea și hotărîrea cu care a fost aplicată, propaganda a reușit să creeze un univers imaginar care eclipsa pentru mulți dintre cetățenii sovietici realitatea vie, inducîndu-le un soi de schizofrenie intelectuală.

Primii ani din istoria culturii sovietice au stat sub semnul unei dualități izbitoare: pe de o parte, experimente îndrăznețe și libertate creatoare neîngrădită; pe de altă parte, înregimentarea culturii, pusă în slujba intereselor politice ale noii elite conducătoare. Deși observatorii din afară și istoricii s-au aplecat în special asupra creațiilor fanteziste ale artiștilor din rîndul bolșevicilor și al tovarășilor de drum ai acestora, fenomenul cel mai semnificativ rămîne ascensiunea tăcută a noii birocrații „culturale", pentru care cultura nu era decît o formă a propagandei, iar propaganda forma cea mai înaltă de cultură. În anii '30, cînd Stalin controla deja societatea rusă cu o mînă de fier, experimentele au încetat brusc: birocrația își intrase în rol.

În privința politicii culturale, bolșevicii erau împărțiți în două orientări, în funcție de valoarea pe care o atribuiau moștenirii trecutului. O primă tendință, apărută după Revoluție și grupată în jurul mișcării „Cultura Proletară" (Proletkult), afirma că toate creațiile din epocile „feudală" și „burgheză" își pierdeau orice relevanță în noua societate comunistă. Ele trebuiau distruse, sau măcar trecute sub tăcere, pentru a lăsa loc descătușării libere a energiilor creatoare ale clasei muncitoare. Responsabilii Proletkult-ului, tutelați de influentul conducător al Comisariatului Instrucțiunii Publice, Anatoli Lunacearski, au trecut cu entuziasm la transpunerea în practică a teoriilor lor, înființînd pentru muncitori studiouri în care învățau să deseneze și să picteze și „ateliere" de creație poetică.

În privința conținutului noii culturi, teoreticienii Proletkult-ului nu insistau prea mult, lăsînd definirea lui pe seama creativității spontane a maselor. Erau totuși de acord asupra unui lucru: „inspirația" individuală nu avea ce căuta în arta nouă, ea fiind o iluzie „burgheză". Cultura era produsul relațiilor economice dintre indivizi și al luptei lor neîncetate pentru a supune natura. În societatea socialistă, construită pe principiul colectivismului, cultura trebuia să aibă un caracter colectiv. Un reprezentant proeminent al proletcultismului, Aleksei Gastev, fost metalurgist devenit poet și teoretician, descria viziunea unui viitor în care oamenii aveau să fie simple automate, identificabile prin coduri în loc de nume și lipsite de idei sau sentimente proprii:

> Psihologia proletariatului este puternic standardizată de mecanizarea mișcărilor și a gîndirii de zi cu zi.... Tocmai această trăsătură conferă psihologici proletare izbitoarea ei anonimitate, făcînd posibilă desemnarea fiecărei entități proletare prin A, sau B, sau C, sau 325, 075, sau 0, ș.a.m.d.... Prin urmare, de la un capăt la celălalt al lumii, proletariatul este străbătut de un flux impetuos de curenți psihologici, ca și cum nu ar mai exista un milion de creiere proletare diferite, ci un singur creier universal. În viitor, această tendință va face ca, treptat, gîndirea individuală să dispară.

Anumiți teoreticieni proletcultiști considerau că ziarele reprezintă modelul ideal de creativitate colectivă. În cadrul „atelierelor" de poezie, ei încercau să creeze poeme compozite, în care fiecare participant contribuia cu un vers. Lucrul cel mai bun pe care îl realiza Proletkult-ul era să dea o minimă educație unor oameni care nu avuseseră pînă atunci nici un fel de contact cu arta sau literatura; în cel mai rău caz, își pierdea timpul cu experimente diletantiste, care nu produceau nimic valoros sau durabil.

Politica i-a pierdut pe proletcultiști. Lenin privea cu scepticism însăși noțiunea de „cultură proletară", considerînd că gradul de cultură al maselor și potențialul lor creator erau insignifiante. Sarcina guvernului sovietic trebuia să fie, în opinia lui, răspîndirea în mase a aptitudinilor științifice și tehnice moderne. Deși i se părea absurdă negarea moștenirii artistice și literare ruse în favoarea creațiilor imature ale unor muncitori transformați în artiști și scriitori amatori, a tolerat acțiunile Proletkult-ului pînă în momentul în care a devenit conștient de ambițiile politice ale acestuia. Aleksandr Bogdanov, fondatorul și principalul teoretician al mișcării, considera că organizațiile culturale trebuiau să fie independente de instituțiile politice și să coexiste, pe picior de egalitate, cu organizațiile de partid. Grație protecției lui Lunacearski, rețeaua celulelor proletcultiste, care cuprindea la un moment dat 80 000 de membri activi și 400 000 de simpatizanți, nu era supervizată de Comisariatul Instrucțiunii Publice, deși acesta o finanța. Pus la curent cu situația (în toamna anului 1920), Lenin a decis trecerea imediată a organizațiilor Proletkult-ului în subordinea Comisariatului. Treptat, mișcarea avea să dispară.

Regimul comunist condus de Lenin își exercita controlul asupra activităților culturale prin intermediul a două instrumente: cenzura și monopolul strict asupra organizațiilor și acțiunilor culturale.

Cenzura era un element tradițional în viața societății ruse. Înainte de 1864 era practicată de o manieră „preventivă" dintre cele mai oneroase, așa cum nu se mai întîmpla de mult în restul Europei: toate manuscrisele trebuiau aprobate de un funcționar al cenzurii, înainte de a putea fi publicate. În 1864 s-a trecut la un sistem de cenzură „punitivă", autorii și edi-

torii fiind pasibili de trimiterea în judecată dacă publicau materiale considerate incitatoare. Cenzura avea să fie definitiv desființată în 1906.

Importanța pe care bolșevicii o acordau supravegherii informațiilor și dirijării opiniei publice reiese și din faptul că în primul decret emis după luarea puterii se prevedea suprimarea tuturor ziarelor care refuzau să recunoască legitimitatea noului regim (vezi mai sus, p. 148). Decretul a întîmpinat o asemenea rezistență din partea întregii societăți, încît a trebuit să fie anulat. Bolșevicii au găsit alte modalități de a controla cuvîntul tipărit. Noul guvern și-a instaurat monopolul asupra presei și a publicității. Un tribunal revoluționar special al presei judeca editorii care publicau informații considerate ostile autorităților. În ciuda piedicilor, presa liberă continua să supraviețuiască; în prima jumătate a anului 1918 apăreau în Rusia cîteva sute de publicații independente, dintre care 150 numai în Moscova. Zilele lor erau însă numărate: Lenin nu făcea nici un secret din intenția lui de a desființa presa scrisă de îndată ce condițiile aveau să i-o permită.

Ocazia s-a ivit în iulie 1918, în urma revoltei socialist-revoluționarilor de stînga. Imediat după înăbușirea rebeliunii, guvernul a oprit tipărirea tuturor ziarelor și periodicelor care nu erau controlate de bolșevici, unele dintre ele întemeiate în secolul al XVIII-lea. Prin această acțiune fără precedent erau eliminate dintr-o singură mișcare sursele independente de informații și opinie, iar Rusia era împinsă într-o situație pe care nu o mai cunoscuse dinaintea domniei lui Petru cel Mare, cînd informațiile erau monopolul statului și opinia o făcea țarul.

Ca și regimul țarist, cel bolșevic dovedea o mai mare îngăduință față de cărți, al căror public era destul de restrîns. Și în acest domeniu libertatea de expresie a fost însă puternic îngrădită, prin naționalizarea tipografiilor și a editurilor. Toate cărțile apăreau cu aprobarea Editurii de Stat (Gosizdat).

Statul și-a desăvîrșit controlul asupra circulației informațiilor și ideilor prin crearea, în iunie 1922, a unui organism central de cenzură, care purta denumirea inocentă de Administrația Principală a Problemelor Literare și Editoriale (Glavlit) și era subordonat Comisariatului Instrucțiunii Publice. Cu excepția materialelor emanînd de la Partidul Comunist, organizațiile afiliate lui și Academia de Științe, toate publicațiile aveau să fie supuse cenzurii preventive a Glavlit-ului. Acesta cuprindea și un departament însărcinat cu cenzura în domeniul artelor spectacolului. Rușii au învățat rapid arta autocenzurii, prezentînd spre publicare doar acele materiale despre care știau din experiență că aveau șansa să primească autorizația de apariție. În anii '20, aparatul cenzurii era deja pus la punct, dar condițiile erau încă destul de puțin restrictive. Un deceniu mai tîrziu, orice urmă de gîndire independentă dispăruse.

Deși îi curta cu insistență pe scriitori, noul regim întîmpina în mediile literare o opoziție aproape unanimă. În afara cîtorva poeți și prozatori care se arătau dispuși să coopereze, autorii ruși au reacționat la restricțiile impuse activității lor emigrînd sau retrăgîndu-se din viața culturală. Cei care aleseseră această din urmă cale se confruntau cu dificultăți materiale extreme, fiind nevoiți să îndure frigul în timpul iernii și foamea aproape în permanență. Singurul mod de a avea condiții de viață suportabile era supunerea față de autorități, însă, spre cinstea lor, marea majoritate a scriitorilor au refuzat să se vîndă.

Un singur curent literar a colaborat cu bolșevicii din convingere, cel al futuriștilor. Apărut în Italia în anii premergători primului război mondial, futurismul avea să numere printre reprezentanții lui un mare număr de simpatizanți ai lui Mussolini. Futuriștii ruși, asemeni celor italieni, disprețuiau burghezia și creațiile ei artistice și tînjeau după o cultură nouă, în ton cu tehnologia modernă și ritmurile erei mașinismului. Exaltînd energiile primitive, militau pentru raderea de pe fața pămîntului a tuturor muzeelor și bibliotecilor. Futuriștii, lăsîndu-se ghidați de „impuls" și nu de puterea rațiunii, au intrat în sfera de atracție a fascismului și comunismului, cu care aveau în comun ura față de civilizația burgheză decadentă.

Poetul „de curte" al regimului bolșevic, futuristul Vladimir Maiakovski, personifica din multe puncte de vedere opusul idealului comunist al omului colectiv. Personaj de un egocentrism obsesiv, și-a intitulat prima piesă de teatru *Vladimir Maiakovski*, primul volum de versuri *Eu!* și autobiografia *Eu însumi*. Maiakovski se străduia întotdeauna să se afle în centrul atenției, punînd în scenă piese scandaloase, recitînd cu glas tunător poezii în întruniri publice, sau desenînd afișe propagandistice. Lenin îi disprețuia bufoneriile și eticheta poeziile scrise de el „stupidități patente". Maiakovski însă continua să prospere, fiindcă era singurul poet talentat care se arăta dispus să ridice în slăvi noul regim. Inovațiile lui prozodice, ca și disprețul față de morala tradițională pe care îl afișa contribuiau la promovarea ideii că Partidul Comunist se situa în avangarda istoriei. În 1930, cînd autoritățile staliniste au început să-i restrîngă libertatea de exprimare, Maiakovski s-a sinucis.

Deși Maiakovski se bucura de toate onorurile, autoritățile sovietice găseau mult mai pe gustul lor versurile lui Demian Bednîi, poetastru care versifica la comandă lozincile momentului. Troțki îl aprecia în mod deosebit, pentru că nu scria doar în rarele momente în care era vizitat de muze, ci „zi de zi, ceas de ceas, după cum o cereau evenimentele... și Comitetul Central". Trupele Armatei Roșii erau, pare-se, inspirate de refrenurile lui, în momentele de șovăială.

Marea poezie, poezia făcută să dăinuie, era opera unor poeți care se izolaseră de mizeriile epocii. Anna Ahmatova și soțul ei, Nikolai Gumiliov, Osip Mandelștam, Serghei Esenin și Boris Pasternak își duceau viața în

tăcere, departe de lume, fără beneficii materiale sau publicitate. Pentru toate există însă un preț. Gumiliov a fost executat în 1921, sub acuzația de a fi făcut parte dintr-o organizație contrarevoluționară: este, se pare, primul scriitor rus de renume despre care nu se știe unde a fost îngropat. Esenin avea să se sinucidă în 1925. Mandelștam a pierit în 1939, într-unul din lagărele sovietice. Ahmatova și Pasternak au supraviețuit, însă cu prețul unor umilințe pe care suflete mai puțin călite nu le-ar fi putut îndura.

Aleksandr Blok a reprezentat un caz aparte. Poet simbolist de frunte în anii premergători primului război mondial, nu manifestase nici un fel de interes față de politică înainte de Revoluție. În anii 1917–1918, purtat de valul revoluționar și cuprins de un soi de delir creator, Blok avea să scrie ceea ce mulți consideră a fi poemul cel mai remarcabil născut din Revoluție. „Cei doisprezece" înfățișează Gărzile Roșii — însetate de sînge și neînduplecate — mărșăluind în urma unui Crist nevăzut, spre a zdrobi lumea „burgheză". Blok avea să fie repede dezamăgit, din clipa în care forțele elementare pe care le exalta în poeziile lui au fost sugrumate de mîna de fier a statului. A încetat să mai scrie poezie și a murit în 1921, stăpînit de deziluzii.

Romanul a avut o soartă proastă în primii ani ai noului regim. Scriitorii de talent se hotărau cu greu să suporte chingile comandamentelor politice, cu atît mai mult cu cît acestea impuneau ca personajele romanești să fie tratate nu ca individualități distincte, ci prin prisma tipologiei de clasă. Proza sovietică a începuturilor încerca să descrie modul în care Revoluția și războiul civil zguduiseră din temelii vechile valori și tradiții. Accentul era pus pe violență. Într-un gen aparte se încadrează romanul distopic al lui Zamiatin, *Noi*, imagine de coșmar a unei lumi care prefigura societatea viitoare a lui Gastev. Apărut în primă ediție în străinătate, romanul a inspirat celebrul *1984* al lui George Orwell.

Într-o țară în care majoritatea populației nu știa să citească sau să scrie, cuvîntul tipărit nu era la îndemîna multora. Interesați să își extindă influența în rîndul maselor, bolșevicii au ales mijloace mai eficiente pentru a-și răspîndi ideile, încurajînd experimentele teatrale și cinematografice. În afara teatrului clasic, comuniștii au făcut apel la spectacole neconvenționale, de la cabaretul politic și teatrul stradal la reconstituirea în aer liber a unor evenimente istorice.

Dramele cu subiect revoluționar erau menite să cîștige noi sprijinitori regimului și, în același timp, să trezească dispreț și ură față de adversarii acestuia. Regizorii sovietici împrumutau tehnici artistice inovatoare de la confrații lor occidentali și mai ales de la creatorii germani. Străduința lor era să elimine barierele dintre actori și public, prin renunțarea la spațiul scenic clasic și montări realizate pe stradă, în fabrici și pe front. Spectatorii erau încurajați să intre în interacțiune directă cu actorii. Granița dintre realitate și fantezie se ștergea aproape cu totul, ceea ce făcea să dispară și distincția dintre realitate și propagandă.

Teatrul agitatoric, sau „agit-prop", miza pe vulgarizarea personajelor, care deveneau simple fantoșe, exemplificări ale virtuții ideale sau ale răului în stare pură. Conflictele interioare și confruntările între individualități, care alcătuiesc veritabila substanță a dramei, erau înlocuite de ciocnirea primitivă dintre personajele „pozitive" și cele „negative", încadrate după apartenența lor de clasă.

Piesele de acest gen erau montate adesea în aer liber, cu actori profesioniști deghizați în simpli spectatori, spre a da replici care ridiculizau vechiul regim și pe „capitaliștii" occidentali. Erau exploatate sentimentele xenofobe și invidia, iar publicul era stimulat să-și exprime deschis resentimentele, idealizate apoi ca expresii ale conștiinței de clasă.

S. Tretiakov a produs un exemplu notabil de dramă a urii, piesa *Mă auzi, Moscovă?*, pe care Serghei Eisenstein, viitorul cineast, a pus-o în scenă la Moscova, în 1924. Acțiunea piesei, desfășurată în Germania epocii și înfățișînd lupta muncitorilor comuniști împotriva „fasciștilor", a stîrnit un val de entuziasm în rîndul spectatorilor:

> Actele al doilea și al treilea creau în public tensiunea necesară, conducînd la explozia din actul al patrulea, în care muncitorii [germani] devastau tribuna fasciștilor. Spectatorii se ridicaseră în picioare. Se auzeau strigăte de „Acolo, acolo! Uite, contele fuge! Puneți mîna pe el!" Un student de la o universitate muncitorească, un adevărat uriaș, arăta spre cocotă, strigînd: „Ce vă tot codiți? Înșfăcați-o!" și însoțindu-și îndemnurile cu o înjurătură suculentă. După ce „cocota" a fost omorîtă și scoasă de pe scenă, studentul a mai înjurat o dată, satisfăcut, apoi a adăugat: „A primit ce merita." Cuvintele răsunaseră atît de convingător încît o doamnă în haină de blană, așezată alături, s-a pierdut cu firea, sărind în picioare și țipînd speriată: „Dumnezeule! Ce se petrece aici? Ne vor omorî și pe noi", după care s-a năpustit spre ieșire. Cu fiecare fascist ucis, aplauzele și strigătele se întețeau. Au existat relatări că un militar de pe unul din ultimele rînduri și-a scos revolverul și l-a îndreptat spre cocotă, dar vecinii au reușit să-l liniștească. Entuziasmul îi cuprinsese chiar și pe actori. Personaje din mulțimea aflată în fața tribunei, simpli figuranți, nemaiputîndu-se stăpîni, s-au alăturat muncitorilor care îi atacau pe fasciști, trebuind să fie trași de picioare spre a fi opriți.

Un gen de spectacole foarte gustate la începutul anilor '20 erau reconstituirile în aer liber ale unor evenimente istorice, la care luau parte mii de figuranți și care erau menite să-i prezinte pe comuniști într-o lumină favorabilă. Cea mai celebră montare de acest fel, *Cucerirea Palatului de Iarnă*, ocazionată de aniversarea a trei ani de la puciul din octombrie, a avut loc în centrul Petrogradului, cu participarea a 6 000 de figuranți. Reconstituirea, pe baza căreia Eisenstein avea să turneze un film, a culminat cu asaltul Gărzilor Roșii asupra palatului. Instantaneele luate atunci sînt prezentate pînă în ziua de astăzi ca fotografii din timpul Revoluției, deși în realitate nu a avut loc nici un asalt.

Din cauză că spectacolele de acest gen implicau cheltuieli enorme, guvernul și-a îndreptat atenția spre cinema. Regizorul american D. W. Griffith a exercitat o influență considerabilă asupra cinematografiei sovietice de început. Realizatorii ruși erau atrași mai ales de tehnica lui de montaj și de gros-planuri, care aveau un puternic efect emoțional asupra spectatorilor.

Artiștii plastici, arhitecții și compozitorii care se puseseră în slujba noului regim nu au întîrziat să-și adapteze talentul transformărilor revoluționare prin care trecea Rusia.

Curentul artistic cel mai influent al anilor '20, cunoscut sub numele de constructivism, viza, ca și teatrul comunist, desființarea barierelor dintre artă și realitate. Inspirîndu-se din Bauhaus-ul german, constructiviștii ruși respingeau formalismul și încercau să impregneze estetica în viața de zi cu zi. Gama lucrărilor mergea de la pictură, arhitectură, design industrial și arta ilustrației, pînă la creație vestimentară și publicitate. Constructivismul respingea în mod agresiv toate formele „artei înalte", tradiționale. Pictorul Aleksandr Rodcenko a expus la un moment dat trei „pînze", fiecare în cîte una din culorile primare, afirmînd că arta picturii murise.

Pe măsură ce accentul se deplasa spre creațiile stradale, muzeele au căzut în desuetudine. Afișele se bucurau de o atenție specială. În timpul războiului civil, ele proclamau triumful iminent al Armatei Roșii asupra inamicilor, înfățișați ca niște paraziți respingători. Mai tîrziu aveau să servească unor scopuri didactice, inclusiv combaterii religiei. În 1918 și 1919, artiștii aflați în slujba statului sovietic umpleau pereții clădirilor publice și ai caselor, trenurile și tramvaiele cu graffiti conținînd lozinci propagandistice.

Arhitecții avangardiști considerau că structurile comuniste trebuiau construite din materiale potrivite cu noua eră: declarînd lemnul și piatra „burgheze", ei foloseau metalul, sticla și betonul. Exemplul cel mai cunoscut de proiect arhitectural din primii ani ai comunismului este cel al lui Vladimir Tatlin, monumentul închinat Internaționalei a III-a. Tatlin, constructivist de frunte, vroia ca arhitectura „proletară" să fie la fel de mobilă precum metropola modernă. În consecință, monumentul proiectat de el era o structură în permanentă mișcare. Clădirea urma să aibă trei nivele. Cel inferior trebuia să execute o rotație anuală, cel intermediar o rotație lunară, iar cel superior să se rotească zilnic; cu o înălțime totală de 400 de metri, monumentul ar fi depășit cele mai înalte clădiri din lume. Proiectul nu avea să se materializeze însă niciodată. Tatlin este și autorul unui proiect de aparat de zbor pus în mișcare de forța omului — aparat care nu s-a ridicat niciodată de la sol.

Viața muzicală rusă intrase în declin după Revoluție, în urma căreia cei mai buni compozitori și interpreți emigraseră în Occident. Cei rămași s-au orientat spre un stil novator, creînd de pildă adevărate „orgii muzi-

cale", în care instrumentele folosite nu erau cele „burgheze", prea vetuste, ci motoare, turbine și sirene. Locul dirijorului era luat de un „maestru de zgomote". „Simfonia sirenelor de fabrică", interpretată în primă audiție la Moscova, conținea sunete atît de stranii, încît publicul nu reușea să distingă nici unul din acordurile cunoscute. Noul gen muzical a înregistrat cel mai mare triumf o dată cu prezentarea la Baku, în 1922, cu ocazia celei de-a cincea aniversări a Revoluției, a unui „concert" interpretat de unitățile flotei Mării Caspice — sirene de ceață și de fabrică, două baterii de artilerie, mitraliere și avioane.

Creațiile scriitorilor și artiștilor subvenționați de guvernul leninist nu aveau aproape nimic în comun cu gusturile maselor, presupușii lor destinatari. Cultura poporului rămînea ancorată în religie. Studiile asupra orientărilor de lectură arată că în anii premergători Revoluției și imediat după aceasta, țăranii și muncitorii obișnuiau să citească mai ales producții religioase; în ceea ce privește lecturile laice, gusturile lor mergeau spre literatura de evaziune. Experimentele în materie de roman și poezie, pictură, arhitectură și muzică erau reflexe ale avangardismului european, fiind prin urmare destinate nu consumului popular, ci elitelor cultivate. Stalin a înțeles perfect acest lucru. Din momentul în care și-a instaurat dictatura personală, a pus capăt experimentalismului în artă și a impus standarde literare și estetice care — cînd nu erau pur și simplu pastișe după clasicii literaturii ruse sau după „Lacul lebedelor" — depășeau prin realism primitiv și didacticism cele mai proaste producții ale epocii victoriene.

În limba rusă există două cuvinte pentru ceea ce am încadra în termenul general de „învățare": *obrazovanie*, care înseamnă „instruire", și *vospitanie*, adică „educare". Primul se referă la procesul de transmitere a cunoștiințelor, iar cel de-al doilea la formarea personalității. Regimul sovietic își dedica toate forțele „educării": instituțiile statului, de la sindicate la Armata Roșie, aveau misiunea de a forma cetățenii în spiritul comunismului și al creării unui om nou — în asemenea măsură încît Rusia Sovietică le apărea unora dintre contemporani ca o imensă școală. În afară de „educare" în sensul cel mai larg al termenului, bolșevicii se preocupau și de „învățămînt", în înțelesul său convențional. Ca și în celelalte aspecte ale vieții sovietice, „corectitudinea politică" era cuvîntul de ordine în orele de clasă: Lenin nu concepea în nici un caz ideea unei educații „neutre" din punct de vedere ideologic. Din această perspectivă, programul partidului definea în 1919 școlile ca „instrumente ale transformării socialiste a societății". Elevii trebuiau deci „dezintoxicați" de ideile „burgheze", în primul rînd de convingerile religioase. Învățămîntul presupunea pe de altă parte inculcarea valorilor comuniste, pozitive, și a cunoașterii științifico-tehnice.

Teoretic, instruirea și educarea, considerate responsabilități ale statului, trebuiau să înceapă din clipa în care copilul vedea lumina zilei. Părinții nu aveau nici un drept asupra copiilor. Iată ce afirma Evgheni Preobrajenski, autoritate comunistă în materie:

> Din punctul de vedere al socialismului, nu este rațional ca un membru al societății noastre să-și considere corpul proprietatea lui personală, inalienabilă, dat fiind că individul nu reprezintă decît o verigă în evoluția speciilor. Cu atît mai irațional ar fi deci ca părinții să considere că progeniturile sînt „ale lor".

Au fost puse la punct planuri ambițioase, prin care copiii urmau să fie luați de sub îngrijirea părinților, dar proiectul a eșuat din lipsă de fonduri. Promotorii acestor idei radicale nu ținuseră cont de faptul că, spre deosebire de mame, care își îngrijesc copiii în mod gratuit, alții ar fi trebuit plătiți, pentru a se ocupa de copii.

În mai 1918 a fost emis un decret de naționalizare a școlilor. Cîteva luni mai tîrziu toate instituțiile de învățămînt erau integrate într-un sistem unic, Uniunea Școlilor de Muncă, cu o programă structurată în două etape: cursul inferior, pentru copiii între opt și treisprezece ani, și cel superior, pentru copiii între treisprezece și șaptesprezece ani. Învățămîntul era obligatoriu pentru toți copiii de vîrstă școlară, băieții și fetele învățînd împreună.

În noile școli, autoritatea profesorilor era puternic restrînsă. Numiți de acum înainte „lucrători școlari", pe scurt *școlari*, profesorii nu aveau dreptul să pedepsească elevii, să le dea teme sau să pună note. Administrarea școlilor era încredințată unor comitete din care, pe lîngă „lucrătorii școlari", făceau parte elevi din cursul superior și muncitori de la fabricile învecinate. Lunacearski, admirator al filozofiei educaționale a lui John Dewey, punea accentul pe „învățarea prin muncă". Sovieticii au experimentat cele mai avansate teorii ale educației importate din Occident, dar, în afara cîtorva școli-model, încercările lor au eșuat: în majoritatea școlilor, incapacitatea profesorilor de a înțelege noile metode și lipsa de fonduri au dus la scăderea nivelului de învățămînt. Aspectul financiar era într-adevăr extrem de constrîngător. Între 1918 și 1921, procentul din bugetul național destinat Comisariatului Instrucțiunii Publice nu a depășit 3 la sută. După estimările lui Lunacearski, acești bani nu acopereau decît între 25 și 33 la sută din necesitățile învățămîntului. În 1925–1926, spunea el, suma alocată pe cap de locuitor a fost cu o treime mai mică decît în 1913. Se repeta situația din ultimii ani ai regimului țarist: în ciuda promisiunilor de generalizare a educației școlare, doar 45 la sută din copii urmau cursurile unei școli.

Mărturii din epocă demonstrează că singurele inovații care „au prins" au fost reducerea cerințelor programei și limitarea autorității profesorilor. Fragmentul literar următor, datînd din epoca respectivă și conceput sub forma unui jurnal scris de un copil de cincisprezece ani, reușește să transmită ceva din atmosfera care domnea în școlile sovietice la începutul anilor '20:

5 Octombrie

Astăzi, întreaga grupă a fost indignată. Iată ce s-a petrecut. O *școlarka* [„lucrătoare școlară"] nouă a venit să predea științele naturii. O chema Elena Nikitișna Kaurova, iar noi am poreclit-o Elnikitka. Ne-a împărțit temele și apoi ni s-a adresat:
„Copii!"
Atunci m-am ridicat în picioare și i-am spus: „Nu sîntem copii."
La care ea: „Firește că sînteți copii și nu o să vă spun altfel."
I-am răspuns: „Fiți mai politicoasă, sau zburați de aici."
Asta a fost tot. Grupa era de partea mea.
Elnikitka s-a înroșit și a zis: „În cazul ăsta, fii bun și părăsește clasa."
I-am răspuns: „Mai întîi, asta nu e clasă, ci atelier — și nu ne puteți da afară."
Ea: „Ești un mojic."
Iar eu: „Sînteți ca profesorii de pe vremuri. Numai ei credeau că pot să facă tot ce vor."
Asta a fost tot. Grupa era de partea mea. Elnikitka a zbughit-o ca înțepată de viespi.

Cu ocazia aniversării a patru ani de la Revoluție, Lunacearski recunoștea cu amărăciune eșecul planurilor guvernului de a revoluționa învățămîntul:

> Comunismul de război li se părea celor mai mulți calea cea mai scurtă spre comunism... În rîndul nostru, al pedagogilor comuniști, dezamăgirea era extrem de mare. Dificultățile construirii unui sistem socialist de învățămînt pentru întregul popor se dovediseră de netrecut, într-o Rusie a ignoranței și analfabetismului. Nu aveam profesori comuniști: mijloacele materiale și bănești erau insuficiente.

Tristul adevăr era că, în ciuda cuvintelor frumoase despre progresele înregistrate în calitatea și gradul de accesibilitate al învățămîntului, mulți dintre copii nu numai că erau lipsiți de șansa de a învăța, ci își pierduseră în urma Revoluției un drept elementar, pe care și animalele îl au, dreptul la îngrijirea părintească. E vorba de *bezprizornîie*, orfanii și copiii abandonați, care bîntuiau prin Rusia anilor '20 asemeni unor creaturi preistorice. Estimările din epocă dau o cifră de 7 pînă la 9 milioane, trei sferturi dintre ei fiind sub treisprezece ani. Un procent similar îl reprezentau copiii de țărani și muncitori. Copiii străzii trăiau în bande, supraviețuind din cerșit, furturi și prostituție. „Rătăceau în grupuri, incapabili să scoată mai mult de cîteva cuvinte, aveau o înfățișare vag omenească și fețele trase, părul încîlcit și murdar, ochii goi", își amintea Malcolm Muggeridge. „I-am văzut în Moscova și în Leningrad, strînși ciorchine pe sub poduri, pîndind prin gări, năpustindu-se ca o turmă sălbatică de maimuțe, risipindu-se și dispărînd." Guvernul a internat o parte dintre ei în colonii administrate de

stat, însă majoritatea erau labili psihic și nu puteau fi reintegrați în societate. Stalin avea să selecteze din rîndul lor indivizi loiali, tineri fără familie, dezrădăcinați, care vedeau în el pe unicul lor protector.

În primul an care a urmat puciului din octombrie, bolșevicii nu s-au atins de învățămîntul superior, deși erau conștienți că majoritatea profesorilor, mulți dintre ei simpatizanți ai Partidului Constituțional-Democrat, se opuneau noului regim și valorilor pe care le promova. Lenin atribuia științei un rol de importanță capitală în modernizarea Rusiei și era gata să facă orice eforturi pentru a cîștiga sprijinul mediilor universitare. „Marii savanți, specialiștii de vîrf din diferite domenii", îi spunea el lui Lunacearski, „trebuie cruțați cît se poate de mult, chiar dacă sînt niște reacționari." Verbul „a cruța" (*sceaditi*) sugerează în context că toleranța față de respectivele personalități urma să fie condiționată și temporară.

De această politică a profitat în primul rînd principala instituție științifică a țării, Academia de Științe. În schimbul păstrării autonomiei, Academia se angaja să-și concentreze activitatea în domeniul științelor aplicate, lăsînd pe planul al doilea cercetarea științifică fundamentală. Era singura dintre instituțiile culturale rusești care nu se subordona Comisariatului Instrucțiunii Publice sau Glavlit-ului.

Universitățile au avut o soartă mai puțin fericită. Între 1918 și 1921, comuniștii au lichidat autonomia universitară și au desființat sistemul titularizărilor, umplînd universitățile de studenți prost pregătiți, dar cu convingeri politice promițătoare.

Printr-un decret emis la 1 octombrie 1918, erau desființate titlurile universitare și concediați profesorii care predaseră mai mult de zece ani într-o singură instituție, sau care deținuseră aceeași catedră mai mult de cincisprezece ani. Posturile au fost reatribuite printr-un concurs la scară națională, candidaților cerîndu-li-se doar să aibă o bună „reputație", nu și pregătire superioară. Au fost înființate universități noi, unele dintre ele destinate exclusiv predării teoriilor comuniste. În iarna 1918–1919, autoritățile au închis facultățile de drept și istorie, unde întîmpinau rezistența cea mai înverșunată, înlocuindu-le cu facultăți de „științe sociale", la care se preda doctrina marxist-leninistă. Începînd cu 1921, din dispoziția lui Lenin, toți studenții au fost obligați să urmeze cursuri de materialism istoric și istoria Revoluției bolșevice.

Statutul învățămîntului superior avea să fie definitivat în septembrie 1921. Noile prevederi aminteau în mare măsură de binecunoscutul statut reacționar din 1884. Facultățile pierdeau dreptul de a-și alege rectorii și profesorii, responsabilitatea numirilor trecînd în seama Comisariatului Instrucțiunii Publice. Guvernul a ignorat protestele mediilor universitare și a concediat profesorii care participaseră la ele; unii dintre aceștia au fost siliți să se exileze.

Comuniștii au dat peste cap procedurile de admitere în universități, prin extraordinarul decret din 2 august 1918, care permitea tuturor cetățenilor în vîrstă de peste șaisprezece ani să se înscrie în instituția de învățămînt superior dorită, fără a fi obligați să facă dovada unei educații școlare prealabile, să susțină un examen de admitere sau să plătească taxe. „Admiterea liberă", pe care în anii '60 aveau să o promoveze unii radicali americani și care a fost chiar adoptată de o parte a colegiilor din Statele Unite, a deschis porțile universităților ruse unui val de studenți care nu aveau nici pregătirea necesară, nici apetit real pentru studiu. Cei mai mulți dintre ei aveau să părăsească repede mediul universitar, cu care nu se puteau obișnui, încît în anii '20 majoritatea studenților o reprezentau tinerii proveniți din rîndurile clasei de mijloc și ale inteligheției.

Pentru a remedia situația, autoritățile au decis crearea unor „facultăți muncitorești". Organizate pe lîngă instituțiile de învățămînt superior, așa-numitele Rabfaki ofereau muncitorilor și țăranilor dornici să capete o pregătire universitară cursuri intensive. Noile facultăți au avut succes, dînd multor tineri — altfel lipsiți de datele necesare — șansa de a urma cursurile unei universități.

Structura socială a universităților nu s-a schimbat totuși prea mult: în anii 1923 și 1924, muncitorii alcătuiau doar a șaptea parte din numărul total al studenților. Mai mult chiar, comparativ cu situația din universități în ultimii ani ai țarismului, proporția de muncitori și țărani scăzuse, mai ales din cauză că greutățile vieții de zi cu zi făceau din studiile superioare un lux pe care numai puțini și-l puteau permite.

Unul din proiectele culturale cele mai ambițioase din primii ani ai regimului bolșevic a fost programul național de eradicare a analfabetismului. Cu toate că analfabetismul nu era atît de larg răspîndit pe cît se crede de obicei — înainte de Revoluție, cel puțin patru persoane din zece știau să citească și să scrie —, noul guvern atribuia o importanță deosebită alfabetizării, ca mijloc de a extinde aria de cuprindere a propagandei și accesul cetățenilor la aptitudinile tehnice moderne. În consecință, în decembrie 1919 s-a decretat necesitatea „lichidării analfabetismului" în rîndul tuturor cetățenilor între opt și cincizeci de ani. Cei care știau să citească și să scrie aveau datoria, dacă li se cerea, să îi învețe și pe alții. Neștiutorii de carte care refuzau să învețe riscau trimiterea în fața judecătorului. În orașe și sate au fost create „puncte de alfabetizare", care ofereau cursuri intensive cu durata medie de trei luni. Țăranii însă se fereau să participe, fiindcă în mintea lor educația bolșevică echivala cu propaganda atee. Între 1920 și 1926, aproximativ cinci milioane de locuitori din partea europeană a Rusiei au urmat cursuri de alfabetizare.

Ca și în cazul multor altor campanii lansate de comuniști, fără luarea în calcul a dificultăților și costurilor posibile și cu convingerea că orice problemă putea fi rezolvată prin măsuri energice și coerciție, minunile au

întîrziat să se producă. Înainte de Revoluție, 42,8 la sută din populație era alfabetizată; în rîndul bărbaților, procentul era de 57,6 la sută. Campania împotriva analfabetismului a făcut ca proporțiile să urce la 51,1 și respectiv 66,5 la sută. Saltul nu era cîtuși de puțin spectaculos, fiind vorba mai degrabă de o menținere a ritmului de creștere din epoca țarismului. Dintr-un anumit punct de vedere, s-ar putea spune că nu se înregistrase nici un progres: dat fiind că școlile sovietice nu puteau primi decît jumătate din copii, tendința pozitivă era contrabalansată de perpetuarea analfabetismului în rîndul celeilalte jumătăți a populației de vîrstă școlară. Soția lui Lenin, Nadejda Krupskaia, care a jucat un rol activ în această campanie, recunoștea cu regret că analfabetismul fusese doar „stabilizat".

În timpul Revoluției și al războiului civil, limba rusă a suferit schimbări interesante. Cea mai pregnantă dintre ele a fost invazia de prescurtări, sub forma unor cuvinte „telescopice" de genul Sovnarkom sau Proletkult. „Domn" (*gospodin*) a fost înlocuit de „tovarăș" (*tovarișci*). Scrierea a fost simplificată prin introducerea unor noi norme ortografice. „Dumnezeu" nu mai putea fi scris cu majusculă.

Schimbările au fost asimilate doar de cadrele administrației și populația urbană. Țăranii, în schimb, continuau să vorbească așa cum o făcuseră dintotdeauna și interpretau noul vocabular în maniera lor proprie. Conform unor cercetări realizate în anii '20, ei înțelegeau prin „căsătorie civilă" situația în care „un bărbat și o femeie necununați trăiesc împreună", „camunist" era „cineva care nu crede în Dumnezeu", iar „miliard" însemna pentru ei „ban de hîrtie". Întrebați despre Karl Marx, al cărui nume îl pronunțau „Mars", țăranii răspundeau „totuna cu Lenin".

Fondatorii socialismului nu lăsaseră alte îndrumări în materie de etică, în afară de afirmația că toate normele morale sînt produsul relațiilor de clasă, fiind prin urmare relative și efemere. Conform acestei viziuni, fiecare clasă își creează o etică proprie, principiile așa-zis eterne ale binelui și răului nefiind decît o impostură. Comuniștii trebuiau totuși să definească normele etice ale societății socialiste. Preobrajenski și Buharin, cei doi teoreticieni ai comunismului care s-au ocupat de această problemă, afirmau că în comunism singurul criteriu moral era binele cauzei. După Buharin, „pentru proletariat, « etica » se transformă de la sine, pas cu pas, în regulile simple și inteligibile ale comportamentului comunist". Asta spunea teoria. Cum însă „comunismul" este o abstracțiune, punerea în practică a principiului cădea în seama gardianului, a Partidului Comunist — mai exact a conducătorilor acestuia, care, oameni fiind, urmăreau și realizarea unor interese personale. Rezultatul era că interesele guvernului deveneau criterii etice. La sfîrșitul anilor '30, cînd atît Preobrajenski cît și Buharin aveau să fie judecați, torturați și executați din ordinul lui Stalin, pentru crime pe care nu le comiseseră, din punctul de vedere al propriilor lor cri-

terii cei doi nu ar fi avut motive să se plîngă: „comunismul" acționa o dată mai mult așa cum considera „necesar".

Revoluția trebuia de asemeni să aducă schimbări fundamentale în statutul femeii: în condițiile societății împărțite în clase, spunea Friedrich Engels, autoritatea socialistă în domeniu, acest statut echivala cu o sclavie domestică. În socialism, femeile, eliberate de corvezile gospodăriei prin crearea cantinelor și a grădinițelor, aveau să își poată lua o slujbă, devenind membre cu drepturi depline ale societății. Unul din efectele acestei schimbări urma să fie dezvoltarea sentimentului dragostei, pentru că legătura conjugală nu avea să mai fie construită pe starea de dependență economică a femeii. O căsnicie nefericită putea fi desfăcută prin proceduri simple de divorț.

Credincioși acestor principii, comuniștii au introdus în decembrie 1917 o lege a divorțului originală (la vremea respectivă), care permitea oricăruia dintre parteneri să pună capăt căsniciei, pe motiv de incompatibilitate. Pentru moment, nu au legalizat avortul, dar l-au tolerat, acesta fiind practicat pe scară largă. Efectuate de obicei în condiții neigienice, de către persoane fără calificare, avorturile aveau să facă numeroase victime. Pentru a remedia situația, guvernul a legalizat avortul în noiembrie 1920, cu condiția ca acesta să se desfășoare sub supravegherea medicului. Legea respectivă, care autoriza avortul la cerere, era încă o premieră legislativă.

După primul război mondial, în Rusia, ca și în alte țări, morala sexuală s-a relaxat în mod considerabil. Ideea iubirii libere (bazată pe simpla atracție sexuală), importată din Scandinavia și Germania, a fost larg îmbrățișată de cercurile avangardiste. Comuniștii o găseau justificată, în contextul respingerii generale a valorilor și convențiilor „burgheze".

Principala promotoare în Rusia Sovietică a ideii de iubire liberă era Alexandra Kollontai, singura femeie de la vîrful ierarhiei comuniste. Fiica răsfățată a unui general influent, s-a căsătorit și a divorțat la o vîrstă tînără, iar în timpul războiului a intrat în rîndurile mișcării bolșevice. Kollontai era, în declarații și în practică, adepta unei libertăți sexuale neîngrădite, ca premisă a maturității afective și a succesului relației dintre bărbat și femeie. Legăturile ei amoroase i-au scandalizat pe unii bolșevici și i-au amuzat pe alții, aducîndu-i o notorietate care tinde să pună în umbră faptul că era departe de a fi tipul clasic de comunist. Lenin respingea dezgustat filozofia iubirii libere, ca și maxima, atribuită Alexandrei Kollontai, că a face dragoste trebuie să fie un lucru la fel de natural ca a bea un pahar cu apă. Deși, epoca fiind tulbure, raporturile sexuale întîmplătoare deveniseră larg răspîndite, cercetările sociologice desfășurate în anii '20 în mediile studențești arată că tinerii nu împărtășeau viziunea Alexandrei Kollontai despre iubire. Majoritatea tinerelor femei chestionate erau interesate mai mult de dragoste și căsnicie decît de simpla relație fizică.

Libertatea sexuală neîngrădită nu a devenit o normă, nu numai pentru că nu era ceea ce își doreau majoritatea tinerilor, dar și pentru că venea în contradicție cu intențiile autorităților, interesate în mobilizarea societății. Tendința mergea în direcția moravurilor tradiționale, culminînd cu promulgarea în 1936 a unui nou cod al familiei, care interzicea avortul. Sub Stalin, statul a încercat să întărească funcția: iubirea liberă a căzut în dizgrație, fiind considerată contrară principiilor socialiste. La fel ca în Germania nazistă, accentul era pus pe creșterea unor copii viguroși, în interesul armatei.

Relativa toleranță a lui Lenin față de intelectuali s-a sfîrșit brusc în primăvara anului 1922. Încrîncenarea cu care liderul bolșevic s-a întors împotriva lor provenea dintr-un sentiment al eșecului, care nu îl mai părăsise după martie 1921, cînd prăbușirea economiei îl obligase să liberalizeze comerțul și să amîne pe termen nelimitat proiectul de construire a societății comuniste (vezi Capitolul XV). Schimbarea lui de atitudine pare să fi fost provocată însă în egală măsură de atacurile cerebrale repetate, care îl făceau paranoic și agresiv chiar și în relațiile cu colaboratorii cei mai apropiați. Lenin nu mai putea suporta să vadă intelectualitatea liberală și socialistă jubilînd în fața insucceselor lui.

În martie 1922, Lenin a declarat război deschis „ideologiei burgheze". Organismul care succedase temutei Ceka, GPU, a primit ordin să îi reducă la tăcere pe contrarevoluționarii, spionii și „corupătorii tinerei generații", de care, spunea Lenin, inteligheția era plină. Poliția secretă i-a adus la îndeplinire ordinul, arestînd 120 de universitari de frunte și deportîndu-i pe cei mai mulți dintre ei în Germania. Un decret emis în aceeași perioadă restabilea practica țaristă a deportării interne a „provocatorilor", care puteau fi condamnați prin simple proceduri administrative la pînă la trei ani de exil în regiuni îndepărtate ale țării. Expulzarea în afara Rusiei, metodă inaugurată în epoca respectivă, era însă inovația bolșevicilor.

În comparație cu măsurile politice și economice, măsurile luate de Lenin în domeniul culturii erau ceva mai liberale. Cu toate că în ultimul an de viață conștientă, înainte de atacul cerebral care avea să îl amuțească, Lenin s-a manifestat ca un adevărat persecutor al gîndirii libere, respingerea de către el a atitudinii de ostilitate față de tradițiile culturale promovată de Proletkult a permis unor întregi generații de cetățeni sovietici să păstreze contactul cu marea literatură, artă și muzică ale lumii. Lucrul acesta i-a ajutat să supraviețuiască intelectual și spiritual încercărilor teribile prin care treceau. În același timp însă, concepția lui instrumentală despre cultură ca domeniu al propagandei a denaturat funcția acesteia, conducînd, după epuizarea impulsurilor experimentaliste inițiale, la o sterilitate creatoare care a devenit trăsătura definitorie a culturii sovietice.

Lucru și mai trist încă, regimul leninist reușise deja să corupă cultura „populară", a oamenilor obișnuiți, atacînd valorile lor religioase și tradiționale. Efectul a fost apariția unui vid spiritual care a golit comunismul de substanță vitală, contribuind în ultimă instanță la autodistrugerea lui.

Război împotriva religiei

Cultura marii majorități a popoarelor care locuiau pe teritoriul fostului Imperiu Rus era organizată în jurul credințelor și riturilor religioase. Sentimentul demnității și tăria sufletească erau ancorate în religie. Marea masă a creștinilor, evreilor și musulmanilor nu participau la „cultura înaltă", domeniu rezervat elitelor — care erau indiferente față de religie, cînd nu îi erau pur și simplu ostile. Din acest motiv, preluarea puterii de către o minoritate agresiv atee din sînul elitei laice, o minoritate care se arăta dornică să elimine religia, a avut un efect devastator asupra oamenilor obișnuiți. În afară de dificultățile economice, nici un alt element al regimului leninist nu a provocat mai multă suferință marii mase a populației decît profanarea credinței, închiderea lăcașurilor de rugăciune și persecutarea clerului.

Politica bolșevică în domeniul religios a avut două fațete: una culturală, cealaltă politică. Ca și alți socialiști, noii conducători ai Rusiei vedeau în credința religioasă o superstiție care frîna modernizarea societății. Ei acordau însă o atenție cel puțin egală structurilor instituționale, mai ales Bisericii Ortodoxe, din cauza puterii și ideologiei sale conservatoare.

Așa cum se întîmplase și în cazul altor domenii ale politicii lor culturale, bolșevicii erau divizați asupra căilor de urmat pentru atingerea obiectivului. Unii dintre ei afirmau că religia este expresia primară a unei nevoi spirituale reale, care trebuia satisfăcută prin dirijarea oamenilor spre credințe de natură laică. Alții militau pentru atacarea directă a religiei, prin mijloacele persecuției și ale ridiculizării. Cele două tactici au coexistat o vreme, însă în cele din urmă adepții ateismului dur au obținut cîștig de cauză.

În privința instituțiilor religioase, noile autorități au adoptat de la bun început o poziție inflexibilă: ele nu își aveau locul într-o societate comunistă. Campania desfășurată împotriva lor, mai ales împotriva Bisericii Ortodoxe, a luat forme dintre cele mai diverse: eliminarea mijloacelor de subzistență ale clerului, spolierea lăcașurilor de cult și schimbarea destinației lor, scoaterea în afara legii a învățămîntului religios, înlocuirea sărbătorilor religioase cu festivități comuniste.

În timpul țarismului, ortodoxia era religia oficială. Deținătoare a unor privilegii speciale, Biserica Ortodoxă plătea acest statut favorizant printr-o dependență totală față de monarhie. Încă de la Petru cel Mare, care abolise

puterea patriarhului, ea era administrată de un organism spiritual, Sfîntul Sinod, în frunte cu un laic. Clericii cu orientări reformatoare vedeau în această dependență față de monarhie un izvor de slăbiciune, revendicînd un mai mare grad de independență. Ei nu reprezentau însă decît o minoritate în sînul ierarhiei ecleziastice, predominant conservatoare.

În 1917, înalții ierarhi ortodocși s-au întrunit la Moscova, pentru prima oară în ultimele două secole și jumătate. Conservatorii au obținut fără dificultate cîștig de cauză împotriva reformatorilor, care ar fi dorit ca biserica să fie condusă de o adunare a clerului, și au reinstituit puterea patriarhului. Alegerea a căzut asupra mitropolitului de Moscova, Tihon, ierarh cu vederi moderate și profund credincios, însă cu o personalitate mai degrabă docilă. Tihon vroia ca biserica să se țină departe de politică și să se dedice exclusiv misiunii de a oferi credincioșilor sprijinul spiritual atît de necesar în vremuri de restriște. Patriarhul nu a reacționat la măsurile prin care noul regim urmărea să restrîngă activitatea instituțiilor religioase: naționalizarea proprietăților funciare ale bisericilor și mînăstirilor, legalizarea căsătoriei civile și preluarea de către stat a școlilor administrate pînă atunci de biserică. Nu a mai putut însă păstra tăcerea în fața războiului civil dezlănțuit de bolșevici. La 19 ianuarie/1 februarie, Tihon a emis o enciclică împotriva „monștrilor neamului omenesc", care „în locul iubirii creștinești, semănau răutatea, ura și vrajba între frați". Patriarhul arunca anatema asupra creștinilor care luau parte la astfel de grozăvii.

Bolșevicii au reacționat la mesajul lui Tihon în ziua imediat următoare, printr-un decret care fixa principiile după care avea să se desfășoare pe viitor activitatea instituțiilor religioase în Rusia. Purtînd titlul înșelător de „Decret cu privire la separarea bisericii de stat", el proclama într-adevăr această separare, dar conținea o serie de alte prevederi care atacau fundamentele economice ale bisericii. Era ordonată astfel confiscarea tuturor bunurilor bisericești, inclusiv a clădirilor și a obiectelor de cult, și se interzicea clerului să perceapă dări. Decrete ulterioare aveau să interzică predarea învățăturilor religioase minorilor. În interpretarea autorităților, separarea dintre biserică și stat însemna că biserica nu putea acționa ca un organism unitar; erau tolerate doar anumite capitole ale activității religioase, nu și biserica în integralitatea ei. Conlucrarea și chiar simpla consultare între clericii din diferite parohii constituiau o probă concludentă de atitudine contrarevoluționară. În timpul războiului civil, pentru a nu trezi mînia populară, autoritățile s-au ferit să pună în aplicare cu strictețe prevederile decretului, pregătind însă terenul pentru implementarea lor în momentul în care poziția regimului avea să fie consolidată.

De-a lungul anului 1918, numeroase biserici și mînăstiri au fost jefuite de soldați, marinari și de Gărzile Roșii. În unele locuri, preoții au fost uciși și procesiunile religioase atacate. Conform unor surse comuniste, între lunile februarie și mai ale anului respectiv, 687 de persoane și-au

pierdut viața în timp ce participau la procesiuni religioase sau încercau să apere bunurile bisericii. Guvernul comunist și Biserica Ortodoxă se aflau în stare de război.

Conflictul avea să se întețească începînd cu octombrie 1918, cînd patriarhul Tihon a condamnat în mod public teroarea roșie, chemîndu-i pe liderii comuniști să pună capăt ororilor: „De nu, sîngele nevinovat pe care îl vărsați va striga împotriva voastră (Luca 11,51) și veți pieri de sabie, voi cei care ați ridicat sabia (Matei 26,52)." Pentru aceste cuvinte, Tihon a fost plasat în arest la domiciliu.

În 1922, Biserica Ortodoxă își pierduse deja privilegiile și bunurile pe care le deținuse. Ea continua totuși să păstreze statutul aparte de unică instituție în Rusia Sovietică (în afara minusculei Academii de Științe) rămasă în afara sferei de autoritate a Partidului Comunist. Lenin considera această situație intolerabilă. Cu toate că biserica acceptase tacit noul regim și nu mai reprezenta o amenințare directă la adresa lui, liderul bolșevic, aflat într-o stare de iritare tot mai accentuată și căutînd țapi ispășitori pentru eșecurile lui politice, a decis să o zdrobească. În acest scop, a provocat un conflict deschis, folosind tactica deja cunoscută a unui atac concertat din interior și din afară: din interior, prin exploatarea neînțelegerilor dintre clerul conservator și cel cu orientare reformatoare; din afară, prin arestarea ierarhilor conservatori și judecarea lor pentru pretinse acțiuni subversive. Campania împotriva bisericii, lansată în martie în 1922, viza distrugerea o dată pentru totdeauna a ultimelor rămășițe de autonomie a instituțiilor religioase, cu alte cuvinte repetarea loviturii din octombrie 1918, de astă dată împotriva bisericii, ultimul vestigiu al vechii orînduiri.

Pretextul l-a reprezentat pretinsa indiferență a bisericii față de soarta celor 30 de milioane de cetățeni sovietici loviți de foametea din primăvara anului 1921 (vezi Capitolul XV). Ideea de a folosi foametea ca pretext pentru a îngenunchea biserica i-a aparținut lui Trotki. Acesta a propus să se ceară bisericii să cedeze toate obiectele de valoare care îi aparțineau, inclusiv vasele sfințite; ele urmau să fie vîndute, iar sumele obținute utilizate pentru ajutorarea celor înfometați. Odată adoptată această strategie, autoritățile aveau să respingă toate ofertele de compromis ale patriarhului Tihon: regimul era interesat nu atît să salveze victimele foametei, cît să distrugă biserica.

Un decret emis la 26 februarie 1922 dădea sovietelor dreptul să confiște toate obiectele bisericești din aur, argint sau pietre prețioase, inclusiv vasele sfințite folosite în ritualul ortodox, a căror utilizare în alte scopuri era considerată de către biserică un sacrilegiu. După cum era de așteptat, Tihon a refuzat să se supună prevederilor decretului, amenințîndu-i cu excomunicarea pe cei care ar fi participat la punerea lor în aplicare. Pentru atitudinea lui, patriarhul a fost plasat din nou în arest la domiciliu.

În multe locuri, mulțimile de credincioși au opus o rezistență directă trupelor implicate în confiscări. Sutele de incidente de acest gen înregistrate au fost puse imediat pe seama unor pretinse organizații „contrarevoluționare", care ar fi acționat la ordinele emigrației. Într-un astfel de episod, petrecut la începutul lunii martie la Șuia, centru al industriei textile situat la nord-est de Moscova, civili neînarmați au izgonit o companie de militari echipați cu mitraliere. Alarmat de reacția populației, Politburo-ul a decis suspendarea temporară a confiscărilor.

Lenin însă, care, bolnav fiind, nu mai lua parte la dezbaterile din Politburo, a hotărît să treacă peste decizia colaboratorilor lui, convins că foametea le oferea comuniștilor o șansă unică de a înfrînge biserica, demonstrînd țăranilor că aceasta rămînea insensibilă la suferințele lor. Într-o notă interminabilă adresată Politburo-ului la 19 martie 1922, dar făcută publică abia în 1970, Lenin insista ca asaltul împotriva bisericii să fie continuat cu toată hotărîrea:

> Acum și numai acum, cînd în regiunile lovite de foamete a apărut canibalismul, iar drumurile sînt acoperite de sute și mii de cadavre, putem (și de aceea trebuie) să trecem la confiscarea bunurilor [bisericii] cu toată energia, fără milă, recurgînd la toate mijloacele pentru a înăbuși orice urmă de rezistență... Trimiteți la Șuia pe unul dintre cei mai energici, mai inteligenți și mai eficienți dintre membrii Comitetului Central Executiv al Întregii Rusii... care urmează să primească instrucțiuni verbale prin intermediul unui membru al Politburo-ului. Aceste instrucțiuni vor cere arestarea cît mai multor reprezentanți ai clerului, notabilităților și burgheziei din Șuia, sub suspiciunea implicării lor directe sau indirecte în acte de rezistență violente... Imediat ce acest lucru se va fi realizat, persoana respectivă se va întoarce la Moscova și va prezenta un raport... Pe baza raportului, Politburo-ul va da directive detaliate autorităților judiciare, tot pe cale verbală, ca judecarea răzvrătiților din Șuia, care se opun ajutorării celor care mor de foame, să se desfășoare cu maximum de operativitate și să se încheie prin executarea unui număr cît mai mare dintre ei... pe cît posibil, nu doar în orașul respectiv, ci și la Moscova și în alte cîteva centre ale bisericii... Cu cît vom executa un număr mai mare de burghezi și clerici reacționari, cu atît mai bine.

Istoricul rus D. A. Volkogonov, care a avut acces nelimitat la arhivele sovietice, a descoperit printre documentele rămase de la Lenin un ordin în care acesta cerea să fie informat zilnic asupra numărului de preoți care erau împușcați.

„Procesele" au început aproape imediat. Erau mai degrabă spectacole de teatru „agitatoric" decît proceduri judiciare, cu o distribuție aleasă cu grijă și deznodămîntul dinainte stabilit de autorități. În aprilie 1922, cincizeci și patru de preoți și laici au făcut obiectul unor astfel de proceduri în Moscova; în iunie, „procese" similare au avut loc și la Petrograd. Unii

dintre acuzați au fost condamnați la moarte. Conform unui ziarist englez, campania din 1922 împotriva bisericii a făcut 28 de victime printre episcopi și 1 215 printre preoți. Mărturii recent scoase la iveală arată că în timpul conflictului legat de bunurile bisericii au fost executate sau ucise mai mult de 8 000 de persoane. În termeni bănești, rezultatele acestei campanii au fost minime; bisericile aveau mult mai puține averi decît le atribuia imaginația populară. În măsura în care o evaluare poate fi realizată, statul a obținut între 4 și 8 milioane de dolari, prima cifră fiind, se pare, mai aproape de realitate. O foarte mică parte din această sumă a fost folosită pentru ajutorarea celor înfometați, fondurile destinate acestui scop provenind în cea mai mare parte din surse americane și europene.

* * *

Campania împotriva bisericii a fost însoțită de atacuri propagandistice la adresa credințelor și riturilor religioase. În 1919, autoritățile au ordonat expunerea în public a relicvelor de sfinți, cărora rușii pioși le atribuiau puteri miraculoase. Comuniștii vroiau să scoată la iveală că mormintele nu conțineau rămășițele perfect conservate ale unor sfinți, așa cum susținea biserica, ci schelete sau falsuri. Oricare va fi fost rezultatul asupra intelectualilor, în rîndul oamenilor obișnuiți efectele au fost contrare așteptărilor. Un țăran bătrîn explica unui vizitator american: „Sfinții noștri s-au ridicat la cer și au înlocuit moaștele cu zdrențe și paie, văzînd că mormintele lor erau pîngărite de necredincioși. A fost o mare minune."

Fără a se lăsa descurajate, organizațiile ateiste, sprijinite mai ales de Komsomol, organizația tineretului comunist, au lansat la sfîrșitul anului 1922 o campanie prin care încercau să discrediteze Crăciunul, ca și sărbătorile altor culte. În numeroase orașe s-au organizat în bătaie de joc „festivități religioase", cea mai cunoscută dintre ele fiind așa-zisul „Crăciun komsomolist". Grupuri de tineri primeau sarcina să defileze cu efigii care le imitau pe cele bisericești și să caricaturizeze ceremoniile desfășurate în bisericile pe lîngă care treceau. Îmbrăcați ca preoți sau rabini, participanții străbăteau străzile Moscovei, maimuțărindu-se și rostind blasfemii. Erau urmați de tinere fete care intonau:

> N-avem nevoie de rabini, nu ne trebuie preoți,
> Loviți burghezii, sugrumați culacii!

Carnavaluri asemănătoare au fost organizate și în alte locuri. În Gomel, oraș din Bielorusia în care conviețuiau mai multe etnii, un teatru local a pus în scenă un „proces al dumnezeilor" ortodocșilor și evreilor. Judecătorii și publicul i-au condamnat la moarte și, în ziua de Crăciun, cei „judecați" au fost arși în piața orașului.

S-a încercat ridiculizarea în ochii copiilor a Sfîntului Nicolae și a îngerilor, despre care se afirma că slujesc la „îndoctrinarea minților fragede". Pentru a lovi în credințele „decadente", autoritățile organizau în Ajunul Crăciunului spectacole de teatru la care copiii puteau asista la „satirizarea Conferinței de la Lausanne, a regimului Kerenski și a vieții burgheziei străine".

Martorii din epocă relatează că oamenii reacționau la sacrilegii cu o groază mută. Dovadă stă și rezoluția din 1923 a Partidului Comunist, care punea capăt acțiunilor de acest gen, motivînd că ele nu făceau decît să întărească „fanatismul religios". Campania ateistă avea să continue în forme mai puțin ostentative. O „Societate a celor fără Dumnezeu" ridiculiza în ziarul său și în alte tipărituri toate religiile. În privința evreilor, ea recurgea la stereotipuri antisemite, care anticipau practicile naziștilor.

Acestea erau coordonatele generale ale atacurilor din afară împotriva bisericii și a religiei. Așa cum am precizat deja, ele au fost însoțite de o campanie din interior, care urmărea divizarea bisericii. Pentru a-și atinge scopul, regimul a atras elementele reformiste din Biserica Ortodoxă, organizînd o așa-zisă „Biserică Vie". Noua instituție a luat ființă în martie 1922, în plină campanie de confiscare a bunurilor bisericești. Administrată de un departament special din cadrul GPU, ea cuprindea preoți care renegaseră biserica tradițională.

În mai 1922, cîțiva astfel de preoți colaboraționiști l-au vizitat pe Tihon la mînăstirea de lîngă Moscova unde i se stabilise domiciliu forțat. Ei i-au cerut patriarhului să convoace un consiliu al bisericii și să renunțe la poziția pe care o deținea. Tihon a cedat, fiind înlocuit de o nouă instituție, controlată de guvern prin intermediul poliției secrete, Înalta Administrație Bisericească, similară în linii mari vechiului Sfînt Sinod. S-a declanșat o campanie publică pentru abolirea instituției patriarhale. Unii episcopi, înspăimîntați, s-au alăturat Bisericii Vii. Cei care au refuzat să recunoască noua ierarhie ilegitimă au fost arestați și înlocuiți cu clerici mai docili. În august 1922, Biserica Ortodoxă s-a divizat: din cei 143 de episcopi, 37 au intrat în Biserica Vie, 36 au respins-o, iar 70 au rămas neutri. Tihon a anatemizat Înalta Administrație Bisericească și pe toți cei care aveau vreo legătură cu ea. Biserica tradițională, scoasă practic în afara legii, avea să intre în clandestinitate.

Aservirea totală a Bisericii Vii față de noul regim s-a manifestat prin hotărîrile adoptate la cel de-al doilea Consiliu al Bisericii, organizat în aprilie 1923, cu participarea clerului colaboraționist. Adunarea a salutat puciul din octombrie 1917 ca pe o „faptă creștinească", negînd că bolșevicii ar fi persecutat biserica și exprimîndu-și recunoștința față de Lenin, „lider mondial" și „tribun al dreptății sociale". Guvernul sovietic, s-a afirmat atunci, era singurul din lume care lucra pentru împlinirea „idealului Împărăției Domnului". Instituția patriarhală a fost desființată.

În acest moment, Tihon a cedat. Speriat probabil de perspectiva unei scindări definitive a bisericii, fostul patriarh a abjurat într-o scrisoare adresată în iunie 1923 autorităților trecutul său „antisovietic" și a retras anatema pe care o aruncase asupra Bisericii Vii. Drept răsplată, regimul a permis redeschiderea bisericilor patriarhale. Tihon avea să moară în aprilie 1925; într-un testament a cărui autenticitate trebuie pusă sub semnul întrebării, el îndemna credincioșii să sprijine guvernul sovietic. Pînă la prăbușirea comunismului la începutul anilor '90, biserica nu avea să mai creeze probleme regimului.

Odată misiunea ei îndeplinită, Biserica Vie a pierdut sprijinul Kremlinului, dispărînd treptat din viața țării. La începutul anilor '30, majoritatea conducătorilor ei au fost arestați.

Cu toate că mulți dintre credincioșii creștini aveau sentimentul că persecuțiile erau opera evreilor, instituțiile evreiești au suferit și ele de pe urma politicii antireligioase a bolșevicilor.* Există opinii după care evreii au fost, în anumite privințe, victimizați în mai mare măsură decît creștinii, pentru că instituțiile lor religioase erau nu doar spații rituale și de educare a tinerilor, ci și centre ale vieții comunitare. Unul din cercetătorii care sprijină acest punct de vedere este Nora Levin:

> Atacurile îndreptate împotriva vieții religioase evreiești au fost deosebit de dure și de eficace, fiindcă la evrei credința și practicile religioase se regăsesc în toate aspectele vieții de zi cu zi... Relațiile de familie, munca, rugăciunea, învățătura, distracția și cultura sînt parte a unui întreg: e de ajuns să atingi o latură și întregul va fi afectat.

Persecuțiile împotriva practicilor religioase evreiești au fost încredințate partidului social-democraților evrei, Bund, care fuzionase în 1921 cu Partidul Comunist. Reprezentanții Bund-ului disprețuiau religia la fel de mult ca bolșevicii și nutreau o ură adîncă față de sionism, mișcare cu mai mult succes în rîndul populației evreiești. Organizați în „Secții evreiești" (*Evsekții*), ei desfășurau acțiuni antireligioase după tacticile cunoscute, profanînd sinagogi și transformîndu-le în cluburi sau depozite. Tot Bund-ul este responsabil pentru desființarea instituțiilor tradiționale de autoadministrare ale comunităților evreiești. Secțiile evreiești au convins conduce-

---

*Una din explicațiile percepției — larg răspîndite — după care evreii s-ar fi aflat în spatele valului de persecuții îndreptate împotriva Bisericii Ortodoxe este că ei au fost în mod deliberat folosiți de către comuniști în campania antireligioasă. Maxim Gorki, un apropiat al lui Lenin, scria în mai 1922 unei publicații evreiești din New York: „Cunosc cazuri în care tineri comuniști evrei au fost implicați dinadins [în persecutarea bisericii], pentru ca filistinii și țărănimea să poată spune: iată, evreii ne distrug mînăstirile [și] își bat joc de « locurile noastre sfinte ». Cred că s-a acționat în parte din frică, în parte cu intenția clară de a compromite populația evreiască. A fost opera antisemiților, care se găsesc în număr destul de mare printre comuniști."

rea Partidului Comunist să interzică utilizarea ebraicii, limbă „burgheză" (în favoarea idișului) și să persecute mișcarea sionistă.

Secțiile evreiești au avut aceeași soartă ca și Biserica Vie, fiind lichidate în decembrie 1929. Cei mai mulți dintre funcționarii lor au făcut obiectul epurărilor, iar unii din ei au fost executați.

Biserica Catolică nu a scăpat nici ea atacurilor. În martie 1923, autoritățile au înscenat un proces unui număr de șaisprezece clerici catolici, cei mai mulți dintre ei polonezi. Ierarhul catolic cu rangul cel mai înalt a fost condamnat la moarte, dar presiunile puternice din afara Rusiei au dus la grațierea lui. Un alt preot a fost totuși împușcat.

Dintre cele trei culte principale, islamul a avut parte de tratamentul cel mai tolerant. Faptul se explică în mare parte prin teama Moscovei că persecutarea credincioșilor musulmani ar fi putut trezi nemulțumiri în rîndul populației musulmane din Orientul Mijlociu, pe care bolșevicii vroiau să o atragă de partea lor. Spre deosebire de preoții ortodocși și de rabini, preoții musulmani au primit drept de vot; au putut continua învățămîntul religios și și-au păstrat proprietățile. Privilegiile clerului musulman aveau să fie menținute pînă la sfîrșitul deceniului.

Efectul persecuțiilor asupra sentimentelor religioase ale populației este greu de măsurat. Impresia de ansamblu pe care o oferă relatările martorilor oculari este că, deși comuniștii au reușit să slăbească Biserica Ortodoxă, campaniile lor antireligioase au avut efecte contrare celor scontate, ducînd la o intensificare a convingerilor religioase. În 1920, bisericile erau pline de lume și mulțimi imense de credincioși luau parte la sărbătorile bisericești. Unii contemporani sînt de părere că persecuțiile declanșate de comuniști au făcut ca fervoarea religioasă să atingă cote nemaiîntîlnite.

Credința se afla însă în Rusia în fața unor încercări pe care nici o religie nu le-a avut de îndurat vreodată.

Capitolul XV

COMUNISMUL ÎN CRIZĂ

A dispărut tot ceea ce putea obstructiona
acțiunile guvernului central și,
în același timp, tot ceea ce îi consolida poziția.

ALEXIS DE TOCQUEVILLE

NEP : Falsul Thermidor

Thermidor este numele lunii din calendarul Revoluției franceze în care, în 1794, s-a pus capăt terorii iacobine și a început reîntoarcerea la normalitate — care avea să conducă douăzeci de ani mai tîrziu la restaurarea dinastiei de Bourbon. Pentru revoluționarii de profesie, cuvîntul e blestemat; bolșevicii erau hotărîți să nu se dea în lături de la nimic pentru a preveni o contrarevoluție thermidoriană.

În ciuda hotărîrii lor, în primăvara lui 1921, ca urmare a colapsului economic și a izbucnirii unor revolte la scară națională, bolșevicii au fost nevoiți să adopte un set de măsuri, cunoscut sub numele de Noua Politică Economică (NEP) și despre care mulți dintre contemporani au considerat că anunța sfîrșitul fazei iacobine a Revoluției ruse și începutul unui „Thermidor". Analogia avea să se dovedească greșită: NEP-ul nu a marcat despărțirea de practica violenței revoluționare, ci doar un moment de respiro, încheiat cîțiva ani mai tîrziu cu declanșarea unor excese încă și mai grave.

Deosebirea cea mai evidentă dintre Thermidorul francez al anului 1794 și pseudo-Thermidorul rus din 1921 este că, în vreme ce primul a dus la eliminarea iacobinilor, în cazul celui de-al doilea neoiacobinii au rămas la putere, fiind ei înșiși inițiatorii reformelor. Ei puteau prin urmare să renunțe la noul curs de îndată ce pericolul contrarevoluționar ar fi dispărut. „Vă cer, tovarăși, să nu uitați", spunea Zinoviev în decembrie 1921, „că Noua Politică Economică reprezintă numai o îndepărtare trecătoare de la drumul nostru, o retragere tactică, o curățare a terenului înaintea unui nou asalt, înaintea asaltului decisiv al muncitorilor împotriva coaliției capitaliste internaționale." În al doilea rînd, spre deosebire de Thermidor-ul francez, în Rusia, replierea s-a produs doar în planul economiei; liberalizarea economică a fost contrabalansată de intensificarea represiunii și a controlului politic. Majoritatea contemporanilor nu au înțeles natura tactică și anvergura strict limitată a acestei replieri, văzînd în ea începutul sfîrșitului Revoluției.

Comunismul de război reușise aproape să distrugă economia rusească (vezi mai sus, pp. 188–189). Sfîrșitul războiului civil nu a însemnat și sfîrșitul acestui sistem: dimpotrivă, în 1920 au avut loc experimente dintre cele mai nebunești în materie de legislație a muncii și politică monetară. Guvernul a continuat confiscarea prin forță a „surplusurilor" de hrană de la țărani, care în multe cazuri nu erau deloc surplusuri, ci rezerve pentru subzistența familiei și grîne pentru însămînțările din anul următor. 1920 a fost un an cu vreme proastă pentru agricultură, astfel încît pîinea a devenit și mai rară, iar în regiunile rurale au apărut primele semne ale foametei.

Proasta administrare a economiei a erodat ceea ce mai rămăsese din baza de sprijin a bolșevicilor, transformîndu-i pe partizanii acestora în dușmani și pe dușmani în răzvrătiți. „Masele", pe care regimul încercase să le convingă în timpul războiului civil că Albii și sprijinitorii lor din exterior erau răspunzători pentru greutățile prin care treceau, au refuzat să mai accepte astfel de explicații după încheierea războiului. Muncitorii comuniști, care fuseseră de la bun început o minoritate, înapoiau în număr din ce în ce mai mare carnetele de partid; în 1920–1921, procentul muncitorilor industriali în rîndul membrilor de partid scăzuse la 2–3 la sută. Țăranii, cărora li se adăugau acum și foștii soldați demobilizați ai Armatei Roșii, au pus mîna pe arme. De-a lungul anului 1920 și în primele luni ale lui 1921, regiunile rurale ale Rusiei, de la Marea Neagră la Pacific, au fost scena unor revolte țărănești care depășeau prin amploare și arie de cuprindere tulburările din vremea țarismului. Sute de mii de oameni au participat la ele, de o parte sau de cealaltă a baricadei; pierderile înregistrate în aceste conflicte interne au fost considerabil mai mari decît cele din timpul războiului dintre Albi și Roșii. Bolșevicii erau — după expresia lui Lenin însuși — doar o picătură într-un ocean, iar oceanul era acum în furtună.

Noul regim a supraviețuit acestor revolte la scară națională îmbinînd represiunea cu compromisul: a înăbușit cu o brutalitate fără margini protestele și a făcut concesii — sub forma Noii Politici Economice. Dispunînd de o armată imensă, mult mai bine echipată și condusă de profesioniști, bolșevicii au zdrobit țărănimea răzvrătită, lipsită de unitate, de platformă politică sau de un comandament central, așa cum făcuseră odinioară țarii. Forța militară avea să se dovedească însă insuficientă: abia după încetarea rechizițiilor de grîne satele s-au liniștit și bolșevicii s-au văzut salvați.

Cea mai periculoasă dintre revolte a izbucnit în vara anului 1920 în provincia Tambov, la 350 de kilometri sud-vest de Moscova. Regiune agricolă prosperă, Tambov-ul producea înainte de Revoluție pînă la un milion de tone de cereale anual, adică aproape o treime din exporturile rusești. Comunismul de război a lichidat surplusurile și a redus dramatic rezerva de cereale. După afirmațiile lui Vladimir Antonov-Ovseenko, oficialul

sovietic însărcinat cu înăbușirea revoltei din Tambov, consumul de cereale pe cap de locuitor fusese înainte de primul război mondial de 293 de kilograme anual, la care se adăugau încă 121 de kilograme pentru hrana animalelor. În anii 1920–1921, cifra scăzuse la 69 de kilograme, în afara grînelor de sămînță, dar excluzînd hrana pentru animale. După ce preda statului cotele obligatorii, fiecărui țăran îi mai rămîneau doar 25 de kilograme, adică a opta parte din necesarul de subzistență. În ianuarie 1921, după afirmațiile lui Antonov-Ovseenko, jumătate din țăranii din regiunea Tambov erau muritori de foame.

Revolta s-a declanșat în mod spontan, conducerea ei fiind însă rapid asumată de un lider extrem de talentat și curajos, Aleksandr Antonov (nici o legătură cu Antonov-Ovseenko), care a reunit țăranii într-o forță de gherilă puternică, ducînd un război de partizani împotriva trupelor Armatei Roșii și mai ales a detașamentelor speciale Ceka trimise să lichideze rebeliunea. La începutul anului 1921, Antonov conducea deja o forță cu un efectiv între 20 000 și 50 000 de partizani, cu care lansa atacuri-surpriză împotriva trupelor bolșevice și a obiectivelor administrative. După fiecare astfel de raid, partizanii dispăreau în sate. Moscova i-a declarat pe rebeli „bandiți" și a trimis întăriri în Tambov, dar rezultatele întîrziau să apară, fiindcă Armata Roșie era lipsită de experiența luptelor de gherilă. A devenit astfel evident că singura cale de a pune capăt tulburărilor era izolarea partizanilor de familiile și sprijinitorii lor, lucru care presupunea recurgerea la teroare: internarea în lagăre de concentrare, luarea de ostatici și executarea lor, deportările în masă. Antonov-Ovseenko a cerut și a obținut din partea Moscovei autorizația de a recurge la astfel de măsuri.

Foametea nu lovise însă numai regiunile rurale. În iarna 1920-1921, situația aprovizionării cu alimente și combustibil în orașele din partea europeană a Rusiei amintea de zilele din preajma Revoluției din Februarie. La Petrograd, care era din nou cel mai afectat datorită depărtării sale față de regiunile producătoare de cereale, fabricile au trebuit să fie închise: muncitorii rămași fără lucru străbăteau satele în căutare de hrană, riscînd să fie opriți de „detașamentele preventive", care le confiscau încărcătura.

În februarie 1921, pe fundalul foametei și al șomajului din ce în ce mai răspîndite, marinarii de la baza navală din Kronstadt, pe care Trotki îi ridicase cîndva în slavă, numindu-i „mîndria și frumusețea" Revoluției, au înălțat steagul revoltei.

Scînteia care a aprins revolta a fost un ordin al guvernului prin care rația de pîine la Moscova și Petrograd, deja insuficientă, era redusă cu o treime. Măsura a provocat tulburări și greve în cele două orașe. La sfîrșitul lui februarie 1921, muncitorii din Petrograd au amenințat cu declanșarea unei greve generale, dacă nu erau asigurate — pe lîngă dreptul de a procura hrană de la țărani în mod neîngrădit — alegeri corecte pentru soviete, libertatea de expresie și încetarea terorii politice. Cînd veștile despre tul-

burările din mediul industrial au ajuns la baza navală, marinarii și-au însușit lozincile muncitorilor și au creat un Comitet Revoluționar Provizoriu, însărcinat cu apărarea insulei împotriva previzibilului atac dinspre continent. Răzvrătiții nu își făceau iluzii că ar fi putut rezista puternicei Armate Roșii, dar sperau să poată ralia cauzei lor restul țării și al forțelor armate.

Așteptările le-au fost înșelate. Spre deosebire de Nicolae al II-lea, Lenin a reacționat. Susținut de Troțki, el a pus revolta din Kronstadt pe seama unor generali albi așa-zis manipulați de socialist-revoluționari și de serviciile de informații franceze. Lenin l-a trimis pe Troțki la Petrograd, pentru a prelua comanda operațiunii. Troțki le-a ordonat răzvrătiților să se predea neîntîrziat, în caz contrar riscînd represalii armate: cu mici diferențe, ultimatumul său părea opera unui guvernator general din vremea țarismului. Troțki a ordonat de asemenea luarea de ostatici din rîndul soților și copiilor marinarilor răzvrătiți.

La 7 martie, trupele Armatei Roșii, sub comanda lui Tuhacevski, au atacat baza Kronstadt, trecînd peste apele înghețate. În ariergarda atacatorilor se găseau detașamente de mitraliere ale Ceka, ce primiseră ordinul de a-i împușca pe soldații care ar fi încercat să se retragă. Asaltul s-a încheiat în mod dezastruos, tirul dinspre baza navală secerîndu-i pe atacatori. O parte a soldaților Armatei Roșii au refuzat ordinul de a porni la asalt; circa 1 000 dintre ei au trecut de partea rebelilor. Troțki a ordonat executarea fiecărui al cincilea soldat dintre cei care refuzaseră să îndeplinească ordinele.

În ziua următoare, Comitetul Revoluționar Provizoriu din Kronstadt a emis o declarație programatică, „Pentru ce luptăm", în care bolșevicii erau acuzați că trădaseră Revoluția și instauraseră o tiranie mai cruntă decît țarismul. Națiunea era chemată să răstoarne „autocrația comunistă", înlocuind-o cu un regim democratic bazat pe alegeri corecte pentru soviete.

În săptămîna care a urmat, Tuhacevski s-a străduit să „taie suflul" celor din bază prin raiduri nocturne, continuînd în același timp să aducă întăriri. Lipsa de reacție la apelurile lor a restului țării i-a descurajat pe marinari, ale căror provizii de alimente erau pe sfîrșite. Asaltul final, la care au participat 50 000 de soldați roșii împotriva celor 17 000 de apărători, a fost declanșat în noaptea de 16 spre 17 martie. Forțele atacatoare au reușit să se strecoare neobservate pînă în apropierea bazei. A urmat o luptă pe viață și pe moarte, corp la corp. În dimineața de 18 martie, comuniștii controlau insula. Au ucis cîteva sute de prizonieri. Restul apărătorilor, în afară de cei care reușiseră să se refugieze peste ghețuri în Finlanda, au fost trimiși în lagăre de concentrare în Nordul Îndepărtat, de unde puțini aveau să se mai întoarcă. Operațiunea nu a sporit reputația lui Troțki, dimpotrivă; deși îi plăcea să revină adesea asupra triumfurilor lui militare și politice, în memoriile pe care le-a redactat în exil nu a făcut nici o referire la rolul lui în tragedia de la Kronstadt.

În timp ce răzvrătirea marinarilor din nord era înfrîntă, revolta din Tambov continua cu o forță sporită. Lenin și Trotki primeau rapoarte periodice de la comandamentul Comitetului Militar-Revoluționar, în care operațiunile împotriva „banditilor" erau descrise ca și cum ar fi fost vorba de un război în toată regula. Deși comandamentul anunța că înregistrează victorie după victorie, Moscova a trebuit să accepte realitatea: rebelii, care foloseau tactici de luptă neconvenționale, nu puteau fi învinși prin mijloacele militare obișnuite. Lenin a hotărît de aceea să recurgă direct la teroare. Încredințînd responsabilitatea operațiunii lui Tuhacevski, care comanda o armată de peste 100 000 de soldați, el i-a autorizat pe acesta și pe Antonov-Ovseenko să ia toate măsurile pe care le considerau necesare pentru a-i lipsi pe partizani de sprijinul populației. Pe baza listelor de partizani obținute de la informatori plătiți, Ceka a trecut la încarcerarea membrilor familiilor acestora. Antonov-Ovseenko îi raporta lui Lenin că, pentru a-i convinge pe oameni să vorbească, comandanții roșii foloseau următoarele metode:

> În sate se pronunță „sentințe" speciale, fiind enumerate crimele săvîrșite împotriva poporului muncitor. Toată populația de sex masculin este plasată sub jurisdicția Tribunalului Revoluționar Militar: familiile banditilor sînt internate în lagăre de concentrare, ca *ostatici* pentru ruda lor care este membru al unei bande. Banditul are la dispoziție două săptămîni pentru a se preda. În caz contrar, familia lui este deportată în afara provinciei și averea ei (pusă pînă în acel moment doar sub sechestru provizoriu) este definitiv confiscată.

În ciuda sălbăticiei lor, măsurile luate nu au dat rezultatele așteptate, drept care teroarea a fost împinsă și mai departe, printr-o nouă directivă:

> 1. Cetățenii care refuză să își dea numele vor fi executați pe loc...
> 4. Familia care a ascuns un bandit va fi arestată și deportată în afara provinciei. Bunurile ei vor fi confiscate, iar membrul ei cel mai în vîrstă va fi executat pe loc, fără judecată.
> 5. Cei care oferă adăpost membrilor familiei unui bandit, sau care ascund bunuri aparținînd unui bandit vor fi tratați ca niște banditi; cel mai în vîrstă dintre membrii apți de muncă ai unei astfel de familii va fi executat pe loc, fără judecată...
> 7. Ordinul de față va fi adus la îndeplinire cu strictețe și fără milă. El va fi citit în adunările sătești.

Teroarea, însoțită de operațiuni militare pe scară largă — inclusiv de utilizarea gazelor toxice pentru scoaterea din păduri a partizanilor ascunși acolo, a reușit să izoleze forțele țărănești răzvrătite. O dată cu încetarea rechizițiilor forțate de alimente, în martie 1921 (vezi mai jos, p. 320), cauza principală a revoltelor din Tambov și din alte regiuni a dispărut, iar satele s-au liniștit.

Modul în care Antonov reușise să țină în șah o armată regulată, net superioară propriilor forțe, a lăsat o impresie puternică comandanților militari comuniști. S-a ordonat realizarea de studii asupra tacticilor neconvenționale de război și operațiunile de partizani au fost incluse în pregătirea de luptă a trupelor. Toate aveau să fie utilizate cu succes în timpul celui de-al doilea război mondial. Invadatorii germani, la rîndul lor, aveau să copieze metodele de teroare folosite de Armata Roșie împotriva populației civile în campaniile antigherilă din anii 1920–1921.

Lenin devenise conștient de necesitatea de a calma nemulțumirile din mediul rural prin anumite concesii, încă înainte de Kronstadt, dar nu era deloc dispus să satisfacă principala revendicare a țăranilor — dreptul de a dispune liber de produsele muncii lor —, fiindcă ar fi consolidat astfel poziția unei clase pe care o considera iremediabil antisocialistă. El declarase chiar la un moment dat că bolșevicii ar fi preferat să moară decît să permită reluarea comerțului liber cu cereale. Episodul Kronstadt l-a silit în cele din urmă să-și revizuiască poziția. La 15 martie, în preziua asaltului final al forțelor lui Tuhacevski împotriva bazei navale, Politburo-ul a decis încetarea rechizițiilor forțate. De acum înainte, țăranii aveau să plătească statului un impozit fix în produse. Guvernul spera să poată obține restul de produse necesar în contrapartidă cu bunuri manufacturate. Cum însă aceste bunuri lipseau, aproape tot surplusul de produse agricole lua drumul piețelor: monopolul statului în comerț înceta și astfel autoritățile s-au văzut obligate să permită reluarea activităților economice libere în sfera consumului. Statul continua să exercite însă un control strict asupra industriei grele, băncilor, comerțului en gros, comerțului exterior și transporturilor — „punctele de comandă" ale economiei. Acesta era, în linii mari, tabloul Noii Politici Economice.

Curînd, Moscova a renunțat și la ideea de a desființa banii. Rublele de hîrtie, tipărite într-un ritm limitat doar de capacitățile de tipărire, își pierduseră aproape orice valoare. Inundînd în continuare țara cu hîrtii devenite inutile, guvernul a hotărît totuși să adopte o nouă unitate monetară, cu acoperire în aur, *cervoneț*-ul.

Primele rezultate benefice ale NEP-ului au apărut în agricultură. Stimulați de noua politică de impozite să cultive mai mult, țăranii au început să aducă pe piață cantități mai mari de produse; în 1925, suprafața cultivată (nu însă și randamentul) o egala pe cea din 1913. Măsurile luate veniseră însă prea tîrziu pentru a putea preîntîmpina foametea dezastruoasă care a ucis milioane de oameni în 1921 și 1922.

Din cauza lipsei de capital, producția industrială se restabilea într-un ritm mult mai lent. Lenin conta în mare măsură pe investițiile externe, dar acestea au întîrziat să apară, străinii ferindu-se să investească într-o țară care nu-și plătea împrumuturile și care naționalizase proprietățile private.

În ultimul an al Noii Politici Economice (1928), nu existau în Uniunea Sovietică decît treizeci și una de companii străine, cu un capital (la nivelul anului 1925) de numai 16 milioane de dolari. Majoritatea lor erau implicate nu în producția de mărfuri, ci în exploatarea resurselor naturale ale țării, în special a cherestelei.

NEP-ul a luat locul planificării economice, pentru moment eliminată. Lenin și-a concentrat atenția asupra unui ambițios proiect de electrificare, prin care spera să pună bazele unei viitoare industrii moderne. Speranțele lui nu s-au materializat însă, din lipsa fondurilor, estimate la un necesar de 500 de milioane de dolari anual, pentru o perioadă de zece pînă la cincisprezece ani.

Ansamblul măsurilor economice adoptate începînd cu martie 1921 au echivalat cu o lovitură severă dată planurilor de construire a comunismului în Rusia. În 1921, Lenin a recunoscut că introducerea comunismului de război fusese o greșeală (vezi mai sus, p. 183), admițînd astfel în mod tacit justețea criticilor lui de dinainte de Revoluție, după care Rusia trebuia să străbată o lungă perioadă de dezvoltare capitalistă, înainte de a fi pregătită pentru construirea socialismului și — cu atît mai mult — a comunismului. Liderul bolșevic nu a precizat cît avea să dureze Noua Politică Economică, sugerînd însă că aceasta nu avea să fie abandonată prea curînd. Cînd, în 1928–1929, Stalin a lichidat NEP-ul și a trecut la colectivizarea și industrializarea forțate, el acționa în spiritul ideilor lui Lenin, dar mult mai devreme și cu mult mai mare rapiditate decît ar fi făcut-o acesta dacă s-ar mai fi aflat încă în viață.

Pentru bolșevici, slăbirea controlului economic, care permitea — deși cu multe restricții — reapariția întreprinderilor private, constituia un pericol în plan politic. Ei au avut de aceea grijă ca, în paralel cu liberalizarea economică, să acționeze în sensul unei întăriri a controlului politic. „Ca partid conducător", spunea Troțki în 1922, „putem admite prezența speculanților în economie, nu însă și în politică." Perioada care a urmat introducerii NEP-ului a fost, în consecință, marcată de o intensificare a represiunii politice, sub diferite forme: persecutarea Bisericii Ortodoxe și a partidelor socialiste rivale, hărțuirea tot mai accentuată a reprezentanților inteligheției, înăsprirea cenzurii și a legilor dirijate împotriva disidenților politici.

Poliția secretă rămînea principalul instrument de control politic, ea transformîndu-se în epoca NEP-ului dintr-un organism al terorii oarbe într-o instanță birocratică omniprezentă. Măsura în care poliția secretă era implicată în toate aspectele vieții sovietice este pusă în lumină de responsabilitățile pe care le-a îndeplinit șeful ei, Felix Dzerjinski, în diferite momente: comisar pentru afaceri interne, comisar pentru transporturi, președinte al Consiliului Suprem al Economiei Naționale. Ceka, a cărei reputație

devenise odioasă, a fost desființată în februarie 1922 și înlocuită cu un organism purtînd titulatura inocentă de Administrația Politică a Statului, GPU (rebotezat doi ani mai tîrziu OGPU). Asemeni fostului Departament al Poliției din vremea regimului țarist, GPU se subordona Ministerului (comisariatului) pentru Afaceri Interne.

Teoretic, GPU avea puteri mai restrînse decît Ceka, delictele obișnuite (deci altele decît de natură politică) fiind scoase de sub jurisdicția ei și trecute în sarcina comisariatului justiției. În practică însă, GPU se bucura de puteri discreționare în anchetarea infracțiunilor economice și a „banditismului", ca și în urmărirea persoanelor suspecte, avînd nu numai autoritatea de a deporta prin simplă decizie administrativă, ci și pe aceea de a condamna la moarte. Poliția secretă controla rețeaua lagărelor de concentrare, dintre care cele mai notorii, „Lagărele din nord cu destinație specială", localizate în pustietatea înghețată a Nordului Îndepărtat, aveau să facă numeroase victime. GPU dispunea de un efectiv de peste 100 000 de angajați permanenți și de forțe militare considerabile, avînd un mare grad de autonomie.

Încălcarea principiului „legalității revoluționare" a continuat să reprezinte și în epoca NEP-ului monedă curentă, în virtutea puterilor judecătorești acordate poliției secrete, dar și pentru că Lenin considera legea un instrument politic și tribunalele instituții ale guvernului. Concepția liderului bolșevic despre legalitate reiese din textul primului Cod Penal sovietic, redactat în 1922. Lenin a participat direct la pregătirea documentului, care avea să servească în epoca stalinistă la condamnarea la muncă forțată sau moarte a milioane de cetățeni sovietici. Nemulțumit de ceea ce el considera a fi o clemență excesivă din partea juriștilor însărcinați cu redactarea Codului, Lenin a inclus în categoria delictelor politice „propaganda și agitația, implicarea în organizații sau colaborarea cu organizațiile care sprijineau (prin propagandă și agitație)" „burghezia" internațională. Pedeapsa pentru astfel de „delicte" — care cuprindeau în fapt toate formele de activitate politică independentă — era cea capitală. Articolele 57 și 58 ale Codului Penal, redactate de juriști la directivele lui Lenin, aveau să constituie ulterior temeiul legal al condamnărilor pronunțate împotriva victimelor stalinismului. Că Lenin era perfect conștient de implicațiile directivelor lui se vede și din îndrumările pe care le-a dat comisarului pentru justiție. Sarcina organelor judecătorești, scria el, era „să legitimeze" teroarea (vezi mai sus, p. 207). Pentru prima oară în istoria dreptului, funcția procedurilor judecătorești nu mai era realizarea justiției, ci justificarea violenței oarbe a statului.

Scopul ultim al teoriei și practicii dreptului sub Lenin era eliminarea tuturor obstacolelor care stăteau în calea pedepsirii celor pe care guvernul — dintr-un motiv sau altul — îi considera indezirabili. Raportîndu-se la practicile anilor '20, specialiștii comuniști în istoria dreptului defineau

legea ca „principiu disciplinator care contribuie la întărirea statului sovietic și la dezvoltarea economiei socialiste". Procedurile judecătorești au fost simplificate astfel încît să ușureze sarcina acuzării. „Vinovăția" nu mai presupunea acum încălcarea efectivă a legii — fiind suficientă și presupusa „intenție" de a o încălca. Vinovăția era de asemenea stabilită în funcție de urmările dăunătoare pe care o acțiune le-ar fi putut avea asupra societății — indiferent dacă acțiunea respectivă constituia sau nu o încălcare a legii. Drepturile acuzaților au fost puternic restrînse; avocații apărării, care trebuiau să fie membri de partid, aveau datoria să considere vinovăția clienților lor drept lucru stabilit și să se rezume la a pleda pentru acordarea de circumstanțe atenuante. Un proeminent jurist sovietic afirma în 1929, cînd teroarea stalinistă era abia la început, că legea sovietică permitea condamnarea unei persoane chiar și în absența vinovăției. Cu greu s-ar fi putut merge mai departe în distrugerea noțiunii de drept și a procedurilor legale.

Principiile de mai sus au fost aplicate în procesele intentate clericilor ortodocși și catolici, dar și în extraordinarele procese-spectacol ale liderilor Partidului Socialist-Revoluționar, organizate în aceeași epocă la Moscova. (Menșevicii, de care regimul avea mai puține motive să se teamă, s-au bucurat de un răgaz pînă în 1931, cînd aveau să facă și ei obiectul înscenărilor judiciare.) În toate aceste cazuri, autoritățile stabiliseră de la bun început sentințele pentru fiecare acuzat, „procesele" neavînd alt scop decît să ofere populației o lecție politică. Lenin a comunicat autorităților judecătorești implicate că voia niște „procese exemplare, *educative*". Opinia lui Trotki mergea în aceeași direcție: într-o scrisoare către Politburo, el afirma că un proces trebuie să fie „o producție politică impecabilă".

În procesul socialist-revoluționarilor au fost implicate două categorii de acuzați: adevăratele victime alese de autorități și vinovații „pocăiți," dispuși să depună mărturie împotriva „complicilor" lor, pentru a fi iertați și a ilustra astfel în fața maselor avantajele colaborării cu puterea. Liderilor socialist-revoluționari li s-a refuzat asistența juridică cuvenită, fiind supuși la nenumărate umilințe, inclusiv o demonstrație „muncitorească" înscenată, la care a luat parte și Buharin, unul din avocații apărării, care a cerut condamnarea lor la moarte. Judecătorii i-au condamnat pe unsprezece dintre acuzați la pedeapsa capitală, în conformitate cu Articolul 57, dar i-au iertat pe cei care depuseseră mărturie împotriva lor. Spre surpriza generală, condamnările au fost comutate. Aflăm din memoriile lui Trotki că el a fost cel care l-a convins pe Lenin să îi cruțe pentru moment pe socialist-revoluționari, de teama unui posibil val de terorism antibolșevic organizat de colegii de partid ai acuzaților, terorism care ar fi fost îndreptat în primul rînd împotriva celor doi lideri de la Kremlin. În consecință, s-a anunțat că execuțiile erau anulate, cu condiția ca Partidul Socialist-Revoluționar să renunțe la terorism și la acțiunile subversive îndreptate împotriva

regimului sovietic. În anii '30–'40, cînd regimul nu mai avea motive să se teamă de represaliile lor, socialist-revoluționarii au fost în mod sistematic condamnați și executați. Doar doi dintre activiștii lor — două femei — aveau să supraviețuiască epocii staliniste.

Toate aceste reglări de conturi politice aveau loc pe fundalul foametei, care prin numărul de victime depășea tot ceea ce cunoscuse istoria Europei.

Rusia trăise și în trecut experiența unor recolte dezastruoase, datorate vremii nefavorabile. Țăranii învățaseră să facă față unor asemenea situații, asigurîndu-și întotdeauna rezerve pentru doi–trei ani de eventuale recolte slabe. În anii 1920–1921 însă, efectele secetei au fost agravate de politica agrară a bolșevicilor. Catastrofa prin care trecea acum Rusia confirma zicala populară: „Recoltele slabe sînt de la Dumnezeu, foametea o aduce omul." Seceta, începută în 1920 și prelungită și în anul următor, nu avea decît să grăbească un deznodămînt pe care rechizițiile de produse ordonate de bolșevici îl făcuseră inevitabil. Confiscarea surplusului de grîne, care consta cel mai adesea în rezerve esențiale pentru supraviețuirea țăranilor, s-a dovedit a fi rețeta sigură a dezastrului. În 1920, după estimările comisariatului pentru aprovizionare, recoltele abia ajungeau pentru hrănirea familiilor și însămînțarea din anul următor. Țăranii nu mai dispuneau de rezervele care în trecut îi ajutaseră să facă față capriciilor vremii.

Seceta din 1921 a lovit aproximativ jumătate din regiunile producătoare de hrană; pe 20 la sută din suprafețe recoltele au fost compromise total. În perioada de maximă extindere a foametei, populația afectată număra în Rusia și Ucraina 33,5 milioane de persoane. Cea mai greu lovită a fost regiunea cernoziomului, de pe Volga, care în vremuri normale era unul dintre principalii furnizori de cereale; în unele din provinciile ei, recoltele din 1921 abia au atins echivalentul a 90 de kilograme pe cap de locuitor — jumătate din necesarul de subzistență, nemairămînînd nimic pentru însămînțări.* În majoritatea celorlalte regiuni, producția raportată la numărul de persoane s-a situat între 90 și 180 de kilograme, ceea ce abia ar fi ajuns pentru hrănirea populației locale, fără posibilitatea de a păstra rezerve. Totalul producției în principalele douăzeci de provincii rusești cultivatoare de produse agricole scăzuse de la 20 milioane de tone de cereale anual, înainte de Revoluție, la 8,45 de milioane de tone în 1920 și 2,9 milioane în 1921 — deci cu 85 la sută. În contrast, recolta din 1892, ultimul an de foamete din vremea țarilor, fusese doar cu 13 la sută mai mică decît nivelul normal. Diferența este dată în cea mai mare parte de rechizițiile

---

* În cifre variind de la o regiune la alta, țăranii ar fi avut nevoie — într-o evaluare aproximativă – de minimum 163 de kilograme de cereale pentru subzistență, plus alte 40 pînă la 80 de kilograme grîne pentru sămînță. Înainte de 1914, consumul mediu anual pe cap de persoană fusese de 270 de kilograme (inclusiv grînele de sămînță).

bolșevice, care i-au împins pe țărani să reducă suprafețele cultivate și, în unele cazuri, i-au lipsit de grînele de sămînță.

În primăvara anului 1921, țărănimea din regiunile lovite de foamete se hrănea cu iarbă, scoarță de copac și rozătoare. Tătari cu spirit întreprinzător vindeau o substanță botezată „clei comestibil", la un preț de peste 1 000 de ruble pentru un kilogram. Au apărut cazuri de canibalism. Milioane de ființe umane deznădăjduite își părăseau satele, îndreptîndu-se spre stațiile de cale ferată cele mai apropiate, în speranța de a putea ajunge în regiunile în care — spuneau zvonurile — se găsea hrană. Depourile erau înțesate, înfometaților refuzîndu-li-se transportul, pentru că Moscova s-a încăpățînat pînă în iulie 1921 să nege realitatea dezastrului. Oamenii așteptau, spune un martor al evenimentelor, „trenurile care nu aveau să mai vină niciodată, sau moartea, devenită inevitabilă". Vizitatorii regiunilor afectate străbăteau sate întregi lipsite de viață, ai căror locuitori fugiseră sau zăceau în bordeiele lor, prea slăbiți pentru a se mai putea mișca. În orașe, străzile erau acoperite de cadavre, care erau adunate cu căruțele — adesea după ce fuseseră în prealabil dezbrăcate — și aruncate în gropi comune.

Foametei i s-au adăugat epidemiile, care desăvîrșeau ravagiile provocate de inaniție. Tifosul era cel mai ucigător, dar holera, febra tifoidă și variola au făcut și ele sute de mii de victime.

Guvernul sovietic asista paralizat la răspîndirea foametei, fiindcă, așa cum scria istoricul francez Michel Heller, „pentru prima oară, se confrunta cu o problemă pe care nu o mai putea rezolva făcînd apel la forță". Inițial, autoritățile s-au comportat ca și cum nimic nu s-ar fi întîmplat. Apoi, cînd dezastrul nu a mai putut fi negat, au aruncat vina asupra „gardiștilor albi" și a „imperialiștilor". În cele din urmă, cînd tragedia a ieșit la iveală în întreaga ei amploare, Moscova, nedorind să ceară ajutor extern în mod oficial, a decis să se folosească de renumele unor persoane particulare. În iulie, Maxim Gorki, avînd desigur acceptul lui Lenin, a lansat un apel în care cerea țărilor lumii să trimită în Rusia hrană și medicamente. Guvernul a aprobat formarea unui comitet independent, menit să organizeze distribuirea ajutoarelor, sub supravegherea unei celule comuniste.

La zece zile după lansarea apelului, Herbert Hoover, în acel moment ministrul american al comerțului, a răspuns demersului lui Gorki. Hoover crease Administrația Americană pentru Ajutor Umanitar, pentru a oferi Europei abia ieșite din război alimente și alte produse de strictă necesitate; era gata să acorde și Rusiei un sprijin similar. Lenin considera că ar fi fost un lucru odios să accepte ajutor din partea celei mai importante țări capitaliste, cu atît mai mult cu cît Hoover își condiționase oferta de eliberarea tuturor americanilor deținuți în închisorile sovietice și de neamestecul guvernului de la Moscova în proiectul umanitar. „Josnicia Americii, a lui Hoover și a Ligii Națiunilor este fără egal", afirma liderul bolșevic în fața

Politburo-ului. „Hoover trebuie pedepsit, *trebuie pălmuit în văzul întregii lumii*." Lenin nu avea însă de ales: a fost nevoit să accepte oferta lui Hoover și condițiile puse de el.

În vara lui 1922 organizația americană ajunsese să hrănească zilnic aproximativ 11 milioane de persoane. Alte 3 milioane primeau alimente din partea unor organizații similare din alte țări. Instituțiile umanitare străine furnizau de asemenea Rusiei medicamente. Grație activității lor, la începutul verii anului 1922, decesele cauzate de înfometare practic încetaseră. Acțiunile caritabile promovate de Hoover au salvat cel puțin 9 milioane de ruși de la o moarte sigură. Chiar și în aceste condiții însă, cifra estimată a victimelor provocate de foamete și epidemii între 1920 și 1922 se ridică la 5,1 milioane. Era cel mai mare dezastru umanitar din istoria Europei în vreme de pace, după epidemia de ciumă din secolul al XIV-lea.

Organizația creată de Hoover avea să-și înceteze activitatea în 1923, nu doar pentru că își îndeplinise scopul, dar și pentru că între timp ieșise la iveală că guvernul sovietic oferea cereale pe piața internațională, pentru a cumpăra cu banii astfel obținuți echipamente industriale și agricole. În urma deschiderii arhivelor sovietice, la începutul anilor '90, s-a descoperit de asemenea că, în plină foamete, Troțki cheltuia milioane de dolari pentru cumpărarea de puști și mitraliere din Germania.

Noua Politică Economică a afectat în egală măsură politica externă, care, o dată cu recunoașterea de către marile puteri a Rusiei Sovietice, a continuat să funcționeze în mod încă și mai explicit decît înainte pe două niveluri distincte: unul clasic, de natură diplomatică și comercială, cel de-al doilea neconvențional, subversiv-revoluționar. Normalizarea relațiilor diplomatice rămînea unul din obiectivele principale, ea fiind menită să încurajeze comerțul exterior și investițiile străine, ca parte integrantă a NEP-ului. Sovieticii au renunțat la politica de instigare la insurecție: puciul organizat în Germania în 1923, improvizat în pripă și de altfel eșuat, a reprezentat ultima lor încercare de a răsturna prin forță guvernele țărilor europene. Moscova a pus în schimb la punct, prin intermediul Comintern-ului, o strategie pe termen lung de infiltrare a instituțiilor occidentale.

Ca și în Rusia, introducerea NEP-ului a dus la întărirea controlului politic al Partidului Comunist în cadrul Comintern-ului. Cele „Douăzeci și una de condiții" subordonaseră partidele comuniste străine intereselor Moscovei, menținînd totuși iluzia că Internaționala rămînea o federație de egali. Iluzia avea să se risipească în decembrie 1922, la Congresul al IV-lea al Comintern-ului. Rezoluțiile adoptate atunci stabileau în mod explicit că (1) partidele comuniste străine nu aveau dreptul la puncte de vedere independente și (2) în cazul unui conflict de opinii, interesele statului sovietic — rebotezat la scurt timp după aceea Uniunea Sovietică — trebuiau să prevaleze asupra intereselor țărilor „reprezentate" de respectivele partide.

În pregătirea Congresului al IV-lea, Moscova a avut grijă să elimine din structura Comintern-ului orice urmă de federalism. Buharin a dat Articolului 14 al „Condițiilor", care cerea comuniștilor străini să sprijine Rusia Sovietică în respingerea „contrarevoluției", interpretarea după care aceștia aveau obligația de a susține în permanență politica externă a guvernului sovietic. Comuniștii trebuiau prin urmare să aibă o singură patrie, Rusia Sovietică, și un singur guvern, cel sovietic.

Pentru a împiedica partidele frățești să pună în discuție sau să influențeze redactarea rezoluțiilor care emanau de la autoritatea oficială supremă a Comintern-ului, Congresul, s-a stabilit ca pe viitor partidele membre să se întrunească numai după încheierea lucrărilor propriu-zise ale Congresului. Clauza elimina posibilitatea ca delegații străini să propună rezoluții proprii, în numele organizațiilor lor naționale. Delegaților li s-a interzis de altfel în mod expres să vină cu mandate ferme din partea partidelor pe care le reprezentau. Acestea din urmă au pierdut chiar și dreptul de a-și alege singure reprezentanții în Comitetul Executiv al Comintern-ului: ei trebuiau selectați de Congres. Cadrele din Comintern nu puteau demisiona decît cu aprobarea prealabilă a Comitetului Executiv, sub motivul că „posturile executive în orice partid comunist aparțin nu persoanelor care le dețin, ci Internaționalei Comuniste în ansamblul ei". Din cei douăzeci și cinci de membri ai noului Executiv, cincisprezece trebuiau să aibă domiciliul în Moscova.

Congresul al IV-lea a adoptat noile regulamente în unanimitate, singur delegatul brazilian făcînd notă discordantă. Julius Braunthal, specialist în istoria internaționalelor socialiste, scrie, referindu-se la congresul din decembrie 1922:

> Internaționala Comunistă fusese transformată într-un partid bolșevic mondial, puternic centralizat și supus unei discipline de tip militar, gata să accepte necondiționat — așa cum demonstrase însăși desfășurarea lucrărilor congresului — ordinele sovieticilor. Partidele comuniste din întreaga lume deveniseră în fapt secții ale Partidului Comunist Rus, dirijate de organismul care conducea însuși statul rus. Ele erau astfel reduse la rolul de oficine ale guvernului sovietic.

Noua formulă oferea avantajele previzibile ale unei organizări și discipline stricte. În același timp însă, ea împiedica Executivul Comintern-ului să perceapă corect problemele cu care se confruntau asociații — sau, mai precis, filialele — din străinătate, cărora li se impuneau acum principii stereotipe, rezultate din experiența bolșevismului în Rusia. Unii dintre colegii străini au acceptat noile metode din respect pentru succesele bolșevicilor ruși, alții doar în interesul propriei cariere. Cei care refuzau să urmeze linia Moscovei erau epurați: contestația a fost redusă la tăcere.

Partidele socialiste europene și organismul lor de coordonare, Internaționala Socialistă, ținta principală a urii comuniștilor, au reacționat în mod

ambiguu la evoluțiile din cadrul Comintern-ului. Ca și menșevicii, ei îi condamnau pe bolșevici pentru metodele lor violente și pentru lichidarea libertăților. Pe de altă parte, repetau greșeala acelorași menșevici, militînd pentru o politică internațională de tipul „Jos mîinile de pe Rusia Sovietică" și pentru o imediată recunoaștere diplomatică a statului sovietic. Argumentul lor era că bolșevismul nu reprezenta decît o etapă aberantă, tranzitorie, dintr-un fenomen istoric fundamental progresist, care — liber de orice interferențe — avea să evolueze în mod inevitabil spre democrație. O rezoluție adoptată în mai 1923, la întrunirea de la Hamburg a partidelor socialiste europene, afirma că o intervenție străină în treburile statului sovietic ar fi condus nu la îndreptarea „erorilor etapei actuale a Revoluției Ruse",

> ci la distrugerea Revoluției înseși. Departe de a pune bazele unei democrații reale, ea nu ar face decît să instaureze un guvern de contrarevoluționari sanguinari, pus în slujba exploatării poporului rus.

Politica externă rusă în componenta ei clasică se concentra în continuare asupra Germaniei, pe care liderii sovietici o considerau scena cea mai probabilă a unei revoluții europene și principalul aliat potențial în lupta împotriva superputerilor „capitaliste", Marea Britanie și Statele Unite. Moscova urmărea în paralel realizarea ambelor sale obiective în Germania — subversiunea și colaborarea — aparent ireconciliabile.

Evenimentul cel mai semnificativ produs în relațiile internaționale după încheierea primului război mondial (în afara refuzului Statelor Unite de a intra în Liga Națiunilor) a fost încheierea Tratatului de la Rapallo, semnat de guvernele sovietic și german la 26 aprilie 1922, în timpul Conferinței internaționale de la Genova, spre surpriza întregii lumi. Conferința fusese convocată pentru a rezolva problemele politice și economice ale Europei Centrale și de Est rămase în suspensie după încheierea Tratatului de la Versailles și pentru a sprijini reintegrarea Rusiei și a Germaniei în comunitatea internațională. Genova a fost prima întrunire internațională postbelică la care cele două țări erau invitate. Manevrînd fără știința organizatorilor, Moscova și Berlinul au pus la punct un tratat separat, susceptibil să dea peste cap conferința și să exacerbeze disensiunile dintre învingătorii și învinșii primului război mondial — un țel pe care Moscova îl urmărea cu obstinație.

Germania avea toate motivele să dorească o reconciliere cu Rusia. Berlinul fusese înainte de 1914 principalul partener comercial al rușilor și nu era dispus să piardă această poziție în fața Angliei și a Statelor Unite. În cursul anului 1921 și în primele luni ale lui 1922, guvernul sovietic a purtat discuții intense cu industriași germani, vizînd un plan amplu de sprijinire a reconstrucției economiei sovietice de către Germania. Consideren-

tele de ordin geopolitic jucau însă un rol și mai important. Germania era sufocată de termenii Tratatului de la Versailles, care o redusese la un statut de paria, interzicîndu-i să mențină o armată semnificativă. Mulți germani aveau sentimentul că țara lor și-ar fi putut recîștiga statutul de mare putere numai printr-o alianță cu Rusia Sovietică, un alt paria al comunității internaționale.

Pentru Moscova, înrăutățirea relațiilor dintre Germania și Aliați constituia un obiectiv primordial de politică externă. Rușii urmăreau pe de altă parte să atragă capital german și să obțină echipamente militare și *know-how*. Înfrîngerea suferită în războiul cu Polonia dăduse Kremlinului măsura înapoierii forțelor sale armate; în ciuda victoriei din războiul civil, Armata Roșie se dovedea inferioară chiar și unei armate occidentale de rangul al doilea. Ea trebuia modernizată, obiectiv care nu putea fi atins decît cu sprijin german. Istoria face ca interesul Rusiei de a primi asistență militară din partea Germaniei să fi coincis cu nevoia acesteia din urmă de sprijin rusesc în ocolirea prevederilor Tratatului de la Versailles, care interziceau germanilor să achiziționeze tancuri, avioane de război, artilerie grea și gaze toxice de luptă. Generalul von Seeckt, comandantul Reichswehr-ului, era principalul promotor al cooperării militare ruso-germane, desfășurată în cel mai mare secret începînd cu 1919 și mai ales după martie 1921. Această cooperare avea să continue pînă în septembrie 1933, nouă luni după venirea la putere a lui Hitler, contribuind la pregătirea celor două țări în vederea viitorului război mondial, a cărui declanșare era dorită și încurajată de amîndouă.

Oricît de mari ar fi fost beneficiile potențiale ale cooperării cu sovieticii, germanii se fereau să încheie cu Moscova un tratat oficial, de teama unei posibile reacții a Aliaților. Diplomații sovietici i-au convins să treacă peste ezitări, folosindu-se de o stratagemă la care Stalin avea să recurgă cu și mai mult succes în 1939 — anume lăsînd să se înțeleagă că erau gata să încheie un tratat separat cu Aliații. Diplomația germană a înghițit momeala. În plină desfășurare a conferinței, cele două țări au semnat la Rapallo, localitate în apropiere de Genova, un acord bilateral menit să reglementeze relațiile dintre ele. Cele două părți restabileau relații diplomatice oficiale, își acordau reciproc statutul de partener privilegiat și renunțau amîndouă la despăgubirile pretinse anterior în urma primului război mondial și a decretelor sovietice de naționalizare. Tratatul de la Rapallo a făcut să eșueze Conferința de la Genova, care fusese organizată cu scopul de a rezolva prin consensul părților toate problemele aflate în suspensie și de a pune capăt izolării Rusiei și Germaniei în raport cu restul comunității internaționale.*

---

* Documente de arhivă recent scoase la lumină dezvăluie că Cicerin, comisarul sovietic al afacerilor externe, primise încă din februarie 1922 instrucțiuni din partea lui Lenin să „saboteze" Conferința de la Genova. RTsKhIDNI, fond 2, Opis 2, delo 1.119, publicat în: Richard Pipes, ed., *The Unknown Lenin* (New Haven, Conn., 1990), p. 149.

Momentul Rapallo a marcat începutul unei dezvoltări rapide a schimburilor comerciale sovieto-germane, în defavoarea comerțului dintre sovietici și britanici; în anii 1922–1923, o treime din importurile rusești proveneau din Germania. Lucru și mai important însă, Rapallo a deschis calea unei colaborări militare strînse între cele două țări. Germanii au construit în cîteva orașe din Rusia instalații de producere și testare a unor categorii de arme interzise lor prin Tratatul de la Versailles. Cea mai importantă dintre ele era baza aviatică de la Lipețk, unde piloții germani se antrenau pe aparate de zbor olandeze de proveniență clandestină, punînd la punct tactici pe care Wehrmacht-ul avea să le utilizeze în timpul celui de-al doilea război mondial. Unul dintre germanii implicați avea să afirme ulterior că prin aceste activități s-au pus „bazele spirituale" ale organizării aviației hitleriste, Luftwaffe. Mulți dintre viitorii generali și mareșali ai lui Hitler au participat la antrenamentele din Rusia. În compensație, ei au invitat ofiteri ai Armatei Roșii să urmeze cursurile academiilor militare germane. În 1933, cînd cooperarea militară dintre cele două țări a încetat, mareșalul Tuhacevski, la acea dată comisar adjunct pentru război, mărturisea însărcinatului german cu afaceri de la Moscova că „nu va fi niciodată uitat sprijinul decisiv pe care Reichswehr-ul l-a dat în organizarea Armatei Roșii".

Cele două mari puteri răspunzătoare de declanșarea celui de-al doilea război mondial s-au întîlnit prin urmare într-un joc fatal, inițial ca aliați, apoi ca inamici. În ciuda tuturor avertismentelor, puterile occidentale nu au făcut nimic pentru a le opri.

Criza noului regim

Criza politică prin care a trecut Partidul Comunist în anii 1920–1921 s-a datorat în primul rînd faptului că suprimarea grupărilor politice și a publicațiilor ostile nu eliminase disidența, ci îi mutase centrul de greutate în chiar interiorul partidului. Iată ce afirma în această privință Trotki: „În Rusia nu mai există astăzi decît un singur partid; toate nemulțumirile trec prin el." Această evoluție contrazicea trăsătura esențială a bolșevismului, cheia succeselor lui, anume unitatea bazată pe disciplină și pe acceptarea necondiționată a deciziilor luate de organele de conducere ale partidului. Bolșevicii se vedeau astfel puși în fața unei alegeri dificile: fie să sacrifice unitatea și avantajele care decurgeau din ea, tolerînd exprimarea deschisă a diferențelor de opinie în sînul partidului, fie să riște osificarea organelor de conducere și pierderea contactului cu membrii de rînd ai partidului, prin interzicerea oricărei atitudini de disidență. Lenin a ales fără ezitare cea de-a doua alternativă, creînd condițiile pentru instaurarea dictaturii staliniste.

În prima parte a deceniului trei, unul dintre motivele principale de preocupare ale liderilor bolșevici — ale lui Lenin, mai ales — îl constituia birocratizarea tot mai accelerată a regimului. Exista sentimentul, confirmat de datele statistice, că guvernul era sufocat de o clasă de funcționari supradimensionată și parazitară, ai cărei reprezentanți făceau din slujbă o sursă de beneficii personale. Cu cît birocrația se dezvolta, cu atît consuma o parte mai mare din buget și devenea mai ineficientă. Pentru Lenin, care sperase că Revoluția avea să reducă la minimum administrația, eliminînd-o în cele din urmă cu totul, masa tot mai numeroasă a „gulerelor albe" a devenit o permanentă sursă de neliniște.

Faptul că bolșevicii erau surprinși de această evoluție demonstrează o dată mai mult că în spatele realismului versat al noilor conducători se ascundea o mare doză de naivitate. Naționalizarea întregii activități instituționalizate a țării, inclusiv a economiei, făcea previzibilă și inevitabilă dezvoltarea serviciului public. Bolșevicii nu păreau să fie însă conștienți de faptul că „puterea" (*vlasti*), pe care și-ar fi dorit-o nelimitată, implica nu doar autoritate, ci și responsabilitate; că îndeplinirea acestei responsabilități cerea un număr tot mai mare de cadre specializate; în fine, că existau puține șanse ca respectivele cadre să fie preocupate în mod exclusiv sau în principal de binele public, neglijîndu-și nevoile personale. Birocratizarea comunistă deschidea indivizilor din pătura inferioară a clasei de mijloc perspectiva unor cariere publice, făcînd din ei principalii beneficiari ai noului regim. Chiar și muncitorii de bună credință, o dată ce părăseau fabrica pentru a lucra în administrație, se integrau în casta birocraților și îi asimilau practicile.

Bolșevicii nu au reușit să anticipeze această evoluție, fiindcă filozofia marxistă a istoriei îi învățase că politica e doar un colateral al luptei de clasă, iar guvernul un simplu instrument în mîinile clasei conducătoare — teze care excludeau posibilitatea ca statul și oficialitățile sale să aibă interese distincte de acelea ale clasei pe care se presupunea că o slujesc, în cazul de față „proletariatul". Aceeași filozofie i-a împiedicat să înțeleagă natura reală a problemei chiar și după ce deveniseră conștienți de existența ei. Asemeni unui conservator tipic din vremea țarismului, Lenin nu putea imagina altă cale de a reduce abuzurile birocrației decît crearea unui șir nesfîrșit de „comisii de control", trimiterea de inspectori „pe teren" și repetarea obsesivă a ideii că nu exista nici o dificultate pe care „oamenii de bine" să nu o poată rezolva. Cauzele sistemice ale problemei îi scăpau cu desăvîrșire.

Birocratizarea afecta nu doar statul, ci și aparatul de partid.

Deși organizat de la bun început ca o structură centralizată, Partidul Bolșevic respectase prin tradiție un anumit grad de democrație. Comitetul Central lua decizii colective în problemele curente, iar congresele anuale, care întruneau delegații aleși de organizațiile locale, hotărau „linia" generală a partidului.

Pe măsură ce Partidul Comunist își asuma tot mai multe responsabilități în conducerea țării, numărul membrilor săi creștea și, o dată cu el, se lărgea aparatul administrativ. În martie 1919, cînd partidul ajunsese deja la 314 000 de membri, Comitetul Central a decis crearea, pe lîngă Secretariat (care se ocupa de fluxul de documente), a două noi organisme, Poltiburo-ul și Orgburo-ul (vezi mai sus, p. 146). Începea astfel procesul de concentrare a autorității la vîrful partidului, în Moscova. Spre sfîrșitul războiului civil, Partidul Comunist dispunea de un număr considerabil de cadre însărcinate exclusiv cu munca de partid, care pierduseră aproape orice contact cu masele de muncitori ale căror interese ar fi trebuit să le reprezinte. Procesul nu s-a oprit aici. Din rîndurile funcționarilor de partid a luat treptat naștere o elită de cadre angajate în mod exclusiv în activitatea organelor centrale de la Moscova. În vara anului 1922, acest grup număra mai mult de 15 000 de persoane. Politologul Merle Fainsod de la Universitatea Harvard scrie, în acest sens:

> Birocratizarea vieții de partid a avut consecințe inevitabile... Cadrele care se ocupau în exclusivitate cu activitatea de partid aveau o poziție net avantajoasă în raport cu membrii de rînd, angajați în paralel în munca de la fabrică sau de la birou. Simplul fapt că erau implicați în administrarea treburilor partidului îi plasa pe membrii aparatului în poziția de centru de decizie, direcționare și control. La toate nivelurile ierarhiei de partid au avut loc transferuri de autoritate, mai întîi dinspre congres către conferințe, apoi către comitetele alese nominal de congres și, în fine, dinspre comitete către secretarii partidului, a căror îndatorire era — cel puțin teoretic — să pună în practică deciziile acestora.

Aparatul Comitetului Central s-a substituit treptat, în mod spontan și aproape insesizabil, organelor locale ale partidului, luînd majoritatea deciziilor în numele acestora și ajungînd chiar să le numească membrii. Funcționarii locali ai partidului nu mai erau aleși de organizațiile lor, ci trimiși de la centru. Moscova numea de asemenea delegații la congrese, deși acestea erau organele supreme de conducere ale partidului.

Procesul de centralizare a continuat după aceeași logică inexorabilă. Partidul Comunist a luat sub controlul lui întreaga viață politică a țării; Comitetul Central și-a asumat conducerea partidului; Politburo-ul a început să decidă în toate problemele Comitetului Central; apoi, trei persoane — Stalin, Kamenev și Zinoviev — au preluat conducerea Politburo-ului; în cele din urmă un singur om, Stalin, a ajuns să decidă singur în numele Politburo-ului. Centralizarea culminase cu instaurarea unei dictaturi personale și se încheia în acest punct. Iată de ce după moartea lui Stalin s-a declanșat un proces de destrămare treptată a structurilor centraliste și a început declinul autorității partidului, care avea să ducă în final la prăbușirea statului comunist.

Influența de care se bucurau membrii de partid în societatea sovietică, în condițiile în care restul cetățenilor erau lipsiți de orice drepturi, a condus în mod inevitabil la corupție și abuzuri. Idealul înălțător promovat de Lenin, acela al cadrelor de partid care dau un exemplu de străduință și modestie, nici nu se întrevedea măcar. Calitatea oficială conferea practic membrilor de partid o imunitate în fața legii similară cu aceea a foștilor funcționari țariști, ceea ce le permitea să comită abuzuri și să pretindă de la cetățenii de rînd foloase materiale. Lucru și mai grav încă, partidul a început să-și corupă el însuși funcționarii. Personajele din ierarhia superioară de partid aveau dreptul la rații suplimentare de alimente, la locuințe speciale și alocații pentru îmbrăcăminte și îngrijire medicală. Călătoreau în trenuri cu vagoane tapițate, în vreme ce cetățenii obișnuiți se băteau pentru un loc pe banchete de lemn. „Vîrfurile" puteau petrece lungi sejururi în sanatorii din străinătate, pe cheltuiala guvernului. Fiecare din conducătorii partidului era îndreptățit să dețină o reședință proprie la țară (*dacea)*. Primul care a primit o astfel de vilă a fost Lenin, care s-a instalat în octombrie 1918 la fosta moșie a unui general țarist, în Gorki, oraș situat la treizeci și cinci de kilometri de Moscova. Trotki și-a însușit una din cele mai frumoase proprietăți din Rusia, care aparținuse cîndva familiei Iusupov, iar Stalin s-a mutat în vila unui magnat al petrolului.

Atît despre birocrația de partid.

Birocrația de stat se dezvolta într-un ritm și mai spectaculos. Două erau cauzele acestei hipertrofii: preluarea de către guvern a unor responsabilități care aparținuseră pînă atunci intereselor private și tendința aparatului funcționăresc de a profita de anarhia și penuria generalizate pentru a-și extinde privilegiile. Un exemplu în această din urmă privință îl constituie Comisariatul Instrucțiunii Publice, care coordona activitatea tuturor școlilor, particulare sau administrate de biserică, toate aspectele vieții culturale și cenzura. În mai 1919, instituția avea deja un număr de angajați de zece ori mai mare decît fostul minister țarist de profil.

Funcționarii din administrația de stat se bucurau de numeroase avantaje: aveau acces la bunuri inaccesibile cetățenilor obișnuiți, puteau pretinde mită și bacșișuri. Cifra angajărilor era impresionantă. În primul an de dictatură comunistă, raportul dintre funcționari și muncitori ajunsese cu o treime mai mare decît în 1913. Deși traficul pe calea ferată scăzuse de cinci ori, iar numărul lucrătorilor feroviari rămăsese același, numărul funcționarilor din transporturi a crescut cu 75 la sută. Pe ansamblu, între 1917 și 1921, numărul funcționarilor de stat a crescut de aproape cinci ori, de la 576 000 la 2,4 milioane. Rusia ajunsese să aibă astfel în 1921 de două ori mai mulți funcționari decît lucrători industriali.

Dat fiind că bolșevicii numărau în rîndurile lor puține persoane cu pregătire și experiență managerială corespunzătoare, guvernul a fost nevoit să angajeze un mare număr de foști funcționari țariști, mai ales în insti-

tuțiile centrale. Un istoric rus a descoperit că mai mult de jumătate din angajații din centralele ministerelor și aproximativ 90 la sută dintre funcționarii eșaloanelor superioare ale birocrației de stat lucraseră și înainte de octombrie 1917 în administrație. Pe baza acelorași izvoare, istoricul australian T. H. Rigby a ajuns la concluzia șocantă că schimbările operate de bolșevici în administrația de stat în primii cinci ani după Revoluție sînt comparabile cu cele produse la Washington „în epoca de glorie a sistemului « împărțirii posturilor » (de către partidul care cîștiga alegerile, *n.t.*).

Lenin era exasperat de aceste evoluții. Oameni pe care el îi considera dușmani neînduplecați ai regimului ajunseseră să ocupe poziții înalte în stat. Nu putea face însă prea mult pentru a schimba situația — pe care de altfel o crease el însuși, prin dorința lui de a controla și a conduce totul.

Lenin nu era singurul care își exprima neliniștea în legătură cu birocratizarea vieții sovietice și cu rolul tot mai important pe care îl dețineau în conducerea statului și a economiei ruse „specialiștii burghezi". La fel de nemulțumiți erau și simpatizanții bolșevici din rîndul muncitorimii, în special membrii Sindicatului Metalurgiștilor condus de Aleksandr Șliapnikov, unul din foarte puținii muncitori adevărați care ocupau o poziție de frunte în Partidul Bolșevic. Dintre toate categoriile profesionale, metalurgiștii fuseseră și continuau să rămînă și după Revoluție cei mai loiali sprijinitori ai bolșevicilor. Ei susținuseră toate măsurile luate de noul regim pentru a-și reduce la tăcere adversarii politici și a restrînge libertățile individuale. În timpul evenimentelor de la Kronstadt, au fost printre primii care s-au oferit voluntari pentru a lupta în unitățile Armatei Roșii trimise să înăbușe revolta. Metalurgiștii erau însă din ce în ce mai dezamăgiți de faptul că tocmai sub „dictatura proletariatului" proletarii nu aveau practic nici un cuvînt de spus, iar puterea era concentrată în mîinile inteligheției. Situația existentă, considerau ei, înstrăina clasa muncitoare de regim.

Activiștii de partid îi numeau pe sindicaliștii cu asemenea vederi „Opoziția Muncitorească". Mișcarea și-a făcut auzit glasul pentru prima oară în martie 1920, la Congresul al IX-lea al Partidului, care a decis desființarea conducerii colective a întreprinderilor și a „controlului muncitoresc", încredințînd responsabilitățile manageriale unor cadre specializate, dintre care o mare parte dețineau posturi similare și înainte de Revoluție. Din acel moment, sindicatele nu mai puteau interveni în activitatea de conducere sau promova drepturile muncitorilor, ci trebuiau să se limiteze la a menține disciplina în rîndul forței de muncă. Noua politică, adoptată în interesul creșterii eficienței economice, s-a lovit de o puternică rezistență din partea sindicaliștilor, care se vedeau conduși de aceeași „*burjui*" care îi „munciseră" sub vechiul regim.

Pentru a stopa această tendință și a da muncitorilor locul pe care îl meritau, reprezentanții Opoziției Muncitorești au prezentat la Congresul

al X-lea două moțiuni. Prima cerea partidului să se debaraseze de oportuniști și să promoveze un număr mai mare de muncitori în aparatul de partid; fiecare comunist urma să efectueze cel puțin trei luni de muncă fizică anual. Cea de-a doua reclama trecerea treptată a conducerii economiei în mîinile muncitorilor.

Lenin a respins propunerile, calificîndu-le drept „deviaționism sindical" și avertizînd asupra pericolelor „spontaneității mic-burgheze." Pentru a-și justifica reacția, Lenin și alți delegați au pretins că Opoziția Muncitorească nu îi reprezenta pe adevărații muncitori, dintre care cei mai mulți își dăduseră viața luptînd în războiul civil, ci pe țăranii care le luaseră locul. Replicînd afirmației lui Lenin că muncitorimea era plină de „cîrtitori" care luaseră locul adevăraților proletari, Șliapnikov a insistat asupra faptului că, din cei patruzeci și unu de delegați care sprijineau Opoziția Muncitorească la Congresul al X-lea, șaisprezece intraseră în partid înainte de 1905, iar ceilalți înainte de 1914. I s-a răspuns cu contraargumentul că Opoziția Muncitorească fetișiza democrația. Trotki a susținut dreptul partidului de a-și impune dictatura, chiar dacă aceasta „venea pentru moment în contradicție cu atmosfera de democrație muncitorească".

Conducerea partidului se plasa astfel într-o postură absurdă: mai întîi pretindea să guverneze Rusia Sovietică în numele „proletariatului", care reprezenta poate 1 la sută din populație — și din acest procent, doar 2 sau 3 la sută erau membri de partid —, apoi, presată de minuscula ei masă de simpatizanți proletari să-și modifice strategia, ajungea să nege chiar existența unei clase muncitoare în Rusia Sovietică. „Proletariatul" devenise deja o noțiune abstractă, un ideal al imaginarului bolșevic: el nu putea exista decît în măsura în care se supunea directivelor partidului.

Supuse la vot, rezoluțiile înaintate de Opoziția Muncitorească au fost respinse. Grupul a primit ordinul să se autodizolve; în cei cîțiva ani care au urmat, membrii lui aveau să fie treptat eliminați din partid.

Una din urmările importante și cu bătaie lungă ale acestui conflict a fost adoptarea de către Congresul al X-lea a unei rezoluții secrete care interzicea crearea de „facțiuni", definite ca grupuri cu o platformă diferită de cea a partidului în ansamblul său:

> În interesul menținerii unei discipline stricte în activitatea partidului și a sovietelor, [în interesul] întăririi cît mai accentuate a unității partidului prin eliminarea facționalismului, Congresul autorizează Comitetul Central să aplice, în toate cazurile de încălcare a disciplinei, de repunere în discuție sau de tolerare a facționalismului, toate măsurile necesare... mergînd pînă la excluderea din partid.

Anumiți istorici consideră că această rezoluție a reprezentat un punct de cotitură în istoria Partidului Comunist și a statului sovietic. Cu o expresie concisă aparținînd lui Trotki, ea a însemnat extinderea „regimului politic

al statului în viața internă a partidului conducător". Din acel moment, partidul avea să fie și el condus după principii dictatoriale. Disidența putea fi tolerată atîta vreme cît păstra un caracter individual — deci neorganizat. Dat fiind că vocile izolate puteau fi ignorate sub pretextul nereprezentativității lor, iar grupările disidente deveniseră indezirabile, rezoluția îi lipsea pe membrii de partid de dreptul de a contesta majoritatea care controla Comitetul Central. Decizia Congresului a jucat un rol hotărîtor în ascensiunea lui Stalin la statutul de unic deținător al puterii.

Amintirile lui Viaceslav Molotov au scos recent la iveală faptul că Lenin însuși a încălcat în mod flagrant decizia de interzicere a facțiunilor, convocînd cu ocazia următorului congres, al unsprezecelea, un conclav secret al colaboratorilor lui cei mai loiali, cu scopul de a redacta lista de candidați pentru alegerile în Comitetul Central. Stalin a contestat procedura, dar Lenin i-a replicat că ea era necesară pentru a asigura obținerea rezultatului dorit.[10]

Primele simptome ale bolii lui Lenin au apărut în februarie 1921, cînd liderul comunist a început să acuze dureri de cap și stări de insomnie. Cauzele erau atît de ordin fiziologic, cît și psihologic (înfrîngerea din Polonia și concesiile pe care trebuise să le facă prin Noua Politică Economică — NEP — îi zdruncinaseră obișnuita încredere în sine). În decembrie, Politburo-ul, îngrijorat de starea lui de extenuare, i-a impus o perioadă de odihnă de șase săptămîni, interzicîndu-i să mai vină la biroul lui de lucru din Moscova fără permisiunea Secretariatului. Măsurile s-au dovedit însă inutile. Lenin a petrecut cea mai mare parte a lunii martie la țară. Devenise morocănos și irascibil, iar agresivitatea lui obișnuită căpătă forme din ce în ce mai anormale; este perioada în care a ordonat arestarea, judecarea și executarea unor reprezentanți proeminenți ai socialist-revoluționarilor și ai clerului. La Congresul al XI-lea al partidului, care a avut loc în aceeași lună, a ținut două discursuri pline de divagații și atacuri personale la adresa celor care îl contestaseră, chiar și a unor colaboratori apropiați. Medicii, unii dintre ei specialiști aduși din Germania, după ce îi puseseră diagnosticul de „neurastenie datorată epuizării", au ajuns la concluzia că suferea de o paralizie progresivă, care avea să conducă inevitabil la infirmitate și apoi la moarte.

Colaboratorii lui Lenin au trebuit să ia în considerare asigurarea succesiunii. Pentru toată lumea, Troțki părea varianta cea mai plauzibilă. În aparență doar, nu și în realitate, pentru că Troțki intrase în partid tîrziu, în preajma puciului din octombrie, după ani de zile în care îi criticase și îi ridiculizase fără milă pe Lenin și apropiații lui. Vechea gardă bolșevică nu i-a iertat niciodată atitudinea. Spre deosebire de principalii lui rivali — Zinoviev, Stalin și Kamenev — Troțki nu deținea nici o funcție executivă în partid, neavînd prin urmare o bază de sprijin reală. În martie 1919,

la alegerile pentru Prezidiul Comitetului Central, desfășurate cu ocazia Congresului al VIII-lea, cînd se afla la apogeul carierei sale politice, Trotki s-a clasat al nouălea, în urma lui Lenin, a lui Stalin și Buharin — aflați la egalitate în poziția a doua — și chiar a relativ necunoscutului M. Tomski.[11] Doi ani mai tîrziu, la Congresul al X-lea, a primit un număr și mai mic de voturi, situîndu-se pe locul al zecelea, după Viaceslav Molotov, birocrat înveterat și figură ștearsă a aparatului superior de partid. Trotki era dezavantajat și de caracterul lui, considerat arogant și mult prea ambițios. Obișnuia să-i trimită lui Lenin lungi memorii, în care critica diferite aspecte ale politicii sovietice și pe care liderul bolșevic își făcuse o regulă din a le trimite la arhivă.

În activitatea de conducere a partidului, Lenin se baza din ce în ce mai mult pe Stalin. Georgianul era un partener de lucru agreabil, un moderat în aparență, capabil să rezolve problemele cu calm și eficiență. Stalin accepta să se ocupe de hîrtii, sarcină obositoare, pe care alți lideri bolșevici o evitau, preferînd să se afle în avanscena activității politice. În aprilie 1922, la inițiativa lui Lenin, a fost numit secretar general al partidului.[12] Deși la început postul a avut o importanță redusă, faptul că Stalin devenise membru în toate cele trei organisme de conducere ale partidului — Politburo-ul, Orgburo-ul și Secretariatul — îi asigura o bază de putere fără egal. Lenin știa că poate conta pe sprijinul lui în blocarea acțiunilor contestatare, așa cum se întîmplase în cazul Opoziției Muncitorești. Stalin își folosea influența pe care o deținea în privința numirilor în funcții executive pentru a se înconjura de oameni loiali, pe care îi proteja asigurîndu-le rații suplimentare de alimente și alte avantaje. În momentul declanșării luptei pentru succesiune, Stalin se afla într-o poziție net superioară față de rivalii lui.

În mod surprinzător, Lenin nu și-a imaginat că sistemul pe care îl crease deschidea calea instaurării unei dictaturi personale în partid. În iarna 1918-1919, îndemnat de un istoric menșevic să-și asume puteri dictatoriale pentru a pune capăt crizei economice, Lenin a replicat calificînd ideea drept „complet absurdă"; aparatul de partid devenise mult prea mare pentru ca o singură persoană să îl poată controla în întregime. Altceva îl îngrijora pe Lenin: eventualitatea apariției unei sciziuni cauzate de rivalități personale, în special de conflictul dintre Stalin și Trotki. Liderul bolșevic nu știa însă cum ar fi putut împiedica o izbucnire deschisă a animozităților și destrămarea structurii monolitice a partidului.

La sfîrșitul lui mai 1922 Lenin a suferit primul atac al bolii, care s-a soldat cu paralizia piciorului și a mîinii drepte și pierderea capacității de a vorbi. În următoarele cîteva luni de indisponibilitate a lui Lenin, responsabilitățile lui au fost preluate de o troikă, sau triumvirat, alcătuită din Kamenev, Zinoviev și Stalin. Stalin se întîlnea în mod frecvent cu Lenin la Gorki, ținîndu-l la curent cu ultimele evoluții și cerîndu-i sfatul. După

mărturiile sorei lui Lenin, Maria, care locuia și ea la Gorki, întîlnirile erau calde și prietenești. După ce primeau aprobarea lui Lenin și cădeau de acord între ei, membrii triumviratului prezentau rezoluțiile Politburo-ului și Sovnarkom-ului, care le aprobau fără probleme. Trotki vota de partea majorității sau se abținea. Nu avea nici măcar un singur aliat în Politburo.

Jocul lui Stalin, strălucit de altfel, i-a indus în eroare pe toți, începînd cu Lenin. Georgianul se arăta moderat în toate dezbaterile, venind uneori cu argumentul că unitatea partidului era mai presus de principii, alteori susținînd dimpotrivă că principiile erau lucrul cel mai important. Nu avea dușmani, cu excepția poate a lui Trotki. A încercat să și-l facă prieten chiar și pe acesta, dar s-a văzut respins: Trotki, care îl descrisese la un moment dat pe Stalin drept „mediocritatea eminentă a partidului", îl considera prea insignifiant pentru a-și bate capul cu el. Stalin îi invita pe liderii partidului la *dacea* lui de la țară, uneori împreună cu soțiile și copiii, pentru discuții de substanță, dar și pentru a depăna amintiri, a cînta și a dansa. Nimic din ceea ce făcea sau spunea nu lăsa să se întrevadă că în spatele înfățișării lui joviale se ascundea un criminal. Ca un prădător care imită aspectul unor insecte inofensive, Stalin se strecura în mijlocul victimelor naive.

În septembrie 1922, Lenin a trimis Politburo-ului, prin Stalin, o notă în care sugera alegerea lui Trotki și a lui Kamenev ca vicepreședinți, însărcinați cu conducerea Consiliului Comisarilor Poporului, respectiv a Consiliului pentru Muncă și Apărare. Admiratorii lui Trotki au încercat de-a lungul timpului să interpreteze faptul în favoarea lui, unii susținînd chiar că Lenin și-l alesese ca succesor. Nici pe departe. În realitate, Trotki a considerat oferta atît de umilitoare, încît, după cum stă menționat în procesul, verbal al votului din Politburo, a „refuzat-o în mod categoric". Ca un înalt oficial comunist să refuze o însărcinare era un fapt aproape fără precedent; reputația lui Trotki în partid avea să scadă în consecință.

Stalin s-a întors la Gorki în ziua imediat următoare, obținînd, se pare, acceptul lui Lenin pentru ca Trotki să primească o mustrare oficială. Politburo-ul, întrunit în absența lui Trotki, și-a exprimat „regretul" că acesta nu considerase potrivit să accepte postul oferit. Era primul pas dintr-o campanie menită să-l discrediteze. La puțin timp după aceea, Kamenev, adresîndu-i-se lui Lenin în numele triumviratului, i-a propus excluderea lui Trotki din partid. Lenin a reacționat cu furie:

> Să ne debarasăm de Trotki — asta îmi sugerați. Nu văd altă interpretare — culmea absurdității. Credeți probabil că mi-am pierdut simțul realității, cum altfel ați fi putut să vă gîndiți la asta???? Copii însîngerați sub ochii mei...*

---

* Ultima propoziție e un citat din *Boris Godunov* de Pușkin: cuprins de remușcări, Godunov, pretendent la tron și (presupus) ucigaș al țareviciului, își retrăiește crima.

Pe neașteptate însă, constelația politică i-a redevenit favorabilă lui Trotki. Spre sfîrșitul anului 1922, Lenin, aflat într-o stare vecină cu paranoia, era convins că triumviratul țesea în jurul lui un păienjeniș de intrigi, încercînd, sub pretextul de a-i proteja sănătatea, să îl elimine de la conducerea treburilor statului. O dovadă era și modalitatea de desfășurare a întrunirilor Politburo-ului, la care Lenin a început să participe din nou în octombrie 1922, cu permisiunea doctorilor. Pentru că obosea repede, Lenin era nevoit uneori să părăsească ședințele înainte de încheierea lor. În ziua următoare afla că în absența lui se luaseră decizii de importanță vitală. Spre a pune capăt acestei practici, liderul bolșevic a hotărît la 8 decembrie 1922 ca întrunirile Politburo-ului să nu dureze mai mult de trei ore, toate problemele rămase nediscutate urmînd să fie abordate la următoarea ședință. Ordinea de zi trebuia distribuită cu cel puțin douăzeci și patru de ore înainte.

Simțindu-se din ce în ce mai izolat, Lenin a încercat să strîngă legăturile cu Trotki, alt proscris. Reapropierea dintre ei a fost ocazionată de discutarea unei chestiuni de mică însemnătate, legată de comerțul exterior. Nemulțumit de intenția Politburo-ului de a slăbi monopolul statului asupra comerțului exterior, Lenin i-a cerut lui Trotki să acționeze în numele lui și să obțină eliminarea propunerii. Cîteva zile mai tîrziu, în noaptea de 15 spre 16 decembrie, Lenin suferea un al doilea atac de paralizie. Medicii i-au cerut să renunțe la orice activitate politică. Lenin, suspectîndu-i că acționează la ordinele triumviratului, a refuzat să se supună.

Trotki a reușit să convingă Politburo-ul să accepte rezoluția lui Lenin privitoare la comerțul exterior. Succesul acestui demers, care părea să anunțe încheierea unei alianțe între cei doi, a alarmat triumviratul. În chiar ziua în care Trotki ieșea victorios din această confruntare birocratică (18 decembrie), Stalin și Kamenev au obținut din partea Politburo-ului mandatul ca Stalin să supravegheze respectarea regimului medical al lui Lenin. Iată cum suna importanta decizie:

> Tovarășul Stalin va fi personal responsabil de izolarea lui Vladimir Ilici [Lenin], care trebuie să se ferească de contactele cu muncitorii [comuniști] și să evite citirea corespondenței.

Conform instrucțiunilor lui Stalin, Lenin urma să lucreze cît mai puțin, dictînd totul secretarelor, dintre care una era chiar soția lui Stalin. Nu trebuia să comunice cu nimeni din afara reședinței lui, în afară de membrii Politburo-ului, cu care avea să păstreze contactul prin intermediul secretarului general. La scurt timp după aceea, Lenin i-a cerut secretarei lui, Lidia Fotieva, să îi procure cianură, pe care intenționa să o folosească în cazul în care și-ar fi pierdut complet capacitatea de a se exprima.

La 21 decembrie, Lenin, neavînd încredere în secretare, i-a dictat Nadejdei Krupskaia un mesaj în care îl felicita în termeni călduroși pe Trotki pentru victoria din Politburo. Conținutul mesajului a ajuns imediat

la cunoștința lui Stalin, care avea astfel confirmarea unei iminente coalizări între Lenin și Troțki. A doua zi, Stalin i-a telefonat Krupskaiei, învinovățind-o cu duritate de nerespectarea regimului pe care îl stabilise pentru Lenin și amenințînd că va cere să fie anchetată de autoritățile de partid. După încheierea convorbirii, Krupskaia a făcut o criză de isterie, plîngînd și tăvălindu-se pe podea. Înainte să-i fi putut transmite vestea lui Lenin, acesta a suferit un nou atac. La 24 decembrie, urmînd instrucțiunile Politburo-ului (Buharin, Kamenev și Stalin), doctorii i-au cerut lui Lenin să se limiteze la a dicta cel mult zece minute zilnic. Notele lui urmau să fie considerate ca avînd un caracter personal, cei care le primeau neavînd obligația de a le răspunde; se încerca în mod subtil ca Lenin să fie împiedicat să intervină în treburile statului și să corespondeze cu Troțki. „Nici prietenii și nici servitorii", se menționa în instrucțiuni, „nu trebuie să îi comunice lui Vladimir Ilici informații despre activitatea politică, pentru a nu îi oferi subiecte de reflecție și de îngrijorare." Sub pretextul că îi protejau sănătatea, Stalin și colaboratorii lui îl plasau în fapt pe Lenin în arest la domiciliu.

Ostilitatea lui Lenin față de Stalin, care căpătase deja forme obsesive, a fost amplificată de maniera brutală în care georgianul aborda problemele minorităților. Lenin voia un stat puternic centralizat, în care toți cetățenii, indiferent de naționalitate, să se supună autorității Moscovei. În același timp insista însă ca minoritățile să fie tratate cu tot tactul necesar, pentru a calma suspiciunile lor față de ruși, moștenite din secolele de dominație imperială. În acest scop, Lenin susținea ideea ca minoritățile să primească un statut pseudo-federal și o autonomie culturală limitată, însă cu menținerea unui control strict al partidului asupra lor. Lipsit de orice urmă de sentimente naționale, liderul bolșevic disprețuia și în același timp se temea de naționalismul rus, în care vedea o amenințare la adresa revoluției comuniste mondiale.

Stalin, care vorbea rusește cu un accent comic, avea o altă viziune asupra problemei. Georgianul își dădea seama că baza de putere a comuniștilor o constituia populația Rusiei Mari. Din cei 376 000 de membri de partid înregistrați în 1922, 270 000 (72 la sută) erau ruși, restul fiind în mare parte complet rusificați. Încă de la începutul carierei lui politice, Stalin a căutat să se identifice cu cauza rușilor: pentru el, politician interesat mai mult să obțină puterea în interior decît să schimbe lumea, naționalismul rus era o șansă, nu o primejdie.

Pînă în 1922, comuniștii recuceriseră deja cea mai mare parte a provinciilor locuite de neruși. Statul sovietic era alcătuit din patru republici: rusă (RSFSR), ucraineană, bielorusă și transcaucaziană. Ultima dintre ele fusese creată prin contopirea forțată a Armeniei, Azerbaidjanului și Georgiei într-o singură federație. Apariția Republicii Transcaucaziene era rezultatul acțiunilor lui Sergo Ordjonikidze, viceguvernatorul comunist al Caucazului

și colaborator apropiat al lui Stalin. Ordjonikidze trecuse peste opoziția comuniștilor georgieni, care voiau ca țara lor să intre în Uniune direct, ca republică de sine stătătoare.

Pentru a reglementa relațiile dintre republici, Lenin i-a cerut lui Stalin în august 1922, cînd cei doi mai erau încă în termeni amicali, să accepte conducerea noii comisii constituționale. Stalin a venit cu o propunere de o simplitate desăvîrșită. Cele trei republici urmau să intre în R.S.F.S.Rusă ca entități autonome, iar organele de stat ale acesteia aveau să capete și funcții unionale. Prin acest aranjament, Ucraina sau Georgia — de exemplu — și republicile autonome din cadrul RSFSR, precum Bașkiria, urmau să aibă același statut. Planul, extrem de centralist, echivala cu o reîntoarcere la principiul țarist al „indivizibilității" Imperiului.

Era cu totul altceva decît ceea ce intenționase Lenin. Liderul bolșevic voia ca naționalitățile cele mai importante să aibă statut de republici unionale cu drepturi depline, inclusiv comisariate republicane similare celor de la nivel central. Pornind de la raționamentul că eventualele tendințe centrifuge ale republicilor aveau să fie blocate de existența Partidului Comunist unic, Lenin considera că riscul unei destrămări a statului sovietic astfel constituit era minim. Stalin și-a văzut proiectul supus unei critici necruțătoare: în locul asimilării celor trei republici de către a patra, Rusia, așa cum propusese el, Lenin dorea ca toate cele patru republici sovietice să formeze o nouă entitate supranațională, numită „Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste ale Europei și Asiei", căreia urmau să i se alăture și alte state ale lumii, pe măsură ce treceau la comunism. Stalin a trebuit să accepte recomandările lui Lenin, deși le considera „școlărești". În anii 1923 și 1924, propunerile aveau să fie treptat incluse în constituția Uniunii Sovietice.

Conflictul dintre Lenin și Stalin nu s-a încheiat însă aici. Lui Lenin au început să îi parvină informații despre duritatea cu care Stalin și Ordjonikidze treceau peste opoziția comuniștilor georgieni față de încorporarea țării lor în Federația Transcaucaziană. Cu cît afla mai multe despre atitudinea celor doi față de georgieni, cu atît mai mare devenea furia lui Lenin. Perspectivele extinderii comunismului în regiunile coloniale ale lumii erau amenințate de politica lui Stalin. În ultimele luni de viață conștientă, Lenin ajunsese să fie măcinat de problema georgiană. Liderul bolșevic a dat de înțeles că pregătea pentru Congresul al XII-lea al Partidului, programat pentru martie 1923, un discurs politic important, în care urma să își concentreze atacurile împotriva lui Stalin și a politicii acestuia privitoare la naționalități.

Sentimentul lui Lenin că fusese trădat de colaboratorii lui era atît de puternic încît în ultimele treisprezece luni de viață a refuzat categoric să îi mai întîlnească. Agenda activităților lui din cursul anului 1923 nu indică nici măcar o singură întrevedere cu Troțki, Stalin, Zinoviev, Kamenev

sau Rîkov. La ordinul lui expres, toți au fost ținuți la distanță. Lenin se afla în situația în care se aflase Nicolae al II-lea în ultimele luni de domnie, cînd întrerupsese legăturile pînă și cu rudele apropiate.

De-a lungul lunilor decembrie 1922 și ianuarie 1923, Lenin a dictat un număr de note în care își exprima preocuparea profundă față de destinul Rusiei Sovietice. Cea mai importantă dintre ele, care avea să fie intitulată ulterior „Testamentul lui Lenin," cuprindea caracterizări lipsite de menajamente despre liderii bolșevici susceptibili să îi devină succesori. Trotki era descris ca „persoana cea mai capabilă din Comitetul Central", dar totodată mult prea încrezător în sine și înclinat spre un stil individualist de conducere. Erau reamintite ezitările lui Zinoviev și Kamenev în octombrie 1917. Lenin vedea în Buharin favoritul partidului, menționînd însă că acesta se depărtase de linia marxistă. Stalin acumulase „o influență nelimitată." „Nu sînt convins că va ști întotdeauna să-și folosească puterea cu circumspecția necesară." Cîteva zile mai tîrziu, Lenin adăuga:

> Stalin e prea brutal, defect care, deși ar putea fi tolerat în cercurile noastre restrînse și în relațiile dintre noi, comuniștii, devine inacceptabil în cazul unui secretar general. Din acest motiv, sugerez ca tovarășii să ia în considerare eliberarea lui din acest post și înlocuirea cu cineva care să-i fie superior într-o măsură oarecare, în privința răbdării, devotamentului, amabilității, atenției față de tovarășii lui și a lipsei de capricii.

Lenin sesizase deci defectele minore ale lui Stalin, comportamentale și de temperament; i-au scăpat pînă în ultima clipă, ca și celorlalți, cruzimea lui sadică, megalomania și ura față de cei care îi erau superiori.

Citind comentariile dezlînate ale lui Lenin, rămîi cu impresia că, din punctul lui de vedere, nici unul dintre colaboratori nu era potrivit să îi succeadă. Fotieva i-a adus imediat la cunoștință lui Stalin observațiile respective.

La 5 martie 1923 Lenin, surprinzînd o convorbire telefonică a Nadejdei Krupskaia și vrînd să știe despre ce era vorba, a aflat de incidentul dintre ea și Stalin, din luna decembrie a anului precedent. Într-un mesaj urgent către Stalin, l-a acuzat pe acesta că îi insultase soția și, indirect, pe el însuși. Amenințînd că va rupe orice relații cu el, i-a cerut să-și retragă afirmațiile și să-și ceară scuze. Stalin i-a răspuns cu calm că era pregătit să-și ceară scuze, deși nu vedea unde greșise.

Dacă Lenin — sau Trotki, acționînd în numele lui — se hotărau să îl atace la apropiatul Congres al XII-lea, Stalin risca să-și vadă cariera politică distrusă. Georgianul păstra de aceea în mod permanent legătura cu medicii lui Lenin, de la care a aflat că starea pacientului nu era prea încurajatoare. Conștient că timpul lucra în favoarea lui, Stalin a anunțat pe neașteptate, la 9 martie, amînarea cu o lună a deschiderii Congresului. Încercarea a meritat riscul. În chiar ziua următoare (la 10 martie), Lenin a suferit un atac puternic, în urma căruia și-a pierdut pentru totdeauna capacitatea de

a vorbi. Pînă în momentul morții, survenită în ianuarie 1924, nu avea să mai poată emite decît sunete greu inteligibile. În mai a fost transportat definitiv la Gorki. Devenise din toate punctele de vedere un cadavru viu și era, ca niciodată, dornic de prețuire și încîntat să citească elogii despre el și realizările lui.

Lenin fiind practic scos din scenă, Trotki s-a văzut aproape complet izolat. În încercarea de a-și salva poziția prin apropierea de Stalin și acoliții lui, a refuzat să apere cauza comuniștilor georgieni în cadrul Congresului, așa cum îi ceruse Lenin la 5 martie. În preziua deschiderii lucrărilor, Trotki l-a asigurat pe Kamenev că avea să sprijine realegerea lui Stalin în funcția de secretar general. Atitudinea lui nu a încetat de atunci să îi uimească pe istorici. Explicația cea mai plauzibilă a acestei cedări ar putea fi că Trotki ajunsese la convingerea că nu avea nici o șansă de a-l înfrînge pe Stalin, cu atît mai mult cu cît era evreu. Încercarea de împăcare avea să se dovedească însă inutilă. Delimitările fuseseră făcute și, de acum înainte, toți cei care voiau să facă o carieră în partid trebuiau să ia în mod clar atitudine împotriva lui Trotki.

În octombrie 1923, ajuns într-o situație disperată, Trotki a trecut la contraatac. Dacă voiau să îl trateze în continuare ca pe un outsider, ei bine, avea să se facă purtătorul de cuvînt al outsider-ilor. Era vorba de acei comuniști care intraseră în partid în 1917 sau mai tîrziu și cărora li se bloca din această cauză accesul în pozițiile de frunte, monopolizate de reprezentanții vechii gărzi. Într-o scrisoare confidențială adresată Comitetului Central și apoi într-un articol din *Pravda*, Trotki acuza birocratizarea excesivă a partidului și faptul că membrii de rînd ai acestuia nu mai îndrăzneau să-și exprime opiniile. Erau chiar argumentele folosite de Opoziția Muncitorească cu cîțiva ani mai înainte și pe care Trotki le condamnase la vremea respectivă.

Cu 102 voturi pentru, două împotrivă și zece abțineri, plenul partidului a decis că Trotki se făcea vinovat de „facționalism". Principala justificare pentru acest vot de blam a fost aceea că Trotki era sprijinit de așa-zisul „Grup al celor patruzeci și șase," care îi împărtășea opiniile și cu care continuase să păstreze legătura, în ciuda rezoluțiilor partidului.

Partida era jucată; restul avea să urmeze de la sine. Trotki nu avea nici o posibilitate de a se apăra în fața majorității. Așa cum avea să recunoască el însuși în 1924: „Nici unul dintre noi nu vrea și nu poate să aibă dreptate împotriva partidului. În ultimă instanță, partidul nostru are întotdeauna dreptate." În ianuarie 1925 avea să fie obligat să demisioneze din funcția de comisar de război. A urmat excluderea din partid și exilul, mai întîi în Asia Centrală și apoi dincolo de granițele Uniunii Sovietice; în fine, asasinarea lui în Mexic, de către un agent al lui Stalin. Acțiunea de îndepărtare a lui Trotki, orchestrată de Stalin în înțelegere cu Zinoviev, Kamenev, Buharin și alții, s-a bucurat de sprijinul consecvent al cadrelor

de partid, convinse că nu făceau altceva decît să apere unitatea partidului în fața manevrelor egoiste ale unui intrigant.

Istoria ne oferă multe exemple de învinși care cîștigă simpatia posterității pentru că par superiori din punct de vedere moral învingătorilor. E dificil să nutrim o asemenea simpatie pentru Troțki. Era într-adevăr mai cultivat decît Stalin sau acoliții lui, mai interesant din punct de vedere intelectual, mai curajos și, în raporturile cu camarazii lui comuniști, avea un comportament mai onorabil. Însă, ca și în cazul lui Lenin, calitățile lui se manifestau exclusiv în cadrul partidului. În relațiile cu outsider-ii, ca și cu acei membri de partid care militau pentru un mai mare grad de democrație, nu se deosebea de Lenin și Stalin, considerînd că normele morale obișnuite nu îl priveau. Asemeni celorlalți bolșevici, aplica în viața politică criterii de loialitate similare celor din cercurile crimei organizate, contribuind la degradarea politicii pînă la stadiul delictual, tipic bolșevismului și regimurilor totalitare inspirate de el. În felul acesta, Troțki își săpa singur groapa: din momentul în care s-a plasat de partea minorității contestatare, a devenit un outsider, un inamic care nu mai putea pretinde să fie tratat în mod corect. Soarta lui avea să fie asemănătoare cu aceea a adversarilor dictaturii leniniste, la condamnarea cărora consimțise cu sufletul împăcat: cadeții, socialist-revoluționarii, menșevicii, foștii ofițeri țariști care refuzaseră să lupte de partea Armatei Roșii, Opoziția Muncitorească, marinarii din Kronstadt, țăranii din Tambov, preoțimea. A devenit brusc conștient de pericolul totalitarismului abia atunci cînd s-a simțit direct amenințat. Convertirea la democrația de partid a reprezentat în cazul lui o reacție de autoapărare, nu afirmarea unui principiu.

Lui Troțki îi plăcea să se înfățișeze pe sine ca un leu mîndru încolțit de o haită de șacali; cu cît ieșea mai mult la iveală monstruozitatea caracterului lui Stalin, cu atît mai convingătoare devenea această imagine în ochii celor care, în Rusia și în afara ei, erau dispuși să creadă în existența unui leninism ideal. Mărturiile istorice demonstrează însă că, în epoca lui de glorie, Troțki făcea și el parte din haită. Înfrîngerea pe care a suferit-o nu îl înnobilează. A pierdut pentru că în lupta sordidă pentru cucerirea puterii politice alții s-au dovedit mai abili decît el.

Lenin a murit în seara zilei de 21 ianuarie 1924. Toată floarea partidului s-a adunat la Gorki, pentru a-i aduce un ultim omagiu. Troțki se afla la Tiflis, în drum spre stațiunea georgiană Suhumi. Cu toate că ar fi avut destul timp să ajungă la funeralii, a preferat să-și continue drumul spre Marea Neagră, unde s-a odihnit sub soarele cald, în vreme ce corpul lui Lenin zăcea străjuit de vechea gardă în geroasa Moscovă.

Care avea să fie soarta rămășițelor pămîntești ale lui Lenin? Văduva dorea să fie înhumat alături de mama lui, la Petrograd. Conducătorii partidului aveau însă nevoie de un Lenin „în carne și oase", care să îi impre-

sioneze pe țăranii ruși prin caracterul lui nemuritor. Au hotărît să îl îmbăl sămeze. A fost găsit un doctor care experimentase cu succes conservarea pe termen nelimitat a țesuturilor vii, prin înlocuirea lichidului celular cu un compus chimic inventat de el. Substanța avea calitatea de a nu se evapora în condiții normale de temperatură și umiditate, de a distruge mucegaiurile și bacteriile și de a bloca fermentația. Îmbălsămarea s-a încheiat spre sfîrșitul lunii iulie 1924, după care corpul lui Lenin a fost expus într-un mausoleu din lemn. În 1930 construcția inițială avea să fie înlocuită cu un mausoleu din piatră, care a devenit obiectul unui adevărat cult de stat. Douăzeci și doi de oameni de știință lucrau în laboratorul din incinta mausoleului, avînd grijă ca mumia să nu se descompună.

Bolșevicii, care cu cinci ani mai înainte ridiculizau zgomotos și blasfemiator moaștele sfinților ortodocși, denunțîndu-le ca falsuri, își creaseră acum propriile moaște. Spre deosebire de sfinții bisericii, ale căror rămășițe fuseseră înfățișate de către comuniști rușilor drept niște biete grămezi de zdrențe și oase, noul zeu era alcătuit — pe măsura epocii de aur a științei — din alcool, glicerină și formol.

Capitolul XVI

REFLECȚII ASUPRA REVOLUȚIEI RUSE

Revoluția rusă din 1917 nu a constituit un eveniment punctual sau un proces liniar, ci o succesiune de acțiuni discontinue și violente, mai mult sau mai puțin convergente, implicînd actori cu obiective diverse și într-o oarecare măsură contradictorii. Ea a debutat ca o revoltă a elementelor cele mai conservatoare din societatea rusă, nemulțumite de influența lui Rasputin la curte și de proasta administrare a efortului de război. Din rîndul conservatorilor, revolta s-a extins la păturile liberale, care atacau monarhia din considerentul că rămînerea ei la putere risca să provoace declanșarea unei revoluții. Inițial, atacurile împotriva țarismului au fost motivate nu de epuizarea cauzată de război, așa cum se afirmă îndeobște, ci de dorința ca războiul să fie condus de o manieră mai eficientă. Altfel spus, regimul nu era contestat cu intenția de a declanșa o revoluție, ci cu scopul de a o evita. În februarie 1917, cînd garnizoana din Petrograd a refuzat să deschidă focul asupra civililor, generalii, în înțelegere cu politicienii din parlament, l-au convins pe Nicolae al II-lea să abdice, sperînd să prevină astfel răspîndirea revoltei în rîndul trupelor de pe front. Abdicarea țarului, sacrificiu menit să asigure victoria în război, avea să ducă însă la prăbușirea statului rus.

Într-o primă etapă, nici nemulțumirile sociale și nici agitația întreținută de cercurile intelighenției radicale nu au jucat un rol decisiv în desfășurarea evenimentelor. Din momentul în care autoritatea țarului a dispărut, rolul acestor doi factori a devenit însă covîrșitor. În prima parte a anului 1917, țăranii au început să ocupe și să își împartă pămînturile aflate în proprietate privată. Revolta s-a extins apoi în rîndul trupelor de pe front — soldații dezertînd în masă pentru a lua parte la distribuirea pămîntului, al muncitorimii, care a preluat controlul asupra fabricilor, și în rîndul minorităților naționale, care aspirau la autodeterminare. Fiecare din aceste grupuri urmărea obiective proprii, dar în toamna anului 1917 efectul cumulat al contestărilor dirijate împotriva structurilor sociale și economice ale statului a împins Rusia în anarhie.

Evenimentele din 1917 au demonstrat că Imperiul Rus, în ciuda întinderii sale teritoriale și a statutului de mare putere pe care și-l asuma, era în fapt o structură fragilă, artificială, construită nu pe o legătură organică între guvernanți și guvernați, ci pe mecanisme rigide de natură birocratică,

polițienească și militară. Cei 150 de milioane de locuitori ai Rusiei nu erau uniți nici de interese economice solide, nici de un sentiment al identității naționale. Sutele de ani în care această țară cu o economie predominant agrară fusese guvernată după principii autocratice au împiedicat formarea unor legături orizontale puternice. Statul imperial rus era o formă fără conținut, realitate confirmată și de opinia unuia dintre cei mai importanți istorici și oameni de stat ai Rusiei, Pavel Miliukov:

> Caracterul deosebit al Revoluției ruse nu poate fi înțeles fără o aplecare atentă asupra trăsăturilor specifice pe care o întreagă evoluție istorică le-a imprimat Rusiei. Din punctul meu de vedere, toate aceste trăsături converg într-una singură. Diferența fundamentală dintre structura socială a Rusiei și cea a altor state civilizate constă într-o anume fragilitate, într-o lipsă de coeziune sau de consistență a elementelor care compun agregatul social. Această lipsă de soliditate poate fi observată în toate aspectele vieții civilizate: în politică și societate, la nivelul mentalităților și al sentimentului național. Din punct de vedere politic, instituțiile statului rus funcționau într-o completă izolare față de masele pe care le guvernau....Formate relativ recent, instituțiile de stat din Europa de Est au în mod inevitabil trăsături care le diferențiază de cele din Occident. În Est, statul nu a fost rezultatul unei construcții pornite din interior, al unui proces de evoluție organică, ci a urmat un model împrumutat din afară.

Luînd în considerare toate aceste elemente, devine limpede că teoria marxistă despre revoluție ca expresie a nemulțumirilor sociale („de clasă") nu rezistă. Astfel de nemulțumiri au existat desigur în Rusia, ca în oricare altă țară, însă cauzele directe și hotărîtoare ale prăbușirii regimului și ale tulburărilor care au urmat au fost de natură aproape exclusiv politică.

Era Revoluția inevitabilă? Sîntem în mod natural înclinați să considerăm că ceea ce s-a întîmplat trebuia să se întîmple, unii istorici încercînd chiar să confere acestei credințe primitive o justificare rațională bazată pe argumente pseudoștiințifice. Astfel de încercări ar putea fi convingătoare doar cu condiția ca autorii lor să poată prevedea viitorul la fel de corect pe cît pretind că pot „prevedea" trecutul. Parafrazînd un cunoscut principiu juridic, s-ar putea spune că, psihologic vorbind, faptul că un eveniment s-a petrecut reprezintă nouăzeci la sută din confirmarea pe care i-o dă istoria. Edmund Burke a fost privit la vremea lui ca un nebun, pentru criticile la adresa Revoluției franceze: șaptezeci de ani mai tîrziu, spune Matthew Arnold, ideile lui Burke erau încă tratate drept „depășite și contrazise de istorie", într-atît de înrădăcinată este credința în caracterul rațional, deci inevitabil, al evenimentelor istorice. Cu cît acestea sînt mai grandioase și mai bogate în consecințe, cu atît mai mult ne apar ca o expresie a unei ordini naturale, pe care numai niște visători ar putea-o nega.

Ceea ce se poate afirma este că Revoluția rusă era mai degrabă probabilă decît improbabilă, din cîteva motive. Poate că cel mai important

dintre ele a fost scăderea neîncetată a prestigiului monarhiei în ochii unor supuși obișnuiți să fie guvernați de o autoritate intangibilă și care vedeau în această intangibilitate un criteriu al legitimității. După un veac și jumătate de victorii militare și expansionism, Rusia suferise din partea străinilor, începînd cu mijlocul secolului al XIX-lea și pînă în 1917, un șir neîntrerupt de umilințe: înfrîngerea din războiul Crimeii, desfășurat pe propriul teritoriu, pierderea cuceririlor din războiul împotriva turcilor în urma Congresului de la Berlin, dezastrul din războiul antijaponez și lecția primită de la armata germană în timpul primului război mondial. O asemenea serie de nenorociri ar fi distrus reputația oricărei guvernări. Pentru Rusia ele s-au dovedit fatale.

Situația regimului țarist a fost agravată de apariția în aceeași perioadă a mișcării revoluționare, pe care guvernul nu a reușit, în ciuda represiunii dure la care a recurs, să o înăbușe. Concesiile șovăielnice făcute în 1905 în sensul împărțirii puterii cu societatea nu au mărit popularitatea țarismului în rîndurile opoziției și nici nu i-au crescut prestigiul în ochii maselor populare, care nu înțelegeau cu nici un chip cum un adevărat suveran putea ceda în fața unei instituții guvernamentale. Principiul confucianist T'ien Ming, „Îndreptățirea Cerească", în al cărui înțeles originar autoritatea conducătorului era legată de un comportament virtuos, putea fi interpretat în cazul Rusiei ca bazîndu-se pe recursul la forță; un conducător slab, un „pierdant", încălca acest principiu. Judecarea conducătorilor Rusiei după criteriul moralității sau cel al popularității ar fi o eroare. Important în cazul lor era faptul că inspirau spaimă în egală măsură prietenilor și dușmanilor — așa cum indică, de pildă, cognomen-ul lui Ivan al IV-lea: „cel Groaznic". Nicolae al II-lea a căzut nu pentru că era detestat, ci pentru că era disprețuit.

Un alt factor favorizant în declanșarea Revoluției l-a reprezentat mentalitatea țărănimii ruse, clasă care nu fusese niciodată integrată în structurile politice. Țăranii alcătuiau aproape 80 la sută din populația Rusiei și, cu toate că nu aveau nici un cuvînt de spus în treburile țării, reprezentau, ca factor pasiv, un obstacol în fața schimbărilor și în același timp o amenințare permanentă la adresa statu quo-ului, fiind deci un element cu potențial perturbator extrem de ridicat. Avem adesea ocazia să auzim spunîndu-se că sub vechiul regim țăranii erau „oprimați", dar nu e deloc clar cine anume îi oprima. În preajma Revoluției, țărănimea se bucura deja de drepturi civile și juridice depline; în același timp, ea deținea în proprietate directă sau comunală nouăzeci la sută din pămînturile cultivabile ale țării și un procent identic din efectivele de animale. Deși după criteriile occidentale sau americane țăranii ruși erau săraci, în comparație cu părinții sau bunicii lor — iobagi — erau mai înstăriți și aveau mai multă libertate. Cultivînd loturi deținute în comun, ei aveau o viață mai sigură decît agricultorii irlandezi, spanioli sau italieni.

Adevărata problemă a țărănimii ruse nu era oprimarea, ci izolarea. Nefiind integrați în viața politică, economică și culturală a țării, procesul de occidentalizare inițiat de Petru cel Mare nu a schimbat aproape deloc modul de viață al țăranilor. Contemporanii au remarcat că țărănimea rămînea adînc înrădăcinată în tradiția vechii Moscove: din punctul de vedere al gradului de civilizație, țăranii ruși aveau tot atîtea în comun cu elita conducătoare sau cu intelighenția cît populația coloniilor britanice din Africa cu societatea Angliei victoriene. Majoritatea țăranilor erau descendenți ai iobagilor de odinioară, care nu puteau fi considerați nici măcar supuși ai țarului, dat fiind că țarul îi lăsa la voia nobililor și a birocrației. Iată de ce pentru populația rurală rusă statul rămăsese, chiar și după desființarea iobăgiei, o forță străină și răuvoitoare, care cerea impozite și recruți fără a oferi nimic în schimb. Țăranul nu se simțea loial decît față de propria gospodărie sau comună. Patriotismul și atașamentul față de stat erau pentru el ca și inexistente — în afara unui vag devotament față de persoana îndepărtată a țarului, de la care era obișnuit să aștepte mult rîvnitul pămînt. Anarhic din instinct, țăranul nu a fost niciodată integrat în viața națiunii, simțindu-se înstrăinat în egală măsură față de establishment-ul conservator și opoziția radicală. Orășenii și cei care nu purtau barbă erau pentru el demni de dispreț. Marchizul de Custine a avut în 1839 ocazia să audă spunîndu-i-se că Rusia avea să trăiască la un moment dat o revoltă a oamenilor cu barbă împotriva celor rași. Existența acestei mase înstrăinate și potențial explozive de țărani bloca orice inițiativă a guvernului, care era convins că docilitatea lor era motivată doar de frică și că orice fel de concesii politice le-ar fi oferit pretextul să se răzvrătească.

Tradiția iobăgimii și instituțiile sociale ale Rusiei — gospodăria familială extinsă și sistemul cvasigeneralizat de proprietate comunală — împiedicau formarea la țărani a calităților proprii cetățenilor moderni. Iobăgia nu era același lucru cu sclavia, însă cele două instituții aveau în comun lipsa oricăror drepturi juridice, iobagii nefiind prin urmare conștienți de existența legii. Mihail Rostovțev, cel mai important specialist rus în istoria antichității clasice și martor al Revoluției, era de părere că iobăgia se va fi dovedit poate mai rea decît sclavia, fiindcă iobagul nu cunoscuse niciodată libertatea, ceea ce îl făcea inapt pentru calitatea de veritabil cetățean; Rostovțev vedea în acest aspect una din cauzele principale ale instaurării bolșevismului. Pentru iobagi, autoritatea era prin însăși natura ei arbitrară; în fața ei, nu se puteau apăra făcînd apel la drepturi legale sau morale, ci recurgînd la viclenie. Conducerea bazată pe reguli reprezenta pentru ei o noțiune inaccesibilă, iar viața, un război al tuturor împotriva tuturor, așa cum o vedea Hobbes. Era un gen de atitudine care favoriza despotismul, fiindcă în lipsa disciplinei interioare și a respectului față de lege, ordinea trebuia impusă oamenilor din afară. Cînd despotismul slăbea, se năștea anarhia, iar aceasta, după ce își consuma impulsul inițial, lăsa loc unui nou despotism.

Țăranul era un element revoluționar dintr-un singur punct de vedere: nu recunoștea proprietatea privată asupra pămîntului. Deși în preajma Revoluției țărănimea deținea nouăzeci la sută din suprafețele arabile, ea continua să rîvnească la cele zece procente ale marilor proprietari, negustorilor și țăranilor neîncadrați în sistemul comunal. Nici un fel de argumente economice sau legale nu i-ar fi putut schimba dorința de a obține și aceste pămînturi, la care se credea îndreptățită prin voința lui Dumnezeu și despre care era convinsă că într-o zi aveau să fie ale ei — mai bine-zis, ale comunelor, spre dreaptă împărțire. Prevalența proprietății comunale și moștenirea iobăgiei sînt caracteristici esențiale ale istoriei sociale a Rusiei. Prin urmare, în afară de o conștiință a legii slab dezvoltată, țăranii aveau și un respect foarte redus pentru proprietatea privată. Aceste două trăsături au fost exploatate și exacerbate de intelectualitatea radicală, cu scopul de a instiga țărănimea împotriva statu-quo-ului.

Proletariatul industrial rus era un factor cu potențial destabilizator, nu pentru că ar fi asimilat ideologiile revoluționare — foarte puținii muncitori care o făcuseră nici măcar nu erau incluși în conducerile partidelor revoluționare —, ci pentru că majoritatea muncitorilor erau abia la prima, cel mult a doua generație de orășeni, insuficient urbanizați și păstrînd încă o mentalitate rurală, destul de puțin adaptată condițiilor din mediul industrial. Orientarea lor era sindicalistă, nu socialistă: așa cum rudele lor de la sate aveau toate drepturile asupra pămîntului, muncitorii credeau că au dreptul să controleze fabricile. Erau la fel de puțin interesați de politică precum țărănimea, aflîndu-se din acest punct de vedere sub influența aceluiași tip de anarhism primitiv, anideologic. Pe de altă parte, forța de muncă industrială în Rusia era mult prea nesemnificativă din punct de vedere numeric ca să poată juca un rol major într-o eventuală revoluție; cele trei milioane de muncitori (mare parte dintre ei țărani angajați sezonier) reprezentau cel mult 2 la sută din populația țării. Cohorte de studenți din Uniunea Sovietică, dar și din Occident și mai ales din Statele Unite, au cercetat cu asiduitate izvoarele istorice la îndemnul profesorilor lor, în speranța de a putea dovedi existența în Rusia prerevoluționară a unui radicalism proletar. Aceste eforturi au produs tomuri voluminoase, pline de relatări și statistici lipsite de relevanță, care nu au reușit să demonstreze nimic altceva decît că, în vreme ce istoria este întotdeauna interesantă, cărțile de istorie sînt prea adesea goale de conținut și plictisitoare.

Un rol major și, fără îndoială, decisiv în declanșarea Revoluției l-a jucat inteligheția, categorie care în Rusia a reușit să exercite o influență mai mare decît în oricare altă țară. Sistemul de „ranguri" după care funcționa administrația țaristă excludea pătrunderea unor outsider-i, astfel încît elementele cu pregătire superioară s-au văzut marginalizate, devenind permeabile celor mai fantastice teorii și planuri de reformă socială inventate în Occident — dar niciodată aplicate acolo. Absența, înainte de 1906, a unor instituții politice bazate pe principiul reprezentării, lipsa unei prese

libere, ca și răspîndirea tot mai largă a educației, au permis elitei culturale să emită pretenția de a vorbi în numele poporului, entitate absolut tăcută. Nu există dovezi că inteligheția ar fi oglindit cu adevărat opinia „maselor". Dimpotrivă, mărturiile arată că atît înainte cît și după Revoluție țărănimea și muncitorii au manifestat o neîncredere profundă față de intelectuali. Faptul a ieșit cel mai bine în evidență în 1917 și în anii care au urmat. Dat fiind însă că voința populară nu își găsise căi de exprimare — cel puțin pînă la inaugurarea, în 1906, a scurtului experiment constituțional —, inteligheția a reușit cu succes să pozeze în purtătoarea de cuvînt a maselor.

În Rusia, ca și în alte țări în care era lipsită de mijloace legale de expresie, inteligheția s-a constituit într-un soi de castă. Identitatea și coeziunea ei fiind construite pe forța ideilor, era inevitabilă apariția în sînul inteligheției a unei intoleranțe intelectuale împinse la extrem. Adoptînd viziunea iluministă despre om ca simplă substanță materială modelată de mediu, ca și corolarul ei, după care modificarea acestui mediu atrage după sine inevitabila transformare a naturii umane, inteligheția a ajuns să vadă în „revoluție" nu doar simpla înlocuire a unui regim cu altul, ci un proiect infinit mai ambițios: anume, schimbarea din temelii a condiției umane, cu scopul de a crea un tip nou de om — atît în Rusia, cît și în restul lumii. Accentul tactic, declarativ, pus pe injustețea statu-quo-ului nu a fost decît un mijloc de cîștigare a sprijinului popular; o eventuală îndreptare a inechităților nu i-ar fi făcut pe intelectualii radicali să renunțe la aspirațiile lor revoluționare. Asemenea convingeri îi uneau între ei pe membrii diferitelor partide de stînga: anarhiști, socialist-revoluționari, menșevici, bolșevici. Deși exprimate în termeni științifici, opiniile lor erau imune la orice argumente contrarii, ceea ce le apropia mai mult de dogma religioasă decît de știință.

Inteligheția, pe care am definit-o ca o categorie de intelectuali care doresc să acceadă la putere, nutrea o ostilitate absolută, inflexibilă, față de ordinea existentă; nici una din soluțiile care i s-ar fi putut eventual oferi nu i se părea acceptabilă — în afară de varianta „sinuciderii" regimului țarist. Revoluționarismul ei era motivat nu de dorința de a ameliora situația poporului, ci de aceea de a-l domina și remodela în conformitate cu propria viziune. Intelectualii radicali atacau regimul imperial cu o asemenea violență, încît nu îi lăsau altă ieșire decît să recurgă la mijloace de genul celor pe care avea să le utilizeze mai tîrziu Lenin. Reformele, atît cele din anii '60 ai secolului trecut, cît și cele din anii 1905–1906, nu au făcut decît să crească pretențiile radicalilor, mărindu-le excesul de zel revoluționar.

Sub presiunea cererilor țărănimii și sub asaltul inteligheției radicale, monarhia nu avea decît o soluție pentru a evita prăbușirea: să își lărgească baza de autoritate făcînd apel la elementele conservatoare. Precedentele istorice arată că democrațiile eficiente debutează printr-o distribuție a puterii limitată la vîrful piramidei sociale; presiunile restului populației transformă apoi privilegiile celor de la vîrf în drepturi universale. Inițiativa de

a implica păturile conservatoare, mult mai bine reprezentate numeric decît radicalii, în procesul de decizie și în administrație ar fi putut crea o legătură organică între guvern și societate, asigurînd Coroanei sprijin în eventualitatea unor tulburări sociale și izolîndu-i totodată pe radicali. Înalți funcționari și persoane particulare cu vederi liberale sugerau țarului adoptarea unei astfel de strategii, care ar fi trebuit pusă în aplicare încă din anii '60 ai secolului trecut, în epoca marilor reforme. Cînd, în urma revoltei din 1905, regimul a fost obligat în fine să accepte crearea unui parlament, opțiunea respectivă devenise caducă, pentru că forțele reunite ale opoziției liberale și radicale reușiseră să impună introducerea unui sistem apropiat mai degrabă de votul universal. Rezultatul a fost că deputații conservatori din Dumă s-au văzut puși în inferioritate de intelectualitatea militantă și reprezentanții anarhiști ai țărănimii.

Primul război mondial a supus statele beligerante unor eforturi uriașe, cărora nu li se putea face față decît printr-o conlucrare strînsă între guvern și societate, în numele patriotismului. În Rusia o asemenea conlucrare nu s-a produs. După primele insuccese militare, care au risipit entuziasmul patriotic inițial și au marcat trecerea la un război de uzură, regimul țarist nu a mai putut mobiliza suficient opinia publică. Chiar și sprijinitorii lui recunoșteau că monarhia era, în preajma Revoluției, complet izolată.

Refuzul regimului de a împărți puterea cu cercurile conservatoare care îl susțineau și maniera resentimentară și ipocrită în care a acceptat în cele din urmă — forțat fiind — această împărțire au avut la bază motivații complexe. Curtea, birocrația și corpul ofițeresc erau profund tributare spiritului patrimonial, care considera Rusia proprietatea personală a țarului. Deși instituțiile de tip patrimonial ale vechii Moscove au fost treptat desființate de-a lungul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea, mentalitatea în sine a supraviețuit, nu doar în cercurile oficiale, ci și în rîndul țărănimii, care continua să creadă într-o autoritate puternică și indivizibilă, ca și în dreptul absolut al țarului asupra pămînturilor Rusiei. Nicolae al II-lea considera menținerea autocrației drept o datorie față de moștenitorul coroanei; autoritatea nelimitată echivala pentru el cu un drept de proprietate pe care trebuia să îl păstreze neștirbit. Faptul că în 1905 fusese nevoit să cedeze o parte din acest drept reprezentanților aleși ai națiunii i-a provocat un sentiment de vinovăție care nu avea să-l mai părăsească vreodată.

Pe de altă parte, țarul și sfătuitorii lui se temeau că o împărțire a puterii fie și numai cu o mică parte a societății ar fi dezorganizat aparatul administrativ, deschizînd calea unor noi revendicări în materie de participare populară. În această din urmă eventualitate, beneficiarul principal ar fi fost intelighenția, pe care Curtea o considera absolut incompetentă. Exista în plus temerea că țărănimea avea să interpreteze în mod greșit astfel de concesii, provocînd tulburări pentru a-și atinge scopurile. În fine, birocrația, răspunzătoare numai în fața monarhului, trăgea numeroase

foloase din administrarea discreționară a țării, avînd deci tot interesul să se opună reformelor.

Toți acești factori explică refuzul Coroanei de a permite conservatorilor să-și spună cuvîntul în guvernarea țării — dar nu îl justifică, cu atît mai mult cu cît puterea birocrației era oricum diminuată de varietatea și complexitatea problemelor care îi stăteau în față. Începînd cu mijlocul secolului al XIX-lea, apariția instituțiilor capitaliste a făcut ca o mare parte a resurselor țării să treacă sub controlul unor persoane particulare. Sistemul patrimonial primea astfel lovitura de grație.

În concluzie, deși nu era inevitabilă, prăbușirea țarismului a fost favorizată de anumite deficiențe politice și de mentalitate, adînc înrădăcinate în societatea rusă. Ele explică incapacitatea regimului țarist de a se adapta evoluțiilor economiei și civilizației ruse, ca și fatala lui prăbușire în contextul tensiunilor create de primul război mondial. Perspectiva unei posibile adaptări a regimului la noile condiții a fost distrusă de acțiunile inteligheției radicale, hotărîtă să răstoarne guvernul și să folosească Rusia ca pe o rampă de lansare a revoluției mondiale. Prăbușirea țarismului a fost provocată nu de „oprimare" sau „mizerie", ci de natura deficitară a sistemului politic și a mentalității ruse. Tragedia națională pe care a reprezentat-o Revoluția are cauze ce țin de istoria profundă a Rusiei. Dificultătile de ordin economic si social nu au contribuit decît într-o măsură nesemnificativă la apariția amenințării revoluționare din anii premergători primului război mondial. Oricare ar fi fost nemulțumirile lor — reale sau imaginare —, „masele" nu aveau nevoie de o revoluție și nici nu o doreau. Singurii care vizau o asemenea soluție erau reprezentanții inteligheției. Accentul care se pune de obicei pe revendicările populare și pe lupta de clasă are la bază prejudecăți de natură ideologică și în foarte mică măsură o evaluare corectă a realității. Răspunzătoare de această lipsă de realism este doctrina marxistă, discreditată potrivit căreia evoluțiile politice sînt fără excepție reflectări ale conflictelor de clasă, simpli curenți superficiali provocați de mișcările de adîncime ale istoriei.

Analiza atentă a evenimentelor din februarie 1917 scoate în evidență rolul cu totul secundar al factorilor economici și sociali în desfășurarea Revoluției ruse. Evenimentele din februarie nu au fost o „revoluție muncitorească"; proletariatul industrial a jucat atunci rolul unui cor antic care nu făcea decît să reacționeze la acțiunile adevăratului protagonist, amplificîndu-le. Revolta garnizoanei din Petrograd a agravat tulburările din sînul populației civile, nemulțumită de inflație și lipsuri. Țarul ar fi putut înăbuși revolta cu brutalitate, așa cum aveau să procedeze patru ani mai tîrziu Lenin și Trotki împotriva marinarilor din Kronstadt și a țărănimii răzvrătite. Însă, spre deosebire de Lenin și Trotki, a căror singură preocupare era rămînerea la putere, Nicolae al II-lea era preocupat în primul

rînd de soarta Rusiei. Sfătuit de generali și politicieni din Dumă să abdice pentru a salva armata și a evita o capitulare umilitoare, țarul a ales să renunțe la putere. Dacă țelul lui de căpătîi ar fi fost păstrarea tronului, Nicolae ar fi putut pur și simplu să încheie pace cu Germania și să trimită armata împotriva răzvrătiților. Realitatea istorică de necontestat este că abdicarea țarului la presiunile muncitorilor și țăranilor revoltați rămîne un simplu mit. Țarul a cedat cererilor generalilor și politicienilor, nu presiunilor mulțimii, și a făcut-o dintr-un sentiment al datoriei patriotice.

Revoluția socială a fost efectul, mai degrabă decît cauza abdicării. Soldații, țărănimea, muncitorii, minoritățile etnice, urmărindu-și fiecare doar interesele proprii, au reușit să facă țara de neguvernat. Puținele șanse rămase pentru restabilirea ordinii au fost distruse de pretenția intelighenției, care controla sovietele, că acestea și nu Guvernul Provizoriu erau deținătorii legitimi ai autorității. Kerenski, cu intrigile lui stîngace și insistența cu care susținea că democrația nu avea dușmani la stînga spectrului politic, a grăbit prăbușirea guvernului. Întreaga țară, entitățile politice și resursele ei, au devenit obiectul *duvan*-ului („împărțirea prăzii"), proces pe care nici o forță nu îl mai putea opri înainte de a-și fi consumat energia inițială.

Ascensiunea lui Lenin s-a produs pe fondul acestei anarhii, în mare parte stimulată chiar de el. A promis nemulțumiților din fiecare grup ceea ce doreau. Pentru a-i cîștiga pe țărani, și-a însușit programul socialist-revoluționar de „socializare a pămîntului". A încurajat tendințele sindicaliste care vizau trecerea fabricilor sub „controlul muncitorilor". Soldaților le-a promis pacea. Minorităților etnice le-a oferit perspectiva autodeterminării. Programul politic al lui Lenin se situa în realitate la antipodul acestor promisiuni, obiectivul lui real fiind acela de a submina eforturile Guvernului Provizoriu de stabilizare a situației din țară.

Aceeași tactică a fost folosită pentru a confisca autoritatea Guvernului Provizoriu. Lenin și Troțki și-au ascuns intenția de instaurare a dictaturii Partidului Bolșevic în spatele unor lozinci care chemau la trecerea puterii în mîinile sovietelor și ale Adunării Constituante. O dată atins acest obiectiv, comuniștii l-au oficializat printr-un Congres al Sovietelor întrunit în mod fraudulos. Conducătorii Partidului Bolșevic erau singurii care știau ce se ascundea în spatele promisiunilor și lozincilor. Puțini au înțeles de aceea că ceea ce s-a petrecut în seara de 25 octombrie 1917 la Petrograd nu era o revoluție, ci o clasică lovitură de stat. Pregătirile în vederea puciului erau ascunse cu atîta grijă, încît Kamenev, care a dezvăluit într-un interviu dat cu două săptămîni înaintea evenimentelor intenția bolșevicilor de a lua puterea, a fost acuzat de trădare, iar Lenin a cerut excluderea lui din partid. Adevăratele revoluții nu sînt programate dinainte și deci nu pot fi trădate.

Ușurința cu care bolșevicii au înlăturat Guvernul Provizoriu — „ca pe un fulg", spunea Lenin — pare să-i fi convins pe istorici că lovitura din octombrie era „inevitabilă". Lucrul poate fi adevărat numai dacă îl privim retrospectiv. Lenin însuși considera tentativa de cucerire a puterii o ope-

rațiune extrem de nesigură. În scrisorile cu care bombarda din ascunzătoarea lui Comitetul Central în septembrie–octombrie 1917, liderul bolșevic insista asupra ideii că succesul încercării depindea în întregime de viteza și hotărîrea cu care avea să se acționeze. „Orice întîrziere ne poate fi fatală", scria el la 24 octombrie, „totul atîrnă de un fir de păr." Nu par cuvintele unui om încrezător în forțele istoriei. Trotki avea să afirme ulterior — și cine putea ști mai bine ca el acest lucru? — că „în absența lui Lenin și a mea din Petrograd, nu ar fi existat nici o Revoluție din octombrie". Ce fel de eveniment istoric „inevitabil" e acela care depinde de voința a doi oameni?

Dacă acest argument e considerat neconvingător, nu avem decît să privim mai îndeaproape desfășurarea evenimentelor din octombrie 1917 de la Petrograd. „Masele" s-au mulțumit atunci cu rolul de spectator, ignorînd apelurile bolșevicilor la ocuparea Palatului de Iarnă, în interiorul căruia așteptau bătrînii miniștri din Guvernul Provizoriu, cu mantalele pe ei, apărați de o mînă de cadeți tineri, de un batalion de femei și un pluton de ofițeri invalizi. Trotki însuși mărturisea că „revoluția" din octombrie a fost opera a „cel mult" 25 000–30 000 de oameni — într-o țară cu 150 de milioane de locuitori, un oraș cu 400 000 de muncitori și o garnizoană care număra mai mult de 200 000 de militari.*

Din momentul în care a luat puterea, Lenin a trecut la distrugerea tuturor instituțiilor care puteau frîna punerea în aplicare a planurilor sale de creare a unui regim totalitar. Sociologii și politologii occidentali, în dorința lor de a evita orice recurs la limbajul războiului rece, au scos adjectivul „totalitar" de pe lista termenilor dezirabili. De notat totuși că termenul respectiv a reintrat în uz în Rusia, de îndată ce s-a decis de către cenzură încetarea interdicției de a-l utiliza. Regimul astfel denumit, fără precedent în istorie, a impus autoritatea unei instituții private, în speță a „partidului," asupra statului, arogîndu-și dreptul de a supune controlului acestuia toate aspectele vieții publice, prin exercitarea unei terori fără limite.

Privind lucrurile retrospectiv, importanța istorică a personalității lui Lenin se datorează nu talentului lui de om de stat, destul de îndoielnic de altfel, ci unor calități care țin mai degrabă de arta războiului. El poate fi considerat unul din marii cuceritori ai istoriei — indiferent de faptul că țara pe care a cucerit-o era în fapt propria lui țară.** Inovația pe care a

---

* Că în Rusia este perfect posibil ca o mînă de oameni să determine destinul politic al întregii țări ne-au demonstrat-o și evenimentele de la Moscova din august 1991, cînd puciul militar declanșat cu scopul de a restaura regimul comunist a fost dejucat de cîteva mii de demonstranți pro-democrație, într-un oraș cu 9 milioane de locuitori și o țară cu o populație de 300 de milioane.

** Încă la începutul secolului trecut Clausewitz observa că devenise „imposibil să cucerești o țară mare, cu o civilizație de tip european, altfel decît provocînd disensiuni în interiorul ei". Carl von Clausewitz, *The Campaign of 1812 in Russia* (Londra, 1843), p. 184.

adus-o și care explică de altfel succesul acțiunilor lui a fost militarizarea politicii. Liderul bolșevic a fost primul șef de stat care a abordat politica — atît cea externă cît și cea internă — ca pe un război în adevăratul înțeles al cuvîntului, un război al cărui scop nu era înfrîngerea inamicului, ci anihilarea lui. Această inovație i-a conferit lui Lenin un avantaj semnificativ în fața adversarilor, pentru care războiul era antiteza politicii, sau în cel mai rău caz politică aplicată cu altfel de mijloace. Militarizarea politicii și corolarul ei, politizarea războiului, i-au permis să cucerească puterea și apoi să o păstreze, nu însă și să construiască o ordine socială și politică viabilă. „Lupta pe toate fronturile" îi intrase atît de mult în sînge încît chiar și după ce a ajuns stăpînul de necontestat al Rusiei Sovietice și al statelor subordonate acesteia a simțit nevoia să găsească noi inamici pe care să-i înfrunte și să-i distrugă: rînd pe rînd aveau să-i cadă victime biserica, socialist-revoluționarii și intelighenția. Starea de beligeranță a devenit o trăsătură esențială a regimului comunist, culminînd cu celebra „teorie" a lui Stalin, conform căreia, pe măsură ce comunismul se apropie de victoria finală, lupta de clasă devine din ce în ce mai necruțătoare. În practică, teoria lui Stalin a constituit pretextul unor crime de o cruzime fără precedent și a aruncat Uniunea Sovietică, în cei șaizeci de ani care au urmat morții lui Lenin, într-un șir de conflicte interne și externe inutile, care au măcinat țara din punct de vedere material și spiritual.

Eșecul comunismului, pe care nimeni nu îl mai pune în discuție după 1991 și care a fost recunoscut chiar și de foștii lideri ai defunctei Uniuni Sovietice, este pus adesea pe seama incapacității oamenilor de a se ridica la înălțimea idealurilor lui așa-zis înălțătoare. Deși au eșuat, aspirațiile comunismului — spun apologeții lui — erau nobile, iar experimentul merita încercat. Cu alte cuvinte, spre a-l cita pe poetul latin Properțiu, „*In magnis et voluisse sat est*" („În faptele mari, chiar și a voi e destul"). Cîtă măreție poate avea însă o voință atît de contrară aspirațiilor omenești obișnuite, dacă ea presupune recurgerea la mijloacele cele mai inumane cu putință?

Experimentul comunist a fost adesea etichetat drept „utopic". Epitetul este potrivit poate doar în sensul folosit de Engels în criticile sale la adresa socialiștilor care respingeau doctrina „științifică" al cărei creator era — împreună cu Marx — și care negau importanța realităților sociale și istorice. Lenin însuși a fost nevoit să recunoască spre sfîrșitul vieții că bolșevicii comiseseră o eroare asemănătoare, ignorînd realitățile Rusiei și faptul că țara nu era pregătită să accepte ordinea economică și socială comunistă. Din clipa în care a devenit clar că idealurile lor nu puteau fi puse în practică, bolșevicii, încăpățînîndu-se să-și continue experimentul chiar cu prețul recurgerii la violență, au încetat să mai aibă scuza „utopiei". Fanteziile utopice, așa cum le putem percepe din operele lui Platon și Morus, sau din cele ale utopiștilor moderni, postulau într-adevăr necesitatea înre-

gimentării și a coerciției. Nu este mai puțin adevărat, totuși, că viața comunităților utopice reale care au existat de-a lungul istoriei era fondată pe convergența de interese dintre membrii lor, în numele unei „conlucrări în bunăstare". Pentru bolșevici, convergența intereselor nu a reprezentat niciodată o preocupare, dovadă faptul că regimul lor trata orice manifestare a inițiativei personale sau de grup ca pe o acțiune „contrarevoluționară". Pe de altă parte, bolșevicii au demonstrat o incapacitate funciară de a reacționa altfel decît prin abuzuri și represiune la exprimarea unor opinii contrare doctrinei lor. Sînt tot atîtea motive pentru a-i considera nu utopici, ci pur și simplu fanatici. Incapacitatea lor de a-și recunoaște eșecurile, împotriva tuturor evidențelor, îi încadrează perfect în definiția lui Santayana: fanaticul este persoana care persistă cu un zel reînnoit în atingerea unui țel pe care l-a uitat deja.

Marxismul a fost, ca și bolșevismul, produsul unei epoci a vieții intelectuale europene obsedată de violență. Teoria darwinistă a selecției naturale și-a găsit o transpunere rapidă într-o filozofie socială centrată pe ideea conflictului ireductibil. „Acela care nu a parcurs suficient literatura anilor 1870–1914", scrie Jacques Barzun, „nu-și poate face o idee despre măsura în care cărțile acestei perioade alcătuiesc un neîntrerupt îndemn la vărsarea de sînge, nici despre mulțimea de partide, clase, națiuni și rase pe care cetățenii luminați ai milenarei civilizații europene ar fi vrut să le vadă însîngerate". Bolșevicii au îmbrățișat această filozofie cu mai mult entuziasm decît oricare alții: violența „necruțătoare", violența ca mijloc de anihilare a tuturor opozanților reali sau virtuali, nu era pentru Lenin doar metoda cea mai eficientă, ci *unica* metodă de a rezolva problemele. Deși respingeau cruzimea unor astfel de metode, unii dintre colaboratorii liderului bolșevic nu au putut scăpa influenței lui malefice.

Naționaliștii ruși consideră comunismul străin civilizației și tradițiilor rusești, o boală de proveniență occidentală. Ideea după care comunismul ar fi un virus adus din afară nu rezistă nici măcar la o analiză superficială. Deși avea o anvergură internațională, mișcarea intelectuală care i-a dat naștere a prins rădăcini mai întîi în Rusia. Atît înainte cît și după Revoluție, Partidul Bolșevic a avut o componență majoritar rusă, iar baza sa de sprijin inițială a provenit din rîndul locuitorilor din partea europeană a Rusiei și al rușilor din provinciile de graniță. Fără discuție, teoriile pe care s-a fundamentat bolșevismul, în primul rînd cele marxiste, erau de sorginte occidentală. La fel de indiscutabil însă este și faptul că practicile bolșevice aveau o proveniență autohtonă: nicăieri în Occident marxismul nu a dus la excese totalitare de genul celor leninist-staliniste. În Rusia și, mai tîrziu, în țări ale lumii a treia cu tradiții asemănătoare, marxismul s-a instalat pe un teren „virgin", într-o societate în care autonomia individuală, respectul legii și al proprietății private erau departe de a fi reprezentat regula. O cauză

care în condiții diferite conduce la efecte diferite nu poate servi drept argument suficient.

Marxismul avea în egală măsură componente libertare și autoritare. În practică, prevalența uneia sau alteia dintre tendințe depindea de cultura politică a țării respective. În cazul Rusiei au predominat acele elemente care corespundeau tradițiilor de tip patrimonial ale țării: încă din Evul Mediu, autoritatea — mai precis, cîrmuitorul — era subiectul, iar „pămîntul", obiectul relației de putere. Conceptul marxist de „dictatură a proletariatului", conform căruia partidul conducător trebuia să dețină controlul exclusiv asupra societății și a resurselor țării, se integra perfect respectivelor tradiții. Dezvoltarea pe care Marx a dat-o conceptului era suficient de vagă pentru a i se putea adapta conținutul cel mai la îndemînă, în speță mentalitatea patrimonială rusă. Altoirea ideologiei marxiste pe trunchiul robust al tradiției patrimoniale avea să dea naștere totalitarismului. Nici doctrina marxistă, nici istoria Rusiei, luate separat, nu pot explica apariția regimului totalitar: ea a fost rodul întîlnirii dintre cele două.

Oricît de important ar fi fost elementul ideologic, rolul lui în formarea statului comunist nu trebuie exagerat. Dacă un individ sau un grup profesează anumite convingeri, conducîndu-se după ele, putem spune că acțiunea lor este motivată de idei. Cînd însă aceste idei servesc nu atît ca ghid, cît ca un mijloc de a justifica dominația asupra celorlați membri ai societății prin persuasiune sau forță, lucrurile devin confuze, fiindcă nu se mai poate ști dacă persuasiunea sau forța sînt în slujba ideilor, sau dacă dimpotrivă ideile servesc la a asigura și legitima dominația. În cazul bolșevicilor, avem toate motivele să susținem ultima alternativă, dat fiind că ei au deformat marxismul pe toate căile, mai întîi pentru a lua puterea și ulterior pentru a o păstra. Dacă marxismul are sens, acest sens se poate exprima prin două teze: pe măsură ce societatea capitalistă evoluează, contradicțiile ei interne o împing spre prăbușire; această prăbușire („revoluția") este rezultatul acțiunii muncitorimii industriale („proletariatul"). Orice regim care pretinde că are la bază doctrina marxistă aderă cel puțin la aceste două principii. Or, ce s-a întîmplat în Rusia Sovietică? „Revoluția socialistă" a fost înfăptuită într-o țară subdezvoltată economic, în care capitalismul abia se năștea; iar puterea a ajuns în mîinile unui partid care considera că muncitorimea, fără îndrumarea comuniștilor, rămînea o clasă lipsită de caracter revoluționar. Ca urmare, regimul comunist din Rusia a făcut de-a lungul timpului tot posibilul să îi elimine pe cei care îl contestau, prin acțiuni care, deși mascate în spatele unor lozinci marxiste, nu aveau nimic comun cu doctrina marxistă. Succesul lui Lenin se datorează tocmai faptului că, spre deosebire de menșevici, el s-a eliberat de scrupulele marxiste. Luînd în calcul toate aceste elemente, ideologia trebuie considerată în cazul de față un factor secundar. Ea a fost poate o sursă de inspirație și o formulă mentală pentru noua clasă conducătoare, dar nu un ansamblu

de principii care să-i fi determinat acțiunile sau să le fi justificat în fața posterității. De regulă, cu cît cineva știe mai puține despre desfășurarea Revoluției ruse, cu atît este mai înclinat să atribuie ideilor marxiste o influență hotărîtoare în această desfășurare.

Dincolo de neînțelegerile care îi despart, actualii naționaliști și liberali ruși sînt unanimi în a nega existența vreunui raport de continuitate între Rusia țaristă și cea comunistă. Primii refuză să admită această continuitate, pentru că ar însemna să atribuie rușilor înșiși responsabilitatea pentru propriile nenorociri — or, ei preferă să atribuie această responsabilitate străinilor, în special evreilor. În această privință, naționaliștii ruși au o atitudine similară cu cea a conservatorilor germani, care descriu nazismul ca pe un fenomen general european, negînd că el ar fi avut antecedente în istoria Germaniei, sau că Germania ar purta o responsabilitate aparte pentru apariția lui. Este un gen de atitudine care găsește audiență în rîndul celor care au trăit evenimentele, fiindcă atribuie altora responsabilitatea pentru cele întîmplate.

La rîndul ei, intelectualitatea liberală și radicală — nu atît cea din Rusia, cît aceea din afara ei — neagă existența oricărei afinități între comunism și țarism, pentru că altfel Revoluția s-ar dovedi a fi fost o eroare costisitoare și lipsită de sens. Respectivii intelectuali preferă să insiste asupra obiectivelor declarate ale comunismului, comparîndu-le cu realitățile regimului țarist. Rezultatul unei astfel de comparații nu poate fi decît în favoarea comunismului. Perspectiva se modifică însă fundamental atunci cînd comparăm între ele *realitățile* celor două regimuri.

Afinitățile dintre regimul instaurat de Lenin și tradiția rusă au fost scoase în evidență de mulți dintre contemporanii Revoluției, printre alții de istoricul Pavel Miliukov, filozoful Nikolai Berdiaev, veteranul socialist Pavel Akselrod sau romancierul Boris Pilniak. Bolșevismul, spune Miliukov, are două aspecte esențiale:

> Primul este internațional, celălat pur rusesc. Aspectul internațional al bolșevismului provine din teoria europeană deosebit de elaborată care stă la originea lui. Latura pur rusească privește în special practica bolșevică, ce are rădăcini adînci în realitățile Rusiei și care, departe de a fi rupt cu „vechiul regim", face să renască trecutul în contextul prezentului. Așa cum mișcările scoarței terestre aduc la suprafață straturi geologice inferioare, urme ale vîrstelor timpurii ale planetei, bolșevismul rus, înlăturînd subțirea pătură socială superioară, a scos la lumină substratul necultivat și amorf din istoria rusă.

Berdiaev, care privea evenimentele din 1917 într-o perspectivă spirituală, nega pînă și faptul că în Rusia ar fi avut loc o revoluție: „Întregul trecut se repetă, apărîndu-ne sub măști mereu reînnoite."

Chiar și o persoană care nu cunoaște deloc realitățile Rusiei ar considera de neconceput ca într-o singură zi (25 octombrie 1917), ca urmare a unei lovituri de forță, cursul istoriei de o mie de ani a acestei țări cu un teritoriu și o populație atît de vaste să se fi putut schimba în întregime. O schimbare bruscă de autoritate nu putea transforma peste noapte oameni care locuiau pe același teritoriu, vorbeau aceeași limbă și erau legați printr-un trecut istoric comun în ființe complet diferite. Trebuie să crezi orbește în puterea decretelor, fie ele chiar susținute de forța brută, ca să îți poți închipui că o astfel de transformare radicală, nemaiîntîlnită în natură, e posibilă. O asemenea absurditate nu se poate explica decît prin credința că omul e o materie inertă, modelată în totalitate de mediu.

Pentru a analiza elementele de continuitate dintre cele două sisteme, va trebui să facem apel la conceptul de patrimonialism, trăsătură esențială a sistemului politic al vechii Moscove, care a lăsat urme profunde asupra instituțiilor și culturii politice ale Rusiei pînă în ultimii ani ai regimului țarist.

Sistemul patrimonial țarist se sprijinea pe patru piloni fundamentali: (1) autocrația — altfel spus, autoritatea personală a țarului, nestînjenită de o constituție sau corpuri legiuitoare; (2) proprietatea autocratului asupra resurselor țării, care echivala practic cu inexistența unei proprietăți private; (3) dreptul autocratului de a cere supușilor lui servicii nelimitate, ceea ce însemna absența oricăror drepturi colective sau individuale; (4) controlul statului asupra informației. Comparînd sistemul autorității țariste la apogeul lui cu regimul comunist din momentul morții lui Lenin, vom descoperi existența unor afinități indiscutabile între cele două.

Mai întîi, autocrația. Prin tradiție, monarhul rus concentra în mîinile lui întreaga putere legislativă și executivă, fără ingerința altor instituții. Țarul guverna cu ajutorul nobilimii și al birocrației, care îi datorau supunere lui, nu națiunii sau statului. Din prima zi în care s-a aflat la putere Lenin a urmat în mod instinctiv acest model. Deși, ca o concesie făcută idealului democrației, liderul bolșevic a dat țării o constituție și corpuri legiuitoare, rolul acestora rămînea pur decorativ, atîta vreme cît Partidul Comunist, adevărata putere conducătoare, nu era dator să respecte constituția, iar membrii așa-zisului parlament sovietic nu erau aleși, ci selectați și numiți de partid. Prin maniera în care își exercita puterea, insistînd să ia decizii și în cele mai neînsemnate chestiuni ale statului, ca și cum Rusia ar fi fost proprietatea lui personală, Lenin amintea de cei mai autocratici dintre țari, Petru I și Nicolae I.

Ca și înaintașii lui din epoca vechii Moscove, liderul sovietic se considera îndreptățit să controleze întreaga avuție productivă a țării. Prin decretele de naționalizare a pămîntului și a industriei, guvernul devenise proprietarul tuturor bunurilor Rusiei, cu excepția celor de uz personal; cum guvernul era expresia unui singur partid, iar partidul, la rîndul lui, se

supunea voinței conducătorului, Lenin era proprietarul *de facto* al resurselor materiale ale țării. (Proprietarul *de jure* era „poporul", sinonim în viziunea bolșevicilor cu Partidul Comunist.) Industria era administrată de stat, prin directori numiți de la centru. Producția industrială și, pînă în martie 1921, cea agricolă se aflau la dispoziția Kremlinului, care le folosea așa cum credea de cuviință. Proprietatea urbană a fost și ea naționalizată. Comerțul particular fiind interzis prin lege (pînă în 1921 și, din nou, începînd cu 1928), regimul sovietic controla întregul sistem de distribuție și desfacere. Măsurile bolșevice depășeau prin anvergura lor practicile folosite sub regimul vechii Moscove, însă în esență principiul rămînea același: suveranul Rusiei nu era doar cîrmuitorul, ci și proprietarul țării.

Poporul însuși era proprietatea conducătorului. Bolșevicii au reinstituit serviciul de stat obligatoriu, trăsătură distinctivă a vechiului absolutism moscovit. În regimul vechii Moscove, toți supușii țarului, cu cîteva neînsemnate excepții, erau obligați să muncească pentru monarh, fie în mod nemijlocit, în rîndurile armatei sau ale birocrației, fie indirect, cultivînd pămînturile acestuia sau pe cele ale slujbașilor lui. Întreaga populație era prin urmare la dispoziția Coroanei. Procesul de dispariție a acestui sistem a început în 1762, cînd nobilii au primit dreptul să se retragă din serviciul țarului, încheindu-se nouăzeci și nouă de ani mai tîrziu, o dată cu desființarea iobăgiei. Bolșevicii nu au întîrziat să reînvie vechea practică moscovită, necunoscută în alte țări, de a obliga toți cetățenii să muncească în folosul statului. Așa-numita „muncă obligatorie generalizată" introdusă în ianuarie 1918 — la directivele lui Lenin, chiar sub amenințarea cu execuția — ar fi părut rușilor din secolul al XVII-lea un lucru absolut natural. În ceea ce privește țărănimea, bolșevicii au reintrodus practica muncilor forțate, *tiaglo*, precum tăiatul copacilor și cărăușitul — evident, fără plată. Ca și în secolul al XVII-lea, nici un locuitor al Rusiei Sovietice nu putea părăsi țara fără permisiunea autorităților.

Birocrația comunistă, fie ea de partid sau de stat, a adoptat în mod aproape natural metodele predecesorilor țariști. Avînd îndatoririle și privilegiile specifice oricăror funcționari, deși lipsiți de drepturi speciale, membrii ei alcătuiau o castă minuțios ierarhizată și nu dădeau socoteală decît superiorilor. Ca și birocrația țaristă, cea comunistă era mai presus de lege. Activitatea ei se desfășura într-o totală lipsă de *glasnost* (transparență), în cea mai mare parte prin circulare secrete. Sub regimul țarist, cei care promovau în rangurile cele mai înalte ale ierarhiei administrative căpătau calitatea de nobili ereditari. În cazul funcționarilor comuniști, această promovare însemna intrarea în rîndurile *nomenklaturii* (echivalentul comunist al nobilimii ereditare) și accesul la privilegii inaccesibile slujbașilor obișnuiți — și cu atît mai puțin accesibile oamenilor de rînd. Birocrația sovietică, asemeni celei țariste, nu tolera existența unor organisme administrative autonome; orice astfel de instituții trebuiau „etatizate", adică aduse

sub control birocratic. Este ceea ce s-a întîmplat cu sovietele, presupuse organe legislative ale statului și cu sindicatele, instrumente ale presupusei „clase conducătoare", muncitorimea.

Adaptarea atît de rapidă a birocrației comuniste la vechile metode nu e deloc surprinzătoare, dacă ținem cont că noul regim continua, în foarte multe privințe, vechi practici ale țarismului. Continuitatea a fost facilitată și de reapariția în multe din posturile administrației sovietice a foștilor funcționari țariști, care au adus cu ei metodele vechii birocrații, transmițîndu-le noilor sosiți.

Un alt organism important al cărui model a fost copiat de bolșevici, în lipsa altui prototip, de la fostul regim țarist era poliția politică, devenită ulterior una din instituțiile vitale ale statului totalitar. Rusia țaristă era unica țară cu două poliții, una menită să apere cetățenii, cealaltă însărcinată cu protejarea aparatului de stat *față de cetățeni*. Crimele împotriva ordinii de stat erau definite într-un mod extrem de vag, fără a se face o distincție precisă între intenție și faptă. Statul polițienesc țarist pusese la punct metode sofisticate de supraveghere, infiltrînd societatea cu o rețea de informatori plătiți și partidele de opoziție cu agenți profesioniști. Departamentul de Poliție țarist avea autoritatea unică de a dispune deportarea administrativă pentru „crime" care în celelalte țări europene nu erau considerate ca atare — de pildă pentru exprimarea publică a unei dorințe de modificare a sistemului politic. Grație prerogativelor pe care le-a căpătat în urma asasinării țarului Alexandru al II-lea, poliția țaristă ajunsese practic, între 1881 și 1905, să conducă Rusia. Metodele ei le erau deci mai mult decît familiare revoluționarilor, încît o dată ajunși la putere aceștia le-au însușit, întorcîndu-le împotriva vechilor adversari. Ceka și instituțiile care i-au urmat au asimilat atît de bine practicile poliției țariste încît în anii '80 KGB-ul distribuia încă personalului său manuale puse la punct cu aproape un secol în urmă de Ohrana.

În fine, cenzura. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Rusia era singura țară europeană care practica cenzura preventivă. În deceniul șapte cenzura avea să fie relaxată, iar în 1906 desființată. Bolșevicii au împrumutat rapid cele mai opresive practici din arsenalul țarist, interzicînd orice publicație care refuza să sprijine regimul și supunînd toate formele de exprimare intelectuală și artistică unor măsuri de cenzură preventivă. Trebuie adăugat că și tipografiile au fost naționalizate. Toate aceste metode, fără echivalent pe plan european, trimiteau la obiceiuri ale vechiului regim moscovit.

Exemplele de mai sus demonstrează că bolșevicii au luat ca model nu scrierile lui Marx, Engels sau ale altor socialiști occidentali, ci propria lor istorie. E vorba nu atît de istorie așa cum e prezentată ea în cărți, cît de experiențele lor personale din timpul luptei împotriva țarismului, de sub regimul „garanțiilor extraordinare" instituite în anii '80 în scopul descurajării inteligheției revoluționare. Bolșevicii justificau folosirea unor

astfel de practici cu argumente preluate din literatura socialistă, arogîndu-și dreptul de a acționa cu o brutalitate și o lipsă de scrupule care depășeau tot ceea ce cunoscuse țarismul. Căci în vreme ce regimul țarist era inhibat în acțiunile lui de dorința de a-și păstra o bună imagine în opinia publică europeană, bolșevicii, dușmani declarați ai statelor europene, nu se împiedicau în astfel de considerente.

Nu se poate spune că bolșevicii țineau să copieze metodele țariste. Dimpotrivă, nu voiau să aibă nimic în comun cu țarismul. Prin forța împrejurărilor, ei au ajuns să împrumute însă elemente din arsenalul vechiului regim. Din clipa în care au renunțat la principiul democratic — adică din clipa desființării Adunării Constituante (la 5/18 ianuarie 1918) —, comuniștii nu mai puteau guverna decît în mod autocratic. Or, a guverna în mod autocratic însemna a guverna într-o manieră cu care rușii erau deja obișnuiți. Regimul introdus de Lenin o dată cu venirea lui la putere avea un precedent imediat în regimul cel mai reacționar din epoca Imperiului, acela al lui Alexandru al III-lea, din epoca tinereții lui Lenin. E uimitor cît de multe dintre măsurile luate de liderul bolșevic reluau — chiar dacă sub o etichetă diferită — „contrareformele" din ultimele două decenii ale secolului trecut.

Una din problemele cele mai controversate ale Revoluției ruse este cea a raportului dintre leninism și stalinism, mai exact a responsabilității lui Lenin în „crearea" lui Stalin. Comuniștii, tovarășii de drum și simpatizanții din Occident ai bolșevicilor neagă orice raport de continuitate între cei doi lideri comuniști, susținînd insistent că Stalin nu a continuat opera începută de Lenin — ba, mai mult chiar, că ar fi repudiat-o. Această viziune a căpătat în istoriografia sovietică caracter de adevăr incontestabil, după discursul secret rostit de Nikita Hrușciov de la tribuna celui de-al XX-lea Congres al Partidului. Scopul discursului era să disocieze regimul post-stalinist de disprețuitul său predecesor. În mod curios, aceiași oameni care obișnuiesc să descrie drept inevitabilă ascensiunea lui Lenin la putere își abandonează brusc propria filozofie asupra istoriei atunci cînd vine vorba de Stalin, pe care îl califică drept o aberație istorică. Ceea ce nu reușesc ei să explice este cum și de ce istoria a putut face un ocol de trei decenii în mersul ei „dinainte stabilit" și „neabătut".

Analiza carierei politice a lui Stalin scoate la iveală faptul că acesta nu a luat pur și simplu puterea după moartea lui Lenin, ci a acumulat treptat diferitele prerogative ale autorității, fiind sprijinit inițial chiar de liderul comunist. Mai ales după 1920, cînd partidul a fost zguduit de „ereziile" democratice ale unora din liderii săi, Lenin a făcut din ce în ce mai mult apel la Stalin pentru a ține sub control aparatul de partid. În ciuda afirmațiilor retrospective ale lui Troțki, Lenin s-a bazat, în problemele curente ale guvernării, ca și în cele de politică externă, nu pe sfaturile

acestuia, ci pe acelea ale rivalului său, Stalin. În 1922, cînd Lenin a început — forțat de boală — să se retragă de la conducerea statului, patronajul lui îi asigurase deja lui Stalin poziția privilegiată de membru al tuturor celor trei organe conducătoare ale Comitetului Central: Politburo-ul, Orgburo-ul și Secretariatul. De pe această poziție, Stalin superviza practic toate numirile în organizațiile partidului și ale administrației de stat. În virtutea măsurilor luate de Lenin pentru a preveni apariția unei opoziții organizate în sînul partidului („facționalismul"), Stalin a putut înăbuși criticile la adresa modului în care gira activitatea politică, pretextînd că respectivele critici îl vizau nu pe el, ci partidul însuși și că serveau prin urmare cauza contrarevoluției. Faptul că în ultimele luni de activitate Lenin a devenit tot mai neîncrezător în Stalin, fiind chiar pe punctul de a întrerupe orice relații cu el, nu trebuie să ne facă să uităm că, pînă în acel moment, liderul comunist făcuse tot posibilul pentru a-i sprijini ascensiunea. Deși se arăta dezamăgit de activitatea protejatului său, Lenin nu a găsit să-i reproșeze decît deficiențe minore — în primul rînd, grosolănia și lipsa de răbdare —, legate mai degrabă de calitățile de conducător decît de personalitatea lui. Nu avem motive să credem că Lenin l-ar fi considerat pe Stalin un trădător al propriei sale viziuni asupra comunismului.

Nici elementul care îi desparte pe cei doi, anume că Lenin nu și-a lichidat fizic colaboratorii, așa cum a procedat — pe scară mare — Stalin, nu este atît de semnificativ cît ar putea părea la prima vedere. Față de cei care nu aparțineau grupului aleșilor, adică 99,7 la sută din compatrioții lui, Lenin nu manifesta nici un fel de sentimente umane, nefăcîndu-și scrupule în a-i condamna la moarte cu zecile de mii, uneori doar pentru a da un exemplu celorlalți. Un înalt responsabil al Ceka, I. S. Unșliht, își amintea în 1934, pe un ton sentimental și cu o mîndrie nedisimulată, modul în care Lenin „expedia remarcile filistinilor din partid care se plîngeau de cruzimea poliției secrete și ironiza « umanismul » lumii capitaliste". Deosebirea majoră dintre cei doi lideri bolșevici stă în sensul diferit pe care îl atribuiau noțiunii de „outsider". Pentru Stalin, outsider-ii erau apropiații lui Lenin, oameni loiali acestuia și potențial concurenți ai georgianului. Față de ei, Stalin s-a comportat la fel de crud ca și Lenin față de dușmanii lui.*

Dincolo de atașamentul personal care îi unea pe cei doi, Stalin era un adevărat leninist și prin fidelitatea cu care urma filozofia și practicile politice ale protectorului său. Toate elementele viitorului regim stalinist — cu excepția asasinării colegilor de partid — au fost preluate direct din experiența leninistă, chiar și cele două acțiuni pentru care Stalin e atît de

---

* Viaceslav Molotov, personalitatea cu cea mai îndelungată carieră în aparatul de partid, care i-a cunoscut îndeaproape pe cei doi lideri sovietici, afirma că Lenin era cu siguranță „mai sever" — citește „mai inuman" — decît Stalin. În F. Șuev, ed., *Sto sorok besed s Molotovîm* (Moscova, 1991), p.184.

condamnat: colectivizarea și instituirea terorii generalizate. Megalomania, spiritul vindicativ și paranoia bolnăvicioasă de care a dat dovadă Stalin, ca și celelalte trăsături odioase ale personalității lui, nu trebuie să pună în umbră realitatea că ideologia și practicile lui erau de sorginte leninistă. Personaj cu o educație insuficientă, Stalin nu putea avea alt model sau inspirator ideologic decît pe Lenin însuși.

Teoretic, ni i-am putea imagina pe Troțki, Buharin sau Zinoviev preluînd ștafeta de la un Lenin aflat pe patul de moarte și conducînd Rusia Sovietică pe un drum diferit de acela pe care a plasat-o Stalin. E greu însă de crezut că un astfel de scenariu s-ar fi putut materializa, dacă ținem cont de aspectul structurilor de putere din momentul retragerii lui Lenin. Prin gîtuirea tendințelor democratice din interiorul partidului și impunerea unei structuri de comandă complicate și greoaie, menite să îi consolideze dictatura personală, Lenin a avut grijă ca persoana care controla aparatul central de partid să poată controla întregul partid și, implicit, statul. Această persoană avea să fie Stalin.

Revoluția a adus Rusiei pierderi umane teribile. Statisticile sînt atît de șocante, încît ridică în mod inevitabil semne de întrebare. Dar pînă cînd nu vom dispune de alte cifre, sîntem obligați, ca istorici, să acceptăm datele existente, cu atît mai mult cu cît ele sînt sprijinite în egală măsură de demografii comuniști și necomuniști.

Tabelul următor prezintă evoluția populației Uniunii Sovietice în granițele din 1926 (în milioane):

Toamna anului 1917: 147,6
Începutul anului 1920: 140,6
Începutul anului 1921: 136,8
Începutul anului 1922: 134,9

Declinul demografic — 12,7 milioane de persoane — s-a datorat deceselor cauzate de război și epidemii (aproximativ două milioane fiecare), emigrării (circa două milioane) și foametei (peste cinci milioane).

Cifrele de mai sus nu oferă decît o imagine parțială a realității, dat fiind că în condiții normale populația nu ar fi rămas constantă, ci ar fi crescut. Proiecțiile statisticienilor ruși indicau pentru 1922 o populație previzibilă de 160 de milioane de locuitori, față de cifra reală, de 135 de milioane. Luînd în considerare aceste cifre și scăzînd numărul persoanelor emigrate, pierderile umane provocate de Revoluție — inclusiv prin scăderea natalității — se ridică la 23 de milioane, adică de două ori și jumătate nivelul pierderilor totale ale țărilor participante la primul război mondial, sau echivalentul populațiilor însumate ale celor patru țări scandinave și Belgiei la data respectivă. Pierderile cele mai mari se înregistrau în grupa de vîrstă 16–49 de ani, mai ales în rîndul populației de sex

bărbătesc, care în august 1920, înainte de izbucnirea foametei, era cu 29 la sută mai mică decît înainte de război.

Putem privi — se cuvine să privim — o astfel de tragedie la rece? Prestigiul științei este atît de mare în epoca noastră încît nu puțini savanți din domeniul umanist au preluat, o dată cu metodele științifice de cercetare, detașarea morală și afectivă specifice oamenilor de știință, ca și tendința de a considera toate fenomenele drept „naturale" și deci neutre din punct de vedere etic. Istoricii sînt înclinați să desconsidere rolul voinței omenești în desfășurarea evenimentelor, argumentînd că liberul arbitru, fiind imprevizibil, scapă analizei științifice. „Inevitabilitatea" istoriei are pentru ei valoarea pe care o au legile naturii pentru oamenii de știință. Este însă un adevăr de multă vreme cunoscut faptul că știința și istoria au obiecte de studiu foarte diferite. Ne așteptăm, pe bună dreptate, ca un medic să diagnosticheze bolile și să propună remedii într-o manieră detașată și lipsită de emoție. Contabilul care analizează situația financiară a unei companii, inginerul care apreciază starea de siguranță a unei mașini, ofițerul care evaluează forțele inamicului trebuie, evident, să evite o abordare emoțională a faptelor, pentru că scopul lor este să contribuie la luarea unor decizii optime. În cazul istoricului însă, deciziile au fost deja luate de alții, drept care detașarea nu contribuie la înțelegerea faptelor, dimpotrivă, chiar o îngreunează: cum altfel ar putea fi înțelese, în absența unei implicări emoționale, evenimente care au la bază emoții omenești? „*Historiam puto scribendam esse et cum ira et cum studio*" („Susțin că istoria trebuie scrisă cu aprindere și părtinire"), spunea un istoric german din secolul trecut. Aristotel, adept în toate al moderației, scria că există situații în care „lipsa de iritare" este inacceptabilă: „Căci aceia care nu se mînie atunci cînd ar trebui să se mînie se cuvine să fie considerați nebuni." Înregistrarea faptelor semnificative trebuie făcută desigur cu detașare, fără mînie și fără entuziasm; în această privință, munca istoricului nu diferă de aceea a omului de știință. Dar înregistrarea faptelor nu reprezintă decît o primă etapă în activitatea istoricului, următoarea fiind selectarea lor — pentru a decide care anume sînt „semnificative" — or, selectarea înseamnă aplicarea unei judecăți de valoare. Faptele în sine sînt lipsite de semnificație, fiindcă ele singure nu ne dau indicii despre cum ar trebui selectate, ordonate sau puse în valoare: pentru a „da un înțeles" trecutului, istoricul trebuie să pornească de la un anumit principiu. În general, principiul există: chiar și istoricii cei mai înclinați spre o abordare științifică operează — conștient sau nu — pe baza unor preconcepții. De regulă, aceste preconcepții sînt ancorate în determinismul economic, dat fiind că informațiile economice și sociale se pretează la interpretări statistice, ceea ce creează o iluzie de imparțialitate. Refuzul de a emite judecăți asupra evenimentelor istoriei este pe de altă parte motivat și de recursul la valorile morale, mai precis la premisa tacită că tot ceea ce se întîmplă în istorie este natural și, prin urmare, just. O astfel de atitudine nu face însă decît să justifice acțiunile învingătorilor.

Dacă îl judecăm prin prisma propriilor lui aspirații, regimul comunist se dovedește a fi fost un eșec monumental. Singurul lucru pe care l-a reușit a fost să se mențină la putere. Cum însă pentru bolșevici puterea nu era un scop în sine, ci un mijloc, nici măcar faptul de a o fi păstrat-o nu poate constitui pentru ei un succes. Bolșevicii nu au făcut niciodată un secret din țelurile lor: răsturnarea regimurilor fondate pe proprietatea privată și înlocuirea lor cu o uniune mondială de republici socialiste. Nu aveau să reușească să impună regimul comunist în afara granițelor Rusiei decît după cel de-al doilea război mondial, cînd Armata Roșie a umplut vidul creat în Europa de Est prin prăbușirea Germaniei, comuniștii chinezi și-au eliberat țara de sub dominația japoneză, iar într-un număr de foste colonii s-au instalat la putere dictaturi comuniste.

În anii '20, după ce planul de a exporta comunismul în afara Rusiei s-a dovedit irealizabil, bolșevicii și-au orientat eforturile spre construirea societății socialiste la ei acasă. Și această încercare a eșuat. Lenin sperase ca prin exproprieri și teroare să transforme în cîteva luni Rusia în cea mai mare putere economică a lumii, nereușind de fapt decît să ruineze sistemul economic moștenit de la fostul regim. Sperase ca Partidul Comunist să impună națiunii propria-i disciplină, dar s-a văzut confruntat cu reacții de disidență chiar în sînul partidului, după ce reușise să le înăbușe în restul societății. Din momentul în care muncitorii au întors spatele comuniștilor și țăranii au început să se răzvrătească, menținerea la putere a impus recurgerea permanentă la măsuri polițienești. Birocrația coruptă și supradimensionată restrîngea tot mai mult libertatea de acțiune a regimului. Uniunea liber consimțită a națiunilor se transformase într-un imperiu opresiv. În ultimii doi ani de activitate, discursurile și scrierile lui Lenin mărturiseau, în afară de o izbitoare sărăcie de idei constructive, furia abia reținută a liderului bolșevic în fața propriei neputințe politice și economice; nici chiar teroarea nu putuse distruge obișnuințele adînc înrădăcinate ale milenarului popor rus. Mussolini, a cărui carieră politică de început fusese asemănătoare cu aceea a lui Lenin și care a continuat să privească regimul comunist cu simpatie chiar și după ce devenise dictatorul fascist al Italiei, afirma în iulie 1920 că bolșevismul, acest „experiment teribil și îndrăzneț", își ratase scopurile:

> Lenin e un artist care lucrează cu materialul uman așa cum alți artiști lucrează în marmură sau metal. Oamenii sînt însă mai tari decît granitul și mai greu maleabili decît fierul. Capodopera a întîrziat să ia naștere. Artistul a eșuat. Proiectul s-a dovedit a fi peste puterile lui.

La o distanță de șapte decenii și după sacrificii umane de zeci de milioane, succesorul lui Lenin și Stalin la conducerea Rusiei, Boris Elțîn, afirma într-un discurs ținut în fața Congresului american:

> Lumea întreagă poate răsufla ușurată. Idolul comunismului, care a răspîndit pretutindeni dezordinea, vrajba și brutalitatea, care a semănat frica în sufletul oamenilor, s-a prăbușit. S-a prăbușit și nu se va mai ridica niciodată.

Datele originare ale regimului comunist îl condamnau în mod inevitabil la eșec. Bolșevismul a reprezentat în istoria lumii cea mai îndrăzneață încercare de a supune întreaga viață a unei țări disciplinei unui plan atotcuprinzător, de a raționaliza natura și societatea. S-a străduit să șteargă cu buretele experiența și înțelepciunea acumulate de oameni de-a lungul a mii de ani, să dirijeze viața umană după principii științifice — totul cu zelul tipic intelectualilor care văd în opoziția față de propriile idei cea mai bună dovadă a soliditățiii acestor idei. Comunismul a eșuat fiindcă pleca de la concepția iluministă — poate cea mai pernicioasă din istoria gîndirii și, în orice caz, eronată — după care omul nu este decît un complex material, lipsit de suflet și de idei înnăscute, produsul pasiv al unui mediu social infinit modelabil. Această concepție a permis anumitor indivizi să-și proiecteze frustrările personale asupra societății, în loc să le rezolve în ei înșiși. Așa cum experiența ne învață de atîta vreme, omul nu e un obiect neînsuflețit, ci o ființă cu aspirații și voință proprii; nu un mecanism, ci o entitate biologică. Chiar și supus celui mai sălbatic dresaj cu putință, omul nu ajunge să poată transmite copiilor lui, ca pe o moștenire genetică, lecțiile pe care a fost obligat să le asimileze. Copiii continuă să vină pe lume cu mintea și sufletul proaspete, punînd mereu întrebările la care unii credeau că au dat răspunsuri definitive. Pentru ca acest adevăr simplu să fie reconfirmat, zeci de milioane de oameni au murit, alte zeci de milioane de supraviețuitori au trecut prin suferințe de neimaginat și o mare națiune a fost distrusă.

Cum a reușit un regim construit pe atît de multe erori să se mențină la putere șapte decenii? Ni se pare inacceptabil răspunsul că, orice s-ar spune, acest regim s-a bucurat de sprijinul poporului. Cei care încearcă să explice supraviețuirea unui guvern prin presupusa lui popularitate, chiar și atunci cînd respectivul guvern nu a primit un mandat explicit din partea cetățenilor, ar trebui să aplice același raționament oricărui alt regim autoritar de durată, deci și țarismului — care a supraviețuit nu șapte decenii, ci șapte secole. Chiar și așa, tot le-ar mai rămîne de explicat cum a fost posibil ca regimul țarist, în ciuda presupusei lui popularități, să se prăbușească în numai cîteva zile.

* * *

Revoluția rusă nu numai că a demonstrat inaplicabilitatea metodelor științifice în administrarea vieții oamenilor, dar a ridicat întrebări morale dintre cele mai profunde în legătură cu natura politicii, mai exact în legătură cu dreptul guvernanților de a încerca să remodeleze ființa umană și

societatea cu de la sine putere și chiar împotriva voinței lor, așa cum afirma vechea lozincă comunistă: „Îi vom face pe oameni fericiți — cu forța dacă va fi nevoie !“ Gorki, care l-a cunoscut îndeaproape pe Lenin, considera ca și Mussolini că liderul bolșevic trata oamenii așa cum tratează un metalurgist minereul pe care îl prelucrează. Atitudinea lui nu era însă decît expresia dusă la extrem a unei viziuni împărtășite de toți intelectualii radicali, viziune care nega principiul mult mai realist și moralmente superior al lui Kant: omul nu trebuie să fie niciodată pentru ceilalți un mijloc de a-și atinge propriile scopuri, ci trebuie considerat el însuși un scop. Privind lucrurile din această perspectivă, excesele bolșevicilor și ușurința cu care au sacrificat nenumărate vieți pentru a-și atinge obiectivele alcătuiesc tabloul unei încălcări monstruoase a principiilor moralei și a bunului simț. Comuniștii au preferat să ignore faptul că, în vreme ce mijloacele — bunăstarea și chiar viața oamenilor — sînt cît se poate de reale, scopurile sînt întotdeauna nebuloase și adeseori inaccesibile. Karl Popper a formulat un principiu moral care exprimă perfect atitudinea noastră: „Fiecare are dreptul să se sacrifice pentru o cauză pe care o consideră demnă de apărat. Nimeni nu are dreptul să îi sacrifice pe alții sau să le ceară să se sacrifice, în numele unui ideal.“

Istoricul francez Hippolyte Taine trage din studiul său monumental consacrat Revoluției franceze un învățămînt pe care el însuși îl califică drept „pueril“: „Societatea omenească, mai cu seamă cea modernă, e un lucru vast și complicat.“ Ne simțim tentați să adăugăm acestei observații un corolar. Tocmai pentru că societatea modernă este un lucru „vast și complicat“ și deci atît de greu de înțeles, nu trebuie și nu putem să-i impunem anumite modele și cu atît mai puțin să încercăm să o reconstruim din temelii. Nu putem controla ceea ce nu putem înțelege. Istoria tragică și sordidă a Revoluției ruse — așa cum s-a desfășurat ea în realitate, nu așa cum apare în imaginația intelectualilor dispuși să vadă în ea o încercare nobilă de depășire a condiției umane — ne învață că niciodată autoritatea politică nu trebuie utilizată în scopuri ideologice. Oamenii ar trebui lăsați să fie ei înșiși. Sau, cum spunea Oscar Wilde, prin glasul unui înțelept chinez: Poți lăsa omenirea în pace — ceea ce nu poți este să o guvernezi.

Glosar

agit-prop	agitație și propagandă
agit-sud/i	proces/e agitatoric/e
besprizornîi/e	copil/copii abandonați
bolșak	capul gospodăriei țărănești
bunt	revoltă, răzvrătire
burjui	burghez
Ceka	poliția secretă sovietică (1917–1922)
cervoneț	unitate monetară introdusă în 1922
cin	rang oficial
cinovnic/i	funcționar/i; birocrat/birocrați
culac	țăran înstărit, „exploatator“ din mediul rural
derevnia/i	sat/e
Duma	Camera inferioară a parlamentului rus înainte de Revoluție
duvan	împărțirea prăzii
dvoevlastie	diarhie, putere dual
dvor	gospodărie; tribunal local
dvoriane	nobili
dvorianstvo	nobilimea (clasa nobiliară)
Fabzavkom/î	Comitet/e de fabrică
glasnost	guvernare transparentă
glavk/i	subdiviziune a VSNKh
Glavlit	Biroul Central al Cenzurii, înființat în 1922
Gosizdat	Editura de Stat
GPU	succesoarea Ceka
gubkom/î	Comitet/e Provincial/e ale Partidului Comunist
inogorodnîi	țăran stabilit în regiunile cazace, venetic
intelighent/î	membru/membri ai intelighenției
Ispolkom	Comitetul Executiv
iuncher	militar din rîndurile cadeților
Kavbiuro	Biroul Caucazian al Partidului Comunist
kombedî	Comitete ale sărăcimii (la sate) (1918)
Komprod	Comisariatul pentru aprovizionare
Komsomol	Liga Tineretului Comunist

Komuh	Comitet al Adunării Constituante
Milrevkom	Comitetul Militar-Revoluționar
mir	comună țărănească
mujic/i	țăran/i
Narkompros	Comisariatul Instrucțiunii Publice
Narodnia Volia	(organizația) „Voința Poporului“
nomenklatura/î	persoană/persoane cu rang înalt în ierarhia administrativă sau politică
OGPU	succesoarea GPU
Ohrana	poliția secretă țaristă
peredîșka	moment de respiro; răgaz
pogrom	atacuri, însoțite de jafuri, în special împotriva evreilor
Proletkult	mișcarea „Cultura Poporului »
pud	unitate de greutate — 16,38 kg
Rabfak	„Facultate muncitorească“
Rada	echivalentul ucrainean al Sovietului
Revvoensovet	Consiliul Militar Revoluționar
soiuz	uniune; asociație
sovet/î	consiliu/consilii
Sovnarkom	Consiliul Comisarilor Poporului
STO	Consiliul pentru Muncă și Apărare
tiaglo	muncă obligatorie, în epoca vechii Moscove
țentr/î	sinonim cu *glavk/î*
ucaz	decret imperial
vlast	autoritate; guvern
volia	libertate (exagerată)
volost	cea mai mică unitate administrativă din mediul rural
VSNKh	Consiliul Suprem al Economiei Naționale
zemstvo/a	organ/e al/e autoadministrării provinciale

Tabel cronologic

Cronologia de față prezintă principalele evenimente abordate în carte. În absența altor indicații, datele anterioare lui februarie 1918 sunt conforme calendarului iulian („stil vechi"), aflat în secolul al XIX-lea cu douăsprezece zile, iar în secolul XX cu treisprezece zile înaintea celui occidental (gregorian). După februarie 1918, datele sunt în „stil nou", corespunzător calendarului gregorian.

1899
februarie–martie: Greva studenților din universitățile ruse

1902
iarna 1901–1902: Înființarea Partidului Socialist-Revoluționar Rus (PSR)

1903
vara: Înființarea Partidului Social Democrat al Muncii (RSDRP); scindarea acestuia în facțiunile menșevică și bolșevică
iulie: Crearea în Elveția a Uniunii pentru Libertate

1904
februarie: Japonezii atacă Port-Arthur; începutul războiului ruso-nipon
noiembrie: Se desfășoară la Sankt Petersburg Congresul Zemstvelor

1905
9 ianuarie: „Duminica sîngeroasă » la Sankt Petersburg
5 septembrie: Semnarea la Portsmouth, New Hampshire, a păcii între Rusia și Japonia
octombrie: Formarea Sovietului din Sankt Petersburg; fondarea Partidului Constituțional-Democrat (al „cadeților")
mijlocul lunii octombrie: Grevă generală
17 octombrie: Este lansat Manifestul din Octombrie

1906
aprilie: Promulgarea Legilor Fundamentale (Constituția); convocarea Dumei
iulie: Stolîpin devine prim-ministru

1907
iunie: Apariția unei noi legi electorale, mai restrictive

1911
septembrie: Asasinarea lui Stolîpin

1914
10 iulie/1 august: Izbucnește războiul cu Germania
august: Rușii sunt înfrînți în Prusia Orientală

1915
primăvară–vară: Germanii invadează și ocupă Polonia rusească
august: Nicolae al II-lea preia comanda armatei ruse și pleacă pe front; Blocul Progresist își lansează platforma

1916
noiembrie: Guvernul este supus presiunilor Dumei
decembrie: Uciderea lui Rasputin

1917
23–27 februarie: Au loc demonstrații și revolte la Petrograd
2 martie: Formarea Guvernului Provizoriu, în înțelegere cu Sovietul din Petrograd; țarul Nicolae al II-lea abdică
3 aprilie: Lenin sosește la Petrograd
21 aprilie: Primele demonstrații bolșevice la Petrograd și Moscova
4–5 mai: Formarea Guvernului de Coaliție
4 iulie: Puci bolșevic eșuat la Petrograd; Lenin se ascunde
11 iulie: Kerenski devine prim-ministru
22–27 august: Afacerea Kornilov
10–25 octombrie: Bolșevicii iau puterea la Petrograd
26 octombrie: Congresul al II-lea al Sovietelor, convocat de bolșevici, aprobă Decretul asupra pămîntului și alte acte legislative; este format un „Guvern Provizoriu" bolșevic, avîndu-l în frunte pe Lenin
21 noiembrie: Instalarea mitropolitului Tihon ca patriarh al Bisericii Ortodoxe
12–30 noiembrie: Au loc alegeri pentru Adunarea Constituantă
23 noiembrie/6 decembrie: Rușii, germanii și austriecii decid la Brest-Litovsk semnarea armistițiului
6 decembrie: Înființarea poliției secrete, Ceka
sfîrșitul lunii decembrie: Formarea Armatei Albe antibolșevice din sud

1918
5 ianuarie: Întrunirea Adunării Constituante, dispersată în aceeași seară
20 ianuarie: Decretul comunist asupra raporturilor dintre stat și biserică

21 ianuarie: Rusia Sovietică refuză să își asume datoriile interne și externe contractate de fostul regim
28 ianuarie: Ucrainenii își proclamă independența
3 martie: Delegația sovietică de la Brest-Litovsk semnează pacea cu germanii, în condițiile propuse de aceștia
începutul lunii martie: Guvernul sovietic decide să mute capitala de la Petrograd la Moscova
1 mai: Principiul moștenirii este abolit
mai: Începe ofensiva bolșevicilor împotriva satelor
22 mai: Izbucnește revolta Legiunii Cehoslovace
vara: Război civil în mediul rural, ca urmare a refuzului țăranilor de a se supune rechizițiilor
6 iulie: Socialist-revoluționarii de stînga declanșează o rebeliune la Moscova; după suprimarea ei, ziarele și periodicele neafiliate bolșevicilor sunt desființate
noaptea de 16 spre 17 iulie: Asasinarea la Ekaterinburg a țarului Nicolae al II-lea, împreună cu familia, doctorul personal și servitorii.
29 iulie: Rusia Sovietică decretează începerea recrutărilor
27 august: Semnarea unui tratat adițional la Tratatul de la Brest-Litovsk, conținînd clauze secrete
30 august: Fannie Kaplan îl împușcă pe Lenin
4–5 septembrie: Începutul terorii roșii
17–18 noiembrie: Amiralul Kolceak este proclamat la Omsk (Siberia) conducător suprem al Rusiei

1919

ianuarie: La sate este introdus impozitul în produse
martie: Înființarea Politburo-ului și a Orgburo-ului; fondarea Internaționalei Comuniste
vara: Armatele Albe ale lui Denikin ocupă Ucraina
august–septembrie: Pogromuri împotriva evreilor din Ucraina
13–14 octombrie: Trupele lui Denikin ocupă orașul Orel
noiembrie: Armata Roșie îi zdrobește pe Albi în sud și în Siberia

1920

7 februarie: Amiralul Kolceak este executat în Irkuțk
25 aprilie: Polonezii și ucrainenii invadează Ucraina Sovietică
mai: O delegație sovietică începe negocieri comerciale la Londra
iulie: Congresul al II-lea al Internaționalei Comuniste; Armata Roșie invadează Polonia
august: În Tambov izbucnește revolta condusă de Antonov
mijlocul lunii august: Armata Roșie este învinsă la porțile Varșoviei și obligată să se retragă
18 octombrie: Armistițiu cu Polonia
noiembrie: Ultimele trupe albe sunt evacuate din Crimeea

1921
februarie: Armata Roșie invadează și cucerește Georgia
februarie: Greve în masă la Petrograd, urmate de răzvrătirea marinarilor de la baza Kronstadt
15 martie: Moscova renunță la rechizițiile forțate de produse agricole; începutul Noii Politici Economice
17 martie: Trupele roșii ocupă baza Kronstadt
mai: Este înăbușită revolta țărănească din Tambov
vară–toamnă: Foamete catastrofală în majoritatea regiunilor Rusiei

1922
februarie–martie: Ofensiva împotriva Bisericii
3 aprilie: Stalin e numit secretar general al Partidului
aprilie–iulie: Procese înscenate unor clerici din Moscova și Petrograd
16 aprilie: Rusia Sovietică și Germania încheie Tratatul de la Rapallo
mai: Tihon este înlăturat din scaunul patriarhal
6 iunie: Crearea unui oficiu central al cenzurii (Glavlit)
decembrie: Lenin își dictează „Testamentul" și „Notele asupra problemei naționalităților"

1923
10 martie: Lenin paralizează definitiv

1924
21 ianuarie: Moartea lui Lenin

Note

1. J. H. Elliot, *Imperial Spain, 1469-1716* (Londra, 1963), p. 73.
2. Richard Pipes, *Russia under the Old Regime* (Londra–New York, 1974), pp. 303–304. Sublinierea autorului.
3. A. A. Lopuhin, *Nastoiașce i budușcie ruskoi poliții* (Moscova, 1907), pp. 32–33.
4. Aleksandr Herzen, *Sobranie socinenii v tridțati tomah*, VII (Moscova, 1956), p. 74.
5. A. Herzen, *My Past and Thoughts*, III (Londra, 1968), p. 1215.
6. Centrul rus pentru conservarea și studiul documentelor de istorie modernă (RTsKhIDNI), Fond 2, op.2, delo 492.
7. RTsKhIDNI, Fond 2, op.1, delo 11800; datează dinainte de 21 noiembrie 1919.
8. Zeev Sternhell, *The Birth of Fascist Ideology* (Princeton, 1994), p. 5.
9. F. Șuev, *Sto sorok besed s Molotovîm* (Moscova, 1991), p. 176.
10. Ibid., p. 181.
11. RTsKhIDNI, Fond 41, op.1, delo 9, listi 79-80.
12. Șuev, *Sto sorok besed*, p. 181.

Lecturi suplimentare

Situația Rusiei în ajunul Revoluției este descrisă în cărțile lui Bernard Pare *Russia and Reform* (Londra 1907; reedit. 1973) și *The Fall of the Russian Monarchy* (Londra 1929; reedit. 1988). O relatare succintă a ultimilor ani ai țarismului poate fi găsită în cartea lui Richard Charques *The Twilight of Imperial Russia* (Oxford, 1958 și 1965).

O prezentare generală a Revoluției, cu accent pe istoria politică și militară a perioadei 1917–1920, se poate găsi în cle două volume ale lui William Henry Chamberlain *The Russian Revolution* (Londra–New York, 1935; reedit. 1987), Așa-numita primă revoluție este relatată de Abraham Ascher în *The Revolution of 1905* (Stanford, 1988–1992).

Rusia în primul război mondial constituie subiectul cărții lui Norman Stone *The Eastern Front, 1914–1917* (Londra–New York, 1975).

Lucrarea de autoritate asupra Revoluției din februarie este *The February Revolution: Petrograd, 1917* (Seattle–Londra, 1981) de T. Hasegawa. Memoriile lui Nicolai Suhanov, traduse și abreviate de Joel Caramichael în volumul *The Russian Revolution: A Personal Record* (Oxford, 1955; reedit. 1984), reprezintă o sursă inegalabilă. Amintirile lui Alexandr Kerensky, *The Catastrophe* (New York–Londra, 1927; reedit. 1971), prezintă o versiune proprie asupra evenimentelor.

În *History of the Communist Party of the Soviet Union* (New York, 1960; ediție revăzută 1971), Leonard Shapiro relatează cu multă pertinență activitățile partidului bolșevic de la întemeierea sa. Dintre numeroasele biografii ale liderului bolșevic, se cuvine menționată cea a lui David Shub: *Lenin* (New York, 1948). Foarte revelatoare este și cartea Angelicăi Balabanoff *Impressions of Lenin* (Ann Arbor, Mich., 1964). Cartea lui Boris Suvarin *Stalin* (New York, 1939; în curs de apariție la Humanitas) reprezintă o relatare nedepășită a primilor ani ai carierei lui Stalin.

Lovitura de stat bolșevică din 1917 este tratată de Robert V. Daniel în cartea sa *Red October* (New York, 1967).

The Origins of Communist Autocracy (Londra–Cambridge, Mass., 1965, 1977) pune în lumină edificarea partidului-stat în Rusia.

Teroarea Roșie constituie subiectul cărții lui G. Leggett *Cheka: Lenin's Political Police* (Oxford, 1981, 1986; în curs de apariție la Humanitas).

O relatare succintă a luptelor dintre Roșii și Albi poate fi găsită în *The Russian Civil War* (Londra–Boston, 1987) de Evan Mawdsley. Conflictul dintre Armata Roșie și țărănime reprezintă subiectul cărții lui Vladimir Brovkin *Behind the Front Lines of the Civil War* (Princeton, 1994).

Problema naționalităților este discutată în cartea lui Richard Pipes *Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917–1923* (Cambridge, Mass., 1954; ediție revăzută 1964).

Eforturile comuniștilor de a exporta revoluția sînt relatate de Franz Borkenau în *The Communist International* (Londra, 1938; republicată sub titlul *World Communism,* 1962).

Din păcate, nu există în limba engleză cărți fiabile și cuprinzătoare nici asupra culturii comuniste timpurii și nici asupra tratamentului aplicat religiei.

Indice

Africa, 18, 48, 161
Ahmatova, Anna, 293–294
Akselrod, Paul, 357
Alekseev, M. V., 81, 91, 92–93, 177, 222
Alexandra Feodorovna (Ţarină), 24, 76–77, 80, 84, 201
Alexandru al II-lea (Ţar), 18, 27, 37, 40, 62, 103, 360
Alexandru al III-lea (Ţar), 40, 46, 65, 150, 240, 361
Alexei (Ţarevici), 76–77, 93, 200
Anastasia (Mare Ducesă), 203*n*
Antonov, Alexandr, 315
Antonov-Ovseenko, Vladimir, 314–315, 317
Arhanghelsk, 68, 170, 178
Aristotel, 366
Armand, Inessa, 112, 116
Armenia, 257, 262–264, 338
Arnold, Matthew, 345
Asia, 18
Asia Centrală, 214, 257, 261
Atatürk, Kemal, 263, 276
Austria, 66, 163–164
Austro-Ungaria, 30, 68, 76, 161, 162*n*
Azerbaidjan, 262, 263, 264, 338

Baku, 262, 263, 297
Balabanova, Angelica, 205, 278, 287
Balfour, Arthur, 165
Baruch, Bernard, 281
Barzun, Jacques, 355
Batumi, 265
Bavaria (Republica Socialistă), 268
Bechhofer, C. E., 251
Bednîi, Demian, 293
Berdiaev, Nikolai, 357
Bialystok, 272
Bielorusia, 240, 257, 309
Blok, Alexandr, 63, 294
Bogdanov, Alexandr, 291
Borkenau, Franz, 275
Braunthal, Julius, 325
Brest-Litovsk (Tratatul de la), 166–168, 171, 172, 174, 175, 176, 179–181, 184, 192, 200, 220
Brovkin, Vladimir, 197
Budionîi, S. M., 251, 264
Buharin, Nikolai Ivanovici, 159, 163, 185, 271, 302, 321, 335–342
Bullitt, William, 233
Burke, Edmund, 345

Caillaux, Joseph, 116
Carol I Stuart (rege al Angliei), 203
Casement, Sir Roger, 116
Caucaz, 199, 257, 259, 262
CEKA, 151, 165, 176–177, 189*n*, 190, 197, 201–203, 207–213, 286, 322, 362
Cehoslovacia, 269, 271, 273
Celiabinsk, 173, 237
Cernov, Viktor, 156, 226
China, 46, 276
Churchill, Winston, 68*n*, 169, 231–234, 284
Cicerin, Gheorghi, 178
Clausewitz, Carl von, 118, 353*n*
Clemenceau, Georges, 117

Comintern (Internaționala a III-a), 112, 266, 269–281, 287, 294, 324–326
Constantinopol, 98, 119, 233, 253
Copernic, 7
Coreea, 46
Crimeea, 253, 257
Crowe, Sir Eyre, 246
Curzon, Lord, 237, 270, 273
Custine, Marchizu de, 347

Debo, Richard K., 181
Denikin, Anton Ivanovici, 220, 221–225, 227, 234, 237–240, 244, 251, 270
Deutscher, Isaac, 229
Dewey, John, 298
Dimitri (Mare Duce), 80
Dostoievski, F. M., 204
Duranty, Walter, 282
Durnovo, Peter, 69
Dutor, Alexandr Ilici, 215
Dzerjinski, Felix, 176, 207–208, 210, 212, 213, 249

Ecaterina cea Mare, 26, 31
Egorov, A. I., 250, 272
Eisenstein, Serghei, 295
Ekaterinburg, 200, 201–204
Eltîn, Boris, 254*n*, 365
Elveția, 112, 115, 162
Engels, Friedrich, 360
Erevan, 264
Esenin, Serghei, 293
Estonia, 166, 229, 241, 250

Fainsod, Merle, 330
Feuchtwanger, Lion, 278
Finlanda, 123, 125, 166, 214, 240–241, 250
Foch, Ferdinand, 234
Ford, Henry, 281
Fotieva, Lidia, 152, 337
France, Anatole, 278
Franța, 8, 23, 26, 34–35, 37, 48, 65–68, 71, 116, 160–161, 170, 226, 231, 234–235, 255, 284
Franz Josef I, 111
Friedman, Milton, 190
Fürstenberg-Ganetski, Jakob, 115, 122

Galiția, 70, 123
Gapon, Gheorghi, 49
Gastev, Alexei, 290, 294
Georgia, 257, 262–264, 338
Germania, 10, 26, 30, 40, 65–68, 70, 73, 97, 115, 125, 160–162, 169, 170–171, 176, 179–181, 255, 270, 274, 284, 326
Gollancz, Victor, 228
Gorki (orașul), 335–336, 341, 342
Gorki, Maxim, 106, 311*n*, 323, 367
GPU, 178, 310, 322
Griffith, D. W., 296
Groznîi, 230
Gumiliov, Nikolai, 293–294
Gușkov, Alexandr, 60, 91, 94, 119

Harkov, 253, 261
Hearst, W. R., 278
Helfferich, Karl, 177, 178
Heller, Michel, 323
Helphand, Alexandr, *vezi* Parvus
Helvétius, 34–36
Herzen, Alexandr, 29
Hindenburg, Paul von, 70, 163–164
Hitler, Adolf, 118, 172, 196, 213, 246, 271, 272*n*, 278, 327
Hobbes, Thomas, 347
Hobson, J. A., 276
Hoffer, Eric, 118*n*
Hoover, Herbert, 323–324
Horthy, Miklos, 268
Hrușciov, N. S., 361

Iacob al II-lea Stuart (rege al Angliei), 7
Iakovlev, V. V., 200
Iaroslavl, 177–178
India, 251
Ioffe, Adolf, 162, 171–172, 179
Iran, 260

Irkuțk, 248
Italia, 269, 293
Iudenici, N. N., 220, 240–241, 249
Iurovski, I. M., 202–203
Iusupov, Felix, 80
Ivan al IV-lea Cel Groaznic, 346
Ivanov, N. I., 85–86

Japonia, 19, 45–46, 235

Kalinin, Mihail, 124
Kamenev, Lev Borisovici, 114, 124, 133, 136, 142, 163, 165, 283, 330, 334, 336–342, 352
Kamenev, Serghei Sergheevici, 238, 264
Kaminski, Andrzej, 213
Kant, Immanuel, 367
Kaplan, Fannie, 209–211
Kappel, V. O., 248
Kastovnoe, 251
Kazan, 175, 230
Kenan, George, 160
Kerenski, Alexandr, 72, 78, 82, 86, 89–90, 94, 104, 115, 119, 122, 123, 126–133, 138, 140, 141, 200, 236, 352
KGB, 360
Kiev, 45, 62, 135, 245, 253, 259
Kirov, Serghei, 263
Knox, Alfred, 235
Koestler, Arthur, 279–280
Kolceak, Alexandr Vasilievici, 178, 220, 221, 222, 226, 227, 233, 235, 236, 240, 247–249, 251
Kollontai, Alexandra, 303
Kornilov, Lavr, 119, 123, 127–133, 141, 215
Krasin, Leonid, 109, 283
Krestinski, N. N., 208
Kritsman, L., 193
Krîlenko, N. V., 210
Krîmov, Alexandr, 131
Krupskaia, Nadejda, 107, 112, 116, 337–338, 340
Kșesinskaia, M. F., 114, 117, 125
Kühlmann, Richard von 121, 163
Kun, Bela, 268
Kursk, 238, 249, 251

Lansbury, George, 282–283
Larin, Iuri, 148, 208
Laski, Harold, 278
Le Bon, Gustave, 118
Legras, Jules, 17
Lenin, Vladimir Ilici, 36, 38
– biografia lui, 103–118
– și lovitura de stat, 121, 122*n*, 123, 125, 139–143
– și opoziția, 145–158
– și revoluția mondială, 159–167
– și comunismul de război, 182–184, 188–192
– și țăranii, 193–199
– și Teroarea, 200–201, 202 și *n*, 209–211
– și Războiul civil, 219, 228, 245, 246, 250
– și constituirea URSS, 261, 263, 264, 265
– și Internaționala Comunistă, 266, 269–271, 275, 276, 287
– și cultura, 291, 292, 304
– și religia, 308
– și criza comunismului, 318–320, 329, 332, 333, 334–342, 352–354, 361–362
Leningrad, *vezi* St. Petersburg
Leroy-Beaulieu, Anatole, 17
Letonia, 155*n*, 163, 166, 178, 229
Levi, Paul, 287
Levin, Nora, 311
Liberman, Simon, 152
Liebknecht, Karl, 267
Lituania, 163, 166, 257
Litvinov, Maxim, 110
Lloyd George, David, 232, 233, 241, 251, 281
Locke, John, 33, 36
Loewenthal, Richard, 276
Lovestone, Jay, 152*n*
Ludendorff, Erich, 70, 161, 169

Ludovic al XVI-lea (rege al Franței), 156, 203
Lunacearski, Anatoli, 291, 298, 300
Luxemburg, Rosa, 267
Lvov (orașul), 123
Lvov, Prințul G. E., 89
Lvov, Vladimir N., 126, 129
Lyons, Eugene, 277

Mackinder, H. J., 234
Maiakovski, Vladimir, 293
Maikop, 230
Malinovski, Roman, 110
Manciuria, 46
Mandelștam, Osip, 293–294
Mannerheim, Carl, 240
Mao Zedong, 262
Marea Britanie, 7, 23, 33, 55, 71, 75, 94, 116, 160, 161, 165, 231, 233, 251, 270, 284, 326
Martov, L., 108, 110, 227
Marx, Karl, 32, 36, 38, 105, 118, 145, 184, 219, 354, 360
Masaryk, T., 172
McInnes, Neil, 268
Mihail (Mare Duce), 92–97, 200, 201
Miliukov, Pavel, 50, 77–79, 88–91, 119, 345, 357
Mirbach, conte Wilhelm von, 171, 178
Moghilev, 76, 86, 91, 92, 129
Molotov, Viaceslav, 126, 249, 334, 335, 362*n*
Montaigne, Michel de, 37*n*
Morus, Thomas, 354
Moscova, 18, 56, 73, 86, 93, 110, 133, 134, 142, 154, 163, 176, 249, 315, 330
Muggeridge, Malcolm, 282, 299
München, 268
Murmansk, 68, 170, 179–180, 293
Mussolini, Benito, 111*n*, 117, 118, 246, 274, 365, 367

Nabokov, Vladimir, 89, 95
Napoleon I, 118
Nicolae I (Țar), 150, 358
Nicolae al II-lea, 24, 45–47, 50, 52, 60, 62, 69, 73, 76–81, 84, 91–93, 111, 200–203, 350–352
Nikolai Nikolaevici (Mare Duce), 52, 70, 71, 81, 92, 93, 95
Novorossisk, 253

OGPU, 322
Omsk, 235, 247–248
Ordjonikidze, Sergo, 263, 264, 338–339
Orel, 238, 241, 251
Orwell, George, 279, 294
Owen, Robert, 36

Parvus (Alexandr Helphand), 53, 111, 115, 116
Pasternak, Boris, 293–294
Perm, 200, 201
Petliura, Semion, 244, 261, 270
Petrograd, *vezi* St. Petersburg
Petru Cel Mare, 18, 26, 31, 292, 305, 347, 358
Petru al III-lea (Țar), 26
Pilniak, Boris, 357
Pilsudski, Josef, 232, 239, 240, 249, 269–270, 273
Platon, 354
Plehve, Viaceslav, 45, 46
Podvoiski, N. I., 126
Polivanov, Alexei, 72, 77
Polonia, 71, 72, 76, 162, 166, 214, 239–240, 257, 269–270
Poole, F. C., 178
Popper, Karl, 367
Port Arthur, 46, 48
Portsmouth (Tratatul de la), 46
Preobrajenski, Evgheni, 185, 186, 298, 302
Properțiu, 354
Protopopov, Alexandr, 77–78, 81, 82, 90, 210
Pskov, 86, 91, 93
Purișkevici, Vladimir, 80
Pușkin, Alexandr, 336*n*

Radek, Karl, 116, 243, 267, 285
Rapallo (Tratatul de la), 286, 326–328
Rasputin, Grigori, 76–77, 80–81, 93
Reed, John, 280
Riezler, Kurt, 122, 171, 178
Riga, 273
Rigby, T. H., 332
Rîkov, A. I., 142, 208, 340
Robespierre, Maximilien de, 105, 106
Rodcenko, Alexandr, 296
Rodzianko, Mihail, 81, 86, 92–94
Rohrbach, Paul, 161
Rolland, Romain, 278
România, 268, 269
Roosevelt, Theodore, 50
Rostovțev, Mihail, 347
Rozanov, V., 98
Russell, Bertrand, 198*n*
Ruzski, N. V., 86, 92–93

Samara, 225
St. Petersburg (Petrograd, Leningrad), 25, 35, 42, 44, 48, 49, 51, 52, 56, 66, 71, 73, 82–85, 90, 93, 110, 123, 124, 130, 133, 134, 153, 155, 163, 190, 208, 250, 295, 315, 352
Santayana, George, 355
Savinkov, Boris, 127–131, 177–178
Seeckt, Hans von, 285–286, 327
Serrati, G. M., 274
Serbia, 66
Siberia, 46, 114, 199, 214, 225
Silezia, 70
Simbirsk, 175
Spiridonova, Maria, 176, 177
Stalin, Iosif Visarionovici, 114, 134, 137, 163, 199, 213, 223*n*, 250, 253*n*, 260–267, 271, 273, 290, 302, 330, 334–342, 361–368
Statele Unite ale Americii, 7, 23, 33, 50, 95, 161, 165, 231, 284, 326
Steinberg, Isaac, 205
Stolîpin, Piotr, 57–63, 69, 108, 194
Struve, Peter, 40, 51, 104
Stürmer, Boris, 78
Suhanov, Nikolai, 97
Suhomlinov, Vladimir, 72
Sultan-Galiev, Mirza, 261, 262
Sun Yat-sen, 276
Sverdlov, Iakov, 156, 196, 202
Sviatopolk-Mirski (Prințul), 47

Șcepkin, N. N., 249
Șliapnikov, Alexandr, 84, 332

Taine, Hippolyte, 367
Tambov, 315, 317
Tatlin, Vladimir, 296
Tiflis, 109, 262, 263, 264, 342
Tihon (Patriarh), 245, 306–307, 311
Tobolsk, 200
Tocqueville, Alexis de, 313
Tolstoi, L. N., 22
Tomsk, 225
Tomski, Mihail, 335
Transcaucazia, 166, 214, 262
Transilvania, 268
Trepov, A. F., 79–80
Tretiakov, S., 295
Trotki, Leon, 8, 36, 105, 108, 113–114, 118, 122*n*, 126, 133, 136–138, 141, 142, 148–151, 157, 159, 162, 164–165, 173–174, 182, 186, 188–192, 202, 204, 212, 219, 223*n*, 228–230, 237, 243, 250, 253*n*, 274, 315–316, 319, 328, 331, 334–342, 352–353, 361
Tsushima (Bătălia de la), 50
Tuhacevski, M. N., 272, 273, 316–318
Tula, 238, 249
Turcia, 260, 262, 263, 276
Turgheniev, Ivan, 105
Turkestan, 259

Țaritîn (devenit Stalingrad), 221, 223, 237
Țarskoe Selo, 80, 86, 94, 200, 250
Țiurupa, Alexandr, 152

Ucraina, 20, 162*n*, 163, 166, 172, 199, 214, 239, 243, 257, 259, 261, 263, 270, 282, 322
Ulianov, Alexandr, 103–104
Ulianova, Maria, 336
Ungaria, 70, 268, 269, 271, 273
Unșliht, I. S., 362
Urițki, M. S., 209

Varșovia, 273
Vațetis, I. I., 176, 179, 230
Versailles (Tratatul de la), 180, 285, 286, 326–328
Vîborg (Manifestul de la), 57
Vladivostok, 46, 68, 170, 172, 178, 235, 248
Volkogonov, Dimitri, 229, 308
Vologda, 165
Voronej, 251
Vranghel, Piotr Nikolaevici, 220, 237, 238, 253–254

Watt, Richard M., 116
Webb, Sidney și Beatrice, 278
Weizman, Haim, 246
Wells, H. G., 37*n*
Wilde, Oscar, 367
Wilhelm al II-lea (împărat al Germaniei), 79, 115, 164, 174, 175
William al III-lea și Mary (rege și regină a Angliei), 7
Wilson, Woodrow, 178, 233, 236
Witte, Serghei, 29, 46, 50–54, 59, 62, 69

Zamiatin, Evgheni, 294
Zinoviev, Grigori Evseevici, 116, 124, 125, 132, 133, 136–137, 163, 196, 210, 269, 287, 313, 330, 334, 336–342
Zubatov, S. V., 45, 107
Zürich, 112, 113, 114
Zweig, Arnold, 278

Cuprins

Introducere 7

PARTEA ÎNTÎI

Agonia vechiului regim

I. Rusia la 1900 17
II. Experimentul constituțional 42
III. Rusia în război 65
IV. Revoluția din Februarie 82

PARTEA A DOUA

Bolșevicii cuceresc Rusia

V. Lenin și originile bolșevismului 103
VI. Lovitura de stat din octombrie 113
VII. Statul partidului unic 144
VIII. Internaționalizarea Revoluției 159
IX. Comunismul de război 182
X. Teroarea roșie 200

PARTEA A TREIA

Rusia sub regimul bolșevic

XI. Războiul civil 219
XII. Noul Imperiu 256
XIII. Comunismul de export 266
XIV. Viața spirituală 289
XV. Comunismul în criză 313
XVI. Reflecții asupra Revoluției Ruse 344

Glosar 368
Tabel cronologic 370
Note 374
Lecturi suplimentare 375
Indice 377

Redactor
VLAD RUSSO

Apărut 1998
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

Tiparul executat la Regia Autonomă „Monitorul Oficial"

PROCESUL COMUNISMULUI

Chiar dacă Nürnberg-ul comunismului nu va avea loc niciodată, dosarul unui altfel de proces începe să capete consistență. Pe măsură ce arhivele sistemului se deschid, probele se acumulează. Cei care le adună nu sînt reprezentanții justiției, ci ai științei și conștiinței morale : istorici, politologi, jurnaliști, scriitori. Cu toții sînt convinși că adevărul trebuie știut, că vinovații – oameni și idei – trebuie identificați, că mecanismul terorii trebuie analizat pentru ca reproducerea lui să nu mai fie cu putință.

Colecția « Procesul comunismului » reunește o bună parte din filele acestui dosar : cărți devenite « clasice » sau apărute de curînd în lume și cărți-document de autori români ; volume întemeiate pe explorări în arhive, pe mărturii orale și scrise ; studii istorice și lucrări memorialistice ; reconstituiri și analize din cele mai diverse perspective – pe scurt, pagini ce luminează, rînd pe rînd, fațetele comunismului mondial sau românesc, recompunînd adevăratul chip al infernului roșu spre a-l restitui memoriei colective.

Vreme de decenii, Revoluția rusă n-a fost cunoscută în spațiul est-european decît în versiunea, mai exact versiunile succesive acreditate de Kremlin. Că lucrurile nu au stat așa cum le prezenta « istoria oficială » era, desigur, ușor de bănuit. Cu neputință de închipuit se dovedesc însă, pe zi ce trece, proporțiile mistificării.

Richard Pipes face parte dintre cercetătorii fascinați de evenimentele începutului de veac din Rusia. Cartea sa se înscrie în tentativa tot mai stăruitoare a istoriografiei occidentale de a oferi un tablou realist al acestor evenimente, un tablou ferit de distorsiunile sistematice suferite de scrierea istoriei sub brutala ingerință a politicului. Beneficiind de informații de ultimă oră scoase la lumină din arhivele sovietice, istoricul american amendează viziunea apocaliptică asupra Rusiei țariste, redă personajelor pînă mai ieri demonizate, sau dimpotrivă canonizate, adevărata lor dimensiune și restabilește ierarhia evenimentelor pe baza însemnătății lor reale.

***Scurtă istorie a Revoluției ruse* nu este o carte de istorie între altele. Ea oferă celui ce vrea să înțeleagă istoria veacului nostru cunoașterea păcatului originar care a făcut cu putință comunismul.**

Alte apariții 1998 în aceeași colecție

DOINA JELA **Această dragoste care ne leagă**
STEPHANE COURTOIS et al. **Cartea neagră a comunismului**
ARKADI VAKSBERG **Hotel Lux**
DENNIS DELETANT **Ceaușescu și Securitatea**
BORIS SOUVARINE **Stalin**
ROBERT CONQUEST **Marea teroare**
STELIAN TĂNASE **Guvernarea Gheorghiu-Dej**

ISBN 973-28-0868-3